જૈનપત્રની દસમા વર્ષની ભેટ. ૧૯.

મહાન્ હરિભદ્રસૂરિ વિરચિત

ધર્મબિન્દુ.

મૂળ સસ્કૃત ઉપરથી ભાષાન્તર કર્ત્તા,

મણિલાલ નથુભાઈ દોશી. બી. એ.,

આવૃત્તિ ૧ લી   સન ૧૯૧૨.   પ્રતિ ૨૦૦૦

છપાવી પ્રકટ કર્ત્તા.
જૈનપત્ર ઑફીસ તર્ફથી,
ભગુભાઈ ફતેહચંદ કારભારી.
હાથી બિલ્ડીંગ-મુંબાઈ.

મૂલ્ય રૂપિયા બે.

રા. રા. ભગુભાઇ ફતેહચંદ કૃત પુસ્તકો

વાર્તા.

૧ [illegible] ૦-૮-૦
૨ [illegible] રાજ્ય રહસ્ય. ૧-૮-૦
૩ [illegible] રહસ્ય ૧-૪-૦
૪ [illegible] ૦-૧૨-૦
૫ [illegible] સુશીલા ૦-૧૦-૦
૬ [illegible] ૦-૪-૦

ધર્મ.

[illegible]

પ્રકીર્ણ.

[illegible]

ડિક્ષનરી.

૧૮ ધ સ્ટુડન્ટસ ઈ ગુ ડિક્ષનરી ૩-૦-૦
૧૯ ,, ગુ. અ ,, ૩-૮-૦
૨૦ ધ સ્ટાર ઈ ગુ ,, ૦-૧૦-૦
૨૧ ,, ગુ અ ,, ૧-૮-૦
૨૨ પૉકેટ પ્રો અ ગુ ,, ૧-૮-૦

જૈન ધર્મ.

૨૩ Jain Philosophy 1-8-0
૨૪ Jain Yoga 3-6-0
૨૫ Doctrine of Karma 0-8-0
૨૬ હરિ વિક્રમ ચરિત્ર. ૧-૮-૦
૨૭ શ્રીપાળ ૧-૮-૦
૨૮ શત્રુંજય માહાત્મ્ય [illegible]-૦-૦
૨૯ તીર્થયાત્રા વર્ણન ૧-૦-૦
૩૦ [illegible] ૦-૧૦-૦
૩૧ [illegible] ૧-૮-૦

છપાતા.

[illegible]

[illegible] —મુંબઈ.

અર્પણપત્રિકા.

પરમસ્નેહી ભાઇશ્રી ચંદનમલ નાગોરી.

છોટીસાદરી.

ભાઈશ્રી,

પુના કૉન્ફરન્સ પછી આપ મા'રા પરિચયમાં આવી મા'રા પ્રત્યે જે પ્રેમ રાખો છો, તેમજ મા'રા જૈનપત્રના ઉત્કર્ષ માટે જે કાળજી રાખી વખતો વખત તે પત્રની સુધારણા માટે જે યોગ્ય સૂચના આપો છો તે ખાતર, તેમજ માળવા જેવા પ્રાતમા હોવા છતા યત્ કીંચીત્ જે કેળવણી તમે લીધી છે તેનો લાભ તમો આપણા ભાઇઓ અને બ્હેનોને આપી માળવા દેશમા જૈનસમાજ સુધારણા માટે જે પ્રયાસ કરો છો, તે વગેરેની એક ઇધાની દાખલ જૈનપત્ર માટે ખાસ તૈયાર કરેલું આ શ્રાવક અને સાધુ ધર્મની માહિતી આપતું **ધર્મબિન્દુ** નામનું પુસ્તક આપને અર્પણ કરી આનંદ માનુ છું.

જૈનપત્રની ઓફીસ
મુંબઇ.
તા. ૭-૮-૧૯૧૨

હું છું
આપનો ઈ.
ભગુભાઇ ફતેહચંદ કારભારી.

પ્રગટ કર્ત્તાના બે બોલ.

સત્ય સમજાવવાના બે રસ્તા છેઃ ખડનપદ્ધતિ અને મંડનપદ્ધતિ. ખંડનપદ્ધતિ જ્યારે શ્રોતા પૈકીના ઓછી લાયકાતવાળા વર્ગને ચીડવનારી થઇ પડે છે. ત્યારે મડનપદ્ધતિ કોઇને પણ ચીડવ્યા સિવાય જ્ઞાન આપે છે. તે નિયમ યાદ રાખીને શ્રાવકોને અને સાધુવર્ગને ખરૂ શિક્ષણ આપવાના ઉત્તમ હેતુથી મહાત્મા શ્રી હરિભદ્રસૂરિએ રચેલો "ધર્મબિન્દુ" નામનો ગ્રંથ આ જમાનામાં ઘણો જ ઉપયોગી છે, અને ખાસ કરીને **હમણાં** જ્યારે જૈનવર્ગમા કેટલાક સાધુઓ ધર્મના રક્ષણને નામે કલહમાં પડયા છે અને શ્રાવક અને સાધુવર્ગની તેમજ જૈન ધર્મની કીર્ત્તિના રક્ષણ અર્થે મારા 'જૈન' પત્રમા કેટલીક ચર્ચા ચાલી રહી છે તેવે વખતે તો આ ગ્રથના શુદ્ધ અને સરળ ભાષાન્તરની અત્યંત જરૂર જણાય છે 'જૈન'મા પ્રગટ થતી ચર્ચા કેટલી વાજબી છે તે આ ગ્રંથના શાસ્ત્રજ્ઞ કર્ત્તાના શબ્દોજ બોલશે.

આવા અમૂલ્ય ગ્રથના ભાષાન્તર કરનાર પણ વિદ્વાન અને જૈન ધર્મના મૂળ સ્વરૂપના જાણકાર હોય તો જ ભાષાન્તર સારૂ થઇ શકે. અગાઉ બે બ્રાહ્મણ ગૃહસ્થો પાસે ભાષાતર કરાવી જૈન ભાઇઓએ તે પ્રગટ કર્યા હતા, તે ભાષાતર કરતા આજે વાચનારના કરકમળમાં મુકાતુ આ ભાષાતર કેટલુ ચ્હડીઆતુ છે તે વિચારવાનુ કામ વાચકવર્ગનુ પોતાનુ છે હુ માત્ર એટલુ જ કહીને સતોષ માનીશ કે આ ભાષાન્તરકાર મ્હારા મિત્ર રા. મણિલાલ એક જૈન વિદ્વાન છે અને આ કામ તેમણે માત્ર Labour of love પ્રેમ-સેવા તરીકે કરીને જૈન કોમની સેવા બજાવી છે હુ પોતે જે પુસ્તક પ્રગટ કરૂ છુ, તેના સંબંધમા એથી વધારે લખવુ ઉચિત ગણાય નહિ.

શ્રાવક બન્ધુઓ અને સાધુવર્યો આપણા આ મહાન્ પૂર્વાચાર્યના ફરમાનો મુજબ વર્તવા લાગશે તો પોતાને તેમજ સકળ સંઘને તેથી ઘણો લાભ થશે, અને સઘમા આજકાલ ધર્મ નિમિત્ત જે કજીઆ ચાલી જૈન ધર્મની હેલણા તેનાજ રક્ષકોના હાથે થાય છે તે થતી અટકી જૈન ધર્મ માટે જાહેરમા ઉચ્ચ મત બંધાવા પામશે

જૈનપત્રની ઑફીસ-મુંબઈ. ના ૭—૮—૧૯૧૨ | ભગુભાઈ ફતેહચંદ કારભારી. એડીટર 'જૈન'.

ભાષાંતરકારની પ્રસ્તાવના.

શ્રી હરિભદ્ર સૂરિકૃત ધર્મબિન્દુ ગ્રન્થ મૂળ ટીકા તથા ભાષાંતર સાથે શ્રી શાન્તિસાગરજી તરફથી પ્રથમ પ્રકટ કરવામાં આવ્યો હતો. તે ગ્રન્થ જ્યારે મારા જોવામા આવ્યો, ત્યારે પ્રતિપાદન શૈલિએ લખાયેલો તે લાગ્યો અને આ કારણથીજ તે ગ્રન્થ વિશેષ વાચવા તરફ મારી રૂચિ થઈ

શ્રી શાન્તિસાગરજી તરફથી પ્રસિદ્ધ થયેલ ગ્રન્થમા મૂળ તથા ટીકાનુ ભાષાનર જૂની ઢબ પ્રમાણે કરવામા આવેલું છે, તેથી હાલના જમાનાના લોકો જેઓને સંસ્કારી ભાષા વાપરવાની તથા વાંચવાની ટેવ પડેલી છે, તેઓ આવા ગ્રન્થોનો લાભ મોટે ભાગે લેઈ શક્તા નથી. માટે તેવા મારા અન્ય બાધવો પણ આ પુસ્તકનો લાભ લેઈ શકે તે હેતુથી આ ગ્રન્થનુ ફરીથી ભાષાંતર કરવાની મારી પ્રવૃત્તિ થઈ

ટીકાનો શબ્દે શબ્દ લેઇ તેનુ ભાષાનર કરવું એ મને ઠીક લાગ્યું નહિ. કારણકે તેમ કરવા જતાં વાક્યરચના ક્લિષ્ટ બને છે, અને ભાવાર્થ જેવા રૂપમા રજુ કરવો હોય તેમ કરી શકાતો નથી. આ હેતુથી આ ભાષાનરમા મે જૂદીજ પદ્ધતિ અગીકાર કરી છે. મૂળ સૂત્રનો આશય મારી બુદ્ધિ અનુસાર વિચારી, ટીકા લખનાર મુનિશ્રી મુનિચંદ્ર મહારાજની ટીકા ધ્યાનમાં લેઈ મોટે ભાગે તે ટીકાને અનુસારે મે વિવેચન કર્યુ છે કોઈ સ્થળે જ્યાં ફક્ત એકજ લીટીની ટીકા હોય ત્યા મને યોગ્ય લાગવાથી બબે પાનાનુ વિવેચન મે કર્યુ છે, તથા કેટલેક સ્થળે ટીકાને ટુકામાં સમાવી છે જેટલું ટીકા લખનાર મુનિશ્રીએ જણાવ્યુ છે તે સર્વ મોટે ભાગે આ વિવેચનમા આવી જાય છે, પણ તે ઉપરાત બીજા ઘણા મુદ્દાઓ ચર્ચવામાં આવ્યા છે, જેથી વાચકવર્ગને આ ગ્રન્થ ઘણી સરલતાથી સમજાય દરેક બાબતને સ્પષ્ટ અને સમજાય તેવા રૂપમા લખવાને અન્ય જૈન ગ્રન્થોનો તેમજ બીજા પણ કેટલાક ગ્રન્થોનો આધાર લેવામા આવ્યો અને તે તે સ્થળે તે નિવેદન કરવામાં આવ્યુ છે મૂળ ગ્રન્થકર્તા

ગ્રન્થમાં આવેલા વિષય સંબંધી બે બોલ.

શ્રીમદ્ હરિભદ્રસૂરિએ રચેલા ગ્રન્થોમાં ઘણી વિખ્યાતિ પામેલો આ ધર્મબિન્દુ ગ્રન્થ છે. આ ગ્રન્થ વિશેષ લોકપ્રિય થવાનું ખાસ કારણ એ છે કે એમા શ્રાવક તથા સાધુ બન્ને વર્ગના કર્તવ્યોનુ યથાર્થ નિરૂપણ કરવામાં આવ્યુ છે. આ ગ્રન્થના આઠ પ્રકરણ પાડવામાં આવ્યા છે, તેમાંના પ્રથમના ત્રણ પ્રકરણમાં શ્રાવક સંબંધી વૃત્તાન્ત છે, અને છેવટના પાચ પ્રકરણમા સાધુઓના કર્તવ્ય અને છેવટે તીર્થંકર પદ પ્રાપ્તિ સુધીના ઉપાયો સૂચવેલ છે.

આ ગ્રન્થમા દરેક વસ્તુ તેના ક્રમમાં ગોઠવવામા આવી છે, તેથી પ્રથમથી તે છેવટ સુધી મનુષ્યે કેમ વર્તવું તે પદ્ધતિસર બતાવવામા આવ્યુ છે, અને એક પછી બીજું સૂત્ર અમુક નિયમાનુસાર આવેલુ છે, તેથી તે સ્વાભાવિક લાગે છે, અને વાચનારને વિષયની ખુબી તરત સમજાઈ જાય છે

આ ગ્રન્થ ઉપદેશક ગ્રન્થ છે, એટલે કે તેમાં લખેલી સૂચનાઓ કેવળ વાચીને બેસી રહેવાનુ નથી, પણ તે સૂચનાઓ પ્રમાણે વર્તવામાં આવે તો મનુષ્ય ઐહિક તેમજ પારમાર્થિક લાભ ઘણીજ સુગમતાથી મેળવી શકે દરેક ઉપદેશ વાક્યનું ફળ પણ સાથેજ બતાવવામાં આવ્યુ છે; અર્થાત્ તમે આ પ્રમાણે વર્તશો તો તમને અવશ્ય આ પ્રમાણે ફળ મળશે.

આ ગ્રન્થમા નાના નાના વાક્યો–સૂત્રો આપેલા છે, અને તે ઉપર શ્રી મુનિચન્દ્રસૂરિએ ટીકા લખેલી છે. સૂત્રોની ભાષા પણ એવી સ્પષ્ટ છે કે જો કોઇ મનુષ્ય તેના ઉપર શાન્ત ચિત્તથી મનન કરે તો તે સૂત્રોનુ રહસ્ય આપોઆપ સમજાઇ જાય. પ્રથમ વિવેચન વાચ્યા પહેલા જો સૂત્રનો અર્થ વિચારી તેપર મનન કરવામા આવે તો પોતાના બુદ્ધિબળ પ્રમાણે–જ્ઞાનના ક્ષયોપશમ પ્રમાણે–ઘણો પ્રકાશ મળશે. આ રીતે મનન કર્યા પછી વિવેચન વાચવુ, અને પોતે વિચારેલા અર્થમા અને વિવેચનમાં કેટલુ સામ્ય છે, અથવા કેટલુ અતર છે તે તપાસવુ

નારા–ગુણોનુ વર્ણન આપી, દરરોજ ધર્મ શ્રવણ કરવાની આવશ્યકતા બતાવી, આ પ્રકરણ સમાપ્ત કરવામા આવ્યુ છે

બીજા પ્રકરણનુ નામ દેશનાવિધિ છે, અને તેના પ્રારભમાં ઉપદેશકમા કયા ગુણોની આવશ્યકતા છે, અને ઉપદેશકે દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવ વિચારી કેવા અધિકારી પાસે કેવી રીતે બોધ આપવો તેનુ ઘણુ સુદર અને બોધક વર્ણન કર્યું છે. જે બાબતનો પોતે ઉપદેશ આપતો હોય તે ગુણ તો ઉપદેશકમા હોવોજ જોઈએ, અર્થાત્ ઉપદેશ પ્રમાણે વર્તન હોવું જોઈએ એ સબંધમા બહુ ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે પ્રસગોપાત જ્ઞાનાચાર, દર્શનાચાર, વીર્યાચાર અને ચારિત્રાચારનુ વર્ણન કરેલુ છે; તે પછી પુણ્યના ફળ રૂપે દેવની સમૃદ્ધિ, શુદ્ધ કુળમા જન્મ, સર્વ બાબતની અનુકૂળ સામગ્રી, તથા પાપના ફળરૂપે નરકના દુઃખ, ખરાબ કુળમા જન્મ વગેરે દુઃખની પરપરા ઉપદેશકે જણાવવી. પ્રસગે પ્રસગે જ્ઞાનની પ્રશસા કરવી, પુરૂષાર્થનુ માહાત્મ્ય બતાવવુ આ પ્રમાણે પ્રથમ ધર્મના સામાન્ય તત્ત્વોનુ નિરૂપણ કરવુ અને જ્યારે કોઈ પણ જીજ્ઞાસુની વિશેષ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા થાય, ત્યારે સિદ્ધાતની વાત તેના આગળ કહેવી. તે પછી સુવર્ણની ત્રણ કસોટીઓ કષ, છેદ અને તાપ ધર્મને કેમ લગાડી શકાય તે બતાવી આત્માને કેવળ નિત્ય માનવામા તેમજ કેવળ અનિત્ય માનવામા શા શાં દૂષણો આવે છે, એ જણાવી સ્યાદ્વાદ શૈલી પ્રમાણે આત્મા નિત્યાનિત્ય છે, એમ સિદ્ધ કરવામા આવ્યુ છે. તે પછી બાર ભાવનાઓનુ વર્ણન કરેલુ છે, અને ભાવનાઓ રાગદ્વેષનો ક્ષય કરવામાં મુખ્યત્વે કારણભૂત છે, એમ જણાવવામા આવ્યુ છે. આ ગ્રન્થમા આપેલુ બાર ભાવનાઓનુ સ્વરૂપ પ્રતિદિન મનન કરવા યોગ્ય છે.

ત્રીજું પ્રકરણ ગૃહસ્થના વિશેષ ધર્મને લગતું છે. જ્યારે મનુષ્ય ઉપર પ્રમાણે ધર્મનુ સ્વરૂપ સમજી વૈરાગ્ય આવવાથી કાઇક વ્રત લેવાની રૂચિવાળો થાય ત્યારે કેવી રીતે તેને વ્રત આપવા તે બતાવી. બાર વ્રતનુ સ્વરૂપ કહેવામા આવ્યુ છે પાચ અણુવ્રત, ત્રણ ગુણવ્રત

પ્રમાણે વ્યાખ્યા આપી ધર્મથી મનુષ્ય આગળ ને આગળ કેવા સંજોગોમા વધતો જાય છે, તેનું લંબાણથી વર્ણન આપવામા આવ્યુ છે. શુભ પરિણામ એજ મોક્ષનુ ઉત્તમોત્તમ કારણ છે, એમ પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યુ છે, અને છેવટમા એટલે સુધી કહેવામા આવ્યુ છે કે આ જગતમાં જે કાંઇ શુભ મળે છે તે સર્વ ધર્મના પ્રભાવે મળે છે, માટે આ મનુષ્યભવ જેવો ઉત્તમ ભવ મેળવી મનુષ્યે ધર્મ સાધવો એજ આ પ્રકરણનો સાર છે.

આઠમુ–છેલ્લુ પ્રકરણ ગયા અધ્યાયમાં જણાવેલા વિષયનેજ વધારે સમર્થન કરતાં જણાવે છે કે જગતને હિતકારી તીર્થંકર પદને પણ ધર્માભ્યાસથી મનુષ્ય મેળવી શકે છે, તો બીજી સામાન્ય વસ્તુઓના લાભની તો વાતજ શી કહેવી ? તીર્થંકરનુ માહાત્મ્ય આ પ્રકરણમા સારી રીતે વર્ણવવામા આવ્યુ છે, અને મનુષ્યને મોક્ષ મેળવવામા વિઘ્નરૂપ થતા રાગ, દ્વેષ અને મોહ એ ત્રણ શત્રુઓનુ વર્ણન કરી, તેમને જીતવાના ઉપાયો દર્શાવવામાં આવ્યા છે.

તે પછી મુક્ત જીવોની કેવી સ્થિતિ થાય છે, અને તેમને પરમાનંદ શાથી પ્રાપ્ત થાય છે, અને શુદ્ધ ધ્યાનથી જીવ કેવી રીતે ઉંચે ચઢે છે, તે વિગેરે દર્શાવી, આ પ્રસ્તુત ગ્રન્થની સમાપ્તિ કરવામાં આવી છે

આ ગ્રન્થ પ્રતિપાદન શૈલીથી લખાયેલો હોવાથી અને વિશાળ હૃદયથી તેના મૂળકર્ત્તા શ્રી હરિભદ્રસૂરિએ રચેલો હોવાથી તથા ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે માર્ગાનુસારિપણાથી આરંભીને તીર્થંકરપદની પ્રાપ્તિ સુધીના ઉપાયો ક્રમસર બતાવવામા આવેલા હોવાથી આશા રાખવામાં આવે છે કે આ ગ્રન્થ ઘણાક આત્માઓને તેમના આત્મકલ્યાણના માર્ગમાં સહાયભૂત થશે. એ આશા ફળીભૂત થાઓ એવી અંતઃકરણથી પ્રાર્થના કરી આ ગ્રન્થવિવેચનનું કામ સમાપ્ત કરવામા આવે છે.

રતનપોળ–અમદાવાદ,
તા. ૨૨–૭–૧૯૧૨.

દોશી મણીલાલ નથુભાઇ.

આ ગ્રન્થના કર્ત્તા શ્રીમદ્ હરિભદ્રસૂરિનું ટુંક જીવન ચરિત્ર.

હિંદુસ્તાનમાં ભૂતકાળમા ચરિત્ર લખવાનો પ્રચાર પ્રાય નહતો આ કારણને લીધે આપણને પૂર્વકાળના મહાપુરૂષોના ચરિત્ર સબંધી બહુ જાણવાનુ-વિચારવાનું મળી આવતું નથી. તેમના અનેક ગ્રન્થો વિદ્યમાન હોય છે, પણ ગ્રન્થકર્ત્તાની જન્મભૂમિ, કાળ, તેમના માતપિતા વગેરે સબંધી આપણને ભાગ્યેજ જૂજ ખબર મળે છે, તેથી તે બાબતોમા આપણે અજ્ઞાનતામા સતોષ માનવો પડે છે આ ખરેખર ખેદની વાત છે

આ સામાન્ય હકીકત આપણા ચરિત્રનાયક શ્રી હરિભદ્રસૂરિના સબધમા પણ મોટે ભાગે ખરી પડી છે, એ કમભાગ્યની વાત છે. છતા એમના સબધમા જે કાંઈ હકીકત મળી આવી છે, તેને આધારે તેમનુ ટુંક જીવન ચરિત્ર લખવા પ્રયાસ કર્યો છે. આ સબધમા જેઓ વિશેષ જાણતા હોય તેઓ લખી જણાવવા કૃપા કરશે તો બીજી આવૃત્તિ વખતે આ ચરિત્રમા યોગ્ય વધારો કરવામા આવશે.

તે ચિતોડના રાજા જિતારીના પુરોહિત બ્રાહ્મણ હતા. અને વિક્રમ સંવત છઠ્ઠા સૈકામા વિદ્યમાન હતા, અને સંવત્ ૫૮૫ કે ૫૭૫ માં સ્વર્ગવાસ પામ્યા. તે સર્વ લૌકિક વિદ્યાના જાણકાર અને સત્યશોધક વૃત્તિવાળા હતા. તેઓ ઘણા પ્રકારની વિદ્યામા નિપુણ હોવાથી સ્વાભાવિક રીતે ગર્વે તેમનામાં વાસ કર્યો હતો. મને જીતવાને કોણ સમર્થ છે ? આવી ભાવના તેમના મનમા વ્યાપી રહી હતી. આ અભિમાન વૃત્તિને લીધે તેમણે એવી પ્રતિજ્ઞા કરી કે "જો કોઇ કાઇ બોલે અને તેનો અભિપ્રાય હું ન જાણી જાણું તો મારે તેના શિષ્ય થઇ રહેવુ." આ વૃત્તિથી તેઓ પોતે સર્વ વિદ્યાના પારગામી હોય એમ માની વર્તતા હતા. બધા પ્રકારના મદને તોડવાનુ સાધન જ્ઞાન છે, પણ જો કોઇને જ્ઞાનનો મદ થાય, જો વાડજ ચી

ચોરે, જો માતાજ બાળકને ઝેર આપે તો પછી ઉપાય શો ? જ્ઞાનના મદને નાશ કરવાનો એકજ ઉપાય છે અને તે ગુરૂકૃપા છે. જેમ ગૌતમ સ્વામીનુ અભિમાન તોડવામાં શ્રી વીરપ્રભુ કારણભૂત થયા, તેમ આ હરિભદ્ર નામના વિપ્રનું માન તોડવામાં એક સાધ્વી ઉપકારી નીવડયા.

એક સમયે હરિભદ્રવિપ્ર કોઈ ઉપાશ્રય સમીપ થઇને જતા હતા. ત્યાં યાકિની મહત્તરા નામે પવિત્ર સાધ્વીને નીચેની ગાથા ઉચ્ચારતા સાંભળ્યાં.

चक्कीदुगं हरि पणगं। पणगं चक्कीण केसवो चक्की
केसवचक्की केसव। दुचक्की केसी अ चक्की अ। १ ॥

અર્થ—બે ચક્રવર્તી, થયા પછી પાચ વાસુદેવ થયા, પછી પાંચ ચક્રવર્તી, પછી એક વાસુદેવ, પછી એક ચક્રવર્તી, પછી એક વાસુદેવ, પછી એક ચક્રવર્તી, પછી એક વાસુદેવ, પછી બે ચક્રવર્તી, પછી એક વાસુદેવ અને છેવટે એક ચક્રવર્તી એમ આ અવસર્પિણી કાળમાં આ ભરતક્ષેત્રમા કાળક્રમે બાર ચક્રવર્તી અને નવ (કેસવ) વાસુદેવ થયા. આવો અર્થ એ ગાથાનો હતો, પણ હરિભદ્રવિપ્રને એ અર્થ ન બેઠો, તેથી અભિમાનમાં આવી જઈ તેમણે સાધ્વીને પૂછ્યુ કે "રે સાધ્વી ! આ શુ ચકચક કરી રહી છે?" સમયના જાણકાર એવા તે યાકિની નામના સાધ્વીએ પ્રત્યુત્તર આપ્યો કે "नवलितं चिकचिकायते" નવું લીપેલુ ચકચકે તેમજ તુ નવો નિશાળીઓ છે, તેથી આ મારૂ બોલવુ તને ચકચક રૂપ લાગે છે, આમ દ્વિઅર્થી જવાબ આપીને હરિભદ્રજીને ઓલભો આપ્યો. કાંઇ નવીન વસ્તુ આપણે સમજતા નથી ત્યારે આપણે બીજાનો ઉપહાસ કરીએ છીએ, પણ તે સમજાતાં આપણને આપણા અજ્ઞાનનું ઉપહાસ્ય થાય છે, તેમજ પસ્તાવો પણ થાય છે. ગાથાનો અર્થ સમજતાં હરિભદ્રજીએ યાકિની મહત્તરાના શિષ્ય થવા પોતાની પ્રતિજ્ઞા પ્રમાણે કહ્યું. યાકિની મહત્તરા સાધ્વીએ કહ્યુ "પુરૂષને શિષ્ય કરવાનો અમને-સાધ્વીઓને અધિકાર નથી, અમારા ધર્માચાર્ય શ્રી જીનભદ્રાચાર્ય અત્રે છે, તેમની પાસેથી અમારા યતિધર્મની દીક્ષા ગ્રહણ

ઉપનિષદો (રહસ્ય પુસ્તકો) જેમાં આકર્ષણવિદ્યા, સુવર્ણસિદ્ધિ, પર-પૂરપ્રવેશ, નભોગમન, આદિ પ્રાપ્ત કરવાનાં સાધનોનું વર્ણન હોય તેવાં પુસ્તકો આ સમયે તેઓને પ્રાપ્ત થયા. પણ કાળની હીનતા તથા જીવોની તે ગ્રહણ કરવાની શક્તિની ખામીને લેઇને અગ્નિ તથા જળ જેને હાનિ ન પહોંચાડે એવા વિવિધ ઔષધ નિષ્પન્ન સ્તંભોમા ભં-ડાર્યાં કહેવાય છે.

અધિકારી થયા વિના પ્રાપ્ત થયેલી લબ્ધિઓ-સિદ્ધિઓનો પ્રાય: દુરૂપયોગ થાય છે. લબ્ધિઓ એ આત્માની શક્તિ વિશેષ છે. જે ખરા આત્મજ્ઞાનના અભ્યાસકો છે, તેઓ તો લબ્ધિઆદિ મેળવવા પ્રયત્ન નહિ કરતાં આત્મજ્ઞાન જેથી પ્રાપ્ત થાય તેવા સાધનોનો આશ્રય લે છે. કારણકે હઠયોગાદિથી પણ કેટલીક હલકા પ્રકારની શક્તિઓ મળે છે, પણ તેથી જીવો તે શક્તિઓનો બીજાને ચમત્કાર બતાવવામાં અથવા 'હું' પણાની વૃદ્ધિ કરવામા દોરવાય છે, અને પોતાનુ સાધ્યબિન્દુ ભૂલી જાય છે, માટે ખરા આત્મજ્ઞાનના અભ્યાસકો લબ્ધિઓ મેળવવાને ખાસ પ્રયત્ન કરતા નથી. તેમને તેમના યોગાભ્યાસમાં તે મળે છે, તો તેનો અસ્વીકાર પણ કરતા નથી. પણ તેમનુ લક્ષ આત્મતત્ત્વ પ્રાપ્તિ તરફ હોય છે. શ્રી હરિભદ્રસૂરિને પણ કેટલીક શક્તિઓ મળી હતી, પણ એક પ્રસગે નિબિડ ક્રોધ વાપી ગયો, ત્યારે 'આકર્ષણ વિદ્યા'ના બળે ૧૪૪૪ બૌદ્ધોને અતરિક્ષ માર્ગે ખેંચી મારી નાખવા પ્રવૃત્ત થયા હતા. તેમના ગુરૂએ તે સમયે તેમને વારવાથી તે કામ બન્યુ નહોતું 'આકર્ષણ વિદ્યા' નો આવો દુરૂપયોગ થયો એમ ધારી ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે રહસ્ય વિદ્યાઓ છુપાવી દીધી

એ ક્રોધનો પ્રસગ આ પ્રમાણે હતો. શ્રી હરિભદ્રસૂરિને હંસ અને પરમહંસ નામના બે ભાણેજ શિષ્ય હતા. તેમણે શ્રી હરિભ-દ્રસૂરિ પાસે રહી ન્યાય, અલકાર, તર્ક, ષડ્દર્શન વગેરેનો સારો અભ્યાસ કર્યો હતો. તે પછી બૌદ્ધદર્શન અવલોકવાની તેમની ઇચ્છા થઈ. કારણકે આ વખતે અનેક રાજાઓએ તે મત અંગીકાર કર્યો હતો અને સ્થળે સ્થળે તે ધર્મના મઠ તથા વિહારો હતા. પ્રખ્યાત ચીનો મુસાફર હુએનસીંગ આ વખતે હિંદુસ્થાન આવ્યો હતો, તે પોતાની

મુસાફરીના વર્ણનમાં બુદ્ધ ધર્મની આ વખતની જાહોજલાલી પણ દર્શાવે છે. દક્ષિણ વગેરેમા જૈનોના પણ રાજા હતા અને જૈને પણ પોતાના ધર્મની મહત્વતા દર્શાવવાને તેટલાજ ઉત્કંઠિત હતા. આથી એક બીજાના સિદ્ધાતો જાણવાની ઇચ્છા થાય તે સ્વાભાવિક હતું ચિત્રકૂટથી પૂર્વે કોઈ પ્રખ્યાત વિહારમા જવા માટે તેઓ તૈયાર થયા. ગુરૂની આજ્ઞા માગી. શ્રી હરિભદ્રસૂરિએ પરિણામ અનિષ્ટ જોઈ તેમને વાર્યા, પણ ભાવી પ્રબળ હોવાથી તેઓ બૌદ્ધદર્શન તથા તેમની રહસ્ય વિદ્યાઓ શિખવાના ઉત્સાહમા ગુરૂની આજ્ઞા ઉપરવટ થઇને પણ ગયા. બૌદ્ધો અને જૈનો વચ્ચે તે સમયે વિચાર સહિષ્ણુતા (tolerance)ની ખામી હતી. આથી હંસ તથા પરમહંસ બૌદ્ધ વિહારમાં બૌદ્ધરૂપે રહ્યા. પોતે જૈન હોવાનુ ઘણો સમય કળાવા ન દીધુ. હંસ તથા પરમહંસે ખાનગીમા એક પત્ર પર જૈન મતની દલીલોના ખંડનનુ પ્રતિખંડન તથા બીજા પત્રપર સુગતવાદ (બૌદ્ધધર્મ) ના દૂષણો લખ્યા હતા. તે બન્ને પત્ર ભારે પવનથી ઉડી ગયા. તે કોઇ બૌદ્ધ સાધુએ ગુરૂને સોપી દીધા. આથી ગુરૂના મનમા શંકા પડી કે આ કોઇ અર્હદુપાસક છે આ શંકા સાચી છે કે ખોટી છે, તેનો નિર્ણય કરવાને તેઓએ ગુરૂ પાસે આવવાના માર્ગમા દ્વાર આગળ જિનપ્રતિમા આલેખી ગુરૂ પાસે આવવાનો બીજો માર્ગ ન હતો જ્યારે તે દ્વાર આગળ જૈન પ્રતિમા જોઇ ત્યારે તેઓ ગુરૂને પડેલો વ્હેમ સમજી ગયા પોતે બધી વિદ્યાઓ શિખી લીધી હતી શુ કરવુ તેના સંબંધમા જરા વિચાર કરી પાસે પડેલા એક ખડીના કટકાવતી ત્રણ લીટી કરી, તેને બુદ્ધની પ્રતિમા કલ્પી તે પર પગ મૂકી ગુરૂ સમીપ આવી બીજા વિદ્યાર્થીઓની માફક ભણવા બેઠા પકડી જવાના ભયને લીધે હવે અત્રે રહેવું સહીસલામત નથી એમ ધારી બન્ને ગુપ્ત રીતે ચિતોડ તરફ નાશી ગયા. બુદ્ધપ્રતિમા ઓળગી ગયા, જિન પ્રતિમાને બદલે બુદ્ધ પ્રતિમા તેઓએ કરી, અને જૈન છતા બૌદ્ધરૂપે રહી અમારી કેટલીક રહસ્ય વિદ્યાઓ શિખી નાશી ગયા. આ વગેરે કારણોથી તે વિહારાધિકારીઓને કોપ પ્રકટયો, અને પોતાના આશ્રિતરાજાની મદદથી હંસ તથા પરમહંસને પાછા પકડી આણવા ૧૪૪૪ બૌદ્ધો

મોકલાવ્યું હંસ વચ્ચમાંજ મરાયો. પરમહંસ ચિતોડ પહોંચીને ગુરૂ સમક્ષ સર્વ હકીકત નિવેદન કરતાં હૃદય ફાટી જવાથી મરી ગયો. આ દુઃખદાયક બનાવથી શ્રી હરિભદ્રસૂરિને નિબિડ કોપ વ્યાપી ગયો, તે એટલે સુધી કે ૧૪૪૪ બૌદ્ધોને સમળી રૂપે પાછા ચિતોડમાં આકાશ માર્ગે 'આકર્ષણવિદ્યા'થી ખેંચી ઉકળતી લોહની તેલની કડાઓમાં નાંખી મારી નાખવા તત્પર થયા.

મનુષ્યને જ્યારે ક્રોધ વ્યાપે છે, ત્યારે સાગસારનો તે બિલકુલ વિવેક કરી શકતો નથી. આ વખતે ક્રોધના આવેશથી શ્રી હરિભદ્રસૂરિનાં વિવેકચક્ષુ મિંચાઈ ગયા, પણ વિવેકચક્ષુને ખોલનાર તેમના ગુરૂ શ્રી જીનભદ્રાચાર્યને આ વૃત્તાન્ત વિદિત થતાંજ તે સ્થળે પોતાના બે શિષ્યોને ક્રોધના ઉપશમાર્થે મૃદુ વચન અને કેટલીક ગાથાઓ શિખવી સત્વર મોકલ્યા, જે ગાથાઓ સાંભળવાથી તેમનો ક્રોધ શાંત થયો અને એ ગાથાઓને આધારે શ્રી સમરાદિત્ય ચરિત્રની સવિસ્તર યોજના કરી. એટલુંજ નહિ પણ ગુપ્તવિદ્યા વાપરવાનાં પ્રાયશ્ચિતરૂપે એ વિદ્યાઓના ગ્રન્થો ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે ગુપ્ત ભંડારોમાં મૂકી દીધા, અને ૧૪૪૪ બૌદ્ધોને હણવાના સંકલ્પ માત્ર માટે પ્રાયશ્ચિતરૂપે ૧૪૪૪ ગ્રન્થોની રચના કરીને કર્મની નિર્જરા કરી. **ધર્મના કાર્ય માટે કરાતું અપકૃત્ય તે અપકૃત્ય નથી એ માન્યતા ભૂલ ભરેલી** છે, તે આ ઉપરથી સહજ સમજાશે. જે ગાથાઓ સાંભળવાથી શ્રી હરિભદ્રસૂરિનો ક્રોધ શાન્ત થયો તે નીચે પ્રમાણે છેઃ—

સમરાદિત્ય સંક્ષેપ ગાથા.

गुणसेण अग्गिसम्मा, सिहाणंदाय तह पिआ पुत्ता ।
सिहि जालिणी माइ सुओ, धण धणासिरि मो अ पइ भज्जा॥
जय विजया य सहोयर, धरणो लच्छिय तह पई भज्जा ।
सेण विसेणा पित्तिअ, उत्ता जंमंमि सतमए ॥
गुणचंद वाणमंतर, समराइच्च गिरिसेण पाणो ओ ।
एगस्स तओ मुक्खो, ऽणंतो विअस्स संसारो ॥

जह जलइ जलं लोए, कुसथ्थपवणाहओ कसायग्गि ।
तं जुत्तं न जिणवयणअमियासित्तोवि पज्जलइ ॥

અર્થાત્—ગુણસેન નામે એક રાજા હતો, તેણે અગ્નિશર્મા નામે એક તાપસને પારણાનુ નિમંત્રણ કર્યુ, પણ પ્રમાદયોગે એને પારણું કરાવવું વીસરી ગયો; આથી અગ્નિશર્માના અતરમાં વૈરભાવ પ્રગટયો, આ પહેલો ભવ.

(૨) બીજે ભવે અગ્નિશર્મા વિદ્યુત્ કુમારમા ઉપજ્યો, ગુણસેન સૌધર્મ દેવલોકમાં દેવ થયો.

(૩) ત્યાથી ત્રીજે ભવે ગુણસેન સિહરાજા થયો, અને અગ્નિ-શર્મા તેનો આણદ નામે પુત્ર થયો, જેણે પૂર્વ ભવના વૈરભાવને લઈ પિતાને વિષ દઈ માર્યો.

(૪) ત્યાંથી ચ્યવી ચોથે ભવે ગુણસેન ત્રીજા સ્વર્ગે, અને અ-ગ્નિશર્મા પહેલી નરકે ઉપજ્યો.

(૫) ત્યાથી ચ્યવી પાંચમા ભવે ગુણસેનનો જીવ શિખી નામે પુત્ર થયો, અને તે અગ્નિશર્માનો જીવ જે જાલિણી નામે માતા થઈ હતી તેના પેટે અવતર્યો આ ભવમા માતાએ પુત્રને પૂર્વના વૈરભાવને લઇ વિષથી માર્યો

(૬) ત્યાંથી ચ્યવી છઠ્ઠે ભવે ગુણસેનનો જીવ પાચમા સ્વર્ગે અને અગ્નિશર્માનો જીવ બીજી નરકે ઉપજ્યો.

(૭) ત્યાથી ચ્યવી સાતમા ભવે ગુણસેનનો જીવ ધન્યકુમાર નામે શેઠપણે અને અગ્નિશર્માનો જીવ ધનશ્રી નામે તેની સ્ત્રીપણે ઉપજ્યો. પૂર્વ વૈરને લઇને સ્ત્રીએ પતિને માર્યો.

(૮) ત્યાથી ચ્યવી આઠમા ભવે ગુણસેનનો જીવ સાતમા સ્વર્ગે અને અગ્નિ શર્માનો જીવ ત્રીજી નરકે ઉપજ્યો

(૯) ત્યાથી ચ્યવી નવમા ભવે ગુણસનનો જીવ જય નામે અને અગ્નિશર્માનો જીવ વિજય નામે તેના બાઇપણે ઉપજ્યો, પૂર્વેના વૈરને લઇને વિજયે જયને પીડા ઉપજાવી.

(૧૮) શ્રી પંચાશક.
(૧૯) શ્રી શ્રાવક ધર્મ વિધિ.
(૨૦) શ્રી ધર્મબિંદુ.
(૨૧) શ્રી યોગબિંદુ. સ્વોપજ્ઞવૃત્તિ.
(૨૨) શ્રી યોગદૃષ્ટિ સમુચ્ચય. સ્વોપજ્ઞવૃત્તિ.
(૨૩) શ્રી યોગવિંશતિ.
(૨૪) શ્રી ન્યાય પ્રવેશક સૂત્ર સ્વોપજ્ઞવૃત્તિ.
(૨૫) ન્યાયાવતાર વૃત્તિ.
(૨૬) ન્યાયવિનિશ્ચય
(૨૭) ધર્મસંગ્રહણી
(૨૮) વેદબાહ્યતા નિરાકરણ.
(૨૯) ષડ્દર્શન સમુચ્ચય.
(૩૦) ષડ્દર્શની.
(૩૧) અનેકાંતવાદ પ્રવેશ.
(૩૨) અનેકાંતજયપતાકા. સ્વોપજ્ઞવૃત્તિ
(૩૩) લોકતત્ત્વ નિર્ણય.
(૩૪) ઉપદેશપદ
(૩૫) અનેકાંત પ્રઘટ્ટ.
(૩૬) લઘુ ક્ષેત્રસમાસ
(૩૭) તત્ત્વાર્થ લઘુવૃત્તિ.
(૩૮) શાસ્ત્રવાર્તા સમુચ્ચય. સ્વોપજ્ઞવૃત્તિ.
(૩૯) જ્ઞાનાદિત્ય પ્રકરણ.
(૪૦) દર્શન સત્તરી (સમ્યક્ત્વ સપ્તતિકા.)
(૪૧) દેવેન્દ્રનરેન્દ્ર પ્રકરણ.
(૪૨) યતિદિનકૃત્ય.
(૪૩) યોગશતક.
(૪૪) લગ્નશુદ્ધિ.
(૪૫) સર્વજ્ઞસિદ્ધિ.
(૪૬) સંબોધ પ્રકરણ.
(૪૭) શ્રી અનુયોગદ્વાર સૂત્ર લઘુવૃત્તિ. ઈત્યાદિ.
(૪૮) સંસારદાવા સ્તુતિ
(૪૯) વ્યવહાર કલ્પ.
(૫૦) પ્રતિષ્ઠા કલ્પ.*
(૫૧) દ્વિજવદનચપેટા.
(૫૨) ક્ષમાવલ્લિબીજ.
(૫૩) જ્ઞાનપંચક વિવરણ.
(૫૪) વીરસ્તવ.
(૫૫) શ્રાવક પ્રજ્ઞપ્તિટીકા.[1]
(૫૬) પ્રશમરતિટીકા.[1]

* આ નામનો ગ્રંથ શ્રી ભદ્રબાહુ, શ્યામસુરિ આદિ અનેક આચાર્યોએ લખેલ છે, તેમ શ્રીમદે પણ લખેલો સાંભળ્યો છે.

૧ આ (૫૫–૫૬) મૂળ ગ્રંથો શ્રી ઉમાસ્વાતિ વાચકે ગુંથેલા છે, તેની ટીકાઓ તથા નંબર ૩૭ વાળી તત્ત્વાર્થ લઘુવૃત્તિ શ્રીમદે લખેલી છે કે એ નામના બીજા આચાર્યે જે ઉમાસ્વાતિની નિકટમાં થયા છે તેમની લખેલી છે એ ચોક્કસ કરવાનું બાકીમાં છે.

(૫૭) વીરાંગદ કથા.[2]
(૫૮) કર્મસ્તવવૃત્તિ
(૫૯) લઘુ સંગ્રહણી.[2]
(૬૦) જીવાભિગમ લઘુવૃત્તિ.
(૬૧) મહાનિશીથમૂળ. (ઉદ્ધૃત).[3]
ઇત્યાદિ

આ સિવાયના શ્રીમદ્ હરિભદ્ર સૂરિના રચેલા બીજા પણ ગ્રન્થો હોવા જોઇએ પણ જે જે હાલ ઉપલબ્ધ થાય છે તેમનાંજ નામ અત્રે આપવામા આવેલાં છે

ગ્રન્થોની સખ્યાના સંબંધમાં ત્રણ જૂદા મત છે કેટલાકે કહે છે કે તેમણે ૧૪૪૪ ગ્રન્થો રચ્યા; કોઇ મત પ્રમાણે તેમણે ૧૪૪૦ ગ્રન્થો રચ્યા અને ત્રીજા મત પ્રમાણે તેમણે ૧૪૦૦ ગ્રન્થો રચ્યાં છે. તે ગ્રન્થોની સખ્યા ઓછામા ઓછી ૧૪૦૦ ની છે, એ બાબત તો સર્વને સમત છે

(૧) શ્રીષટ્ દર્શન સમુચ્ચયની તર્કરહસ્ય દીપિકા નામની ટીકાના રચનાર વી સં ૧૫ મા સૈકામા થયેલા શ્રી ગુણરત્નસૂરિ શ્રી હરિભદ્ર સૂરિના સંબંધમા લખે છે કે —

चतुर्दशशतसंख्यशास्त्ररचनाजनितजगज्जन्तूपकार श्रीहरिभद्रसूरि ।

જેમણે ૧૪૦૦ શાસ્ત્રો રચી જગતના જીવોપર ઉપકાર કર્યો છે, એવા શ્રી હરિભદ્રસૂરિ.

(૨) શ્રીરાજશેખરસૂરિ, જેમણે ૧૪૦૫ માં ચતુર્વિંશતિ પ્રબંધ રચ્યો છે, તેઓ આ પ્રબધમા શ્રીમદ્‌ને ૧૪૪૦ ગ્રન્થના રચનાર તરીકે ઓળખાવે છે

---

૨ આ [૫૭-૫૯] તથા નબર ૧૨ વાળુ મુનિપતિ ચરિત્ર શ્રીમદે લખેલ છે કે ત્યાર પછી થયેલા એ નામના બીજા કોઈ હરિભદ્રસૂરિએ લખેલ છે એ પણ ચોકસ કહી શકાતુ નથી. હરિભદ્રસૂરિ ઓછામાં ઓછા ચાર થયેલા સભવે છે

૩ આ સૂત્ર શ્રી હરિભદ્ર નામના આચાર્યે વીરાત્ ૧૪૦૦ મા ઉદ્ધાર્યાનુ વાચવામા આવ્યુ છે. જૈન ગ્રથાવલીમા તો વિ સ ૫૮૫ લખેલ

(૩) શ્રી રત્નશેખરસૂરિ જેમણે વિ. સં. ૧૪૯૬ માં શ્રાદ્ધપ્રાતક્રમણ ઉપર અર્થ દીપિકા લખી છે, તેઓ એ સૂત્રની ૪૭ મી ગાથાની વૃત્તિમાં લખે છે કે ૧૪૪૪ **प्रकरणकृत् श्रीहारिभद्रसूरयोऽप्याहु र्ललितविस्तरायां** ૧૪૪૪ પ્રકરણના રચનાર શ્રી હરિભદ્રસૂરિ પણ લલિતવિસ્તરામાં કહે છે.

(૪) **સમરાદિત્ય** ગસમાં ૧૪૪૪ પ્રકરણના રચનાર તરીકે ઓળખાવ્યા છે.

(૫) ઉપદેશ પ્રાસાદમા પણ ઉપર પ્રમાણે છે

(૬) **પ્રાભાવિક** ચરિત એ નામના ગ્રન્થમાં તેના રચનાર શ્રી **ચંદ્ર**-પ્રભસૂરિ શ્રી હરિભદ્રસૂરિનુ ચરિત્ર લખતાં જણાવે છે કેઃ–

पुनरिह च शतोनमुग्रधीमान्
प्रकरणसार्द्धसहस्रमेप चक्रे ।

તે ઉગ્ર બુદ્ધિવાળાએ વળી ૧૪૦૦ પ્રકરણો રચ્યાં.

આમ ત્રણ જૂદા મત છે, પણ તેમણે ૧૪૦૦ ગ્રન્થો રચ્યા એ બાબત તો સર્વને સંમત છે.

ઉપર જણાવેલા ગ્રન્થો શ્રી હરિભદ્રસૂરિના છે. તેના પૂરાવા તરીકે આપણે જણાવીશુ કે ગ્રન્થના છેવટના શ્લોકમા કેટલેક સ્થળે તેમનુ નામ આપવામાં આવ્યુ છે. પણ જ્યાં નામ નથી આપવામાં આવ્યુ ત્યાં મોટે ભાગે '**विरह**' એ શબ્દ મૂકવામા આવ્યો છે. અને વિરહાંકવાળા બધા ગ્રન્થો શ્રીહરિભદ્રસૂરિના રચેલા છે, એ નિસંશય છે; કારણ કે નવાંગી વૃત્તિકાર શ્રી **અભયદેવસૂરિ**, જે વી. સં. બારમા સૈકામાં વિદ્યમાન હતા, તે **પંચાસક** ઉપરની વૃત્તિમાં લખે છે કે:—

इह च विरह इति सितांवरश्रीहारिभद्राचार्यस्य कृतेरंक इति ॥

અહીં જે 'વિરહ' શબ્દ મૂકવામા આવ્યો છે, તે જણાવે છે કે ગ્રન્થ સિતાંબર (શ્વેતાંબર) શ્રી હરિભદ્રસૂરિએ રચેલો છે. શ્રી **મુનિ**-ચંદ્રસૂરિ જેમણે આ પ્રસ્તુત ગ્રન્થ ધર્મબિન્દુ ઉપરાંત લલિત વિસ્તરા, ઉપદેશપદ, યોગબિંદુ, આદિ ઉપર ટીકા રચેલી છે, તેઓ લલિત વિ-સ્તરાની ટીકામાં લખે છે કે:—

इह विरह इति याकिनीमहत्तरासूनोराचार्यहारिभद्रस्येति ।

આ લલિત વિસ્તરામા જે વિરહાંક છે તે યાકિની મહત્તરાના સૂનુ (ધર્મ પુત્ર) શ્રી હરિભદ્રસૂરિનો છે

તેમજ પ્રાભાવિક ચરિત્રમા પણ શ્રી ચન્દ્રપ્રભસૂરિ જણાવે છે કે'-

अतिशय हृदयाभिरम्यशिष्य-
द्वयविरहोर्मिभरेण तप्तदेहः ।
निजकृतिमिह संव्यधात्समस्तां
विरहपदेन युतां सतां स मुख्यः ॥ १ ॥

સારા પુરૂષમા મુખ્ય એવા શ્રી હરિભદ્રસૂરિએ પોતાના હૃદયને અતિશય પ્રિય લાગતા એવા બે શિષ્યોના વિરહની ઉર્મિને લીધે પોતાની સમસ્ત કૃતિઓ 'વિરહ' શબ્દ સહિત કરી છે.

આ વિરહાંક શબ્દ જેમા આવે છે તેવા કેટલાક ગ્રન્થોનો છેલ્લો શ્લોક આપણે તપાસીએ

વીરસ્તવમાં છેલ્લી સ્તુતિના અંતે

सुत्तं वंदे मयणविरहं तस्सणाहंवि वीरं

સૂત્રને તેમજ મદનનો જેને વિરહ છે (કામથી રહિત છે) એવા એ સૂત્રના નાથ શ્રી વીર પ્રભુને હુ વાદુ છુ.

સંસાર દાવાની સ્તુતિમા भवविरहवरं देहि मे देवि सार.

હે દેવી! મને એવું ઉત્તમ વરદાન આપ કે મારા ભવનો વિરહ થાય, અર્થાત્ મારે ફરી જન્મ લેવા ન પડે.

શ્રી અષ્ટકજી છેલ્લા શ્લોકમા

अष्टकाख्यप्रकरणं कृत्वा यत्पुण्यमर्जितम् ।
विरहात्तेन पापस्य भवंतु सुखिनो जनाः ।

આ અષ્ટક રચવાથી જે પુણ્ય પ્રાપ્ત થયુ તે પુણ્યવડે પાપનો વિરહ-વિયોગ નાશ થઇ જનસમૂહ સુખી થાઓ.

વળી શાસ્ત્રવાર્તા સમુચ્ચયના છેલ્લા આઠમા સ્તબકને અંતે

कृत्वा प्रकरणमेतद्यदवाप्तं किंचिदिह मया कुशलं
भवविरहबीजमनघं लभतां भव्यो जनस्तेन ॥

આ શાસ્ત્રવાર્તા સમુચ્ચય રચવાથી જે કાંઇ પુણ્ય પ્રાપ્ત થયું તેને લીધે ભવ્ય જીવો પાપરહિત સંસારવિરહ મોક્ષનું બીજ (બોધિ બીજ) પામો.

પ્રસ્તુત ગ્રન્થના (ધર્મ બિન્દુના) છેવટના ભાગમા પણ વિરહ શબ્દ મુકેલો છે. (જુઓ પૃષ્ટ ૪૧૨).

હવે આ વિરહ શબ્દ શું સૂચવે છે તે આપણે વિચારીએ. તેનુ એક કારણ તો ઉપર આપણે વિચારી ગયા કે તેમના બે પ્રિય શિષ્ય અને ભાણેજ હંસ અને પરમહંસના વિરહથી થયેલું દુઃખ સૂચવવા તે વિરહ શબ્દ પોતાના ગ્રન્થોને અંતે મૂકેલો લાગે છે, અથવા તો સર્વજ્ઞનો, સર્વદર્શીનો અથવા પરમ જ્ઞાનીનો વિરહ થવાથી પરમ જ્ઞાન પામવા યોગ્ય સામગ્રીનો વિરહ તેમને લાગ્યો હોય અને તેથી આ વિરહ શબ્દ મૂક્યો હોય. વળી વિરહ શબ્દ કોઇવાર ભવની પાછળ, કોઇ વાર મદનની પાછળ, કોઇ વાર પાપની પાછળ એમ મૂકવામાં આવ્યો છે, તેથી એ સૂચિત થાય છે કે સ્વપરને મદન, ભવ અને દુઃખનો વિરહ થાઓ, એવી આશિષ પણ હોય.

વિષયના અર્થને બંધ બેસતી રીતે–શોભે તેવી રીતે જ્યાં વિરહ શબ્દ મૂકવો યોગ્ય લાગ્યો, ત્યાં તેમણે મૂક્યો છે. અને કેટલાક ગ્રન્થોમાં છેલ્લી ગાથા કદાચ લોપ પણ થઇ ગઇ હોય, જ્યાં વૃદ્ધ સંપ્રદાયથી જે જે ગ્રન્થો શ્રી હરિભદ્રસૂરિના માનવામાં આવેલા છે, તેમનાં નામ ઉપર આપેલાં છે.

હવે આ ૧૪૦૦–૧૪૪૦–૧૪૪૪ પ્રકરણો લખ્યા પછી આ ગ્રન્થોનો વિસ્તાર (ફેલાવો) શી રીતે કરવો તે સંબંધમાં વિચાર કરતાં શ્રી હરિભદ્રસૂરિને એક કાર્પાસ નામનો ગરીબ વાણીઓ મળી આવ્યો. આ મનુષ્ય આ જ્ઞાનના વિસ્તારના કામમાં ઉપયોગી થશે એમ શકુન વગેરેથી જાણવાથી તેમણે તેને જૈન ધર્મનો વિશેષ બોધ આપ્યો અને પોતાનો આ પુસ્તકો લખાવવાનો ઉદ્દેશ જણાવ્યો. તેણે કહ્યુ "મારી પાસે ધન નથી, અને તે કામ હું શી રીતે કરી શકું ?" ગુરૂએ કહ્યુ "ધર્મ કૃત્યથી તને પુષ્કળ ધન મળશે" ત્યારે તેણે કહ્યુ. "જો એમ

વિષયાનુક્રમણિકા.

પ્રથમ પ્રકરણ.

ગૃહસ્થ ધર્મવિધિ.

पक्षपातो न मे वीरे न द्वेषः कपिलादिषु ।
युक्तिमद्वचनं यस्य तस्य कार्यः परिग्रहः ॥

મને વીર તરફ પક્ષપાત નથી, તેમજ કપિલ આદિ તરફ દ્વેષ નથી, જેનું વચન યુક્તિયુક્ત લાગે તે ગ્રહણ કરવું જોઇએ. આ તેમની સત્ય તરફની પ્રીતિનું સ્મરણ કરી આ ચરિત્ર સમાપ્ત કરવામાં આવે છે.

આ લેખ લખવામાં મારા વિદ્વાન્ મિત્ર રા. રા. મનઃસુખલાલ વિ. કિરતચંદ મ્હેતાએ આ સંબંધમાં લખેલો નિબંધ મોટે ભાગે ઉપકારી નીવડ્યો છે. તેમજ કેટલીક બાબતો ચંદ્રપ્રભસૂરિએ રચેલ પ્રાભાવિક ચરિત્રમાંથી આ નાયકના ચરિત્રાધારે પણ લખવામાં આવી છે. આ સ્થળે તે બન્ને મહાશયોનો અંતઃકરણથી આભાર માનવામાં આવે છે.

પૃષ્ઠ.	લીટી.	અશુદ્ધ.	શુદ્ધ.
૧૮૪	૨૨	મૃષાવાદ–અસત્ય	મૃષાવાદ–અસત્ય વિરમણ
૧૮૯	૩	અદત્તાદાન	અદત્તાદાન વિરમણ
૨૦૫	૪	શંકા	અસતીપોષણ

વિષયાનુક્રમણિકા.

પ્રથમ પ્રકરણ.

ગૃહસ્થ ધર્મવિધિ.

બીજું પ્રકરણ.

દેશના વિધિ.

ત્રીજું પ્રકરણ.

વિશેષ ગૃહસ્થ ધર્મ..

ચોથું પ્રકરણ.

યતિ વિધિ.

પાંચમું પ્રકરણ.

યતિધર્મ વિધિ.

છઠું પ્રકરણ.

યતિધર્મ વિષય વિધિ.

સાતમું પ્રકરણ.

ધર્મફળ વિધિ.

આઠમું પ્રકરણ.

ધર્મફળ વિધિ. (ચાલુ)

સમાપ્તિ.

The ways are different, because men's minds are different, because their hearts are different, because they have grown up along different lines of thinking, and have been accustomed in the immemorial past which lies behind each of us, which stretches backwards into the dawn of time to a variety of religious beliefs, a variety of standpoints and of views. These are desirable, be it remembered, not undesirable. They are useful and not mischievous. For truth is so many-faced, truth may be seen from so many points of view, that each new vision of it is an addition and not a hinderance, and to study the views of one different from ourselves, to patiently try to learn from his standpoint and to see as he sees, that is the developing in us of the vision which shall ultimately see the whole of the truth and not only a fragment of it, the more we study, the more we realize the unity while studying diversity, the more, the better we know its greatness.

—*Annie Besant.*

धर्मबिन्दुः

---

*मूल–प्रणम्य परमात्मानं । समुद्धृत्य श्रुतार्णवात् ॥

धर्मविन्दुं प्रवक्ष्यामि । तोयविन्दुमिवोदधेः ॥ १ ॥

અર્થ—પરમાત્માને નમસ્કાર કરીને, સમુદ્રમાંથી બિન્દુની માફક, સિદ્ધાન્ત રૂપ સમુદ્રમાંથી ધર્મનો બિન્દુ ગ્રહણ કરીને તે ધર્મબિન્દુ કહીશ.

ભાવાર્થ—શરીર વડે વદન કરવાથી, વાણી વડે સ્તવન કરવાથી અને મન વડે ચિંતન કરવાથી એમ ત્રણ રૂપે નમસ્કાર થાય છે. ક્ષણે ક્ષણે જુદા જુદા પર્યાયને પ્રાપ્ત કરવા છતા પણ જે નિત્ય

---

* શ્રીમદ્ હરિભદ્ર સૂરિના લેખનો આ શ્લોકથી જ પ્રારભ થાય છે પરન્તુ તે મૂળ ગ્રંથકારના ગ્રથપર ટીકા લખનાર મુનિચંદ્રસૂરિ પોતાની ટીકાના પ્રારભમા થોડુક મગલાચરણ કરે છે, તે જે નીચે મુજબ છે.—

शुद्धन्यायवशायत्तीभृतसद्भृतसम्पदे ।

पदे परे स्थितायास्तु श्रीजिनप्रभवे नमः ॥ १ ॥

અર્થઃ—શુદ્ધ ન્યાયવડે સદ્વસ્તુરૂપી લક્ષ્મીને સ્વાધીન કરનાર, અને પરમપદે રહેલા જીન પ્રભુને નમસ્કાર થાઓ ।

ભાવાર્થ—શુદ્ધનય એટલે નિશ્ચયનય વડે જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રરૂપ સદ્વસ્તુને પ્રાપ્ત કરનાર તથા ઉચ્ચમાં ઉચ્ચપદ રૂપ નિર્વાણ પ્રાપ્ત કરનાર જીન ભગવાનને નમસ્કાર થાઓ । અહીં ટીકાકાર મુનિચંદ્રસુરિ "જીન-પ્રભુ" એ શબ્દ વાપરી પોતાના ગુરૂને પણ નમસ્કાર કરે છે કારણ કે તેમનો ઘણો ઉપકાર આ ગ્રથકારને થયો હોય એમ લાગે છે

ઉપજાતિવૃત્તમ્

जयन्तु ते पूर्वमुनीशमेघा यैर्विश्वमाश्वेव हतोपतापम् ।

वृहद्वाङ्मयासिन्धुपानप्रपन्नतुङ्गातिगभीररूपैः ॥ २ ॥

અર્થ—મોટા શાસ્ત્રરૂપ સમુદ્રનુ પાન કરીને મેળવેલા મોટા અને ગભીર સ્વરૂપથી જેમણે વિશ્વને તરતજ તાપરહિત બનાવ્યુ છે, એવા પૂર્વે થએલા મુનિરૂપ મેઘો જયવતા વર્તો ।

धर्मबिन्दुः

---

*मूळ—प्रणम्य परमात्मानं । समुद्धृत्य श्रुतार्णवात् ॥
धर्मबिन्दुं प्रवक्ष्यामि । तोयबिन्दुमिवोदधेः ॥ १ ॥

અર્થ—પરમાત્માને નમસ્કાર કરીને, સમુદ્રમાંથી બિન્દુની માફક, સિદ્ધાન્ત રૂપ સમુદ્રમાંથી ધર્મનો બિન્દુ ગ્રહણુ કરીને તે ધર્મબિન્દુ કહીશ.

ભાવાર્થ—શરીર વડે વદન કરવાથી, વાણી વડે સ્તવન કરવાથી અને મન વડે ચિંતન કરવાથી એમ ત્રણ રૂપે નમસ્કાર થાય છે. ક્ષણે ક્ષણે જુદા જુદા પર્યાયને પ્રાપ્ત કરવા છતા પણ જે નિત્ય

---

* શ્રીમદ્ હરિભદ્ર સૂરિના લેખનો, આ શ્લોકથી જ પ્રારભ થાય છે. પરન્તુ તે મૂળ ગ્રથકારના ગ્રથપર ટીકા લખનાર મુનિચદ્રસૂરિ પોતાની ટીકાના પ્રારભમાં થોડુક મગલાચરણ કરે છે, કે જે નીચે મુજબ છે —

शुद्धन्यायवशायत्तीभूतसद्भूतसम्पदे ।
पदे परे स्थितायास्तु श्रीजिनप्रभवे नमः ॥ १ ॥

અર્થઃ—શુદ્ધ ન્યાયવડે સદ્વસ્તુરૂપી લક્ષ્મીને સ્વાધીન કરનાર, અને પરમપદે રહેલા જીન પ્રભુને નમસ્કાર થાઓ.।

ભાવાર્થઃ—શુદ્ધનય એટલે નિશ્ચયનય વડે જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રરૂપ સદ્વસ્તુને પ્રાપ્ત કરનાર તથા ઉચ્ચમા ઉચ્ચપદ રૂપ નિર્વાણ પ્રાપ્ત કરનાર જીન ભગવાનને નમસ્કાર થાઓ। અહીં ટીકાકાર મુનિચંદ્રસુરિ "જીન-પ્રભુ" એ શબ્દ વાપરી પોતાના ગુરૂને પણ નમસ્કાર કરે છે કારણ કે તેમનો ઘણો ઉપકાર આ ગ્રથકારને થયો હોય એમ લાગે છે

ઉપજાતિવૃત્તમ્

जयन्तु ते पूर्वमुनीशमेघा यैर्विश्वमाश्वेव हृतोपतापम् ।
वृहद्वाङ्मयासिन्धुपानप्रपन्नतुङ्गातिगभीररूपै ॥ २ ॥

અર્થ.—મોટા શાસ્ત્રરૂપ સમુદ્રનુ પાન કરીને મેળવેલા મોટા અને ગભીર સ્વરૂપથી જેમણે વિશ્વને તરતજ તાપરહિત બનાવ્યુ છે, એવા પૂર્વે થએલા મુનિરૂપ મેઘો જયવતા વર્તો !

માથી બિન્દુની માફક ધર્મબિન્દુ કહેવાને તત્પર થયા છે. અહીયા બિન્દુ શબ્દ મૂકેલો છે તે સૂત્રના સંક્ષેપની અપેક્ષાએ મુકેલો છે, પણ અર્થની અપેક્ષાએ તે શબ્દ મુકેલો નથી. જેવી રીતે કપુરવાળા જળનું એક બિન્દુ આખા ઘડાના પાણીને સુગન્ધમય બનાવે છે, તેજ રીતે આ બિન્દુરૂપ ગ્રન્થ પણ ધર્મની સર્વ બાબતોનું વિવર્ણ કરે છે. પરમાત્માને નમસ્કાર કરવાથી સર્વ પ્રકારના વિઘ્નોનો નાશ થાય છે માટે તે ભાવમંગળ થયું કહી શકાય, અને આ ગ્રન્થનું પ્રયોજન સંસારનાં દુઃખથી પીડિત થતા અનેક પ્રાણીઓનું કલ્યાણ કરવાની ગ્રન્થકર્તાની ઇચ્છા છે

અવતરણ—જે બુદ્ધિમાનો છે તે નિરર્થક કોઇ કાર્યમા પ્રવૃત્તિ કરતા નથી; માટે ધર્મકાર્યમાં પ્રવૃત્તિ કરવાને મનુષ્યો દોરાય તે હેતુથી ગ્રન્થકાર ધર્મનું ફળ દર્શાવે છે.

મૂળ—धनदो धनार्थिनां प्रोक्तः कामिनां सर्वकामदः
धर्मः एवापवर्गस्य पारम्पर्येण साधकः ॥ २ ॥
वचनाद्यदनुष्ठानमविरुद्धाद्यथोदितम् ॥
मैत्र्यादिभावसंयुक्तं तद्धर्म इति कीर्त्यते ॥ ३ ॥

અર્થ—ધર્મ, ધનના અર્થીને ધન આપનારો કહેલો છે, તેમજ કામિપુરૂષોને ‘ કામ ’ એટલે ઇચ્છિત ફળ આપનારો છે, અને પરંપરાએ ધર્મ મોક્ષનો સાધક છે પરસ્પર અવિરૂદ્ધ વચનથી શાસ્ત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે મૈત્રી આદિ ભાવના સહિત અનુષ્ઠાન કરવું તે ધર્મ કહેવાય છે.

ભાવાર્થ—અનેક પ્રકારના ધનને આપનારો ધર્મ કહેલો છે તે યથાર્થ છે, કારણ કે ધર્મકાર્યથી પુણ્ય બંધાય છે અને તે પુણ્યના ફળરૂપે હરેક પ્રકારના ધનની પ્રાપ્તિ થાય છે વળી હરેક પ્રકારની મનુષ્યની ઇચ્છાઓ પૂરી પાડનાર પણ ધર્મ છે, સર્વ પ્રકારના પાચ ઇન્દ્રિયોના વિષયો તથા દેવતાદિક ઋદ્ધિને આપનાર ધર્મ છે. પણ ધર્મથી મળતા આ સર્વ લાભ ક્ષણિક છે, તો તેથી મોક્ષ રૂપ ઉચ્ચ વસ્તુ

અર્થાત્ સર્વ પ્રાણિપ્રતિ મિત્ર તુલ્ય વર્તવુ. આપણાથી જ્ઞાનમા, ગુણમા તથા બીજી કોઈ રીતે આગળ વધેલા મનુષ્યને જોઇને હૃદયમા જે આનંદ થવો તેનું નામ **પ્રમોદ ભાવના.** આપણાથી જ્ઞાનમા, ગુણમાં, સત્તામા અથવા બીજી કોઇ રીતે ઉતરતા મનુષ્યને તેમજ પ્રાણિવર્ગને જોઈને અથવા તેમને દુઃખી દેખી હૃદયમા જે દયાભાવ-કૃપા દૃષ્ટિ જાગૃત થાય, તેનુ નામ **કારૂણ્ય ભાવના.** દેવની, ગુરૂની, આપણી તથા અન્ય પુરૂષોની નિન્દા કરતો કોઇને જોઈ તેના તરફ દ્વેષ ન કરતાં કર્મની વિચિત્ર ગતિ છે, એમ શ્રદ્ધા રાખી તેની ઉપેક્ષા કરવી, તેનું નામ **માધ્યસ્થ ભાવના.** ઉપર જણાવેલી ચાર ભાવનાઓ **સહિત** જે અનુષ્ઠાન **યથાશાસ્ત્ર** કરવામાં આવે તેનું નામ ધર્મ કહેવાય. એ **વ્યવહારનયની** અપેક્ષાએ ધર્મની વ્યાખ્યા થઇ. **નિશ્ચયનયથી** તો "જેથી જીવની પરિણતિ સુધરે અને રાગદ્વેષ ઓછા થાય, તેવો હર કોઇ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર પ્રાપ્ત કરવાનો માર્ગ તે "ધર્મ" કહી શકાય. તેના ભેદ જણાવે છે:—

મૂળ—सोऽनुष्ठातृभेदाद् द्विविधो गृहस्थधर्मो यतिधर्मश्चेति ॥

અર્થ—આ ધર્મ, અનુષ્ઠાન કરનારના ભેદથી બે પ્રકારનો છે એક ગૃહસ્થધર્મ અને બીજો યતિધર્મ.

ભાવાર્થ—ધર્મ તો એક છે પણ સર્વ જીવો સરખી સ્થિતિના નથી. કેટલાક હજુ કેવળ હલકી સ્થિતિમાં છે, ત્યારે કેટલાક કેવળ આનંદી અને જ્ઞાનધ્યાનના રસમા મગ્ન થઈ વર્તી શકે છે. આફ્રીકાના એક જંગલી મનુષ્ય અને યુરોપના એક વિદ્વાન્ ગૃહસ્થમાં આપણને બહુજ ભેદ લાગે છે, તેમજ જુદા જુદા મનુષ્યોમાં પણ આપણને ભેદ માલૂમ પડે છે. તો મનુષ્ય જેમ ભિન્ન તેમ તેમને માટે માર્ગ પણ ભિન્ન હોવા જોઇએ. મનુષ્ય જે સ્થિતિએ ઉભો હોય તે સ્થિતિમાં તેની ઉન્નતિને વાસ્તે કયુ પગલુ લાભદાયક થઈ પડશે તે જણાવનારજ ધર્મ છે. હવે સર્વ કોઈ સરખી સ્થિતિમા નથી તો તેમને વાસ્તે ધર્મ પણ એક હોઇ શકે નહિ માટેજ ગ્રન્થકારે બે વિભાગ પાડયા એક **ગૃહસ્થધર્મ** અને બીજો **યતિધર્મ.** ગૃહસ્થધર્મ

બીજું નામ શ્રાવક ધર્મ પણ છે. ધર્મશાસ્ત્રોમાં આપેલાં નામ સર્વથા સાર્થક હોય છે. ગૃહસ્થ એટલે ગૃહમાં રહેનાર ઘરબારી, તેમને પાળવાનો જે ધર્મ તે ગૃહસ્થધર્મ. શ્રાવક એટલે સાંભળનાર. " જે મનુષ્ય ધર્મનું શ્રવણ કરે છે (અને તે પ્રમાણે વર્તવાને યથાશક્તિ પ્રયત્ન કરે છે) તે શ્રાવક કહી શકાય." હવે જગતમાં એવા પણ મનુષ્યો હોય કે જેમણે સંસારનો સર્વ અનુભવ પ્રાપ્ત કર્યો હોય, અને પછી સાંસારિક સુખની અનિત્યતા તેમજ દુઃખમયતા અનુભવી હોય અથવા પૂર્વજન્મમાં આરાધન કરેલ ધર્મનાં કારણથી સંસારના અનુભવ સિવાય પણ વિષય વિકારથી વિરક્તિ પામેલ હોય તેવા મનુષ્યો પરના તેમજ પોતાના હિત ખાતર ધર્મપુસ્તકોમાં લખેલા ઉપદેશ પ્રમાણે વર્તવાને સર્વથા પ્રયત્ન કરે; તેમને 'યતિ' કહેવાય છે. કારણ કે **यतते सो यतिः** જે જ્ઞાનીઓના વચનને અનુભવવાને મન, વચન અને કાર્યોથી શુદ્ધ રીતે પ્રવર્તન કરી રહ્યા છે તેજ "યતિ" કહી શકાય. કોઇ પણ વસ્તુ મારી છે એવા ભાવનો ત્યાગ કરી જ્ઞાનરૂપ નાકાવડે તૃષ્ણારૂપી નદીને તરવાનો જે વ્યાપાર કરે છે તે યતિ છે. હવે શ્રાવકો પણ સર્વ એક જ સ્થિતિના હોઇ શકતા નથી. સર્વે એક સરખી રીતે સર્વ અનુષ્ઠાન કરી શકે નહિ; માટે ગૃહસ્થ ધર્મના પણ ભેદ શાસ્ત્રકાર દર્શાવે છે

तत्र गृहस्थधर्मोऽपि द्विविधः सामान्यतो विशेषतश्चेति॥

અર્થ—તેમાં ગૃહસ્થ ધર્મ પણ 'સામાન્ય' અને 'વિશેષ' એમ બે પ્રકારનો છે.

ભાવાર્થ—જે ધર્મ સર્વને ઉદ્દેશીને કહેલો છે અને જે ધર્મ સર્વ સદ્‌ગૃહસ્થોથી પાળી શકાય તે સામાન્ય ધર્મ. તેમાં માર્ગાનુસારીપણાના પાંત્રીશ ગુણનો સમાવેશ થાય છે. તે ગુણો અનુવ્રતાદિક મહા ગુણોના કારણભૂત છે. કાર્યની ઉત્પત્તિ વાસ્તે કારણની જરૂર છે. માટે **ઉચ્ચ ગુણ** રૂપ કાર્યની ઉત્પત્તિ વાસ્તે પ્રથમ **સર્વમાન્ય સામાન્ય ગુણ** પ્રાપ્ત કરવાના છે. અને તે બતાવનાર માર્ગ તે સામાન્ય ગૃહસ્થ ધર્મ ગણી શકાય. તેથી આગળ વધી જેઓ પાંચ અનુવ્રત, ત્રણ

ગુણવ્રત તથા ચાર શિક્ષા વ્રત એ રીતે સમકિત સહિત બાર વ્રતને અંગીકાર કરે છે તેઓ વિશેષ ધર્મ પાળનારા ગણી શકાય આ વિશેષ ધર્મ પણ યતિ ધર્મની અપેક્ષાએ તો સામાન્ય છે, તે વાત ભૂલવી જોઇતી નથી. તેમાં ગ્રન્થકાર પોતેજ સામાન્ય ગૃહસ્થધર્મનું આ પ્રકરણના અંત સુધી વિવેચન કરે છે.

મૂળ—तत्र सामान्यतो गृहस्थधर्मः कुलक्रमागतमनिन्द्यं ।
विभवाद्यपेक्षया न्यायतोऽनुष्ठानमिति ॥

અર્થ—કુળપરંપરાથી ચાલી આવેલું, અનિંદ્ય અને પોતાના વૈભવની અપેક્ષાએ ન્યાયયુક્ત જે અનુષ્ઠાન, તે સામાન્યપણે ગૃહસ્થ ધર્મ કહી શકાય.

ભાવાર્થ—કુળપરંપરાથી ચાલી આવેલુ' એ વિશેષણ મુકી એમ જણાવ્યુ કે જે આચાર વિચાર વંશ પરંપરાથી ચાલતો આવતો હોય અને તે શુદ્ધ હોય તો તેનો ત્યાગ કરવો નહિ; તેમજ જે જે ક્રિયા શ્રાવક-ગૃહસ્થ કરે તે અનિંદાવાળી જોઇએ. જે કાર્ય સજ્જનો નિંદવા યોગ્ય ગણે છે, જેથી આ જગતમા મનુષ્ય અપકીર્તિ પામે છે તેવું કાર્ય તેણે કરવુ જોઇએ નહિ. નિંદ્ય કાર્યનો નિષેધ જણાવી, પ્રશંસા યોગ્ય કાર્ય કરવાની આવશ્યકતા શાસ્ત્રકાર જણાવે છે. વળી પોતાની સ્થિતિનો પણ વિચાર કરવો. કેટલાક મનુષ્યો પોતાની સ્થિતિ હજાર રૂપીઆના વ્યાપારની હોય, તે છતા દશ હજારનો વ્યાપાર કરે તો, તેમા કોઈ સમયે મોટુ નુકશાન આવી જાય. માટે તેવો વ્યાપાર નહિ કરવાની ભલામણ કરતા જણાવે છે કે ન્યાયથીજ વ્યાપાર કરવો પોતાને ઉચિત વ્યાપાર કદાપિ અન્યાયથી કરવો નહિ. ખોટા તોલ, માપ, વિશ્વાસઘાત, બોલીને ફરી જવુ, ખોટા દસ્તાવેજ કરવા, તથા ખોટી સાક્ષીઓ પુરવી એ સર્વનો ન્યાયયુક્ત એ શબ્દથી તિરસ્કાર કર્યો. જે મનુષ્ય કેવળ ધનની અપેક્ષાથીજ નહિ, પણ પોતે મેળવેલું ધન ગરીબ તથા અનાથ મનુષ્યોને ઉપયોગી થશે, તેમજ પોતાને પણ ધર્મમાર્ગમાં લાભદાયી થશે, એવું ધારી ધન પ્રાપ્ત કરવા પ્રયત્ન કરે

છે, તે ગૃહસ્થ ધર્મને યોગ્ય અનુષ્ઠાન કરે છે, એમાં સંદેહ નથી. તેથી ઉલટું જે શ્રાવક ધન મેળવવા મહેનત કરતો નથી અને નિર્વાહ સારૂ બીજા પર આધાર રાખે છે, તેનું ચિત્ત સ્થિર રહેતું નથી; પરાધીનતાથી તેને અનેક પ્રકારની ચિંતાઓ જાગૃત થાય છે, અને ધર્મકાર્યોને સારૂ જોઈતા ધન વિના તે અધર્માનુષ્ઠાનજ કરે છે. માટે જ્યાં સુધી શ્રાવકધર્મ છે, ત્યાં સુધી ધન મેળવવાની આવશ્યકતા છે અને જેઓ શ્રાવક છતાં તે મેળવવા મથતા નથી, તેઓ બન્ને લાભ ખુએ છે. કહ્યું છે કે:—

वित्तीवोच्छेयंमि य गिहिणो सीयन्ति सव्वकिरियाओ ।
निरवेक्खस्स उ जुत्तो संपुण्णो संजमो चेव ॥ १ ॥

આજીવિકાનો નાશ થવાથી ગૃહસ્થની સર્વ ધર્મક્રિયાઓ શિથિલ થાય છે પણ જેને આજીવિકાની અપેક્ષા નથી, તેને તો સંપૂર્ણ સંયમ એજ યોગ્ય છે.

અવતરણ—ઉપર જણાવી ગયા કે ન્યાયથી ધન ઉપાર્જન કરવું. હવે તેનું કારણ ગ્રન્થકાર જણાવે છે.

મૂળ—न्यायोपात्तं हि वित्तमुभयलोकहितायेति ।
अनभिशङ्कनीयतया परिभोगाद्विधिना तीर्थगमनाच्चेति ॥

અર્થ—ન્યાયોપાર્જીત ધન આ લોક તેમજ પરલોકના હિતને અર્થે થાય છે, કારણ કે શંકારહિતપણે તેનો ઉપભોગ થાય છે, તેમજ વિધિપૂર્વક તીર્થગમનાદિક કાર્ય તે ધન વડે થઈ શકે છે

ભાવાર્થ—શાસ્ત્રકારોનો ઉદ્દેશ એવો છે કે જે કાર્ય આલોકમા પણ હિતકર થઇ પડે તેમજ પરલોકમાં પણ હિતકર થઇ પડે ત કરવું.

માટે ઉભયલોકમાં કલ્યાણકારી ન્યાય વૃત્તિથીજ ધન પ્રાપ્ત કરવું. હવે તેના લાભ જણાવે છે, જે મનુષ્ય અન્યાયથી ધન મેળવે છે તે મનુષ્યને, અથવા તે ધનથી નીપજાવેલી વસ્તુ જેવી કે બંગલો, ગાડી, ઘોડા વગેરે વસ્તુઓ જોઇ લોકો આશંકા કરે છે અને કહે-

છે કે 'આ બંગલો તો દિવાનગિરિમા મેળવેલા ધનનો છે, આ તો અમુક પાસેથી લાંચ લેઇ બધાવેલો છે!' આવી આવી આશકાઓ તે મનુષ્ય અથવા તેની વસ્તુ દેખીને થાય છે વળી તે મનુષ્યનું ચિત્ત સ્થિર રહેતું નથી. તેના પોતાના મનમાજ શંકા રહે છે કે—મારી આ અન્યાયની વાત કોઇ જાણશે તો મારે વિષે શુ કહેશે? એમ અહર્નિશ આર્ત તથા રૌદ્ર ધ્યાનમાં તેના દિવસો પસાર થાય છે. ધન છતાં ખુલ્લા હાથે તેનો ઉપભોગ થઈ શકતો નથી; તેમજ અન્યાયથી ધન ઉપાર્જન કરવામાં જે લોભ વૃત્તિ મુખ્ય હતી, તેજ વૃત્તિ તેને દાનાદિક સત્કાર્યે કરવામાં તેનો ઉપભોગ કરતાં અટકાવે છે ધનની શાસ્ત્રકારોએ ત્રણ ગતિઓ કહેલી છે. દાન, ભોગ અથવા નાશ. જેઓ દાન દેતા નથી અથવા તો ઉપયોગ કરતા નથી, તેઓને વાસ્તે નાશરૂપ ત્રીજો માર્ગ ખુલ્લો છે. માટે અન્યાયથી પેદા કરેલું ધન પ્રાય અન્યાય માર્ગેજ નાશ પામે છે. હવે જે મનુષ્યો ન્યાયથી ધન પેદા કરે છે, તેઓની ચિત્તવૃત્તિ શાન્ત અને આનંદમય રહે છે. મનની પરિણતિ શુદ્ધ થઈ, એજ ઉચ્ચ ગતિ પામવાનો માર્ગ છે. મન એજ મનુષ્યને બધ તથા મોક્ષનું કારણ છે. માટે તેવો મનુષ્ય આ જગતમા પણ શકા રહિતપણે તેનો સદુપયોગ કરી શકશે, અને તે ધન વડે થતા અનેક શુભ કાર્યને લીધે, તેમજ માનસિક શુદ્ધ વિચારોને લીધે, પરલોકમા પણ તે સુખી થશે. વળી તે ધનથી **મૂળ સૂત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે** તીર્થ ગમનાદિક કાર્ય પણ થઇ શકે છે **જેથી સંસાર સમુદ્ર તરી શકાય તે 'તીર્થ'.** તે તીર્થ બે પ્રકારનાં છે એક તો **અચળ** તીર્થ અને બીજુ **જગમ** તીર્થ, પર્વત આદિ શાન્ત સ્થળ જ્યા જ્યા મહાન્ પુરૂષો ધ્યાનાર્થે વિચર્યા હોય, અને જેમના પાદ પકજની રજથી તેમજ જેમના શુદ્ધ મનના ઉચ્ચ પરમાણુઓથી જેની ભૂમિ પવિત્ર થઇ હોય, જ્યા તેમની ભવ્ય મૂર્તિઓ સ્થાપન કરેલી હોય અને જે મૂર્તિઓ અત્યારે પણ ખરા ભક્તોને જવાબ દેતી હોય એમ જણાય છે, તે સ્થળ અચળ તીર્થ કહેવાય છે અને તે પોતાના સબધમા આવતા અન્ય મનુષ્યોને શુભ વિચારો પ્રેરવામા મદદગાર થાય છે આ'તુ મુનિ મહારાજો જેઓ સ્થળે સ્થળે

વિચરી લોક હિતાર્થે બોધ આપી સંસાર સમુદ્રથી તારવાને પ્રવર્તી રહેલા છે, તેઓ ખરેખર જંગમ (હાલતા) તીર્થ રૂપ છે.

માટે એવા તીર્થ માટે વ્યય કરવાને પણ ન્યાયથી પેદા કરેલું ધન બહુ ઉપયોગી થઇ પડે છે. તેમજ દીન અનાથ વર્ગને આપી તેમની આધિ તેમજ વ્યાધિનો નાશ કરવો એના જેવું પણ ઉત્તમ કાર્ય બીજું એકપણ નથી. તેનું દાન કરતાં નીચેના શ્લોકમાં જણાવેલી બાબતપર ધ્યાન આપવાની જરૂર છે.

पात्रे दीनादिवर्गे च दाने विधिवदिष्यते ।
पोष्यवर्गाविरोधेन न विरुद्धं स्वतश्च यत् ॥ १ ॥

જે પોતાને વિરૂદ્ધ ન હોય તેમજ પોષણ કરવા લાયક સ્ત્રી, પુત્ર, માતા, પિતા આદિ સ્વજનની આજીવિકામાં વિઘ્ન રૂપ ન હોય, તેવું ગરીબ પુરૂષો તથા યોગ્ય પાત્રને આપેલુ દાન તે વિધિવત્ આપેલું દાન કહી શકાય. આ ઉપરથી ગ્રન્થ કર્તાએ એમ સૂચન કર્યુ છે કે પુત્ર આદિ સ્વજન વર્ગનો તિરસ્કાર કરી સઘળુ ધન ધર્મ માર્ગમાં ખરચી ન દેવું, કારણ કે આજીવિકા અર્થે તેમનો તેના ઉપર આધાર છે. "ઘરના છોકરા ઘંટી ચાટે અને ઉપાધ્યાયને આટો" એ કહેવત આપણને લાગુ ન પડે તે વિચારવા જેવું છે.

ન્યાયથી ઉપાર્જન કરેલુ ધન તો ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે બન્ને લોકમાં હિતકર થઇ પડે છે હવે તેથી ઉલટી રીતે પેદા કરેલા ધન સંબંધી ગ્રન્થકાર કહે છે—

મૂળ—अहितायैवान्यदिति ।
तदनपायित्वेपि मत्स्यादिगलादिवद्विपाकदारुणत्वादिति ॥

અર્થઃ—ઉપર જણાવેલા કરતા બીજુ તે અહિતને અર્થે જ થાય છે. કારણ કે, તેવુ ધન વિનાશ ન પામે, તોપણ માછલા આદિને પકડવાને નાખેલા કણક વળગાડેલ લોઢાના આંકડાની માફક પરિણામે દારૂણ છે.

મૂળમા एव શબ્દ મૂકીને ગ્રન્થકારે જણાવ્યુ કે અન્યાયથી પેદા કરેલુ ધન નક્કી અહિતકારીજ નિવડે છે. કદાચિત્ પાપાનુબધી પુણ્યના ઉદયથી, કેટલોક સમય તે ધન વિનાશ ન પામે. તોપણ રાચવાનુ નથી કેટલાક અજ્ઞાન મનુષ્યો બીજાઓને અન્યાયથી ધન પેદા કરતા જોઇ લોભાઇ જાય છે, અને લોભને વશ થઇ તે પ્રમાણે આચરવાને દોરાય છે. તેમને ખરેખર રીતે કર્મના નિયમની પ્રતીતિ (વિશ્વાસ) નથી. કારણ કે કર્મનો નિયમ અચળ અને સનાતન છે. તે આપણને જણાવે છે કે, જેવું કરશો તેવું પામશો. તમે છાનો ગુન્હો કરી રાજદંડથી કદાચ બચી જાઓ, પણ કર્મનો નિયમ તો શિખવે છે કે કેવળ તમારા કાર્ય અને વચનને સારૂ નહિ પણ તમારા સારા અથવા નરતા વિચારોને સારૂ પણ તમે જવાબદાર છો તો પછી અન્યાયી આચરણનું દુષ્ટ પરિણામ આવવાનુ એ નિ સશય વાત છે. માછલા પકડવાને મચ્છીમાર લોકો લોઢાના આંકડાને કણક વળગાડીને જળમા નાખે છે, તે કણકથી લોભાઇને માછલા વિગેરે જળચર પ્રાણીઓ તે ખાવાને સારૂ આવે છે. પણ તે ખાવા જતા તરતજ તે લોઢાનો આંકડો તેમને તાળવે ભોકાય છે, અને આ પ્રમાણે તૃષ્ણા તેમના મરણના કારણભૂત થાય છે માટે અતે જેમા અનિષ્ટ પરિણામ આવવાનુ, તેમા કયો બુદ્ધિમત પુરૂષ રાચે ? કહ્યુ છે કે –

જે સુખમા ફિર દુખ વસે, સો સુખ નહિ દુ:ખરૂપ.
જે ઉત્તંગ ફિર ગીર પડે, સો ઉત્તગ નહિ ભવ કૂપ.

માટે ધન પ્રાપ્ત કરવામા અન્યાય નજ કરવો, એજ ગ્રન્થકારના કથનનું રહસ્ય છે.

અવતરણ—અન્યાયથી ધન પેદા કરવાનો પ્રતિષેધ કરવાથી ધનની પ્રાપ્તિ નહિ થાય, અને તેથી આજીવિકાનો નાશ થશે, અને તેથી ધર્મના હેતુભૂત ચિત્તની સમાધિ (સ્થિરતા) નાશ પામશે, માટે શું કરવુ, એવી આશકા દૂર કરવાને ગ્રન્થકાર પોતેજ કહે છે —

न्याय एव ह्यर्थाप्त्युपनिपत्परोति समयविद इति ॥

અર્થ—ન્યાય એજ ધન મેળવવાનો અત્યંત રહસ્યભૂત ઉપાય છે, એમ સિદ્ધાન્તના જાણકાર જણાવે છે

ભાવાર્થ—મનુષ્ય ન્યાયી થયો, એટલે શુભકર્મ ઉપાર્જન કર્યું, અને શુભ કર્મ ઉપાર્જન કર્યું એટલે ધન તો પોતાની મેળે આવીને તેને મળવાનું એ નિઃસંદેહ છે પૂર્વના પાપ કર્મના ઉદયથી આ ભવમાં કદાચ ધન ન પણ મળે; તેથી કોઇ અધર્મી મનુષ્ય તે મેળવવાને અન્યાય આચરણ કરે તો, તેથી ધન ન મળે, એટલુંજ નહિ પણ ભવિષ્યમાં પણ તે અન્યાય આચરણ રૂપ પાપથી તે મેળવવા શક્તિમાન થવાનો નહિ. માટે તે મેળવવાને પાત્ર થવું જોઇએ; અને તે પાત્ર થવાનો ન્યાયાચરણ સિવાય બીજો એક પણ માર્ગ નથી. મનુષ્ય કસોટીથી જ આત્મામાં રહેલા ગુણો પ્રકટ કરી શકે છે. અને લોભની જાળમાંથી પસાર થવું, એ કાંઇ નાની કસોટી નથી છતાં જેઓ લોભને વશ નહિ થતાં, દુઃખ આવવા છતાં, ન્યાયનેજ વળગી રહે છે તેઓને ગુણલુબ્ધ લક્ષ્મી પોતાની મેળે આવી મળે છે. કહ્યું છે કેઃ—

निपानमिव मण्डूकाः सरः पूर्णमिवाण्डजाः ।
शुभकर्माणमायान्ति विवशाः सर्वसम्पदः ॥ १

नोदन्वानर्थितामेति न चाम्भोभिर्न पूर्यते ।
आत्मा तु पात्रतां नेयः पात्रतां यान्ति सम्पदः ॥२॥

દેડકા જેમ કુવા પ્રતિ આકર્ષાય છે, પક્ષિઓ જેમ પૂર્ણ સરોવર પ્રતિ લોભાય છે, તેજ રીતે પરાધીન થયેલી સર્વ સંપત્તિઓ શુભકર્મ વાળા પુરૂષ તરફ દોરાય છે, અર્થાત્ તેવો પુરૂષ તે મેળવે છે.

વળી સમુદ્ર જળની યાચના કરતો નથી, છતાં જળવડે નથી પુરાતો એમ નથી; અર્થાત્ જળવડે પુરાય છે. માટે આત્માને પાત્ર બનાવવો. કારણ કે સંપત્તિઓ પાત્ર મનુષ્ય તરફ આકર્ષાય છે.

"ઇચ્છા કરો તે પહેલા તે મેળવવા પાત્ર થાઓ" એ વાક્ય કદી ભુલવું જોઇતું નથી.

અવતરણ—ન્યાયથી જ ધન પ્રાપ્ત થઇ શકે છે એમ શી રીતે કહી શકાય? એવી શંકાના સમાધાન અર્થે ગ્રન્થકાર પોતે જ કહે છે

ततो हि नियमतः प्रतिबन्धककर्मविगम इति ॥

અર્થ—કારણ કે ન્યાયથીજ નિશ્ચયે કરીને ધન મેળવવામાં પ્રતિબંધરૂપ લાભાન્તરાય કર્મનો નાશ થાય છે.

ભાવાર્થ—કર્મ એ સૂર્યરૂપ આત્માના પ્રકાશને ઢાંકનાર વાદળ રૂપ છે. જેમ સૂર્ય ઉગ્રરૂપે પ્રકાશે, એટલે વાદળાં પોતાની મેળે વિખરાઇ જાય છે, તેજ રીતે જ્યારે આત્મા જેનો સ્વભાવ સત્ય અને ન્યાયી છે, તે પોતાના ન્યાય સ્વરૂપમાં પ્રવર્ત, એટલે કર્મરૂપ વાદળો નાશ પામવાના. આ રીતે ન્યાયાચરણથી લાભાન્તરાય રૂપ કર્મ નાશ પામવાથી, ધન સ્વાભાવિક રીતે પ્રાપ્ત થાય છે. તેજ ગ્રન્થકાર જણાવે છે.

મૂળ—सत्यस्मिन्नायत्यामर्थसिद्धिरिति ॥

અર્થ—લાભાન્તકાય કર્મનો નાશ થાય છે, ત્યારે આગામીકાળે (ભવિષ્યમાં) ધન પ્રાપ્તિ થાય છે.

ભાવાર્થ—જે વિઘ્નરૂપ હોય, તેનો નાશ થાય એટલે તે વસ્તુ મળે તે તો સ્વાભાવિક નિયમ છે. તેજ પ્રમાણે ધનનો લાભ તેમાં અતરાય (હરકત) રૂપ જે કર્મ હતું, તે ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે ન્યાયયુક્ત આચરણથી નાશ પામ્યુ. એટલે ધનની પ્રાપ્તિ થાય છે, માટે ન્યાયયુક્ત વર્તન રાખવુ

अतोऽन्यथापि प्रवृत्तौ पाक्षिकोऽर्थलाभो ।
निःसंशयस्त्वनर्थ इति ॥

અર્થ—તેથી અન્ય પ્રકારે પ્રવૃત્તિ કરવાથી, ધનનો લાભ વિકલ્પે છે, પણ અનર્થ તો નિ:સંશય છે

ભાવાર્થ—ઉપર જણાવી ગયા કે ન્યાયયુક્ત આચરણ કરવું; તેથી અન્ય પ્રકારે પ્રવૃત્તિ કરવાથી, અર્થાત્ અન્યાયયુક્ત આચરણથી અર્થલાભ તો વિકલ્પે છે. ધનપ્રાપ્તિ થાય પણ ખરી અથવા ન પણ થાય કદાચિત પૂર્વના પુણ્યોદયથી તેને અન્યાયી વર્તન છતા પણ ધનની પ્રાપ્તિ થાય, પણ તેથી આનદ માનવાનો નથી, કારણ કે તે કાર્યથી તેનું પૂર્વનું પુણ્ય નાશ પામ્યું, અને જે અશુભ કર્મ અન્યા-

ચાચરણથી ઉપાર્જ્યું, તેનું અહિતકારી ફળ તો અવશ્ય તેને ભોગવવું જ પડશે. કહ્યું છે કેઃ-

अवश्यमेव भोक्तव्यं । कृतं कर्म शुभाशुभम् ॥
नाभुक्तं क्षीयते कर्म । कल्पकोटीशतैरपि ॥

કરેલું શુભ અથવા અશુભ કર્મ અવશ્ય ભોગવવુંજ પડશે; સેંકડો કરોડો કલ્પકાળ પસાર થાય, તોપણ કરેલું કર્મ ભોગવ્યા વિના નાશ પામતું નથી. માટે કર્મના નિયમમાં પ્રતીતિ રાખી અન્યાય આચરણથી વિમુખ રહેવું, તેમાજ આત્મશ્રેય રહેલું છે. જો મનુષ્ય વિચારવંત હોય તો તેને વાસ્તે અન્યાયયુક્ત પ્રવૃત્તિ બંધ કરવાનાં ઘણા કારણો છે. કોઈ પણ રીતે તેવી પ્રવૃત્તિ તે સભવી શકતીજ નથી. કહ્યું છે કેઃ—

राजदण्डभयात्पापं नाचरत्यधमो जनः ।
परलोकभयान्मध्यः स्वभावादेव चोत्तमः ॥

અધમ પુરૂષ રાજદંડના ભયથી, મધ્યમ પુરૂષ પરલોકના ભયથી, અને ઉત્તમ પુરૂષ તો સ્વભાવથીજ પાપકર્મ કરતો નથી.

જે ઉત્તમ પુરૂષો છે, તેમનો તો સ્વભાવજ તેમને ન્યાય તરફ દોરે છે. તેઓ તો, સર્વે આત્મા સત્તાએ એક સરખા છે, એ અચળ સિદ્ધાન્તને અનુભવનારા છે. જ્યારે આત્મા સરખા છે, તો પછી બીજા આત્માને છેતરવામા શું આપણે આપણી જાતનેજ નથી છેતરતા? વળી અન્યાય આચરણથી વિશ્વાસઘાત થાય છે. અન્ય જીવને દુઃખ થાય છે, અને પોતે તેવી સ્થીતિમાં હોય તો પોતાને કેટલુ દુઃખ થાય તેનો વિચાર કરી જેથી બીજા પ્રાણીને અશાન્તિ થાય, ઉદ્વેગ થાય, તેવું અશુભ કાર્ય ઉત્તમ પુરૂષો કરે જ નહિ. આવા બધા વિચારો તેમના હૃદયમાં રમણતા કરી રહે છે. તેથી પાપાચરણ તો તેમના સ્વભાવને જ વિરૂદ્ધ લાગે છે, અને તેમની પ્રવૃત્તિ અહર્નિશ પરોપકારમય ન્યાયાચરણ તરફજ થાય છે જે મધ્યમ વર્ગના પુરૂષો છે, તેઓનો સ્વભાવ હજુ ન્યાયમય થયેલો નથી. લોભ અને ન્યાય બુદ્ધિ વચ્ચે તેમના હૃદયમાં ભારે યુદ્ધ થાય

છે. લોભ તેમને તાત્કાલિક લાભ દેખાડી અન્યાયી વર્તન તરફ દોરે છે, ત્યારે ન્યાયબુદ્ધિ ભવિષ્યમા તેથી નિપજતા અનિષ્ટ પરિણામ તરફ તેઓનુ ધ્યાન દોરી, અશુભ કાર્ય કરતા અટકાવે છે. આ યુદ્ધમાં ક્ષણવાર લોભવૃત્તિ વિજયી નીવડે છે, ક્ષણવાર ન્યાયબુદ્ધિ પોતાનુ રાજ્ય સ્થાપન કરે છે. પણ છેવટે અનુભવદ્વારા તેમજ ઉપદેશદ્વારા મેળવેલા બોધથી પરલોકના ભયથી ડરીને ન્યાયમાર્ગ પરજ તે ચાલે છે. વળી ત્રીજા વર્ગના સામાન્ય મનુષ્યો, જેને આ શ્લોકમાં અધમ કહેવામા આવ્યા છે, તેઓ તો ફક્ત રાજદંડના ભયથી, અથવા લોકોમા આબરૂ જશે, તેવા ભયથી અન્યાયથી દૂર રહે છે. જ્યાં સુધી ઉત્તમ આશયથી અન્યાયનો ત્યાગ થાય ત્યા સુધી તો સારૂ પણ તે ન થાય, તોપણ છેવટ રાજદડ જેવા કનિષ્ટ કારણનો પણ આશ્રય લેઈ, અન્યાયયુક્ત આચરણનો ત્યાગ કરવો. ધન તે આત્માની વસ્તુ નથી તે આવે છે ને જાય છે પણ આત્મગુણ જે મલીન થાય છે તેને સુધારતા અનેક ભવો ચાલ્યા જાય છે, માટે આત્મકલ્યાણાર્થીએ ન્યાયી વર્તન રાખવું, એજ પુનઃ પુન ગ્રન્થકાર સૂચવે છે. ટુંકાણમા શ્રાવકપણાને યોગ્ય થવાને ‘न्यायसम्पन्नाविभव’ એ ગુણ પ્રાપ્ત કરવો કે જેથી ઉત્તરોત્તર ધર્મના ઉચ્ચ પગથીઆપર બેધડક રીતે પગ મૂકી શકાય.

માર્ગાનુસારીના ૩૫ ગુણો પૈકી બીજો ગુણ; સારી રીતે યોજાયલું લગ્ન.

મૂળ—तथा समानकुलशिलादिभिरगोत्रजैर्वैवाह्य-
मन्यत्र वहुविरुद्धभ्य इति ॥

અર્થ—ઘણા લોક સાથે જે મનુષ્યોને વિરોધ છે, તેમના શિવાય સમાન કુળશીળવાળા અન્ય ગોત્રીઓની સાથે વિવાહ (લગ્ન) સબધ કરવો.

ભાવાર્થ—લગ્નના ઉચ્ચ હેતુ પુરૂષ અને સ્ત્રીને પ્રેમમય સાંકળથી જોડી સસાર-નૌકા સુખેથી ચલાવવાનો હોય છે. સ્ત્રીને મદ-

ધર્મચારિણી કહેવામાં આવે છે, તે પરથી જણાય છે કે કેવળ સાંસારિક વિષયમાંજ તેની જરૂર છે, એટલુંજ નહિ પણ ધાર્મિક બાબતમાં પણ તે ભાગ લેવાને, તેમજ સાહાય્ય કરવાને યોગ્ય છે. હવે તેવા સ્ત્રી પુરૂષોનો સબંધ ઇચ્છિતા માતપિતાએ કઇ બાબતો પર ખાસ લક્ષ આપવું તે મૂળના શબ્દોપરથી સ્પષ્ટ માલમ પડે છે. પ્રથમ તો ગ્રંથકર્ત્તાના મત પ્રમાણે ઘણા લોક જેના વિરોધી છે તેવા મનુષ્યના પુત્ર અથવા પુત્રી સાથે વિવાહ કરવો ઉચિત નથી. કારણ કે તેમ કરવામાં અનેક અનર્થ છે. જે મનુષ્યને બહુ શત્રુ હોય, જેના બહુ વિરોધી હોય તેને કદાપિ શાન્તિ હોતી નથી. તેનું ચિત્ત સદા ઉદ્વેગમાં રહે છે, તો તેવા મનુષ્ય સાથે સબંધ બાંધવાથી શો લાભ મેળવવાની આશા રાખી શકાય? પણ તેથી ઉલટુ તેઓ નિરપરાધી હોય તોપણ તેમની સાથે સબંધ બાંધવાથી દોષવાન્ ઠરે છે, અને લોકોની પ્રીતિ ઓછી થાય છે, અને તે અનેક અનર્થના કારણભૂત બને છે.

હવે સમાન કુળશીળવાળા એ વિશેષણનું શું સાર્થકપણું છે તેનો વિચાર કરીએ. જો બન્નેના કુળ એક સરખાં ન હોય, અથવા તેમાં ઉચ્ચ નીચનો ભેદ હોય, અને કુળ પ્રમાણે ધનસંપત્તિમા પણ ફેર હોય તો તેમા નીચે પ્રમાણે પરિણામ નિપજવાનો સંભવ રહે છે.

ઉચ્ચ કુળમા જન્મેલી વૈભવવાળી કન્યા હલકા કુળમાં જન્મેલા પોતાના પતિની, ધન તથા કુળના મદથી, અવગણના કરે; અને તેજ રીતે પતિ ઉચ્ચ કુળનો હોય અને કન્યા હલકા કુળની હોય તો તે પતિ કન્યાને તુચ્છ ગણી તેનો અનાદર કરે.

હવે સરખા શીળવાળા પતિ અને પત્ની હોવાં જોઇએ. કારણ કે તેમના ગુણ દોષમાં, તેમની માનસિક સંપત્તિમાં, અને તેમના આચાર વિચારમા જો બહુજ તફાવત હોય છે, તો બન્નેના સ્વભાવ મળતા આવતા નથી. અને બન્નેને ભાગે દુ:ખ થાય છે, એક બીજાથી તેઓ કંટાળે છે, અને પરિણામ વ્યભિચાર આદિ દુષ્ટ દોષોમાં આવે છે. માટે તેવા પરિણામ ન આવે તે મારૂ લાયક દંપતીની

જોડ ખોળવી એ માતપિતાનો પવિત્ર ધર્મ છે. ઘણા પુરૂષોનો ગૃહ-સસાર ખેદકારક નીવડે છે, તેમા બે મુખ્ય કારણો છે. એક બાળ-લગ્ન, અને બીજુ સ્ત્રીઓની અજ્ઞાન સ્થીતિ. બાળલગ્ન કરવામાં આવે એટલે તે બાળક સ્ત્રી પ્રતિ પોતાનો ધર્મ શુ છે તે સમજતો ન હોય, અને પતિ પ્રતિ પોતાની શી ફરજ છે એ તે બાળા સમજતી ન હોય, તો પછી સહજ વાતમા મતભેદ પડે એ સ્વાભાવિક છે; તેવા મતભેદ જીવનપર્યંત ચાલતા જોવામા આવે છે, અને બન્નેની સ્થિતિ ખરેખર દુઃખમય થાય છે. બીજું સ્ત્રીઓની અજ્ઞાનતા એ એક અસાધારણ કારણ છે જ્યાં સુધી સ્ત્રીઓ અજ્ઞાત હોય ત્યાં સુધી પતિસેવા કેવી રીતે સમજે અથવા બાળકોને ઉછેરી કેવી રીતે મોટાં કરવાં એ કયાથી જાણે ? અથવા પોતાની શક્તિ ઉપરાત ખ-રચ કરવામા પતિને શુ દુઃખ વેઠવું પડતું હશે, તેની એને કયાંથી ખબર પડે ? તે તો અજ્ઞાનના પ્રવાહમાં તણાતી જાય છે, અને અન્ય બ્હેનપણીઓના કથનપરથી ગમે તેવી માગણી કરતાં અચકાતી નથી. બિચારી અજ્ઞબાળાની સ્થિતિ ઘણી શોચનીય છે; જ્યાં સુધી સ્ત્રીઓ અજ્ઞ છે, ત્યા સુધી સસારવ્યવહાર સુખમય હોવાની આશા રાખવી એ હવામા બાચકા ભરવા જેવું છે. માટે તેમને ભણાવી, ઉત્તમ આચારવાળી બનાવી લાયક વરને સોપવી. કયા પુરૂષોને કન્યા ન દેવી તે સબધી લૌકિકશાસ્ત્ર કહે છે.–

मूर्खनिर्धनदूरस्थशूरमोक्षाभिलाषिणाम् ।
त्रिगुणाधिकवर्षाणां तेषां कन्या न दीयते ॥

અર્થ—મૂર્ખ, નિર્ધન, દૂર રહેનાર, લડવૈયો, વૈરાગી, અને કન્યાની ઉમ્મરથી ત્રણગણી ઉમ્મર કરતા વધારે વર્ષ વાળાને કન્યા ન આપવી

વળી એક ગોત્રવાળા સાથે લગ્નવ્યવહાર ન કરવો આ કહેવું ઘણું વિચારપૂર્વક છે. તે પ્રમાણે કરવાથી ગોત્રના પુરૂષ વચ્ચે રહેતો જ્યેષ્ટ અને કનિષ્ઠનો વ્યવહાર (મોટા નાનાનો વ્યવહાર) નાશ પામે છે. કન્યાનો પિતા વય તથા વૈભવમા જ્યેષ્ઠ હોય તોપણ જમા-

ઈના પિતાની અપેક્ષાએ કનિષ્ઠ બને છે. અને આ પ્રમાણે વ્યવ
ગનો નાશ થવાથી વિનયનો નાશ થાય છે; અને વિનયનો નાશ
વાથી અનુક્રમે અનર્થ પરંપરા ઉદ્ભવે છે.

આ તો એક સામાન્ય કારણ ટીકાકારના મત પ્રમાણે દર્શાવ્યું,
તેના કરતા પણ બીજું એક અધિક પ્રબળ કારણ છે, જેને હાલ
મેડીકલમેન (ડોકટરો) પણ પૂરવાર કરી આપે છે. એકજ ગોત્ર
ઉત્પન્ન થયેલાં પુત્ર પુત્રી આદિનો માંહોમાહે પરસ્પર લગ્ન સંબ
કરવામાં આવે તો તે સંબંધથી ઉત્પન્ન થતાં બાળકો શરીરે અશ
અને નિર્બળ માલુમ પડે છે.

ટીકાકારે—લૌકિક નીતિશાસ્ત્રનું કેટલુંક વિવેચન આપેલું
નીચે પ્રમાણે છેઃ—

વરની ઉમ્મર સોળ વર્ષની, અને કન્યાની ઉમ્મર બાર વર્ષ
જોઇએ. અગ્નિ તથા દેવતાઓની સાક્ષી સહિત જે વર તથા કન્યા
હસ્ત મેળાપ થાય તેનું નામ લગ્ન કહેવાય. તેના આઠ ભેદ છે.

(૧) **બ્રાહ્મ્ય** વિવાહ જેમાં કન્યાને વસ્ત્રાલંકાર પહેરાવીને
આ મહા ભાગ્યશાળી પુરૂષની સહધર્મચારિણી થા ' એમ
વરને આપવામાં આવે તે વિવાહ.

(૨) પોતાના ઘરના વૈભવને ઉચિત દ્રવ્ય, વરને આપી કન્
દાન કરે તે **પ્રાજાપાત્ય** વિવાહ.

(૩) ગાયનું જોડલું આપી કન્યાદાન આપવું તે **આર્ષ** વિવા

(૪) ઋત્વિજને યજ્ઞ (દાન પૂજનાદિક) ને અર્થે કન્યાપ્રદ
કરવું તે **દૈવ** વિવાહ. ઉપર જણાવેલા ચાર પ્રકારના વિવાહ
યુક્ત કહી શકાય, કારણ કે ગૃહસ્થાશ્રમને યોગ્ય ક્રિયાના કારણ
છે, અને તેમાં માતપિતા બંધુ વર્ગ આદિ સ્વજનઆદિની સમ્મતિ

(૫) એક બીજાપર પ્રીતિ થવાથી વિવાહ કરવો તે **ગાન્ધ**
વિવાહ.

(૬) કોઈ પણ પ્રકારની સરત કરીને કન્યા આપવી
આસુર વિવાહ.

(૭) બળાત્કારથી કન્યાગ્રહણ તે રાક્ષસ વિવાહ.

(૮) સુતેલી અથવા પ્રમાદથી ફરતી કન્યાનુ હરણ કરવું તે પૈશાચ વિવાહ.

છેલ્લા જણાવેલા આ ચાર વિવાહ અધર્મયુક્ત છે, પણ તેમાં પણ પરસ્પરની રૂચિ હોય તો ધર્મયુક્ત માનવામા આવે છે હવે વિવાહનો લાભ શુદ્ધ કુલરત્નરૂપી સ્ત્રી છે, અને સારી સ્ત્રીથી સુસંતતિ ઉત્પન્ન થવાનો સભવ છે, તેથી ચિત્તની શાન્તિની આશા રહે છે. કારણ કે સ્ત્રી કુલીન હોય, પોતાનો ધર્મ સમજતી હોય, અને પુત્ર ઉમદા ગુણવાળો હોય તો તેને કોઈ પ્રકારની ઘરની ચિંતા રાખવી પડતી નથી, અને ચિત્ત હમેશા પ્રસન્ન રહે છે. વળી બ્હારથી કંટાળીને, ઉદ્વેગ પામીને અનેથાકીને આવ્યો હોય તે વખતે તે સુપ્રસન્ન સ્ત્રી પોતાના મધુર શબ્દોથી, તેને આશ્વાસન આપી, તેના દુઃખમાં ભાગ લેઇ તેનું દુઃખ અર્ધુ કરી નાખે છે. વળી કુલીન સ્ત્રી ઘરસસાર કેવી રીતે ચલાવવો તે સારી રીતે સમજે છે, અને કુલીનતાને લીધે ઉમદા ગુણો તેનામા સ્વાભાવિક માલુમ પડે છે વળી, તે અતિથી, ગુરૂ, સ્વજન, આદિનો સત્કાર કેવી રીતે કરવો તે બરોબર જાણે છે. જેને જેવો ઘટે તેવો આદરસત્કાર આપવો એ પુરૂષો કરતાં સ્ત્રીઓ સારી રીતે પીછાણે છે. હવે આવી સ્ત્રીઓ અશુદ્ધ માર્ગે તરફ ન દોરાય તે માટે ટીકાકાર નીચે પ્રમાણે ઉપાય જણાવે છે—

गृहकर्मविनियोगः परिमितोऽर्थसंयोगः ।

अस्वातन्त्र्यम् सदा च मातृतुल्यस्त्रीलोकावरोधनम् ॥ १ ॥

(૧) ગૃહ સબધી કામકાજ સોપવુ; તેમ કરવાથી તેનું મન તે કાર્ય કરવામા રોકાશે; એટલે તેને નિવૃત્તિ અથવા અવકાશનો બહુ સમય મળશે નહિ. તથા ઘરનો કારભાર તેને સોપવાથી, આ કાર્ય મારે કરવાનુ છે એવી બુદ્ધિથી તે સારી રીતે કરશે; અવકાશનો સમય ઓછો હોવાથી કુથલી અથવા પારકાની નિન્દા પણ થઇ શકશે નહિ, તેમજ હલકી સ્ત્રીઓની બાબતમા ફરવાનો પ્રસગ પણ આવશે નહિ.

(૨) કેટલુંક ધન તેને આપી મુકવુ, આમ કરવામાં બે હેતુ રહેલા છે. એક તો પોતાને નજીવું ખરચ કરવા કાંઇ પૈસા જોઇતા હોય તેમાંથા તે ખરચી શકે, અને પૈસાના લોભથી અન્યાય માર્ગ જતા અટકે, વળી પોતે પરગામ ગયો, અને પરોણા વિગેરે તેને ઘેર આવ્યું હોય તે તેણીને આપી મુકેલા ધનમાથી ખરચ કરી ઘરની જતી લાજ અટકાવી રાખે.

(૩) અસ્વાતંત્ર્યપણું: સ્ત્રીને એટલી બધી સ્વતત્રતા ન આપવી કે પોતાની મરજી મુજબ આચરી શકે, તેને નિયમમાં રાખવી, અને તેનું રક્ષણ કરવું. બાળપણમાં સ્ત્રીને રક્ષક પિતા છે, યુવાવસ્થામાં પતિ રક્ષક છે અને વૃદ્ધાવસ્થામા પુત્ર તેનો રક્ષક છે. આમ ત્રણે સમયમાં રક્ષણ કરાયેલી સ્ત્રી નિયમનો ભગ કરી શકતી નથી. વળી ટીકાકારના મત પ્રમાણે બીજા મનુષ્યોના મનમાં એમ આવે કે આ ઘરમાં સ્ત્રીનુ ચલણ છે એવી સ્વતત્રતા ન આપવી.

(૪) વૃદ્ધ અને માતા તુલ્ય સ્ત્રીઓની સોબતમાં રાખવી. વૃદ્ધ અને સુશીલ સ્ત્રીઓનો સગ થવાથી પોતાની હલકી વૃત્તિઓ કબજામાં રાખતા શિખશે અને તેથી સદ્‌ગુણો મેળવશે. જે ઘરમાં વૃદ્ધ સાસુઓ હોય છે તે ઘરમા ભાગ્યેજ અનિષ્ટાચાર સાંભળવામા આવે છે. પણ જ્યારે સાસુ હોતી નથી અને કુળવધૂના હાથમા સર્વ સત્તા આવે છે ત્યારે કોઇ પણ પ્રકારના અનર્થનો સંભવ રહે છે. માટે તેવી સુશીલ અને ગુણવાળી વૃદ્ધ સ્ત્રીઓની સોબતમાં રાખવી. આ પ્રમાણે સ્ત્રીઓનું રક્ષણ કરવાના ચાર ઉપાય ટીકાકાર જણાવે છે.

આ વિષય સમાપ્ત કરતાં પહેલાં તે સંબધી એક શંકાનું નિવારણ કરવું એ ઉચિત જણાય છે. કોઇ શંકા કરે કે આમ લોકોની સમક્ષ લગ્ન કરવા કરતાં તૈયાર વેશ્યા મળી જાય તો તેથી શું ન સરે? તેના પ્રત્યુત્તરમાં ટીકાકાર જણાવે છેઃ—

रजकशिलाकुक्कुरकर्परसमा हि वेश्याः

कस्तासु कुलीनो रज्येत ।

मतो दान दौर्भाग्यं सत्कृतौ परोपभोग्यत्वं,
आसक्तौ परिभवो मरणं वा ॥
महोपकारेऽप्यनात्मीयत्वं, बहुकालसम्बन्धेऽपि त्यक्तानां ।
तदैव पुरुषान्तरगमनमिति वेश्यानां कुलागतो धर्म इति ॥

વેશ્યા તે ધોબીને ધોવાની શિલા અથવા કુતરાની ચાટય બરોબર છે (ધોબીની શિલાપર જે આવે તે ધુવે, અને કુતરાની ચાટયમા જે કુતરૂ આવે તે મુખ ઘાલે) કયો કુલીન પુરૂષ તેમા રાચે? તેને દાન આપવાથી દુર્ભાગ્ય આવે છે, અથવા મનુષ્ય દરિદ્રી થાય છે તેણીને કરેલો સત્કાર બીજાના ઉપભોગમા આવે છે. ઘણી આસક્તિથી પરાભવ અથવા મરણ નિપજે છે. મોટો ઉપકાર કર્યા છતાં તે પોતાની થતી નથી

બહુ કાળનો સબધ હોય તોપણ તેનો ત્યાગ કર્યો એટલે બીજા પુરૂષ સાથે તેજ સમયે સહવાસ કરે છે. ઇત્યાદિ અનર્થનાં કારણ વિચારી સુજ્ઞજનોએ કુલીન અને શીળવાળી સ્ત્રી સાથે લગ્ન સબધ બાધવો એ ગૃહસ્થનો સામાન્ય ધર્મ છે આ પ્રમાણે માર્ગાનુસારિપણાના બીજા ગુણનુ વર્ણન પુરૂ થયુ

ત્રીજો ગુણ ચેતીને ચાલવા સંબંધી.

હવે ગ્રન્થકાર ત્રીજા ગુણનું વિવેચન કરે છેઃ—

दृष्टादृष्टबाधाभीतितेति ॥

અર્થ—જોવામાં આવતા તેમજ નહિ જોવામાં આવતા અનેક ઉપદ્રવોથી ભય પામી વર્તવુ, એ ગૃહસ્થનો સામાન્ય ધર્મ છે.

ભાવાર્થ—આ જગતમા જે અન્યાય અથવા અધર્માચરણ થાય છે, તેમાથી કેટલાકનાં ફળ પ્રત્યક્ષ દેખાય છે અને કેટલાકનાં ફળ અનુમાનથી જણાય છે, માટે તેવા અનિષ્ટ પરિણામવાળા કાર્યથી દૂર રહેવુ. જો મનુષ્યના મનમાં પાપાચરણનો ખરેખરો ભય હોય તો તેના કારણોનો દૂરથી ત્યાગ કરવા તે પ્રયત્ન કરે હવે કયા આત્

રણે પ્રત્યક્ષ દુષ્ટ પરિણામવાળાં છે? અન્યાયવ્યવહાર, જુગાર, પર-સ્ત્રીગમન, ચોરી, આ સર્વ તો આ જગતમાં પણ અનેક પ્રકારની વિટંબનાના કારણભૂત થતા દૃષ્ટિએ પડે છે.

હવે કેટલીએક એવી બાબતો છે કે જેમાં રાજ્યતરફથી કાંઈ પણ ભય થાય નહિ. પણ ધર્મશાસ્ત્રો તેમને મહાપાતકરૂપ માને છે. અને તેના ફળરૂપે સંસારમા અનેક ભવ સુધી રખડવાનું બતાવે છે. તેવાં કાર્યનું ફળ આપણને જણાય નહિ; છતાં ધર્મશાસ્ત્રોપર વિશ્વાસ રાખી યુક્તિપૂર્વક તેનો વિચાર કરી તેવા ફળથી બ્હીને દુષ્ટ આચ-રણ ન કરવું તેનુ નામ પણ ધર્મ છે.

દૃષ્ટાન્ત તરીકે મદ્યમાંસ ભોજન, અશુદ્ધ વિચાર, લોકોનું બુરૂ કરવાના સંકલ્પ, મનમા ભારે ક્રોધ, આ વગેરે અનેક હલકા પ્રકા-રનાં આચરણ છે, જેમા આ જગતમાં કોઇ તરફનો ભય હોતો નથી પણ તેથી કર્મના અચળ નિયમ પ્રમાણે મહાદુઃખ ભોગવવું પડે છે. માટે તેવા ઉપદ્રવથી ડરીને શુદ્ધ માર્ગે ચાલવું, અને આત્માને મલીન થવા ન દેવો. રાજ્યદંડના ભયથી તેમજ પરલોકના ભયથી ડરીને દ્રવ્ય તથા ભાવથી આત્માને શુદ્ધ રાખવો, એજ ગ્રન્થકારનો આ સૂત્રમા આશય જણાય છે.

ચોથો ગુણ સત્પુરૂષોની પ્રશંસા.

મૂળ—तथा शिष्टाचारप्रशंसनमिति ॥

અર્થ—વળી સારા પુરૂષોના આચરણની પ્રશંસા કરવી.

ભાવાર્થ—સારા પુરૂષો અથવા શિષ્ટ પુરૂષો પ્રથમ કોને કહેવા તે જાણવું બહુજ જરૂરનુ છે. સદાચારમાં વર્તતા વૃદ્ધ અને જ્ઞાની પુરૂષોની સમીપમાં રહી, વિશુદ્ધ શિક્ષા (ઉપદેશ) જેમણે પ્રાપ્ત કરી છે તે શિષ્ટ પુરૂષો કહી શકાય. તેઓના આચારવિચાર તે શિષ્ટા-ચાર કહેવાય.

શિષ્ટ પુરૂષોના સર્વ ગુણોનુ વર્ણન કરવું તે તો અશક્ય છે, પણ તેમાંના મુખ્ય ગુણોનું ટીકાકાર વર્ણન કરે છે.

लोकापवादभीरुत्वं दीनाभ्युद्धरणादरः ॥
कृतज्ञता सुदाक्षिण्यं सदाचारः प्रकीर्तितः ॥
सर्वत्र निन्दासंत्यागो वर्णवादश्च साधुषु ॥
आपद्यदैन्यमत्यन्तं तद्वत्संपदि नम्रता ॥
प्रस्तावे मितभाषित्वमविसंवादनं तथा ॥
प्रतिपन्नक्रिया चेति कुलधर्मानुपालनम् ॥
असद्व्ययपरित्यागः स्थाने चैव क्रिया सदा ॥
प्रधानकार्ये निर्बन्धः प्रमादस्य विवर्जनम् ॥
लोकाचारानुवृत्तिश्च सर्वत्रौचित्यपालनम् ॥
प्रवृत्तिर्गर्हिते नेति प्राणैः कण्ठगतैरपि ॥

લોકના અપવાદથી ભય રાખવો, ગરીબ પુરૂષોનો ઉદ્ધાર કરવામાં આદર કરવો, કૃતજ્ઞતા (કરેલા ગુણનુ જાણવાપણું) રાખવી, સુદાક્ષિણ્ય જાળવવું, સદાચાર સેવવો, સર્વ પ્રકારે નિન્દાનો ત્યાગ કરવો, રૂડા પુરૂષોની પ્રશસા કરવી, દુઃખમા પણ દીનતા ધારણ ન કરવી, સુખમા નમ્રતા ધરવી, પ્રસગે ઉચિત બોલવું, કોઇની સાથે વિરોધ ન કરવો, અગીકાર કરેલુ કરવુ, કુળધર્મ પાળવો, ખોટા ખરચનો ત્યાગ કરવો. યોગ્ય સ્થાને યોગ્ય ક્રિયા કરવી, ઉત્તમ કાર્યમા મચ્યા રહેવુ, પ્રમાદનો ત્યાગ કરવો, લોકાચાર પાળવો, સર્વત્ર ઉચિતનુ રક્ષણ કરવું પ્રાણ કઠે આવ્યા હોય તોપણ નિન્દિત કાર્યમા પ્રવૃત્તિ ન કરવી આ આદિ બીજા અનેક શુભ ગુણવાળાની પ્રશસા કરવી. મનુષ્ય પ્રશસા ક્યારે કરે છે તે વિચારવા જેવું છે જ્યારે તે ગુણોને પોતે ઉચ્ચ ધારતો હોય ત્યારેજ તેની પ્રશસા કરે છે. એ તો એક સામાન્ય નિયમ છે કે જે વસ્તુ આપણને પ્રિય લાગે અથવા આનંદકારક જણાય તે મેળવવાને સ્વાભાવિક પ્રયત્ન થાય છે, માટે ઉપર જણાવેલા શિષ્ટ પુરૂષોની પ્રશસા કરવાથી તેમના જેવો થવાને તે મનુષ્ય દોરાય છે, અને પોતે ગુણગ્રાહી બને છે. ટીકાકાર ૫ તેજ કહે છે

રણો પ્રત્યક્ષ દુષ્ટ પરિણામવાળાં છે ? અન્યાયવ્યવહાર, જુગાર, પર-સ્ત્રીગમન, ચોરી; આ સર્વ તો આ જગતમાં પણ અનેક પ્રકારની વિટંબનાના કારણભૂત થતાં દૃષ્ટિએ પડે છે.

હવે કેટલીએક એવી બાબતો છે કે જેમાં રાજ્યતરફથી કાંઈ પણ ભય થાય નહિ. પણ ધર્મશાસ્ત્રો તેમને મહાપાતકરૂપ માને છે. અને તેના ફળરૂપે સંસારમા અનેક ભવ સુધી રખડવાનું બતાવે છે. તેવાં કાર્યનું ફળ આપણને જણાય નહિ. છતાં ધર્મશાસ્ત્રોપર વિશ્વાસ રાખી યુક્તિપૂર્વક તેનો વિચાર કરી તેવા ફળથી બ્હીને દુષ્ટ આચરણ ન કરવું તેનું નામ પણ ધર્મ છે.

દૃષ્ટાન્ત તરીકે મદ્યમાંસ ભોજન, અશુદ્ધ વિચાર, લોકોનું બુરૂં કરવાના સંકલ્પ, મનમા ભારે ક્રોધ, આ વગેરે અનેક હલકા પ્રકારનાં આચરણ છે, જેમાં આ જગતમા કોઇ તરફનો ભય હોતો નથી પણ તેથી કર્મના અચળ નિયમ પ્રમાણે મહાદુઃખ ભોગવવું પડે છે. માટે તેવા ઉપદ્રવથી ડરીને શુદ્ધ માર્ગે ચાલવું, અને આત્માને મલીન થવા ન દેવો. રાજ્યદંડના ભયથી તેમજ પરલોકના ભયથી ડરીને દ્રવ્ય તથા ભાવથી આત્માને શુદ્ધ રાખવો, એજ ગ્રન્થકારનો આ સૂત્રમાં આશય જણાય છે.

ચોથો ગુણ સત્પુરૂષોની પ્રશંસા.

મૂળ—तथा शिष्टाचारप्रशंसनमिति ॥

અર્થ—વળી સારા પુરૂષોના આચરણની પ્રશંસા કરવી.

ભાવાર્થ—સારા પુરૂષો અથવા શિષ્ટ પુરૂષો પ્રથમ કોને કહેવા તે જાણવું બહુજ જરૂરનું છે. સદાચારમા વર્તતા વૃદ્ધ અને જ્ઞાની પુરૂષોની સમીપમાં રહી, વિશુદ્ધ શિક્ષા (ઉપદેશ) જેમણે પ્રાપ્ત કરી છે તે શિષ્ટ પુરૂષો કહી શકાય. તેઓના આચારવિચાર તે શિષ્ટાચાર કહેવાય.

શિષ્ટ પુરૂષોના સર્વ ગુણોનું વર્ણન કરવું તે તો અશક્ય છે, પણ તેમાંના મુખ્ય ગુણોનું ટીકાકાર વર્ણન કરે છે.

लोकापवादभीरुत्वं दीनाभ्युद्धरणादरः ॥
कृतज्ञता सुदाक्षिण्यं सदाचारः प्रकीर्तितः ॥
सर्वत्र निन्दासंत्यागो वर्णवादश्च साधुषु ॥
आपद्यदैन्यमत्यन्तं तद्वत्संपदि नम्रता ॥
प्रस्तावे मितभाषित्वमविसंवादनं तथा ॥
प्रतिपन्नक्रिया चेति कुलधर्मानुपालनम् ॥
असद्व्ययपरित्यागः स्थाने चैव क्रिया सदा ॥
प्रधानकार्ये निर्बन्धः प्रमादस्य विवर्जनम् ॥
लोकाचारानुवृत्तिश्च सर्वत्रौचित्यपालनम् ॥
प्रवृत्तिर्गर्हिते नेति प्राणैः कण्ठगतैरपि ॥

લોકના અપવાદથી ભય રાખવો, ગરીબ પુરૂષોનો ઉદ્ધાર કરવામા આદર કરવો, કૃતજ્ઞતા (કરેલા ગુણનુ જાણવાપણું) રાખવી, સુદાક્ષિણ્ય જાળવવું, સદાચાર સેવવો, સર્વ પ્રકારે નિન્દાનો ત્યાગ કરવો, રૂડા પુરૂષોની પ્રશસા કરવી, દુ:ખમા પણ દીનતા ધારણ ન કરવી, સુખમા નમ્રતા ધરવી, પ્રસગે ઉચિત બોલવું, કોઇની સાથે વિરોધ ન કરવો, અગીકાર કરેલુ કરવું, કુળધર્મ પાળવો, ખોટા ખરચનો ત્યાગ કરવો. યોગ્ય સ્થાને યોગ્ય ક્રિયા કરવી, ઉત્તમ કાર્યમા મચ્યા રહેવું, પ્રમાદનો ત્યાગ કરવો, લોકાચાર પાળવો, સર્વત્ર ઉચિતનું રક્ષણ કરવું પ્રાણ કઠે આવ્યા હોય તોપણ નિન્દિત કાર્યમાં પ્રવૃત્તિ ન કરવી. આ આદિ બીજા અનેક શુભ ગુણવાળાની પ્રશસા કરવી. મનુષ્ય પ્રશસા ક્યારે કરે છે તે વિચારવા જેવું છે જ્યારે તે ગુણોને પોતે ઉચ્ચ ધારતો હોય ત્યારેજ તેની પ્રશસા કરે છે. એ તો એક સામાન્ય નિયમ છે કે જે વસ્તુ આપણને પ્રિય લાગે અથવા આનદકારક જણાય તે મેળવવાને સ્વાભાવિક પ્રયત્ન થાય છે, માટે ઉપર જણાવેલા શિષ્ટ પુરૂષોની પ્રશસા કરવાથી તેમના જેવો થવાને તે મનુષ્ય દોરાય છે, અને પોતે ગુણગ્રાહી બને છે. ટીકાકાર . તેજ કહે છે

गुणेषु यत्नः क्रियताम् किमाटोपैः प्रयोजनम्
विक्रीयन्ते न घण्टाभिर्गावः क्षीरविवर्जिताः ॥

शुद्धाः प्रसिद्धिमायान्ति लघवोऽपीह नेतरे ॥
तमस्यपि विलोक्यन्ते दन्तिदन्ता न दन्तिनः ॥ २ ॥

ગુણુ પ્રાપ્ત કરવા પ્રયત્ન કરવો ખાલી આડંબરથી શું પ્રયો-જન છે ? દુધ નહિ આપનારી ગાયોને ઘંટ બાંધવાથી વેચાતી નથી. નાના પણુ શુદ્ધ પદાર્થો પ્રસિદ્ધ થાય છે. જેમ અંધારામાં હાથી (કાળા હોવાથી) જણાતા નથી પણુ તેના દન્તૂશળ દેખાય છે. તેજ પ્રમાણે જે ગુણુવાળા હોય છે તે સર્વત્ર પૂજ્ય છે અને બીજાને અનુકરણુ કરવા લાયક થઇ પડે છે તેવા સુશીલ પુરૂષનો દરેક આત્મહિતાર્થીએ સંગ કરવો, તેથી અનેક લાભ થાય છે. તેઓ પોતાના કાર્યથી આપણુને શુદ્ધ કાર્ય કરવા દોરે છે, તેઓ પોતાના ઉપદેશથી શુદ્ધ માર્ગ બતાવી આપણા મનની મલિનતાનો નાશ કરે છે; અને તેઓના વિચારથી પણુ તેમના સંબધમાં આવતા પુરૂષોના વિચાર શુદ્ધ બનાવે છે. ખરેખર ભાગ્યોદય હોય તોજ એવા સત્પુ-રૂષ મળે કે જેમના દર્શનથીજ ત્રિવિધ તાપ ટળે.

પાંચમો ગુણ–અંતરંગ છ શત્રુનો જય.

મૂળ–तथा अरिषड्वर्गत्यागेनाविरुद्धार्थप्रतिपत्त्येन्द्रियजय इति ॥

અર્થ:—વળી છ પ્રકારના શત્રનો ત્યાગ કરીને, (ગૃહસ્થ ધર્મને) અવિરૂદ્ધ (પાંચ ઇન્દ્રિયના વિષયરૂપ) અર્થ અંગી-કાર કરીને ઇન્દ્રિયનો જય કરવો, એ ગૃહસ્થનો સામાન્ય ધર્મ છે.

ભાવાર્થ:—છ પ્રકારના શત્રુ નીચે પ્રમાણે છે. કામ, ક્રોધ, લોભ, માન, મદ અને હર્ષ, એ છ શત્રુઓ છે. તેનો ત્યાગ કરવો એ ગૃહસ્થનો ધર્મ છે. હવે તે દરેકનો અનુક્રમે આપણે વિચાર કરીશું; અને તેનો ત્યાગ કરવાથી શા શા લાભ થાય છે તે તપાસીશું

પ્રથમ કામ:—તેનો અર્થ સ્ત્રી સાથે ગમન કરવાની વૃત્તિ એવો થાય છે. હવે ગૃહસ્થના વિષયમા તેનો શો અર્થ કરવામા આવ્યો છે તે જોવાનુ છે, કારણ કે ગૃહસ્થ **સર્વથા** સ્ત્રીનો ત્યાગ કરી શકે નહિ. માટે અહિયા પરસ્ત્રી, કુમારિકા, અને વેશ્યાનો ત્યાગ કરવારૂપ ઉપદેશ છે* કારણ કે તે ઉપદેશ વિરૂદ્ધ વર્તન રાખ-વાથી આબરૂ જાય, ધન જાય, શરીર ખુવાર થાય, અનેક વ્યાધિ ઉત્પન્ન થાય. વળી તેવા મનુષ્યો લોકોને સર્વથા અપ્રિય થઈ પડે છે, અને કોઇ તેમનો વિશ્વાસ કરતું નથી. રાજ્ય તરફથી પણ દ ડ પામે છે, અને પરભવમા અનેક દુ:ખ ભોગવવા પડે છે માટે સ્વદાર-સતોષ રાખવો એટલે પોતાની સ્ત્રીથી સતુષ્ટ રહેવુ **તેમાં પણ બહુ લોલુપી થવું નહિ.** કારણ કે તેથી બળ તથા બુદ્ધિ નાશ પામે છે, બાળક ઉત્પન્ન થાય તે પણ નિર્બળ થાય છે, માટે ધીમે ધીમે તે કામવૃત્તિને નિગ્રહમા રાખતા શિખવુ જોઇએ, અને તેને વાસ્તે ગૃહસ્થાશ્રમ જેવી બીજી એકે ઉત્તમ શાળા નથી. વસ્તુ પાસે હોવા છતા, તેનાથી નહિ લોભાતા, તેની અસારતા અનુભવી ધીમે ધીમે તેના પાશથી મુક્ત થવુ, તેના જેવું બીજુ શુ ઉત્તમ કાર્ય હોઈ શકે ? ગુલામ જ્યા સુધી છુટો થાય નહિ ત્યા સુધી સેનાધિપતિ થઇ શકે નહિ. તેજ રીતે જે મનુષ્ય પોતાની અધમ પાશવ વૃત્તિઓને તાબે છે ત્યા સુધી કદાપિ તે સ્વતત્ર થઈ બીજાને તાબે કરી શકે નહિ. સ્નાયુ કસરતથી મજબૂત થાય છે ટેવ અથવા વૃત્તિ જે પ્રમાણમાં નિરંકુશ વર્તે છે તે પ્રમાણમા બલિષ્ટ થાય છે મનની શક્તિ અભ્યા સથી ખીલે છે, અને લાલચોનો પણ આવોજ ઉપયોગ છે બલિષ્ટ વિકારો હોવા છતા તેનાપર મેળવેલો જય મનુષ્યને **વીર** બનાવે છે. કામવૃત્તિ (મૈથુનાભિલાષા) સૌથી બલિષ્ટ વિકાર છે, તેનાપર જય મેળવનાર આ જગતમા દેવ સમાન છે

ક્રોધ:—આ એક બીજો બલિષ્ટ શત્રુ છે તેને વશ થયેલો મનુષ્ય ગમે તેવુ અવિચારી કાર્ય કરતાં જરા પણ આચકો ખાતો

---

* परगृहीतास्वनूढासु वा स्त्रीषु दुरभिसन्धिः काम. ॥

વામાં ન આવે તો પરનું પણ અહિત કરે છે, માટે આવી રીતે પોતાને તેમજ પરને દુ:ખકારી ક્રોધ વૃત્તિનો ત્યાગ કરવો

લોભ:—સસારમા જે જે અનર્થ થાય છે તેમાના ઘણાખરા આ લોભની વૃત્તિને લીધેજ થાય છે એમ કહેવામાં જરા પણ અસત્ય નથી.

મનુષ્યે કેટલીક વસ્તુઓને 'મારી' માની લીધેલી છે; અને તેનાથી જુદા પડવું તે પ્રાણથી જુદા પડવા કરતા પણ વધારે કષ્ટકારી લાગે છે. ધન તે તેમાંની મુખ્ય વસ્તુ છે. તે મેળવવાને ગમે તેવા કુકૃત્ય કરતાં મનુષ્ય જરા પણ આંચકો ખાતો નથી, કારણ કે સસારના સર્વ બ્હારના વૈભવ તે વસ્તુ દ્વારા પ્રાપ્ત થઈ શકે છે; **અત્રે ધન ખોટું છે એમ કહેવાનો આશય નથી.** પરન્તુ લોભની વૃત્તિ કે જે મનુષ્યને અન્યાયને પણ માર્ગે તે પેદા કરવા તરફ દોરે છે તે વૃત્તિ બહુ પીડાકારી છે. તે વૃત્તિ આત્માના સર્વે ગુણ આચ્છાદિત કરી શકે એટલુ સામર્થ્ય ધરાવે છે. તમે કોઈ મજુર પાસે અમુક પ્રકારનુ કાર્ય કરાવરાવ્યુ, હવે તે કાર્યના પ્રમાણમા ન્યાય રીતે તેને ચાર આના તમારે આપવા જોઇએ, પણ લોભને વશ થઇ તમે તેને સાડાત્રણ આના આપ્યા. આમાં નુકશાન કોને થયુ? જરા શાન્ત મનથી વિચાર કરતા જણાશે કે તે મજુરને તો ફક્ત બે પૈસાનુંજ નુકશાન થયુ પણ તમારામાથી જે **ન્યાયતત્ત્વ** નાશ પામ્યુ તેની બરોબરી તે બે પૈસા કરી શકે તેમ છે? જે ન્યાયતત્ત્વથી મનુષ્ય સત્ય અને અસત્ય વચ્ચેનો ભેદ પારખી શકે છે તે આ પ્રમાણે લોભ વૃત્તિથી નાશ પામે છે.

ટીકાકાર નીચે પ્રમાણે લોભની વ્યાખ્યા આપે છે—

दानार्हेषु स्वधनाप्रदानमकारणपरधनग्रहणं वा लोभः ॥

"જે પુરૂષો દાનને યોગ્ય છે તેમને પોતાનુ ધન ન આપવું, અને નિષ્કારણ અન્યનું ધન લેવું, તેનું નામ **લોભ.**" આ શબ્દોમા લોભવૃત્તિના બે અનિષ્ટ પરિણામ બતાવ્યાં. જે સુપાત્ર છે તેને વિષે છતી શક્તિએ દાન કરતાં અટકાવનાર વૃત્તિ તે લોભ છે. તેમજ બીજાનું ધન પચાવી પાડવાની, અન્યાય રીતીથી લેઇ લેવાની ઇચ્છા

उत्तिष्ठत जाग्रत प्राप्य वरान्निबोधत

ઉઠો ! જાગ્રત થાઓ ! મહાન્ પુરૂષોને શોધી કાઢો ! અને જ્ઞાન મેળવો ! તેવા પુરૂષના બોધથી પોતાના જ્ઞાનની ખામી માલૂમ પડશે, અને મનુષ્ય શિષ્ય વૃત્તિ ધારણ કરી નમ્રતા રાખતાં શીખશે.

મદ:—મદ એ પણ એક પ્રકારનો **મનનો ઉન્માદ** છે, મનની ઘેલછા છે. તેથી મનુષ્ય પોતાને બીજા કરતા ઉચ્ચ ગણવા દોરાય છે. જુદી જુદી વસ્તુઓને આશ્રયી તેના આઠ પ્રકાર કહેવામા આવ્યા છે. કુળમદ, બળમદ, ઐશ્વર્યમદ, રૂપમદ, લોભમદ, તપમદ, જાતિમદ. અને જ્ઞાનમદ; એ રીતે મદના આઠ પ્રકાર છે આ આઠ પ્રકારમા પ્રથમ સાત પ્રકારની વસ્તુઓ છે તે બ્હારની છે, તે તો દરેક જન્મમા બદલાયા કરે છે અને તેથી ક્ષણે ક્ષણે બદલાતી વસ્તુઓનો મદ કોઇ પણ **સુજ્ઞ મનુષ્ય** કરે નહિ. પણ ઘણાક પુરૂષોને **જ્ઞાનનો** વિદ્યાનો મદ થાય છે આ મદ બહુ ભારી છે. દરેક પ્રકારના મદનો નાશ તો જ્ઞાનથી થઇ શકે, પણ **જ્યાં જ્ઞાનનોજ** મદ થયો ત્યા ઉપાય શો ? જ્યા પોતાની માતાજ ઝેર આપે, જ્યા વાડજ ચીભડાં ચોરે, ત્યા ઉપાય શો ? આનો ઉપાય કેવળ સદ્ગુરૂની પ્રાપ્તિમા રહેલો છે જ્યારે સદ્ગુરૂ મળે અને તેમના દ્વારા વિશેષ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય, ત્યારે પોતાના જ્ઞાનની અલ્પતાનો ખ્યાલ આવે અને ત્યારેજ પોતાની લઘુતાનુ ભાન થાય કહ્યુ છે કે—

લઘુતાથી પ્રભુતા મળે, પ્રભુતાથી પ્રભુ દૂર;
કીડી હો મીસરી ચુગે, ગજ શિર નાખે ધૂળ !

વળી જ્ઞાન તે આત્માનો **સ્વાભાવિક** ગુણ છે. **સ્વાભાવિક** ગુણને સારૂ કોણ ઉન્મત્ત થાય ? કારણ કે, આત્માને સતોએ જ્ઞાન **स्वरूपममलं** નિર્મળ જ્ઞાનસ્વરૂપી કહેલો છે. માટે જેનુ સ્વરૂપ જ્ઞાનમય છે, તેવા આત્માના સ્વાભાવિક ગુણને સારૂ કોઇ પણ પ્રકારનો મદ-અભિમાન રાખવો, તે કેવળ આત્મસ્વરૂપનુ અજ્ઞાન સૂચવે છે

વળી બીજી સાત વસ્તુઓને વાસ્તે પણ કોઇ પ્રકારનો મદ રાખવો તે ઉચિત નથી. કારણ કે કુળ, બળ, ઐશ્વર્ય, રૂપ, લાભ,

તપ અને જાતિ એ આપણા શરીરને આશ્રયી રહેલાં છે, અને તેમાંનાં કેટલાંક તો એક ભવમાંજ બદલાય છે અને કેટલાંક બીજા ભવમાં બદલાય છે, પણ તેમાનો કોઇ પણ પદાર્થ આપણી સાથે અખંડ રહેતો નથી, કારણ કે જ્યારે મરણ થાય છે ત્યારે કુળ, બળ, ઐશ્વર્ય, રૂપ, લાભ, તપ કરવાને યોગ્ય શરીર અને જાતિ સાથે આવતાં નથી. માટે જે ચીજો એક ભવ આશ્રયી છે તેનાપર અત્યંત આસક્તિ રાખવી, અને વળી બીજામાં તે ન હોય તેને આપણાથી હલકા અથવા નીચ ગણવા એ કેવળ અજ્ઞાનતાનો ઉન્માદ છે. શાસ્ત્રમાં કથન છે કે જે બાબતનો માણસ મદ કરે છે, તેનાથી હીન બીજા ભવમાં તે થાય છે. એનાં ઘણાં દૃષ્ટાન્તો શાસ્ત્રમાં પ્રસિદ્ધ છે. શ્રી મહાવીર સ્વામી પ્રભુએ મરીચિના ભવમાં પોતાના **કુળનો મદ** કર્યો તેના પરિણામરૂપે છેલ્લા ભવમાં તેમને નીચગોત્ર મળ્યું એ બાબત સર્વને જાણીતી છે. ઉમાસ્વાતિ વાચકે પ્રશમરતિમાં લખ્યુ છે કે—

श्रुतशीलविनयसंदूषणस्य, धर्मार्थकामविघ्नस्य ।
मानस्य कोऽवकाशं मुहूर्तमपि पंडितो दद्यात् ॥

શ્રુત, શીલ, વિનયને દૂષિત કરનાર અને ધર્મ, અર્થ, કામને વિઘ્નભૂત એવા માનને કયો મમજ્ઞ પ્રાણી એક ક્ષણ પણ હૃદયમાં જગ્યા આપે? અર્થાત્ કોઇ પણ સુજ્ઞ માણસે અભિમાન કરવો જોઇતો નથી. આ સબંધમાં પ્રખ્યાત ઇંગ્લીશ લેખક ડૉ. જોનસન જણાવે છે કે:—

"Pride is a corruption that seems almost originally engrafted in our nature. It exerts itself in our first years, and without continual endeavours to suppress it, it influences our last. Other vices tyrannize over particular ages, and triumph in particular countries. Rage is the failing of youth and avarice of age; revenge is the predominant passion of one country and in-

constancy the characteristic of another, but pride is the native of every country, infects every climate and corrupts every nation It ranges equally through the gardens of the East and the deserts of the South and reigns no less in the cavern of the savage than in the palace of the epicure. It mingles with all other vices; and without constant and anxious care, will also mingle with other virtues"

"મદ બહુ ભયકર મનોવિકાર છે, અને તે આપણા મન ઉપર સ્વાભાવિક રીતે સામ્રાજ્ય ભોગવે છે તે બાલ્યાવસ્થાથી શરૂ થાય છે, અને તેને રોકવાને જો પ્રયત્ન કરવામા ન આવે તો તે મરણ પર્યન્ત પોતાની સત્તા ચલાવે છે. બીજા દુર્ગુણો—મનોવિકારો અમુક વય સુધી પોતાનું જોર સુચવે છે, અને અમુક દેશોમા વધારે ફતેહ પામતા જણાય છે. દાખલા તરીકે જુવાનીમાં ક્રોધનો જુસ્સો બહુજ હોય છે, અને ઘડપણમા લોભ—તૃષ્ણા બહુજ વધે છે. એક દેશમા વેર લેવાની વૃત્તિ જબરી જણાય છે, તો બીજા દેશમા વિચારની અસ્થિરતા બહુજ ભાગે પ્રબળ જણાય છે. પરતુ અહભાવ-મદ તો દરેક દેશમા માલુમ પડે છે, દરેક દેશની હવાને અસર કરે છે, અને દરેક પ્રજાને બગાડે છે. તે પૂર્વ દેશના સુદર ઉધાનોમાં તેમજ દક્ષિણના જગલોમાં પણ પોતાનું સામર્થ્ય પ્રકાશે છે. અને જેટલા પ્રભાવથી તે એક મોજશોખીલા માણસના મ્હેલમા દેખાય છે તેટલાજ પ્રભાવથી તે જગલીની ગુફામાં જણાય છે. તે સર્વ દુર્ગુણો સાથે ભળી જાય છે, અને તેને રોકવાને નિત્ય સ્થાયી સભાળ લેવામાં ન આવે તો તે સદ્ગુણો સાથે પણ ભળી જાય છે" આ વિચારો એવા છે કે તેનાપર જેમ વધારે વિચાર કરીશુ તેમ તેનુ સત્ય વધારે ને વધારે જણાઈ આવશે.

માટે આ આઠે પ્રકારના મદને વિભાવિક ગુણો માની તેમનો નાશ કરવાને બનતો પ્રયત્ન કરવો જે માણસોમા મદ હોય છે તેઓ

બીજામાં કોઈ બાબતની વૃદ્ધિ જોઈ સહન કરી તાં નથી અને તે સામા માણસમાંથી તે નાશ પામે તેવી ઇચ્છા રાખે છે અને નાશ લાવવાને અહર્નિશ પ્રયત્ન કરે છે. આ રીતે અભિમાની માણસમાંથી પ્રમોદ ભાવના નાશ પામે છે, અને ઇર્ષ્યા ઉત્પન્ન થાય છે, જે આખરે અનેક પ્રકારના અશુભ પરિણામ લાવે છે. માટે સમજુ માણસે સર્વથા આ મદનો ત્યાગ કરવો ઘટે છે.

હર્ષ:—છઠ્ઠો અને છેલ્લો શત્રુ હર્ષ છે. આ હર્ષને આત્માના સ્વાભાવિક ગુણ આનંદને સાટે ભુલવો જોઇતો નથી આનંદ તે તો પ્રેમ સ્વભાવ છે. પણ બીજાની હલકી અને અધમ અવસ્થા જોઇ, તેમા ખોટી રીતે ખુશ થવું તેવો 'હર્ષ' નો અર્થ થાય છે. માટે શ્રાવકે એવા હલકા કાર્યથી સદા વિમુખ રહેવું. કહ્યું છે કે—

'हस्ते बांध्यां कर्म ते रोतां न छुटेरे प्राणीआ'

માટે હલકી બાબતોમાં તેમજ હલકા વિચારોમાં ખોટી મજાહ માનવી એ ઉચિત નથી. આ હર્ષની વ્યાખ્યા ટીકાકાર નીચે મુજબ આપે છે તે ખુબ યાદ રાખવી ઘટે છે:—

निर्निमित्तमन्यस्य दुःखोत्पादनेन स्वस्य द्यूत-
पापर्द्ध्याद्यनर्थसंश्रेयण वा मनःप्रीतिजननो हर्षः ॥

વિના કારણ બીજાને દુ:ખ ઉપજાવીને, અથવા જુગાર, શિકાર, વેસ્યાગમન વગેરે વ્યસનોનો આશ્રય કરીને ખુશી થવું અને મનમા મલકાવું તેનું નામ હર્ષ છે. આવો હર્ષ તો સર્વથા ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે, કારણ કે તે દયા ધર્મથી વિમુખ છે. કારણ કે દયાની વિગોર વ્યાખ્યા આપણે તપાસીએ તો આપણને જણાય છે કે કોઇ પણ પ્રાણીનું મન આપણા મન, વચન અને કાયાના વ્યાપારથી દુભાય-દુ:ખી થાય ત્યાં તેના ભાવ પ્રાણ હણાય છે, અને હિંસા થાય છે. માટે બીજાને દુ:ખ ઉપજાવવાના કારણભૂત આ હર્ષમા પણ હિંસા થાય છે. તેમજ જુગટા વગેરે સાત વ્યસનમાં મલકાવું અથવા ખુશી થવું એ પણ તેવા માણસની હલકી

સ્થિતિ સુચવે છે, કારણ કે જ્યા સુધી દુર્ગુણને દુર્ગુણ રૂપ નથી જાણ્યો અને તેમા રાગ રહેલો છે ત્યાં સુધી સુધરવાની આશા ઓછી છે. ઘણીવાર સમજુ માણસો પણ અમુક છંદમા પડી જાય છે, પણ દરેક વખતે પોતાની ભુલને કબુલ કરે છે, અને તેમાંથી કયારે હુ છુટુ તેવી ભાવના કરે છે પણ તેમા આનંદ માનતા નથી, અથવા હર્ષ પામતા નથી. માટે દુર્ગુણમા હર્ષ નહિ રાખવો, એજ ટીકાકારના કહેવાનો ભાવાર્થ છે.

આ પ્રમાણે અતરગ છ શત્રુઓનો ત્યાગ કરીને ધર્મ તથા અર્થને બાધ ન આવે તે પ્રમાણે ગૃહસ્થાશ્રમને યોગ્ય પાંચે ઇન્દ્રિયોના વિષયમા અત્યત આસક્તિ રાખ્યા સિવાય તે ભોગવવાં, અને ધીમે ધીમે ઇન્દ્રિયો ઉપર નિગ્રહ રાખતાં શીખવું, કેમકે સર્વથા ઇંદ્રિયોનો રોધ કરવો તેનો 'યતિ' નો ધર્મ છે. અહીંયા સામાન્ય ગૃહસ્થ ધર્મનુ સ્વરૂપ વર્ણવાય છે, માટે યતિ ધર્મ બાબત વિશેષ વર્ણન આગળ કહેવામાં આવશે.

तथा उपप्लुतस्थानत्याग इति ॥

અર્થ—ઉપદ્રવવાળા સ્થાનનો ત્યાગ કરવો એ ગૃહસ્થનો સામાન્ય ધર્મ છે

ભાવાર્થ:—જ્યાં પોતાના રાજ્ય તરફથી, અથવા બીજા રાજ્ય તરફથી લડાઇ થવાનો સભવ હોય તેવા સ્થાનમાં વસવું યોગ્ય નથી. તેમજ જે સ્થાનમા દુકાળ કે મરકી પડયા હોય તેવા સ્થળમાં પણ વસવું ઉચિત નથી. અસલના સમયમા હાલની માફક રેલવે તથા સ્ટીમરોના સાધનો નહોતા, તેથી બીજા દેશોમા પુષ્કળ પાક થયો હોય છતાં અમુક ગામવાળા દુકાળની આફતથી પીડાઇ મરણ પામતા માટે દુકાળ પડે તે ગામથી બીજા ગામમા જઇ વસવાને અત્રે સલાહ આપી છે વળી મરકીવાળા શહેરમાં પણ વસવું એ આરોગ્યને નુકશાનકારક છે. કારણ કે શરીરમાં નવા જુના અણુઓની ભરનિગળ રાત દિવસ ચાલ્યાજ કરે છે શરીરના ઝીણામા ઝીણા તાતણા હાડકા સ્નાયુ વગેરે સર્વ અવયવોના બંધારણમાં અણુઓની ભરનિગળ એવી

તો સંપૂર્ણ રીતે થાય છે કે થોડા વર્ષમાં તે શરીરમાંનો એક પણ અણુ જુનો રહેવા પામતો નથી. આ ફેરફાર થયા કરે છે તેને વાસ્તે આપણે શુદ્ધ સાત્વિક ખોરાક ખાવો, સ્વચ્છ જળ પીવું, અને શુદ્ધ હવામાં ફરવું અને વિચાર પણ પવિત્ર રાખવા. કારણ કે વિચાર પણ શરીરપર અમર કરે છે. ઘણા ચિંતાતુર માણસોને સંગ્રહણીનો રોગ થાય છે એ વાત કોનાથી અજ્ઞાત છે? ઉપદ્રવ વાળા સ્થાનમાં રહેવાથી ચિત્તની અશાંતિ થાય છે, અને તેથી ધર્મધ્યાન થઇ શકતું નથી, અને સંસાર વ્યવહાર પણ બરાબર થઈ શકતો નથી. તેથી આ લોક અને પરલોક બંનેનું હિત આપણે ખોઇએ છીએ. માટે જ્યાં ઉપદ્રવ હોય, તેવા સ્થળનો ત્યાગ કરવો.

મૂળ–स्वयोग्यस्याश्रयणम्.

અર્થ–પોતાને ઉચિત એવા પુરૂષનો આશ્રય કરવો.

પોતાને યોગ્ય હોય, પોતાનું રક્ષણ કરવાને સમર્થ હોય, અને લાભ સંપાદન કરવામાં, અને મેળવેલાનું રક્ષણ કરવામાં સમર્થ હોય તેવા શેઠ, શ્રીમંત, વ્યાપારી અથવા રાજાનો આશ્રય લેવો. આશ્રય વગર પણ હીંમતવાળા મનુષ્યો પોતાનો માર્ગ કરે છે, અને રેતમાં નાવ ચલાવે છે. પણ જે સામાન્ય મનુષ્યો છે તે આશ્રય વગર ઉંચે ચઢી શકતા નથી. તેઓ લતા સમાન છે, જેને વૃક્ષના આશ્રયની ખાસ જરૂર છે. શાસ્ત્રમાં પણ કહ્યું છે કે:–

स्वामिमूलाः सर्वाः प्रकृतयः।
अमूलेषु तरुषु किं कुर्यात्पुरुषप्रयत्नः॥

પ્રજાનો આધાર સ્વામી અથવા શેઠ ઉપર રહેલો છે મૂળ રહિત વૃક્ષ હોય તો પુરૂષ પ્રયત્ન શું કરી શકે? મૂળ સારૂં હોય તો ઝાડને ઉછેરવાનો કરેલો પ્રયત્ન સિદ્ધ થાય, પણ જો મૂળજ સડેલું હોય તો પરિણામ અનિષ્ટ આવ્યા સિવાય રહેજ નહિ. ત્યારે કોઇ પુછે કે કેવા ગુણવાળા સ્વામીની સેવા કરવી? તો તેના જવાબમાં જણાવવાનું કે ધર્માત્મા, શુદ્ધ કુળવાળો, શુદ્ધ આચારવાળો, શુદ્ધ પરિવારવાળો, પ્રતાપવાન, ન્યાયવાન્ જે સ્વામી હોય, તેનો સેવક સર્વ રીતે

સુખ પામે છે. માટે તેવા સ્વામિને શોધીને તેનો આશ્રય કરવો અને એક ચિત્તથી અને અનન્ય નિષ્ઠાથી તેની સેવા કરવી. કારણુ કે તેની સેવાથીજ સ્વામી પ્રસન્ન થાય છે, અને ધીમે ધીમે ઉચ્ચ પાયરીપર સેવકને ચઢાવી છેવટે પોતાના ધધામાં તેને ભાગીદાર બનાવે છે. માટે સ્વામી કરતા પ્હેલા બહુ વિચાર કરવો, પણ કર્યા પછી તો તેની બહુજ ભાવથી નોકરી ઉઠાવવી કે જેથી ઇચ્છિત લાભ લાંબા સમયે મળી શકે છે.

मूळ—तथा प्रधानसाधुपरिग्रहः

અર્થ—ઉત્તમ અને સારા આચારવાળા પુરૂષોની સોબત કરવી.

ભાવાર્થ—સુજનતા, ડહાપણુ, કૃતજ્ઞતા વગેરે ઉત્તમ ગુણો ધરાવનાર પુરૂષોની સોબત કરવી. કારણુ કે તેથી ધીમે ધીમે આપણામા એવા ઉચ્ચ ગુણો વાસ કરશે. માણસ જે પુસ્તકો વાચે છે, જે પ્રસગમા આવે છે, અને જે માણસના સબધમા આવે છે, તે સર્વે તેના ઉપર સારી યા માઠી અસર કર્યા સિવાય રહેતાં નથી, અને પ્રસગો અથવા પુસ્તકો જે અસર કરે તેના કરતાં ચૈતન્યવાળા પ્રાણીઓ વધારે અસર કરે એ સ્વાભાવિક છે એક પાણીનું બિન્દુ તપેલા લોઢાના સળીયા પર પડે છે ત્યારે તેનુ નામ નીશાન પણુ રહેતું નથી, તે જ્યારે કમળના પાંદડા પર પડે છે ત્યારે મોતી જેવું દેખાય છે, અને સ્વાતિ નક્ષત્રમા જ્યારે દરિયામાં ઉઘડેલા મો વાળી શીપમા પડે છે ત્યારે ખાસ મોતીજ થાય છે. માટે ઘણું કરીને અધમ, મધ્યમ અને ઉત્તમ ગુણુ સોબતથીજ મળે છે. ઉત્તમ પુરૂષની સોબત આપણુને ઉત્તમ થવાને પ્રેરે છે. તેમના ઉત્તમ કાર્યો આપણુને ઉત્તમ કાર્ય કરતા શિખવે છે, તેમનો ઉત્તમ બોધ આપણા જીવન વ્યવહારને ઉન્નત બનાવવા દોરે છે. આ પ્રમાણે તેમના વચન અને કાર્યો આપણુને અસર કરે છે એટલુજ નહિ પણુ તેમના શુદ્ધ વિચારો પણુ આપણુને શુદ્ધ વિચારવાળા બનાવે છે મહા પુણ્યના ઉદય વિના સત્સગતિ મળતી નથી. કહ્યુ છે કે.-

તો સંપૂર્ણ રીતે થાય છે કે થોડા વર્ષમાં તે શરીરમાંનો એક પણ અણુ જુનો રહેવા પામતો નથી. આ ફેરફાર થયા કરે છે તેને વાસ્તે આપણે શુદ્ધ સાત્વિક ખોરાક ખાવો, સ્વચ્છ જળ પીવું, અને શુદ્ધ હવામાં ફરવું અને વિચાર પણ પવિત્ર રાખવા. કારણ કે વિચાર પણ શરીરપર અમર કરે છે ઘણા ચિંતાતુર માણસોને સંગ્રહણીનો રોગ થાય છે એ વાત કોનાથી અજાત છે? ઉપદ્રવ વાળા સ્થાનમાં રહેવાથી ચિત્તની અશાંતિ થાય છે, અને તેથી ધર્મધ્યાન થઇ શકતું નથી, અને સંસાર વ્યવહાર પણ બરાબર થઈ શકતો નથી. તેથી આ લોક અને પરલોક બંનેનું હિત આપણે ખોઇએ છીએ. માટે જ્યાં ઉપદ્રવ હોય, તેવા સ્થળનો ત્યાગ કરવો.

મૂળ—स्वयोग्यस्याश्रयणम्.

અર્થ—પોતાને ઉચિત એવા પુરૂષનો આશ્રય કરવો.

પોતાને યોગ્ય હોય, પોતાનુ રક્ષણ કરવાને સમર્થ હોય, અને લાભ સંપાદન કરવામાં, અને મેળવેલાનુ રક્ષણ કરવામા સમર્થ હોય તેવા શેઠ, શ્રીમંત, વ્યાપારી અથવા રાજાનો આશ્રય લેવો. આશ્રય વગર પણ હીંમતવાળા મનુષ્યો પોતાનો માર્ગ કરે છે, અને રેતમાં નાવ ચલાવે છે. પણ જે સામાન્ય મનુષ્યો છે તે આશ્રય વગર ઉંચે ચઢી શકતા નથી. તેઓ લતા સમાન છે, જેને વૃક્ષના આશ્રયની ખાસ જરૂર છે. શાસ્ત્રમાં પણ કહ્યુ છે કે:—

स्वामिमूलाः सर्वाः प्रकृतयः।
अमूलेषु तरुषु किं कुर्यात्पुरुषप्रयत्नः॥

પ્રજાનો આધાર સ્વામી અથવા શેઠ ઉપર રહેલો છે મૂળ રહિત વૃક્ષ હોય તો પુરૂષ પ્રયત્ન શુ કરી શકે? મૂળ સારૂં હોય તો ઝાડને ઉછેરવાનો કરેલો પ્રયત્ન સિદ્ધ થાય, પણ જો મૂળજ સડેલુ હોય તો પરિણામ અનિષ્ટ આવ્યા સિવાય રહેજ નહિ. ત્યારે કોઇ પુછશે કે કેવા ગુણવાળા સ્વામીની સેવા કરવી? તો તેના જવાબમાં જણાવવાનું કે ધર્માત્મા, શુદ્ધ કુળવાળો, શુદ્ધ આચારવાળો, શુદ્ધ પરિવારવાળો, પ્રતાપવાન્, ન્યાયવાન્ જે સ્વામી હોય, તેનો સેવક સર્વ રીતે

मूळ—अतिप्रकटातिगुप्तमस्थानमनुचितप्रातिवेश्यं चेति ॥

અર્થ—અતિ પ્રકટ, અતિ ગુપ્ત, અને અયોગ્ય પાડોશવાળું સ્થાન અસ્થાન કહેવાય.

ભાવાર્થ:—બહુજ ખુલ્લા જાહેર રસ્તા ઉપરના સ્થાનમાં રહેવું નહિ કારણ કે તેવા સ્થાનમા વસવાથી સ્ત્રી વર્ગ સંપૂર્ણ લાજ-મર્યાદા જાળવી શકતો નથી. વળી બારણા આગળ ગાડીઘોડાની તથા લોકોની આવજાને લીધે થતા ઘોઘાટથી સ્થિર ચિત્તથી અને એકાગ્રતાથી કાંઇ પણ કામ થઇ શકતું નથી. તેજ રીતે અતિ ગુપ્ત સ્થાનમાં પણ વસવુ અનુચિત છે. કારણ કે તેવા સ્થાનમા રહેવાથી ગુણી પુરૂષોને દાન આપવાનો અવકાશ મળતો નથી. વળી અગ્નિ વગેરેનો ઉપદ્રવ થાય તે વખતે પોતાના તથા કુટુંબીઓના જાનમાલ બચાવવાનું કામ બહુ મુસ્કેલ થાય છે. વળી જુગારીઓ વ્યભિચારી વગેરે દુષ્ટ પુરૂષો જે સ્થાનમા વસતા હોય તેવા સ્થાનમા વાસ કરવો અઘટિત છે, કારણ કે સહવાસથી તેમના દોષ આપણામા આવે છે અને કદાચ આપણે તો નીતિ અનીતિ સમજતા હોઇએ અને તેથી એવી સોબતની અસર થવા ન દઇએ, છતા આપણા બાળકો તેમના બાળકો સાથે રમવા દોરાય છે, અને અજાણતા તેમના દોષ ગ્રહણ કરે છે. માટે તેવા પડોશનો સર્વથા ત્યાગ કરવો.

(ટીકાકાર) અતિપ્રકટનો અર્થ જુદી રીતે કરે છે. કહે છે કે જે ઘરની ચારે પાસે ખુલ્લી જમીન હોય અને સૂર્યનો પ્રકાશ જે ઘરમા બહુજ આવતો હોય તે પ્રકટ સ્થાન જાણવુ. તેવા સ્થાનમા વસવાથી ચોર વગેરે લુટારા લોક રાત્રિના સમયમાં તેવા ઘરમા પેશી જાનમાલને નુકશાન પહોચાડવા શક્તિમાન થાય છે. વળી અતિ ગુપ્તનો અર્થ પણ જુદી રીતે તે જણાવે છે. બધી બાજુએથી બીજા ઘરોથી ઢકાઇ ગયેલુ ઘર તે અતિ ગુપ્ત સ્થાન છે. તેવા ઘરનાં બારી બારણા બીજા ઘરોને લીધે ખુલ્લા દેખી શકાતાં નથી, અને તેથી તે ઘર શોભા પામતું નથી.

હવે ત્યારે ઘર કેવા પ્રકારનું બાધવું તે જણાવે છે.

ઝેરી ઝાડ સંસારને, મધુરાં ફળ બે હોય;
કાવ્યામૃત રસસ્વાદને, સુજન સમાગમ સ્હોય.

માટે સત્પુરૂષોને ખોળી તેમની સેવા કરવી. ટીકાકાર લખે છે કે-

गुणवानिति प्रसिद्धिः
सन्निहितैरेव भवति गुणवद्भिः ॥
ख्यातो न मधुर्जगत्यपि,
सुमनोभिः सुरभिभिः सुरभिः ॥

અર્થ—સારા ગુણવાળા પુરૂષોની સમીપમાં રહેવાથીજ 'આ ગુણવાન' છે એમ પ્રખ્યાતિ થાય છે, વસંત ઋતુમાં સુરભિ (સુગંધી) પુષ્પો થાય છે, તેથીજ વસંત ઋતુને સુરભિ એવું નામ આપવામા આવ્યું છે.

જેવા માણસની સોબત રાખે તેવો તે ગણાય છે. અંગ્રેજીમાં પણ કહેવત છે કે, જેવી સોબતમા માણસ ફરે તેવો તે ગણાય છે. વળી એક ગ્રંથકારે કહ્યું છે કે "તમારા મિત્રો કોણ અને કેવા છે તે મને પ્રથમ જણાવો, એટલે પછી હું કહીશ કે તમે કેવા ગુણવાળા છો." આ ઉપરથી મિત્રો કેટલી અસર કરે છે તે સહજ ખ્યાલમા આવશે. માટે સતોને ગોધો, અને તેમના તરફ પૂજ્યભાવ દર્શાવો, એટલે તમે પણ સત થશો

મૂળ—तथा स्थाने गृहकरणम् ॥

અર્થ—યોગ્ય સ્થાનમા ઘર બાંધવું.

ભાવાર્થ:—યોગ્ય સ્થાન અયોગ્ય સ્થાન કોને કહેવું, તે પ્રશ્ન વિચારવા જેવો છે. કારણ કે યોગ્ય અને અયોગ્ય સ્થાનના નિર્ણય વિના આપણે ઘર કયા બાંધવું, તે શી રીતે જાણી શકીએ? માટે ગ્રંથકારજ અયોગ્ય સ્થાનનું લક્ષણ જણાવે છે, તેવુ સ્થાન વર્જીને ઘર બંધાવવું.

मूळ–अतिप्रकटातिगुप्तमस्थानमनुचितप्रातिवेश्यं चेति ॥

અર્થ—અતિ પ્રકટ, અતિ ગુપ્ત, અને અયોગ્ય પાડોશવાળું સ્થાન અસ્થાન કહેવાય.

ભાવાર્થ:—બહુજ ખુલ્લા જાહેર રસ્તા ઉપરના સ્થાનમાં રહેવું નહિ કારણ કે તેવા સ્થાનમા વસવાથી સ્ત્રી વર્ગ સંપૂર્ણ લાજ-મર્યાદા જાળવી શકતો નથી. વળી બારણા આગળ ગાડીઘોડાની તથા લોકોની આવજાને લીધે થતા ઘોંઘાટથી સ્થિર ચિત્તથી અને એકાગ્રતાથી કાંઇ પણ કામ થઇ શકતું નથી. તેજ રીતે અતિ ગુપ્ત સ્થાનમાં પણ વસવુ અનુચિત છે. કારણ કે તેવા સ્થાનમા રહેવાથી ગુણી પુરૂષોને દાન આપવાનો અવકાશ મળતો નથી. વળી અગ્નિ વગેરેનો ઉપદ્રવ થાય તે વખતે પોતાના તથા કુટુંબીઓના જાનમાલ બચાવવાનું કામ બહુ મુસ્કેલ થાય છે. વળી જુગારીઓ વ્યભિચારી વગેરે દુષ્ટ પુરૂષો જે સ્થાનમા વસતા હોય તેવા સ્થાનમાં વાસ કરવો અઘટિત છે, કારણ કે સહવાસથી તેમના દોષ આપણામા આવે છે અને કદાચ આપણે તો નીતિ અનીતિ સમજતા હોઇએ અને તેથી એવી સોબતની અસર થવા ન દઇએ, છતાં આપણા બાળકો તેમના બાળકો સાથે રમવા દોરાય છે, અને અજાણતાં તેમના દોષ ગ્રહણ કરે છે. માટે તેવા પડોશનો સર્વથા ત્યાગ કરવો

(ટીકાકાર) અતિપ્રકટનો અર્થ જુદી રીતે કરે છે. કહે છે કે જે ઘરની ચારે પાસે ખુલ્લી જમીન હોય અને સૂર્યનો પ્રકાશ જે ઘરમા બહુજ આવતો હોય તે પ્રકટ સ્થાન જાણવું. તેવા સ્થાનમા વસવાથી ચોર વગેરે લુટારા લોક રાત્રિના સમયમાં તેવા ઘરમા પેશી જાનમાલને નુકશાન પહોચાડવા શક્તિમાન થાય છે. વળી અતિ ગુપ્તનો અર્થ પણ જુદી રીતે તે જણાવે છે. બધી બાજુએથી બીજા ઘરોથી ઢકાઇ ગયેલુ ઘર તે અતિ ગુપ્ત સ્થાન છે. તેવા ઘરના બારી બારણા બીજાં ઘરોને લીધે ખુલ્લા દેખી શકાતાં નથી, અને તેથી તે ઘર શોભા પામતું નથી.

હવે ત્યારે ઘર કેવા પ્રકારનું બાંધવું તે જણાવે છે.

ઝેરી ઝાડ સંસારને, મધુરાં ફળ બે હોય;
કાવ્યામૃત રસસ્વાદને, સુજન સમાગમ સ્હોય.

માટે સત્પુરૂષોને ખોળી તેમની સેવા કરવી. ટીકાકાર લખે છે કે-

गुणवानिति प्रसिद्धिः
सांनिहितैरेव भवति गुणवद्भिः ॥
ख्यातो न मधुर्जगत्यपि,
सुमनोभिः सुरभिभिः सुरभिः ॥

અર્થ—સારા ગુણવાળા પુરૂષોની સમીપમાં રહેવાથીજ 'આ ગુણવાન' છે એમ પ્રખ્યાતિ થાય છે, વસંત ઋતુમાં સુરભિ (સુગંધી) પુષ્પો થાય છે, તેથીજ વસંત ઋતુને સુરભિ એવું નામ આપવામાં આવ્યું છે.

જેવા માણસની સોબત રાખે તેવો તે ગણાય છે. અંગ્રેજીમાં પણ કહેવત છે કે, જેવી સોબતમા માણસ ફરે તેવો તે ગણાય છે. વળી એક ગ્રંથકારે કહ્યું છે કે "તમારા મિત્રો કોણ અને કેવા છે તે મને પથમ જણાવો, એટલે પછી હું કહીશ કે તમે કેવા ગુણવાળા છો." આ ઉપરથી મિત્રો કેટલી અસર કરે છે તે સહજ ખ્યાલમા આવશે. માટે સંતોને શોધો, અને તેમના તરફ પૂજ્યભાવ દર્શાવો, એટલે તમે પણ સંત થશો.

મૂળ—तथा स्थाने गृहकरणम् ॥

અર્થ—યોગ્ય સ્થાનમાં ઘર બાંધવું.

ભાવાર્થ:—યોગ્ય સ્થાન અયોગ્ય સ્થાન કોને કહેવું, તે પ્રશ્ન વિચારવા જેવો છે. કારણ કે યોગ્ય અને અયોગ્ય સ્થાનના નિર્ણય વિના આપણે ઘર કયા બાંધવું, તે શી રીતે જાણી શકીએ ? માટે ગ્રંથકારજ અયોગ્ય સ્થાનનું લક્ષણ જણાવે છે, તેવું સ્થાન વર્જીને ઘર બંધાવવું

मूळ–अतिप्रकटातिगुप्तमस्थानमनुचितप्रातिवेश्यं चेति ॥

અર્થ—અતિ પ્રકટ, અતિ ગુપ્ત, અને અયોગ્ય પાડોશવાળું સ્થાન અસ્થાન કહેવાય.

ભાવાર્થ:—બહુજ ખુલ્લા જાહેર રસ્તા ઉપરના સ્થાનમા રહેવું નહિ કારણ કે તેવા સ્થાનમા વસવાથી સ્ત્રી વર્ગ સંપૂર્ણ લાજ-મર્યાદા જાળવી શકતો નથી. વળી બારણા આગળ ગાડીઘોડાની તથા લોકોની આવજાને લીધે થતા ઘોઘાટથી સ્થિર ચિત્તથી અને એકાગ્રતાથી કાઇ પણ કામ થઇ શકતું નથી. તેજ રીતે અતિ ગુપ્ત સ્થાનમાં પણ વસવુ અનુચિત છે. કારણ કે તેવા સ્થાનમાં રહેવાથી ગુણી પુરૂષોને દાન આપવાનો અવકાશ મળતો નથી. વળી અગ્નિ વગેરેનો ઉપદ્રવ થાય તે વખતે પોતાના તથા કુટુંબીઓના જાનમાલ બચાવવાનું કામ બહુ મુશ્કેલ થાય છે વળી જુગારીઓ વ્યભિચારી વગેરે દુષ્ટ પુરૂષો જે સ્થાનમા વસતા હોય તેવા સ્થાનમા વાસ કરવો અઘટિત છે, કારણ કે સહવાસથી તેમના દોષ આપણામા આવે છે અને કદાચ આપણે તો નીતિ અનીતિ સમજતા હોઇએ અને તેથી એવી સોબતની અસર થવા ન દઇએ, છતાં આપણાં બાળકો તેમના બાળકો સાથે રમવા દોરાય છે, અને અજાણતા તેમના દોષ ગ્રહણ કરે છે. માટે તેવા પડોશનો સર્વથા ત્યાગ કરવો.

(ટીકાકાર) અતિપ્રકટનો અર્થ જુદી રીતે કરે છે. કહે છે કે જે ઘરની ચારે પાસે ખુલ્લી જમીન હોય અને સૂર્યનો પ્રકાશ જે ઘરમા બહુજ આવતો હોય તે પ્રકટ સ્થાન જાણવું. તેવા સ્થાનમાં વસવાથી ચોર વગેરે લુટારા લોક રાત્રિના સમયમાં તેવા ઘરમા પેશી જાનમાલને નુકશાન પહોચાડવા શક્તિમાન થાય છે. વળી અતિ ગુપ્તનો અર્થ પણ જુદી રીતે તે જણાવે છે. બધી બાજુએથી બીજા ઘરોથી ઢંકાઇ ગયેલુ ઘર તે અતિ ગુપ્ત સ્થાન છે. તેવા ઘરનાં બારી બારણાં બીજા ઘરોને લીધે ખુલ્લા દેખી શકાતાં નથી, અને તેથી તે ઘર શોભા પામતું નથી

હવે ત્યારે ઘર કેવા પ્રકારનું બાધવુ તે જણાવે છે.

मूळ—लक्षणोपेतो गृहवास इति.

અર્થ:—વાસ્તુશાસ્ત્રમાં કહેલા લક્ષણવાળું ઘર વસાવવું.

ભાવાર્થ:—જ્યાં દુર્વાઘાસના અંકુરા ઘણા હોય અને કુસ્તુંભ નામની વનસ્પતિ ઘણી હોય, જ્યાં સારા રંગની તેમજ સારી ગંધવાળી માટી હોય, જ્યાં સ્વાદિષ્ટ જળની ઉત્પત્તિ હોય, ત્યાં, તથા દ્રવ્યભંડાર યુક્ત પૃથ્વી ઉપર, સારા વાસ્તુશાસ્ત્રના નિયમપર બાંધેલા ઘરમાં પ્રવેશ કરવો; કારણ કે તેવા લક્ષણ રહિત ઘરમાં વસવાથી વૈભવની હાનિ થાય છે એમ ટીકાકાર કહે છે અને તેથી ઉલટું સારા ઘરમા વાસ કરવાથી માણસ પૈસે ટકે સુખી થાય છે.

આટલા વિચારો ટીકાકારને મતે દર્શાવ્યા. હવે હાલના વિચારો પ્રમાણે ઘર બાંધવામાં શી બાબતની ખાસ સગવડતા રાખવી તે તપાસીએ. બીજી બધી બાબતો ગમે તેમ હો તોપણ ઘર એવી રીતે બાંધવુ જોઇએ કે સૂર્યનો પ્રકાશ ઘરમાં સિધો આવી શકે જેમ વનસ્પતિ માત્રને પોતાની વૃદ્ધિ અર્થે પ્રકાશની જરૂર છે તેમ મનુષ્યને પણ પોતાના શરીરને નીરોગી રાખવાને સૂર્યના કિરણની જરૂર છે. 'જ્યાં પ્રકાશ આવી શકતો નથી ત્યા ડાક્ટરે આવવુંજ જોઇએ!' બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો જે ઘરમા સૂર્યનો પ્રકાશ આવી શકતો નથી તે ઘરના માણસો વ્હેલા મોડા માંદા થાયછેજ; થયા વિના રહેતાજ નથી. અને તેથી તેવા ઘરના માણસો વાસ્તે વૈદ્યને બોલાવવાની જરૂર પડે છે. વળી ખુલી હવા જે સ્થાનમા આવી શકે તેવા સ્થાનમાં ઘર બાંધવુ જરૂરનું છે માણસને જેટલી ખોરાકની જરૂર છે, તેના કરતા વધારે જરૂર પાણીની છે અને પાણી કરતાં પણ વિશેષ જરૂર હવા અને તેમાં પણ શુદ્ધ હવાની છે. કલકત્તાના બ્લેકહોલમા પુરાયેલા ૧૪૬ માણસમાંથી બીજે સવારે ફક્ત ૨૩ માણસ જીવતા માલુમ પડયા, તેનુ કારણ સારી હવાની ખામી સિવાય બીજું કાંઇ નહતું. હવાની બરાબર આવજા થઇ શકી ન હતી, કારણ કે તે અંધારી કોટડીને ફક્ત એક નાનું જાળીયુ હતું. માટે શુદ્ધ હવા આવે તેવા સ્થાનમા વસવું, અને તેટલા માટે ઘરની આસ

પાસની કેટલીક જગ્યા ખુલ્લી રાખવી અને બની શકે તો ત્યા એક નાનો સરખો બગીચો કરવો, અને સુવાના ઓરડામાં બીજી વસ્તુઓ રાખવી નહિ.

मूळ–निमित्तपरीक्षेति.

અતીંદ્રિય પદાર્થોના જ્ઞાનના હેતુભૂત શકુન, સ્વપ્ન અને ઉપશ્રુતિ વગેરે નિમિત્તથી ઘરના લક્ષણોની પરીક્ષા કરવી. શકુનશાસ્ત્ર અને સ્વપ્નશાસ્ત્ર તો લોકને જાણીતા છે અને કોઇના શબ્દ સાભળીને કલ્પના કરવી તેને ઉપશ્રુતિ કહે છે. લોકમાં પણ કહેવત છે કે 'શકુન કરતા શબ્દ અધિક, તેનું વધારે વર્ણન અગવિદ્યામાં કહેલુ છે ત્યાંથી જાણી લેવું. વળી ઘર સબધી એક સૂચના કરતાં ગ્રંથકાર જણાવે છેઃ—

मूळ–तथा अनेकनिर्गमादिवर्जनमिति ॥

અર્થ–વળી જવા આવવાના અનેક રસ્તારહિત ઘર બંધાવવું.

ભાવાર્થ:—પ્રવેશ કરવાના અને બ્હાર નીકળવાના બહુ બારણા ઘરને ન રાખવા, કારણ કે તેથી ઘરની બરાબર રીતે રક્ષા થઇ શકે નહિ અને સ્ત્રી વગેરે ઘરના માણસોને તેમજ વિભવને ઉપદ્રવ થવાનો સભવ રહે છે. ઘરના બારણાની રક્ષા કરવાથી બીજા માણસો ઘરમાં દાખલ થઇ શકતા નથી, કારણકે અમુક બારણાનુ રક્ષણ તરત થઇ શકે છે, અને તેથી ઘરમા રાખેલી વસ્તુઓ કોઇ લેઇ જવા શક્તિમાન થતુ નથી. જે ઘરને બહુ બારી બારણાં આવવા જવાનાં હોય, તેના તાળાં દરરોજ રાત્રે તપાસવાં પડે છે, અને કદાચ ભુલથી એકાદ બારણું ઉઘાડુ રહી ગયુ તો ચોરીનો ભય રહે છે. માટે ઉપરના માળને ભલેને હવાને વાસ્તે બહુ બારીઓ હોય, પણ આવવા જવાનુ તો એકજ* મોટું બારણું રાખવું, એમ શાસ્ત્રકારનો અભિપ્રાય છે.

આ રીતે સ્થાન સબધી આપણે વિચાર કરી ગયા.

હવે વેષ કેવા પ્રકારનો રાખવો, તે વિચારીએ. તે સબધમા શાસ્ત્રકારજ કહે છે કે—

---

* આ વાત ફરતી નાની દીવાલના દરવાજા આશ્રયી સભવે છે

मूळ—विभवाद्यनुरूपो वेषो विरुद्धत्यागेनेति ॥

અર્થ—વિરૂદ્ધ વેષનો ત્યાગ કરીને પોતાની સંપત્તિને છાજે તેવો પોશાક ધારણ કરવો, એ ગૃહસ્થનો સામાન્ય ધર્મ છે.

પગની જાગ અરધી ઉઘાડી રાખવી, પાઘડીને છોગું મુકવું, તથા જાર પુરૂષ અથવા લ્હેરીલાલાની ચેષ્ટાદર્શક વેષ પહેરવો તે વિરૂદ્ધ વેષ સમજવો. તેવા વેષને ઉદ્‌ભટ વેષ કહેવામાં આવે છે. ઉદ્‌ભટનો અર્થ સુંદર, આકર્ષક, ઉત્કૃષ્ટ એવો થાય છે. આ ઉપરથી એમ ન સમજવું કે સારો પોશાક પ્હેરવાની શાસ્ત્રકાર મના કરે છે. પણ પોતાની શક્તિ નહિ છતાં પોતાને જે ઉચિત નથી, તેવો પોષાક ધારણ કરવાથી ખરચ વધારે થાય છે, લોકોમાં હાંસી અને નિન્દા થાય છે. ઉદ્‌ભટ વેષ કેવળ લુગડાંલત્તાંમાજ સમાતો નથી. પણ શરીરને શણગારવું, વાળ ઓળવા, તેલ, ગુલાબ લગાડવા, અત્તર છાંટવાં, માથે છોગા ઘાલવા એ સર્વનો તેમા સમાવેશ થાય છે. એક કવિ આવા વેષનુ વર્ણન કરતા કહે છે કેઃ—

અંગે તેલ ફુલેલ લગાવે, માથે છોગાં ઘાલેજી;
જોબન ધનનું જોર જણાવે, છાતી કાઢી ચાલેજી.

તેવો વેષ ધારણ કરવાથી કાંઈ કાર્ય સિદ્ધ થતું નથી, પણ લોકમા હાસી થાય છે. માટે તેવા લોક વિરૂદ્ધ કર્તવ્યનો ત્યાગ કરી પોતાના વિભવ, વય તથા દેશને ઉચિત વેષ ધારણ કરવો, કે જેથી જગમાં માનપ્રતિષ્ઠા મળે અને હાસી ન થાય. કોઇ આપણી હાસી કરે તો તરત આપણને કષાય થાય છે અને કષાયને તો દાબવાનું પગે પગે શાસ્ત્રકારો કહે છે. માટે જે કષાયનુ કારણભુત છે એવો પોશાક પ્હેરવો નહિ. પ્રમાણ વેષ ધારણ કરનાર મગળમૂર્તિ કહેવાય છે, અને મગળથીજ લક્ષ્મી મળે છે. કહ્યું છે કેઃ—

श्रीर्मङ्गलात्प्रभवति प्रागल्भ्याच्च प्रवर्धते ॥
दाक्ष्यात्तु कुरुते मूलं संयमात्प्रतितिष्ठते ॥

મગળથી લક્ષ્મી ઉત્પન્ન થાય છે, ચતુરાઇથી લક્ષ્મીની વૃદ્ધિ

થાય છે, ડહાપણથી તેનુ મૂળ બધાય છે, અને સંગમથી તે સ્થિર થઇને વસે છે. ન્યાયથી ધન મેળવવુ અને અન્યાય માર્ગે તેનું ખરચ ન કરવુ તે **લક્ષ્મીનો સંયમ** કહેવાય છે, અને તેથી પ્રાયઃ લક્ષ્મી નાશ પામતી નથી. માટે નિરંતર પોતાની શક્તિને ઉચિત પોશાક ધારણ કરી બ્હાર નીકળવુ એજ આ ઉપદેશનો સાર છે.

મૂળ–आयोचितो व्यय इति ॥

અર્થ—આવકને યોગ્ય ખર્ચ કરવું.

ભાવાર્થ—કયે રસ્તે ધન પેદા કરવું, અને તે મેળવવામા કેવી નીતિ ગ્રહણ કરવી તે આપણે માર્ગાનુસારીપણાના પ્રથમ ગુણ ન્યાયસંપન્નવિભવનો વિચાર કરતા તપાસી ગયા

હવે જે આવક થઇ હોય તેનો **કેવા માર્ગે** અને શા **પ્રમાણમાં** વ્યય કરવો તે વિચારવાનુ છે. નીતિશાસ્ત્રમા કહ્યુ છે કેઃ—

पादमायान्निधिं कुर्यात् पादं वित्ताय घट्टयेत् ! ॥
धर्मोपभोगयोः पादं पादं भर्तव्यपोषणे ॥ १ ॥

દરેક ગૃહસ્થે પોતાની આવકના ચાર ભાગ કરવા, તેમાથી એક ભાગ અનામત રાખી મુકવો, એટલે ઘરમા ભડારી રાખવો, અને એક ભાગ પૈસાની વૃદ્ધિ થાય એવી યુક્તિથી વ્યાપારમા જોડવો, એક ભાગ ધર્મ તથા પોતાના ઉપભોગને વાસ્તે રાખવો, અને ચોથો ભાગ જે માણસો પોતાના ઉપર આધાર રાખતા હોય તેમના ભરણપોષણ વાસ્તે ખરચવો. વળી બીજો પણ એક શ્લોક આ સંબંધમા સ્મરણમા રાખવા યોગ્ય છેઃ—

आयादर्द्धं नियुञ्जीत धर्मे समधिकं तत : ।
शेषेण शेषं कुर्वीत यत्नतस्तुच्छमैहिकम् ॥

આવકનો અરધો ભાગ અને બની શકે તો તેથી પણ વિશેષ ધર્મ માર્ગમાં ખરચવો, અને બાકી રહેલા ધનથી તુચ્છ એવું આ લોક સંબધી કામ કરવું. પ્રથમ શ્લોકમા કહ્યુ છે કે ચોથો ભાગ ધર્મને વાસ્તે ખરચવો, અને બીજા શ્લોકમા લખ્યું છે કે અર્ધો સ

અને તો તેથી પણ વધારે ભાગ ધનમા ખરચવો. આમ લખવામાં પણ લખનારનું ઊંડું ડહાપણ દ્રષ્ટિગોચર થાય છે. પ્રાચીન સમયના લોકો ઘણી નજીવી આવકમા પોતાનો સમાર વ્યવહાર ચલાવી શકતા હતા, અને તેથી તેઓ ઘણું ધન બચાવી શકતા હતા, પણ સમય બદલાવાથી આપણા વડિલો જે વસ્તુઓને **મોજ શોખની** ગણતા હતા તેને આપણે **જરૂરની** વસ્તુઓ ગણવા લાગ્યા છીએ, અને તેથી ખરચ પણ પ્રમાણમા વધારે કરે છે.

વળી તેઓ હાલના જેવા જડવાદીઓ નહતા. શરીરનેજ સર્વસ્વ માની તેના લાલનપાલનમા પોતાનું સઘળું બળ વાપરતા નહતા આત્મા એજ મુખ્ય વિષય હતો અને તેથી ધર્મભાવનાનું જોર તેમનામા વિશેષ પ્રમાણમા જોવામા આવતું હતું. 'હાથે તે સાથે' એ વાતને તેઓ મુખ્ય માનતા હતા, અને તેથી પોતાના જાતિભાગે પણ પરનું કલ્યાણ કરવા તત્પર થતા પોતાના દેહનો પણ પરોપકારાર્થે ભાગ આપવા તેઓ ઉત્સુક થાય તેઓ ધન તે કામમાં ખરચે એમા આશ્ચર્ય પામવા જેવું કંઈ છેજ નહિ આપણને આ બાબતનો બરાબર ખ્યાલ આવતો નથી, તેનું કારણ એ છે કે આપણે જડવાદના વાતાવરણમા ઉછર્યા છીએ, અને આપણા જીવન વ્યવહારમા ધનને જરૂરનું ઉચ્ચસ્થાન આપવું જોઈએ તે હજુ આપણા લક્ષ બહાર છે તેથીજ દુનિયાના મોજશોખના વિષયમા પુષ્કળ રકમ ખરચતા આપણે પાછી પાની ધરતા નથી, પણ ધર્મ કાર્યમા પાછા પડીએ છીએ આવકના અરધા ભાગની વાત કોરાણે મુકીએ, પા ભાગની વાત પણ છોડી ગણીએ અને આવકનો દશમો ભાગ પણ તે ધન નિમિત્ત આપણે ખરચતા હોઈએ તોપણ ઘણું કામ કરી શકાય. આ પણ ન બને તો આવકમાથી **એક આની** એટલે સોળમો ભાગ ખરચવો, અને કદાચ તેટલી પણ શક્તિ ન હોય તો એક રૂપીએ પૈસા લેખે પણ ધર્મ માર્ગમા ધનનો વ્યય કરવો, કારણ કે આ કાર્ય પરમાર્થ બુદ્ધિ વિના થઇ શકતું નથી, **અને જે પ્રમાણમાં ધર્મ કાર્યમાં ધન ખરચીએ છીએ તે પ્રમાણમાં પરમાર્થ બુદ્ધિ વધતી જાય**

છે, અને તે પ્રમાણમાં સર્વ આત્માઓ સત્તાએ સરખા છે, અને બીજા જીવો પણ આપણા ભાઇઓ છે એ સિદ્ધાંત હૃદયમાં દૃઢ થતો જાય છે.

જેમ રોગથી શરીર નિર્બળ થાય છે, અને તેથી રોગી માણસ કાંઇ પણ કામ કરી શકતો નથી, તેમ આવક કરતાં વધારે ખરચ કરવાથી માણસને દેવુ થાય છે, અને પછી તે તેવી સ્થિતિમા કાંઇપણ પ્રકારનો ઉત્તમ વ્યવહાર ચલાવવા અશક્ત બને છે. શાસ્ત્રમાં પણ કહ્યું છે કે—

आयव्ययमनालोच्य यस्तु वैश्रवणायते ॥
अचिरेणैव कालेन सोऽत्र वै श्रवणायते ॥ १ ॥

આવક અને ખરચનો વિચાર કર્યા સિવાય કુબેર ભંડારીની માફક ધનનો જે પુરૂષ અઘટિત વ્યય કરે છે, તે પુરૂષનું ચોકસ રીતે થોડા સમયમા 'શ્રવણ' થઇ રહે છે, એટલે અમુક માણસ પ્રથમ ધનવાન હતો એવું સાંભળવા માત્ર તે થાય છે આ બાબત હાલના સમયમાં બહુજ વિચારવા જેવી છે માણસો પોતાની શક્તિનો વિચાર તલમાત્ર કરતા નથી, અને દેખાદેખી બહારના વૈભવમા, નાત જાતમાં, વરઘોડામા, ફેશનના પોશાકમા ધન ખરચે છે, અને તેથી આખરે દેવું કરવુ પડે છે વધી ગયેલા મોજશોખમાં કાઇ પણ ઓછાશ કરી શકાતી નથી, અને તેથી દેવુ ઘટવાને બદલે વધે છે. આવા માણસો નિરતર ચિતાતુર રહે છે તમાચો મારી ભલેને તેઓ મોં લાલચોળ રાખે, અર્થાત્ બહારથી હસે, પણ અદર-રથી ચિંતારૂપી કીડો તેમના હૃદયનું સત્ત્વ ચુસી લે છે. આવી સ્થિતિમાં ઘણા આપઘાત કરે છે અથવા રીબાઇને, દુઃખમાં ઝુરી ઝુરીને મરે છે. આવી સ્થિતિ ન આવે માટે પ્રથમથીજ પોતાની શક્તિ અનુસાર વ્યય કરવો એજ સાર છે.

મૂળ—तथा प्रसिद्धदेशाचारपालनमिति ॥

અર્થ—ભોજન વસ્ત્ર વગેરેમાં લાંબા કાળથી ચાલતા આવેલા અને શિષ્ટપુરૂષોએ અંગીકાર કરેલા દેશાચાર પ્રમાણે એ ગૃહસ્થનો સામાન્ય ધર્મ છે.

વિવેચનઃ—દેશાચારનું ઉલ્લંઘન કરવાથી લોકોની અપ્રીતિ થાય છે, અને તેથી અકલ્યાણ થવાનો ભય રહે છે. દેશના આચાર વિચાર વૃદ્ધ પુરૂષોએ અનુભવથી, ડહાપણથી તેમજ વિવેક બુદ્ધિથી બાંધેલા, માટે તેનો અનાદર કરતાં અથવા તે બદલતાં પ્હેલાં બહુજ વિચાર કરવાની આવશ્યક્તા છે નવું ગ્રહણ કરતાં પ્હેલાં જુનાનો બહુજ વિચાર કરવો ઘટે છે. તેમા જ્યારે ખામી લાગે, ત્યારે ભલે તેનો ત્યાગ કરવામા આવે, પણ નવા તેમજ જુના રીવાજના ગુણદોષનું પરિપૂર્ણ અવલોકન કર્યા **પછીજ** કાંઇ પણ ગ્રહણ કરવું અથવા છોડવુ જોઇએ. કાલિદાસ કવિએ કહ્યુ છે કે, "જુનુ એટલું બધું સારૂં અને નવું એટલુ બધુ ખોટુ એમ કહી શકાય નહિ; મૂઢ મનુષ્યો ગાડરીઆ પ્રવાહની માફક **બીજાની** બુદ્ધિથી દોરાઈ જાય છે; પણ સતપુરૂષો તો **પરીક્ષા કરી** બન્નેમાથી સારૂ લાગે તે ગ્રહણ કરે છે." લૌકિકમા પણ કહેવાય છે કેઃ—

यद्यपि सकलां योगी छिद्रां पश्यति मेदिनीम्
तथापि लौकिकाचारं मनसापि न लंघयेत ॥

યોગીપુરૂષ જો કે સમગ્ર પૃથ્વીને છિદ્રવાળી દેખે છે, અર્થાત્ બધા પુરૂષોને દોષયુક્ત જુએ છે, તો પણ મનથી પણ લૌકિક આચારનો ત્યાગ કરતો નથી

માટે કેટલાક દેશાચાર આપણને નઠારા લાગતા હોય, તોપણ જ્યા સુધી આપણા કલ્યાણ માર્ગમા વિઘ્નકર્તા ન હોય, ત્યાં સુધી તે પાળવા એજ સાર છે.

મૂળ—तथा गर्हितेषु गाढमप्रवृत्तिरिति ॥

અર્થ—આ લોક તથા પરલોકમાં જે ત્યાગ કરવા યોગ્ય અને નિંદા પાત્ર છે, એવા મદ્યમાંસ સેવન, પરસ્ત્રીગમન, જુગાર, ચોરી, પ્રાણીહિંસા એવા પાપસ્થાનમાં મન, વચન અને કાયાને પ્રવર્તાવવી નહિ. આવી રીતે શુદ્ધાચાર પાળવાથી સામાન્ય ળમાં ઉત્પન્ન થયેલો માણસ પણ ઘણી મહત્વતા મેળવે છે. છે કે—

न कुलं वृत्तहीनस्य प्रमाणमिति मे मतिः ।
अन्त्येष्वपि जातानां वृत्तमेव विशिष्यते ॥

સદાચાર રહિત પુરૂષનુ કુળ પ્રમાણરૂપ નથી એમ હું માનુ છુ, કારણ કે હલકા કુળમા ઉત્પન્ન થયેલા પુરૂષનો સદાચાર મોટાઇને પામે છે.

વર્તન એજ માણસના ઉચ્ચ નીચપણાની કસોટીનો પત્થર છે. જેનું વર્તન ઉચ્ચ નથી તે ગમે તેવો ધનવાન કે ઉચ્ચ કુળવાળો હોય, તોપણ તે સદાચારી પુરૂષ આગળ કશા હિસાબમાં નથી. ભર્તૃહરિએ કહ્યુ છે કે:—

श्रोत्रं श्रुतेनैव न तु कुण्डलेन दानेन पाणिर्न तु कङ्कणेन ॥
विभाति कायः करुणापराणां परोपकारैर्न तु चन्दनेन ॥

માણસનો કાન જ્ઞાન સાંભળવાથી શોભે છે પણ કુંડળથી શોભતો નથી, હાથ કંકણથી નહિ પણ દાનથી શોભે છે. તેમજ દયાળુ હૃદયના પુરૂષોનુ શરીર ચન્દનથી નહિ તે પણ પરોપકારથી શોભે છે. માટે નિન્ધ આચારનો ત્યાગ કરી સત્કાર્યમા પ્રવર્તવું એજ સાર છે.

मूळ—तथा सर्वेष्ववर्णवादत्यागो विशेषतो राजादिष्विति ॥

અર્થ—વળી સર્વ માણસોના દોષકથનનો ત્યાગ કરવો, અને વિશેષ કરીને રાજાઆદિ માનનીય પુરૂષોના દોષ તો કદાપિ પ્રકટ કરવા નહિ.

વિવેચનઃ—કોઇ પણ પ્રાણીનુ માઠુ બોલવાથી તે પ્રાણી સાથે દ્વેષ થાય છે દ્વેષ ઉત્પન્ન કરવાનું પારકાની નિંદા જેવું બીજું કોઇ મોટુ કારણ નથી. ઉપદેશરત્ન કોશમા લખ્યુ છે કે—

દુર્જનની પણ નિંદા કરવી નહિ (નિંદિજ્જઇ દુજ્જણો વિ ન કયાવિ) આ શબ્દોપર ખાસ લક્ષ રાખી વિચાર કરો, તેમા કેટલુ ઉત્તમ રહસ્ય રહેલુ છે તેનો ખ્યાલ લાવો. જેને આપણે ખરાબ મનુષ્ય ધારતા હોઇએ તેની પણ કદાપિ નિંદા કરવી નહિ. કારણ કે નિંદાથી આપણને તેમજ તેને કોઇ પણ પ્રકારનો લાભ થતો નથી

પણુ આપણા પર ઉલટા ક્રોધે ભરાશે અને આપણાથી વિમુખ થશે. તેના બદલે તેને ખાનગીમાં સલાહ આપી હોય તો તે પોતાની ભુલ કબુલ કરી સુધરવા પોતાથી બનતો પ્રયત્ન કરશે. દરેક મનુષ્ય દોષને પાત્ર છે, થોડા ઘણા અવગુણથી સર્વે ભરેલાં છે. જ્યાં સુધી કેવળ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું નથી, ત્યા સુધી સર્વ મનુષ્યોમાં કોઇને કોઇ પ્રકારનો દોષ તો જણાવાનોજ, તો પછી પારકાની નિંદા કરવા કરતા, આપણા અવગુણની નિંદા કરી તે સુધારવામાં વખત ગાળીએ તો તેના જેવું રૂડું કાર્ય બીજું એક પણ નથી. નિંદાથી સામો સુધરતો નથી, પણ નઠોર બને છે. પણ ખાનગીમાં સલાહ આપવાથી સુધરવા સંભવ છે. હમેશાં ગુણ દૃષ્ટિ રાખવી, દરેક મનુષ્યના ગુણની પ્રશંસા કરવી અને જે ગુણ પોતાનામા ન હોય તો તે ખીલવવા પ્રયત્ન કરવો ગુણગ્રાહી પુરૂષોને સર્વત્ર કાંઇને કાંઇ શિખવાનું તથા જાણવાનું મળી આવે છે. જગતમા એવી એક પણ વસ્તુ નથી, એવો એક પણ માણસ નથી, અને એવો એક પણ સંજોગ નથી કે જે આપણને કોઈ પણ પ્રકારનો બોધ આપી શકે નહિ. પારકાના મેલમા કપડા ધોવાથી કોઇ દિવસ તે ઉજળાં થઇ શકે નહિ; તેજ રીતે પરપુરૂષના અવગુણરૂપ મલીનતાના વિચારોમાં મન પરોવવાથી આપણો આત્મા કદાપિ નિર્મળ થઇ શકે નહિ. સામા પુરૂષની નિંદાના વિચારો કરતા તેનામાં જે અવગુણ ન હોય તે પણ આરોપવામા આવે છે, આપણને તેથી કાંઇ પણ લાભ થતો નથી, પણ તે આપણો શત્રુ થાય છે. તેવા નિંદાના વિચારો મનમાંથી કાઢી નાખવાનો સૌથી સારો ઉપાય તેના ગુણ ભણી દૃષ્ટિ રાખવાનો છે જેમ ભક્ત પુરૂષો ભક્તિના આવેશમા ભક્તિના પાત્રમાં કોઇ અવગુણ હોય તે પણ ગણતા નથી, તેજ રીતે આપણે પણ અવગુણ તરફ દૃષ્ટિ ન રાખતા ગુણગ્રાહી થવું. કોઇના પણ અવર્ણવાદ બોલવાનું મન થાય ત્યારે મનને શુદ્ધ કરવાની જરૂર પડે છે.

"જ્યારે ક્રોધ થાય, જુઠું બોલવામાં આવે, બીજાના દોષ વર્ણક ખુલ્લા કરવામાં આવે, ખુશામતને માટે કાંઇ પણ બોલવામા આવે, અથવા કરવામા આવે, અથવા અપ્રમાણિક વચન કે

કાર્યથી કોઇને છેતરવામા આવે ત્યારે **મનને શુદ્ધ કરવાની** જરૂર પડે છે." કારણકે ઉપર જણાવેલા પ્રસગોમાં મન અપવિત્ર બને છે, પોતાનું કર્તવ્ય ભુલી જાય છે અને અશુભ અધ્યવસાયવાળુ થાય છે, માટે નિંદાનો સર્વથા ત્યાગ કરવો એજ ઉત્તમજનોનુ લક્ષણુ છે.

તેમા રાજા પ્રધાન વગેરે રાજયાધિકારીઓની નિદા તો કદાપિ કરવી નહિ, અસલથી આપણુ આર્યાવર્ત રાજ્યભક્તિને પ્રખ્યાત છે, **અને રાજાઓ પણુ પ્રજા તરફ પોતાનો ધર્મ યથાર્થ રીતે બજાવતા હતા.**

"**राजा प्रजारंजन लब्धवर्णः**" રાજાએ પ્રજાને રજન કરીને કીર્તિ મેળવી હતી આવો રાજા પ્રજા વચ્ચેનો ઉચ્ચ સંબધ હાલમા થોડે અંશે આપણી દૃષ્ટિએ પડે છે. છતાં એવો સમય આપણી રાજ્યભક્તિથી આણી શકાય એમ આ વિવેચનકારની માન્યતા છે. જો આપણુને કર્મના અચળ અને સ્થાયી નિયમમા પ્રતીતિ હોય તો આપણે કબુલ કરવું પડશે કે જે રાજ્ય આપણા ઉપર રાજ્ય કરે છે, તે આપણી હાલની આતર સ્થિતિને યોગ્ય હોવાથીજ મળ્યું છે. સમગ્ર પ્રજાના કર્મ પ્રમાણે રાજા તથા રાજ્ય મળે છે

મૂળ—तथा असदाचारैरसंसर्गः संसर्गः सदाचारैरिति ॥

અર્થ—દુરાચારીની સોબત ન કરવી અને સદાચારીની સોબત કરવી; એ ગૃહસ્થનો સામાન્ય ધર્મ છે.

વિવેચન—જેમ સામાન્ય રીતે લોકો અગ્નિથી બળતા, ઉપદ્રવથી હેરાન થતા, અને દુકાળથી પીડા પામતા દેશનો ત્યાગ કરી અન્ય સ્થળે જઇ વસે છે તેમ આ લોક તથા પરલોક ઉભય લોકમાં અનીતિકારી આચરણોવાળાને દૂરથીજ નમસ્કાર કરવા, અર્થાત્ તેમનો બિલકુલ સગ ન કરવો. ખરાબ માણસોની સોબત ત્યજી એટલેથીજ પત્યુ એમ સમજવાનુ નથી. સારા માણસોની સોબત મેળવી લેવાને પણુ ચૂકવું જોઇએ નહિ તેથી તમારા આચાર અને વિચારો બહુજ ઉત્તમ પ્રકારના થશે સમાન ધર્મીઓ સાથે ગોષ્ટી કરવાથી ધર્મ ભાવના સતેજિત રહે છે અને તે ભાવનામા

થાય છે. સત્સંગતનું માહાત્મ્ય એટલું બધું છે કે આખા ગ્રન્થ લખીએ તોપણ સંપૂર્ણ રીતે તે દર્શાવી શકાય નહિ. કવિ ભર્તૃહરિ લખે છે કેઃ—

जाड्यं धियो हरति सिंचति वाचि सत्यं ।
मानोन्नतिं दिशति पापमपाकरोति ॥
चेतः प्रसादयति दिक्षु तनोति कीर्तिं ।
सत्संगतिः कथय किं न करोति पुंसाम् ॥

સત્સંગ બુદ્ધિની જડતા હરે છે, વાણીમાં સત્ય સિંચે છે, માન અને ઉન્નતિનો માર્ગ દર્શાવે છે, પાપને દૂર કરે છે, ચિત્તને નિર્મળ કરે છે, દિશાઓમાં કીર્તિને ફેલાવે છે, કહો કે સત્સંગ શું નથી કરી શકતો?

વળી ટીકાકાર લખે છે કે:—

यदि सत्संगनिरतो भविष्यसि भविष्यसि ।
अथासज्जनगोष्ठीषु पतिष्यसि पतिष्यसि ॥

જો સારા પુરૂષોની સોબતવાળો થઇશ તો ઐશ્વર્યવાળો થઇશ, અને જો તું અસત્પુરૂષની સોબતમાં પડીશ તો તું સર્વ ઐશ્વર્યથી પતિત થઇશ એટલે સુખ મેળવી શકીશ નહિ. માટે સત્સંગ સેવવો.

मूळ—तथा मातृपितृपूजेति ।

અર્થ—વળી માતા પિતાની પૂજા કરવી.

ભાવાર્થ—ભારતભૂમિ કે જે આર્ય આચારોને વાસ્તે પ્રસિદ્ધ છે તેમાં માત પિતાની ભક્તિ એ ઉત્તમ આચાર છે. જે દિવસે પોતાના રાજ્યાભિષેકને વાસ્તે સઘળી તૈયારીઓ થઇ રહેલી છે, ચારે બાજુએ આનંદ વ્યાપી રહેલો છે, તેજ દિવસે પોતાના પિતાનું વચન રાખવાને રાજપાટ મુકી વનવાસમાં ચૌદ વર્ષ સુધી જવાનું હર્ષ સાથે કબુલ કરે એવા પિતૃભક્ત રામચંદ્રનું દૃષ્ટાન્ત તમે બીજા કયા દેશના ઇતિહાસમાંથી શોધી શકશો? ચરમ તીર્થંકર પૂજ્ય ભગવાન્ શ્રી મહાવીર સ્વામી જ્યારે ત્રિશલા દેવીના ઉદરમાં આવ્યા પછી પોતાની માતાને દુઃખ ન થાય એમ ધારી કેટલોક સમય અચળ રહ્યા તે વખતે માતા કલ્પાન્ત કરવા લાગ્યા અને તેમને મૂર્છા આવી ત્યારે

ભગવાને મન સાથે દૃઢ સંકલ્પ કર્યો કે "અહો! માતાનો પ્રેમ કેવો અપૂર્વ છે! હજુ મને જોયો નથી તે પ્હેલા તેનામા આટલો સ્નેહ વર્તે છે, તો પછી મને જોયા પછી તેના સ્નેહનુ પુછવુંજ શુ? ત્યારે હુ દીક્ષા લેઇશ તે તેનાથી કેમ સહન થઇ શકશે? માટે જ્યારે મારા માતપિતા સ્વર્ગે જશે ત્યારેજ હુ દીક્ષા લેઇશ." આ વિચાર તરફ-ભગવાનની માતપિતાની ભક્તિ તરફ-જરા સ્થિર ચિત્તથી દૃષ્ટિ લાવો. જે ભગવાનને આપણે પૂજ્યમા પૂજ્ય ગણીએ છીએ, અને જેમના દરેક બોલને આપણે માન આપીએ છીએ તેમણે જે દાખલો પોતાના જીવનચરિત્રથી બેસાડયો છે તે ઉપર જો આપણે દુર્લક્ષ આપીએ તો આપણે ખરેખરા ભગવાનની આજ્ઞા વિરૂદ્ધ વર્તનારા કહેવાઇએ. માટે માતપિતાનો ઉપકાર હૃદયમાં લાવી તેમને જેથી સુખ ઉપજે તેમ વર્તવું, તેમનું પૂજન શી રીતે કરવું? ટીકાકાર જણાવે છે કે—

पूजनं चास्य विज्ञेयं त्रिसंध्यं नमनक्रिया ॥
तस्यानवसरेप्युच्चैश्चेतस्यारोपितस्य तु ॥ १ ॥

પ્રાતઃકાળ, મધ્યાહ્નકાળ તથા સાયંકાળે માતા પિતા વગેરે પૂજ્ય વર્ગને નમસ્કાર કરવા તેનુ નામ પુજન કહેલુ છે. અને અવસર ન મળે તોપણ ચિત્તમાં તેમનુ ઉચ્ચ પ્રકારે આરોપણ કરી નમસ્કાર કરવો. પરદેશ જતી વખતે અને આવીને પણ વિનયપૂર્વક નમસ્કાર કરવો. માતાનું હૃદય બહુજ પ્રેમાળ હોય છે, અને તેણે આપેલી આશિસ્ પુત્રના કાર્યની સિદ્ધિમાં અગત્યનો ભાગ બજાવે છે. તેમના ઉપર ક્રોધ કરવો નહીં, અને તેમના ભણી ઉદ્ધત થઇ કટુ વચન બોલવાં નહિ તેમની આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરવું નહિ, તેમની કુઆશિષને પાત્ર કદાપિ થવુ નહિ. તે આપણે વાસ્તે જે દુ:ખ સહન કરે છે, આપણને ભણાવવાને અલ્પ સાધન છતા જે પ્રયાસ કરે છે, તેમજ દુ:ખ વેઠીને આપણને સુખ કરવા તત્પર રહે છે, તેમજ પ્રેમના ઝરણો આપણા કલ્યાણ વાસ્તે પોતાના હૃદયમાથી વ્હેવરાવે છે, એ સર્વ સ્મરણમા રાખી તેમનો જેટલો આભાર માનીએ તેટલો ઓછો છે. સ્થાનાગ સૂત્રમા લખ્યું છે કે તેમને પ્રસન્ન કરવાને ગમે તેવાં

કાર્ય કરીએ તોપણ તેમના ઉપકારનો બદલો વળી શકે તેમ નથી. તેમને ધર્મરત્નની પ્રાપ્તિ કરાવી આપવાથી અને કેવળ એજ સાધનથી તેમના ઉપકારનો બદલો વળી શકે. માટે જ્યારે પોતાનામાં બરાબર કમાવા જેટલી શક્તિ આવે ત્યારે ધર્મ વ્યાપારમાં વર્તતાં માતા પિતાને તે કાર્યમાં સ્થિર કરવા. "આજથી ઘરનો સઘળો કાર્યભાર મારે શિર છે, તમારે તે બાબતની ચિંતા કરવી નહિ. તમે નિશ્ચિંત થઇ ધર્મ ધ્યાન કરો." એવા એવાં સુવાક્યોથી તેમને ધર્મ કાર્યમાં વધારે ઉત્સાહ આપવો. ટુંકમા તેમનું ચિત્ત જેથી પ્રસન્ન રહે તેવાં કાર્યો તેમની આજ્ઞાનુસાર કરવાં એજ સુપુત્રનું લક્ષણ છે. ગુરૂવર્ગની ગણના પણ શાસ્ત્રકારે આ વિષયમાં કરેલી છે. કહ્યું છે કેઃ—

माता पिता कलाचार्य एतेषां ज्ञातयस्तथा ॥
वृद्धा धर्मोपदेष्टारो गुरुवर्गः सतां मतः ॥ १ ॥

માતા, પિતા, કળા શિખવનાર કળાચાર્ય, તેમની જ્ઞાતિ, વૃદ્ધ પુરૂષો, તથા ધર્મના ઉપદેશકો એ સર્વના સમુદાયને સતોએ ગુરૂ વર્ગ માનેલો છે.

ઉપર જણાવેલ ગુરૂવર્ગનો વિનય તથા બહુમાન કેમ કરવાં તે પણ શાસ્ત્રમાં જણાવેલું છે.

अभ्युत्थानादियोगश्च तदन्ते निभृतासनम् ॥
नामग्रहश्च नास्थाने नावर्णश्रवणं क्वचित् ॥

ગુરૂજન આવે ત્યારે ઉભા થવું, સામા જવું, આસન આપવું અને સુખશાન્તિ પૂછવી તથા તે પ્રસન્ન થાય તેમ વર્તવું. તેમની સમીપે નિશ્ચળપણે આસન વાળી બેસવું તથા અયોગ્ય સ્થળે તેમનું નામ ગ્રહણ કરવું નહિ. પવિત્ર સ્થાને રહી કરેલો મંત્રાક્ષર ફળીભુત થાય છે, તેમ ગુરૂવર્ગનું નામ પણ પવિત્ર રાખવું, વળી કોઇપણ સ્થળે તેમનો અવર્ણવાદ (નિંદા) ન સાંભળવો જો શક્તિ હોય તો પ્રત્યુત્તર આપી નિંદા કરનારને બોલતો બંધ કરવો, અને જો શક્તિ ન હોય તો તે સ્થાનેથી ઉઠી બીજે ચાલ્યા જવું. આ સર્વ બાહ્ય વિનયના

ગુણ છે; પણ આ બધાની સાથે બહુમાન રાખવું ઘટે છે. બહુમાન એ હૃદયનો અંતરંગ ભક્તિભાવ છે, જે જણાવવાને ઉપર જણાવેલાં સાધનો છે. માટે કદાચ કોઇ કારણ પ્રસંગે વિનયમા ખામી આવી જાય પણ બહુમાનમાં તો ખામી નજ આવવી જોઈએ; કારણ કે ગુરૂવર્ગ આપણી બાહ્ય ક્રિયા કરતાં આપણા ભાવને વધારે જુએ છે, અને પારખી પણ શકે છે. માટે માતા, પિતા તથા ગુરૂવર્ગનો વિનય અને બહુમાન ભાવ સહિત કરવા, એ ગૃહસ્થનો સામાન્ય ધર્મ છે.

मूळ—तथा अनुद्वेजनीया प्रवृत्तिरिति.

અર્થ:—વળી કોઇને ઉદ્વેગ ન થાય તેવી પ્રવૃત્તિ કરવી.

ભાવાર્થ:—સ્ત્રી અથવા પુરૂષ કોઇના પણ મનને આપણી પ્રવૃત્તિથી અશાંતિ–ઉદ્વેગ થાય તેવું કાર્ય કરવું નહિ, અથવા તેવુ વચન બોલવું નહિ, કારણ કે તેથી પોતાના મનની સ્થિરતા થતી નથી. જેવુ કર્મ તેવુ ફળ માટે બીજાને ઉદ્વેગ કરાવનારૂ પ્રવર્તન સર્વથા ત્યજવા લાયક છે. નિરંતર કાર્ય કરતા અથવા વચન બોલતાં અગાઉ પોતાના કાર્યો તથા વચનોની શી અસર થશે, તે પર લક્ષ આપવું ઘટિત છે. આ વાસ્તે પોતાની જીવ્હાને નિયમમા રાખવી. અમૃત અથવા ઝેર જીભમા રહેલુ છે. જે જીભ મિત્રતા કરાવે છે, તેજ જીભ શત્રુતા કરાવે છે. જીભમા વશીકરણમંત્ર રહેલો છે, અને મિત્રતા તોડવાના કારણો પણ તેમાજ રહેલાં છે. "બીજાનું ભુંડુ બોલી મનુષ્ય આ જીવ્હારૂપ કુહાડાવતી પોતાનોજ નાશ કરે છે" જ્યારે આપણામા ક્રોધ વ્યાપી રહ્યો હોય ત્યારે તો સર્વથા મૌનવ્રત ધારણ કરવું, કારણ કે તે સમયમાં એવા શબ્દો બોલી જવાય છે કે જેથી આખી જીંદગી સુધી તે શબ્દો સાલે છે. શસ્ત્રનો ઘા ઝટ રૂઝાય છે, પણ વચનનો કારી ઘા જીંદગી પર્યન્ત રૂઝાતો નથી, માટે બોલતા પ્હેલા વિચાર કરો. ભાષાશુદ્ધિ રાખતાં શિખો, કે જેથી જીભ સર્વથા પ્રિય થઇ પડે, આવીજ રીતે કાર્ય કરતા પણ વિચાર કરવાની જરૂર છે. " मनःपूतं चरेत्कार्यम्. " મનથી પવિત્ર કરેલુ કાર્ય કરવું

આ જગતમાં જે અનર્થ થાય છે તેમાંના ઘણુખરા અવિચારને લીધેજ થાય છે. ઘણા માણસો અમુક કાર્ય કર્યા પછી તેનું અનિષ્ટ પરિણામ આવશે એવો ભય રાખી નીચે પ્રમાણે બોલતા સાંભળવામાં આવે છે "જો મે વિચાર કર્યો હોત તો હું કદી તે કાર્ય કરત નહિ; જો મે જરા પણ વિચાર કર્યો હોત તો હું કદાપિ તે રીતે વર્તત નહિ; જો મે એક ક્ષણભર પણ મગજને વિચાર કરવાની તસ્દી આપી હોત, તો તે મૂર્ખતા ભરેલો શબ્દ હું ઉચ્ચારત નહિ, અને તે અસભ્ય કાર્ય કદી પણ આચરત નહિ." માટે બાળપણથીજ વિચાર કર્યા સિવાય નહિ બોલવાને તેમજ વિચાર કર્યા સિવાય કાર્ય નહિ કરવાને તમારી જાતને કેળવો; તો શરીર તેની મેળેજ મનને અનુસરતાં શિખશે, અને અવિચારીપણું જેને લીધે બીજાને ઉદ્વેગ કરાવનારી પ્રવૃત્તિ ઘણે ભાગે થાય છે તેનો નાશ થશે. જૈનશાસ્ત્રમા કહેલા ચૌદ નિયમોમાં આ પણ એક ઉચ્ચ ઉદ્દેશ રહેલો છે. જ્યારે માણસે નિયમ કરેલો હોય છે ત્યારે મનુષ્ય દરેક કાર્ય કરતા વિચાર કરે છે કે અમુક કાર્ય કરવાથી મારા નિયમનો તો ભગ નહિ થાય. એ વિચારથી તેને પ્રમાદ રહિત અવસ્થામાં રહેવું પડે છે. આ મનની અપ્રમત્ત અવસ્થા મોટપણે બહુજ ઉપયોગી થઇ પડે છે, માટે આવી રીતે મનને કેળવવું, અને બીજાને ઉદ્વેગ થાય તેવું કાર્ય કરવું નહિ, અથવા વચન બોલવું નહિ એ સાર છે.

मूळ—तथा भर्तव्यभरणमिति.

અર્થઃ—વળી જે ભરણપોષણ કરવા યોગ્ય હોય તેનું ભરણ પોષણ કરવું. માતાપિતા, પોતાને આશ્રયીને રહેલા ગાં સબંધી અને સેવક વર્ગનું પોષણ કરવું એ ગૃહસ્થ- સામાન્ય ધર્મ છે. તેમાં માતાપિતા, પોતાની સાધ્વી ી સ્ત્રી અને પુત્ર ઉમરે નહિ પહોંચેલાં બાળકોનું અ- રક્ષણ કરવું. આ સંબંધમાં ટીકાકાર મનુસ્મૃતિનો શ્લોક જણાવે છે કેઃ—

वृद्धौ च मातापितरौ सतीं भार्यां सुतान् शिशून्।
अप्यकर्म शतं कृत्वा भर्तव्यान् मनुरब्रवीत् ॥

સેકડો અકર્મ કરીને પણ વૃદ્ધ માતપિતા, સતી સ્ત્રી, અને નાના બાળકોનું રક્ષણ કરવું એમ મનુ કહે છે અને જો પોતાની પાસે ધનસંપત્તિ સારી હોય તો બીજા પણ પોષણ કરવા યોગ્ય છે, એમ શાસ્ત્રકાર બતાવે છે. વળી મહાભારતમાં ભીમ યુધિષ્ઠિરને કહે છે કેઃ—

चत्वारि ते तात गृहे वसन्तु । श्रियाभिजुष्टस्य गृहस्थधर्मे ॥
सखा दरिद्रो, भगिनी व्यपत्या। जातिश्च वृद्धो विधनः कुलीनः

"હે વડિલ! ગૃહસ્થ ધર્મમા રહેલા અને લક્ષ્મીવાળા તારે તારા ઘરમા આ ચાર માણસોને પણ રાખી તેમનું પોષણ કરવું.—

"દુખી મિત્ર, પ્રજા વગરની પોતાની બ્હેન, પોતાની જાતિનો કોઈ પણ વૃદ્ધ અને ધન રહિત થયેલો કુળવાન પુરૂષ, એ ચાર પ્રકારના માણસોનુ લક્ષ્મીવાળા ગૃહસ્થે રક્ષણ કરવું ઘટે છે."

માણસે જોખમદારી પોતાના શિર લેતા પહેલા બહુજ વિચાર કરવો, અને એકવાર લીધી તો પછી તેનો નિર્વાહ કરવો એ તેનો ધર્મ છે, અને જે લોકો જોખમદારી લેઇને બરાબર અદા કરતા નથી, અને ભરણપોષણ કરવા યોગ્ય કુટુંબ વર્ગને નિરાધાર સ્થિતિમા મુકે છે, તેઓ સ્વકર્તવ્યથી ચૂકે છે. માટે આફત વેઠીને, દુ:ખ સહન કરીને, અને પોતાના સુખનો ભોગ આપીને પણ માતાપિતા, સ્ત્રી, બાળક અને પોતાના આશ્રયે પડેલા સ્વજનોનું રક્ષણ કરવું એ ગૃહસ્થનો સામાન્ય ધર્મ છે અહીંયા પ્રશ્ન થાય છે કે શુ તેમને બેઠે બેઠે ખાવા આપી આળસુ અને નિરૂદ્યમી બનાવવા? તેનો જવાબ શાસ્ત્રકાર જ આપે છે.

મૂળ—तथा यथोचितं विनियोगः

અર્થ—વળી ઉચિત કાર્યમાં રક્ષણીય વર્ગને જોડવો.

આ જગતમાં જે અનર્થ થાય છે તેમાંના ઘણાખરા અવિચારને લીધેજ થાય છે. ઘણા માણસો અમુક કાર્ય કર્યા પછી તેનું અનિષ્ટ પરિણામ આવશે એવો ભય રાખી નીચે પ્રમાણે બોલતા સાંભળવામાં આવે છે "જો મે વિચાર કર્યો હોત તો હું કદી તે કાર્ય કરત નહિ; જો મે જરા પણ વિચાર કર્યો હોત તો હું કદાપિ તે રીતે વર્તત નહિ; જો મે એક ક્ષણભર પણ મગજને વિચાર કરવાની તસ્દી આપી હોત, તો તે મૂર્ખતા ભરેલો શબ્દ હું ઉચ્ચારત નહિ, અને તે અસભ્ય કાર્ય કદી પણ આચરત નહિ." માટે બાળપણથીજ વિચાર કર્યા સિવાય નહિ બોલવાને તેમજ વિચાર કર્યા સિવાય કાર્ય નહિ કરવાને તમારી જાતને કેળવો; તો શરીર તેની મેળેજ મનને અનુસરતા શિખશે, અને અવિચારીપણું જેને લીધે બીજાને ઉદ્વેગ કરાવનારી પ્રવૃત્તિ ઘણે ભાગે થાય છે તેનો નાશ થશે. જૈનશાસ્ત્રમાં કહેલા ચૌદ નિયમોમાં આ પણ એક ઉચ્ચ ઉદ્દેશ રહેલો છે. જ્યારે માણસે નિયમ કરેલો હોય છે ત્યારે મનુષ્ય દરેક કાર્ય કરતા વિચાર કરે છે કે અમુક કાર્ય કરવાથી મારા નિયમનો તો ભંગ નહિ થાય. એ વિચારથી તેને પ્રમાદ રહિત અવસ્થામાં રહેવું પડે છે. આ મનની અપ્રમત્ત અવસ્થા મોટપણે બહુજ ઉપયોગી થઇ પડે છે, માટે આવી રીતે મનને કેળવવું, અને બીજાને ઉદ્વેગ થાય તેવું કાર્ય કરવું નહિ, અથવા વચન બોલવું નહિ એ સાર છે.

મૂળ—तथा भर्तव्यभरणमिति.

અર્થ—વળી જે ભરણપોષણ કરવા યોગ્ય હોય તેનું ભરણ પોષણ કરવું. માતાપિતા, પોતાને આશ્રયીને રહેલા સગાં સંબંધી અને સેવક વર્ગનું પોષણ કરવુ એ ગૃહસ્થનો સામાન્ય ધર્મ છે. તેમાં માતાપિતા, પોતાની સાધ્વી ની સ્ત્રી અને પુખ્ત ઉમરે નહિ પહોંચેલાં બાળકોનું અવશ્ય રક્ષણ કરવું. આ સંબંધમા ટીકાકાર મનુસ્મૃતિનો શ્લોક જણાવે છે કે—

वृद्धौ च मातापितरौ सतीं भार्यां सुतान् शिशून्।
अप्यकर्म शतं कृत्वा भर्तव्यान् मनुरब्रवीत् ॥

સેકડો અકર્મ કરીને પણ વૃદ્ધ માતપિતા, સતી સ્ત્રી, અને નાના બાળકોનું રક્ષણ કરવું એમ મનુ કહે છે અને જો પોતાની પાસે ધનસંપત્તિ સારી હોય તો બીજા પણ પોષણ કરવા યોગ્ય છે, એમ શાસ્ત્રકાર બતાવે છે. વળી મહાભારતમાં ભીમ યુધિષ્ઠિરને કહે છે કેઃ—

चत्वारि ते तात गृहे वसन्तु । श्रियाभिजुष्टस्य गृहस्थधर्मे ॥
सखा दरिद्रो, भगिनी व्यपत्या। जातिश्च वृद्धो विधनः कुलीनः

"હે વડિલ! ગૃહસ્થ ધર્મમા રહેલા અને લક્ષ્મીવાળા તારે તારા ઘરમાં આ ચાર માણસોને પણ રાખી તેમનું પોષણ કરવું —

"દુખી મિત્ર, પ્રજા વગરની પોતાની બ્હેન, પોતાની જાતિનો કોઈ પણ વૃદ્ધ અને ધન રહિત થયેલો કુળવાન પુરૂષ, એ ચાર પ્રકારના માણસોનુ લક્ષ્મીવાળા ગૃહસ્થે રક્ષણ કરવું ઘટે છે"

માણસે જોખમદારી પોતાના શિર લેતા પહેલા બહુજ વિચાર કરવો, અને એકવાર લીધી તો પછી તેનો નિર્વાહ કરવો એ તેનો ધર્મ છે; અને જે લોકો જોખમદારી લેઇને બરાબર અદા કરતા નથી, અને ભરણપોષણ કરવા યોગ્ય કુટુંબ વર્ગને નિરાધાર સ્થિતિમાં મુકે છે, તેઓ સ્વકર્તવ્યથી ચૂકે છે. માટે આફત વેઠીને, દુઃખ સહન કરીને, અને પોતાના સુખનો ભોગ આપીને પણ માતાપિતા, સ્ત્રી, બાળક અને પોતાના આશ્રયે પડેલા સ્વજનોનુ રક્ષણ કરવું એ ગૃહસ્થનો સામાન્ય ધર્મ છે. અહીંયા પ્રશ્ન થાય છે કે શુ તેમને બેઠે બેઠે ખાવા આપી આળસુ અને નિરૂધમી બનાવવા? તેનો જવાબ શાસ્ત્રકાર જ આપે છે.

મૂળ—तथा यथोचितं विनियोगः

અર્થ—વળી ઉચિત કાર્યમાં રક્ષણીય વર્ગને જોડવે

ભાવાર્થ:—દરેક માણસે કાંઇ કાર્ય કરવુંજ જોઇએ. આપણામાં કહેવત છે કે 'નવરો બેઠો નખોદ વાળે' 'આલસ્ય એ મનુષ્યના શરીરમાં રહેલો કટ્ટો શત્રુ છે' અને 'ઉદ્યમ સમાન કોઇ બંધુ નથી.' માટે તેમને કોઇ પણ પ્રકારના ઉદ્યમમાં લગાડવાં. વૃદ્ધ માત પિતાને ધર્મ કાર્યમાં લગાડવાં, અને બીજા સૌને ઉચિત કાર્યમાં જોડવા. જે માણસને કાંઇ પણ કામ કરવાનું હોતું નથી, તે પોતાની શક્તિ જુગટા વગેરે અકાર્યમાં વાપરે છે. આવી વર્તણકથી તે માણસ નકામો બને છે, અને પોતાના સ્વામી ઉપર દોષ લાવે છે. આવા પ્રકારનો ઉપકાર તે અપકાર સમાન છે. કારણ કે તેને પોતાના ભરણપોષણની ચિંતા રહેતી નથી, તેથી પોતાનો સમય ગમે તેવા અકાર્યમાં ગાળતાં શિખે છે, અને તેથી તેની દુર્ગતિ થાય છે. આનું નિમિત્ત કારણ તેને સહાય આપનાર ઠરે છે માટે તેવા માણસને યોગ્ય કામમાં જોડી તેનું ભરણ પોષણ કરવું, એ ગૃહસ્થનો સામાન્ય ધર્મ છે.

मूळ—तथा तत्प्रयोजनेषु बद्धलक्षतेति

અર્થ:—વળી તે પોષ્ય-રક્ષણીય વર્ગના પ્રયોજન સંબંધી લક્ષ રાખવું.

ભાવાર્થ:—પોષ્ય વર્ગને જે જે કામ સોપ્યું હોય તે તે કામ તે બરાબર કરે છે કે નહિ તેની બરાબર તપાસ રાખવી. સારૂં કામ કરનારની કદર બુઝવી. કોઇની ભુલ થતી હોય તે સુધારી તેને સિધે માર્ગે ચ્હડાવવો, આથી કરીને તેઓ પોતાને સોપેલાં કાર્યમાં વધારે લક્ષ આપતા થશે. કારણ કે જો સ્વામી કામ સોંપીને પછી તેપર લક્ષ ન આપે તો તેઓ ચિંતા રહિત થાય છે, અથવા તેમને પડતી આપત્તિ તરફ લક્ષ ન રાખે તો તેઓ અંદરથી દુઃખી થાય છે, અને તેવી પ્રસન્ન મનથી જેવું કાર્ય કરવું જોઇએ તેવું તેઓ કરતા નથી અને તેથી નુકશાન આખરે પોતાનેજ થાય છે, માટે તેમને સોપેલાં કાર્યો તરફ સ્વામીએ ધ્યાન રાખવું.

मूळ—तथा अपायपरिरक्षोद्योग इति

અર્થ:—વળી તે પોષ્યવર્ગની અનર્થ થકી રક્ષા કરવા પ્રયત્ન કરવો.

ભાવાર્થ:—આ લોક તથા પરલોક સબંધી જે કાંઇ આપત્તિ પોષ્યવર્ગ ઉપર આવી પડે તેનો નાશ કરી તેમને સુખ કરી આપવા સ્વામીએ પોતાથી **બનતો ઉદ્યમ કરવો.** જ્યારે વખત આવે સ્વામી આ રીતે સેવકોનું દુખ દુર કરવા પ્રયત્ન કરે છે ત્યારેજ સેવકોના મનમાં ખરેખરો ભક્તિભાવ જાગૃત થાય છે. '**યોગ ક્ષેમકર: સ્વામી**' સ્વામી '**યોગ**' અને '**ક્ષેમ**' નો કરનાર છે. ન મળેલી વસ્તુ મેળવી આપે તે 'યોગ' અને મેળવેલી વસ્તુનુ રક્ષણ કરે તે 'ક્ષેમ' માટે આ બન્ને કાર્યો સ્વામીએ કરવા ઘટિત છે, ત્યારેજ ખરૂ સ્વામિપણું મળે છે; અને ત્યારેજ ખરો સેવ્ય સેવક ભાવ દીપી નીકળે છે.

મૂળ—तथा गर्ह्ये ज्ञानस्वगौरवरक्षेति

અર્થ.—પોષ્ય વર્ગનું વર્તન નિન્દનીય થાય, ત્યારે તેનો બરાબર નિર્ધાર કરવો અને પોતાના ગૌરવની રક્ષા કરવી.

વિવેચન—કોઇપણ કારણથી આપણે એમ સાંભળીએ કે જે વર્ગનું આપણે પોષણ કરીએ છીએ તે વર્ગનું વર્તન નિન્દાયુક્ત થયુ છે, તો પ્રથમ તે બાબતનુ ચોકસ જ્ઞાન મેળવવું, **કાચા કાન રાખવા નહિ.** તેમજ કેવળ સાંભળેલી વાત ઉપરથી ચોકસ અભિપ્રાય બાધી લેવો નહિ બન્ને બાજુઓ સાભળવી. બચાવમા તેણે શુ કહેવાનુ છે તે બરાબર ધ્યાનમા રાખવું, અને **પછી મત બાંધવો,** જગતમાં ત્રણુ પ્રકારનાં મિથ્યાજ્ઞાન છે, શંસય, વિપર્યય, અને અનધ્યવસાય. આ ત્રણુ મિથ્યાજ્ઞાન રહિત તે સત્યજ્ઞાન કહેવાય છે.

'આ આમ છે,' અથવા 'આ આમ નથી' એ રીતે બે વિરૂદ્ધ પ્રકારનું જ્ઞાન એક વસ્તુના સબંધમાં થાય તેને સશય જ્ઞાન કહે છે. અગ્નિ ઠંડો છે એવું વિપરિત જ્ઞાન તે વિપર્યય જ્ઞાન કહેવાય છે. આ કાંઈ પણુ છે, પણુ શુ છે તેનો નિર્ધાર ન કરવો તેનું નામ અનધ્યવસાય જ્ઞાન કહે છે. આવાં ત્રણુ મિથ્યાજ્ઞાન રહિત જે સમ્યગ્ જ્ઞાન, તેનાથી સેવકનો દોષ છે કે નહિ તેનો નિર્ણય કરવો.

નિર્ણય કરતા આપણને તે નિર્દોષ જણાય તો તેના અસલના સ્થાન ઉપર સ્થાપવો, પણ જો દોષયુક્ત જણાય તો આ લોક તથા પરલોક સંબંધી કાર્યમાં તેને અગ્રેસરપણું ન આપવું. પોતાનું ગૌરવ અથવા માન, પ્રતિષ્ઠા જળવાઇ રહે તેમ વર્તવું. "ગૌરવની રક્ષા કરવી" એનો બીજો પણ અર્થ થાય છે. પોતે પ્રથમ કરેલા તેના ગૌરવની-માન પ્રતિષ્ઠાની રક્ષા-રાખ કરવી એટલે નાશ કરવો. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો તેને ઉચ્ચપાયરી પરથી નીચે ઉતારી મુકવો. કારણ કે નિન્દનીય વર્તનવાળાને ઉચ્ચપદ આપવાથી પોતાની ઇજત આબરૂને ધક્કો લાગે છે.

મૂળ—तथा—देवातिथिदीनजनप्रतिपत्तिः

અર્થઃ—દેવ, અતિથિ અને રંક જનની સેવા કરવી.

વિવેચન—ક્લેશ ઉત્પન્ન કરનાર કર્મના સેંકડો વિપાકથી મુક્ત થએલા, અને જેમની દેવતાઓ નિરંતર સ્તુતિ કરે છે, જેમનામાં અનંત વીર્ય અને અનંત સુખ છે, અને જે કરૂણાની મૂર્તિ છે તે દેવ કહેવાય છે. તેમને અજ, અર્હત્, અરૂહન્, અનંત, બુદ્ધ, શંભુ, ઇત્યાદિ નામ આપવામા આવેલા છે. પણ સર્વ નામ પરમાત્માના ગુણને અનુસરનારા છે. માટે એવા દેવની નિરતર ભક્તિ કરવી.

જેઓ સર્વ દિવસોને એક સરખા માને છે, અને ગૃહસ્થની પેઠે તિથિઓમા ભેદ રાખતા નથી, તે અતિથિ કહેવાય છે. કહ્યું છે કે.—

तिथिः पर्वोत्सवाः सर्वे त्यक्ता येन महात्मना ।
अतिथिं तं विजानीयाच्छेषमभ्यागतं विदुः ॥

જે મહાત્મા પુરૂષોએ પર્વ ઉત્સવ આદિક વિશેષ તિથિઓ ત્યાગ કરી છે, તેમને અતિથિ સાધુ જાણવા, અને બાકીનાને અભ્યાગત કહેવા

આવા સાધુ મુનિરાજોની યથાશક્તિ ભક્તિ કરવી, અને અન્નપાન આપી આદરસત્કાર કરવા, કારણ કે તીર્થંકરો અને કેવળજ્ઞાનીઓના અભાવે તેઓ જ્ઞાનના પ્રકાશ કરનારા અને પરંપરાએ મા-

ચવી રાખનારા છે. જ્ઞાન મેળવવાના ત્રણ રસ્તા છે ધન, વિદ્યા અને ગુરૂપાદ શુશ્રૂષા–ગુરૂ ભક્તિ, તેમા ત્રીજો સૌથી ઉત્તમ છે. જ્યારે શિષ્યની ભક્તિથી ગુરૂ પ્રસન્ન થાય છે ત્યારેજ તેમના હૃદયમાથી જ્ઞાનપ્રવાહ વહે છે, અને ત્યારેજ અલ્પ સમયમા શિષ્ય પણ જ્ઞાની બને છે. માટે ગુરૂકૃપા મેળવવાને તેમની તન, મન અને ધનથી ભક્તિ કરવી એ ગૃહસ્થનો સામાન્ય ધર્મ છે.

વળી જે લોકોની શક્તિ ક્ષીણ થઇ ગઇ હોય, અને જેઓ ગરીબ સ્થિતિમાં આવી ગયા હોય તેવા દીન–રંક જનને ધન આ- પવું એ ગૃહસ્થનો ઉચિત ધર્મ છે. **આત્માનો આનંદ સ્વભાવ ખીલવવાને દાન જેવો એક પણ ઉત્તમ માર્ગ નથી.** બીજાનું દુ:ખ દેખીને તમારા મનમા દયા વમે ત્યારે તમે તે દુ:ખીનું દુ:ખ દૂર કરવા પ્રયત્ન કરોછો. તેથી તમને તથા દાન લેનારને, બન્નેને આનદ થાય છે. દાન તે તો દૈવી ગુણ છે. શાસ્ત્રમા ધનની ત્રણ ગતિઓ કહેલી છે; દાન, ભોગ, અને નાશ, જેઓ પરોપકારાર્થે ધનનો દાનમાં વ્યય કરતા નથી, અથવા સ્વાર્થે ધન ખરચતા નથી, તેમના ધનની ત્રીજી ગતિ એટલે નાશ થાય છે, માટે પ્રસગ મળતા યથાશક્તિ દાન કરવું કારણ કે ધન મરણ સમયે આપણી સાથે આવતું નથી, પણ ધન આપવાથી વૃદ્ધિ **પામેલી દયાવૃત્તિ** તો સાથે આવે છે માટે દીનનો તિરસ્કાર નહિ કરતાં **સ્વશક્તિ અનુ- સાર** તેનો ઉદ્ધાર કરવો.

આ રીતે દેવ, અતિથિ અને દીનની સેવા કરવી. તેમા પણ–

મૂળઃ–तदौचित्याबाधनमुत्तमनिदर्शनेनेति ।

અર્થઃ—દેવાદિના ઔચિત્યનું ઉલ્લંઘન ન કરવું, અને ઉત્તમ પુરૂષના ઉદાહરણે ચાલવું.

ભાવાર્થઃ—સેવા કરવી એમ આપણે જણાવી ગયા છીએ, પણ તે ઉપરથી બધાની એક રીતે સેવા કરવી એમ ન સમજવુ. પાત્રભેદે ભક્તિનો ભેદ સમજવો. સેવાના ઉત્તમ, મધ્યમ અને જઘન્ય એમ ત્રણ પ્રકાર છે. દેવની ઉત્તમ પ્રકારે, અતિથિની મધ્યમ પ્રકારે,

અને દીનની જઘન્ય પ્રકારે સેવા કરવી એવો આ સૂત્રનો ફલિતાર્થ છે. દરેક ઠેકાણે ઉચિતપણું તો વિચારવું. જ્યાં ઉચિતતા નથી, ત્યાં અનેક મહગુણો પણ ક્ષણવારમાં નાશ પામે છે. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો જેનો જેવો વિનય કરવો ઘટે તેનો તેવો વિનય કરવો. ઉચિતપણાના સબંધમાં શાસ્ત્રકાર કહે છે કેઃ—

औचित्यमेकमेकत्र, गुणानां राशिरेकतः।
विशीर्यते गुणग्रामः औचित्यपरिवर्जितः॥

એક જગ્યાએ એકલું ઔચિત્ય મૂકો, અને એક જગ્યાએ સર્વ ગુણનો સમૂહ મૂકો, છતા ઔચિત્ય રહિત ગુણનો સમૂહ નાશ પામશે. માટે જ્યાં જેને ઘટે તેવું તેને સન્માન આપવું એજ સાર છે.

આ બાબત આપણે શી રીતે જાણીએ? તો તેના જવાબમાં શાસ્ત્રકાર કહે છે કે ઉત્તમ પુરૂષના દૃષ્ટાન્તથી. જે પુરૂષો બીજા લોકોથી અતિશય શ્રેષ્ઠ રીતે વર્તે, તથા પરોપકારી અને પ્રિયવચનવાળા હોય, તેમને ઉત્તમ પુરૂષ કહેવાય છે. રાજર્ષિ ભર્તૃહરિ નીતિશતકમાં લખે છે કેઃ—

मनसि वचसि काये पुण्यपियूषपूर्णाः
त्रिभुवनमुपकारश्रेणिभिः प्रिणयन्तः।
परगुणपरमाणून् पर्वतीकृत्य नित्यं
निजहृदि विकसन्तः सन्तः सन्तः कियन्तः॥

મન, વચન અને કાયાથી સુકૃત કરી પુણ્ય રૂપી અમૃતથી ભરેલા, અને ઉપકારે કરી ત્રણે ભુવનને આનંદ આપનારા, પારકાના સ્વલ્પ ગુણને પર્વત તુલ્ય માની, પોતાના હૃદયમાં પ્રસન્ન થનારા સન્ત પુરૂષો આ જગતમા વિરલા છે. આવા ઉત્તમ પુરૂષોને અનુસરવાથી માણસનું મન ઉદાર થાય છે, અને તેની પ્રકૃતિ વિકારવાળી થતી નથી. માટે એવા સત્પુરૂષોનો સમાગમ કરી ઔચિત્ય શિખવા, અને શિખ્યા પછી તેનું સેવન કરવા પ્રયત્ન કરવો એ ગૃહસ્થનો સામાન્ય ધર્મ છે.

હવે ભોજન કેવી રીતે કરવુ તે જણાવે છે.

मूळ—तथा सात्म्यतः कालभोजनमिति ॥

અર્થ:—વળી પોતાની પ્રકૃતિને અનુકૂળ આવે એવી રીતે યોગ્ય કાળે, ભોજન કરવુ.

ભાવાર્થ:—જે પુરૂષ પોતાની પ્રકૃતિને અનુકુળ અન્નપાન લે છે તેજ સુખી થાય છે જે અવસરે ભુખ લાગી હોય તે અવસરે ભોજન કરવુ તેને કાળભોજન કહેવાય છે. પકૃતિ અનુકૂળ અન્નપાન લેવું તેને સાત્મ્ય ભોજન કહે છે. લોકીક શાસ્ત્રમા એમ કહેલુ છે કે જન્મથી આરભી સાત્મ્યપણે ખાધેલુ વિષ પણ પથ્ય થાય છે, અને અસાત્મ્યપણે ખાધેલુ પથ્ય પણ પ્રકૃતિને પ્રતિકૂળ થાય છે. માણુસની પ્રકૃતિનો આધાર વય, બળ, દેશ કાળ વગેરે ઘણી બાબતો પર રહેલો છે. માટે આ બધાનો વિચાર કરીને જે અન્નપાન લેવામા આવે છે તે સર્વ બરાબર પચી જઇ શરીરને મજબૂત બનાવે છે. બળવાન પુરૂષને ગમે તેવી ખાધેલી વસ્તુ પથ્ય થાય છે એમ ધારી, કાલકુટ ઝેર ન ખાવું, કારણ કે ઝેરને ઉતારનારો માણુસ પણ કોઇક સમય ઝેરથી મરણ પામે છે. જે માણુસ ભુખ્યો નથી, તે અમૃત ખાય તો પણ વિષરૂપ થાય છે. ભુખનો સમય વીત્યા પછી ખાવામાં આવે તો અરૂચિ ઉત્પન્ન થાય છે, અને બરાબર ખવાતું નથી. અગ્નિ શાંત પડયા પછી લાકડાં શુ કરી શકે? કાઇ પણ કરી શકે નહિ. તેમ વખત ગયે, જઠરાગ્નિ મદ પડયા પછી ખાધેલું ભોજન કાષ્ઠરૂપ થાય છે, અને અવગુણુ કરે છે, માટે જે વખતે બરાબર ભુખ લાગે તે જ વખતે ભોજન કરવું એ સાર છે.

આ સબધમા ભાવમિશ્ર લખે છે કે—

क्षुत्संभवति पक्वेषु रसदोषमलेषु च ॥
काले वा यदि वाकाले सोन्नकाल उदाहृतः ॥
भोजनेच्छाविघातात्स्यादंगमर्दोरुचिः श्रमः ॥
तन्द्रालोचनदौर्वल्यं धातुदाहो वलक्षयः ॥

રસદોષ અને મળ પાકી જાય ત્યારે ભુખ લાગે છે માટે સમય

થયો હોય કે ન થયો હોય, તો પણ ભુખ લાગે ત્યારે જમવાનો સમય થયો છે એમ સમજવું. આ પ્રમાણે ભુખ લાગે ત્યારે ન ખાવામાં આવે તો શરીર તોડાય છે, અરૂચિ અને કટાળો આવે છે, આલસ્ય આવે છે, આંખો નબળી પડે છે, ધાતુ બળવા લાગે છે, અને બળનો નાશ થાય છે. આ પ્રમાણે ભુખ્યા રહેવાથી થતી પીડા ન થાય, તેમજ અજીર્ણ પણ ન થાય તેવા સમયે ખાવું.

મૂળઃ—तथा लौल्यतात्याग इति ।

અર્થઃ—વળી લોલુપપણાનો ત્યાગ કરવો.

ભાવાર્થઃ—પ્રકૃતિને અનુકૂળ પડે તેમ વેળાસર ભોજન કરવામાં પણ અધિક લોલુપપણું ન રાખવું. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો ખાધરા અથવા અકરાતીઆની પેઠે ઠાસી ઠાંસીને શરીરમા ન ભરવું. સામાન્ય ખોરાક હોય કે મિષ્ટ હોય તો પણ નિયમ પ્રમાણે મિતાહાર કરવો. દુનિયામા જે રોગો ખાધા સબધી ઉત્પન્ન થાય છે. તેમાંના ઘણાખરા અધિક ભોજનથી થાય છે અધિક ખાવાથી ઉલટી, ઝાડો કે મરણ એ ત્રણમાનું એક પરિણામ આવે છે. એટલે તે અન્ન પચતું નથી, માટે મિતાહારપણે જમવું. સવારમાં એવી રીતે જમવું કે સાંજરે જઠરાગ્નિ મદ ન પડી જાય, અને સાંજરે એવી રીતે જમવું કે બીજે દિવસે સવારે જઠરાગ્નિ પ્રદીપ્ત રહે સાંજરે તો અવશ્ય રૂચિ કરતા પણ કાંઇક ન્યૂન જમવું. કારણ કે રાત્રિએ શયન કરવાથી સાંજરે ખાધેલા અન્નને પચવાનો અવસર મળતો નથી, કેમકે ઉંઘમા સર્વ અવયવો સ્તબ્ધ થઇ જાય છે, તેથી તેમનો વ્યાપાર થતો નથી. માટે અન્ન પચાવવામાં હરકત આવે છે, અને નિદ્રા પણ બરાબર આવતી નથી. માટે જે લોકો રાત્રિભોજન કરે છે તેમને આ બાબતથી ચેતવાની જરૂર છે. ભોજનના પરિમાણ વિષે કોઇ પણ ખાસ સિદ્ધાન્ત નથી. જેટલુ પોતાની જઠરાગ્નિ પચાવી શકે તેટલુ જમવું, એટલે જઠરાગ્નિ જેટલુ પચી શકે તેટલો આહાર સેવો, કારણ કે હદ ઉપરાન્ત જમવાથી જઠરાગ્નિ તથા શરીર બગડે છે. તે જ રીતે જેની જઠરાગ્નિ પ્રદીપ્ત હોય તે જો થોડુ જમે તો

પણ દેહ દુર્બળ થાય છે. જે માણસ થાકી ગયો હોય તેણે જરૂર થોડું ભોજન લેવું, નહિ તો ઉલટી થાય છે અથવા તાવ આવે છે વળી થાકેલા માણસે એકદમ અન્નપાન ન લેવું, કારણ કે તેથી અનેક પ્રકારના રોગો ઉદ્ભવે છે. માટે કસરત કર્યા પછી અથવા કોઇ પણ પ્રકારનો શ્રમ થયા પછી, અથવા દૂરથી ચાલીને આવ્યા પછી થોડી વાર વિશ્રાંતિ લેઇને પાણી પીવું અને ભોજન કરવું

મૂળઃ—तथा—अजीर्णे अभोजनमिति ॥

અર્થ:—વળી અજીર્ણ થયે ભોજન કરવું નહિ.

ભાવાર્થ:—પ્રથમ ખાધેલુ જ્યાં સુધી જીર્ણ ન થાય, એટલે બરાબર પચે નહિ ત્યા સુધી બીજી વખત નજ જમવુ. જ્યાં સુધી અન્ન બરાબર પચ્યુ નથી ત્યા સુધી જો ભોજન લેવામાં આવે તો સર્વ રોગનુ મૂળ જે અજીર્ણ તે થાય છે જેમ અગ્નિ ઉપર એક લાકડાનો કકડો મુકવામા આવ્યો હોય તે લાકડાનો કકડો બરાબર બળી રહે તે પ્હેલા જો બીજો મોટો લાકડાનો કકડો ઉપર મુકવામા આવે છે, તો તે અગ્નિ એટલા બધાને બાળવાને અશક્ત હોવાથી મદ પડી જાય છે, તેવીજ રીતે ઉપરા ઉપરી વધારે ભોજન ખાવાથી જઠરાગ્નિ મદ પડે છે, અને જઠરાગ્નિ મદ પડી એટલે ખાધુ પચે નહિ. અને તેથી ખાધેલાનુ લોહી થાય નહિ, લોહીનુ વીર્ય થાય નહિ. વીર્ય જે જઠરાગ્નિને પ્રદીપ્ત રાખે છે, તેના અભાવે જઠરાગ્નિ વધારે મદ થતીજાય. આ પ્રમાણે અનર્થની પરપરા ઉત્પન્ન થાય, કહ્યુ છે કે—

अजीर्णप्रभवा रोगास्तत्राजीर्णं चतुर्विधम् ।
आमं विदग्धं विष्टब्धं रसशोषं तथापरम् ॥ १ ॥
आमे तु द्रवगान्धित्वं विदग्धे धूमगान्धिता ।
विष्टब्धे गात्रभंगोत्र रसशेषे तु जाड्यता ॥ २ ॥

સર્વ રોગો અજીર્ણથી ઉત્પન્ન થાય છે તે અજીર્ણ ચાર પ્રકારનુ છે. આમ અજીર્ણ, વિદગ્ધ અજીર્ણ, વિષ્ટબ્ધ અજીર્ણ અને રસ અજીર્ણ, ઝાડો નરમ આવે અને કોહેલી વસ્તુના જેવો ગધ આવે ત્યારે આમ અજીર્ણ થયું એમ સમજવુ. કોઇ ખરાબ વસ્તુ જેને બાળવાથી

નીકળતા ધુમાડાની દુર્ગંધ જેવી જેની વિષ્ટામાં ગધ હોય તે વિદગ્ધ અજીર્ણ જાણવું. જ્યારે શરીરના સર્વે અવયવો ઢીલા પડી જાય ત્યારે વિષ્ટબ્ધ અજીર્ણ છે એમ માનવું. જ્યારે શરીરમાં આલસ્ય આવી જાય, અને ચપળતા ન રહે ત્યારે રસ અજીર્ણ થયું છે એમ ગણવું. આ રીતે અજીર્ણ આપણા જાણવામાં આવે છે.

અજીર્ણ થયું હોય ત્યારે નીચે લખેલાં ચિન્હો પણ જોવામાં આવે છે—

मलवातयोर्विगंधो विड्भेदो गात्रगौरवमरुच्यम् ।
आविशुद्धश्चोद्गारः षडजीर्णव्यक्तलिंगानि ॥

(૧) મળનો ગંધ વિપરિત થાય, (૨) વાયુની ગધ વિપરિત થાય, (૩) વિષ્ટામા ભેદ પડે, (૪) શરીર ભારે ભારે લાગે, (૫) ભોજન ઉપર અરૂચિ થાય, (૬) ખરાબ ઓડકાર આવે. આ છ લક્ષણો અજીર્ણ થયું છે એમ સૂચવે છે. હવે અજીર્ણનાં શાં પરિણામ આવે છે તે જણાવે છેઃ—

मूर्च्छा प्रलापो वमथुः प्रसेकः सदनं भ्रमः ।
उपद्रवा भवन्त्येते मरणं वाप्यजीर्णतः ॥

મુર્ચ્છા આવે, લવારો થાય, બકારી થાય, અતિશય પરસવો થાય, શરીરનું ઢીલાપણું થાય કે જેથી ઉઠવા બેસવામાં ચિત્ત લાગે નહિ, ભ્રમ (ચક્કરી) થાય; વગેરે ઉપદ્રવો અજીર્ણથી થાય, અને જો વેળાસર ચેતવામાં ન આવે તો અજીર્ણથી મૃત્યુ પણ થાય છે. આવું અજીર્ણ થયું હોય ત્યારે ન ખાવું. કારણ કે ઘણા રોગોને નાશ કરવાનું સામર્થ્ય લંઘનમાં રહેલું છે. ત્યારે ખાવાનો વખત થયો છે એની આપણને શી રીતે સમજણ પડે તે સંબંધી વાગ્ભટ લખે છે કેઃ—

सृष्टे विण्मूत्रे हृदि सुविमले दोषे स्वपथगे ।
विशुद्धे चोद्गारे क्षुदुपगमने वातेऽनुसरति ॥ १ ॥
तथाग्नावुद्रिक्ते विशदकरणे देहे च सुलघौ ।
प्रयुञ्जीताहारं विधिनियमितः कालः स हि मतः ॥ २ ॥

મળ મૂત્રનો ત્યાગ, મનની પ્રસન્નતા દોષો (વાત પિત્ત અને કફની) પોત પોતાના માર્ગમા પ્રવૃત્તિ, ઓડકારની શુદ્ધતા, ક્ષુધાની સ્ફૂર્તિ, વાયુની યથા યોગ્ય ગતિ, જઠરાગ્નિની તેજતા, શરીરનું હલકાપણું, અને ઇન્દ્રિયોની નિર્મળતા, એટલી બાબતો જ્યારે થાય ત્યારે ભોજન કરવું; આજ કાલ લોકો આવી બાબતો તરફ બિલકુલ લક્ષ આપતા નથી, અને તેથીજ જ્યા ત્યા દૃષ્ટિ ફેરવીએ છીએ ત્યા ફીક્કા પડી ગયેલા ચહેરાવાળા, નિર્બળ બાંધાના, અને પુરૂષાર્થહીન મનુષ્યો આપણને જણાય છે. તેમાનું એક કારણ નિયમસર અને મિતાહાર ભોજનની ખામી છે એ આ ઉપરથી સમજવું ઘટે છે.

મૂળ—तथा वलापाये प्राति क्रियेति ॥

અર્થ—વળી બળનો નાશ થાય ત્યારે તેનો ઉપાય કરવો.

ભાવાર્થ:—જ્યારે આપણું શરીર નિર્બળ થતું ભાસે ત્યારે પ્રથમ તો શા કારણથી તેની તેવી સ્થિતિ થઇ તે કારણ શોધવું અને તે કારણને પ્રથમ તો દૂર કરવુ જો શરીરના બળને ઘટાડે એવા પરિશ્રમથી શરીર નિર્બળ થયુ હોય તો તેવા પરિશ્રમનો ત્યાગ કરવો હલકો સાત્વિક આહાર લેવો, અને બીજા પણ બળ આવે તેવા ઉપાય કરવા. કારણ કે શાસ્ત્રમાં પણ કહ્યુ છે કે **बलमूलं हि जीवितम्** ॥ બળ જીવતરનું મૂળ છે. અને શરીર એજ પ્રથમ ધર્મસાધન છે. માટે શારીરિક બળને જેમ હાનિ ન પ્હોચે તેમ પ્રવર્તવુ. કોઇ પણ સમયે વ્યાધિની ઉપેક્ષા કરવી નહિ. કહ્યું છે કે **वर्धमानं व्याधिं जयन्तं शत्रु नोपेक्षस्व.** વધતા વ્યાધિની અને જીતતા શત્રુની બેદરકારી કરવી નહિ. સ્હેજ ઉપાય કરવાથી જે વ્યાધિનો નાશ થઇ શકે તેમ હોય તેને વધવા દેઇએ તો આખરે એવી સ્થિતિ આવે કે ગમે તે ઉપાયો કરતા તે શમે નહિ અને મૃત્યુ નિપજે. માટે વ્યાધિ થતા વારજ ઉપાય લેવા, અને શરીરને તદુરસ્ત અને નિરોગી રાખવું એ ગૃહસ્થનો સામાન્ય ધર્મ છે. માણસોના બળનો નાશ થવાના અનેક કારણો છે, પણ તેમા મુખ્ય વીર્યનો અઘટિત વ્યય જ છે. વીર્ય એ મનુષ્યના શરીરનો

અર્થ:—પોતાને અનુકુળ લોકયાત્રા કરવી.

ભાવાર્થ:—જેને જેમ ઘટે તેમ લોકના ચિત્તને અનુસરવા રૂપ વ્યવહાર કરવો. કારણ કે જો તેમ ન કરે તો લોકોમાં પોતાની અવગણના થાય. અને લોકો તેને વિષે હલકો અભિપ્રાય બાધે, તેનું કારણ પોતેજ થયો કહેવાય. આથી કરીને પોતાનામા રહેલા બીજા સારા ગુણની છાપ પણ બીજા મનુષ્યો પર પાડી શકે નહિ. માટે લોકવ્યવહારને પણ માન આપવૂં. કહ્યુ છે કે:—

लोकः खल्वाधारः सर्वेषां धर्मचारिणां यस्मात् ।
तस्माल्लोकविरुद्धं धर्मविरुद्धं संत्याज्यम् ॥

ધર્મ માર્ગને વિષે ચાલનારા સર્વ પુરૂષોને લોક વ્યવહાર ખરેખર આધાર છે, માટે જે લોક વિરૂદ્ધ તથા ધર્મ વિરૂદ્ધ હોય, તેનો ત્યાગ કરવો.

मूळ—तथा हीनेषु हीनक्रमः ॥

અર્થ.—હીનની સાથે ઓછો વ્યવહાર રાખવો

ભાવાર્થ:—પોતાના કર્મ દોષથી જાતિ વિદ્યા વગેરે બાબતોમા નીચતાને પામેલા હીન લોકો સાથે વ્યવહાર ઓછો કરવો, પણ સર્વથા તેમનો તિરસ્કાર કરવો નહિ. આપણે મદના વિષયમા વિચારી ગયા કે જે માણસ વિદ્યા જાતિ વગેરેનો મદ કરે છે તે માણસ બીજા ભવમા તેથી હીન જન્મે છે. માટે બીજામા કાંઇ પણ દોષ હોય તો તે કર્મની વિચિત્ર ગતિ છે, એમ માની તેના પર દયા લાવવી જોઇએ છે ગુણી માણુસ અવગુણીથી સર્વથા વિમુખ રહે તો અવગુણી તેના ગુણનો લાભ લેઇ શકે નહિ. પણ જો ગુણીની અવગુણી ઉપર જરા પણ રહેમ નજર હોય તો અવગુણી પણ આત્મનિરીક્ષણ કરી પોતાની ભુલ સમજે, અને ગુણી પુરૂષોનુ અનુકરણ કરી પોતાનો દોષ દૂર કરવા સમર્થ થાય. એકદમ આ સ્થિતિ પ્રાપ્ત થઇ શકતી નથી. પ્રથમ ગુણ ઉપર રાગ થાય છે, અને પછી તે ગુણ ગ્રહણ કરવાને લલચાય છે. પણ તેવા માણસ સાથે ઓછો સબંધ

રાખવો કારણ કે વધારે સબંધ રાખવાથી આપણને પણ દુરાચરણમાં પડવાનો સંભવ રહે છે. આ સામાન્ય ગૃહસ્થ ધર્મને આશ્રયી લખેલું છે, એ ભુલવું જોઇતુ નથી.

मूळ—तथा अतिसंगवर्जनमिति ॥

અર્થઃ-વળી અતિશય પરિચયનો ત્યાગ કરવો.

ભાવાર્થ—સર્વની સાથે અતિ પરિચય કરવો નહિ, કારણ કે અતિશય પરિચય તિરસ્કાર ઉત્પન્ન કરે છે. જે વસ્તુ આપણને પ્રથમ દર્શને આનંદજનક લાગે છે, તેના સંબધમાં આપણે જ્યારે વધારે આવીએ છીએ, ત્યારે તે વસ્તુ ઉપરની આપણી પ્રીતિ ઓછી થાય છે. તેવીજ રીતે માણસના સંબધમા પણ બને છે. શૂરવીર તેના નોકર આગળ શૂરવીર નથી. આવી રીતે અતિ પરિચય થવાથી ગુણીજન વિષેની આપણી ભક્તિ ન્યૂન થાય છે. કહ્યું છે કેઃ—

अतिपरिचयादवज्ञा भवति विशिष्टेपि वस्तुनि प्रायः ॥
लोकः प्रयागवासी कूपे स्नानं सदा कुरुते ॥ १ ॥

અતિશય પરિચય કરવાથી સારી વસ્તુ વિષે પણ ઘણે ભાગે અવગણના થાય છે દાખલા તરીકે પ્રયાગ તીર્થમાં રહેનારા લોકો ગંગામાં સ્નાન કરવું છોડી દેઇને નિરંતર કૂવાના પાણીથી સ્નાન કરે છે. માટે અતિ પરિચય ન કરવો; જેવો જેની સાથે ઘટે તેવો સહવાસ કરવો, એ ગૃહસ્થનો સામાન્ય ધર્મ છે

मूळ—तथा वृत्तस्यज्ञानवृद्धसेवेति ।

અર્થ.—વૃત્તાંતમાં રહેલા અને જ્ઞાને કરીને વૃદ્ધ માણસોની સેવા કરવી.

ભાવાર્થ —સદાચારમા પ્રવૃત્તિ, અને દુરાચારથી નિવૃત્તિ, તેને વ્રત કહે છે. અને આ ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે અને આ ગ્રહણ કરવા યોગ્ય છે, તે બેનો વિભાગ કરવો તેનું નામ જ્ઞાન તેનુ વ્રત અને જ્ઞાન ભગવનારા પુરુષોની સેવા કરવી. આ જગતમાં એવો નિયમ છે કે માણસ જેવી ઉચ્ચ ભાવના રાખે તેવો તે થાય. જેની

સેવા કરે તેના ગુણ પોતે ગ્રહણ કરે, માણસ જેનો વિચાર કરે છે તેના જેવો તે થાય છે. માટે આવા ઉચ્ચ પુરૂષોની ભક્તિ કરવી, અને તેમના ગુણનુ કીર્તન કરવું. દારિદ્રીની સેવાથી દરિદ્રય પ્રાપ્ત થાય, અને સમર્થની સેવા કરવાથી સામર્થ્ય પ્રાપ્ત થાય, તેમ સારા ગુણ અને ક્રિયાવાળાની સેવા કરવાથી સારા ગુણ અને ક્રિયા આપણામાં સ્વાભાવિક રીતે આવે છે.

उपदेशः शुभो नित्यं दर्शनं धर्मचारिणाम् ॥
स्थाने विनय इत्येतत्साधुसेवाफलं महत् ॥ १ ॥

ધર્માચારી પુરૂષોનો શુભ ઉપદેશ સાભળવો, તથા નિત્ય તેમનું દર્શન કરવું. અને યોગ્ય સ્થાને તેમનો વિનય કરવો. સત્પુરૂષોની સેવા કરવાનું ફળ મોટું કહેલુ છે. મહા પુણ્યોદય વિના સત્પુરૂષોની પ્રાપ્તિ થતી નથી.

મૂળ—तथा परस्परानुपघातेनान्योन्यानुबद्धत्रिवर्गप्रतिपत्तिरिति ॥

અર્થઃ—વળી એક બીજાને પરસ્પર વિરોધ ન આવે તેવી રીતે ધર્મ અર્થ અને કામનો સ્વીકાર કરવો.

ભાવાર્થ:—ધર્મ, અર્થ અને કામ એ ત્રિવર્ગ સમજવો. જેથી સારી ગતિ અને મોક્ષ થાય તેને ધર્મ કહીએ. વળી ધર્મજ મોક્ષ, અર્થ અને કામને આપવાવાળો છે પર પુરૂષ ચરિત્રમાં કહ્યુ છે કે-

अर्थः कामश्च मोक्षश्च प्रवर्तन्ते यतस्त्रयः ॥
स श्री धर्मः कथं न स्यात् करणीयः सदा नृणाम् ॥

અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ ત્રણે પુરૂષાર્થો ધર્મથીજ ઉત્પન્ન થાય છે, તો તેવો ધર્મ મનુષ્યોને અહર્નિશ કરવા લાયક કેમ ન થાય ? અર્થાત્ હમેશ ધર્મ કરવો જોઇએ જેનાથી વ્યવહારિક તથા પારમાર્થિક સર્વ પ્રયોજનની સિદ્ધિ થાય તે અર્થ કહેવાય. જ્યાં સુધી મનુષ્ય સંસારવ્યવહારમા છે ત્યા સુધી ધન પેદા કરવું એ તેનું કર્તવ્ય છે જે માણસ સસારમા રહી ધન પેદા કરવાને પ્રયત્ન કરતો નથી, અને બીજા ઉપર આધાર રાખી બેસે છે, તે કામ અને

ધર્મ સાધી શકતો નથી. કારણકે ધન વિના પોતાની મનોવૃત્તિને અનુકૂળ પદાર્થો મળી શકે નહિ, તેમજ દાન પણ કરી શકાય નહિ, અને આજીવિકાને વાસ્તે અહર્નિશ ચિંતાતુર રહેવું પડે. તેથી તેનું ધર્મધ્યાનમાં પણ મન લાગે નહિ. માટે પરસ્પર એક બીજાને હરકત ન આવે તેમ ત્રણે પુરૂષાર્થ સાધવા. જે પુરૂષ ધર્મ અને અર્થનો ઉપઘાત કરી કેવળ કામમા-વિષયાસક્તિમા તલ્લીન રહે છે, તે વનના હાથીની માફક દુઃખ પામે છે. વળી જો માણસ અન્યાયથી ધન પેદા કરે તો તે ધન સર્વ સગાંઓ ભોગવે છે, પણ પાપનો પાત્ર એકલો પોતે બને છે. માટે ધર્મનું ઉલ્લંઘન ન થાય તેવી રીતે ન્યાય રીતિથી જે ધન મળે તેમાં સંતોષ માનવો, પણ અન્યાય માર્ગનું સેવન કરવું નહિ. કારણકે તેથી પરભવમા મહાદુઃખ ભોગવવાં પડે છે વાવવા માટે રાખેલુ બી ખાઈ જનાર કણબી જેમ દુઃખ પામે છે, તેમ આ મનુષ્યજન્મ રૂપ બીજને પાપ કૃત્ય કરી ગુમાવનાર દુખી થાય છે. માટે પરભવ સબધી અથવા આગામિ કાળ સબધી સુખને વિરોધ ન આવે તેમ આ લોકમાં સુખ ભોગવે છે, તે પુરૂષ નિશ્ચયે સુખી થાય છે. માટે ધર્મ ભાવનાને હૃદયમાથી વિસાર્યા સિવાય બુદ્ધિમાન્ પુરૂષોએ અર્થ અને કામને સેવવા.

સસારમા રહીને જો ધન અને કામની ઇચ્છા ન રાખે તો તેને યતિવ્રત અગીકાર કરવુ એજ કલ્યાણકારી છે. પણ ગૃહસ્થાવાસમા રહે તો તો ધન પેદા કરવું, અને ઇચ્છિત પદાર્થની તૃપ્તિ કરવી એ શ્રેયકારી છે.

આ ઉપરથી એમ સિદ્ધ થાય છે કે ગૃહસ્થે ધન ન્યાય માર્ગે પેદા કરવુ, અને નીચે જણાવેલા ત્રણ પ્રકારના માણસોના અવગુણથી દૂર રહેવું તે વસ્તુને તાદાત્વિક, મૂલહર, અને કદર્ય કહેવામા આવે છે, તેમનાપર [illegible] આફત આવી પડે છે.

(૧) જે માણસ કાંઈ પણ વિચાર કર્યા સિવાય ઉત્પન્ન થએલા દ્રવ્યનો અહર્નિશ વ્યય કરે છે તે તાદાત્વિક કહેવાય છે. બાપદાદાએ મેળવેલું દ્રવ્ય જે અન્યાય માર્ગે ઉડાવી દે છે તે મૂલહર કહેવાય છે અને જે માણસ સેવકોને પીડા કરીને, તથા પોતાને પણ

છીએ કે ધર્મ ધનના અર્થી પ્રાણીઓને ધન આપનાર છે અને કામી પુરૂષોના સર્વ ઇચ્છિત પદાર્થને આપવાવાળો છે; અને ધર્મ તેજ પરંપરાએ સ્વર્ગ અને મોક્ષનો આપનાર છે. માટે ગમે તેમ કરીને ધર્મનું રક્ષણ કરવું. વળી કહ્યું છે કેઃ—

धर्मश्चेन्नावसीदेत कपालेनापि जीवति ॥
आढयोऽस्मीत्यवगन्तव्यं धर्मवित्ता हि साधवः ॥

ભીખ માગીને પોતાનું પોષણ કરનાર માણસ જો ધર્મ સહિત હોય તો સિઝાતો નથી. તે વિચારે છે કે હું ધનવાન છું માટે મારે શા માટે દુખી થવું જોઇએ. સાધુ પુરૂષોને ધર્મ એજ ધન છે. વળી સત્પુરૂષ મહિમા કહ્યું છે કેઃ—

पुंसां शिरोमणीयन्ते धर्माजनपरा नराः ॥
आश्रीयन्ते च संपद्भिर्लताभिरिव पादपाः ॥

ધર્મનો સંચય કરવામા તત્પર પુરૂષો લોકોના શિરોમણીરૂપ થાય છે. જેમ લતાઓ વૃક્ષનો આશ્રય લે છે, તેમ લક્ષ્મી—સંપત્તિ ધર્મિષ્ટ પુરૂષનો આશ્રય લે છે. માટે ધનને બાધ આવે તો ભલે, કામને બાધ આવે તો ભલે, પણ બન્નેના મૂળરૂપ આધારરૂપી ધર્મને બાધ ન આવે તેમ વર્તવું એ ગૃહસ્થનો સામાન્ય ધર્મ છે.

तथा बलाबलापेक्षणमिति ॥

અર્થઃ—વળી પોતાનું બળ અને અશક્તિનો વિચાર કરવો.

ભાવાર્થ—કોઇ પણ કાર્યનો આરંભ કરતા પહેલાં બુદ્ધિમાન પુરૂષે દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાળ અને ભાવસહિત પોતાનું સામર્થ્ય કેટલું છે અને પોતાનું અસામર્થ્ય કેટલું છે તેનો વિચાર કરવો; કેમકે જે મનુષ્ય પોતાના બળનો વિચાર કર્યા સિવાય કાર્યનો આરંભ કરે છે તે બળસંપત્તિનો ક્ષય થાય છે અને તેની કાર્ય સિદ્ધિ થતી નથી. હાલમા પોતાની શક્તિ દશ હજાર રૂપિયાની હોય અને લાખનો વ્યાપાર કરતાં ઘણું સાલુમ પડે છે. લાખ રૂપિયાના વ્યાપારમા કદાચ વીસ હજાર આદ ગયે તો પોતાના દશ હજાર રૂપીઆ તો તેમા તણાઇ જાય છે અને દશ હજારને વાસ્તે દેવાળું કાઢવું પડે છે. તેથી પોતાની શક્તિને

હાનિ પહોચે છે. અને તે માણસ બીજા કામને વાસ્તે પણ નાલાયક ઠરે છે. માટે ગજા ઉપરાતનો વ્યાપાર તેમજ બીજું કાઈ પણ કામ ન કરવુ.

कः कालः कानि मित्राणि, को देशः कौ व्ययागमौ ॥
कश्चाहं का मे शक्तिरिति चिन्त्यं मुहुर्मुहुः ॥

કાળ કેવો છે? મારા મિત્રો કોણ છે? કયો દેશ છે? ખરચ અને આવક કેટલાં છે? હુ કોણ છુ? મારી શક્તિ કેટલી છે? એ બધી વાતનો વારવાર વિચાર કરવો.

આ બધાનો વિચાર કરી જો માણસો વર્તતા હોય તો અનેક પ્રકારના દુખના કારણનો સ્વયમેવ નાશ થાય માટે પોતાના સાધનો તથા શક્તિનો વિચાર કરી દરેક કાર્યમા પ્રવર્તવું એ ગૃહસ્થનો સામાન્ય ધર્મ છે.

तथा अनुबन्धे प्रयत्नः

અર્થ.—અનુબન્ધને વિષે પ્રયત્ન કરવો.

ભાવાર્થ:—ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિને અનુબધ કહે છે, માટે ધર્મ, અર્થ અને કામ એ ત્રણે પુરૂષાર્થની અનુક્રમે વૃદ્ધિ થતી જાય, તેમ પ્રયત્ન કરવો અને આરભેલા કાર્યને વળગી રહેવું, કહ્યુ છે કે કોઇ પણ કાર્યનો પ્રારભ ન કરવો એ બુદ્ધિનુ પ્રથમ લક્ષણ છે, પણ પ્રારભ કર્યો તો અન્ત સુધી તે કાર્યને લઇ જવુ એ બુદ્ધિનુ બીજું લક્ષણ છે, માટે ગમે તેટલા વિધ્ન આવે તોપણ પ્રારભેલુ કાર્ય મુકવું નહિ. જે માણસ સતત ઉદ્યોગી છે તે પ્રાયઃ સિદ્ધિ પામ્યા વિના રહેતો નથી.

तथा कालोचितापेक्षेति ॥

અર્થ.—વળી કાળને ઉચિત–યોગ્ય હોય તેની અપેક્ષા રાખવી.

ભાવાર્થ:—જે કાળમા જે વસ્તુ ત્યાગ કરવા યોગ્ય હોય તેનો ત્યાગ કરવો અને ગ્રહણ કરવા યોગ્ય હોય તે ગ્રહણ કરવી. આનો નિપુણ બુદ્ધિથી વિચાર કરનારને લક્ષ્મી સ્વયમેવ આવી મળે છે.

यः काकिणीमप्यपथप्रपन्नामन्वेषते निष्कसहस्रतुल्याम् ॥
कालेन कोटिष्वपि मुक्तहस्तस्तस्यानुबन्धं न जहाति लक्ष्मीः॥

જે પુરૂષ સ્મશાનમાં પડેલી એક કોડીને હજાર સોના મહોર તુલ્ય ગણીને તેની ગણત્રી કરે છે તેજ માણસ વખત આવે કરોડો રૂપીઆ આપવાને હાથ લંબાવે છે, એમ તેવા સમયના જાણનાર પુરૂષોનો સમય [illegible] જાણી નથી માટે કાળને ઓળખવો, અને સમય પ્રમાણે વર્તવું.

तथा- प्रत्यहं धर्मश्रवणमिति ॥

અર્થ —વળી પ્રતિદિન ધર્મનું શ્રવણ કરવું

ભાવાર્થ —જેમ શરીરના પોષણને વાસ્તે ખોરાકની જરૂર છે તેમ આત્મ હિત માટે ધર્મની જરૂર છે અને તે પણ ધર્મનું શ્રવણ પણ માટે અને નિરંતર કરવું તેને સાંભળવામાં [illegible] રુચિ રાખવી! તેના [illegible] ટીકાકાર કહે છે [illegible] યુવતી જેની પાસે [illegible] જે ભગવાનના [illegible] એકાંત હોય અને તેવા સમયમાં [illegible] ગીત ગાતું હોય તે સાંભળવાની [illegible] થાય છે તેવી રૂચિ ધર્મશ્રવણમાં રાખવી [illegible] ધર્મનું શ્રવણ કરવાથી અગ- [illegible]

क्लान्तमपोज्झति खेदं तप्तं निर्वाति बुध्यते मूढम् ॥
स्थिरतामेति व्याकुलमुपयुक्तसुभाषितं चेतः ॥

અર્થ —ઉપયોગી માણસનું સુવચન ગ્લાનિ પામેલા પુરૂષના ચિત્તના ખેદને દુર કરે છે, તાપ પામેલા ચિત્તને બોધ [illegible] છે અને વ્યાકુળ ચિત્તને સ્થિર કરે છે અહા ! સુવચનનો [illegible] નથી

[illegible] ગ્લાનિ [illegible] છે, અને [illegible] છે, [illegible] છે [illegible] આનંદ આપનાર [illegible] છે, [illegible] દુર કરે છે માટે આવા સુ- [illegible] છે તેવા [illegible] નિરંતર સાંભળવાની ટેવ [illegible] સાંભળેલા એક અક્ષર પણ દુઃખના [illegible] તેજ

સમજી શકે, માટે નિરંતર જ્યાં વ્યાખ્યાન વંચાતુ હોય અથવા ધર્મ સંબંધી ચર્ચા ચાલી રહી હોય ત્યાં જવું અને એક ચિત્તે સાંભળવું, એ ગૃહસ્થનો સામાન્ય ધર્મ છે

तथा सर्वत्रानभिनिवेश इति ॥

અર્થ—વળી સર્વ કાર્યમાં કદાગ્રહનો પરિત્યાગ કરવો.

ભાવાર્થ:—ખોટી બાબત વિષેનો આગ્રહ તેને કદાગ્રહ કહેવામાં આવે છે જ્યારે માણસ અમુક બાબતની ખોટી હઠ લે છે ત્યારે પોતાની વાત સિદ્ધ કરવાને કેવા માર્ગે જવું પડે છે તેનો વિચાર કરતો નથી. અન્યાય માર્ગનો પણ સ્વીકાર કરે છે. માટે આ કદાગ્રહ તે નીચ પુરૂષનું લક્ષણ છે. આ કદાગ્રહ અજ્ઞાનતાથી અને લોભી યા સ્વાર્થવૃત્તિથી જાગૃત થાય છે. માટે ખરૂ જ્ઞાન મેળવવા પ્રયત્ન કરવો. વસ્તુનું ખરૂ જ્ઞાન થતા તે બાબતની ખોટી હઠ તે માણુસ પોતાની મેળે મુકી દેશે કેટલીકવાર માણસો જાણવા છતા સ્વાર્થને લીધે અમુક બાબતમા ખોટો આગ્રહ કરે છે પણ આવો કદાગ્રહ બહુજ નિન્દનીય છે. કારણ કે છેવટ તો સત્ય વાતજ ખરી ઠરે છે, કહ્યુ છે કે

दर्पः श्रमयाति नीचान्निष्फलनयविगुणदुष्करारम्भैः १ ॥
स्रोतो विलोभतरणैर्व्यसनिभिरायास्यते मत्स्यैः १ ॥

જેમ વ્યસની માછલાઓ પાણીના પ્રવાહ સન્મુખ ચાલી પોતાના આત્માને નિષ્ફળ પ્રયાસ આપે છે, તેમ નીચ પુરૂષોની મગરૂબી ફળરહિત, અન્યાય યુક્ત છે, અને તે ઘણાજ મુસ્કેલ કામોનો આરંભ તેમની પાસે કરાવીને તેમને મિથ્યા ક્લેશ આપે છે. માટે કદાગ્રહ એ અન્યાયયુક્ત હલકો પ્રયાસ છે તેનો ત્યાગ કરવા એ ગૃહસ્થનો ધર્મ છે.

तथा गुण पक्षपातितेति ॥

અર્થ:—વળી ગુણને વિષે પક્ષપાત કરવો અથવા ગુણાનુરાગ રાખવો.

ભાવાર્થ:—ગુણાનુરાગ એ સૌથી ઉત્તમ ગુણ છે તે ગુણ જેનામાં આવ્યો તે ધીમે ધીમે ખરેખરો ગુણી થવાનો એ નિઃસંદેહ છે. ગુણાનુરાગકુલકમા બીજી ગાથામા કહેલુ છે કે—

उत्तमगुणानुराओ निवसइ हिययंमि जस्स पुरिसस्स
आ तित्थयरपयाओ न दुल्लहा तस्य रिद्धिओ ॥

જે પુરૂષના હ્રદયમા ઉત્તમ ગુણવાન જનો તરફ અનુરાગ વસતો હોય તેને તીર્થંકર પદ સુધીની કોઇ પણ રિદ્ધિ દુર્લભ નથી; અર્થાત્ તેવો માણસ ચઢતે ચઢતે તીર્થંકરની પદવી પ્રાપ્ત કરવા સમર્થ થાય છે.

આ જગતમાં ગુણી પુરૂષ વિરલ છે, છતા આપણને તેમનો સમાગમ થઇ શકે, પણ ગુણાનુરાગી પુરૂષો તો તેથી પણ અધિક વિરલ છે.

કારણ કે મત્સર-ઈર્ષાવૃત્તિ તેમને બીજાના ગુણ દેખી પ્રમોદ ધરતા અટકાવે છે. માટે ગુણગ્રાહી પુરૂષોએ તો સર્વથા મદનો ત્યાગ કરી ગુણ ઉપરજ રાગ રાખવો. પરની નિંદા કરવી એ પરાયા દુર્ગુણોની ગોઠવણ કર્યા બરોબર છે. જો આપણે પરાયા દોષ તરફજ દૃષ્ટિ રાખી, અહર્નિશ તેનોજ વિચાર કરીએ તો તે દોષો ધીમે ધીમે આપણા પોતાના અંતઃકરણમાં વાસ મેળવે અને અંતે આપણે તેજ દોષના પાત્ર થઇશું.

ગુણી પુરૂષોને દેખી રાજી કોણ થાય? જેના મનમાં ગુણ પ્રતિ પ્રેમભાવ હોય, અને જે ગુણ મેળવવા ઇચ્છા રાખતો હોય, તેવા પુરૂષ જ ગુણવાળાને દેખી રાજી થાય. ગુણ ઉપર પ્રેમ થવાથી તેવા ગુણો આપણામા છે કે નહિ તેવો વિચાર સ્વાભાવિક રીતે જાગૃત થાય છે, અને વિચાર કરતા પોતાના ગુણ દોષની પોતાને ખબર પડે છે. અને પોતાના દોષ અથવા અજ્ઞાનતાનું જાણપણું તે, તે દૂર કરવાને પ્રબળ ઉત્સાહ રૂપ થાય છે. જ્યા સુધી ગુણી માણસના ગુણ કોઇ દેખે નહિ ત્યા સુધી તેનાથી પોતાના દોષ જાણી શકાતા નથી, અને જ્યારે તે જણાય નહિ ત્યારે તેમનો ત્યાગ પણ શી રીતે થઇ શકે? માટે પોતાના ગુણ દોષ જાણવા એ દરેક સુજ્ઞ પુરૂષનું પ્રથમ આવશ્યક કર્તવ્ય છે મનુષ્ય પોતે કઇ સ્થિતિમા છે અથવા ઉન્નતિ કરવના કયા પગથીઆપર ઉભો છે, તે જ્યારે જાણે છે, ત્યારે આગળ કેવું પગલું લેવું તે સવાલ બરાબર સમજે છે,

અને બીજા સાધારણ માણસોની માફક અંધારામા ફાંફાં મારવાને બદલે સિદ્ધ માર્ગે યોગ્ય સાધનો દ્વારા જઇ શકે છે. આ ઉપરથી સહજ જણાયુ હશે કે આત્મનિરીક્ષણ ઘણું જરૂરનું છે. અને તેને સારૂ ગુણીજનપર રાગ રાખી તેમના ગુણો મેળવવા અહર્નિશ ધીમે ધીમે મથ્યા કરવું આ સબંધમા ટીકાકારનો અભિપ્રાય નીચે પ્રમાણે છે.

ડહાપણ, સુજનતા, સ્થિરતા, પ્રિય ભાષણ, ઇત્યાદિ પોતાને તથા પરને લાભકારી આત્મધર્મમા પક્ષપાત રાખવો, તેની પ્રશસા કરવી, વગેરે સાધનોથી જેમ ગુણનો બાધ ન થાય તેમ પ્રવૃત્તિ કરવી. કારણ કે ગુણનો પક્ષપાત કરનારા પુરૂષો, બહુમાન દ્વારા મેળવેલા પુણ્યાનુબધી પુણ્યના પ્રભાવથી આ લોક તથા પરલોકમા, શરદઋતુના ચદ્રના કિરણ સરખો ધવલ ગુણનો સમૂહ નિશ્ચે પામે છે. કારણ કે ગુણાનુરાગ ચિતામણી રત્ન કરતા પણ અધિક ફળ આપનારો કહેવાય છે. ચિતામણિ રત્ન તો આ લોકની ઇચ્છિત વસ્તુને આપનારો છે, પણ ગુણાનુરાગ તો અનુક્રમે મોક્ષ સુખને આપનારો છે. માટે ગુણ ઉપર અનુરાગ–પક્ષપાત કરવો એ ગૃહસ્થનો સામાન્ય ધર્મ છે.

मूळ–तथा ऊहापोहादि योग इति ॥

અર્થ:—વળી ઉહાપોહ (તર્ક તથા તેનું સમાધાન) વગેરેનો સમાગમ કરવો.

ભાવાર્થ:—ગૃહસ્થે બુદ્ધિશાળી થવુ. જે માણસની બુદ્ધિ ખીલેલી નથી તે સર્વ ઠેકાણે હેરાન થાય છે માટે બુદ્ધિને ખીલવવી. બુદ્ધિના આઠ અગ શાસ્ત્રમાં કહેલાં છે. શુશ્રૂષા, શ્રવણ, ગ્રહણ, ધારણા, વિજ્ઞાન, ઉહ, અપોહ અને તત્ત્વાભિનિવેશ. હવે આપણે તે આઠના લક્ષણો વિચારીએ (૧) સાભળવાની ઇચ્છા તે શુશ્રૂષા, (૨) સાભળવું તે શ્રવણ, (૩) સાભળેલી વસ્તુનો અર્થ સમજીને અગીકાર કરવો તે ગ્રહણ. (૪) તે યાદ રાખવો તે ધારણા (૫) મોહ, સદેહ અને વિપરિતતારહિત નિશ્ચય જ્ઞાન તે વિજ્ઞાન, (૬) આ પ્રકારે અમુક બાબતનું ચોક્કસ જ્ઞાન મેળવીને બીજા પદાર્થમા તે બાબતનો વ્યાપ્તિ જ્ઞાન સહિત તર્ક કરવો તે ઉહ કહેવાય. એટલે જેમ ઘર

ગુણી પુરૂષ તરફ ખેચે છે, પછી ગુણી પુરૂષોનાં વચનો સાંભળી અંગીકાર કરે છે. અને ગુણી પુરૂષોનાં વચનો તે ધર્મના સૂત્રો સમાન હોવાથી ધર્મ તત્ત્વનું ચિન્તવન પણ આ રીતે થાય છે. માટે ગુણાનુરાગ એજ સદ્ધર્મનુ બીજ છે. કહ્યુ છે કે—

वपनं धर्मबीजस्य सत्प्रशंसादि तद्गतम् ।
तच्चिन्ताद्यङ्कुरादि स्यात् फलसिद्धिस्तु निर्वृत्तिः ॥

સત્પુરૂષોની પ્રશંસા તે ધર્મનુ બીજ છે. અને ધર્મ સબંધી ચિન્તવન કરવું તે બીજના અકુરા રૂપ છે, અને મોક્ષ એ ધર્મની ફળ સિદ્ધરૂપ છે.

આજ ઉપમાને વધારે ખુલ્લી રીતે જણાવીએ તો—

चिन्तासच्छ्रुत्यनुष्ठानदेवमानुषसंपदः ।
क्रमेणाङ्कुरसत्काण्डनालपुष्पसमा मताः ॥

ધર્મનુ ચિત્વન અકુરા સમાન છે, ધર્મશ્રવણ તે ડાળ સમાન છે, ધર્મનુ અનુષ્ઠાન તે નાલ (થડ) સમાન અને દેવતા મનુષ્યની સપત્તિ તે પુષ્પ સમાન છે.

બીજ વાવ્યા પછી પ્રથમ અકુરા ફુટે, પછી ડાળા થાય, પછી પત્ર આવે, પછી પુષ્પ આવે, અને પછી ફળ આવે તેમ ધર્મમા પણ ક્રમ સમજવો. સામાન્ય મનુષ્યો તો પગથીએ પગથીએ ચડીનેજ ઉંચે જઇ શકે છે તે માટે ધર્મશાસ્ત્રમા ગુણસ્થાનકના ચૌદ પગથીયા કહેલા છે. માટે સામાન્ય નિયમ તો ક્રમવાર ધર્મના ઉચ્ચ પગથીએ ચડવાનો છે. જો સારૂ પાત્ર ન હોય તો ધર્મબીજનું શું થાય છે, તે શાસ્ત્રકાર હવે જણાવે છે.

મૂળ—बीजनाशो यथाऽभूमौ प्ररोहो वेह निष्फलः ।
तथा सद्धर्मबीजानामपात्रेषु विदुर्बुधाः ॥

અર્થ.—અભૂમિ (ઉષરભૂમિ) મા વાવેલા બીજનો નાશ થાય છે, અથવા અકુરો થાય તો તે નિષ્ફળ થાય છે, તેવી જ

રીતે અયોગ્ય પાત્રમાં વાવેલાં સદ્ધર્મનાં બીજનો નાશ થાય છે, અથવા અંકુરો ફુટી નિષ્ફળ જાય છે

ભાવાર્થ—મારવાડ આદિ દેશની વેરાન ભુમિમાં વાવેલા બીજને અંકુરો થવા પામતો નથી, અને દૈવયોગે અંકુરો ફુટી નીકળ્યો તોપણ ધાન્યાદિકની નિષ્પત્તિ રૂપ ફળ મળતું નથી. તેજ રીતે અજ્ઞાનરૂપ ખારી જમીનવાળા હૃદયમાં વાવેલાં સદ્ધર્મનાં બીજનો નાશ થાય છે અને કદાચ અંકુરા રૂપી કોઇ સદ્ગુણ વ્યવહારમાં પ્રગટ થઇ શકે, પણ મોક્ષરૂપ ફળ તો મળતું નથી. આમ થવાનું કારણ શું?

न साधयति यः सम्यगज्ञः स्वल्पं चिकीर्षितम् ।
अयोग्यत्वात्कथं मूढः स महत्साधयिष्यति ॥

અર્થઃ-મૂઢ માણસ પોતાની અયોગ્યતાથી થોડું પણ કરવાને ધારેલું સારૂં કાર્ય કરવા સમર્થ થતો નથી, તો પછી મોક્ષપ્રાપ્તિ રૂપ મોટું કાર્ય કરવાને તે કેવી રીતે શક્તિમાન્ થઇ શકે?

ભાવાર્થઃ—મૂર્ખ માણસ કોઇ પણ કામ કરવાને લાયક નથી, પોતાને હિતકારી શું છે, અને પોતાને દુઃખકારી શું છે તેનો તફાવત નહિ સમજનારા પુરૂષ પોતાની આજીવિકા ચલાવવાને પણ શક્તિમાન થતો નથી જે સર્ષપ માત્ર ધારણ કરવાને સમર્થ નથી તે મેરૂ પર્વત કેમ ધારણ કરી શકે? અર્થાત્ નજ ધારણ કરી શકે. તેમ જે માણસ જેટલા બોધને યોગ્ય હોય તેટલો આપવો, નહી તો પરિણામ લાભકારી થવાને બદલે હાનિકારક નીવડે છે. કહ્યું છે કે—

गुणा गुणज्ञेषु गुणा भवन्ति
ते निर्गुणं प्राप्य भवन्ति दोषाः ।
आस्वाद्यतोयाः प्रवहन्ति नद्यः
समुद्रमासाद्य भवन्त्यपेयाः ॥

ગુણ જાણનાર પુરૂષને ગુણ ગુણરૂપે પરિણમે છે અને તેજ ગુણો નિર્ગુણી પુરૂષના સંબંધમાં આવતા દોષરૂપ જણાય છે. નદી-

ઓના જળ બહુજ સ્વાદિષ્ટ હોય છે પણ તેજ નદીઓ જ્યારે સમુદ્રને મળે ત્યારે તેમનુ પાણી પીવાને યોગ્ય રહેતું નથી. માટે અધિકારીનો વિચાર કરી બોધ આપવો વળી કહ્યું છે કે—

उपदेशो हि मूर्खाणां प्रकोपाय न तु शांतये ।
पयःपानं भुजङ्गानां केवलं विषवर्धनम् ॥

સર્પને પાયેલુ દુધ કેવળ તેનુ વિષ વધારે છે, તેમ મૂર્ખને આપેલો ઉપદેશ શાતિ કરવાને બદલે તેના કોપ (ક્રોધને) વધારે છે. માટે દેશના (ઉપદેશ) આપનારે પાત્રાપાત્રનો બહુજ વિચાર કરવો જોઇએ છે.

મૂળ—इति सद्धर्म देशनार्ह उक्तः ।
इदानीं तद्विधिमनुवर्तयिष्यामः इति ॥

માટે અત્યાર સુધી પ્રથમ પ્રકરણમા સદ્ધર્મદેશનાને યોગ્ય પુરૂષનું વર્ણન કર્યું, હવે ધર્મદેશનાના ક્રમને વર્ણવીશું.

મૂળ—तत्प्रकृतिदेवताधिभक्तिज्ञानमिति ॥

અર્થ—ધર્મ દેશનાને યોગ્ય પુરૂષની પ્રકૃતિનું તથા તેને કયા દેવ ઇષ્ટ છે તે સંબંધી જ્ઞાન મેળવવુ.

ભાવાર્થ:—જે પુરૂષને ઉપદેશ કરવાનો છે તેની પ્રકૃતિ પ્રથમ જાણવી જોઇએ તે પુરૂષને ગુણીજન ઉપર રાગ છે કે નહિ, તેના આચાર વિચાર કેવા છે, તે સર્વ ઉપદેશ આપનારે જાણવુ જરૂરનુ છે વળી તેને કયા દેવમા વિશેષ ભકિત છે તે પણ ઉપદેશકે જાણવું જોઇએ છે. જેની પ્રકૃતિ જાણવામા આવેલી હોય તેને કયે રસ્તે ધર્મનુ જ્ઞાન આપવુ તે સમજાઇ શકે (૧) જે માણસમાં પ્રવૃત્તિ બહુ હોય તેને ક્રિયા માર્ગથી ઉચ્ચ માર્ગે ચ્હડાવી શકાય. (૨) જે માણસમાં પ્રેમ બહુ હોય તેને ભક્તિ માર્ગથી સિધ્ધે રસ્તે વાળી શકાય, અને (૩) જેમાંના જ્ઞાન પ્રત્યે રૂચિ હોય તેને જ્ઞાન માર્ગથી ધર્મ માર્ગે આણી શકાય. માટે ઉપદેશ ગ્રહણ કરનારમાં કેવા કેવા ગુણો છે અથવા કયા અવગુણો છે તે પ્રથમ વિચારવુ જોઇએ.

વળી તેને કયા દેવ અથવા શાસન વાસ્તે વધારે રાગ છે તે ઉપદેશકના જાણવામાં આવે તો તે શાસનમા પણ આવા ઉત્તમ માર્ગાનુસારિપણાના ગુણોનુ વર્ણન કરેલુ છે તેમ દર્શાવી, તેની પ્રીતી પ્રથમ સંપાદન કરવી. પછી તેનામાં અને આપણા શાસનમાં શી શી બાબતમા મતભેદ છે, અને તે શા કારણથી છે, અને તેમા વધારે ઉચ્ચ તત્વો કોનામાં છે તે સમજાવવું, કે જેથી કરીને તે સન્માર્ગે વળે.

मूळ—तथा—साधारणगुणप्रशंसेति.

અર્થઃ—વળી સાધારણ ગુણોની પ્રશંસા કરવી.

ભાવાર્થઃ—જે માણસો દેશના સાંભળવાને યોગ્ય અધિકારી લાગતા હોય તેમના આગળ પ્રથમ તો લૌકિક અને લોકોત્તર સામાન્ય ગુણની પ્રશંસા કરવી, કે જેથી કરીને તે લોક તમારો બોધ સાંભળવાને લલચાય. હવે તે સામાન્ય ગુણો કયા તેનું બે શ્લોકથી વર્ણન કરે છે—

प्रदानं प्रच्छन्नं गृहमुपगते संभ्रमविधिः ।
प्रियं कृत्वा मौनं सदसि कथनं चाप्युपकृतेः ॥
अनुत्सेको लक्ष्म्यां निरभिभवसारा परकथा ।
श्रुते चासंतोषः कथमनभिजाते निवसति ॥
तृष्णां छिन्धि भज क्षमां जहि मदं पापे रतिं मा कृथाः ।
सत्यं ब्रूहि अनुयाहि साधुपदवीं सेवस्व विद्वज्जनान् ॥
मान्यान्मानय विद्विषोऽप्यनुनय प्रच्छादय स्वान् गुणान् ।
कीर्तिं पालय दुःखिते कुरु दयां एतत्सतां लक्षणम् ॥

અર્થઃ—સત્પાત્રને દાન આપવું તે છાનું આપવું, પણ લોક પ્રશંસાને માટે ન આપવું. જમણા હાથ જે કરે તે ડાબો હાથ ન જાણે તેમ દાન આપવું. ઘેર અતિથિ કે પરોણો, અથવા સત્પુરુષ પોતાને ઘેર આવે તો "અમારું મોટું ભાગ્ય" એમ વિચારી બીજાં બધાં કામ પડતાં મૂકી પ્રીતિ ઉપજે તેમ તેની આગતાસ્વાગતા કર-

વાને તત્પર થવું કોઈનુ ભલું કરીને મૌન રહેવુ, પણ અમુક માણસ ઉપર મેં આવો ઉપકાર કર્યો છે એમ પોતાના મુખે કદાપિ કહેવું નહિ, કારણકે તે તો હલકા માણસનો સ્વભાવ સૂચવે છે. પારકાએ જો પોતાના ઉપર ઉપકાર કર્યો હોય તો સભા સમક્ષ તેના ગુણનું વર્ણન કરવું, કારણ કે તેથી સામા મનુષ્યનો વિનય સચવાય છે, અને અન્યોન્ય પ્રીતિ વધે છે, તથા તે માણુસ બીજાને તેવો ઉપકાર કરવા વધારે ઉત્સુક બને છે. લક્ષ્મી મળે અભિમાન ન ધારણ કરવો, કારણ કે સ્વભાવે તે અસ્થિર છે લાબો સમય એક સ્થળે ઠરીને બેસતી નથી. બીજાની સારી વાતો કરવી, પણ બીજાને પરાભવ થાય તેવી વાત કદાપિ કરવી નહિ. બધી બાબતમાં સતોષ ધારણ કરવો, પણ શાસ્ત્રશ્રવણ કરવામાં કદાપિ સતોષ વૃત્તિ રાખવી નહિ. આવા ગુણો ઉમદા કુળના પુરૂષો સિવાય બીજામાં શી રીતે વાસ કરી શકે ? વળી લોભનો નાશ કરવો, ક્ષમા અંગીકાર કરવી, અભિમાન દૂર કરવો, પાપના કાર્યમા આનદ પામવો નહિ, સત્ય બોલવુ સાધુ પુરૂષોના માર્ગે ચાલવું, ભણેલા પુરૂષોની સેવા કરવી, માનવા યોગ્ય માણસોને માન આપવું, દુસ્મનોને મનાવી લેવા, પોતાના ગુણો ગુપ્ત રાખવા, કીર્તિનું રક્ષણ કરવુ, દુ:ખી પુરૂષો ઉપર દયા કરવી, આ સર્વ સારા માણસોના લક્ષણો છે.

આ પ્રમાણે પ્રથમ સામાન્ય ગુણનો ઉપદેશ દાખલા દલીલો સહિત આપવો

मूळ—तथा सम्यक्त्वादधिकाख्यानामिति ॥

અર્થ:—વળી સમ્યક્પણે અધિક ગુણનું આખ્યાન કરવુ.

ભાવાર્થ:—ઉપર પ્રમાણે સામાન્ય ગુણોનું વર્ણન કરતા એમ જણાય કે તે દેશના સાભળવાને ઉત્સુક થયેલો પુરૂષ આવા ગુણના વર્ણનમા રસ લે છે તો પછી ઉચ્ચ ગુણોનું વર્ણન તેની સન્મુખ કરવું.

पञ्चैतानि पवित्राणि सर्वेषां धर्मचारिणाम् ।
अहिंसा सत्यमस्तेयं त्यागो मैथुनवर्जनम् ॥ १ ॥

હિંસા ન કરવી, સત્ય બોલવું, ચોરી ન કરવી, દાન કરવું (અથવા પરિગ્રહની મર્યાદા રાખવી.) મૈથુન ન સેવવું. આ પાંચ બાબતો સર્વે ધર્મવાળા અંગીકાર કરે છે. જેટલા આર્ય ધર્મો છે તે સર્વ આ પાંચ વાતને અંગીકાર કરે છે. બુદ્ધ ધર્મમાં તેને પણશીળ (પાંચ શીળ) કહે છે. વેદાન્તમાં તેને પંચ યમ કહે છે. માટે પ્રથમ તેનો ઉપદેશ આપવો. પણ શ્રોતા (સાંભળનાર) ને આવી બાબતમાં રસ ન પડે તો ઉપદેશકે શું કરવું તે શાસ્ત્રકાર કહે છે.

मूळ—तथा अबोधेप्यनिन्देति ॥

અર્થ:—વળી ગુણનો બોધ ન થાય તોપણ નિન્દા ન કરવી.

ભાવાર્થ:—ઉપદેશક ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે શ્રોતા આગળ સામાન્ય તથા વિશેષ ગુણનું વર્ણન કરે, છતાં શ્રોતાના મન ઉપર અસર ન થાય, અથવા શ્રોતા બરાબર ન સમજે તો ઉપદેશકે ચીડાઇ જવું નહિ, તેમજ તેની નિન્દા કરવી નહિ. "તું મંદ બુદ્ધિવાળો છે, અમે તને સમજાવવાને આટલો બધો યત્ન કર્યો, છતાં તું તો પત્થર તુલ્ય રહ્યો ? તું તો મિથ્યાત્વી છું ? તને કાંઇ સમજણ પડતી નથી ?" આવા અથવા એવા અર્થવાળા શબ્દોમાં સાંભળનારનો તિરસ્કાર કરવો એ ઉપદેશકને ઉચિત નથી, કારણ કે તેમ કરવાથી તે શ્રોતાના મનમાં ગ્રહેલી જીજ્ઞાસા દૂર જતી રહે છે, અને હું ઉપદેશ ગ્રહણ કરવાને યોગ્ય નથી એવો વિચાર તેના મનમાં થાય છે, અને તેથી સાંભળવા તરફનો તેનો ભાવ કમી થાય છે તો તેવા સમયમાં ઉપદેશકે શું કરવું તે જણાવે છે—

शुश्रूषाभावकरणमिति.

અર્થ:—સાંભળવાની ઇચ્છા થાય તેવો ભાવ શ્રોતાના ઉત્પન્ન કરવો.

ભાવાર્થ:—તેઓને સાંભળવાની ઇચ્છા થાય તેવી રીતે ધર્મશાસ્ત્ર સમજાવવા ઉપદેશકે પ્રયત્ન કરવો. કારણ કે જ્યાં સુધી શુશ્રૂષા એટલે સાંભળવાની ઇચ્છા જાગ્રત થઇ નથી, ત્યાં સુધી ઉપદેશ આપવાથી અનર્થ થવાનો સંભવ છે. કહ્યું છે કે:—

स खलु पिशाचकी वातकी वा यःपरेऽनर्थिनि वाचमुदीरयति॥

જેને સાભળવાની ગરજ નથી તેની સન્મુખ બોલનાર ખરેખર પિશાચકી અથવા વાતકી જેવો છે. જેમ કોઇના શરીરમા ભૂત અથવા પિશાચે પ્રવેશ કર્યો હોય તે ગમે તેમ બકે તે સર્વ નિષ્ફળ છે, તેમ સાભળવાની ગરજ વિનાના પુરૂષને ઉપદેશ આપવો તે "ભેસ આગળ ભાગવત" સમાન છે. વળી જેને કોઇ પણ પ્રકારનો વાયુનો ઉન્માદ (ઘેલછા) થયો હોય તેનું બોલવું અર્થ વગરનુ છે, તેમ જીજ્ઞાસા વગરના માણુસને બોધ આપવો તે નિષ્ફળ છે. માટે પ્રથમ તો ધર્મશાસ્ત્ર સાભળવાની ઈચ્છા ઉત્પન્ન કરાવવી; નહિ તો—

આંધળા આગળ આરશી, બહેરા આગળ ગીત,
મૂરખ આગળ ધર્મકથા, ત્રણે એકજ રીત।

માટે સાભળવાની ઇચ્છા પ્રથમ જાગૃત કરી પછી બોધ આપવો, એ ઉપદેશકનુ ઉચિત કાર્ય છે

मूळ–तथा भूयो भूय उपदेश इति ॥

અર્થ –વળી વારંવાર ઉપદેશ આપવો

ભાવાર્થ:—જેમ કોઇને સનિપાત થયો હોય છે, તેને જ્યાં સુધી તે મટ નહિ ત્યા સુધી વારવાર કરીઆતા વગેરેનો કવાથ આપવામા આવે છે, તેમ જ્યા સુધી આપેલા ઉપદેશની વાત સાભળનારના હૃદયમા ઠશે નહિ ત્યા સુધી વારંવાર બોધ આપવો જોઇએ છે. શ્રી ઉમાસ્વાતિ વાચક લખે છે કે —

यद्वद्विषघातार्थं मन्त्रपदे न पुनरुक्तदोषोऽस्ति।
तद्वद्रागविषघ्नं पुनरुक्तमदुष्टमर्थपदम् ॥
वृत्त्यर्थं कर्म यथा तदेव लोकः पुनः पुनः कुरुते ।
एवं विरागवार्ताहेतुरपि पुनः पुनश्चिन्त्यः ॥

જેમ ઝેરને નાશ કરવા માટે મત્રપદ વારંવાર બોલ્યા છતાં, તેમા પુનરૂક્તિનો દોષ ગણાતો નથી, તેમ રાગરૂપી ઝેરને નાશ કરવાને વારવાર કહેલુ વ્યાખ્યાન પુનરૂક્ત ગણાતુ નથી

તેના કહેનારા જ્ઞાની પુરૂષો કે તેમણે કહેલા શાસ્ત્રો છે. માટે જ્ઞાનીની ગેરહાજરીમાં શાસ્ત્ર એજ આધારભૂત છે. કહ્યું છે કે:—

उपदेशं विनाप्यर्थकामौ प्रति पटुर्जनः ॥
धर्मस्तु न विना शास्त्रादिति तत्रादरो हितः ॥ २ ॥

અર્થ અને કામરૂપ બે પુરૂષાર્થ તો લોકો અન્યના ઉપદેશ વિના પણ સાધી શકે છે પણ ધર્મ તો શાસ્ત્ર વિના સધાતો નથી. માટે શાસ્ત્રમા આદર કરવો એ હિતકારી છે.

अर्थादाववविधानेऽपि तदभावः परं नृणाम् ॥
धर्मेऽविधानतोऽनर्थः क्रियोदाहरणात्परः ॥ ३ ॥
तस्मात्सदैव धर्मार्थीशास्त्रयत्नः प्रशस्यते ॥
लोके मोहान्धकारेऽस्मिन् शास्त्रालोकः प्रवर्तकः ॥ ४ ॥

અર્થાદિક ઉત્પન્ન કરવા પ્રયત્ન ન કરે તો તેનો અભાવતો છેજ, પણ ધર્મ કરવા પ્રયત્ન ન કરે તો અનર્થ થાય છે

માટે શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરવાવાળા ધર્મી પુરૂષો સદા પ્રશસા પામે છે આ લોકમા મોહરૂપ અન્ધકારની પ્રબળ સત્તા વ્યાપી રહેલી છે, તેથી સારૂ અથવા નરતું લોકો જોઇ શકતા નથી, તેમા શાસ્ત્રનો પ્રકાશજ માણસને શુદ્ધ માર્ગે દોરનાર છે.

पापामयौषधं शास्त्रं शास्त्रं पुण्यनिबन्धनम् ॥
चक्षुः सर्वत्रगं शास्त्रं शास्त्रं सर्वार्थसाधनम् ॥ ५ ॥

પાપરૂપ રોગનુ ઔષધ શાસ્ત્ર છે, પુણ્યનુ કારણ શાસ્ત્ર છે, સર્વે સ્થળે ગતિ કરનારૂ નેત્ર શાસ્ત્ર છે. ટુકમા સર્વ અર્થને સાધનારૂ શાસ્ત્ર છે.

न यस्य भक्तिरेतस्मिस्तस्य धर्मक्रियापि हि ॥
अन्धप्रेक्ष्यक्रियातुल्या कर्मदोषादसत्फला ॥ ६ ॥

જેને શાસ્ત્રમા ભક્તિ નથી, તેની ધર્મક્રિયાઓ તે આંધળાએ દેખવા યોગ્ય ક્રિયા સમાન છે, અને કર્મ દોષથી અસત્ફળવાળી છે, એટલે મદ્દમતિ રૂપ ફળ આપતી નથી

यः श्राद्धो मन्यते मान्यानहंकारविवर्जितः ॥
गुणरागी महाभागस्तस्य धर्मक्रिया परा ॥ ७ ॥

અહંકાર રહિત ગુણાનુરાગી (ગુણીજન ઉપર પ્રેમ રાખનાર) અને મોટી શક્તિવાળો જે શ્રાવક શાસ્ત્રમાં કહેલા માનનીય પુરૂષો તરફ માન દૃષ્ટિથી જુએ છે તેવા શ્રાવકની ધર્મક્રિયા ઉત્કૃષ્ટ જાણવી

यस्यत्वनादरः शास्त्रे तस्य श्रद्धादयो गुणाः ॥
उन्मत्तगुणतुल्यत्वान्न प्रशंसास्पदं सताम् ॥ ८ ॥

જેને શાસ્ત્રને વિષે આદર-બહુમાન નથી, તેના શ્રદ્ધા વગેરે ગુણો ઉન્મત્ત પુરૂષના ગુણ સમાન છે. માટે સારા મનુષ્યો તેની પ્રશંસા કરતા નથી.

मलिनस्य यथात्यन्तं जलं वस्त्रस्य शोधनम् ॥
अन्तःकरणरत्नस्य तथा शास्त्रं विदुर्बुधाः ॥ ९ ॥

અત્યન્ત મલિન વસ્ત્રને શુદ્ધ કરનાર જેમ જળ છે, તેમ અંતઃકરણની મલિનતાને શુદ્ધ કરનાર શાસ્ત્ર છે એમ પંડિત પુરૂષો કહે છે.

शास्त्रे भक्तिर्जगद्वन्द्यैर्मुक्तेर्दूती परोदिता ॥
अत्रैवेयमतो न्याय्या तत्प्राप्त्यासन्नभावतः ॥ १० ॥

જગતને વંદન કરવા યોગ્ય તીર્થંકર ભગવાને શાસ્ત્રભક્તિને મોક્ષરૂપી સ્ત્રી (શિવલક્ષ્મી) મેળવવાને દૂતિ સમાન ગણેલી છે, મોક્ષની પ્રાપ્તિના સાધનરૂપપણાથી શાસ્ત્રભક્તિને દૂતિ ગણી તે ન્યાય યુક્ત છે. આ ઠેકાણે શાસ્ત્રનું માહાત્મ્ય, પ્રભાવ, અદ્ભુત સામર્થ્ય બતાવી શ્રોતાવર્ગના મનમાં શાસ્ત્ર વિષે પૂજ્યભાવ ઉત્પન્ન કરાવવા જેવી વાત છે કે જ્યારે જ્ઞાની પુરૂષો વિચરતા હોય, જ્યારે અતીન્દ્રિય વસ્તુઓ અને આત્માના જાણનાર મહા પુરૂષો જગતમાં વિદ્યમાન હોય ત્યારે તો તેમનું વચન એજ શાસ્ત્ર ગણવામાં આવે, તેવા વખતે પુસ્તકના રચેલા વચનોની ગરજ રહે નહિ તેવા જ્ઞાનીઓ આ કાળે નહિ તો બીજા તેમના પછી આ વિષમ સમય માલુમ પડે છે, પણ તેમને અનુસરીને યોગ્ય અધિકારીઓ શાસ્ત્ર બનાવેલ પડે છે [illegible] તેના [illegible] નથી. પાસેથી જ્ઞાન મેળવી શકે તેવા અતિ

કારીઓના વિરહના સમયમા તેમણે ઉપદેશેલા વચનો જે શાસ્ત્રમા લખાયા હોય તે શાસ્ત્ર માણસોને આધારભૂત છે, માટે તેવા શાસ્ત્રોનો અનન્ય ભક્તિથી, અને શુદ્ધ ચિત્તથી અભ્યાસ કરવો, અને બીજા મનુષ્યોને તેમનો અભ્યાસ કરવા ભણી દોરવા.

मूळ–तथा प्रयोग आक्षेपण्या इति.

અર્થ—વળી આક્ષેપણી કથાનો પ્રયોગ કરવો

ભાવાર્થ:—જે કથાથી પ્રાણીઓના મન ઇન્દ્રિયોના વિષયથી, મોહના વિકારોથી વિમુખ થઇ તત્ત્વ ભણી વળે તેવી કથાને આક્ષેપણી કથા કહે છે. આક્ષેપણી કથા ચાર પ્રકારની છે. (૧) આચાર કથા (૨) વ્યવહાર કથા, (૩) પ્રજ્ઞપ્તિ કથા, (૪) દૃષ્ટિવાદ કથા. તેમની ટુંક વ્યાખ્યા નીચે પ્રમાણે છે.

૧ લોચ કરવો, ૪૨ દોષ રહિત આહાર ગ્રહણ કરવો. ઇત્યાદિ સાધુની ક્રિયાઓ આચાર કહેવાય છે.

૨ પ્રાપ્ત થયેલા દોષનુ નિવારણ કરવા પ્રાયશ્ચિત લેવુ તે વ્યવહાર કહેવાય

૩. સંશયવાળા પુરૂષોને મધુર વચનથી અને યુક્તિસર જ્ઞાન કરાવવુ તે પ્રજ્ઞપ્તિ કહેવાય

૪ શ્રોતાની અપેક્ષાએ સૂક્ષ્મ જીવાદિક ભાવ કહેવા તે દૃષ્ટિવાદ કહેવાય.

तथा ज्ञानाद्याचारकथनम् ॥

અર્થ—વળી જ્ઞાનાદિક આચારોનુ કથન કરવું.

ભાવાર્થ:—આચાર પાચ પ્રકારના છે. જ્ઞાનાચાર, દર્શનાચાર, ચારિત્રાચાર, તપાચાર અને વીર્યાચાર, તેનુ વર્ણન કરવુ જોઇએ તેમા પ્રથમ જ્ઞાનાચારને જાણવો જોઇએ જે આચારથી જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો ક્ષય થાય, અને આત્માનુ સ્વાભાવિક જ્ઞાન પ્રકટ થાય તેને જ્ઞાનાચાર કહે છે. તે જ્ઞાનાચારના આઠ ભેદ છે, તે વ્યાખ્યા સહિત અત્રે કહેવામા આવે છે

૧ જે વખતે શ્રુત ભણવાનુ ફરમાવેલુ હોય તે વખતે તે શ્રુત

કારીઓના વિરહના સમયમા તેમણે ઉપદેશેલા વચનો જે શાસ્ત્રમા લખાયા હોય તે શાસ્ત્ર માણસોને આધારભૂત છે, માટે તેવા શાસ્ત્રોનો અનન્ય ભક્તિથી, અને શુદ્ધ ચિત્તથી અભ્યાસ કરવો, અને બીજા મનુષ્યોને તેમનો અભ્યાસ કરવા ભણી દોરવા

मूळ—तथा प्रयोग आक्षेपण्या इति.

અર્થ—વળી આક્ષેપણી કથાનો પ્રયોગ કરવો

ભાવાર્થ:—જે કથાથી પ્રાણીઓના મન ઇન્દ્રિયોના વિષયથી, મોહના વિકારોથી વિમુખ થઇ તત્ત્વ ભણી વળે તેવી કથાને આક્ષેપણી કથા કહે છે. આક્ષેપણી કથા ચાર પ્રકારની છે (૧) આચાર કથા (૨) વ્યવહાર કથા, (૩) પ્રજ્ઞપ્તિ કથા, (૪) દૃષ્ટિવાદ કથા. તેમની ટુક વ્યાખ્યા નીચે પ્રમાણે છે

૧. લોચ કરવો, ૪૨ દોષ રહિત આહાર ગ્રહણ કરવો ઇત્યાદિ સાધુની ક્રિયાઓ આચાર કહેવાય છે.

૨ પ્રાપ્ત થયેલા દોષનુ નિવારણ કરવા પ્રાયશ્ચિત લેવું તે વ્યવહાર કહેવાય

૩. સંશયવાળા પુરુષોને મધુર વચનથી અને યુક્તિસર જ્ઞાન કરાવવુ તે પ્રજ્ઞપ્તિ કહેવાય

૪. શ્રોતાની અપેક્ષાએ સૂક્ષ્મ જીવાદિક ભાવ કહેવા તે દૃષ્ટિવાદ કહેવાય.

तथा ज्ञानाद्याचारकथनम् ॥

અર્થ—વળી જ્ઞાનાદિક આચારોનુ કથન કરવુ.

ભાવાર્થ:—આચાર પાચ પ્રકારના છે. જ્ઞાનાચાર, દર્શનાચાર, ચારિત્રાચાર, તપાચાર અને વીર્યાચાર, તેનુ વર્ણન કરવુ જોઇએ તેમા પ્રથમ જ્ઞાનાચારને જાણવો જોઇએ જે આચારથી જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો ક્ષય થાય, અને આત્માનુ સ્વાભાવિક જ્ઞાન પ્રકટ થાય તેને જ્ઞાનાચાર કહે છે તે જ્ઞાનાચારના આઠ ભેદ છે. તે વ્યાખ્યા સહિત અત્રે કહેવામા આવે છે

૧ જે વખતે સૂત્ર ભણવાનુ ફરમાવેલુ હોય તે વખતે તે સૂત્ર

ભણવું તે ભણવાનો યોગ્ય કાળ કહેવાય છે. યોગ્યકાળે કરેલી ખેતી ફળ આપે છે, તેમ યોગ્ય સમયે મેળવેલા જ્ઞાનનું બરાબર ફળ થાય છે.

૨. વળી જ્ઞાન મેળવવાને ઇચ્છાવાળા વિદ્યાર્થીએ ગુરૂ આવે ત્યારે સન્મુખ ઉભા થવું, ગુરૂનું આસન પાથરી આપવું, ગુરૂ બેઠા પછી બેસવું, ગુરૂ ચરણની સેવા કરવી વગેરે **વિનય** કરવો. અવિનયથી ભણેલી વિદ્યા નિષ્ફળ જાય છે. શ્રેણિક રાજાને માતંગ (ચાંડાળ) પાસેથી વિદ્યા શિખવાને વિનય કરવો પડયો હતો. જ્યાં સુધી તે ચાંડાલને આસન ઉપર બેસાડી શ્રેણિકરાજા તેનાથી નીચા આસન-પર ન બેઠા ત્યાં સુધી તે વિદ્યા શિખી શક્યો નહિ, માટે જ્ઞાન મેળ-વવા ગુરૂનો બહુજ વિનય કરવો.

૩ ભણવામાં તત્પર થયેલા વિદ્યાર્થીએ ગુરૂનું **બહુમાન** કરવું હૃદયમાં જાગૃત થયેલા ગુરૂ ઉપરના પૂજ્યભાવને શાસ્ત્રમાં બહુ-માન કહેલું છે. **વિનય** બાહ્ય ક્રિયારૂપ છે, અને **બહુમાન** હૃદયના ભાવરૂપ છે શાસ્ત્રમાં વિનયની ચોભંગી કહેલી છે.

૧. એક પુરૂષને વિનય છે, પણ બહુમાન નથી

૨. બીજાને બહુમાન છે, પણ વિનય નથી.

૩. ત્રીજાને વિનય અને બહુમાન બન્ને છે.

૪ ચોથાને બન્ને નથી. વિનય પણ નથી તેમ બહુમાન નથી

આ ચોભંગીના બીજે તથા ત્રીજે પ્રકાર આદરવા યોગ્ય છે. તેના ત્રીજે પ્રકાર ઉત્કૃષ્ટ જાણવો, અને બીજે પ્રકાર મધ્યમ જાણવો કેમકે ગુરૂ ઉપર તેના મનમાં પ્રીતિ તો ઘણી છે, પણ કોઇ કારણ વિશેષ ઉપજવાથી વિનય બતાવી શકતો નથી. એટલી તેની ખામી સમજવી. કોઇ રોગાદિક મોટી વ્યાધિના કારણથી ગુરૂ આવતા ઉભા થવું વગેરે વિનય બાહ્યાચારથી બની શકતો નથી, અને પોતે તેને પોતાનું કમનસીબ સમજે છે. માટે બીજા પ્રકારવાળા પ્રાણી પણ જ્ઞાનનો અધિકારી સમજવા. કહ્યું છે કે—

ભક્તિ વિના વા ભાવ કહીએ, ભાવે દુર ગવાય.

પ્રમાદ આદર નહિ એ પ્રમાણ–પ્રભુપદ

માટે અંતરંગ ભક્તિથી ગુરૂની સેવા કરવી, અને તેમના પ્ર

પૂજ્ય ભાવ રાખવો. એથી ગુરૂના હૃદયથી આશિષ સ્ફુરશે, જેથી ઘણા થાડા સમયમા વિશેષજ્ઞાન મેળવી શકાશે

૪. ભણવાની ઇચ્છાવાળાએ ઉપધાન કરવું જોઇએ. જે તપથી જ્ઞાનને પુષ્ટિ મળે તેને **ઉપધાન** તપ કહે છે તપપૂર્વક મેળવેલુ જ્ઞાન વિશેષ સફળ થાય છે. તપ કરવાથી શરીર તથા મન આત્માને સ્વાધીન થાય છે, અને તેથી કરીને આત્મા, મન તથા શરીર જ્ઞાન મેળવવામા યોગ્ય સાધન તરીકે વાપરી શકે છે અને તેથી વિશેષ જ્ઞાન ટુક સમયમા મળી શકે છે. જેના હથીઆર બરાબર સ્થિતિમા ન હોય તે બરાબર કામ કરી શકે નહિ, તેમ જેની ઇન્દ્રિયો સ્વાધીન ન હોય, અને મન સયમમા ન હોય તે ઇચ્છા પ્રમાણે અભ્યાસ કરી શકે નહિ માટે જ તપની આવશ્યકતા બતાવી છે. વળી **તપનો અર્થ વિચાર** કરવો એવો પણ થાય છે જે માણસો કેવળ સામા માણસે કહેલુ ગ્રહણ કરી બેસી રહેતા નથી, પણ તે ઉપર વિચાર કરે છે, તેમની માનસિક શક્તિઓ ખીલે છે, અને તેઓ તે જ્ઞાન કદાપિ વિસરી જતા નથી માટે જ્ઞાનના અભ્યાસીએ શ્રવણ કરેલી બાબતો ઉપર મનન-વિચાર કરવો એ પણ **જરૂરનું** છે.

૫ જેની પાસે વિદ્યા શિખ્યા હોઇએ તેનુ નામ છુપાવવુ તે **નિહ્નવ.** આ કામ કદાપિ કરવુ નહિ, કેમકે તે અસત્યનો એક પ્રકાર છે. વળી તેથી ચિત્તની મલીનતા થાય છે, અને નામ છુપાવવાથી મેળવેલુ જ્ઞાન સફળ થતુ નથી તેમજ આમ કરનારને કૃતઘ્ની સમજવો. જેની પાસે વિદ્યા ગ્રહણ કરી તેનુ નામ પ્રગટ રીતે કહેવુ અને તેની પ્રશસા થાય તેમ કરવુ. કારણ કે ત્યારે આપણે તેના ઋણથી મુક્ત થઇએ છીએ.

૬ વળી જ્ઞાન ગ્રહણ કરવાની ઇચ્છાવાળાએ વ્યજનભેદ ન કરવો. આ બાબત બહુજ ઉપયોગી છે, જૈન ધર્મના પુસ્તકોના ભાષાતર કરનારા કેટલાક કહેવાતા વિદ્વાનો જ્યારે પોતાને અમુક શ્લોકનો અર્થ ન બેસે ત્યારે તે સિદ્ધ કરવાનો પ્રયત્ન કરવાને બદલે તેને સ્થલે નવુ વાક્ય ગોઠવી દેવામા પોતાની વિદ્વત્તાનો દુરૂપયોગ કરે છે આમ કરવામા કેટલી વાર અર્થનો અનર્થ કરે છે. આ મોટો દોષ

बालस्त्रीमंदमूर्खाणां नृणां चारित्रकांक्षिणाम् ॥
अनुग्रहार्थं तत्त्वज्ञैः सिद्धान्तः प्राकृतः कृतः[२] ॥ १ ॥

ચારિત્રની ઇચ્છા કરનાર, બાળ, સ્ત્રી, મંદબુદ્ધિ અને મૂર્ખ માણસના ઉપર કૃપા કરવાને તત્ત્વ જાણનાર પુરૂષોએ સિદ્ધાન્ત પ્રાકૃત ભાષામાં રચેલા છે. વળી આ બાબત કલ્પિત પણ નથી, કારણ કે પ્રત્યક્ષ, અનુમાન, તથા આગમ પ્રમાણથી તેને બાધ આવતો નથી. માટે શાસ્ત્રમાં શંકા ન કરે તે દર્શનાચારનો પ્રથમ વિભાગ શંકારહિતપણું જાણવું. શુદ્ધ શ્રદ્ધા શુદ્ધ કાર્યને ઉત્સાહ આપે છે, અને શુદ્ધ કાર્ય પરંપરાએ મોક્ષરૂપ ફળ આપે છે માટે શાસ્ત્ર વિચારના જે જે પ્રકારો હૃદયમાં ઉઠતી હોય તેનો તેના જાણકાર યોગ્ય ગુરૂ પાસે ખુલાસો મેળવી શંકા રહિત થઇ શુદ્ધ પ્રવૃત્તિ કરવી.

૨ દર્શનાચારનો બીજો ભેદ કાંક્ષારહિતપણું તેના પણ બે પ્રકાર છે (૧) દેશ કાંક્ષા, (૨) સર્વ કાંક્ષા. સાંખ્ય વગેરે દર્શનમાંથી કોઇ એક દર્શનની કાંક્ષા કરે, એટલે તે દર્શન અંગીકાર કરવાને ઇચ્છા કરે તે દેશ કાંક્ષા અને સર્વ મતને સારા જાણી સર્વને ગ્રહણ કરવાને ઇચ્છે તે સર્વ કાંક્ષા.

આ દેશકાંક્ષા અને સર્વકાંક્ષાથી લાભ નથી, કારણ કે [illegible] કોઇ [illegible] ગ્રહણ કરતા જતા તેની સાથે [illegible] પણ ગ્રહણ કરવા તે [illegible] આ સર્વ [illegible] દેશ કાંક્ષારહિતપણું તે દર્શનાચારનો બીજો પ્રકાર સમજવો, આ ઠેકાણે એમ ન સમજવું કે અન્ય ધર્મ સર્વે ખોટા છે; કારણ કે અપેક્ષાએ અને અંશે સત્ય તો સર્વ ધર્મમાં રહેલું છે; માટે જ્યાં જ્યાં જેટલું સત્ય હોય ત્યાં ત્યાં તે ગ્રહણ કરવું એમ જૈન દર્શન કહે છે.

[illegible] આગમ પડે [illegible] નહિ, તેમજ [illegible] તે

१ वृद्धानिपातान्तम्. २ प्राकृतादिपातान्तम्.

પયોની અપ્રતિષ્ઠા કરવી નહિ. પણ તેથી ઉલટું જે જે કારણોને લીધે માન આપવુ ઘટતું હોય, તે તે કારણો માટે બીજા પથને માન આપવું. આવી રીતે વર્તવાથી બન્ને ધર્મને લાભ થાય છે, પોતાના ધર્મની ઉન્નતિ થાય છે, ને તે પર ધર્મને ફાયદો થાય છે. આથી જુદી રીતે થવાથી પરમતઅસહિષ્ણુતાથી પોતાનોજ પથ નાશ પામે છે. "

વળી આનદઘનજી મહારાજ લખે છે કે'–

જીનવરમા સઘળા દરિસણ છે, દર્શને જીનવર ભજનારે,
સાગરમા સઘળી તટિની સહી, તટિનીમા સાગર ભજનારે.
ષટ્દર્શન જીન અગ ભણી જે.

માટે અન્ય ધર્મમા પણ જે સત્ય દેખાતું હોય તે ગ્રહણ કરી સ્વધર્મમા અવિચળ શ્રદ્ધા રાખવી

(૩) **નિર્વિ ચિકિત્સા**—ભ્રાન્તિરહિતપણું એ દર્શનાચારનો ત્રીજો પ્રકાર સમજવો.

માણસે કાર્ય–કારણના અચળ નિયમમા જરા પણ ભ્રાન્તિ રાખવી જોઇતી નથી. " જેવુ કરીશુ તેવુ પામીશુ " એ સૂત્રને પોતાની સઘળી ક્રિયાના આધારભૂત ગણવુ જોઇએ છે કારણ કે જે માણસને કર્મના મહાન નિયમમા વિશ્વાસ નથી તે ધર્મક્રિયા કરતા, મારી ક્રિયાનુ અમુક પરિણામ આવશે કે નહિ તેવી ભ્રાન્તિ રાખે છે. અને તેથી જેવી શ્રદ્ધાથી અને અડગ ભક્તિથી ધર્મકાર્યમા પ્રવર્તવું જોઇએ તેવી રીતે પ્રવર્તી શકતો નથી. અને તેથી તેનુ યથાર્થ ફળ પણ મેળવી શકતો નથી. માટે તેવી ખોટી ભ્રાન્તિનો ત્યાગ કરી આત્મ શક્તિમા તેમજ કાર્ય–કારણના નિયમમા વિશ્વાસ રાખવો તેનું નામ **ભ્રાન્તિ રહિતપણું** સમજવુ બરોબર સાધનો મળ્યા એટલે સાધ્ય વસ્તુ પ્રાપ્ત થવાનીજ, માટે યોગ્ય સાધનોનું જ્ઞાન મેળવી તે પ્રમાણે વર્તવુ, એટલે સ્વયમેવ પરિણામ મળશે.

(૪) અજ્ઞાન કષ્ટ કરનારનું તપ, વિદ્યા, ચમત્કાર અને અતિશય જોઇ જેની સમ્યક્ જ્ઞાનરૂપી દૃષ્ટિ ન ચળે તે **અમૂઢ દૃષ્ટિ** કહેવાય. એ દર્શનાચારનો ચોથો પ્રકાર સમજવો.

સત્ય સ્વરૂપ સમજ્યા વિના, યોગના પ્રથમ બે પગથીયા (યમ અને નિયમ) તેને પ્રાપ્ત કર્યા સિવાય, પ્રાણાયામ આદિ બાહ્ય ક્રિયાથી કોઇ શરીરના પ્રાણને નિરોધી શકે, અથવા શરીરને કાષ્ટવત્ બનાવે, અથવા આકાશમા ઉડી શકે તો તેવા બાહ્ય શારીરિક ખેલોથી લોભાઇ જવું જોઇએ નહિ તે એક પ્રકારનો હઠ યોગ છે. સઘળા હઠ યોગી આત્મજ્ઞાની હોતા નથી. રાજયોગનો માર્ગ તેથી જુદાજ પ્રકારનો છે, તેમા આત્માની શક્તિથી શરીર, વાસનાઓ અને મનને વશ કરવામા આવે છે, અને તેથી આત્મશક્તિ પોતાની મેળે પ્રકાશી નીકળે છે. માટે રાજયોગ અને હઠયોગનો ભેદ સમજવો. જેઓ રાજયોગના માર્ગે છેક સુધી પહોચેલા હોય છે, તેઓની સર્વ શક્તિઓ ખીલેલી હોય છે, એ નિર્વિવાદિત સત્ય છે. પણ જેઓની શક્તિઓ ખીલેલી હોય છે, તેઓ આત્મજ્ઞાની હોય યા ન પણ હોય. માટે બાહ્ય ચમત્કારથી નહિ લોભાતાં તે કેવા તત્વોનો ઉદ્દેશ કરે છે, તે તત્વો બુદ્ધિગમ્ય છે કે નહિ તે ઉપર ખાસ લક્ષ આપવું કે જેથી ચમત્કારને લીધે અજ્ઞાનના ફાંદામા ફસાઇએ નહિ

ઉપર જણાવેલા ચાર દર્શનાચાર ગુણીને આશ્રયી કહેલા છે. હવે બાકીના ચાર જે ગુણને આશ્રયી રહેલા છે તે કહેવામા આવે છે

(૫) ઉપબૃંહણ એ દર્શનાચારનો પાંચમો ભેદ છે.

સમાન ધર્મવાળા પુરૂષોમા જે ગુણો હોય તો ગુરૂની પ્રશંસા કરવી, તેનું નામ ઉપબૃંહણ અથવા વૃદ્ધિ કહેવાય. ગુણની પ્રશંસા કરવાથી તે કરનાર ગુણાનુરાગી બને છે, અને જેના ગુણની પ્રશંસા થઇ હોય તે તે ગુણ વધારવાને ઉત્સાહી થાય છે, અને બીજાઓ તેના દાખલા લઇ તેવા ગુણ મેળવવાને દોરાય છે, માટે ગુણીના ગુણની અવશ્ય પ્રશંસા કરવી.

(૬) ધર્મમાર્ગથી પતિત થતા જીવોને ધર્મમા સ્થિર કરવા તેનું નામ સ્થિરીકરણ જાણવું. એક વાર મનુષ્યને ધર્મ ઉપર શ્રદ્ધા હોય, અને તદનુસાર વર્તતો પણ હોય, પણ મોહ રાજાના સુભટો તેને એવા ઘેરી લે છે કે તે મનુષ્ય ધર્મ માર્ગને મુકી પાછો [illegible] [illegible] ખટપટના [illegible], ઉત્તમ બાબતોના

વિચારોજ મનમા ન આવી શકે, અને તેનુ જીવન કેવળ પ્રાપંચિક બને, તો તેવા સમયમાં તેનું મન ઉચ્ચ વિચારો તરફ દોરવું એ ધર્મમા આગળ વધેલા પુરૂષોનું પ્રથમ કર્તવ્ય છે; તેમજ તેને કોઇ બાબતની સમજણ ન પડતી હોય, શકા હોય તો તે શંકાઓ દુર કરી તેને ધર્મ માર્ગમાં સ્થિર રાખવો

(૭) પોતાના ધર્મબધુઓને પોતાની શક્તિ પ્રમાણે સહાય આપવી તે **સામીવચ્છલ** (સ્વધર્મી વાત્સલ્ય) કહેવાય છે. પોતાના સધર્મિબધુઓને જમાડવા એવા સકુચિત અર્થમા સામીવચ્છલ શબ્દ હાલ વપરાવા લાગ્યો છે, જો કે તે પણ તેનો એક ભાગ છે. પણ આ શબ્દનો ખરો અર્થ વિચારીએ તો જેથી પોતાના સમાન ધર્મીઓનું કલ્યાણ થાય તેવી મદદ તન, મન અને ધનથી આપવી તેનું નામ સ્વામીવાત્સલ્ય સમજવું. દુનિયાના બીજા સંબધો ક્ષણિક છે, પણ સરખા ધર્મવાળાનો સબધ તો આ ભવ તથા પરભવ તુટતોજ નથી. કહ્યુ છે કે —

સ્વામીના સગપણ સમો, અવર ન સગપણ કોય;
ભક્તિ કરો સ્વામી તણી, સમકીત નિર્મળ હોય.

માટે સ્વધર્મી બધુઓને યથાશક્તિ મદદ આપવી એ પોતાનેજ મદદ કર્યા બરોબર છે સ્વધર્મી બધુઓ વડે ધર્મ છે, માટે તેમને સહાય આપી ઉચ્ચ માર્ગે ચડાવવાથી ધર્મ પણ ઉચ્ચ ભાવને પામશે

(૮) **પ્રભાવના** એ દર્શનાચારનો આઠમો ભેદ છે જેથી ધર્મની ખ્યાતિ થાય તેવાં કામ કરવાં તેનુ નામ પ્રભાવના હાલમાં તો જ્યારે વ્યાખ્યાન પુરૂ થાય ત્યારે પતાસા, વગેરેની લ્હાણી કરવાની ક્રિયાને પ્રભાવના કહેવામા આવે છે, આ રીત પણ ઠીક છે, પણ ખરી પ્રભાવના તો ત્યારેજ થઇ કહેવાય કે જ્યારે ધર્મ પાળનારા પોતાના પરોપકારી કૃત્યોથી જન સેવાથી, તથા ધર્મના સિદ્ધાન્ત પ્રમાણે ન્યાય નીતિસર વર્તી બીજા ઉપર સારી છાપ પાડે. જ્યા સુધી બીજાઓમા આપણા વિષે હલકો અભિપ્રાય બંધાય, એવા કૃત્ય આપણે કરીએ ત્યા સુધી ધર્મના ઉચ્ચ તત્વોની છાપ આપણે બીજાપર કદાપિ પાડી શકીશુ નહિ. માટે પોતાના વર્તનથી ધર્મની પ્રભાવના કરવી એ ઉચ્ચ કર્તવ્ય છે.

આ રીતે આઠ નિયમો ધ્યાનમાં રાખી વર્તવાથી ધર્મમાં અતિશય શ્રદ્ધા રહે છે, સ્વધર્મી બંધુઓનું કલ્યાણ થાય છે, અને આપણા ધર્મના તત્ત્વોની સારી અસર બીજાના ઉપર પાડવાને આપણે સમર્થ થઈએ છીએ.

પાઠથી જણાવેલા ચાર ભેદ ગુણને આશ્રયી છે. ગુણ-ગુણિમાં જુદા ભેદ છે, એમ દર્શાવવાને આ ક્રમ લીધો છે. જો ભેદ ન કબુલ કરીએ તો ગુણનો નાશ થવાથી ગુણીનો પણ નાશ થાય, અને પરિણામ શૂન્ય આવે, માટે દર્શનાચાર શુદ્ધિને અર્થે શ્રાવકોએ ઉપર જણાવેલા ગુણો ગ્રહણ કરવા.

હવે તપાચારનો વિચાર કરીએ.

તેના મૂળ બે ભેદ છે. **બાહ્ય અને અભ્યંતર.** અને તે દરેકના ૬ ભેદ હોવાથી તપના બાર ભેદ કહેવાય.

બાહ્ય તપના ૬ ભેદ નીચે પ્રમાણે જાણવા.

अणसणमूणोयरिया वित्तीसंखेवणं रसच्चाओ ।।
कायकिलेसो संलीणया य बज्झो तवो होइ ।। १ ।।

૧ અનશન ચાર પ્રકારના આહારનો ત્યાગ કરવો તો તે બે પ્રકારે થાય છે. એક થોડા કાળ સુધી, અને બીજો પ્રકાર જ્યાં સુધી આયુષ્ય છે ત્યાં સુધી અનશન કરે. થોડો કાળ આહારનો ત્યાગ કરવો તે મહાવીર શાસનના તીર્થમાં ૬ મહિના સુધી, ઋષભદેવના તીર્થમાં એક વર્ષ સુધી અને અજિતનાથ વગેરે બાવીસ જિનેશ્વરોના શાસનમાં આઠ મહિના સુધીનો વર્ણન સમજવો, એમ ટીકાકાર લખે છે.

જ્યારે શરીરની સ્થિતિ એવી થાય કે આત્માને તે શરીર [illegible] આત્મા એવી સ્થિતિએ પહોંચે કે આ શરીર [illegible] માટે અનશન કરવું, એમ અમે શાસ્ત્રમાંથી [illegible] છે.

(૨) ઉણોદરી તપનું વર્ણન નીચે પ્રમાણે છે.

बत्तीसं किर कवला आहारो कुच्छिपूरओ भणिओ ।।
पुरिसस्स महिलियाए अट्ठावीसं भवे कवला ।। १ ।।

પુરૂષને બત્રીસ કવળ (કોળીઆ) નો આહાર પેટને પૂર્ણ કરનાર કહેલો છે, એટલે પુરૂષને બત્રીસ કવળનો આહાર હોય છે, અને સ્ત્રીને અઠાવીસ કવળનો આહાર હોય છે. આવુ જે ખાવાનું માપ હોય તેના કરતા ઓછુ ખાવું તે ઉણોદરી તપ. આ દ્રવ્ય તપ છે, અને ક્રોધ વગેરેનુ પરિણામ ઘટાડવુ તે ભાવ ઉણોદરી તપ સમજવો.

૩. **વૃત્તિ સંક્ષેપ**–આજ તો મારે આટલાજ ખાવાના પદાર્થ ખપે, અથવા અમુક ક્ષેત્રમા જે ખાવાનુ મળે તેટલુજ ગ્રહણ કરવું, એવા અભિગ્રહ કરવા તે વૃત્તિસક્ષેપ કહેવાય.

૪. **રસત્યાગ**—દહીં, દુધ, ઘી વગેરે રસના પદાર્થોનો ત્યાગ કરવો તે રસત્યાગ કહેવાય.

૫. **કાયકલેશ**–જુદા જુદા આસનો વાળીને, અથવા કેશ લુચન વગેરેથી શરીરને કષ્ટ આપવુ તે કાયકલેશ તપ કહેવાય.

૬ **સંલીનતા**—અગોપાગ સકોચીને સુઈ રહેવું, ઇન્દ્રિયો, કષાય અને ત્રણ યોગને વશ રાખવા, અને સ્ત્રી, પશુ નપુસક, વગેરેથી રહિત સ્થાનમા વસવુ તે સલીનતા તપ કહેવાય

આ છ પ્રકાર બાહ્ય તપના છે હવે અભ્યતર તપના છ પ્રકાર કહેવાય છે·—

पायच्छितं विणओ वेयावच्च तहव सज्झाओ ॥
झाणं उसग्गोविय अप्भिंतरओ तवो होइ ॥ ? ॥

પ્રાયશ્ચિત વિનય, વૈયાવૃત્ય, સ્વાધ્યાય, ધ્યાન અને કાયોત્સર્ગ એ રીતે અભ્યતર તપના છ પ્રકાર છે.

આ રીતે તપના બાહ્ય તથા છ અભ્યતર પ્રકારનુ ટુક વિવેચન કર્યું. હવે તે કરવામા શો હેતુ સમાયેલો છે તે જરા લક્ષપૂર્વક વિચારીએ. બાહ્ય તપનો હેતુ શરીરને સયમમા રાખવાનો છે, અને આભ્યતર તપનો હેતુ મનને કબજામા રાખવાનો છે. જ્યારે શેઠ અજ્ઞાનાવસ્થામા હોય, ત્યારે નોકરે સર્વ સત્તા પોતાના હાથમા લેઇ લે છે, તેજ રીતે શરીર અને મન જે આત્માના નોકરો છે, સાધનો છે,

તેઓએ આત્માને પરવશ બનાવી દીધો છે. આત્મા પોતાની શક્તિ ભુલી જઇ ઇન્દ્રિયો અને મન જેમ નચાવે તેમ નાચે છે. તો તે શરીર અને મન આત્માના સયમમાં આવે એ માટે શાસ્ત્રકારોએ તપનો માર્ગ બતાવ્યો છે. ઇન્દ્રિયો રૂપી ઘોડાઓ વિષય ભણી દોડે છે, તેમને મન રૂપી લગામવતી સયમમાં રાખવા. જો કે ઘણા વખતથી હાથ કરેલી સત્તાને પાછી આપવા પ્રથમ તો ઇન્દ્રિયો નાકબુલ કરશે, પણ જ્યારે તેમને જણાશે કે મન આગળ અમારૂ કાંઇ ચાલે તેમ નથી. ત્યારે થોડી વાર ધમપછાડા કરી તાબે થશે. માટે ઇન્દ્રિયો અથવા શરીરને તેમની ઇચ્છા પ્રમાણે વર્તવા દેવાને બદલે મનના કાબુમાં રાખવા. ઇન્દ્રિયો મનને માથે ન ચઢી બેસે અને મનને સ્વાધીન રહે તે માટે ઉપવાસ આંબિલ આદિ તપ કરવાને શાસ્ત્રકારો ફરમાવે છે જે ઘોડો મદોન્મત્ત થઇ ગયો હોય તેને વશ રાખવાને આપણે ભુખ્યો રાખીએ છીએ, અથવા તેની ઇચ્છા વિરૂદ્ધ દોડાવીએ છીએ, પણ તેને આપણે મારી નાખતા નથી, કારણ કે તે ઘોડા આપણને ઉપયોગી છે, તેમ ઉપવાસ આંબિલ આદિ વ્રત કરીને આપણે આપણા શરીરને આપણા તાબે કરવાનું છે, પણ શરીરને મારી નાખવાનું નથી, કારણ કે શરીરનો નાશ કરવાથી મુક્તિ મળે તેમ નથી, માટે દમન અર્થે વ્રત કરવું એ જરૂરનું છે **शरीरमाद्यं खलु धर्मसाधनं** શરીર એ પ્રથમ ધર્મસાધન છે, માટે તે મરી જાય, તેની સ્થિતિમા આવવાથી કાંઇ ધર્મ થઇ શકે નહિ; પણ આપણે તેના દ્વારા બરાબર ધર્મ કરી શકીએ, અને એ આપણું સ્વામી ન બને માટે તેને બરાબર કાબુમાં, અને વ્રત કરવું, એજ બાહ્ય તપનો મુખ્ય હેતુ છે. શરીર [illegible] તેના સંબંધમાં વિદુષી એની બીસેન્ટ લખે છે કેઃ—

"Make yourself do a thing against the desire of the senses, and choose a time when the sense is rampant; when it is longing for that particular gratification, eager to have it, when the thing is right in front of you, and you are just putting out your hand to grasp it, stop and say 'I am

stronger than you, you shall not gratify that desire', keep on doing it and practise until the body is no obstacle at all, keep on doing it till you realize that your body is only your servant, your slave, acting or not acting as you like, and feel the sense of shame when the body is able to make you do what the mind condemns, feel that to do that is to be less than man, less than really human

ઇન્દ્રિયોની ઇચ્છા વિરૂદ્ધ કાઇ પણ એક કાર્ય કરવાનો નિશ્ચય કરો, અને જ્યારે અમુક ઇન્દ્રિયો પ્રબળ આવેગમા હોય, પોતાના વિષયની તૃપ્તિને વાસ્તે તત્પર થઇ રહી હોય, તે મેળવવાને ઉત્સુક હોય, ઇન્દ્રિયનો વિષય સમુખ હોય, અને તમે તે ગ્રહણ કરવાને તમારો હાથ લબાવવાની છેલ્લી પળમા હો તેવો સમય પસદ કરો, તે વખતે એકદમ તે કાર્ય કરતા બધ રહો. અને તે ઇન્દ્રિયને જણાવો કે "હુ તારા કરતા વધારે સત્તાવાળો છુ, તને તારી વાસના પૂરી કરવા નહિ દઉ " આ પ્રમાણે જુદે જુદે પ્રસગે જુદી જુદી ઇન્દ્રિઓના વિષયમા મહાવરો પાડતા જાઓ અને પછી તમારી ઉન્નતિમા શરીર વિઘ્ન રૂપ થશે નહિ તમને એમ ન લાગે કે શરીર તમારૂ નોકર છે, તમારો ગુલામ છે, તમારી ઇચ્છા પ્રમાણે ચાલનારો કિકર છે ત્યા સુધી ઉપર જણાવેલી રીતને અનુભવમા મૂકો અને જે વસ્તુને મન ધિક્કારે છે તે વસ્તુ શરીર તમારી પાસે કરાવે ત્યારે શરમાઓ અને ઇન્દ્રિઓથી ઘસડાઇ જવુ તે પોતાની માણસાઈ ખોવા બરાબર છે એમ હૃદયથી ધારો. " ઇચ્છા રોધન તપ ભલો. " એ શાસ્ત્ર વાક્ય પણ આ સ્થળે વિસરવું જોઇતું નથી આ રીતે બાહ્ય તપથી શરીર અને ઇન્દ્રિયો મનને સ્વાધીન થશે પણ તેટલાથી સર્વ કાર્યો સરે નહિ. જેમ મન શરીરનો રાજા છે, તેમ આત્મા મનનો રાજા છે. માટે આત્મશક્તિથી મનને વશ કરવા પ્રયત્ન કરો મનને વશ કરવાના બે માર્ગ છે. એક અભ્યાસ અને બીજો વૈરાગ્ય આ

સાધનથી તે કેવી રીતે વશ થઇ શકે તે તપાસીએ. માણસ ' મન બહુજ ચચળ, અસ્થિર, અને વેગવાળુ છે, પતાકાના પટ જેવું, કુંજરના કાન જેવું, અને શરદ ઋતુના વાદળ જેવું અસ્થિર છે, ક્ષણે ક્ષણે વિચારનો ફેરફાર થાય છે. તેવા મનને વશ રાખવું એ કામ દુર્ઘટ છે, પણ અભ્યાસ પાડી પ્રથમ એક વસ્તુ તરફ દોરવવું જોઇએ. વારવાર મન નાશી જશે, પણ જે વિચાર ઉપર આપણે મનને સ્થિર કરવું ધાર્યું હોય તે સિવાયના અન્ય વિચારને હાંકી મુકવાને ટેવ પાડો. ધીમે ધીમે બહુજ ધીમે ધીમે, આમ અભ્યાસ કરવાથી મન એકાગ્ર થશે, અને આત્મસત્તા કબુલ કરશે.

જ્યાં સુધી મનુષ્યને સદ્અસદનું જ્ઞાન નથી થયું ત્યાં સુધી તે સદની આશાએ અસદભણી ઘણી વાર દોડે છે. પણ પાછળથી જણાય છે કે જે વસ્તુઓમા તે સુખની આશા રાખતો હતો તે કેવળ સુખ નથી, પણ તે દુઃખ ગર્ભિત છે

તે મનુષ્ય આવી રીતે જ્ઞાન મેળવીને તે વસ્તુને દુઃખ ગર્ભિત સમજીને તે વસ્તુ પ્રતિ વિરક્ત થાય છે. ઘણી ઘણી વસ્તુઓના સબંધમા તે આવે છે, અને તેમા સુખ મેળવવા જાય છે, પણ તેને જણાય છે કે બહારથી સુખરૂપ જણાતી વસ્તુઓ દુઃખ મિશ્રિત છે, આ રીતે જ્યારે વિનાશી વસ્તુઓ તરફ વૈરાગ્ય થાય છે ત્યારે તેનું મન તે વસ્તુઓ તરફ દોડતું અટકે છે, વસ્તુની ખરી કીમત તે જાણે છે સત અને અસત અથવા નિત્ય અને અનિત્ય વસ્તુ વચ્ચે વિવેક કરતા શિખે છે વિવેક અને વૈરાગ્ય રૂપ બે ગુણો જ્યારે આ રીતે આત્માના ખીલે છે ત્યારે મનઃસયમ અથવા શમ આવવા [illegible] રીતે આવે છે તેનું મન બહારની વસ્તુઓ ભણી દોડતું બંધ થવાથી અન્તર્મુખ થાય છે, અને આત્માભણી આકર્ષાઇ તેની સાથે [illegible] વસ્તુઓ પ્રતિ વૈરાગ્ય હોવાને લીધે તે ભોગ તેને સુખ થતું નથી, તેમ તે ન મળે તેને દુઃખ થતું નથી. આ રીતે સુખ દુઃખની [illegible] વિનાનું મન શાંત અને નિશ્ચળ થાય છે. જ્યારે મન તરંગ વિનાના સરોવરની માફક શાંત અને નિશ્ચળ થાય છે [illegible] આત્માના કિરણો માનસિક સરોવરમાં પ્રકાશિત

કરે છે, અને **અંતરાત્મા તે પરમાત્મા બને છે.** આ સ્થિતિ એકદમ પ્રાપ્ત થઇ શકે તેમ નથી, પણ માણસ પ્રયત્ન કરે તો તેવી સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરી શકે આવી રીતે બાહ્ય તપથી શરીર તથા ઇન્દ્રિયોને, અને અભ્યંતર તપથી મનને સંયમમાં લાવવા પ્રયત્ન કરવો તેને તપાચાર કહે છે.

હવે **ચરિત્રાચારનો** વિચાર કરીએ તેના આઠ ભેદ છે. પંચ સમિતિ અને ત્રણ ગુપ્તિ. પંચ સમિતિના નામ ટુંકી વ્યાખ્યા સાથે નીચે પ્રમાણે છે:-

૧ ઇર્યાસમિતિ-રસ્તામાં જતા આવતા કોઇ પણ જીવનો વિઘાત ન થાય તે હેતુથી યતના પૂર્વક ધુંસરી જેટલી દૃષ્ટિથી ચાલવું તે ઇર્યાસમિતિ

૨ ભાષા સમિતિ-કોઇ પણ જીવના દ્રવ્ય અથવા ભાવ પ્રાણનો આપણા વચનથી વિઘાત ન થાય તેવી રીતે સત્ય વચન બોલવું તે ભાષા સમિતિ.

૩. એષણા સમિતિ-બેતાળીસ દોષ રહિત આહારાદિકની ગવેષણા (શોધ) કરવી તે

૪. આદાન નિક્ષેપણ સમિતિ-બેસતા, ઉઠતા, લેતા ને મૂકતા પુંજવા પ્રમાર્જવાનો ઉપયોગ રાખવો તે

૫. પારિષ્ઠાપનિકા સમિતિ—મળમૂત્રાદિકને પરઠવના શુદ્ધ ભૂમિ જોવાનો ઉપયોગ રાખવો તે.

તથા મનગુપ્તિ, વચનગુપ્તિ અને કાયગુપ્તિ એ રીતે ત્રણ ગુપ્તિઓ જાણવી.

મનગુપ્તિ—મનમા ઉત્પન્ન થતા વિચાર-તરંગોને રોકવા, અને મનને શાન્ત બનાવવુ અને સંયમમા લાવવુ તે મનગુપ્તિ કહેવાય છે. પ્રથમ મનને શુભ અધ્યવસાયમા રોકવું અને ધીમે ધીમે તેને એકાગ્ર બનાવી વશ કરવું તે મનગુપ્તિ.

વચનગુપ્તિ—મનુષ્યે પોતાના વચનો ઉપર પૂર્ણનિગ્રહ રાખવો જોઇએ ઘણાક મનુષ્યો મનના પ્રબળ આવેગમા ગમે તેવુ બોલી જાય

સાધનથી તે કેવી રીતે વશ થઇ શકે તે તપાસીએ. માણસ[illegible] બહુજ ચંચળ, અસ્થિર, અને વેગવાળુ છે, પતાકાના પટ[illegible] કુંજરના કાન જેવુ, અને શરદ ઋતુના વાદળ જેવું અસ્થિર છે, [illegible] ક્ષણે વિચારનો ફેરફાર થાય છે. તેવા મનને વશ રાખવું એ [illegible] દુર્ઘટ છે, પણ અભ્યાસ પાડી પ્રથમ એક વસ્તુ તરફ દોરવવું જો [illegible] વારંવાર મન નાશી જશે, પણ જે વિચાર ઉપર આપણે મનને [illegible] કરવું ધાર્યું હોય તે સિવાયના અન્ય વિચારને હાંકી મુકવાને ટેવ [illegible] ધીમે ધીમે બહુજ ધીમે ધીમે, આમ અભ્યાસ કરવાથી મન [illegible] થશે, અને આત્મસત્તા કબુલ કરશે.

જ્યાં સુધી મનુષ્યને સદ્અસદનું જ્ઞાન નથી થયું ત્યાં સુ[illegible] સદની આશાએ અસદભણી ઘણી વાર દોડે છે. પણ પાછળથી જ[illegible] છે કે જે વસ્તુઓમા તે સુખની આશા રાખતો હતો તે કેવળ [illegible] નથી, પણ તે દુઃખ ગર્ભિત છે

તે મનુષ્ય આવી રીતે જ્ઞાન મેળવીને તે વસ્તુને દુઃખ[illegible] [illegible] તે વસ્તુ પ્રતિ વિરક્ત થાય છે ઘણી ઘણી વસ્તુ[illegible] [illegible] તે [illegible] છે, અને તેમા સુખ મેળવવા જાય છે, પણ [illegible] બહારથી સુખરૂપ જણાતી વસ્તુઓ દુઃખ મિશ્રિત [illegible] આ રીતે [illegible] વિનાની વસ્તુઓ તરફ વૈરાગ્ય થાય છે ત્યારે મન તે વસ્તુઓ તરફ દોડતું અટકે છે, વસ્તુની ખરી કીમત [illegible] છે [illegible] અને અસત્ આ [illegible] નિત્ય અને અનિત્ય વસ્તુ [illegible] વિવેક કરતા [illegible] છે વિવેક અને વૈરાગ્ય રૂપ બે ગુણો [illegible] [illegible] આત્માના [illegible] છે ત્યારે મનસંયમ અથવા શમ [illegible] [illegible] છે તેનું મન બહારની વસ્તુઓ ભણી દોડતું [illegible] [illegible] છે, અને આત્માભણી આકર્ષાઇ તેની [illegible] [illegible] વસ્તુઓ પ્રતિ વૈરાગ્ય હોવાને લીધે તે [illegible] [illegible] નથી, તેમ તે [illegible] તેને દુઃખ થતું નથી. આ [illegible] વિનાનું મન શાંત અને નિર્મળ થાય છે. [illegible] [illegible] શાંત અને નિ[illegible] [illegible] નિત્ય [illegible] શાંતચિત્ત સરોવર

ભારે સંકટ સહન કરવાં પડે, ગમે તેવા વિકટ પ્રસંગો અનુભવવા પડે તોપણ આત્મ શ્વાસનો કદાપિ ત્યાગ કરવો નહિ. તમારી અંદર રહેલા આત્માની ઉન્નતિની છેવટની ફતેહમાં વિશ્વાસ રાખો, કારણ કે છેવટે તેને કોઈ પણ વિઘ્નરૂપ થવાનુ નથી. ભલે ક્ષણુવાર મોહરાજા, તથા દુનિયાના જુદા જુદા વિષયો રૂપ મોહરાજાના સુભટો આત્માને પોતાની જાળમા ફસાવે; પણ છેવટે સિંહરૂપ આત્મા, જે પોતાનું ખરૂ ભાન ભુલીને પોતાને હાલમાં બકરા ગણે છે, તે જ્યારે પોતાનું ખરૂ સિંહસ્વરૂપ બતાવશે, ત્યારે સર્વ બંધન પોતાની મેળે તૂટી જશે. માટે આત્માની અનંત શક્તિ જે દરેકમાં ગુપ્ત રહેલી છે તેમા દૃઢ વિશ્વાસ રાખવો, અને પોતાનું આત્મવીર્ય ફેરવીને જ્ઞાનાચારના આઠ ભેદ, દર્શનાચારના આઠભેદ, ચારિત્રાચારના આઠભેદ અને તપાચારના બાર ભેદ એ રીતે છત્રીસ ભેદો અંગીકાર કરવા, અને તેમનુ યથાર્થ પાલન કરવું તેનુ નામ **વીર્યાચાર** કહેવાય છે. જે શક્તિ છતા તેના સત્કાર્યમા ઉપયોગ કરતો નથી, તેને તેવી શક્તિ ફરીથી મળવી મુસ્કેલ છે, માટે શુભ કાર્યમા પોતાનુ આત્મવીર્ય તેમજ શરીરબળ વાપરવુ એજ ઉત્તમ છે. એક સ્થળે કહેલુ છે, કે છતી શક્તિએ દયાના કામમા જે ભાગ લેતો નથી તે હિંસાના કામમા ભાગ લે છે એમ કહી શકાય જે પદ તીર્થંકર પ્રાપ્ત કરી શક્યા, તે પદ પ્રાપ્ત કરવાનુ સામર્થ્ય આપણા આત્મામા રહેલુ છે, કારણકે સર્વ આત્માઓ સત્તાને સરખા છે માટે પુરૂષાર્થ કરવો, જેથી ઉચ્ચપદ પ્રાપ્ત થશે. એજ સાર છે

मूळ—तथा निरीहशक्यपालनेति ॥

અર્થ—વળી ઇચ્છા રહિતપણે શક્તિ અનુસાર (પંચાચારનુ) પાલન કરવુ.

ભાવાર્થઃ—આ સૂત્રમા બે બાબતો જણાવવામા આવી છે. પ્રથમ તો દરેક ધર્મ કાર્ય કરવુ તે ફળની ઇચ્છા વગર કરવુ ફળ બે પ્રકારના કહેલાં છે. એક તો લૌકિક અને બીજુ લોકોત્તર. રાજા થવાની, ચક્રવર્તી થવાની, નાયક થવાની ઇચ્છા રાખવી ને લૌકિ...

છે. પાછળથી પસ્તાય છે, પણ થયું ન થયું થતું નથી; માટે વચન ઉપર કાબુ રાખવો અને કોઇ પણ શબ્દનો મુખમાંથી ઉચ્ચાર થાય તે પહેલાં બોલેલા વગરનું શુ પરિણામ આવશે તેનો સમજુ માણસે વિચાર કરવો, અને જરૂર કરતાં વિશેષ બોલવું નહિ.

કાયગુપ્તિ—શરીરને અશુભ વ્યાપારમાં જતાં રોકવું અને ઇન્દ્રિયોને નિગ્રહમા રાખવી.

આ આઠને શાસ્ત્રમાં **પ્રવચન માતા** કહેલ ખરી છે. જેમ માતા પોતાના બાળકનું રક્ષણ કરે છે તેમ પચ સમિતિ અને ત્રણ ગુપ્તિ ચારિત્રનું રક્ષણ કરે છે.

હવે વીર્યાચારનો વિચાર કરીએ.

વીર્ય એટલે આત્મશક્તિ. જે મનુષ્યને આત્મશક્તિમાં વિશ્વાસ નથી તે ધર્મના ઉચ્ચ પગથીયાપર ચડવાને લાયક નથી. આત્માના પ્રદેશે પ્રદેશે અનતી કર્મ વર્ગણાઓ લાગેલી છે, આવો શાસ્ત્રબોધ સાંભળી ઘણાક મનુષ્યો નાસીપાસ થાય છે. આટલી બધી કર્મવર્ગણાઓ છે અને નવા કર્મ ક્ષણે ક્ષણે ઉપાર્જન કરવામાં આવે છે તો પછી સર્વ કર્મનો અંત શી રીતે આવશે? આ વિચાર ઘણા માણસોને નિર્બળ અને કાયર બનાવે છે. પણ તે સાથે શાસ્ત્ર જણાવે છે કે આત્માનો એક પ્રદેશ અનતી કર્મ વર્ગણાઓને એક ક્ષણમાં નાશ કરવા સમર્થ છે, તે બાબત પણ વિસરી જવાની નથી. સૂર્ય પોતાના તેજસ્વી સ્વરૂપે પ્રકાશે છે ત્યારે ગમે તેવા ભારે વાદળના સમૂહને [illegible] નાખે છે, તેમજ આત્મા જ્ઞાનદર્શન અને ચારિત્રના પોતાના શુદ્ધ સ્વભાવમા વિચારે છે ત્યારે તેની શક્તિ એટલી સબળ થાય છે કે એક સમયમા સકળ કર્મ કળીનો નાશ કરે છે. કહ્યું છે કે—

अयमात्माऽनन्तवीर्योऽयमात्मा विश्वप्रकाशकः ॥
त्रैलोक्यं चालयत्येव ध्यानशक्तिप्रभावतः ॥ १ ॥

આ આત્મા સકળ વિશ્વનો પ્રકાશ કરનાર આત્મા અનંત વીર્ય (શક્તિ) વાળો છે અને ધ્યાનશક્તિના પ્રભાવથી ત્રણ જગતને ચલાયમાન કરે છે માટે તે શક્તિ ઉપર વિશ્વાસ રાખી વર્તવું, ગમે તે

ભારે સકટ સહન કરવાં પડે, ગમે તેવા વિકટ પ્રસગો અ ભવવા પડે તોપણ આત્મ શ્વાસનો કદાપિ ત્યાગ કરવો નહિ. તમારી અંદર રહેલા આત્માની ઉન્નતિની છેવટની ફતેહમા વિશ્વાસ રાખો, કારણ કે છેવટે તેને કોઈ પણ વિઘ્નરૂપ થવાનુ નથી. ભલે ક્ષણવાર મોહરાજા, તથા દુનિયાના જુદા જુદા વિષયો રૂપ મોહરાજાના સુભટો આત્માને પોતાની જાળમા ફસાવે, પણ છેવટે સિહરૂપ આત્મા, જે પોતાનું ખરૂ ભાન ભુલીને પોતાને હાલમાં બકરા ગણે છે, તે જયારે પોતાનું ખરૂ સિહસ્વરૂપ બતાવશે, ત્યારે સર્વ બધન પોતાની મેળે તૂટી જશે. માટે આત્માની અનત શક્તિ જે દરેકમાં ગુપ્ત રહેલી છે તેમા દૃઢ વિશ્વાસ રાખવો, અને પોતાનું આત્મવીર્ય ફેરવીને જ્ઞાનાચારના આઠ ભેદ, દર્શનાચારના આઠભેદ, ચારિત્રાચારના આઠભેદ અને તપાચારના બાર ભેદ એ રીતે છત્રીસ ભેદો અગીકાર કરવા, અને તેમનુ યથાર્થ પાલન કરવું તેનુ નામ **વીર્યાચાર** કહેવાય છે. જે શક્તિ છતા તેના સત્કાર્યમા ઉપયોગ કરતો નથી, તેને તેવી શક્તિ ફરીથી મળવી મુસ્કેલ છે, માટે શુભ કાર્યમા પોતાનુ આત્મવીર્ય તેમજ શરીરબળ વાપરવુ એજ ઉત્તમ છે એક સ્થળે કહેલુ છે, કે છતી શક્તિએ દયાના કામમા જે ભાગ લેતો નથી તે હિમાના કામમા ભાગ લે છે એમ કહી શકાય જે પદ તીર્થંકર પ્રાપ્ત કરી શકયા, તે પદ પ્રાપ્ત કરવાનુ સામર્થ્ય આપણા આત્મામા રહેલુ છે, કારણકે સર્વ આત્માઓ સત્તાને સરખા છે માટે પુરૂષાર્થ કરવો, જેથી ઉચ્ચપદ પ્રાપ્ત થશે, એજ સાર છે.

मूळ—तथा निरीहशक्यपालनेति ॥

અર્થ—વળી ઇચ્છા રહિતપણે શક્તિ અનુસાર (પંચાચારનુ) પાલન કરવુ

ભાવાર્થ:—આ સૂત્રમા બે બાબતો જણાવવામા આવી છે. પ્રથમ તો દરેક ધર્મ કાર્ય કરવું તે ફળની ઇચ્છા વગર કરવુ ફળ બે પ્રકારના કહેલા છે. એક તો લૌકિક અને બીજુ લોકોત્તર રાજા થવાની ચક્રવર્તી થવાની, નાયક થવાની ઇચ્છા રાખવી તે લૌકિક ફળ -

છે. પાછળથી પસ્તાય છે, પણ થયું ન થયું થતું નથી; માટે વચ ઉપર કાબુ રાખવો અને કોઇ પણ શબ્દનો મુખમાંથી ઉચ્ચાર થા તે પહેલાં બોલેલા વચનનું શુ પરિણામ આવશે તેનો સમજુ માણસે વિચાર કરવો, અને જરૂર કરતાં વિશેષ બોલવું નહિ.

કાયગુપ્તિ—શરીરને અશુભ વ્યાપારમાં જતાં રોકવું અને ઇન્દ્રિયોને નિગ્રહમાં રાખવી.

આ આઠને શાસ્ત્રમાં **પ્રવચન માતા** કહેલ ખરી છે. જેમ માતા પોતાના બાળકનું રક્ષણ કરે છે તેમ પંચ સમિતિ અને ત્રણ ગુપ્તિ ચારિત્રનું રક્ષણ કરે છે.

હવે વીર્યાચારનો વિચાર કરીએ.

વીર્ય એટલે આત્મશક્તિ. જે મનુષ્યને આત્મશક્તિમાં વિશ્વાસ નથી તે ધર્મના ઉચ્ચ પગથીયાપર ચડવાને લાયક નથી. આત્માના પ્રદેશે પ્રદેશે અનતી કર્મ વર્ગણાઓ લાગેલી છે, આવો શાસ્ત્રોપદેશ સાંભળી ઘણાક મનુષ્યો નાશીપાસ થાય છે. આટલી બધી કર્મવર્ગણાઓ છે અને નવા કર્મ ક્ષણે ક્ષણે ઉપાર્જન કરવામાં આવે છે તો બાંધી ગયેલ કર્મનો અંત શી રીતે આવશે? આ વિચાર ઘણા માણસોને નિર્બળ અને કાયર બનાવે છે. પણ તે સાથે શાસ્ત્ર જણાવે છે કે આત્માના એક પ્રદેશ અનતી કર્મ વર્ગણાઓને એક ક્ષણમા નાશ કરવા સમર્થ છે, તે બાબત પણ વિસરવી જોઇતી નથી. સૂર્ય પોતાના તેજસ્વી કિરણો પ્રકાશે છે ત્યારે ગમે તેવા ભારે વાદળના સમૂહને [illegible] છિન્નભિન્ન નાખે છે, તેમજ આત્મા જ્ઞાનદર્શન અને ચારિત્રના પોતાના શુદ્ધ સ્વભાવના વિચારે છે ત્યારે તેની શક્તિ એટલી [illegible] થાય છે કે એક સમયના સકળ કર્મ કળનો નાશ કરે છે. કહ્યું છે કે—

यथाऽनन्तवीर्यात्मा विश्वप्रकाशकः ॥
तथाऽयं चात्मनैवात्र ध्यानशक्तिप्रभावतः ॥ ? ॥

[illegible] વિશ્વનો પ્રકાશ કરનાર આત્મા અનંત વીર્ય [illegible] અને ધ્યાનશક્તિના પ્રભાવથી [illegible] [illegible] તે [illegible] વિચાર [illegible], સમે તે

ભારે સંકટ સહન કરવાં પડે, ગમે તેવા વિકટ પ્રસગો અ ભવવા પડે તોપણ આત્મ શ્વાસનો કદાપિ ત્યાગ કરવો નહિ. તમારી અદર રહેલા આત્માની ઉન્નતિની છેવટની ફતેહમા વિશ્વાસ રાખો, કારણુ કે છેવટે તેને કોઈ પણ વિઘ્નરૂપ થવાનુ નથી. ભલે ક્ષણવાર મોહરાજા, તથા દુનિયાના જુદા જુદા વિષયો રૂપ મોહરાજાના સુભટો આત્માને પોતાની જાળમા ફસાવે, પણ છેવટે સિહરૂપ આત્મા, જે પોતાનું ખરૂ ભાન ભુલીને પોતાને હાલમા બકરા ગણે છે, તે જયારે પોતાનું ખરૂ સિહસ્વરૂપ બતાવશે, ત્યારે સર્વ બધન પોતાની મેળે તૂટી જશે. માટે આત્માની અનત શક્તિ જે દરેકમા ગુપ્ત રહેલી છે તેમા દઢ વિશ્વાસ રાખવો, અને પોતાનું આત્મવીર્ય ફેરવીને જ્ઞાનાચારના આઠ ભેદ, દર્શનાચારના આઠભેદ, ચારિત્રાચારના આઠભેદ અને તપાચારના બાર ભેદ એ રીતે છત્રીસ ભેદો અગીકાર કરવા, અને તેમનુ યથાર્થ પાલન કરવું તેનુ નામ **વીર્યાચાર** કહેવાય છે. જે શક્તિ છતા તેના સત્કાર્યમા ઉપયોગ કરતો નથી, તેને તેવી શક્તિ ફરીથી મળવી મુસ્કેલ છે, માટે શુભ કાર્યમા પોતાનુ આત્મવીર્ય તેમજ શરીરબળ વાપરવુ એજ ઉત્તમ છે. એક સ્થળે કહેલુ છે, કે છતી શક્તિએ દયાના કામમા જે ભાગ લેતો નથી તે હિંસાના કામ મા ભાગ લે છે એમ કહી શકાય જે પદ તીર્થંકર પ્રાપ્ત કરી શકયા, તે પદ પ્રાપ્ત કરવાનુ સામર્થ્ય આપણા આત્મામા રહેલુ છે, કારણકે સર્વ આત્માઓ સત્તાને સરખા છે માટે પુરૂષાર્થ કરવો, જેથી ઉચ્ચપદ પ્રાપ્ત થશે, એજ સાર છે.

मूळ—तथा निरीहशक्यपालनेति ॥

અર્થ—વળી ઇચ્છા રહિતપણે શક્તિ અનુસાર (પંચાચારનુ) પાલન કરવુ.

ભાવાર્થ:—આ સૂત્રમા બે બાબતો જણાવવામા આવી છે. પ્રથમ તો દરેક ધર્મ કાર્ય કરવુ તે ફળની ઇચ્છા વગર કરવુ ફળ બે પ્રકારના કહેલા છે. એક તો લૌકિક અને બીજુ લોકોત્તર રાજા થવાની ચક્રવર્તી થવાની, નાયક થવાની ઇચ્છા રાખવી તે લૌકિક ફળ

છે. માટે કદાપિ પ્રવૃત્તિ ન થાય તોપણ વિચાર અને ભાવના તો ઉચ્ચ પ્રકારનાજ રાખવા. જે માણસો શક્તિ વિચાર્યા સિવાય કાર્યનો આરંભ કરે છે તેઓને આર્તધ્યાન થાય છે, માટે શક્તિ પ્રમાણે ધર્મ કાર્યમા પ્રવૃત્ત થવું એજ આ સૂત્રનો સાર છે.

मूळ—तथा पालनोपायोपदेश इति.

અર્થઃ—વળી પાળવાના ઉપાયનો ઉપદેશ કરવો

ભાવાર્થઃ—જ્ઞાનાચાર વગેરે પાચ આચારનુ વિવેચન આપણે વિચારી ગયા, પણ તે પાળવાનો ઉપાય સમજાવવો જોઇએ. તેને વાસ્તે તેને પોતાના સરખા ગુણવાળા અથવા અધિક ગુણવાળાની સોબતમા રહેવાનો ઉપદેશ આપવો જોઇએ, કારણ કે અન્યને તેમના આચારમા પ્રવર્તતા જોઇ તે પણ તે પ્રમાણે વર્તવાને દોરાય છે વળી ઉન્નતિક્રમના-ગુણ સ્થાનકના જે પગથીયાપર ઉભલો હોય તેને યોગ્ય ક્રિયા બતાવવી, તેથી તે આગળ વધી શકશે જે માણસ તદ્દન સ્વાર્થ વૃત્તિનો છે, તેને પરમાર્થમા દાન આપવાનો ઉપદેશ આપીએ તો નિરર્થક જાય, માટે પ્રથમ તો તેને તેની સ્ત્રી અને છોકરાને સારૂ ધન વાપરવાનો ઉપદેશ આપવો આ રીતે જ્યારે બીજાને સારૂ ધન વાપરતા શિખે ત્યારે તેના કુટુંબીઓનુ ભરણપોષણ કરવાનો ઉપદેશ આપવો, તે સ્થિતિ પ્રાપ્ત થયે તેની નાતના મનુષ્યોના કલ્યાણ અર્થે ધનનો ઉપયોગ કરવાનુ કહેવું આમ ચઢતા ચઢતા તે પરોપકારી થઈ શકે, માટે અધિકારી જોઇને બોધ આપવો એ સદ્‌ગુરૂનું ઉત્તમ લક્ષણ છે. ગુણસ્થાનકના જુદા જુદા પગથિયા ઉપર ઉભેલા બધા મનુષ્યોને એક સરખો ઉપદેશ લાભકારી થઇ શકેજ નહિ, માટે પાત્રનો વિચાર કરી, તેની શક્તિ વિચારી, તેને પાળવા યોગ્ય માર્ગને ઉપાય સૂચવવો.

मूळ—तथा फलप्ररूपणेति.

અર્થ—વળી ફળની પ્રરૂપણા કરવી

ભાવાર્થઃ—સામાન્ય મનુષ્યો કોઈ પણ ફળની આશા સિવાય પ્રવૃત્તિ કરવા લલચાતા નથી. અમુક કાર્યનું લાભદાયી ફળ છે તેમ જ્યારે તેમના જાણવામા આવે છે ત્યારે તેઓ તે ફળ મેળવવાને યોગ્ય

છે. માટે કદાપિ પ્રવૃત્તિ ન થાય તોપણ વિચાર અને ભાવના તો ઉચ્ચ પ્રકારનાંજ રાખવા જે માણસો શક્તિ વિચાર્યા સિવાય કાર્યનો આરંભ કરે છે તેઓને આર્તધ્યાન થાય છે, માટે શક્તિ પ્રમાણે ધર્મ કાર્યમા પ્રવૃત્ત થવું એજ આ સૂત્રનો સાર છે.

मूळ—तथा पालनोपायोपदेश इति.

અર્થઃ—વળી પાળવાના ઉપાયનો ઉપદેશ કરવો

ભાવાર્થઃ—જ્ઞાનાચાર વગેરે પાચ આચારનુ વિવેચન આપણે વિચારી ગયા, પણ તે પાળવાનો ઉપાય સમજાવવો જોઇએ. તેને વાસ્તે તેને પોતાના સરખા ગુણવાળા અથવા અધિક ગુણવાળાની સોબતમાં રહેવાનો ઉપદેશ આપવો જોઇએ, કારણ કે અન્યને તેમના આચારમા પ્રવર્તતા જોઇ તે પણ તે પ્રમાણે વર્તવાને દોરાય છે. વળી ઉન્નતિક્રમના-ગુણ સ્થાનકના જે પગથીયાપર ઉભલો હોય તેને યોગ્ય ક્રિયા બતાવવી, તેથી તે આગળ વધી શકશે જે માણસ તદન સ્વાર્થ વૃત્તિનો છે, તેને પરમાર્થમા દાન આપવાનો ઉપદેશ આપીએ તો નિરર્થક જાય, માટે પ્રથમ તો તેને તેની સ્ત્રી અને છોકરાને સારૂ ધન વાપરવાનો ઉપદેશ આપવો આ રીતે જ્યારે બીજાને સારૂ ધન વાપરતા શિખે ત્યારે તેના કુટુબીઓનુ ભરણપોષણ કરવાનો ઉપદેશ આપવો, તે સ્થિતિ પ્રાપ્ત થયે તેની નાતના મનુષ્યોના કલ્યાણ અર્થે ધનનો ઉપયોગ કરવાનુ કહેવું. આમ ચઢતા ચઢતા તે પરોપકારી થઈ શકે, માટે અધિકારી જોઇને બોધ આપવો એ સદ્ગુરૂનું ઉત્તમ લક્ષણ છે. ગુણસ્થાનકના જુદા જુદા પગથિયા ઉપર ઉભેલા બધા મનુષ્યોને એક સરખો ઉપદેશ લાભકારી થઇ શકેજ નહિ, માટે પાત્રનો વિચાર કરી, તેની શક્તિ વિચારી, તેને પાળવા યોગ્ય માર્ગને ઉપાય સૂચવવો.

मूळ—तथा फलप्ररूपणेति.

અર્થ—વળી ફળની પ્રરૂપણા કરવી

ભાવાર્થઃ—સામાન્ય મનુષ્યો કોઈ પણ ફળની આશા સિવાય પ્રવૃત્તિ કરવા લલચાતા નથી અમુક કાર્યનું લાભદાયી ફળ છે તેમ જ્યારે તેમના જાણવામા આવે છે ત્યારે તેઓ તે ફળ મેળવવાને યોગ્ય

સુખનું વર્ણન કરી પછી તે સુખને પણ દુઃખરૂપ દેખાડવામા આવ્યુ છે, આત્માના સ્વાભાવિક સુખની અપેક્ષાએ દેવલોકનું સુખ પણ છે-વટે અલ્પજ છે, પણ બાળજીવોને ધર્મ માર્ગે દોરવામાં તેનો ઉપદેશ જરૂરનો છે.

तथा सुकुलागमनोक्तिरिति ॥

અર્થ—વળી સારા કુળમા જન્મ થાય એમ કહેવું

ભાવાર્થ—દેવતાના સ્થાનથી ચવીને તે જીવ સારા દેશમા, કલક રહિત, સારા આચરણવાળા, અને ઘણીજ ખ્યાતિવાળા કુળમા ઉત્પન્ન થાય છે, અનેક મનોરથ જે જન્મમા પૂર્ણ થાય તેવો જન્મ મળે છે આ સર્વનુ કારણ પ્રથમના ભવમા સેવેલો ધર્મ છે, એમ જણાવી બાળજીવોને ધર્મ માર્ગે વાળવા.

तथा कल्याणपरंपराख्यानामिति

અર્થ—વળી તેવા માણસને કલ્યાણની પરંપરા થાય છે તેમ કહેવું

ભાવાર્થ—ઉપરના સૂત્રમા કહ્યુ કે જે દેવ સ્થાનકથી ચવે છે તે ઉત્તમ કુળમા જન્મ લીધા પછી તેને સુદર રૂપ મળે છે, સારા લક્ષણોવાળો તે થાય છે અને શરીરે નીરોગી તે હોય છે, તેની બધી ઇન્દ્રિયો સપૂર્ણ શક્તિવાળી હોય છે સર્વ માણસો તેને પ્રિય થઇ પડે છે, જ્યા જાય જે ત્યાં તે સન્માન પામે છે આ સર્વ ધર્મના સેવનથી મળે છે, એમ ઉપદેશ આપવો

तथा असदाचारगर्हेति ॥

અર્થઃ—વળી અસદ્ આચારની નિંદા કરવી.

ભાવાર્થ—જે આચાર અશુભ છે જે આપણી ઉન્નતિમાં વિઘ્નરૂપ છે, અને જેની શિષ્ટપુરૂષો નિન્દા કરે છે તે અસદાચાર જાણવો. તે દશ પ્રકારનો છે. કહ્યુ છે કે-

हिंसानृतादयः पञ्च तत्त्वाश्रद्धानमेव च
क्रोधादयश्च चत्वार इति पापस्य हेतवः ॥

હિંસા, અસત્ય, ચોરી, મૈથુન અને પરિગ્રહ એ પાંચ, તત્ત્વમાં અશ્રદ્ધા, અને ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ એ ચાર કષાય, એ રીતે દશ પાપનાં કારણો છે

તે દશ પાપનાં કારણોની નિંદા કરી ને આપ્તાચાર્યો નિન્દા જાણી આ સર્વમાં મિથ્યાત્વ અર્થાત્ તત્ત્વમાં અશ્રદ્ધા સમાન કદ્રાનું બીજું એક પણ નથી.

સત્યને અસત્યરૂપે, ધર્મને અધર્મરૂપે, અસત્યને સત્યરૂપે, અને અધર્મને ધર્મરૂપે જાણવો તે મિથ્યાત્વ. અસત્ને સત્ તરીકે માનવાથી વિચાર પણ તેવો થાય છે, અને કાર્ય પણ તેવા થાય છે. માટે મિથ્યાત્વનો ત્યાગ કરવો. કહ્યું છે કે–

न मिथ्यात्वसमः शत्रुर्न मिथ्यात्वसमं विषं ।
न मिथ्यात्वसमो रोगो न मिथ्यात्वसमं तमः ॥
द्विषद्विषतमोरोगैर्दुःखमेकत्र दीयते ।
मिथ्यात्वेन दुरन्तेन जन्तोर्जन्मनि जन्मनि ॥
वरं ज्वालाकुले क्षिप्तो देहिनात्मा हुताशने ।
न तु मिथ्यात्वसंयुक्तं जीवितव्यं कदाचन ॥

ભાવાર્થ—હિંસા વગેરે અસદાચાર છે એમ કહેવા માત્રથી લોકો તેનો ત્યાગ કરી શકે નહિ, માટે તેનું સ્વરૂપ સમજાવવું જોઇએ.

૧. પાંચ ઇંદ્રિય ત્રણ બળ, શ્વાસોશ્વાસ અને આયુષ્ય દશ પ્રાણથી આત્માને વિયોજીત કરવો તે હિંસા

૨. જુઠું બોલવું, પોતે જે જાણતો હોય તેનાથી જુદું કહેવું તે અસત્ય-મૃષાવાદ.

૩. કોઇએ નહિ આપેલી વસ્તુ ગ્રહણ કરવી તે **સ્તેય**-ચોરી કહેવાય.

૪. મૈથુન એટલે સ્ત્રીભોગ ભોગવવો તેનું નામ અબ્રહ્મ કહેવાય.

૫ કોઇ પણ વસ્તુ મારી છે એવી તે વસ્તુ પરની મૂર્છા તે **પરિગ્રહ** કહેવાય. ક્રોધ, માન, માયા અને લોભનું સ્વરૂપ પહેલા પ્રકરણમાં આપણે વિચારી ગયા છીએ. આવી રીતે તેનું સ્વરૂપ કહી તેનો ત્યાગ કરવાનો બોધ આપવો

तथा–स्वयं परिहार इति ॥

અર્થ—વળી પોતે તે અસદાચારનો પરિહાર ત્યાગ કરે;

ભાવાર્થ:—સદાચારના ઉપદેશકે જાતે અસદાચારનો ત્યાગ કરવો. જેમ નટ વૈરાગનું વર્ણન કરે પણ તેના હૃદયમાં વૈરાગ્યની અસર ન જણાય તો સામા મનુષ્ય ઉપર તેની અસર થતી નથી તેમ ઉપદેશકના ઉપદેશની ઝાઝી અસર થતી નથી Example is better than precept.

ઉપદેશથી જે અસર થાય તેના કરતા તેના દાખલાથી વધારે અસર થાય છે આ બાબત બહુજ ઉપયોગી છે. લોકો ઉપદેશની સાથેજ ઉપદેશ કરનાર તરફ દૃષ્ટિ કરે છે જો ઉપદેશકમાં, પોતે બીજાને જે બાબતનો ઉપદેશ કરે છે તેવા ગુણ હોય તો તેના ઉપદેશની અસર થાય છે. નહિ તો "પોથીમાના રીંગણા" ની ગતિ થાય છે. માટે જે બીજાને આપણે બોધ આપવા ઇચ્છા રાખતા હોઇએ તે પ્રથમ આપણે વર્તનમાં મુકવું જોઇએ. પારકાને ઉપદેશ આપવાનું પાંડિત્ય તો સર્વ સ્થળે દેખાય છે, પણ કહેણી પ્રમાણે રહેણી રાખ-

નારા દુર્લભ હોય છે. આપણા જીવન વ્યવહારથી આપણા વર્તનથી આપણે મતની બીજાને ભલામણ કરવી જોઇએ, બાકી કેવળ ઉપદેશથી કરેલી ભલામણ લાંબો વખત ટકતી નથી. માટે ઉપદેશકોએ આ વિષય ઉપર બહુજ વિચાર કરીને ઉપદેષ્ટા તરીકે બહાર પડવુ જોઇએ છે.

तथा—ऋजुभावसेवनमिति ॥

અર્થ—વળી (ઉપદેશકે) સરલતા રાખવી.

ભાવાર્થ—ઉપદેશકે પોતાનું જે પદ હોય, જેટલી જ્ઞાનની સ્થિતિ હોય તે જણાવવું, પણ ખોટી મગરૂબી ન રાખવી. દાંભિકપણે બતાવેલુ નૂર ઘણા થોડા સમયમાં શિષ્યના જાણવામાં આવે છે, અને તેથી તે અસત્યવાદી છે એમ ખબર પડતાં તેના ઉપરથી ભાવ ઉતરી જાય છે, અને તેના ઉપદેશની અસર પણ થતી નથી. આ સંબંધમાં શ્રી ઉત્તરાધ્યયનમાં કહ્યું છે કે—

सममद्दाणे पाणानि बीआणि हरिआणिअ ॥

असंजए संजय मन्नमाणे पावसमणेत्ति वुच्चइ ॥ १ ॥

બે ઇન્દ્રિય વગેરે પ્રાણીને, બીજોને, લીલા ઘાસને કચરીને જતા, અને આ પ્રમાણે અસંયમી બનેલો કોઈ સાધુ પોતાને સંયમી માને તો તેને પાપસાધુ માનવો.

[illegible] પોતાનું ખોટું [illegible] કરી દેવું પોતાથી અમુક બાબત ન [illegible] તો [illegible] મારાથી આ કામ થતું નથી, પણ [illegible] છે. આવી સત્યતાથી શ્રોતાઓનો તેના પર વિશ્રામ [illegible] પોતાનાથી અધિક ગુણની પ્રશંસા કરવી, પણ પોતે [illegible] બીજા ગુણીના ગુણને ઢાંકી પાડવા [illegible] નહિ.

तथा अनार्येज्ञनुदर्शनान

અર્થ—વળી [illegible] દેશના આપવી

ભાવાર્થ—[illegible] જે આર્ય થાય છે

તેનું કારણ અસદાચાર છે એમ શ્રોતાઓને બોધ આપવો. અસદાચારનું મુખ્ય કારણ પ્રમાદ છે.

માણસો જ્યારે પોતાનું સ્વરૂપ ભુલી જાય છે, અર્થાત્ પ્રમાદ દશામા વર્તે છે, અને અન્ય જીવો તે પોતાના જેવોજ છે એ સત્યને વિસરી જાય છે ત્યારે તેઓ અનેક પ્રકારના અસદાચાર સેવે છે; અને તેથી પ્રમાદજ દુર્ગતિનું મૂળ છે. કહ્યુ છે કેઃ-

यन्न प्रयन्ति पुरुषाः स्वर्गं यच्च प्रयान्ति विनिपातम् ।
तत्र निमित्तमनार्यः प्रमाद इति निश्चितं मे ॥

પુરૂષો સ્વર્ગને નથી પામતા, અને શુભ ગતિથી પડે છે, તેનુ નિમિત્ત કારણ અનાર્ય પ્રમાદજ છે, એવો મારો ચોક્કસ નિશ્ચય છે.

અસદાચારથી આ લોકમા અનર્થની પરંપરા ઉદ્દભવે છે, એટલુંજ નહિ પણ તેને લીધે માણસને નરકમા અનેક પ્રકારના દુઃખો અનુભવવા પડે છે

नारकदुःखोपवर्णनमिति ॥

અર્થ—નારકીના દુઃખનું વર્ણન કરવું.

ભાવાર્થ—નરકમા ઉત્પન્ન થયેલા તે નારકીના દુઃખનુ વર્ણન કરવુ. વળી તિર્યંચના દુઃખનુ પણ વર્ણન કરવુ કે જેથી માણસો તે દુઃખના કારણભૂત અસદાચારનો ત્યાગ કરે

નરકમા જીવો પોતાની ઇચ્છાનુકૂળ પદાર્થો નહિ મળવાથી અને પ્રતિકૂળ પદાર્થોનો સંયોગ થવાથી અનેક પ્રકારનાં દુઃખ ભોગવે છે, ત્યા પોતાના બચાવ માટે કોઈ તેમની દષ્ટિએ પડતુ નથી. વળી ભુખ, તરસ, ટાઢ, તડકો, પરવશપણું વગેરે દુઃખોથી આકુળવ્યાકુળ થયેલા તિર્યંચ પ્રાણીઓને જે સુખ મળે છે તે તુચ્છ છે, કહેવામાત્ર છે. બીજા શબ્દોમા કહીયે તો તેઓ દુઃખી છે.

વળી મનુષ્યભવમા પણ પ્રાણીને દરિદ્રતાનુ, રોગનુ, દુર્ભાગ્યતાનુ, શોકનુ, મૂર્ખતાનુ, દીન જાતિનું, હલકા કુળનું, હાથ પગ વગેરે શરીરના અવયવહીન થવાનુ, અંધાપાનુ, લુલા લંગડા થવાનુ દુઃખ છે. ખરી વાત છે કે મનુષ્યભવમાંથીજ મોક્ષ મેળવી શકાય, છતા મનુષ્ય-

પણામા જ્યા સુધી જન્મ મરણ થયા કરે છે, ત્યાં સુધી તે જીવ સુખ મેળવી શકે નહિ.

દેવતાઓને જો કે અનેક પ્રકારનું સુખ છે એ આપણે પ્રથમ જાણી ગયા, પણ છેવટે તો તે સુખનો પણ અંત આવે છે. પુણ્ય ક્ષીણ થતાં દેવતાને ત્યાંથી ચવવું પડે છે, ત્યારે તેને દુઃખ થાય છે. આપણી અપેક્ષાએ તેમનુ સુખ વધારે સ્થાયી ગણાઈ શકાય, પણ અનંત કાળની અપેક્ષાએ તે સુખ પણ ક્ષણિક છે એમ કહીએ તો તેમા ખોટું નથી. માટે દેવતાઓનો ભવ પણ સુખમય છે એમ કહી શકાય નહિ.

આ પ્રમાણે ચારે ગતિ દુઃખથી પૂર્ણ છે. કોઇમાં થોડુ દુઃખ તો કોઇમા વધારે દુઃખ, પણ દુઃખ તો ખરૂ, અને જે સુખ દુઃખ મિશ્રિત હોય, અથવા જે સુખના અંતે દુઃખ હોય તે ખરૂં સુખ ગણી શકાય નહિ.

तथा दुःकुलजन्मप्रशस्तिरिति ॥

અર્થ—વળી (અસદાચારવાળાનો) ખરાબ કુળમા જન્મ થાય છે એમ જાણવું

ભાવાર્થ—ખરાબ આચરણ કરવાવાળાઓનાં જન્મ શક, યવન, ભંગી વગેરે હલકી જાતિના લોકોને ત્યાં થાય છે, અને તેથી તે જાતિના અધમ આચાર વિચાર ગ્રહણ કરે છે અને તેથી દુઃખ ઉપર દુઃખ આવી પડે છે, એમ બોધ કરી દુષ્કર્મ કરતાં અટકાવવા.

दुःखपरंपरानिवेदनमिति ॥

અર્થ—દુઃકુળમા ઉત્પન્ન થએલાને દુઃખની પરંપરા થાય છે એમ જાણવું

ભાવાર્થ—હલકા કુળમા ઉત્પન્ન થવાથી, મન તથા શરીર [illegible] અનેક પ્રકારના દુઃખો પ્રાણીને સહન કરવા પડે છે [illegible] [illegible], [illegible] કુળમા ઉત્પન્ન થએલાને હલકા વર્ણ, નીચ, [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] છે, અને તેવા દુઃખોનો નાશ કરવાને [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] પણ પ્રાપ્ત થતો નથી, કારણ કે તે સુખ

કમા કોઇ જ્ઞાની ભાગ્યેજ જન્મે છે, અને તેથી સદ્‌બોધ તેઓને દુર્લભ થાય છે. ધર્મ નહિ જાણવાથી હિંસા, ચોરી, અસત્ય, વ્યભિચાર વગેરે અશુદ્ધ કર્મમા તેઓ લીન થાય છે, અને આ પ્રમાણે પાપકર્મની વૃદ્ધિ કરે છે; જેને સારૂ તેઓને લાબા વખત સુધી બીજા ભવોમા દુઃખ ભોગવવું પડે છે. આ રીતે તેઓને દુઃખ ઉપર દુઃખ આવી પડે છે, અને અહીંયાં સુખ મળતુ નથી, તેમ પરભવમાં પણ સુખ મળતું નથી. આ પ્રમાણે અસદાચાર બહુજ માઠાં ફળને નિપજાવનારો નીવડે છે. કહ્યુ છે કે—

तैः कर्मभिः सजीवो विवशः संसार चक्रमुपयाति ॥
द्रव्यक्षेत्राद्धाभावभिन्नमावर्तते वहुशः॥

તે તે દુષ્ટ કર્મવશથી જીવ સસારચક્રમા પરિભ્રમણ કરે છે, અને દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, અને ભાવથી જુદા જુદા ભેદને પામેલો જીવ સસારચક્રમા ઘણી વાર પુદ્‌ગલપરાવર્તન[1] કરે છે. માટે જે અસદાચારથી કર્મબ ધ થાય છે તે અસદાચારની અસત્યતા અને નિઃસારતા અનુભવી તેનો ત્યાગ કરવાને ધર્મી જીવે ઉદ્યમવન્ત થવું

तथा उपायतो मोहनिन्देति

અર્થ.—વળી ઉપાયથી મોહની નિન્દા કરવી.

ભાવાર્થ:—મોહનો અર્થ આ ઠેકાણે અજ્ઞાન એમ સમજવો. અજ્ઞાની પુરૂષ પોતાનું હિત સાધી શકતો નથી, અને બીજાને નિરર્થક દુઃખ ઉત્પન્ન કરે છે, સર્વ પ્રકારના અનર્થ મૂઢતાથી ઉત્પન્ન થાય છે, એમ જણાવી મૂઢતાની નિન્દા કરવી. કહ્યુ છે કે—

अमित्रं कुरुते मित्रं मित्रं द्वेष्टि हिनस्ति च ।
कर्म चारभते दुष्टं तमाहुर्मूढचेतसम् ॥ १ ॥
अर्थवन्त्युपपन्नानि वाक्यानि गुणवन्ति च ।
न च मूढो विजानाति मुमुर्षुरिव भेपजम् ॥ २ ॥

---

१ પુદ્‌ગલપરાવર્તનુ લક્ષણ પ્રવચન સારોદ્ધારમા લખેલું છે

संप्राप्तः पण्डितः कृच्छ्रं पूजया प्रतिबुध्यते ।
मूढस्तु कृच्छ्रमासाद्य शिलेवाम्भसि मज्जति ॥ ३ ॥

જે અમિત્ર (શત્રુ) ને મિત્ર કરે, મિત્રનો દ્વેષ કરે, મિત્રને હણે, દુષ્ટ કર્મનો આરંભ કરે તે મૂઢ ચિત્તવાળો કહેવાય.

જેમ મરવાને તૈયાર થયેલો પુરૂષ ઔષધને માનતો નથી, તેમ પોતાને કહેવામાં આવેલા સાર્થક અને ગુણવાળા વાક્યને મૂઢ પુરૂષ જાણી શકતો નથી બીજા શબ્દોમાં કહીયે તો મરણ પથારીએ પડેલા મનુષ્યને ઔષધની અસર થતી નથી, તેમ મૂઢ પુરૂષને સદુપદેશની અસર લાગતી નથી.

પંડિત પુરૂષ કષ્ટ પામેલો હોય તોપણ પૂજા સત્કારથી પ્રતિબોધ પામે છે, પણ મૂઢ પુરૂષ તો દુઃખી અવસ્થામાં આવતાં પાણીમાં શિલાની પેઠે બુડે છે, અર્થાત્ તે સ્થિતિમાં શું કરવું તે ન જાણવાથી હલકા કર્મ કરવાને દોરાય છે. પંડિત પુરૂષ તો સમજે છે કે સુખ પાછી દુઃખ આવે છે, કોઇને આ જગતમાં એકાન્ત સુખ તેમજ એકાન્ત દુઃખ નથી માટે સુખ આવ્યે મગરૂર ન થવું, તેમ દુઃખ આવે ખિન્ન ન થવું, પણ મનનું સમાધાનપણું જાળવી રાખવું.

આ રીતે મદતાના ગેરલાભ બતાવી તેનો ત્યાગ કરવા ઉપદેશ કર્યો.

મોહનો અજ્ઞાન કે મદના વિભાગ બીજો પણ અર્થ થાય છે. અને શરીર સમાજના પદાર્થો તેમજ આત્માની ઉપાધિ પ્રત્યે રાગ થાય છે તે અજ્ઞાનભાવને શાસ્ત્રકારો મોહ કહે છે. આત્મા અને દેહ ભિન્ન છે એવી ખાત્રી મોહને લીધે થતી નથી, અને તેથી દેહાદિ વસ્તુને આત્મા પોતાની માનવા લાગે છે, અને આને દુઃખ પામે છે

નિજરૂપ નિજ વસ્તુ છે, પરરૂપ પરવસ્ત,
જેણે જાણ્યો પેચ એ, તેણે જાણ્યું સમસ્ત
વિનાશી પુદ્ગલ દશા, અવિનાશી તું આપ.
આપોઆપ વિચારતાં, મટે પુણ્ય ને પાપ

આવો વિચાર મોહને લીધે આવતો નથી, અને તેથી સમાજ

માં રખડવું પડે છે, એમ સમજાવી મોહનો ત્યાગ કરવાને બોધ આપવો. યોગદષ્ટિ સમુચ્ચયમા કહ્યું છે કે—

जन्म मृत्यु जराव्याधि रोग शोकाद्युपद्रुताम् ॥
वीक्ष्यमाणा अपि भुवं नोद्विजन्त्यपि मोहतः ॥ १ ॥
धर्मवीजं परं प्राप्य मानुष्यं कर्मभूमिषु ॥
न सत्कर्मकृषावस्य प्रयतन्तेऽल्पमेधसः ॥ २ ॥

જન્મ, મૃત્યુ, જરા (વૃદ્ધપણું), વ્યાધિ, રોગ, શોક વિગેરે ઉપદ્રવવાળા સંસારને જોઈ તેમાં વસતા માણસોને વૈરાગ્ય નથી ઉપજતો તેનું કારણ મોહજ છે, કર્મભુમિને વિષે મનુષ્યપણારૂપ ઉત્તમ ધર્મ બીજ પામીને અલ્પ બુદ્ધિવાળા પુરૂષો તે ધર્મ બીજની સત્કાર્યરૂપ ખેતી કરવાને પ્રયત્ન કરતા નથી; અર્થાત્ તે મનુષ્યભવ નિરર્થક ગુમાવે છે

જે માણસો મનુષ્ય ભવ પામી તેનો સદુપયોગ કરતા નથી, તેઓ ચિંતામણિ રત્ન કાગડાને ઉરાડવાને ફેંકવામાં આવે તેમ આ જન્મ વૃથા ગુમાવે છે, વ્હેલા મોડા ઉત્તમ પુરૂષાર્થ અને સચ્ચારિત્ર વિના શાશ્વત સુખની પ્રાપ્તિનો માર્ગ મળી શકે તેમ નથી, તો પછી તે કાર્ય આ ભવમાંજ શા સારૂ શરૂ ન કરવું ? ફરી ફરીને ઉત્તમ સંજોગો મળતા નથી, જે માણસ મળેલા સંજોગોનો સદુપયોગ નથી કરતો, તેને ફરીથી એવા સંજોગો મળવા મુશ્કેલ છે, પણ જે આવેલા સંજોગોનો લાભ લે છે, તેને વધારે સારા સંજોગો સ્વયમેવ પ્રાપ્ત થાય છે, માટે મોહરાજાને વશ ન થતાં સત્કાર્યમાં પ્રવૃત્ત થવુ. તેજ ગ્રન્થમા કહ્યુ છે કેઃ—

वडिशामिपवत्तुच्छे कुसुखे दारुणोदये ॥
सक्तास्त्यजंति सच्चेष्टां धिगहो दारुणं तमः ॥

માછલા પકડવાના કાંટામા ખોસેલા માંસની પેઠે ભયંકર પરિણામવાળા સુખાભાસવાળા તુચ્છ વિષય સુખમાં આસક્ત થયેલા પુરૂષો સત્ક્રિયાનો ત્યાગ કરે છે, એવા ભયંકર અજ્ઞાનને ધિક્કાર પડે

આ અજ્ઞાન તેજ મોહ છે. માટે મોહને ધિક્કાર પડો. માછલું સુખની લાલચે, જીભના રસના સ્વાદ અર્થે કાંટામાં ખોસેલું માંસ લેવા લલચાય છે, પણ માંસ મોંમાં લેતાની સાથે તે કાંટો તેના તાળવામાં ભોંકાય છે અને તેને બહુજ દુઃખ થાય છે. સંસારના વિષયો દુઃખ ગર્ભિત છે એમ જાણવા છતાં માણસો તેની પાછળ દોડે છે, અને દુઃખ ભોગવે છે, પણ સારાં કાર્યો કરવા લલચાતા નથી કે જે કાર્યથી સ્વર્ગ અને પરંપરાએ મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય. આ સર્વ અજ્ઞાનનું પરિણામ છે, અને અજ્ઞાન એજ મોહ છે; માટે મોહનું આ સર્વ અનિષ્ટ ફળ છે, એનો પ્રતિબોધ આપી તેનો ત્યાગ કરવાનો સદુપદેશ આપવો.

तथा सद्ज्ञान प्रशंसनमिति ॥

અર્થ:—વળી સદ્જ્ઞાનની પ્રશંસા કરવી.

ભાવાર્થ:—સમ્યગ જ્ઞાનની, તેમજ પાપની બીક રાખનાર સદ્જ્ઞાનીઓની પ્રશંસા કરવી. કારણ કે તેમ કરવાથી શ્રોતાવર્ગમાં જ્ઞાન તથા જ્ઞાની પુરૂષો તરફ પૂજ્યભાવ થાય છે, અને તેનું જ્ઞાન મેળવવા ઇચ્છા થાય છે. સદ્જ્ઞાન સત્શ્રદ્ધાને ઉત્પન્ન કરે છે. અને સત્શ્રદ્ધા સત્કાર્યને પ્રેરે છે. માટે સદ્જ્ઞાન મેળવવું. જે જ્ઞાની છે તે સમ્યગ્ જ્ઞાનાગ્નિથી કર્મજાળને [illegible] નાખે છે. જે સમાધિયુક્ત જ્ઞાનવાળા પવિત્ર પુરૂષો અંતરદ્રષ્ટિવડે જોઈ શકે છે, તેને ઇન્દ્ર પોતાનાં હજાર [illegible] પણ જોવાને શક્તિમાન્ થતો નથી, અને આખા જગતના માણસના નેત્રો ભેગા કરી જોવામાં આવે તોપણ જોઈ શકાય નહિ.

[illegible] ને તો તેલ, પાત્ર વગેરે બાહ્ય સાધનની જરૂર છે, પણ આત્મદીપ તો સ્વયમેવ અહર્નિશ પ્રકાશે છે. તે માટે જેનામાં આ [illegible] જ્ઞાન પ્રકાશ્યો છે તેવા માણસો સર્વત્ર પૂજ્ય છે, [illegible] એકવાર પણ આત્મસ્વરૂપ જાણ્યું તેઓ [illegible] સમતાના સદ્ભાવ અને ચિત્તની સ્થિરતા જાણી [illegible] ઉપાધિ તે હું નથી એવો તેમને સદ્વિવેક [illegible] છે [illegible] છે કે—

ये शास्त्रवित्ताः पश्यन्ति, नष्टं नश्यन्ति कांचितम् ॥

आत्मन्तु च न पश्यन्ति, नरा पण्डितबुद्धयः ॥ १ ॥

જે માણસો પંડિત બુદ્ધિના છે, તે પામવા યોગ્ય વસ્તુની ઇચ્છા રાખતા નથી, તથા નાશ પામેલી વસ્તુનો શોક કરતા નથી, અને દુ:ખ વખતે મુઝાતા નથી. વળી:—

न हृष्यत्यात्मनो माने, नापमाने च रुष्यति ॥
गाङ्गो हृद इवाक्षोभ्यो यः स पण्डित उच्यते ॥ २ ॥

પોતાનુ માન થવાથી હર્ષ પામતો નથી, અપમાન થવાથી ખેદ પામતો નથી, અને જે ગંગાના હ્રદની પેઠે ક્ષોભ પામતો નથી તેને પંડિત કહેવો. માન અને અપમાન બહારની ઉપાધિને આશ્રયી કરવામાં આવે છે. પંડિત પુરૂષ સમજે છે કે તે ઉપાધિ તે હુ નથી, હુ તો તેનાથી તદ્દન ન્યારો છુ, માટે માન અને અપમાનમાં મારે હર્ષ શોક ધરવો ઘટિત નથી, એવી રીતે વિચાર કરી જે હૃદયની સ્થિરતા સાચવી શકે છે, પણ મિજાજ ખોતો નથી તે ખરો પંડિત કહી શકાય. કહ્યુ છે કે —

જાણ્યું તો તેનુ ખરૂ, મોહે નવિ લેપાય,
સુખ દુ:ખ આવે જીવને, હર્ષ શોક નવિ થાય.

આ પ્રમાણે જ્ઞાનીની પ્રશંસા કરવી તે સત્યજ્ઞાનની પ્રશંશા કરી કહેવાય. કોઇના મનમાં શંકા ઉઠે કે તમે જ્ઞાનીની પ્રશંસા કરી, અને જ્ઞાનની પ્રશંસા કરી નથી, તો તેના સમાધાનમા કહેવાનુ કે જ્ઞાનીની પ્રશંસા કરવાથી જ્ઞાનની પ્રશંસા આવી જાય છે, કારણકે જ્ઞાન જ્ઞાનીથી ભિન્ન રહી શકતુ નથી.

तथा पुरुषकारसत्कथेति ॥

અર્થ:—વળી પુરૂષકારની સત્કથા-પ્રશંસા કરવી.

ભાવાર્થ:—પુરૂષાર્થ વગર કોઇ પણ મોટું કર્મ કરવા કોઇ પણ માણસ સમર્થ થયું નથી. ગમે તે મહાન્ પુરૂષનુ જીવન ચરિત્ર વાંચો, અને તમને સહજ જણાશે કે બીજા ગુણો તેનામા હો કે ના હો, પણ આ ગુણ તો હોવોજ જોઇએ. જે માણસમા ઉદ્યમનો ગુણ નથી, તે કદાપિ કોઈ પણ કાર્ય સિદ્ધ કરી શકવાનો નથી. મારાથી શુ થશે એવો વિચાર કરનાર કદાપિ ફતેહ પામે નહિ. 'રોતો -

ને મુવાની ખબર લાવે' એ કહેવત આવા મનુષ્યોને લાગુ પડે છે. આથી પુરૂષાર્થ કરનાર પુરૂષો વિષે તો કહ્યું છે કેઃ—

> दुर्गा तावदियं समुद्रपरिखा, तावन्निरालम्बनं ॥
> व्योमैतन्ननु तावदेव विषमः, पातालयात्रागमः ॥
> दत्त्वा मूर्धनि पादमुद्यमभिदो. दैवस्य कीर्तिप्रियैः ॥
> वीरैर्यावदहो न साहसतुला,-मारोप्यते जीवितम् ॥ १ ॥

જ્યાં સુધી કીર્તિપ્રિય શરીર પુરૂષોએ ઉદ્યમનો નાશ કરનાર દૈવ (નસીબ) ના માથા ઉપર પગ મુકીને પોતાના જીવિતને સાહસના ત્રાજવામાં નથી મુક્યું, ત્યાં સુધી આ સમુદ્રથી વિંટાયેલી પૃથ્વી દુર્ગમ લાગે છે, ત્યાં સુધી આકાશ આધાર વગરનું (લાગે) ત્યાં સુધી પાતાળમાં જવું વિષમ લાગે છે. ટુકમાં આ શ્લોકનો સાર એ છે કે મનુષ્યોએ દૈવના અથવા કર્મના ઉપર આધાર રાખ્યા વગર હંમેશાં સતત પુરૂષાર્થ કરવો. જે ઉદ્યોગી પુરૂષ છે તેને લક્ષ્મી વરે છે. દૈવ આપશે એમ કહી બેસી રહેનારા બાયલા છે માટે દૈવને નિરંતર [illegible] પોતાની શક્તિ પ્રમાણે પુરૂષાર્થ કરવા કહ્યું છે કે—

> विहाय पौरुषं कर्म यो दैवमनुवर्तते ॥
> तद्धि शाम्यति तं प्राप्य क्लीबं पतिमिवाङ्गना ॥ १ ॥

જેમ નપુંસક (પુરૂષાતન વગરના) પતિ પામીને સ્ત્રી નિષ્ફળ (દુઃખ ભોગવનારી) થાય છે, તેમ જ પુરૂષ પુરૂષાર્થનો ત્યાગ કરી કેવળ નસીબ ઉપર જ બેસી રહે તો ઉદ્યમ વિના નિષ્ફળ જાય છે, એટલે પુરૂષાર્થ વિના કંઈ કાર્ય થઈ શકતું નથી. મનોરથથી કાર્ય સિદ્ધ થતું નથી, પણ ઉદ્યમથી થાય છે. દાખલા તરીકે સુતેલા સિંહના મુખમાં હરણો જઈને પડતા નથી, માટે આળસવૃત્તિનો ત્યાગ કરી ધ[illegible] પ્રયત્ન કરશો તો તમે આગળ વધી શકશો.

> तथा [illegible] ॥

[illegible]

ભાવાર્થ:—વળી સત્આચાર વિચાર વડે આત્મવીર્ય, અને શરીર બળ વૃદ્ધિ પામે છે એમ જણાવવું. જે માણુસો શુદ્ધ આચાર પાળે છે એટલે જે પોતાની ઇન્દ્રિયોને નિગ્રહમાં રાખે છે, અને પોતાની શક્તિનો અઘટિત વ્યય કુમાર્ગે કરતા નથી તેઓમાં વીર્ય વૃદ્ધિ થાય છે, અને તેઓ શરીરે બહુજ બળવાળા પરાક્રમી થાય છે. તેજ રીતે જેઓના વિચારો શુદ્ધ અને એકાગ્ર હોય છે અને રાગ દ્વેષ કષાયથી મલીન થયેલા નથી તેઓનું **વિચાર બળ** વિખરાઇ જતું નથી, પણુ વૃદ્ધિ પામે છે, અને તેઓ અનેક કાર્યો આત્માની વિચાર શક્તિથી કરી શકે છે. આ ઉપરથી આપણુને જણુાય છે કે શુદ્ધ આચાર વિચારથી આત્મવીર્ય તેમજ શરીરવીર્ય વૃદ્ધિ પામે છે અને તેવો માણુસ દુનિયાને પોતાના બળથી ધ્રજાવે છે, તે માણુસ જ્યા જાય છે ત્યા સમાન પામે છે, તેની મુખાકૃતિ ભવ્ય બને છે, અને તે બીજા ઉપર પોતાના ગુણોની છાપ પાડે છે. માણુસ વીર્યની ઋદ્ધિથી શુ કરી શકે છે તે બતાવતા ટીકાકાર લખે છે કેઃ—

मेरुदण्डं धराछत्रं, यत्केचित्कर्तुमीशते ॥
तत्सदाचारकल्पद्रुफलमाहुर्महर्षयः ॥

કેટલાક લોક (દેવો) મેરૂ પર્વતને દંડ કરવાને, અને પૃથ્વીને છત્ર કરવાને સમર્થ થાય છે તે સદાચારરૂપ કલ્પવૃક્ષનુ ફળ છે, એમ મોટા ઋષિઓ વદે છે, માટે સદાચારનુ સેવન કરવુ એજ ઉત્તમ બોધ છે.

तथा–परिणते गम्भीरदेशनायोग इति ॥

અર્થ—વળી જ્ઞાન પરિણુમ્યા પછી ગંભીર દેશના દેવાનો વિચાર કરવો.

ભાવાર્થ:—જ્યારે શ્રોતાઓને ઉપર જણાવેલા ઉપદેશનુ યથાર્થ જ્ઞાન થાય, પછી તે બાબતની શ્રદ્ધા થાય, અને છેવટે તે ઉપદેશને આચારમાં મૂકે, ત્યારે તે શ્રોતા વધારે ગંભીર ઉપદેશને વાસ્તે લાયક થાય છે. શાસ્ત્રમાં પણુ ઉપદેશ કરવાની રીત આ પ્રમાણે

તે સુવાની ખબર લાવે' એ કહેવત આવા મનુષ્યોને લાગુ પડે છે. આકી પુરુષાર્થ કરનાર પુરુષો વિષે તો કહ્યું છે કે—

दुर्गा तावदियं समुद्रपरिखा, तावन्निरालम्बनं ॥
व्योमैतन्ननु तावदेव विषमः, पातालयात्रागमः ॥
दत्त्वा मूर्धनि पादमुद्यमभिदो. दैवस्य कीर्तिप्रियैः ॥
वीरैर्यावदहो न साहसतुला,—मारोप्यते जीवितम् ॥ १ ॥

જ્યાં સુધી કીર્તિપ્રિય ગંભીર પુરુષોએ ઉદ્યમનો નાશ કરનાર દૈવ (નસીબ) ના માથા ઉપર પગ મુકીને પોતાના જીવિતને સાહસના ત્રાજવામાં નથી મૂક્યું, ત્યાં સુધી આ સમુદ્રથી વિંટાયેલી પૃથ્વી દુર્ગમ લાગે છે, ત્યાં સુધી આકાશ આધાર વગરનું દેખાય છે, ત્યાં સુધી પાતાળમાં જવું વિષમ ભાસે છે. ટુંકમાં આ શ્લોકનો સાર એ છે કે મનુષ્યોએ દૈવના અથવા કર્મના ઉપર આધાર રાખી બેસી રહેવાને બદલે પુરુષાર્થ કરવો જોઈએ. ઉદ્યોગી પુરુષને લક્ષ્મી વરે છે. દૈવ આપશે એમ કહી બેસી રહેનારા આળસુ છે, માટે દૈવને તિરસ્કારી પોતાની શક્તિ પ્રમાણે પુરુષાર્થ કરવો. કહ્યું છે કે —

विहाय पौरुषं कर्म यो दैवमनुवर्तते ॥
नहि शाम्यन्ति तं प्राप्य क्लीबं पतिमिवाङ्गना ॥ १ ॥

જેમ નપુંસક (પુરુષાતન વગરનો) પતિ પામીને સ્ત્રી નિષ્ફળ (દુઃખ ભરેલી) થાય છે, તેમ જે પુરુષ પુરુષાર્થનો ત્યાગ કરી દૈવને અનુસરે છે તેનું દૈવ ફળ વિના નિષ્ફળ જાય છે, એટલે પુરુષાર્થ વિના દૈવ કાર્ય કરી શકતું નથી. મનોરથથી કાર્ય સિદ્ધ થતું નથી, [illegible] થાય છે, કારણ કે સુતેલા સિંહના મુખમાં [illegible] પડતા નથી, માટે આળસનિદ્રાનો ત્યાગ કરી [illegible]

तथा [illegible] ॥

અર્થ — [illegible]

ભાવાર્થ:—વળી સત્આચાર વિચાર વડે આત્મવીર્ય, અને શરીર બળ વૃદ્ધિ પામે છે એમ જણાવવું. જે માણુસો શુદ્ધ આચાર પાળે છે એટલે જે પોતાની ઇન્દ્રિયોને નિગ્રહમાં રાખે છે, અને પોતાની શક્તિનો અઘટિત વ્યય કુમાર્ગે કરતા નથી તેઓમાં વીર્ય વૃદ્ધિ થાય છે, અને તેઓ શરીરે બહુજ બળવાળા પરાક્રમી થાય છે. તેજ રીતે જેઓના વિચારો શુદ્ધ અને એકાગ્ર હોય છે અને રાગ દ્વેષ કષાયથી મલીન થયેલા નથી તેઓનુ વિચાર બળ વિખરાઇ જતું નથી, પણ વૃદ્ધિ પામે છે, અને તેઓ અનેક કાર્યો આત્માની વિચાર શક્તિથી કરી શકે છે. આ ઉપરથી આપણુને જણાય છે કે શુદ્ધ આચાર વિચારથી આત્મવીર્ય તેમજ શરીર-વીર્ય વૃદ્ધિ પામે છે અને તેવો માણુસ દુનિયાને પોતાના બળથી ધ્રુજાવે છે, તે માણુસ જ્યા જાય છે ત્યા સંમાન પામે છે, તેની મુખાકૃતિ ભવ્ય બને છે, અને તે બીજા ઉપર પોતાના ગુણોની છાપ પાડે છે. માણુસ વીર્યની ઋદ્ધિથી શું કરી શકે છે તે બતાવતા ટીકાકાર લખે છે કે.—

मेरुदण्डं धराछत्रं, यत्केचित्कर्तुमीशते ॥
तत्सदाचारकल्पद्रुफलमाहुर्महर्षयः ॥

કેટલાક લોક (દેવો) મેરૂ પર્વતને દંડ કરવાને, અને પૃથ્વીને છત્ર કરવાને સમર્થ થાય છે તે સદાચારરૂપ કલ્પવૃક્ષનુ ફળ છે, એમ મોટા ઋષિઓ વદે છે, માટે સદાચારનુ સેવન કરવું એજ ઉત્તમ બોધ છે.

तथा–परिणते गम्भीरदेशनायोग इति ॥

અર્થ.—વળી જ્ઞાન પરિણુમ્યા પછી ગંભીર દેશના દેવાનો વિચાર કરવો.

ભાવાર્થ:—જ્યારે શ્રોતાઓને ઉપર જણાવેલા ઉપદેશનુ યથાર્થ જ્ઞાન થાય, પછી તે બાબતની શ્રદ્ધા થાય, અને છેવટે તે ઉપદેશને આચારમા મૂકે, ત્યારે તે શ્રોતા વધારે ગભીર ઉપદેશને વાસ્તે લાયક થાય છે શાસ્ત્રમાં પણ ઉપદેશ કરવાની રીત આ પ્રમાણે

કહેલી છે. પ્રથમ સામાન્ય ગુણની પ્રશંસાનો ઉપદેશ કરવો, પછી વિશેષ ગુણની પ્રશંસાનો બોધ આપો. આ બે પ્રકારનો બોધ જ્યારે શ્રોતામાં પરિણમે, એટલે શ્રોતાના હૃદયમાં તે બોધ પ્રવેશ પામે અને તે બોધ અનુસાર કાર્ય કરવાને તે પ્રેરાય ત્યારે વધારે સૂક્ષ્મ બાબતોનો બોધ આપવો ઉચિત છે. એક વખત ખાધેલું અન્ન પચી ગયા પછી બીજી વખત જમાય તોજ શરીર સુખમાં રહે છે, તેમ સામાન્ય બોધની અસર હૃદયમાં બરાબર થઇ હોય તોજ વિશેષ બોધને વાસ્તે તે લાયક બને છે. શ્રોતાના મનપર આપેલા બોધની અસર થઇ છે કે નહિ તે જાણવાનું એકજ લક્ષણ છે. તે એ છે કે પોતાની શક્તિ અનુસાર તે બોધ મુજબ તે વર્તે છે કે કેમ, જો તે વર્તતો હોય તો બોધની અસર થયેલી જાણવી, અને જો તે વર્તતો ન હોય તો બોધની યથાર્થ અસર નથી થઇ એમ માનવું.

तथा श्रुतधर्मकथनमिति ॥

અર્થ—વળી શ્રુત ધર્મનું કથન કરવું.

ભાવાર્થ:—શ્રુતધર્મ એટલે સિદ્ધાંત, તે સિદ્ધાન્તનું કથન કરવું, એટલે ઉપદેશ કરવો. તેનું લક્ષણ, વાચના, પૃચ્છના, પરાવર્તના, અનુપ્રેક્ષા તથા ધર્મકથન છે. આ પાંચનાં લક્ષણ નીચે પ્રમાણે છે ગુરૂ મહારાજ પ્રથમ જે ઉપદેશ આપે તે વાચના કહેવાય. સંદેહ પડે ત્યારે ગુરૂ મહારાજને વિનય સહિત પુછવું તે પૃચ્છના. પુછીને નિર્ણય કરેલું સૂત્ર ન ભુલાય માટે ફરીથી તેને સંભારવું તે પરાવર્તના. સૂત્રની પેઠે અર્થનું પણ ચિન્તવન કરવું તે અનુપ્રેક્ષા. અભ્યાસ કરેલા સૂત્રનો બીજાને ઉપદેશ આપવો તે ધર્મકથા કહેવાય છે.

चक्षुष्मन्तस्त एवेह ये श्रुतज्ञानचक्षुषा ॥

सम्यक् सदैव पश्यन्ति भावान् हेयेतरान्नराः ॥ १ ॥

જે પુરૂષ ત્યાગ કરવા યોગ્ય અને ગ્રહણ કરવા યોગ્ય પદાર્થોને [illegible] સમ્યક્ પ્રકારે જુએ છે તેજ પુરૂષો [illegible] છે, [illegible] ના સંબંધે છે એટલા દર્શન છે, તેટલા

સિદ્ધાન્ત છે, અર્થાત્ તેટલા શ્રુત ધર્મ છે, તો કયો શ્રુત ધર્મ અંગીકાર કરવો ? તે પ્રશ્ન સ્વાભાવિક રીતે ઉત્પન્ન થાય છે. તો તેના જવાબમાં શાસ્ત્રકાર કહે છે કે:—

वहुत्वात्परीक्षावतारः ॥

અર્થ:—શ્રુત ધર્મ બહુ છે, માટે પરીક્ષામાં ઉતરવું.

ભાવાર્થ:—શબ્દ સામાન્યથી આ ખરૂં છે કે આ મિથ્યા છે, એમ કહી શકાય નહિ. માટે તેની પરીક્ષા કરવી. જેમ સુવર્ણની પરીક્ષા કષ, છેદ, અને તાપથી થાય છે. તેમ ધર્મની પણ ત્રણ રીતે પરીક્ષા થાય. ધર્મની બાબતમા કષ, છેદ, અને તાપ શું છે તેનો આગળ વિચાર કરીશુ, પણ મગને ભાવે મરી ન વેચાય તે માટે ટીકાકાર કહે છે કે:—

तं शब्द मात्रेण वदन्ति धर्मं विश्वेऽपि लोका न विचारयन्ति ॥
स शब्दसाम्येऽपि विचित्रभेदैर्विभिद्यते क्षीरमिवार्जनीयः ॥
लक्ष्मी विधातुं सकलां समर्थं सुदुर्लभं विश्वजनीनमेनम् ॥
परीक्ष्य गृह्णन्ति विचारकक्षाः सुवर्णवद्वञ्चनभीतचित्ताः ॥

આ જગતમા શબ્દ માત્રથી સર્વે ધર્મ કહે છે, પણ કયો સાચો તે વિચાર કરતા નથી; જેમ દુધ શબ્દ સમાન છે, પણ તેમા ભેદ પડવાથી કયું સારૂં તેની પરીક્ષા કરવી પડે છે, તેમ શ્રુતધર્મના સબંધમા સમજવું. જેમ ઠગાવાની બીકવાળા, અને ડાહ્યા પુરૂષો પરીક્ષા કરીને સુવર્ણ ખરીદ કરે છે તેમ સકળ ધન આપવાને સમર્થ, ઘણોજ દુર્લભ અને જગતને હિતકારી એવો શ્રુતધર્મ પરીક્ષા કરીને ગ્રહણ કરવો કે પાછળથી પસ્તાવું ન પડે.

હવે પરીક્ષા કેવી રીતે કરવી તે કહે છે:—

कषादिप्ररूपणेति ॥

અર્થ:—કષાદિકની પ્રરૂપણા કરવી.

ભાવાર્થ:—જ્યારે માણસને સુવર્ણ ખરીદવું હોય છે ત્યારે આ સુવર્ણ સાચું છે કે તેમા કાંઈ ભેદ છે તે જાણવાને અર્થે કષ, છેદ,

ભાવાર્થ—માણુસ સોનાને કસોટીના પત્થર ઉપર ઘસીને તેની પરીક્ષા કરે છે, તે કસોટીમાં સોનુ શુદ્ધ માલૂમ પડયુ, તોપણુ તેટલાથી સતોષ નહિ પામતા તેને કાપીને જુવે છે કે રખેને અદરના ભાગમાં કોઈ પણુ પ્રકારનો ભેદ હોય; તેમ ધર્મમા પણુ કષ શુદ્ધિ કર્યા પછી છેદ શુદ્ધિ કરવી જરૂરની છે. ધર્મની બાબતમા છેદ શું છે તે વિચારીએ. છેદ તે **વિશુદ્ધ બાહ્ય ચેષ્ટા** રૂપ છે. વિધિ અને પ્રતિષેધ માર્ગને અનુકૂળ જે બાહ્ય ક્રિયા તે 'છેદ' છે; તે બાહ્યશુદ્ધ ક્રિયાથી અતિચાર અને અનાચાર રહિતપણે વિધિ અને પ્રતિષેધ માર્ગને ઉત્તેજન મળે છે. માટે જે ધર્મમા ઉપર જણાવેલા વિધિ પ્રતિષેધ માર્ગને સહાયકારી શુદ્ધ ધાર્મિક ક્રિયાનુ વર્ણન યથાર્થ રીતે કરેલુ હોય તે છેદશુદ્ધ ધર્મ જાણવો.

સોનાની કષ અને છેદથી પરીક્ષા કરી, અને તેમાં શુદ્ધ નીકળ્યું તોપણુ તેની બરાબર પરીક્ષા કરવાને સોની અગ્નિમા નાખી તેની પરીક્ષા કરે છે અને જ્યારે અગ્નિમા પણુ તેનો રગ બદલાતો નથી, ત્યારે તે શુદ્ધ–કેવળ શુદ્ધ માનવામા આવે છે, તેમ ધર્મની :પણુ તાપમાં પરીક્ષા કરવી. હવે ધર્મની બાબતમા તાપ કયો ગણવો તે શાસ્ત્રકાર જણાવે છે.

उभयनिवन्धनभाववादस्ताप इति ॥

અર્થ—કષ અને છેદ એ બન્નેના કારણરૂપ જીવાદિ તત્ત્વોની પ્રરૂપણા કરવી તે તાપ

ભાવાર્થ—કષ અને છેદનો પ્રથમ આપણે વિચાર કરી ગયા, પણુ કષ અને છેદનુ મૂળ કારણુ જાણુવુ જોઇએ. કષ અને છેદનો આધાર તાપ ઉપર રહેલો છે. જો સુવર્ણનો રંગ તાપ આપવાથી બદલાઈ ગયો તો તે સુવર્ણ નિરર્થક છે, તેમ ધર્મની તાપથી પરીક્ષા કરી અને તેમા જો તે ન ટકી શકે તો કષ અને છેદની વિશુદ્ધિ નિરૂપયોગી છે. વસ્તુઓમા ક્ષણે ક્ષણે ફેરફાર થાય છે; જે સોનાનુ કુડલ બનાવવામા આવે છે તેજ સોનાની થોડા સમય પછી માળા (કઠી) બનાવવામા આવે છે. આ પ્રમાણે તેનો આકાર બદલાય

ભાવાર્થ:—જ્યારે તાપમાથી શુદ્ધ નીકળ્યું ત્યારે પ્રથમ કરેલી કષ અને છેદની પરીક્ષા તે પણ ઉપયોગી ગણાય છે, કષ અને છેદનું લક્ષણ પ્રથમ આપણે વિચારી ગયા છીએ તોપણુ અત્રે ફરીથી તે સામાન્ય રીતે જણાવવું જરૂરનું છે, પ્રથમ બંધાયેલા કર્મનો નાશ કરનાર સૂત્રના અર્થનું ચિન્તન અને અભ્યાસ કરવો તે વિધિમાર્ગ અને નવા કર્મ આવતાં રોકાય તે માટે હિંસાદિ ન કરવી તે નિષેધ માર્ગ, આ બે માર્ગરૂપ કષ કહેવાય છે, અને આ વિધ પ્રતિષેધ માર્ગનું પાલન કરવાને જે બાહ્ય ક્રિયાઓ કહેવામાં આવેલી હોય તે છેદ કહેવાય છે, અને જો આત્માને પર્યાયાર્થિક નયની અપેક્ષાએ પરિણામી માનીએ તોજ ઉપર કહેલી ક્રિયાનુ સાર્થકપણુ સિદ્ધ થઇ શકે, માટે આત્માને કાઇક અપેક્ષાએ અનિત્ય માનવો એ વગેરે તાપ શુદ્ધિ છે, માટે તાપ શુદ્ધિ હોય તોજ કષ અને છેદ શુદ્ધિ ઉપયોગી છે, એમ શાસ્ત્રકારનું કથન છે.

फलवन्तौ च वास्तवाविति ॥

અર્થ.—તે બે ફળયુક્ત હોયતોજ સત્ય છે.

ભાવાર્થ:—કષ અને છેદનુ જો ફળ મળી શકે તેમ હોયતોજ તે સત્ય ગણાય છે, કારણુ કે સાધ્ય વસ્તુને સિદ્ધ કરનાર ક્રિયાનેજ સંત પુરૂષો સત્ય વસ્તુ કહે છે. અને તે બેનુ ફળ તાપશુદ્ધિ ઉપર રહેલું છે, માટે છેવટે જેના તત્ત્વો ખરાં હોય તેજ ધર્મ સાચો એમ સાબીત હર્યું, કારણુ કે ધર્મક્રિયા અને નીતિના સિદ્ધાન્તોનો આધાર તત્ત્વો ઉપર રહેલો છે, દાખલા તરીકે અહિંસા કરવી એ નીતિ બોધ છે, પણુ તેનો પાયો ધર્મના ઉંડા સિદ્ધાન્તપર રહેલા છે

સૂક્ષ્મ વિચાર કરતાં જણાશે કે આ ઉત્તમ નીતિ બોધનું કારણુ સર્વ **જીવોના સરખાપણામાં** રહેલુ છે. જો આપણુને કોઈ દુઃખ દે તો આપણુને દુઃખ થાય છે, તેજ રીતે બીજાને પણુ દુઃખ થાય છે, કારણુ કે જીવો સરખા છે, માટે કોઇ પણુ પ્રાણીની હિંસા કરવી નહિ. કહ્યુ છે કે:—

પ્રાણુ જેમ પ્રિય નિજ તણો, એમ અવરનો જાણુ;
સુજન દયા સૌ પર ધરો, નિજ સમ મનમાં આણુ.

नातत्त्ववेदिवादः सम्यग्वाद इति.

અર્થ:—જે તત્ત્વને જાણનાર નથી તેનો વાદ (ધર્મ) સમ્યગ્ ધર્મ કહી શકાય નહિ.

ભાવાર્થ:—જેણે તત્ત્વને પોતાનાં ચક્ષુઓથી જોયેલુ તે પુરૂષ જે ધર્મનાં તત્ત્વો કહે તે સત્ય માની શકાય; પણ જેણે જાતે તત્ત્વ જોયાં તેવો અજ્ઞાની પુરૂષ જે બાબત કહે તે યથાર્થ માની શકાય નહિ. જન્મથી અંધ પુરૂષે ચિત્રેલી છબી દેખતા ચિતારાના જેવી ન હોય, તેમજ અર્ધજ્ઞાની પુરૂષોએ કહેલું વચન, જેમની અંતર્દૃષ્ટિ ખીલેલી છે તેવા પુરૂષોએ કહેલા સત્ય વચન જેવું યથાર્થ ન હોય; માટે જ્ઞાની પુરૂષોના વચન ઉપર વિશ્વાસ રાખવો, કારણ કે લોકના લાભ ખાતરજ જેઓ ધર્મના તત્ત્વોનો ઉપદેશ કરે છે તેઓ કદાપિ અસત્ય કહે નહિ.

પણ સમ્યગ્વાદ આ છે એ શી રીતે જણાય? તેના ઉત્તરમાં કહે છેઃ—

बन्धमोक्षोपपत्तितस्तच्छुद्धिरिति ॥

અર્થ:—બન્ધ અને મોક્ષની સિદ્ધિ થકી સમ્યગ્ વાંદની શુદ્ધિ માનવી

ભાવાર્થ:—જે ધર્મમા આત્મા બંધાય છે અને મુક્ત થાય છે, અને કેવા કારણોથી તેનો બધ થાય છે, અને કેવા કારણોથી તે મુક્ત થઈ શકે છે એ બાબતનુ સંપૂર્ણ વર્ણન કરેલું હોય તેને સમ્યગ્વાદ જાણવો. જેમ અગ્નિ અને લોઢાના ગોળાનો પરસ્પર સંબધ છે, એટલે તપાવેલા લોઢાના ગોળામા અગ્નિ રહેલો છે, અને જેમ ક્ષીર અને નીર એક બીજા સાથે એકમેક થઇને રહેલા છે તેમ જીવ અને કર્મનો સબંધ થયેલો છે. મિથ્યાત્વ, આવરતિ, કષાય, પ્રમાદ અને યોગ વગેરે કારણોથી જીવને કર્મ બધાય છે, અને સમ્યગ્ જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રથી, જીવ કર્મથી મુક્ત થાય છે. એટલે સકળ કર્મ નાશ થઇ આત્મા પોતાની સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરે છે, આ પ્રમાણે આત્માને બધ અને મોક્ષ છે એમ જે ધર્મમા કહેલું હોય તેનો પ્રણેતા સર્વજ્ઞ માનવો; અને જે શાસ્ત્રો બધ મોક્ષને કલ્પના માને છે, તે

(૧) સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય, (૨) બાદર એકેન્દ્રિય, (૩) બેરિન્દ્રિય, (૪) તેરિન્દ્રિય, (૫) ચઉરિન્દ્રિય, (૬) સમૂર્ચ્છિમ પચેન્દ્રિય, (૭) ગર્ભજ પચેન્દ્રિય એ રીતે સાત ભેદ થયા. એ સાત પર્યાપ્તા અને સાત અપર્યાપ્તા મળી ચાૈદ ભેદવાળો જીવ વ્યવહાર નયથી કર્મ બાધે છે; અને આ જગતમાં રહેલા અનેક પ્રકારના પરમાણુઓમાંથી જેવાં કર્મ કરે તેને યોગ્ય પરમાણુઓ તેના તરફ આકર્ષાઇ તેનું બધન કરે છે. કર્મ સત્ય છે, પણ કલ્પના નથી એમ સમજવું. જેવી રીતે સફેત વસ્ત્રને બહારના પરમાણુઓ ચોટતા નથી, અને ચોટે છે તો ખંખેરતા ઝટ ખરી પડે છે, તેમ આત્મા જ્યારે પોતાના સ્વભાવમાં વિચરે છે, ત્યારે કર્મના પરમાણુઓ તેને ચોંટી શકતા નથી; પણ જ્યારે વસ્ત્રને ચીકાશ લાગેલી હોય છે, ત્યારે પરમાણુઓ તેને બહુજ ચોટી જાય છે. તેમ જ્યારે આત્માને રાગ દ્વેષ વગેરે અશુદ્ધ ભાવની ચીકાશ લાગે છે, ત્યારે કર્મના પરમાણુઓ આત્મા તરફ આકર્ષાઇ તેને બાંધે છે. કેટલાક મતવાળા એમ માને છે કે આત્મા બંધાતો નથી તે મત આ રીતે અગીકાર કરવા લાયક ઠરી શકતો નથી. એક મતમાં એમ લખેલુ છે કે—

आत्मा न वध्यते नापि मुच्यते नापि संसरति ।
कश्चित्संसरति वध्यते मुच्यते नानाश्रया प्रकृतिः ॥

"આત્મા બધાતો નથી, મુક્ત થતો નથી, અને સંસારમા રખડતો નથી, પણ વિચિત્ર પ્રકારના આશ્રયવાળી કોઇ પ્રકૃતિ રખડે છે, બધાય છે." જો પ્રકૃતિનોજ બધ અને મોક્ષ થતો હોય, અને આત્મા કેવળ નિર્લેપ છે એમ અગીકાર કરીએ તો આત્માની સંસાર અવસ્થા અને મોક્ષ અવસ્થા બન્ને સમાનજ ગણાય, અને તેથી કરી યોગ શાસ્ત્રમા યોગી પુરૂષોને મોક્ષ મેળવવા માટે કહેલા યમ નિયમ વગેરે ક્રિયા અનુષ્ઠાન નિરર્થક થાય.

આપણે ઉપર જણાવી ગયા કે કર્મ સત્ય છે, આ ઉપરથી જે લોકો એમ માનતા હોય કે કર્મ જેવી વસ્તુ નથી, અને આ

રાગ દ્વેષ રૂપ ભાવજ આત્માને બાંધનારા છે એમ કહેનારની વાત સત્ય ઠરતી નથી. જો આમ માનીએ તો સર્પ પોતાની મેળે આંટી નાખીને બંધાય છે, એમ ત્યાં બંધન માનવુ પડે. પણ વસ્તુસ્થિતિ તેમ નથી. પુરૂષ અને બેડી ભિન્ન છે, પણ જેમ બેડી પુરૂષને બાંધે છે તેમ કર્મ આત્માને બાંધે છે. ખરી વાત છે કે જ્યારે આત્મામાં રાગ, દ્વેષ, ક્રોધ વગેરે કલુષિત ભાવ ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે કર્મના પરમાણુઓ ખેંચાઇ આત્મા તરફ આવી આત્માને બાંધે છે, પણ રાગ દ્વેષ બાંધવાને સમર્થ થતા નથી.

ત્યારે બંધ અને મોક્ષના હેતુ કોણ તે હવે વિચારીએઃ—

हिंसाद्यव्रतयोगहेतुस्तदितरे तदितरस्येति ॥

અર્થ—બંધ થવાનું કારણ હિંસાદિક છે, અને મોક્ષનું કારણ અહિંસાદિક છે.

ભાવાર્થઃ—વસ્તુ સ્થિતિ વિચારતાં એમ જણાય છે કે જીવને સંસારમાં પરિભ્રમણ કરાવનાર પાપ છે, અને તેનું કારણ જીવનો અશુભ પરિણામ છે. હિંસા, ચોરી, જુઠ, વ્યભિચાર આદિ અનિષ્ટ [illegible] કરવાનો જીવને જ્યારે વિચાર થાય છે ત્યારે પાપ બંધન થાય છે, અને તે પાપ બંધજ જીવને સંસારમાં રઝળાવે છે. કહેલું છે કેઃ-

हिंसानृतादयः पञ्च तत्त्वाश्रद्धानमेव च ॥
क्रोधादयश्च चत्वार इति पापस्य हेतवः ॥

હિંસા, અસત્ય, ચોરી, મૈથુન અને પરિગ્રહ, એ પાંચ આસ્રવ, તત્ત્વનું અશ્રદ્ધાન, અને ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ રૂપ ચાર કષાય એ દશ પાપના હેતુ છે. આ હિંસાદિ વગેરેથી વિરૂદ્ધ ભાવ અને [illegible] થાય છે. [illegible] કાર્ય તેનું ફળ; [illegible] કારણ તેનું કાર્ય. [illegible] બંધ થાય છે, અને મોક્ષનું કારણ [illegible] છે.

[illegible] —

प्रवाहतोऽनादिमानिति ॥

અર્થ—[illegible] પ્રવાહથી અનાદિ છે

ભાવાર્થ:—જીવ કર્મથી ક્યારે બંધાયો, એવો કોઇ પ્રશ્ન કરે તો જૈનશાસ્ત્રની અપેક્ષાએ કર્મનો બંધ અનાદિ કાળથી છે, એટલે કોઇ દિવસ આત્મા કર્મથી મુક્ત હતો એવી સ્થિતિ ન હતી. પણ અમુક કર્મ ક્યારે બંધાયું તેનો કાળ માપી શકાય, જીવ જૂનાં કર્મ વિખેરે છે, અને નવા કર્મ બાંધે છે, આમ ચાલ્યા જ કરે છે તેથી પ્રવાહની અપેક્ષાએ અનાદિ કાળથી જીવ કર્મ સાથે બંધાયો એમ કહી શકાય. કોઇ ગાડી લીધા પછી એક વખત ભાગી જવાથી પૈડાં નવાં નખાવીએ, બીજી વખત વેષ્ટન નવું કરાવીએ, ત્રીજી વખત મધ્ય ભાગ નવો કરાવીએ, એમ એકંદરે ગાડી બદલાઈ જાય છે, પણ આપણે તો ગાડી લીધી હોય ત્યાથી જ વર્ષ ગણીએ છીએ, તેમ કર્મની બાબતમા પણ જૂના કર્મ વારંવાર ખરે છે, નવા કર્મ ગ્રહણ થાય છે, પણ જીવ અને કર્મનો સંબંધ તો અનાદિકાળથી ચાલે છે. કારણ કે જીવ તે અનાદિ અનન્ત છે, અને કર્મ તેને લાગેલાં હોવાથી પ્રવાહરૂપ બંધ પણ અનાદિ કહી શકાય.

कृतकत्वेऽप्यतीतकालवदुपपत्तिरिति.

અર્થ—બંધનુ કારણ છતા પણ અતીતકાલની પેઠે તેને ઘટાડવો

ભાવાર્થ:—અમુક કાર્ય કર્યુ તેનુ કારણ આપણે જાણીએ છીએ. પણ તે કારણ તો કેવળ નિમિત્ત કારણ છે. પણ તેનું ઉપાદાન કારણ તો હૃદયમા રહેલો અશુદ્ધ ભાવ જે અતીતકાલમાં રોપેલા કારણોનું કાર્ય છે આમ વિચારતાં કાળમા પાછા જતાં અનાદિ સુધી જવું પડશે, તેથી પ્રવાહની અપેક્ષાએ બન્ધ અનાદિ છે એમ જાણવું.

वर्तमानताकल्पं कृतकत्वमिति ॥

અર્થ:—વર્તમાનકાળ જેવુ કરેલાપણુ છે

ભાવાર્થ:—જેવી રીતે અતીત કાળને વર્તમાન કાળ સાથે સંબંધ છે, તેવી રીતે બંધનું કરેલાપણું તે કરવાપણું છે. કારણ કે નિશ્ચયનયના અભિપ્રાય પ્રમાણે ક્રિયાકાળ અને નિષ્ઠા (કાર્ય સમા

अन्वय

અર્થ.—આદ્ય

શકે નહિ.

ભાવાર્થ:—જો

કથંચિત્ ભિન્ન અને ક

દોષ ઘટી શકે નહિ; કે

શાસ્ત્રકાર પોતેજ આપે

नित्य एकां

અર્થ.—નિત્ય

દિક ઘટી શકે નહિ

ભાવાર્થ:—કોઈ

ન થાય પણ નિરંતર

પ્રકારે નિત્ય માનીએ,

એમ માનીએ, તો પછી

એટલે પર્યાયાર્થિક નયને

અપેક્ષાએ નિત્ય સ્થાપી

તેના પરિણામમાં કાંઈ

હિંસા વગેરે તેને લાગુ

તેનું નામ હિંસા એમ

હાથ ઉગામ્યો તે વખતે

ગયા અને ક્રોધના પર્યા

એકજ સ્વભાવી માની

કરીએ તો આમ બ

આપણે જોઇએ છી

આત્માને પરિણામી

કહ્યું છે કે—

तत्पर्यायवि

एप वधो

સાબીતી.

માનીએ

હથી ભિન્ન

વાનું સાધન

સુધી દેહથી

ઇન્દ્રિયો દ્વારા

દાખલા તરીકે,

ર્યોનો સ્પર્શ ઇષ્ટ

અનિષ્ટ લાગે છે,

ાવો સ્પર્શેન્દ્રિયનો

તેને સ્વાદિષ્ટ લાગે

ાવો રસેંદ્રિયનો અ

ઉપાધનો ત્યાગ કરી

મા જાણે નહિ ત્યાં

તિ ॥

ાય

ાથે જરા પણ સંબંધ નથી

ઉપકાર નિષ્ફળ જાય; પુ.

ેપન વગેરે શરીરને સુખ

ને સંતોષ આપે નહિ

ે છે તે આપે નહિ

જેટલું સુખદુ

પણ આ

દેહ અને આત્મા ભિન્ન છે કે અભિન્ન તેની સાબીતી.

तथा भिन्न एवदेहान्न स्पृष्टवेदनामिति ॥

અર્થ:—વળી દેહથી કેવળ ભિન્ન આત્મા માનીએ તો સ્પર્શ કરેલા પદાર્થને અનુભવ ન થાય.

ભાવાર્થ:—આત્મા પોતાની નૈસર્ગિક સ્થિતિમા દેહથી ભિન્ન છે, અને શરીર તે આ સ્થૂલ ભૂમિકામા તેને કાર્ય કરવાનુ સાધન છે, પણ જ્યા સુધી આત્મા કર્મથી બધાયેલો છે ત્યા સુધી દેહથી ભિન્ન ન માનવો, કારણ કે તેમ માનીએ તો પાંચ ઇન્દ્રિયો દ્વારા આત્માને જે અનુભવ થાય છે તે ન થવો જોઇએ દાખલા તરીકે, પુરૂષના શરીરને ફુલની માળા, શયન, આસન વગેરે પદાર્થોનો સ્પર્શ ઇષ્ટ લાગે છે, અને કાટા, અગ્નિ, સોય વગેરેનો સ્પર્શ અનિષ્ટ લાગે છે, જો આત્માને દેહથી તદ્દન અલગ માનીએ તો આવો સ્પર્શેન્દ્રિયનો અનુભવ તેને થાય નહિ. તેજ રીતે દુધ વગેરે તેને સ્વાદિષ્ટ લાગે છે, અને કરીયાતુ વગેરે અસ્વાદિષ્ટ લાગે છે, આવો રસેન્દ્રિયનો અનુભવ પણ થાય નહિ. માટે જ્યા સુધી સ્થૂળ ઉપાધનો ત્યાગ કરી ઉચ્ચ ભૂમિકામા રહેતા યોગમાર્ગ દ્વારા આત્મા જાણે નહિ ત્યાં સુધી દેહથી અભિન્ન માનવો ઘટે છે.

तथा निरर्थकश्चानुग्रह इति ॥

અર્થ—ઉપકાર વગેરે નિષ્ફળ થાય

ભાવાર્થ:—જો આત્માને દેહની સાથે જરા પણ સબધ નથી એમ કબુલ કરીએ તો દેહ ઉપર કરેલો ઉપકાર નિષ્ફળ જાય, પુષ્પમાળા, ચદન, સુશોભિત વસ્ત્ર, અગવિલેપન વગેરે શરીરને સુખ આપવા યોજેલા સાધનો આત્માને કોઈ રીતે સંતોષ આપે નહિ; તેમજ અગ્નિ વગેરેનો સ્પર્શ આત્માને દુખ આપે છે તે આપે નહિ; શરીરથી આત્માને તદ્દન અલગ માનવામા શરીરને જેટલુ સુખદુ:ખ થાય તે આત્માને અસર કરનાર થવું ન જોઇએ. પણ આપણા

દેહ અને આત્મા ભિન્ન છે કે અભિન્ન તેની સાબીતી.

तथा भिन्न एवदेहान्न स्पृष्टवेदनामिति ॥

અર્થઃ—વળી દેહથી કેવળ ભિન્ન આત્મા માનીએ તો સ્પર્શ કરેલા પદાર્થનો અનુભવ ન થાય.

ભાવાર્થઃ—આત્મા પોતાની નૈસર્ગિક સ્થિતિમા દેહથી ભિન્ન છે, અને શરીર તે આ સ્થૂલ ભૂમિકામા તેને કાર્ય કરવાનુ સાધન છે, પણ જ્યા સુધી આત્મા કર્મથી બધાયેલો છે ત્યા સુધી દેહથી ભિન્ન ન માનવો, કારણ કે તેમ માનીએ તો પાચ ઇન્દ્રિયો દ્વારા આત્માને જે અનુભવ થાય છે તે ન થવો જોઇએ દાખલા તરીકે, પુરૂષના શરીરને ફુલની માળા, શયન, આસન વગેરે પદાર્થોનો સ્પર્શ ઇષ્ટ લાગે છે, અને કાટા, અગ્નિ, સોય વગેરેનો સ્પર્શ અનિષ્ટ લાગે છે, જો આત્માને દેહથી તદ્દન અલગ માનીએ તો આવો સ્પર્શેન્દ્રિયનો અનુભવ તેને થાય નહિ. તેજ રીતે દુધ વગેરે તેને સ્વાદિષ્ટ લાગે છે, અને કરીયાતુ વગેરે અસ્વાદિષ્ટ લાગે છે, આવો રસેદ્રિયનો અનુભવ પણ થાય નહિ. માટે જ્યા સુધી સ્થૂળ ઉપાધનો ત્યાગ કરી ઉચ્ચ ભૂમિકામા રહેતાં યોગમાર્ગ દ્વારા આત્મા જાણે નહિ ત્યાં સુધી દેહથી અભિન્ન માનવો ધટે છે.

तथा निरर्थकश्चानुग्रह इति ॥

અર્થ—ઉપકાર વગેરે નિષ્ફળ થાય

ભાવાર્થઃ—જો આત્માને દેહની સાથે જરા પણ સબધ નથી એમ કબુલ કરીએ તો દેહ ઉપર કરેલો ઉપકાર નિષ્ફળ જાય, પુષ્પમાળા, ચદન, સુશોભિત વસ્ત્ર, અગવિલેપન વગેરે શરીરને સુખ આપવા યોજેલા સાધનો આત્માને કોઈ રીતે સતોષ આપે નહિ; તેમજ અગ્નિ વગેરેનો સ્પર્શ આત્માને દુખ આપે છે તે આપે નહિ, શરીરથી આત્માને તદ્દન અલગ માનવામા શરીરને જેટલુ સુખદુખ થાય તે આત્માને અસર કરનાર થવું ન જોઇએ, પણ આપ

અનુભવમાં આવે છે કે શરીરને આપેલું સુખ દુઃખ આત્માને સતોષ કે અસતોષ ઉપજાવનારૂં નીવડે છે. માટે આત્માને શરીરથી તદન ભિન્ન ન માનવો, પણ વ્યવહારનયથી શરીર સાથે સબંધ ધરાવનાર આત્મા છે એમ માનવુ. શરીરથી તદન અલગ આત્માને માનવામાં વળી એક બીજુ પણ દૂષણ આવે છે. કોઇ શરીરનો સંહાર કરે તો તે હિંસા કહેવાય નહિ, કારણ કે શરીર અને આત્મા તદન અલગ છે પણ શરીરના વધથી આત્માને દુઃખ થાય છે માટે તદન અલગ ન માનવો એજ સાર છે.

आभिन्न एनामरणं वैकल्यायोगादिति ॥

જ્ઞાની જનોએ પ્રરૂપેલો છે, આ મતની અસત્યતા સિદ્ધ કરવા જતા ગ્રંથગૌરવ થાય માટે અમે "આત્માની હયાતીની સાબીતી*" એ નામનું અંગ્રેજી પુસ્તક વાચવાને ભલામણ કરીએ છીએ. ટીકાકાર તેનું જે યુક્તિથા ખંડન કરે છે તે અમે નીચે જણાવીએ છીએ.

પૂર્વપક્ષ—શરીર તેજ આત્મા છે, આત્મા શરીરથી જુદો નથી.

ઉત્તરપક્ષ—મરણ સમયે શરીર તેવુને તેવું દેખાય છે, માટે જો શરીર તેજ આત્મા હોય તો અમુક માણસ મરણ પામ્યો એમ કહેવાય નહિ; તેથી આત્મા શરીરથી ભિન્ન છે, અને શરીર તે તો તેનુ સાધન છે. જીર્ણ વસ્ત્ર નાશ પામવાથી તેનો પહેરનાર નાશ પામતો નથી તેજ રીતે જીર્ણ શરીર નાશ પામવાથી તેને ધારણ કરનાર આત્માનો નાશ થતો નથી. માટે આત્મા અને શરીરને ભિન્ન માનવા.

પૂર્વપક્ષ—મરણ સમયે જો કે શરીર તેવુને તેવુ લાગે છે, પણ તેમાથી વાયુ જતો રહેલો હોય છે. તેથી મરણ થયું એમ માનીએ છીએ.

ઉત્તરપક્ષ—મૃતક શરીરમા વાયુ તો છેજ, જો વાયુ ન હોત તો શરીરનું પ્રફુલ્લિતપણું ન જણાત.

પૂર્વપક્ષ—ત્યારે તેજના અભાવે મરણ થયુ એમ માનીશુ.

ઉત્તરપક્ષ—જો તેજનો અભાવ હોય તો શરીર મરણ પછી તરતજ કોહવા માડે છે તેમ થાતજ નહિ. માટે તેજના અભાવથી મરણ થયુ એમ માનવું એ ખાલી ફાંફાં રૂપ છે. માટે દેહ અને આત્મા ભિન્ન છે.

પૂર્વપક્ષ—પૂર્વે હતા તેવા વાયુ અને તેજનો અભાવ થવાથી મરણ થયુ એમ અમે સ્વીકારીશુ.

ઉત્તરપક્ષ—કદાચ આ પ્રમાણે સમુદ્રમા ડુબતો માણસ જેમ તૃણનો આધાર ખોળે, તેમ તમે ચારે તરફથી ફુમાતા જુદી જુદી યુક્તિઓનો આધાર લેશો તો તે પણ ટકી શકશે નહિ

પૂર્વપક્ષ—કેમ ટકી શકશે નહિ?

ઉત્તરપક્ષ—તેનો જવાબ શાસ્ત્રકાર જ આપે છે.

---

* Proofs of the existence of the Soul, by Annie Besant Price 0-4-0

અને આપણી વચ્ચેનો પૂર્વભવનો સબધ કડવાશ ભરેલો હોવો જોઇએ." આ રીતે પૂર્વભવ, પુનર્જન્મની સિદ્ધિ તેણે કબુલ રાખી હતી. માટે દેહને આત્મા અભિન્ન નથી, પણ ભિન્ન છે.

तथा देहकृतस्यात्मनानुपभोग इति ॥

અર્થ—એકાંત ભેદ માનવાથી દેહે કરેલા કર્મનો આત્માને ઉપભોગ થાય નહિ

ભાવાર્થ:—આત્મા અને દેહને એક માનવાથી જે દૂષણ આવે છે તે ઉપર આપણે વિચારી ગયા. ત્યારે હવે કોઈ એમ કહેવા નીકળે કે આત્મા અને દેહ તદન ભિન્ન છે તો તેમા પણ અનર્થાપત્તિ આવવાનો સંભવ છે, તાડન, તર્જન, હિંસા, વ્યભિચાર વગેરે અશુભ કર્મ, અને દેવને નમસ્કાર, સ્તુતિ, ગુરૂ સેવા વગેરે શુભ કર્મ શરીર દ્વારા થાય છે, તો તે શુભ અને અશુભ કર્મથી થયેલા સુખ દુ:ખનો ભોક્તા આત્મા બની શકે નહિ, કારણ કે આત્મા અને દેહ ભિન્ન છે, અને કોઇએ કરેલુ શુભ અને અશુભ કર્મ બીજો ભોગવી શકે નહિ, જે જેવું કરે તેવું તે ભોગવે, માટે શરીરે કરેલા શુભ અશુભ કર્મનુ ફળ શરીરે ભોગવવુ જોઇએ અને આત્મા તો અલગ રહેવો જોઇએ. પણ આપણે જોઈએ છે કે આત્માને સુખ દુઃખ થાય છે, માટે જ્યા સુધી આત્મા કર્મ સહિત છે. ત્યા સુધી આત્મા દેહમાં ભળેલો છે; કેમકે આત્માના સબધ વિના કેવળ દેહ કાંઈપણ કરવા સમર્થ નથી. માટે જો કે નિશ્ચયનયથી તો આત્મા અને દેહ ભિન્ન છે, પણ વ્યવહારનયથી આત્મા દેહથી સર્વથા અલગ કહેવાય નહિ, એમ જો ન માનીએ તો કૃતનાશ (કરેલાનો નાશ) અને અકૃતાભ્યાગમ* (નહિ કરેલાનુ આવવુ) એ બે દોષ આવશે.

---

* શરીર અને આત્મા તદન ભિન્ન માનીએ તો, શરીરે કરેલાં શુભ અશુભ કર્મનો મરણ સમયે શરીરની સાથે નાશ થઇ જાય, અને તેથી તેને કોઇ ભોગવે નહિ, આ પ્રમાણે કૃત નાશનો દોષ આવે, તેમજ પરભવમાં નવુ શરીર ઉત્પન્ન થશે, તેને કાંઈપણ અશુભ કર્મ કર્યું નથી છતા આગલ ભવમાં આત્માએ શરીરમા રહી કરેલા શુભ અશુભ કર્મનુ ફળ તો ભોગવ: પડે છે, આ રીતે નહિ કરેલા કર્મના -નુ આવવુ એવો બીજો દોષ આ છે, જેને અકૃતાભ્યાગમ શાસ્ત્રમાં કહે છે

तथा आत्मकृतस्य देहेनेति ॥

અર્થ—વળી આત્માએ કરેલા કર્મનો ઉપભોગ દેહથી થઇ શકે નહિ.

ભાવાર્થ—આત્મા અને દેહ તદ્દન અલગ માનીએ તો આ[illegible]ત્માએ કરેલા કર્મનું ફળ શરીર ભોગવી શકે નહિ. તેમજ ઉપર જણાવી ગયા તેમ શરીરે કરેલા શુભ અશુભ કર્મનું ફળ આત્મા ભોગવે નહિ. ત્યારે એમ કહેવા નીકળે કે એમ થાય તો તેમાં ઘ[illegible] વાંધો છે? તો તેના પ્રત્યુત્તરમાં શાસ્ત્રકાર જવાબ આપે છે કે—

दृष्टेष्टबाधेति ॥

અર્થ—જોયેલી અને ઇષ્ટ વસ્તુને બાધ આવે

ભાવાર્થ—દેહે કરેલ સુખ દુખનો અનુભવ આત્માને થા[illegible] [illegible] અને આત્માએ કરેલા સુખ દુઃખનો અનુભવ દેહ ભોગવે [illegible] [illegible] જગતના જીવો પ્રત્યક્ષ નજરથી નિરંતર જાણતા આવે છે. [illegible] કરેલ ચોરી, જારી, ખૂન, વગેરે અનાર્ય કાર્યોથી બંદીખાના વગેરે [illegible] અને તેનો અનુભવ કરતો આત્મા જોવામાં આવે [illegible] અને [illegible] પણ કાનથી ઉત્પન્ન થયેલા મનના સંક્ષોભ અથવા ચિંતા [illegible] માથાનો દુખાવો વગેરે રોગો ઉત્પન્ન થતા જોવામાં આવે [illegible] [illegible] આત્માને દેહથી તદ્દન અલગ માનીએ તો આ જોયેલી વસ્તુ[illegible] [illegible] આવે છે, તેમજ [illegible] વસ્તુ એટલે મુક્તિ અને તે મેળવ[illegible] [illegible] ક્રિયા [illegible] તેને પણ આથી બાધ આ[illegible] [illegible] આત્મા શરીરથી ભિન્ન માનીએ તો તે નિ[illegible] [illegible] તેને મુક્ત કરવાને કરવામાં આવતા [illegible] [illegible] [illegible] આવે, તેનો [illegible] તે [illegible] [illegible] [illegible] માટે આ [illegible] [illegible] પણ [illegible] [illegible] [illegible] નિત્ય, [illegible] [illegible] [illegible] અભિન્ન, અને [illegible] [illegible] [illegible] શાસ્ત્રકારો [illegible] આવશ્ય છે

अतोऽन्यथैतत्सिद्धिरिति तत्त्ववाद इति ॥

અર્થ—આ એકાતવાદથી અન્યથા પ્રકારે બંધ મોક્ષની સિદ્ધિ થઈ શકે તેને તત્ત્વવાદ કહે છે

ભાવાર્થ:—આત્મા નિત્યજ છે, અનિત્યજ છે, દેહથી ભિન્નજ છે, દેહથી અભિન્નજ છે એ રીતનો એકાતવાદ છે, તેનાથી વિરૂદ્ધ આત્માને નિત્યાનિત્ય અને ભિન્નાભિન્ન માનવાથી હિંસાદિ પાપ-કર્મ ઘટી શકે છે; તેથી આત્માનો બધ પણ સ્વીકારાય છે અને તે બધથી મુક્ત થવાનું અનુષ્ઠાન પણ યથાર્થ ઠરે છે, માટે એજ ખરો તત્ત્વવાદ છે. તેને બરાબર સમજવો. આ પ્રમાણે તત્ત્વવાદ સમજવાથી શુ પરિણામ આવે છે.

परिणामपरीक्षेति ॥

અર્થ—પરિણામની પરીક્ષા થાય છે

ભાવાર્થ:—જ્યારે આ તત્ત્વવાદ બરાબર સમજાય છે ત્યારે એકાતવાદ તરફ અરૂચિ ઉત્પન્ન થાય છે. અને અનેકાતવાદ તરફ શ્રદ્ધા થાય છે, અને તેના વખાણ કરવાના પરિણામ થાય છે આ રીતે પરિણામની પરીક્ષા કર્યા પછી શુ કરવુ ?

शुद्धे वन्धभेदकथनमिति ॥

અર્થ—પરિણામની શુદ્ધિ જોઇ બન્ધ ભેદનું કથન કરવુ.

ભાવાર્થ:—ઉપર પ્રમાણે તત્ત્વવાદ તરફની રૂચિ જોઇને બધના ભેદનો ઉપદેશ કરવો. કર્મની મૂલપ્રકૃતિ આઠ છે, અને તેની ઉત્તર પ્રકૃતિ ૧૫૮ છે, તેનો બરાબર બોધ કરવો મનથી કેવા કર્મ બધાય છે ? વચનથી કેવા કર્મ બધાય છે ? અને કાયાથી કેવાં કર્મ બંધાય છે ? તે કર્મ કેવી રીતે છુટી શકે ? નવા કર્મ બધાયજ નહિ તેને માટે શુ લક્ષ રાખવુ ? ઉદયમા આવેલા કર્મ ભોગવતાં પરિણામ કેવા રાખવા ? ચાર પ્રકારના કર્મના ભાગ બધ, ઉદય, સત્તા અને ઉદીર્ણા વગેરેનું સ્વરૂપ સમજાવવુ કે જેથી શુભ વિચારો, અને શુભકાર્યો નિષ્કામ બુદ્ધિથી કરતા તે શિખે.

तथा वरबोधिलाभप्ररूपणेति ॥

અર્થ:—શ્રેષ્ઠ બોધિ બીજના લાભની પ્રરૂપણા કરવી

ભાવાર્થ:—સત્ય વસ્તુને સત્ય રૂપે, અને અસત્ય વસ્તુને અસત્યરૂપે ઓળખવાથી, અને તેની યથાર્થ શ્રદ્ધા થવાથી સમકિત પ્રાપ્ત થયું કહેવાય છે. તીર્થંકર નામ ગોત્ર ઉપાર્જન કરવાના કારણભૂત બોધિબીજ તે સામાન્ય સમકિત કરતાં ઉત્તમ છે એમ જણાવવું. અથવા તો દ્રવ્ય સમકિત કરતાં ભાવ સમકિત વધારે ઉત્તમ અને શ્રેષ્ઠ છે એ પ્રમાણે હેતુ, સ્વરૂપ અને ફળથી મુમુક્ષુઓ આગળ ઉપદેશ કરવો. એ સમકિત કે બોધ બીજ શી રીતે પ્રાપ્ત થઇ શકે તે જણાવે છે.

तथा भव्यत्वादितोऽसाविति ॥

શયવાળો, સારી બુદ્ધિવાળો, ઉપદેશ કરેલી બાબતો સમજનાર, સર્વે જનના હિતમા તત્પર, પ્રેમાળ અને નિઃસ્વાર્થી પુરૂષ હોવો જોઇએ, કારણકે તેજ પુરૂષ ઉપર જણાવેલી સામગ્રીથી મોક્ષ મેળવી શકે છે. આ પ્રમાણે હેતુ બતાવવા અને જીવાદિ સાત અથવા નવ તત્ત્વોનું શ્રદ્ધાન કરવુ, તે તે સમકિતનું સ્વરૂપ સમજવું

હવે સમકિતનુ ફળ કહે છે.

ग्रन्थिभेदे नात्यन्तसंक्लेश इति ॥

અર્થ·—ગ્રથિભેદ થતા અતિશય સંકલેશ થતો નથી.

ભાવાર્થ:—ગ્રથિ એટલે દઢ રાગ દ્વેષનો પરિણામ જાણવો. જ્યારે વસ્તુને વસ્તુરૂપે જાણી, અને આત્માને આત્મતત્ત્વ તરીકે સકળ અજીવાદિ પદાર્થથી વિરક્ત માનવામા આવ્યો, એટલે દુનિયાના સકળ પદાર્થો તેમજ સચેતન પદાર્થની ઉપાધ પ્રત્યેનો રાગ નાશ પામવા માડે છે, તેમજ સકળ મનુષ્યો પોતાના કર્મ પ્રમાણે ફળ અનુભવે છે, અને બીજા તો નિમિત્ત માત્ર છે, માટે નિમિત્ત ઉપર દ્વેષ કરવો તે તો કુતરાનું આચરણ છે કારણ કે કુતરો લાકડી મારનારને કરડવા કરતા પ્રથમ લાકડીને કરડવા જાય છે, તેજ રીતે પોતે પોતાના કર્મનો કર્તા તથા ભોક્તા છે, અને જે સુખ દુ:ખ આવે છે તે પોતેજ પૂર્વભવમા કરેલા શુભ અશુભકર્મનું પરિણામ છે, એને માટે પોતેજ તે સુખ દુ ખને વાસ્તે જોખમદાર છે, એમ માનવાને બદલે લાકડીરૂપ નિમિત્ત કારણ જે અન્ય કોઇ પુરૂષ જેની દ્વારા સુખ દુ ખ મળે છે તેના ઉપર દ્વેષ કરવો એ મિથ્યા છે આ પ્રમાણે વસ્તુનું સ્વરૂપ સમજવાથી દ્વેષ ઓછો થતો જાય છે જેમ વિધેલું માતી, તેના છિદ્રમા મળ ભરાયો હોય તોપણ પૂર્વાવસ્થાને પામી શકતું નથી, તેમ તત્ત્વોની શુદ્ધ શ્રદ્ધારૂપ સોયથી રાગદ્વેષના પરિણામને ઉપર પ્રમાણે ભેદી નાખવામા આવે તો તે પરિણામ અતિ નિબિડ થતા નથી. જેમ મણિ છિદ્ર રહિત ફરીથી થતું નથી, તેમ પરિણામ પણ ફરીથી દઢ થતા નથી. એક વાર જેને આત્મતત્ત્વની ઝાખી થઇ હોય છે તેનો આચાર વિચારજ ફરી જાય છે, બધેને તે મસાર વ્યવહાર

થઇ છે એમ માની શકા નહિ તો ચારિત્ર વિનાનું જ્ઞાન તે પોપ-ટના બોલવા સમાન છે. આચારાંગ સૂત્રમા કહ્યું છે કેઃ—

जं मोणान्ति पासहा तं सम्मंति पासहा ॥
जं सम्मंति पासहा तं भोणांति पासहात्ति ॥

આ પ્રમાણે તત્ત્વાર્થની શ્રદ્ધા કરાવી તે પ્રમાણે વર્તવાનો ઉપ-દેશ આપવો, અને તે સાથે ભાવનાઓ ભાવવાનો બોધ કરવો. શાસ્ત્ર-કાર કહે છે.

वनातो रागादिक्षयः ॥

અર્થ·—ભાવનાથી રાગાદિકનો ક્ષય થાય છે.

ભાવાર્થ:—ભાવના–ઉચ્ચ વિચારો, તેનું નિરંતર મનન કરવું; જેવો માણસનો ઉચ્ચભાવ તેવો તે વખત જતા થાય છે, માટે સદા ઉચ્ચભાવનાઓ હૃદયમાં રાખી તેમનાપર મનન કરવુ. જૈન ધર્મ પ્ર-માણે ભાવનાઓના બાર અને ચાર પ્રકાર છે. ચાર ભાવનાઓનુ વર્ણન શરૂઆતમા કરવામા આવ્યુ છે, અત્રે બાર ભાવનાઓનું ટુંક સ્વરૂપ જણાવવામા આવે છે; તેમના નામ નીચે પ્રમાણે છે.

यार भावना.

भावयितव्यमनित्यत्वमशरणत्वं तथैकतान्यत्वे ।
अशुचित्वं संसारः कर्माश्रवसंवरानिधिश्च ॥
निर्जरणलोकविस्तरधर्मस्वाध्यायतत्त्वचिन्ताश्च ।
वोधेः सुदुर्लभत्वं भावना द्वादशविशुद्धाः ॥

(૧) અનિત્ય, (૨) અશરણુ, (૩) એકત્વ, (૪) અન્યત્વ, (૫) અશુચિત્વ, (૬) સસાર, (૭) આશ્રવ, (૮) સંવર, (૯) નિર્જરા, (૧૦) લોકવિસ્તાર, (૧૧) ધર્મ સ્વાધ્યાય, (૧૨) બોધિ દુર્લભ એ રીતે બાર સિદ્ધ ભાવનાઓનું નિરતર મનન કરવું.

દૃષ્ટિએ આ સર્વ પદાર્થો અનિત્ય છે; અને પરમાત્માપદને મેળવી આપનારા આત્માના જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, અથવા સદ્ ચિદ્ અને આનદ એ ગુણોજ નિત્ય છે. કારણુ કે તે સ્વાભાવિક ગુણો છે; આ રીતે નિત્ય અને અનિત્ય વસ્તુ વચ્ચે વિવેક કરતા શિખવું. અને જેમ બને તેમ અનિત્ય વસ્તુના સંબધમાં ઉદાસીન ભાવ ધારણુ કરવો. વિવેકથીજ ખરો વૈરાગ્ય જાગૃત થાય છે. જે વસ્તુઓ અનિત્ય છે તે પરમાર્થ દૃષ્ટિથી મારી નથી એજ ભાવના તે વસ્તુ ઉપર વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન કરાવે છે, અને ज्ञानस्य फलं विरति' જ્ઞાનનુ ફળ એ વિરતિ એ સૂત્ર ખરૂ પડે છે. અનિત્ય ભાવનાના સબધમાં કહ્યુ છે કે.-

सामित्तणधणजुव्वणरइरूववलाउठसंजोगा ॥
अइलोला घणपणाहयपायवपक्कपत्तव्वा ॥

પ્રભુત્વ, ધન, જોબન, રતિ, રૂપ, બળ, આયુષ્ય, ઇષ્ટસયોગ એ સર્વ વસ્તુ સખત પવનનો ઝપાટો લાગેલાં વૃક્ષના પાકાં પાંદડાં જેવી બહુજ ચચળ છે. જેમ તે પાકેલાં પાદડાને પવનનો સખત ઝપાટો લાગે તો પડતા વાર લાગતી નથી, તેમ આ સર્વ અનિત્ય હોવાથી નાશ થતાં વાર લાગતી નથી. આવી રીતે સસારમા સર્વ પદાર્થોની અનિત્યતા અનુભવવી અને બને તેટલો રાગ તે ઉપરથી ઉતારવો.

(૨) બીજી અશરણુ ભાવના.

જગતમા જીવ અનેક પ્રકારના મનુષ્યો પર આધાર રાખે છે, અને તેમને પોતાના શરણુરૂપ માને છે. પણુ ખરી રીતે આત્મા સિવાય આત્માનુ કોઈ આધારભૂત નથી. આત્મા જ આત્માનો શત્રુ છે, અને આત્મા જ આત્માનો મિત્ર છે. વ્યવહારનયથી માતા, પિતા, સ્વજન, બાધવ, સ્ત્રી, પુત્ર, ગુરૂ વગેરે આધાર રૂપ ગણી શકાય, પણુ નિશ્ચયનયથી અથવા ખરી રીતે કોઇ પણુ માણુસને શરણુ આપે તેમ નથી. મરણુ સમયે પોતાનુ ચારિત્ર, પોતે કરેલા શુભ અશુભ કર્મો તેની સાથે આવે છે. કોઇ પણુ માણુસ તેને મરણુના ક્રૂર પંઝામાથી બચાવવા સમર્થ થતુ નથી. જે વસ્તુઓ અનિત્ય છે તે આત્માની સાથે આવી શકે નહિ. કારણુકે આત્મા નિત્ય છે, માટે તેના નિત્ય-

દૃષ્ટિએ આ સર્વ પદાર્થો અનિત્ય છે; અને પરમાત્માપદને મેળવી આપનારા આત્માના જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, અથવા સદ્ ચિદ્ અને આનંદ એ ગુણોજ નિત્ય છે. કારણ કે તે સ્વાભાવિક ગુણો છે; આ રીતે નિત્ય અને અનિત્ય વસ્તુ વચ્ચે વિવેક કરતાં શિખવું. અને જેમ બને તેમ અનિત્ય વસ્તુના સંબધમાં ઉદાસીન ભાવ ધારણ કરવો. વિવેકથીજ ખરો વૈરાગ્ય જાગૃત થાય છે. જે વસ્તુઓ અનિત્ય છે તે પરમાર્થ દૃષ્ટિથી મારી નથી એજ ભાવના તે વસ્તુ ઉપર વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન કરાવે છે, અને ज्ञानस्य फलं विरति' જ્ઞાનનુ ફળ એ વિરતિ એ સૂત્ર ખરૂ પડે છે. અનિત્ય ભાવનાના સબધમાં કહ્યુ છે કેઃ–

सामित्तणधणजुव्वणरइरूववलाउठसंजोगा ॥
अइलोला घणपणाहयपायवपक्कपत्तव्वा ॥

પ્રભુત્વ, ધન, જોબન, રતિ, રૂપ, બળ, આયુષ્ય, ઇષ્ટસયોગ એ સર્વ વસ્તુ સખત પવનનો ઝપાટો લાગેલા વૃક્ષના પાકા પાદડા જેવી બહુજ ચચળ છે. જેમ તે પાકેલા પાદડાને પવનનો સખત ઝપાટો લાગે તો પડતા વાર લાગતી નથી, તેમ આ સર્વ અનિત્ય હોવાથી નાશ થતાં વાર લાગતી નથી આવી રીતે મસારમા સર્વ પદાર્થોની અનિત્યતા અનુભવવી અને બને તેટલો રાગ તે ઉપરથી ઉતારવો.

(૨) બીજી અશરણ ભાવના.

જગતમાં જીવ અનેક પ્રકારના મનુષ્યો પર આધાર રાખે છે, અને તેમને પોતાના શરણરૂપ માને છે. પણ ખરી રીતે આત્મા સિવાય આત્માનું કોઈ આધારભૂત નથી. આત્મા જ આત્માનો શત્રુ છે, અને આત્મા જ આત્માનો મિત્ર છે. વ્યવહારનયથી માતા, પિતા, સ્વજન, બાધવ, સ્ત્રી, પુત્ર, ગુરૂ વગેરે આધાર રૂપ ગણી શકાય, પણ નિશ્ચયનયથી અથવા ખરી રીતે કોઇ પણ માણસને શરણ આપે તેમ નથી. મરણ સમયે પોતાનું ચારિત્ર, પોતે કરેલાં શુભ અશુભ કર્મો તેની સાથે આવે છે. કોઇ પણ માણસ તેને મરણના ક્રૂર પંઝામાથી બચાવવા સમર્થ થતુ નથી. જે વસ્તુઓ અનિત્ય છે તે આત્માની સાથે આવી શકે નહિ. કારણકે આત્મા નિત્ય છે, માટે તેના નિત્ય-

દષ્ટિએ આ સર્વ પદાર્થો અનિત્ય છે, અને પરમાત્માપદને મેળવી આપનારા આત્માના જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, અથવા સદ્ ચિદ્ અને આનંદ એ ગુણોજ નિત્ય છે. કારણુ કે તે સ્વાભાવિક ગુણો છે, આ રીતે નિત્ય અને અનિત્ય વસ્તુ વચ્ચે વિવેક કરતાં શિખવું. અને જેમ બને તેમ અનિત્ય વસ્તુના સબંધમાં ઉદાસીન ભાવ ધારણ કરવો. વિવેકથીજ ખરો વૈરાગ્ય જાગૃત થાય છે. જે વસ્તુઓ અનિત્ય છે તે પરમાર્થ દષ્ટિથી મારી નથી એજ ભાવના તે વસ્તુ ઉપર વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન કરાવે છે, અને ज्ञानस्य फलं विरति જ્ઞાનનુ ફળ એ વિરતિ એ સૂત્ર ખરૂ પડે છે. અનિત્ય ભાવનાના સબંધમાં કહ્યુ છે કેઃ-

सामित्तणधणजुव्वणरइरूववलाउठसंजोगा ॥
अइलोला घणपणाहयपायवपक्कपत्तव्वा ॥

પ્રભુત્વ, ધન, જોબન, રતિ, રૂપ, બળ, આયુષ્ય, ઇષ્ટસંયોગ એ સર્વ વસ્તુ સખત પવનનો ઝપાટો લાગેલાં વૃક્ષનાં પાકા પાદડા જેવી બહુજ ચચળ છે. જેમ તે પાકેલાં પાદડાને પવનનો સખત ઝપાટો લાગે તો પડતાં વાર લાગતી નથી, તેમ આ સર્વ અનિત્ય હોવાથી નાશ થતાં વાર લાગતી નથી. આવી રીતે સસારમાં સર્વ પદાર્થોની અનિત્યતા અનુભવવી અને બને તેટલો રાગ તે ઉપરથી ઉતારવો.

(૨) બીજી અશરણ ભાવના.

જગતમા જીવ અનેક પ્રકારના મનુષ્યો પર આધાર રાખે છે, અને તેમને પોતાના શરણરૂપ માને છે. પણ ખરી રીતે આત્મા સિવાય આત્માનું કોઈ આધારભૂત નથી. આત્મા જ આત્માનો શત્રુ છે, અને આત્મા જ આત્માનો મિત્ર છે. વ્યવહારનયથી માતા, પિતા, સ્વજન, બાંધવ, સ્ત્રી, પુત્ર, ગુરૂ વગેરે આધાર રૂપ ગણી શકાય, પણ નિશ્ચયનયથી અથવા ખરી રીતે કોઇ પણ માણસને શરણ આપે તેમ નથી. મરણ સમયે પોતાનું ચારિત્ર, પોતે કરેલા શુભ અશુભ કર્મો તેની સાથે આવે છે. કોઇ પણ માણસ તેને મરણના ક્રૂર પંઝામાથી બચાવવા સમર્થ થતુ નથી. જે વસ્તુઓ અનિત્ય છે તે આત્માની સાથે આવી શકે નહિ. કારણકે આત્મા નિત્ય છે, માટે તેના નિત્ય-

ગુણો જ તેની સાથે આવે માટે આત્માના ગુણો જે હાલ અપ્રગટ સ્થિતિમાં છે, તે જેથી પ્રગટ થાય તેવાં સાધનોનો આશ્રય લેવો. બાકી બીજું કોઈ શરણ નથી. આ રીતે અશરણ ભાવના ભાવવી. આત્મા જ કર્મદળને વિખેરી નાખવા સમર્થ છે; આત્માજ પરમાત્મ અવસ્થા પ્રાપ્ત કરવા શક્તિ ધરાવે છે. ગુરૂ તો માર્ગ બતાવી દે. તે વાસ્તે ખરેખર તેમનો ઉપકાર માનવો અને તેમના ઉપર અનંત ભક્તિ રાખવી ઘટે છે, પણ તે માર્ગ ઉપર આપણે જાતેજ ચાલવાનું છે. એનો વિચાર કરી સ્વાશ્રયી થતાં શિખવું. જે પદ મહાન પુરૂષો પ્રાપ્ત કરી શક્યા તે પદ પ્રાપ્ત કરવાનું સામર્થ્ય આપણા આત્મામાં રહેલું છે. એનો વિચાર કરો અને કાયર થઈ, હાથ જોડી, દૈવને ભાગ્યે બેસી મુકી આળસમાં-પ્રમાદમાં અમૂલ્ય સમય ગુમાવવો નહિ.

(૩) સંસાર ભાવના.

તે રાગ માણુસને તે ઇષ્ટ જનના વિયોગથી અથવા મરણુથી દુ:ખ ઉત્પન્ન કરે છે. પણુ પુત્ર અથવા સ્રી તે આત્મા છે, અને આત્માનું કલ્યાણુ કરવુ તે મારો ધર્મ છે, અને બીજા માણુસો કરતાં, મારા સબધમાં આવેલા માણુસોનું કલ્યાણુ હુ વધારે કરી શકુ એવા વિચારથી તેમના ઉપર પ્રેમ રાખવો તે ઉત્તમ છે, અને તે પ્રેમ દરેક મહાન આત્માનો સ્વાભાવિક ધર્મ છે પોતે નિસ્પૃહ ભાવથી ટ્રસ્ટી તરીકે વર્તવું સસાર દુ.ખમય છે, અને જન્મ મરણુના ચક્રમાં ફરતાં ખરી રીતે સુખ જરા માત્ર નથી. જેમ ભમરો વાડીમા એક ફુલનો ત્યાગ કરી બીજા ફુલે બેસે છે, ત્યાંથી ત્રીજા ફુલ ઉપર બેસે છે; એમ જીવ અનેક ગતિમા અથડાય છે, પણુ સુખ મેળવી શકતો નથી; કારણુ કે ખરૂ સુખ તો આત્મામા રહેલું છે, પણુ જેમ કસ્તુરીઓ મૃગ પોતાની નાભિમાંથી નીકળતા કસ્તુરીના વાસથી લોભાઇ કસ્તુરી મેળવવાને સકળ જગલમા ભમે છે, તેમ સુખ આત્મસ્વભાવમા રહેલુ છે, છતા તે બાબતના જ્ઞાનના અભાવે અજ્ઞાની જીવ બાહ્ય વસ્તુમા સુખ શોધે છે. સસારમા બિલકુલ સુખ નથી એમ આ કથનનો આશય નથી, પણુ તે સુખ ઇન્દ્રજાળ જેવું છે, અને તે મળ્યા પછી પણુ ખરી તૃપ્તિ નથી, માટે ચિરકાળ ટકે એવુ સુખ પ્રાપ્ત કરવા ઇચ્છનાર મનુષ્યના પ્રયાસને અનુચિત છે આવી રીતે સસારનું સ્વરૂપ વિચારવું, અને તે દુ ખ ગર્ભિત દેખી વૈરાગ્યવાન્ થવું. અને આત્મસ્વભાવમાં રહેલું અનત, અમર સુખ મેળવવા પ્રયત્ન કરવો; એજ આ કથનનો આશય છે.

(૪) એકત્વભાવના.

આ સસારને વિષે જીવ એકલોજ ઉત્પન્ન થાય છે, અને એકલોજ મરે છે, એકલોજ કર્મનો કર્તા છે, અને એકલોજ તે કર્મનો ભોક્તા છે, પરમાર્થ દૃષ્ટિએ વિચારીએ તો સ્વધર્મ સિવાય અન્ય કોઇ પણુ સ્વજન તેને સહાયકારી થઇ શકે નહિ. માટે કોઈ પણુ કાર્યનો આરભ કરતાં પહેલા તે કાર્યનું શુ પરિણુામ આવશે એમ વિચારી તે કાર્યમા જીવે પ્રવર્તન કરવુ, કારણુ કે તે કાર્યનું ફળ પણુ પોતાને એકલાને ભોગવવું પડશે. દરેક કાર્ય વિચાર અને વાસનાને પોતેજ

નિજરૂપા નિજ વસ્તુ છે, પર રૂપા પરવસ્ત,
જેણે જાણ્યો પેચ એ, તેણે જાણ્યું સમસ્ત।

મારો આત્મા તેજ હુ, અને તે :સિવાયની સર્વ વસ્તુઓ પર છે, એવું જેણે સમ્યગ્ પ્રકારે જાણ્યુ, અનુભવ્યું તેણે આ જગતમાં સર્વ બાબત જાણી; કારણ કે જે વસ્તુ ખરી રીતે પોતાની નથી તેને પોતાની માનવી એ અજ્ઞાનતા છે, અને તે અજ્ઞાનતાથી, એટલે શરીર, ધન, ગૃહ, અને સ્વજનોની ઉપાધિને પોતાની માનવાથી, માણુસ સસારમા રખડે છે. માટે આત્મજ્ઞાન મેળવવું.

(૫) અનયત્વ ભાવના.

આત્મા સિવાયની તમામ વસ્તુઓ સાથે આત્માને નિશ્ચયનયની અપેક્ષાએ કાઇ પણુ સબધ નથી. ઘણા કાળ સુધી અન્નપાનાદિકથી લાલનપાલન કરેલો દેહ તેજ પોતાનો નથી, તો પછી દેહથી બહાર રહેલા ધન, સુવર્ણુ, ઘર, મહેલ વગેરે પોતાના શી રીતે થઈ શકે? તે સર્વ આત્માના નથી, પણુ આત્મા તેને સ્વરૂપના અજ્ઞાનથી પોતાના ગણે છે. આ મારૂ ઘર, આ મારૂ ધન, આ મારા સ્વજન એમ તે માને છે, પણ તે સર્વ આત્મદ્રવ્યથી ન્યારા છે. કારણુ કે સર્વ પદાર્થો અને ચેતનાવાળા પ્રાણીઓની ઉપાધિઓ–શરીરો પુદ્ગલના જુદા જુદા રૂપાતરો છે, પુદ્ગલ તે અજીવ છે માટે ખરી રીતે જીવ પુદ્ગલથી જૂદો છે; એવી ભાવનાને 'અન્યત્વ ભાવના' કહે છે.

(૬) અશુચિ ભાવના.

આ શરીર, આત્માને કાર્ય કરવાનુ સાધન છે, પણુ આપણે શરીરનેજ સર્વસ્વ માનીએ છીએ. ઘણા જડવાદીઓ તો શરીર એજ આત્મા એમ કહે છે પણુ તેમા તેમની મોટી ભૂલ છે, શરીર એ તો આત્માનુ વસ્ત્ર છે. અને તે વસ્ત્ર ઉપર બહુ રાગ રાખવો નહિ, કારણુ કે આ ઔદારિક દેહ તે બહુજ અશુચિમય (અપવિત્ર) છે, કેમકે તે રસ, રૂધિર, માસ, મેદ, હાડકાં, વીર્ય, મજ્જા, શ્લેષ્મ, મળ મૂત્રાદિકથી ભરેલો, ચામડાથી મઢેલો, નસોની જાળાઓ વીંટાયેલો, નિરતર કૃમિ, રોગ અને ગુમડાથી વ્યાપી રહેલો છે. ફુલની માળ

[illegible], ચંદન, કસ્તુરી વગેરે સુગંધી દ્રવ્ય શરીરપર લગાડવામાં આવ્યા હોય તો તેને પણ મલિન કરવાને આ દેહ સમર્થ છે. માટે તે ઉપર આસક્ત રાગ ન ધરવો એમ આ અશુચિ ભાવના જણાવે છે. આ [illegible] આત્મગુણ [illegible] તે જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાનું, ધાર્મિક ક્રિયાઓ કરવાનું, અને આ જગતના વ્યવહારના દરેક કાર્ય કરવામાં તે ઉત્તમ સાધન છે. માટે તેને બરાબર કેળવવું. કેળવાએલું હથિયાર સુતારને [illegible] ઉપયોગી થાય છે, તેમ કસરતથી કેળવાએલું, અને આરોગ્યથી મજબુત બનેલું શરીર બહુજ ઉપયોગી થાય છે, માટે શરીરનું અત્યંત લાલનપાલન પણ ન કરવું, તેમ તેના ઉપર દ્વેષ કરી તેનો અનાદર પણ ન કરવો. તે આપણો નોકર છે એમ માનવું. નોકરને વશ [illegible], મારી નાંખતા નથી. તેજ રીતે શરીરને વશ રાખવું, [illegible] ન કરી, તેનો નાશ કરવો ઘટતો નથી. પણ તેને [illegible] અને કુદરતના કાયદા મુજબ વર્તીને તન્દુરસ્ત રાખવું [illegible] ઉપકાર [illegible] કાંઈ કામ તેની પાસે કરાવવું જ [illegible] કરવાને [illegible] જરા પણ આનાકાની ન કરે [illegible]

(૭) આશ્રવ ભાવના.

કરવો, વિરતિથી અવિરાતનો રોધ કરવો, ક્ષમાથી ક્રોધને, નમ્રતાથી માનને, સરલતાથી માયાને, અને સતોષથી લોભને આ રીતે કષાયોને જીતવા અને મન, વચન અને કાયાના શુભયોગોથી અશુભયોગ ઉપર જય મેળવવો, તે સવર કહેવાય. તે સવર સર્વ થકી અને દેશ થકી હોય છે. સર્વ પ્રકારે સયમ તો ચૌદમા ગુણસ્થાનકમા બિરાજતા અયોગી કેવળીને હોય, અને દેશથકી સવર એક બે ત્રણ પ્રકારના આશ્રવના રોકનારને પણ સભવી શકે વળી સવરના બે ભેદ છે. દ્રવ્ય સવર અને ભાવ સવર. આશ્રવને લીધે જે પુદ્‌ગલો જીવને લાગતા હોય તે ન લાગવા દેવા, અથવા તેમનો છેદ કરવો તે દ્રવ્ય સંવર કહેવાય, અને ભવના કારણુ રૂપ આત્માની અશુદ્ધપરિણુતિ, તેને ટાળી સ્વસ્વભાવમા રમણુ કરવું, તે ભાવ સવર કહેવાય.

(૯) નિર્જરા ભાવના.

સવર અને નિર્જરામા આ એક મુખ્ય ભદ છે, બધાતા નવા કર્મને રોકવા તે સવર, અને પૂર્વે બાધેલાં કર્મદળને તપ વગેરેથી વિખેરી નાખવા તે નિર્જરા. નિર્જરાના બે પ્રકાર છે, એક સકામ નિર્જરા, અને બીજી અકામ નિર્જરા તપના જે બાર પ્રકાર કહ્યા છે, તે બાર રીતે સકામ નિર્જરા થાય છે જે લોકોએ વિરતિ ગ્રહણુ કરી છે, તેઓજ આ રીતે કર્મની નિર્જરા કરવા તત્પર થાય છે, અને અકામ નિર્જરા તો વિરતિ ભાવ વિના નિષ્કારણુ ટાઢ, તડકો, ક્ષુધા વગેરે સહન કરવાથી થાય છે માટે કષાયની મદતા કરી તપ કરવો, તેજ લાભકારી છે, બાકી ઇચ્છાના રોધ રૂપ સત્ય તપ વિના ઝાઝો લાભ થતો નથી. એવી રીતે નિર્જરાનુ સ્વરૂપ વિચારવુ, અને યથાશક્તિ બાહ્ય તથા અભ્યતર તપ કરવો

(૧૦) લોક સ્વભાવ.

પોતાના બે હાથ પોતાની કેડ ઉપર મુક્યા હોય, અને પોતાના બે પગ વાકા પસાર્યા હોય, તેવા માણુસને તમારી નજર આગળ કલ્પો, અને તમને ચૌદ રાજલોકનું કેવું સ્વરૂપ હશે તેની ઝાંખી થશે. તે લોકને વિષે ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, આકાશાસ્તિકાય, પુદ્

કારણુ એ છે કે જેણે તત્ત્વોને યથાર્થ રીતે જાણ્યા હોય અને જેના હ્રદયમાં પરને ઉપકાર કરવાની બુદ્ધિ હોય તેવા મુનિએ ઉપદેશ આપવો, નહિ તો ખોટી પ્રરૂપણા થવાનો ભય રહે છે આ ઉપરથી જેને અનેકાંત શૈલીનું, ગુરૂલઘુતાનું અને ગૌણુતામુખ્યતાનું જ્ઞાન હોય, અને પોતે જે પ્રરૂપે છે તેનો અનુભવ થયો હોય એવા મહાત્મા મુનિએજ ઉપદેશ આપવો. જેનામા આવા ગુણ ન હોય તે ઉપદેશ કરવાનો અધિકારી થઇ બેસે તો અનર્થ થવાનો સભવ છે. આંધળાની પછવાડે આંધળો ચાલે તો કુવામા પડવાનો ભય રહે છે, તેમ વસ્તુ તત્ત્વના અજ્ઞાત ઉપદેશકના બોધથી જ્ઞાનને બદલે અજ્ઞાન મળવાનો ભય રહે છે. માટે ઉપર જણાવેલા ગુણવાળાએ સવેગ માર્ગનો બોધ આપવો. સવેગનું લક્ષણુ શાસ્ત્રમા નીચે પ્રમાણે આપેલુ છે.

तथ्ये धर्मे ध्वस्तहिंसाप्रबन्धे देवे रागद्वेपमोहादिमुक्ते ॥
साधौ सर्वग्रन्थसदर्भहीने संवेगोऽसौ निश्चलो योऽनुरागः ॥ १ ॥

હિસારહિત સત્ય ધર્મમા, રાગદ્વેષ મોહ રહિત દેવમાં, સર્વ પ્રકારના પરિગ્રહ રહિત સાધુમા જે નિશ્ચળ અનુરાગ તે 'સંવેગ' કહેવાય. આવા દેવ ગુરૂ અને ધર્મ રૂપ ત્રણ શુદ્ધ તત્ત્વનો ઉપદેશ કરવો.

સ્યાદ્વાદશૈલી—અનેકાત શૈલી કોને કહેવી ?

દરેક વસ્તુ અનેક ધર્મવાળી છે, માટે આ આમજ છે એમ **નિશ્ચયતાથી** કહેવાય નહિ. દ્રવ્યાર્થિ નયની અપેક્ષાએ જીવ નિત્ય કહેવાય, અને પર્યાયાર્થિક નયની અપેક્ષાએ અનિત્ય કહેવાય. તેજ રીતે નિશ્ચયથી આત્મા શરીરથી ભિન્ન છે, તોપણ વ્યવહારમા દેહથી અભિન્ન માનવામા આવે છે. કયી અપેક્ષાથી અમુક વચન કહેલુ છે તે લક્ષમા રાખી તે વચન સમજવામા આવે તો સવળો અર્થ સમજાય છે, નહિ તો અર્થનો અનર્થ થવાનો સભવ રહે છે. એક માણસ પોતાના પિતાની અપેક્ષાએ પુત્ર છે, અને પોતાના પુત્રની અપેક્ષાએ પિતા છે, આ રીતે પિતા અને પુત્ર એ બન્ને ધર્મ એક માણસમાં ઘટી શકે છે, પણ તેની અપેક્ષા ધ્યાનમાં રાખવાની જરૂર છે. સ્યાદ્વાદ એટલે કથંચિત્વાદ, અથવા અનેકાંતવાદ કહેવાય

માટે ઉપદેશકે તેમજ પોતાએ આ સ્યાદ્વાદની બાબત લક્ષમાં રાખી જૈન ધર્મના મનુષ્યોને ઉપદેશ કરવો તેમજ સમજાવા. એક અમેરિકન લેખક સ્યાદ્વાદ શૈલીની પ્રશંસા કરતાં જણાવે છે કે "જૈનોનો સ્યાદ્વાદ અથવા અનેકાંતવાદ માનસિકશાસ્ત્રના સંબંધમાં સૂક્ષ્મ તત્ત્વની શોધમાં ઉન્નતાને અને વાસ્તવિકરીતે ગહન વિચાર કલ્પનાના ગૂંચવણ ભરેલા પ્રશ્નોનું નિરાકરણ કરવાને શક્તિમાન છે. છેટે મનુષ્યના મનથી, ન્યાયયુક્ત રીતે કલ્પી શકાય તેવી કોઇપણ રીતથી જેનો નિર્ણય થઇ શકે તેવા પ્રશ્નની હદનો નિર્ણય કરવાને શક્તિમાન છે [illegible] પરસ્પર વિરુદ્ધ ધર્મવાળાઓને, તેઓના પોતાના મતનો [illegible] નહિ પણ અન્ય ધર્મો પણ ટકી શકે એવા છે એમ [illegible] મતની અમુક બાજુ બતાવવાને–જો કેટલાંક રૂપાંતર સહિત [illegible] બાજુને દર્શાવનારા છે, એમ સિદ્ધ કરી વિરુદ્ધ [illegible] સિદ્ધ કરવાને સ્યાદ્વાદ આશા આપે છે, અને [illegible] પરસ્પર [illegible] માનનારા [illegible] લિપિ [illegible] સત્ય સમાયેલું છે એમ તે મત જણાવે છે."

[illegible] ધર્મો એક જ વખતે એક વસ્તુમાં રહી [illegible] જણાય છે કે એક વસ્તુ એક જ [illegible] રહી શકે નહિ" આ કારણને લઇને [illegible] તો તેમની ભૂલ છે કારણ કે [illegible] એવું તેઓ [illegible] જણાવે છે કે કોઇપણ વસ્તુ [illegible] નહિ, અમુક અપેક્ષાએ તે [illegible] અપેક્ષાએ [illegible] હોય છે એક જ [illegible] અસ્તિત્વ અને નાસ્તિત્વ [illegible] પોતાના [illegible] છે [illegible]

[illegible] કોને કહેવા?

[illegible]

વિષયો, અને કષાય વગેરે જો નિશ્ચય નયને મુખ્ય કરવાથી ઘટતા હોય અને પોતાને પરભાવથી વિરમણ થતુ હોય તો તે સમયે વ્યવહારનયની ગૌણુતા કરી નિશ્ચયનયને મુખ્ય કરી બોધ આપવો અને પારકા પાસેથી ગુણ ગ્રહણુ કરવો હોય તો વ્યવહારને મુખ્ય કરી નિશ્ચયને ગૌણુ કરી બોધ આપવો કેમકે નિશ્ચયને મુખ્ય કરવાથી અન્ય જનનો વિનય વૈયાવચ્ચ આદર સત્કાર વગેરે થઇ શકતો નથી, અને જ્યા પરજીવમા દોષ દેખાય ત્યા નિશ્ચયની મુખ્યતા કરી વિચારવુ' કે આ જીવ કર્મને વશ છે અને આત્મા તો સચ્ચિદાનદમય શુદ્ધ સ્વરૂપી છે; આવો વિચાર કરવાથી સામા મનુષ્ય ઉપર આપણુને દ્વેષ થતો અટકે છે, અને જે નયની મુખ્યતા કરવાથી રાગ, દ્વેપ મોહ, માન, વગેરે વૃદ્ધિ પામે તેને '**નય**' ન કહેવો પણુ '**નયાભાસ**' કહેવો. આ પ્રમાણે ઉપદેશકે શ્રોતાનો તેમજ શ્રવણુના વિષયનો વિચાર કરી વ્યવહાર કે નિશ્ચય નયની ગૌણુતા કે મુખ્યતા કરી બોધ આપવો

હવે ગુરૂ અને લઘુનુ' સ્વરૂપ કેવું છે!

જેમાં નિશ્ચયથી ગુણુ ઘણા દેખાતા હોય અને વ્યવહારથી કિંચિત્ દોષ જણાતો હોય અને વાસ્તવિક રીતે નિશ્ચયમા દોષ ન હોય, તો તે કામ ગૃહસ્થે કરવા યોગ્ય છે. અને જેમા નિશ્ચયથી ઘણા અવગુણુ દેખાતા હોય, અને આત્માને રાગદ્વેષ અને મોહ વગેરેની વૃદ્ધિ થતી હોય, અને વ્યવહારમા લોકને રજિત કરવા રૂપ કિંચિત્ ગુણુ દેખાતો હોય તો તેવું કાર્ય આત્માથી પુરૂષોએ કરવુ નહિ. એવી રીતે લઘુ ગુરૂનો વિચાર કરવો અને તે પ્રકારે વિચાર કરનાર પુરૂષ દેશના આપી શકે.

પ્રશ્ન:—ધર્મનો ઉપદેશ કરવાથી પણુ જો સાભળનારને સ્વકર્મદોષથી જ્ઞાન ન થાય તો ધર્મ કહેવાનુ' ફળ શું? તેનો જવાબ શાસ્ત્રકારજ આપે છે

अबोधेऽपि फलं प्रोक्तं श्रोतृणां मुनिसत्तमैः ॥
कथकस्य विधानेन नियमाच्छुद्धचेतसः ॥

અર્થ—જો કે શ્રોતાને લાભ ન થાય તોપણ શુદ્ધ ચિત્તવાળા ઉપદેશકને તો ઉપદેશ આપવાની ક્રિયાથી ફળ નિઃસંશય થાય છે એમ ઉત્તમ મુનિઓ કહે છે

ભાવાર્થ—જે મનુષ્ય પરોપકાર બુદ્ધિથી, બીજાના ઉપર અનુગ્રહ કરવાની બુદ્ધિથી સદ્બોધ આપે છે તેને તો તેના આત્મા ઉપર [illegible] નિશ્ચય ફળ મળે છે, અને શ્રોતાને પણ જો કે તે સમયે બોધની અસર થએલી જણાતી નથી, પણ તેના હૃદયમાં તેના [illegible] વિના રહેતા નથી. અને તેના સદુપદેશ પ્રમાણે ન [illegible] તેને માથે દુઃખ આવે છે, અને દુઃખનો કડવો અનુભવ [illegible] ત્યારે એકલો અનુભવ અસર કરી શકત [illegible] આ ઉપદેશના રહેલા સંસ્કારો વધારે અસર કરે છે. [illegible] તેના ઉપર પણ પ્રાયઃ તેની બીલકુલ અસર નથી થતી એમ [illegible] આ વિષયના સંબંધમાં 'તત્ત્વાર્થ સૂત્ર'માં [illegible]—

न भवति धर्मः श्रोतुः सर्वस्यैकान्ततो हितश्रवणात् ।
ब्रुवतोऽनुग्रहबुद्ध्या वक्तुस्त्वेकान्ततो भवति ॥

[illegible] સાંભળવાથી [illegible] સાંભળનારાઓને [illegible] નથી, [illegible] ઉપદેશ કરનારને તો [illegible] નિર્જરા થાય છે.

[illegible] ઉપદેશ આપનારાઓ [illegible] સમાધાન કરવા [illegible]—

[illegible] ॥

[illegible]

[illegible]

યથાર્થ જાણવાથી તે પ્રમાણે વર્તવાને માણસ દોરાય છે; અને તેથી દુઃખનો અંત આવે છે. સઘળી તત્ત્વ વિદ્યાઓનો ઉદ્દેશ દુઃખનો નાશ કરવાનો છે, માટે જે લોકો અધિક જ્ઞાની છે, તેમણે પોતાના જ્ઞાનનો બીજાને બોધ આપવામા જરા પણ આલસ્ય કરવું નહિ, તેમ મુમુક્ષુ જીવોએ તેવા ખરા જ્ઞાનીઓની ભક્તિ, વિનય, બહુમાન કરી તેમની પાસેથી જ્ઞાન મેળવવામાં એક ક્ષણ પણ નિરર્થક ગુમાવવી નહિ.

ખરૂ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થવાથી અજ્ઞાન રૂપ અંધકાર નાશ પામે છે, અને હેય (ત્યાગવા યોગ્ય) અને ઉપાદેય (ગ્રહણ કરવા યોગ્ય) બાબતનું યથાર્થ જ્ઞાન થાય છે, દુર્ગુણનો ત્યાગ કરી સદ્‌ગુણ પ્રાપ્ત કરવા મન અભિલષે છે. માટે સત્સંગનું અને સત્શાસ્ત્રનું નિરંતર સેવન કરવું; પ્રમાદનો ત્યાગ કરી સર્વ દુ.ખનો અંત લાવનારી સદ્દેશના શ્રવણ કરવી. ખરી વસ્તુના જ્ઞાતા, અને ભક્તિથી તેમનું શ્રવણ કરનારાનો યોગ બહુ દુર્લભ છે; પણ જે શોધે છે તેને મળે છે; માટે જેટલું જ્ઞાન મળ્યુ હોય તેટલાને અમલમા મુકવા પ્રયત્નશીળ થવુ; એટલે વધારે મેળવવાને સ્વયમેવ લાયક થશો અને તે મળશે.

॥ इति श्री द्वितीयप्रकरणं समाप्तम् ॥

પ્રકરણ ૩ જું.

ગૃહસ્થનો વિશેષ ધર્મ.

પ્રથમ અને બીજા અધ્યાયમાં ગૃહસ્થના સામાન્ય ધર્મનું વિવેચન કરવામાં આવ્યું, અને બાળજીવને ધર્મમાર્ગ સન્મુખ કેમ [illegible] તે પણ બહુજ સારી રીતે પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું. હવે [illegible] ધર્મમાર્ગને પ્રાપ્ત કર્યા પછી તેને ચારિત્ર-વર્તનરૂપે મૂકવાને [illegible] માર્ગ લેવો, અને શરૂઆતમાં કેવો આચાર [illegible] જોઈએ કે જેથી છેવટે મોક્ષ માર્ગના અધિકારી થવાય, [illegible]

[illegible] नरो विगतकल्मषः
[illegible] पर्यं संवेगमागतः ॥ १ ॥
[illegible] ज्ञात्वा [illegible] भावतः
[illegible] ग्रहणं संप्रवर्तते ॥ २ ॥

'મરણુ સમયે સર્વે વસ્તુઓનો ત્યાગ કરવો પડશે, અને એકલો ધર્મજ સાથે આવશે ' એવો દૃઢ નિશ્ચય થયો છે, અને તેથી ધર્મ તરફ જેની રૂચિ વધતી ને વધતી જાય છે, **તેવો માણસ** પોતાના આત્મબળ અને શરીર સામર્થ્યનો વિચાર કરી, પોતાની શક્તિ અનુસાર ધર્મ માર્ગનું આસેવન કરે; એટલે વ્રત નિયમ તપ વગેરે આદરે. **આવો માણસજ ખરેખરી રીતે ધર્મને માટે લાયક છે.** આ ઉપરથી કોઇને પ્રશ્ન ઉઠે કે, શુ બીજા માણસો ધર્મમાર્ગમા ચલાવવાને નાલાયક છે ? તો તેનો જવાબ શાસ્ત્રકાર આપે છે:—

योग्यो ह्येवंविधः प्रोक्तो जिनैः परहितोद्यतैः ॥

फलसाधनभावेन नातोऽन्यः परमार्थतः ॥ ३ ॥

અર્થ—પરનું હિત કરવાને ઉદ્યમવન્ત એવા જીનેશ્વરોએ ફળ સાધન ભાવે કરીને ઉપરની બે ગાથાથી જણાવેલા લક્ષણવાળાને યોગ્ય પુરૂષ કહ્યો છે પરમાર્થથી (ખરી રીતે) બીજો પુરૂષ યોગ્ય ન જાણવો.

ભાવાર્થ:—સાધન વિના સાધ્યની સિદ્ધિ થતી નથી; અહીયા ઉપર જણાવેલા લક્ષણવાળો પુરૂષ એ સાધક છે અને સાધ્ય મોક્ષ છે. માટે ફળ મેળવવાને યોગ્ય સાધક રૂપ ગુણવાન્ પુરૂષની જરૂર છે.

પ્રશ્ન:—અયોગ્ય પુરૂષ ધર્મ ગ્રહણ કરે તો તેમા શો બાધ આવે ? ઘણા લોકો નામથી ચારિત્ર અંગીકાર કરનારા, સામાયિક-પોસા-પ્રતિક્રમણના કરનારા જોવામા આવે છે. અને તેમનામા પણ વિષયકષાય ભરેલા હોય છે. વળી ગૃહસ્થો પણ જુદા લેખ, જુઠી સાહેદી વગેરે અન્યાયના કામ કરે છે, અને વળી ધર્મકરણી પણ કરે છે તો તેમને શુ બાધ કરે છે ? એમ કરતા કરતાં યોગ્ય થશે, માટે અયોગ્ય માણસો પણ ધર્મ કરે તો શી હરકત લાગે છે ?

ઉત્તર:—આમ કહેવુ ભુલભરેલુ છે. માથે સારી પાઘડી પ્હેરવી અને પહેરવા લંગોટી સરખી પણ મળે નહિ એ કેવુ હાસ્યાસ્પદ છે ? માટે પ્રથમ તો સારૂ ધોતીયુ પહેરવાની જરૂર છે, અનુક્રમે ચડતા ચડતા સારા લુગડા પહેરવાં ઘટે તેમ ધર્મમાર્ગમા પણ અનુ

ધર્મ તો ચિતની પરિશુદ્ધિ થકી થાય છે, તો વિધિ સહિત ગ્રહણ કરવો એમ કહેવાનું પ્રયોજન શું? એવી આશંકાનું સમાધાન કરતાં શાસ્ત્રકાર જણાવે છે:—

धर्मग्रहणं हि सत्प्रतिपत्तिमद्विमलभावकरणमिति ॥

અર્થ:—સત્પ્રતિપત્તિ સહિત ધર્મનું ગ્રહણ તે નિર્મળ ભાવનું કારણ છે

ભાવાર્થ:—સત્પ્રતિપત્તિ એટલે પોતાની શક્તિનો વિચાર કરવો અને ધર્મની શુદ્ધતા વિચારવી. આ પ્રમાણે પોતાની શક્તિ અને ધર્મની શુદ્ધતાના વિચારપૂર્વક આદરેલો ધર્મ નિર્મળ ભાવ ઉત્પન્ન કરે છે. પોતાનુ ફળ સાધી આપવામા જોઇતા સાચા પરિણામનું કારણ થાય છે, માટે વિધિપૂર્વક ધર્મ ગ્રહણ કરવાની જરૂર છે, ત્યારે વિધિપૂર્વક ધર્મ શી રીતે ગ્રહણ થાય તે કહે છે:—

तच्च प्रायो जिनवचनतो विधिनेति ॥

અર્થ—તે ધર્મ બહુધા જીન પરમાત્માના વચનથી વિધિયે કરીને થાય છે

ભાવાર્થ:—ઘણે ભાગે ધર્મનુ ગ્રહણ, જૈન સિદ્ધાતમાં કહેલો વિધિ જેનું આગળ વર્ણન કરવામા આવશે, તે વિધિ અનુસાર થાય છે. અહીંયા ઘણે ભાગે એ શબ્દ મુક્યો છે તેથી એમ સમજવું કે મરૂદેવી માતા અને તેવા બીજા કોઇ જીવોને અન્ય પ્રકારે પણ ધર્મ ગ્રહણનો સભવ છે.

इति प्रदानफलवत्तेति.

અર્થ:—એ પ્રકારે આપવાની સફળતા છે.

ભાવાર્થ:—વિધિ સહિત ગુરુદ્વારા ધર્મ ગ્રહણ કરાય તો ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે ભાવ નિર્મળ થાય. તેટલુજ નહિ પણ ગુરૂએ ઉપકાર બુદ્ધિથી ગ્રહણ કરાવેલો ધર્મ ગુરૂઆશિષથી વધારે ફળવાળો થાય છે માટે વિધિ સહિત ગુરૂ પાસેથી ધર્મ ગ્રહણ કરવો, નહિ

તે ખારી ભૂમિમાં વાવેલા બીજની માફક અવિધિએ ગ્રહણ કરેલ ધર્મ પ્રાયઃ નિષ્ફળ જાય છે.

જેણે શ્રાવક ધર્મનો અભ્યાસ સારી રીતે કર્યો હોય તે યતિ ધર્મ ગ્રહણ કરવા યોગ્ય થાય છે. માટે પ્રથમ ગૃહસ્થ ધર્મ સમજાવવાની જરૂર છે એમ વિચારી શાસ્ત્રકાર ગૃહસ્થ ધર્મ ગ્રહણ કરવાનો વિધિ બતાવે છે.

सति सम्यग्दर्शने न्याय्यमणुव्रतादीनां ग्रहणं नान्यथेति ॥

અર્થ — સમ્યક્દર્શન (સમકિત) પ્રાપ્ત થયા પછી, પાંચ અણુવ્રત, ત્રણ ગુણવ્રત અને ચાર શિક્ષાવ્રત એ બાર [illegible] ગ્રહણ કરવાની યોગ્યતા થાય છે. પણ સમકિત ન [illegible] ત્યાં સુધી વ્રત ગ્રહણ કરવાની યોગ્યતા [illegible] નહિ

ભાવાર્થ — સારી રીતે તત્ત્વને યથાર્થ જાણવામાં આવે [illegible] પ્રમાણે વર્તન કરવાની સારી ઇચ્છા જાગ્રત થાય [illegible] ફળ આપનારી નીવડે છે, નહિ તો ભાવવિનાની [illegible] ફળ આપી શકતી નથી. કહ્યું છે કે:—

[illegible] निष्फलानि कदाचन ॥

न [illegible] मिथ्यात्वगतानि ॥ १ ॥

[illegible] पालनाः ॥

[illegible] ॥ २ ॥

जिनवचनश्रवणादेः कर्मक्षयोपशमादितः सम्यग्दर्शनमिति ॥

અર્થઃ—જીનવચનશ્રવણથી તેમજ કર્મના ક્ષયોપશમથી સમ્યગ્દર્શન ઉદ્‌ભવે છે.

ભાવાર્થઃ—જીન વચન સાભળી તેનાપર શ્રદ્ધા થવાથી અથવા ભવસ્થિતિનો પરિપાક થવાથી સ્વાભાવિક રીતે સમગ્દર્શન ઉત્પન્ન થાય છે, અથવા જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, મિથ્યાત્વ મોહનીયના ક્ષય અને ઉપશમથી તે ઉત્પન્ન થાય છે.

સમ્યગ્દર્શનનું લક્ષણ આ પ્રમાણે છે તે તત્ત્વ ઉપર શ્રદ્ધા કરાવનારૂ, મિથ્યાત્વ (અસદ્દાદ) નો નાશ કરનારૂ, ખોટા કદાગ્રહ રહિત, શુદ્ધ વસ્તુ જ્ઞાનને અનુસરનારૂ, આકરા કલેશનો ક્ષય કરનારૂ, અને ઉચ્ચભાવ ઉત્પન્ન કરનારૂ, અને આત્માના શુભ પરિણામરૂપ સમ્યગ્દર્શન છે. ' તત્ત્વાર્થ સૂત્ર ' મા પણ સમ્યગ્દર્શનની ઉત્પત્તિના બે કારણ આપેલા છે—

तत्त्वार्थश्रद्धानं सम्यग्दर्शनं तन्निसर्गादधिगमाद्वा ॥

તત્ત્વાર્થની શ્રદ્ધા કરવી તે સમ્યગ્દર્શન, તે સ્વાભાવિક રીતે અથવા ઉપદેશજ્ઞાનથી ઉત્પન્ન થાય છે કર્મના ક્ષયોપશમથી સમ્યગ્દર્શન ઉત્પન્ન થાય છે તો એમા ક્ષય કોને કહેવો અને ઉપશમ કોને કહેવો, અને ક્ષયોપશમ કોને કહેવો ? તે કહે છે—

खीणो निव्वायहुआसणोव्व छारपिहियव्व उवसंता
दरविज्झायविहाडिय जलणोवम्मा खओवसमा ॥

ક્ષાયિકભાવ હોલાઈ ગયેલા અગ્નિ જેવો છે, ઉપશાત ભાવ રાખથી ઢાકેલા અગ્નિ સમાન છે, અને ક્ષયોપશમ ભાવ થોડા હોલાયેલા અને થોડા પ્રકાશતા અગ્નિ સમાન છે.

તો સમ્યગ્દર્શન પામ્યો છે એ શી રીતે પ્રગટ જણાય એ હેતુથી તેનું લક્ષણ કહે છે.

प्रशमसंवेगनिर्वेदानुकम्पास्तिक्याभिव्यक्तिलक्षणं तदिति ॥

અર્થ—પ્રશમ, સવેગ, નિર્વેદ, અનુકમ્પા, અને આસ્તિકતા એથી પ્રગટ થતા લક્ષણવાળું સમ્યગ્દર્શન છે.

ભાવાર્થ:—પ્રશમ, સંવેગ, નિર્વેદ, અનુકમ્પા અને આસ્તિક્ય. આ પાંચ ગુણ જેનામાં હોય તેને સમ્યગ્દર્શની કહીએ. હવે એ પાંચેનું કંઇક સ્વરૂપ વિચારીએ.

ક્રોધ, માન, માયા, લોભરૂપ આકરા કષાય તે રૂપ ઝેરનું કડવું ફળ [illegible] અથવા પૂર્વજન્મના સંસ્કારથી સ્વાભાવિક રીતે તેનો નિરોધ કરવો તે **પ્રશમ.** મોક્ષનો અભિલાષ રાખવો તે સંવેગ. સંસારમાં જ્યાં ત્યાં દુઃખ દેખી, અને સંસારના પદાર્થોની અસારતા જાણવાથી તે ઉપર આવેલો ઉદ્વેગ-કંટાળો તે **નિર્વેદ.** અને ભાવથી અને [illegible] દુઃખી પ્રાણીને દયા કરવી તે **અનુકમ્પા.** અનુકમ્પાના [illegible] રૂપ અનુકમ્પા અને ભાવ અનુકમ્પા. કોઇ પ્રાણીને [illegible] અવસ્થામાં [illegible] દુઃખી હાલતમાં દેખી તેનું દુઃખ દૂર કરવા [illegible] આપવી તે દ્રવ્ય અનુકમ્પા. અને કોઈ પ્રાણીને [illegible] પોતાની શક્તિ તેનું દુઃખ દૂર કરવાની ન હોય તો તેને [illegible] વિચારવું. અથવા [illegible] પડેલા જીવને [illegible] ઉપદેશ આપવો તે **ભાવ** અનુકમ્પા કહેવાય. [illegible] ઉપર શ્રદ્ધા રાખવી તે **આસ્તિક્ય.** એ પાંચ લક્ષણ [illegible] વ્યાખ્યાન છે, અને જેનામાં એ પાંચ લક્ષણ હોય [illegible] કહેવાય છે.

[illegible] શાસ્ત્ર [illegible] પછી ગુરૂએ શું કર્યું [illegible]

[illegible]
[illegible] ॥

ગુરૂ મહારાજે પ્રથમ ક્ષમા, માર્દવ ઇત્યાદિ દશ પ્રકારના યતિ ધર્મનું વિસ્તાર સહિત વર્ણન કરીને તેને ચારિત્ર લેવાને ઉત્સુક બનાવવો. ચારિત્ર ધર્મજ સર્વ કર્મ રોગને રેચ સમાન છે. જેવી રીતે સઘળા રોગો ઘણું કરીને રેચ લીધાથી નાશ પામે છે, તેમ ચારિત્ર અંગીકાર કર્યાથી સર્વે કર્મ રોગો વિનાશ પામે છે, પણ જો તે પ્રાણી વિષય સુખની હજી બાકી રહેલી તૃષ્ણાથી યતિ ધર્મ અંગીકાર કરવાને સમર્થ ન જણાય તો તેને અણુવ્રતો યથાર્થ સમજાવી તે પાળવાનો બોધ કરવો. પ્રથમ યતિ ધર્મ સમજાવવો, અને તે પાળવાને જો તે અસમર્થ લાગે ત્યારે અણુવ્રત ધર્મ સમજાવવો. જો એમ ન કરે તો શુ પરિણામ આવે તે શાસ્ત્રકાર કહે છે.

सहिष्णोः प्रयोगेऽन्तरायइति ॥

અર્થઃ—સમર્થને (અણુવ્રતનો) પ્રયોગ કર્યે અન્તરાય થાય.

ભાવાર્થ:—જે માણસ યતિ વ્રત ગ્રહણ કરવાને સમર્થ હોય, પણ તેનો બોધ નહિ કરતાં તેને શ્રાવકના અણુવ્રતાદિનો ઉપદેશ કરે, અને તેથી તે શ્રાવકના વ્રત અંગીકાર કરે તો ગુરૂએ ચારિત્ર અંગીકાર કરવામા અંતરાય કર્યો એમ કહેવાય, એટલે મુનિધર્મ પાળવાને સમર્થ પુરૂષને શ્રાવક ધર્મનો બોધ કરવાથી ચારિત્રાવરણીય કર્મ બંધાય છે, અને તેથી ગુરૂને પરભવમા ચારિત્રપ્રાપ્તિ દુર્લભ થાય છે. આ બાબત ' પુરૂષાર્થ સિદ્ધિ ઉપાય ' નામના ગ્રન્થમા વર્ણવેલી છે.

यो यतिधर्ममकथयन्नुपदिशति गृहस्थधर्ममल्पमतिः ॥
तस्य भगवत्प्रवचने प्रदर्शितं निग्रहस्थानम् ॥

જે અલ્પમતિવાળો ઉપદેશક મુનિધર્મનો ઉપદેશ કર્યા સિવાય શ્રાવક ધર્મનો ઉપદેશ કરે છે, તે ઉપદેશકને ભગવાનના સિદ્ધાતમાં દંડ આપવા લાયક ગણ્યો છે કારણ કે તે અલ્પમતિવાળાએ ક્રમભંગથી ઉપદેશ કરીને બહુજ ઉત્સાહવાળા શિષ્યને હલકા સ્થાનમાં સ્થાપી સંતોષ પમાડી ઠગ્યો એમ કહી શકાય. જેને જે વ્રત યોગ્ય હોય તેને તે આપવુ. તેમા ફેરફાર કરવાથી અંતરાય કર્મ બધા

કે ઉંચી પદવીને યોગ્ય પુરૂષને નીચી પદવી આપવાથી અવગણના થાય છે, અને નીચી પદવીને યોગ્ય પુરૂષને ઉંચી પદવી આપવાથી તે વિશ્વાસ ભંગ થાય છે.

अनुमतिश्चेतरथेति ॥

અર્થ—શ્રાવક ધર્મને વિષે અનુમતિ દોષ આવે.

ભાવાર્થ:—જો મુનિ શ્રાવકના ધર્મનો ઉપદેશ આપે, અને પ્રથમ યતિધર્મનો બોધ ન આપે તો તેને અનુમોદનાનો દોષ લાગે [illegible] શ્રાવક ધર્મમાં સાવદ્ય અને નિરવદ્ય બે પ્રકારના વ્યાપાર [illegible] રહેલો છે, માટે સાવદ્ય વ્યાપારમાં અનુમતિ આપવાનો [illegible], અને [illegible] સાવદ્ય પાપ રહિત વ્યાપારના ત્યાગરૂપ પોતાના [illegible] નિયમને પણ મલિનતા પાસે ગયા સમાન રહે છે, એટલે [illegible] પ્રથમ મુનિ ધર્મનો ઉપદેશ કરવો, અને તે જીવ જો [illegible] પાળવાને અસમર્થ જણાય તો શ્રાવકનાં બાર વ્રત ગ્રહણ [illegible] ઉપદેશ આપવો. આમ કરવાથી અનુમતિ દોષ ન લાગે.

अक्रमेण [illegible] आज्ञाभङ्ग इति ॥

અર્થ [illegible] જો [illegible] પ્રમાણે ન કરે તો બે ધર્મનું કથન [illegible] આજ્ઞા ભંગ થાય.

श्रममविचिन्त्यात्मगतं तस्माच्छ्रेयः सदोपदेष्टव्यम् ॥
आत्मानं च परं च हि हितोपदेष्टानुगृह्णाति ॥ १ ॥

પોતાને શ્રમ થશે એવો વિચાર ન કરતા નિરતર કલ્યાણકારી ઉપદેશ કરવો; કારણ કે હિતકારી ઉપદેશક પોતાને તથા પરને ઉપકારજ કરે છે.

અહીઆ કોઇ શકા કરે કે જે મનુષ્ય સર્વ સાવદ્ય વ્યાપારનો ત્યાગ કરવા અસમર્થ છે, તેને દેશથી સાવદ્ય વ્યાપારનો ત્યાગ કરાવવામા, બાકી રહેલા સાવદ્ય વ્યાપારથી ગુરૂને અનુમોદના દોષનો પ્રસગ કેમ ન આવે ? તેનો જવાબ શાસ્ત્રકાર આપે છે.-

भगवद्वचनप्रामाण्यादुपस्थितदाने दोषाभाव इति ॥

અર્થ—ભગવાનના વચનપ્રમાણથી અણુવ્રત ગ્રહણ કરવાને તત્પર ગૃહસ્થને અણુવ્રત આપવામાં દોષ નથી.

ભાવાર્થ—જે માણસ યતિધર્મ પાળવા અસમર્થ હોય તેને અણુવ્રત ગ્રહણ કરાવવામા દોષ નથી. કારણ કે ઉપાશક દશાંગસૂત્રમા ભગવતે પોતે આણંદ વગેરે શ્રાવકને અણુવ્રત ગ્રહણ કરાવરાવ્યા એવો પાઠ છે. આ ઉપરથી કોઇ એમ કહેવા નીકળે કે ભગવાનને પણ અનુમતિનો દોષ લાગ્યો તો તે કહેવુ મિથ્યા છે. કારણ કે ભગવાનનુ દરેક આચરણ એકાત–સર્વથી દોષ રહિત છે.

એ રીતે અણુવ્રત ગ્રહણ કરવાને તત્પર થયેલો સર્વથા સાવદ્ય વ્યાપારનો ત્યાગ કરતો નથી, પણ દેશથી સાવદ્ય વ્યાપારનો ત્યાગ કરે છે, તોપણ તે વ્રત આપનાર ગુરૂમહારાજને અનુમોદના દોષ લાગતો નથી. કારણ કે જે અવસરે શ્રાવક વ્રત ગ્રહણ કરે છે ત્યારે મુનિ મહારાજને સાક્ષી માત્ર ગણે છે, કારણ કે તે વ્રત ઉચ્ચરાવનાર છે. માટે સાવદ્ય વ્યાપારના ત્યાગમા ગુરૂનો હાથ છે, બાકી જે વ્રતનો અભાવ છે તે તો અનાદિકાળથી છે, એમા ગુરૂની સાક્ષી નથી, માટે તે વ્રતના અભાવમા જે સાવદ્ય વ્યાપાર થાય તેમા ગુરૂને શી રીતે અનુમોદનાનો દોષ લાગે ? જ્યારે ગૃહસ્થની આશ્રવકરણી–

નમાવ્યા છે સઘળા રાજાઓને જેણે, અને દૂરથી જ દૂર કર્યા છે દૂષણો જેણે એવો, અને પચ પ્રકારના મનોહર ભોગ ભોગવતો તે રાજા કેટલોક વખત આ સ્ત્રીની સાથે કાઢતો હતો તે શહેરમાં સમુદ્રદત્ત નામનો શેઠ રહેતો હતો. તે ઘણા સેવકોનો સ્વામી, ઘણા જાનવરોનો પોષણ કરનાર હતો. તેના ભડારો ધાન્યરાશિથી ભરપૂર હતા, અને હિરણ્ય પ્રમુખ ધાતુઓ તથા મણિ પ્રમુખ જવાહીર સમૂહ રૂપ સમૃદ્ધિ વડે કુબેર ભંડારીના ગર્વને પણ ઉતારવા તે સમર્થ હતો. તે સર્વદા દીન, અનાથ, પાગળા વગેરે અનેક પ્રાણીઓના શોકનો નાશ કરવામા પોતાના ધનનો સદ્વ્યય કરતો હતો તે વણિક શિરોમણી અને સજ્જન પુરૂષના સર્વ શુભ ગુણવાળો હતો દેખાવે પણ દેદીપ્યમાન આકૃતિવાળો તે શેઠ હતો.

તે શેઠને સુમગલા નામે પતિવ્રતા સ્ત્રી હતી. તે સ્ત્રી સર્વ લાવણ્યના ગુણના આધાર રૂપ, સર્વ કલ્યાણકારી વસ્તુઓના ઉદાહરણ રૂપ, પુણ્ય રૂપ રત્નોના મોટા ભડાર રૂપ, પોતાની કુળ સતતિના ભૂષણ રૂપ અને સુકુમારપણા રૂપ વનલતાના વૃક્ષ રૂપ હતી. તે સ્ત્રી ઉપર શેઠને અત્યત ગાઢ પ્રેમ હતો. અને તે સ્ત્રી સાથે આ સસારના સકળ વિષય સુખ સમુદ્રમા ડુબેલો તે શેઠ ઘણો કાળ નિર્ગમન કરતો હતો. તે દપતી નિર્મળ આચાર પાળતા હતા. સમય પ્રાપ્ત થયે તે સુમગળા સ્ત્રીએ પ્રિયકર, શ્રેયકર, ધનદેવ, સોમદેવ, પૂર્ણભદ્ર, અને માણિભદ્ર એમ અનુક્રમે ૭ પુત્રને જન્મ આપ્યો તે ૭ પુત્રો સ્વભાવથીજ ગુરૂજનનો પ્રેમ સાચવવામા તત્પર હતા તેઓએ પરમ કલ્યાણ આપવામા ઉદાર અને અત્યત શુદ્ધ ધર્મ અર્થ અને કામ ઉપર અત્યંત પ્રેમ બાધ્યો હતો. તેમના લોકપ્રિય સ્વભાવથી કીર્તિ આવી તેમને વરી હતી સજ્જન પુરૂષના મનને સતોષ પમાડનારા, અને ઉદય આપનારા દાન, દયા, ડહાપણ વગેરે મોટા ગુણોથી તેઓ શોભતા હતા અને તેમના શરીર એવા સુદર દેખાતા હતા કે કામદેવ પોતાની લાવણ્યતાની મગરૂબી છોડી દેતો હતો. અને તે ૭ પુત્રોએ પોતાના માથે સસારનો ભાર ધારણ કરીને પિતાને ચિતાથી મુક્ત કર્યા હતા. વ્યવહારમાં તેઓ પોતાના પિતા કરતા પણ વધ

[illegible] નીકળ્યા હતા એટલે પિતાને સમાચાર આપવાની જરા પણ ચિંતા રહી ન હતી

એક સમયે અંતઃપુરમાં જ્યારે જીતશત્રુ રાજા સુંદર [illegible] જોવામાં [illegible] ત્યારે તેની સ્ત્રી ધારણીએ અનેક રીતે [illegible] [illegible] આનંદજનક, અભિનય [illegible] કર્યું. તે જોઈ [illegible] રાજાએ હર્ષોન્માદમાં તે રાણીને એક વરદાન માગ[illegible] આદેશ કર્યો ત્યારે તે પટરાણી ધારણી બોલી "જ્યારે મારી [illegible] ત્યારે હું વરદાન માગીશ."

આ વાતને કેટલો સમય વીત્યા બાદ, [illegible] પુરુષોને [illegible] [illegible] કરનારો શરદપૂર્ણિમાનો દિવસ આવ્યો. [illegible] રાણીએ રાજા પાસે પ્રથમ આપેલું વરદાન માગ્યું. ત્યારે રાજા [illegible] પ્રમાણે આપવાને હું તૈયાર છું. ત્યારે તે રાણીએ કહ્યું [illegible] ચંદ્રના કિરણથી [illegible] [illegible] પરિવાર તથા અંતઃપુરની [illegible] વગેરે [illegible] અભિલાષ છે [illegible] તેમ કરો, [illegible] આજ્ઞા કરો કે હું [illegible] નગર [illegible]

[illegible]

ગુરૂને ૭ જીવનિકાય પુત્ર સમાન છે, અને તેથી યતિ ધર્મ પાળવાનો ઉપદેશ કરીને ૭ જીવનિકાયનો બચાવ કરાવવા પ્રયત્ન કરે છે, પણ રાજાની માફક શ્રાવક સમગ્ર જીવોને મુકવાનો ઉત્સાહ કરતો નથી, તેથી મોટા પુત્ર સમાન ત્રસકાયને, નાના પુત્રો પેઠે પાંચ સ્થાવર જીવોની ઉપેક્ષા કરીને, મુકાવનાર ગુરૂને, બીજા જીવોની હિંસાનો અનુમોદના દોષ લાગતો નથી.

વિધિ સહિત અણુવ્રત ગ્રહણ કરાવવા તેજ દર્શાવે છે.

योगवन्दननिमित्तदिगाकारशुद्धिर्विधिरिति ॥

અર્થઃ—યોગ શુદ્ધિ, વન્દન શુદ્ધિ, નિમિત્ત શુદ્ધિ, દિક્-શુદ્ધિ, અને આગારશુદ્ધિ, એ અણુવ્રતની પ્રાપ્તિમા વિધિ જાણવી

ભાવાર્થઃ—યોગ ત્રણ પ્રકારના છે. કાયયોગ, મનયોગ અને વચનયોગ, એટલે કાય મન અને વચનના વ્યાપારની શુદ્ધિ કરવી તે યોગશુદ્ધિ. ઉપયોગ સહિત જવા આવવાની ક્રિયા કરવી તે કાયશુદ્ધિ. નિરવદ્ય બોલવુ તે વચનશુદ્ધિ. અને શુભ ચિન્તવવું તે મનશુદ્ધિ જાણવી. અસ્ખલિતપણે પ્રાણિપાતાદિકનો ઉચ્ચાર કરવો, અને ભાન સહિત કાયોત્સર્ગ કરવો, તે વંદનશુદ્ધિ જાણવી. શંખ, નોબત વગેરે શુભ વાજીંત્રનો નાદ સાંભળવો, પૂર્ણ કુંભ, ઝારી, છત્ર, ધ્વજ, ચામર ઇત્યાદિ શુભ વસ્તુ જોવી, અને સુગંધી પદાર્થોની ગંધ લેવી, આ લક્ષણથી નિમિત્ત શુદ્ધિ કહેવાય છે. પૂર્વ દિશા, ઉત્તર દિશા, અને જે દિશામા જિનેશ્વર હોય તે દિશાનો આશ્રય કરવો તે દિક્-શુદ્ધિ કહેવાય રાજા વગેરેના અભિયોગથી પ્રત્યાખ્યાન (પચ્ચખાણ) માં અપવાદ રાખવા તે આગારશુદ્ધિ કહેવાય, આ સઘળી શુદ્ધિઓને વિધિ ગ્રહણ કરતા લક્ષમાં રાખવી જોઇએ

तथा उचितोपचारश्च ॥

અર્થઃ—વળી ઉચિતનો ઉપચાર કરવો

ભાવાર્થઃ—દેવ, ગુરૂ, સ્વધર્મી બંધુ, સ્વજન, અનાથ, દીન વગેરેનો જેનો જેમ ઘટે તેમ ઉપચાર (સેવા) કરવો; એ પણ એક વિધિ છે, તે વિનય છે. અને **विनय मूलो धम्मो** ધર્મનું મૂળ વિનય

[illegible] પાસે [illegible], તે રાજા પાસે વિનતી કરવા આવ્યો. રાજાને અતિનમ્ર થઈને જણાવ્યું કે "હે કૃપાનિધિ! હે દેવ! આ મારા પુત્રો કોઈ પણ જાતના મલીન અભિપ્રાયથી રાત્રિએ શહેરમાં રહ્યા નથી, પણ ક્રિડામાં તેમનું ચિત્ત પરોવાયેલું હોવાથી તેઓ બહાર નીકળી શક્યા નહિ અને સૂર્યાસ્ત થયે નગરથી બહાર નીકળવાને આવ્યા. પણ પુરના દરવાજા બંધ થયેલા જોઈ પરવશ બની તેઓ બહાર નીકળી શક્યા નહિ, માટે મારા પુત્રોનો આ એક અપરાધ માફ કરો. તેમને જીવિતદાન આપી આ રંક ઉપર એક મોટી મહેરબાની કરો" એ પ્રમાણે તે શેઠે જુદા જુદા શબ્દોમાં વિનતી કરી, પણ તે અતિ કોપાયમાન રાજા પોતાના વિચારથી લેશ માત્ર [illegible] નહિ.

[illegible] રાજા માને તેમ નથી, ત્યારે રાજાને [illegible] મારવાની શેઠે રાજાને રજા આપી. બાકીના [illegible] રાજાને [illegible], તોપણ રાજાએ ન માન્યું. એમ અનુક્રમે [illegible] પુત્રની [illegible] કરી, તોપણ રાજાનો ક્રોધ શમ્યો નહિ. [illegible] પ્રધાન પુરોહિત વગેરેએ આવીને પ્રાર્થના સહિત [illegible] પણ એનો વંશ ઉચ્છેદ કરવો એ મોટું પાપ [illegible] રાજાનો ક્રોધ શાન્ત થવાથી, તે રાજાએ બાકીના પાંચ [illegible] ન મારવા, અને એક મોટા છોકરાને છુટો રાખ્યો.

આ [illegible] ઉપરથી ઉપનય આ પ્રમાણે જાણવો.

[illegible] નગર [illegible], તેમ આ સંસાર છે. રાજાને [illegible] પુત્રોને [illegible] પુત્રની [illegible] [illegible] અનુમોદના [illegible] અભિપ્રાય [illegible] [illegible] આપવાથી નિવૃત્તિ [illegible] અનુમોદનાનો દોષ લાગતો નથી. [illegible]

ગુરૂને છ જીવનિકાય પુત્ર સમાન છે, અને તેવી યતિ ધર્મ પાળવાનો ઉપદેશ કરીને છ જીવનિકાયનો બચાવ કરાવવા પ્રયત્ન કરે છે. પણ રાજાની માફક શ્રાવક સમગ્ર જીવોને મુકવાનો ઉત્સાહ કરતો નથી, તેથી મોટા પુત્ર સમાન ત્રસકાયને, નાના પુત્રો પેઠે પાચ સ્થાવર જીવોની ઉપેક્ષા કરીને, મુકાવનાર ગુરૂને, બીજા જીવોની હિંસાનો અનુમોદના દોષ લાગતો નથી.

વિધિસહિત અણુવ્રત ગ્રહણ કરાવવા તેજ દર્શાવે છે.

योगवन्दननिमित्तदिगाकारशुद्धिर्विधिरिति ॥

અર્થઃ—યોગ શુદ્ધિ, વન્દન શુદ્ધિ, નિમિત્ત શુદ્ધિ, દિક્-શુદ્ધિ, અને આગારશુદ્ધિ, એ અણુવ્રતની પ્રાપ્તિમા વિધિ જાણવી

ભાવાર્થ:—યોગ ત્રણ પ્રકારના છે. કાયયોગ, મનયોગ અને વચનયોગ, એટલે કાય મન અને વચનના વ્યાપારની શુદ્ધિ કરવી તે યોગશુદ્ધિ. ઉપયોગ સહિત જવા આવવાની ક્રિયા કરવી તે કાયશુદ્ધિ. નિરવદ્ય બોલવુ તે વચનશુદ્ધિ. અને શુભ ચિન્તવવુ તે મનશુદ્ધિ જાણવી. અસ્ખલિતપણે પ્રાણિપાતાદિકનો ઉચ્ચાર કરવો, અને ભાન સહિત કાયોત્સર્ગ કરવો, તે વદનશુદ્ધિ જાણવી. શખ, નોબત વગેરે શુભ વાજીત્રનો નાદ સાભળવો, પૂર્ણ કુભ, ઝારી, છત્ર, ધ્વજ, ચામર ઇત્યાદિ શુભ વસ્તુ જોવી, અને સુગધી પદાર્થોની ગધ લેવી, આ લક્ષણથી નિમિત્ત શુદ્ધિ કહેવાય છે. પૂર્વ દિશા, ઉત્તર દિશા, અને જે દિશામા જિનેશ્વર હોય તે દિશાનો આશ્રય કરવો તે દિક્ શુદ્ધિ કહેવાય રાજા વગેરેના અભિયોગથી પ્રત્યાખ્યાન (પચ્ચખાણ) મા અપવાદ રાખવા તે આગારશુદ્ધિ કહેવાય, આ સઘળી શુદ્ધિઓને વિધિ ગ્રહણ કરતા લક્ષમા રાખવી જોઇએ

तथा उचितोपचारश्च ॥

અર્થ—વળી ઉચિતનો ઉપચાર કરવો

ભાવાર્થ:—દેવ, ગુરૂ, સ્વધર્મી બધુ, સ્વજન, અનાથ, દીન વગેરેનો જેનો જેમ ઘટે તેમ ઉપચાર (સેવા) કરવો; એ પણ એક વિધિ છે, તે વિનય છે. અને **विनय मूलो धम्मो** ધર્મનુ મૂળ વિનય

માં છે, માટે વ્રત ગ્રહણ કરવાની ઇચ્છાવાળાઓ જેનો જેનો ત્યાગ તેનો વિચાર કરવો: આ વ્રત ગ્રહણ કરવાની વિધિ તથા જરૂરીઆત આપણે વિચારી ગયા, હવે તેનો ક્રમ બતાવતાં શાસ્ત્રકાર લખે છે.

स्थूलप्राणातिपातादिभ्यो विरतिरणुव्रतानि पञ्चेति.

અર્થ:—સ્થૂલ હિંસા આદિક પાંચ અવ્રતથી વિરામ પામવો તે પાંચ અણુવ્રત જાણવાં.

૧. સ્થૂલ પ્રાણાતિપાતવિરતિ. ત્રસ જીવોની હિંસા ન કરવી. પ્રમાદયોગથી પ્રાણીનો નાશ કરવો તે હિંસા. તેના બે પ્રકાર છે: સ્થૂલ હિંસા અને સૂક્ષ્મ હિંસા. તેમાં સૂક્ષ્મ હિંસા પૃથ્વી, પાણી, તેજ, વાયુ અને વનસ્પતિ એ પાંચ સ્થાવરને લાગતી છે, અને સ્થૂલ હિંસા તે બે ઇંદ્રિયથી માંડીને પંચેન્દ્રિય સુધી સર્વ ત્રસકાયની હિંસા. [illegible] સ્થૂલ હિંસાના પચ્ચખાણ કરનાર શ્રાવકએ ત્રસકાયના જીવોની હિંસા નહિ કરવાની પ્રતિજ્ઞા [illegible]

૨. સ્થૂલ મૃષાવાદ વિરતિ—મોટું જૂઠું ન બોલવું.

૩. સ્થૂલ અદત્તાદાન વિરતિ મોટી ચોરી ન કરવી.

૪. સ્થૂલ મૈથુન વિરતિ—પોતાની સ્ત્રીમાં સંતોષ રાખવો.

૫. સ્થૂલ પરિગ્રહ વિરતિ પરિગ્રહનો નિયમ રાખવો.

[illegible] સર્વથા ત્યાગ કરે છે, તેને શ્રાવક દેશથી [illegible] આ [illegible] પણ અણુવ્રત કહેવાય છે, અને [illegible] (નાના) વ્રત કહેવાય છે. એ પાંચે વ્રતો દરેક [illegible] પ્રમાદ ન કરવો.

[illegible] ॥

[illegible]

શુદ્ધિ રહેતી નથી, માટે શ્રાવકે અણુવ્રતરૂપ વૃક્ષોના રક્ષણ અર્થે વાડ રૂપ ત્રણ ગુણવ્રતો પણ અંગીકાર કરવા ઘટે છે. દિગ્પરિમાણ વ્રત, ભોગોપભોગનું પરિમાણ અને અનર્થ દંડ વિરમણ એ ત્રણ ગુણવ્રત જૈનશાસ્ત્રમા કહેલાં છે. (જેનું વર્ણન હવે પછી.)

મૂળ પાઠ:—"तथा व्रतशीलेषु पञ्च पञ्च यथाक्रममिति" ॥

અર્થ:—વળી વ્રત અને શીલને વિષે અનુક્રમે પાંચ પાંચ અતિચાર સમજવા.

ભાવાર્થ:—પાંચ અણુવ્રતમાંના દરેકને વિષે તેમજ શીલ એટલે ગુણ વ્રત અને શિક્ષાવ્રતને વિષે એમ બારે વ્રતને વિષે પાંચ પાચ આતચાર સમજવા. આ અતિચાર ન લાગે તેમ વ્રત પાળવાં.

હવે પ્રથમ "સ્થૂલહિંસા વિરમણ" નામના અણુવ્રતના પાચ અતિચાર શાસ્ત્રકાર જણાવે છે.

"वन्धवधच्छविच्छेदातिभारारोपणान्नपाननिरोधा इति."

અર્થ:—૧ બન્ધ ૨ વધ ૩ ચામડીનું છેદન ૪ અતિ ભાર મૂકવો, ૫ અન્નપાન ન આપવું. એ પાંચ પ્રથમ અણુવ્રતના અતિચાર છે.

ભાવાર્થ:—દોરડાં વગેરેથી બાધવું, તાડન કરવુ (મારી નાંખવું તે તો અનાચાર કહેવાય.) ચામડી અને શરીરનું છરા વગેરેથી છેદવું, અતિ ભાર ભરવો, અને ભોજન પાણી ન આપવા, એ પાચ અતિ ચાર છે. અને તે સ્થૂલ પ્રાણાતિપાત વિરમણ વ્રતને લાગે છે.

ચાર પગ તથા બે પગવાળાં પ્રાણીઓનો બધ બે પ્રકારનો છે, ૧ સાર્થક અને ૨ નિરર્થક. સાર્થક બધ કરવો ઘટિત છે, પણ નિરર્થક બધ કરવો યોગ્ય નથી.

વળી સાર્થક બધ બે પ્રકારનો છે. ૧ સાપેક્ષ, ૨ નિરપેક્ષ અગ્નિ વગેરેના ભય વખતે બધન છોડી શકાય અથવા છેદી શકાય, એવી રીતે દોરડાથી બાધવું તે સાપેક્ષ બધ કહેવાય. અને ઘણેજ દૃઢ અને છુટી ન શકાય તેવી રીતે બાધવું તે નિરપેક્ષ બધ કહેવાય.

અને શસ્ત્રાસ્ત્રી, ચોર તથા ધાડ આદિ ભિખારીઓમાં પ્રમાદ [illegible] જેના પુત્રને આપવા જેમ તો પોતાના પરાક્રમથીજ બાંધવા અને તેનું રક્ષણ કરવું કે જેથી કરીને અગ્નિ વગેરેનો ઉપદ્રવ થાય તો તેનો નાશ ન પામે. પોતાના પરાક્રમથી બાંધવા એનો અર્થ એવો છે કે - તેમના ઉપર એવી ચોકસાઈ રાખવી કે આજ્ઞા સિવાય [illegible] બીજે [illegible] જઈ શકે નહિ.

પારકી બાબત પણ તેવીજ રીતે સમજવી. નિંદાપાત્ર [illegible] તેનો તો ત્યાગ કરવો. [illegible] પોતાના [illegible] પરાક્રમથીજ [illegible] કે તેઓ [illegible] અને તેમને [illegible] આધાર તેને ન આપો, [illegible] સિવાય બીજી જગાએ [illegible] સમજવો. [illegible] પણ તેમ [illegible] પગ, હાથ, કાન, નાસિકા વગેરે નિંદાપાત્ર [illegible] ગુમડાં, [illegible] ([illegible]) વગેરે [illegible] ત્યાગ કરવા લાયક છે.

[illegible] અને [illegible] પોતાનું [illegible] ન કરવા, [illegible] પોતાની [illegible] પરાક્રમ [illegible] કારણ કે [illegible] નહિ [illegible] [illegible]

રીતે એટલે અપરાધ નિમિત્તે અન્નપાન નહિ આપવા, અને જીવ ભુખથી પીડાય તેમાં આનંદ માનવો તે નિરપેક્ષ નિરોધ કહેવાય. છેવટનો નિરપેક્ષ સર્વથા ત્યાગ કરવા લાયક છે. ફક્ત અન્નપાન આજ તને નહિ મળે એવી ધમકી બતાવવી પણ ભોજનાદિ તો આપવું, અને પાપની શાંતિ નિમિત્તે ઉપવાસ કરાવવો. આ બાબત પર ઘણું લખી શકાય, પણ ગ્રંથગૌરવનો ભય રહે છે તેથી પોતાની બુદ્ધિ અનુસાર વ્રતને અતિચાર ન લાગે તેમ સર્વ જગ્યાએ વર્તવુ, એજ સાર છે.

શંકા:—વ્રત અંગીકાર કરનારે પ્રાણાતિપાતનુ પ્રત્યાખ્યાન કર્યું છે, તો તેનો બંધ વગેરે કરવાથી દોષ લાગશે નહિ, કારણ કે તેથી પ્રત્યાખ્યાનનો ભંગ થતો નથી, અને બંધાદિ કરવાનું જો તેણે પ્રત્યાખ્યાન કર્યું હોય છતા બંધાદિ કરે તો પચ્ચખાણનો ભંગ થાય છે, અને તેથી વ્રતની હદનો પણ નાશ થાય છે, અને વ્રતમા પાંચ પાંચ અતિચારના પણ વ્રતથી અધિકપણું થશે, આ પ્રમાણે બંધાદિકને અતિચાર ગણવા યોગ્ય નથી.

સમાધાન—ખરી વાત છે કે પ્રાણાતિપાતનુ પ્રત્યાખ્યાન કર્યું છે, પણ પ્રાણાતિપાતનું પ્રત્યાખ્યાન કરવાથી બંધાદિકનું પણ પ્રત્યાખ્યાન થઇ જાય છે, કારણ કે બંધ વગેરે પ્રાણાતિપાતનાં કારણો છે. બંધ વગેરેથી વ્રતભંગ થતો નથી, પણ અતિચાર થાય છે સર્વથા જ્યારે વ્રતનો ભંગ થાય ત્યારે તે વ્રતભંગ કહેવાય, અને દેશથી (કેટલેક અંશે) વ્રતને બાધ આવે ત્યારે અતિચાર કહેવાય. અને તેથી બન્ધાદિકથી સર્વથા વ્રતનો ભંગ થતો નથી, માટે તે અતિચાર કહેવાય વ્રત બે પ્રકારે કહેલુ છે, અંતર્વૃત્તિથી અને બહિર્વૃત્તિથી, અંતર્વૃત્તિ અને બહિર્વૃત્તિ બન્ને વૃત્તિથી, જ્યારે વ્રતનો ભંગ થાય ત્યારે વ્રતભંગ કહેવાય, પણ કેવળ અંતર્વૃત્તિથી અથવા કેવળ બહિર્વૃત્તિથી વ્રતનો ભંગ કરવામાં આવે ત્યારે અતિચાર લાગે છે શાસ્ત્રમા કહ્યુ છે કે—

न मारयामीति 'कृतव्रतस्य' विनैव मृत्यु क इहातिचारः
निगद्यते यः कुपितो वधादीन् करोत्यसौ स्यान्नियमानपेक्षः ॥ १ '

सन्तोषभावान्नियमोऽस्ति तस्य कोणाद्यहीनतया तु भङ्गः
देशस्य भङ्गादनुपालनात्तु पञ्चा अतिचारमुदाहरन्ति: ॥२॥

[illegible] એવા નિષ્કપટિના પિપના આલેશમાં પારકાના પાણને [illegible] એમ નહિ [illegible] જે [illegible] કરે, પણ તેથી [illegible] નિર્દયપણે [illegible] [illegible] પણ પાણીના [illegible] તેનું પાલન થાય, આમ [illegible] અને દેશથી તેના પાલનને અતિચાર કહેવાય,

[illegible] નહિ [illegible] [illegible] અતિચાર [illegible] નહિ [illegible] તેનું [illegible] અતિચાર, તો પછી [illegible] [illegible] અતિચાર [illegible]

[illegible] તેથી નિયમનું પાલન [illegible] તેથી નિયમનો ભંગ [illegible] નિયમના પાલનને, અને દેશથી નિયમના [illegible] અતિચાર [illegible] પણ અતિચાર [illegible] નથી. [illegible] નિયમની [illegible] નથી [illegible] [illegible] નથી.

— —

[illegible]

[illegible]

[illegible]

(૨) રહસ્ય બોલવું તે.

(૩) ખોટા દસ્તાવેજ લખવા, જુઠી સાહેદી પુરવી.

(૪) થાપણ ઓળવવી.

(૫) સ્ત્રી વગેરે સાથે થયેલી ગુપ્તવાત પ્રકટ કરવી.

(૧) આ બાબત છે તો આમ પણ તેમ બોલવામાં તારે કાંઈ દોષ નથી, એ રીતે ખોટું સમજાવવું તે મિથ્યોપદેશ. સત્ય બાબત શુ છે તે જાણવા છતા બીજાને ખોટી વાત કહેવી અને ખોટી વાત કહેવરાવવી તે મિથ્યા ઉપદેશ છે.

આ મિથ્યા ઉપદેશ "બીજાની પાસે જુઠું ન બોલાવવું," એવા વ્રતમા ભગ કરે છે, પણ "મિથ્યા ન બોલવું" એ વ્રતમાં ભગ કરતો નથી, તોપણ સહસાત્કાર અને અનાભોગ એ બે વડે, અતિક્રમ વ્યાતિક્રમ અથવા અતિચારથી બીજા માણસને અસત્ય બોલવામા પ્રવૃત્તિ કરાવવી તે આ વ્રતનો અતિચાર છે.

અથવા વ્રતનું સરક્ષણ કરવાની બુદ્ધિથી પારકાનું વૃતાન્ત કહેવા દ્વારે કરીને જે મિથ્યા ઉપદેશ આપે છે તેને અતિચાર લાગે છે. વ્રતની અપેક્ષા છે તેથી નિયમનુ પાળન થાય છે, અને મિથ્યા ભાષણમાં પ્રવર્તવાપણું છે માટે નિયમ ભગ થાય છે, એટલે વ્રત ભગ તથા પાળનને અતિચાર કહેવાય છે.

૨. **રહસ્યાભ્યાખ્યાન**—અમુક માણસો એકાતમા વાતો કરતા, માટે રાજ્ય વિરૂદ્ધ આમ વાતો કરતા હશે, અથવા વ્યભિચારનો વિચાર કરતા હશે વગેરે કહેવુ તે

શકા—રહસ્ય વાતનો પ્રકાશ કરવાથી તો નક્કી વ્રત ભંગ થાય છે, કારણ કે તેમા ખોટા દોષ કહેવાય છે માટે અતિચાર ન લાગતા વ્રત ભગનો દોષ લાગે છે.

સમાધાન—તમારૂ કહેવું વિચારવા લાયક છે, પણ બીજાને નુકશાન કરનારૂં વાક્ય અજાણપણે બોલાય ત્યારે ભાવ ક્લેશવાળો હતો નથી, તેથી અતર્વૃત્તિથી વ્રતનું રક્ષણ થાય છે; પણ પારકાને હાનિ થાય છે તેથી વ્રતનો બહિર્વૃત્તિથી ભગ થાય છે, આ રીતે નિયમના ભગાભગથી અતિચાર લાગે છે કહ્યું છે કે

[illegible] जाणंतो जइ करेज्ज तो भङ्गो ॥
[illegible] पुणणाभोगाइहिंतो तो होइ अतिचारो ॥ ? ॥

[illegible] ने सहसाकारे [illegible] वगेरे करे तो [illegible] भंग थाय छे. अने जे [illegible] तो [illegible] आ बाबत [illegible] [illegible]

[illegible]

દ્રવ્ય કરતાં અનંતઘણુ કીમતી છે. માટે સ્થૂળ દ્રવ્યના લાભ સારૂ કદાપિ, મનના પરિણામને મલીન કરનાર ખોટા દસ્તાવેજ કરવો એ શ્રાવકને ઘટિત નથી; વળી તેવા લેખથી સામા મનુષ્યના દ્રવ્ય પ્રાણુ તથા ભાવ પ્રાણુનો વિનાશ થાય છે, તેથી હિંસા થાય છે. ધન એ માણુસનો અગીઆરમો પ્રાણુ ગણુાય છે, માટે ખોટા લેખથી અન્ય પુરૂષના હકના પૈસા તમે હુબવવા માગો અને કદાચ તેમા તમો ફાવો તો પણુ અન્ય પુરૂષના ભાવ પ્રાણુનો પ્રથમ નાશ થાય છે, કારણુ કે તેના મનમા ચિતા, વેર અને દ્વેષના વિચારો ઉત્પન્ન થાય છે, તેના કારણુભૂત તમે છો. વળી ચિંતા, વેર અને દ્વેષના વિચારની અસર તેના શરીરપર પણુ જણુાય છે, આ રીતે તેના દ્રવ્ય પ્રાણુનો પણુ નાશ થાય છે. વળી ધનને સર્વસ્વ માનનાર ધનના અભાવમાં આપત્તિમા આવતાં આપઘાત વગેરે અનર્થ કરે તો તેના જોખમદાર પણુ ખોટા લેખ લખનાર એવા તમે છો. આવી રીતે અનર્થની પરપરા જે કાર્યમા રહેલી છે તેવા અન્યાય માર્ગથી પરતુ ધન હરવાને ખોટા દસ્તાવેજ લખવા વગેરેથી વિમુખ રહેવુ એ દરેક અહિમાને પરમ ધર્મ માનનાર જૈનનું પ્રથમ અને જરૂરનું કર્તવ્ય છે. વળી આ સાથે જણાવવુ જોઈએ જૈનતુ નામ ધરાવતાર કોઇ પણુ ગૃહસ્થે કોર્ટમા ખોટી સાક્ષી પૂરવી નહિ. અસલમા જૈનો એટલા સત્યવાદી ગણાતા હતા કે તેમનુ બોલવું કોર્ટમા—ન્યાયમભામા પ્રમાણુભૂત ગણાતું. જૈન કદાપિ અસત્ય બોલેજ નહિ એવી તેની ઉચ્ચ છાપ હતી, પણુ હાલમા તેને બદલે તેથી ઉલટુજ જોવામાં આવે છે, એ ઘણુા અફસોસની બાબત છે. કેટલાકને જ્યારે આપણે આવો ઉત્તમબોધ આપવા ઈચ્છા રાખીએ છીએ ત્યારે તેઓ જણાવે છે કે જો આપણે બીજાની બાબતમા ખોટી સાક્ષી ન પુરીએ તો તેઓ, વખત આવ્યે, આપણી તરફથી જુઠી સાક્ષી કેમ પુરે? આ દલીલ તદન પાયા વગરની છે. કારણુ કે જુઠી સાક્ષી બીજા પાસે પુરાવવાનો વખત આવે એવુ કાર્યજ પ્રથમ શા સારૂ કરવુ જોઇએ? જે સત્યવાદી છે અને શુદ્ધ આચરણુવાળો છે, તેને એવી પર ખોટી આશા શા માટે રાખવી જોઇએ? આપણે સત્ય બોલના

[illegible] આપણા [illegible] આપણા [illegible] પાડીએ તો અ[illegible] પોતાની [illegible] માણસ શી રીતે [illegible] સુધી [illegible] પુરતી, અને [illegible], [illegible] અને [illegible] તે કામ કરે છે તે [illegible] નહિ [illegible] ઉપાસક છે એમ [illegible].

[illegible] માણસ [illegible] જેમ [illegible] આપણા [illegible] આપણી [illegible] તેજ રીતે [illegible] માણસ [illegible] છે. [illegible] માણસ [illegible] લાગે છે. [illegible] કોઈ પણ [illegible] નહિ.

[illegible] આપણુ [illegible] આપણા [illegible] નહિ, પણ [illegible]

[illegible]

स्तेनप्रयोगतदाहृतादानविरुद्धराज्यातिक्रमहीनाधिकमानो न्मानप्रतिरूपकव्यवहारा इति ॥

અર્થ.—અદત્તાદાન એટલે ચોરી ન કરવી તેના પાચ અતિચાર આ પ્રમાણે છે.

૧. સ્તેનપ્રયોગ–ચોરને મદદ કરવી.

૨. ચોરે ચોરી લાવેલી વસ્તુઓ એકઠી કરવી

૩. પોતાના રાજાના શત્રુ એવા અન્ય રાજાના દેશમાં અતિક્રમણ કરવું

૪. ઓછાં અધિક માપ કરવા.

૫. વસ્તુમાં ભેળસેળ કરવી.

૧. ચોરોને બીજાનુ ધન હરી લાવવાની અનુમતિ આપવી તે સ્તેનપ્રયોગ. "હમણાં વ્યાપાર વિના કેમ બેસી રહ્યા છો ? તમારે ખાવાપીવાનું ન હોય તો હુ આપુ, અને તમારી ચોરીનો માલ કોઈ વેચી આપનાર ન હોય તો હુ વેચી આપીશ" એવા વચનથી ચોરને તેના ધધામાં પ્રેરણા કરે છે, તેને અતિચાર લાગે છે.

૨. ચોરે ચોરી લાવેલી વસ્તુ લોભ દોષથી જે છાની રીતે ગ્રહણ કરે તે ચોરજ કહેવાય.

નીતિશાસ્ત્રમાં કહ્યુ છે કે—

चौरश्च चौरापको मन्त्री भेदज्ञः क्राणकः क्रयी ।
अन्नदः स्थानदश्चैव चौरः सप्तविधः स्मृतः ॥

ચોર, ચોરી કરાવનાર, ચોરીની ગોઠવણ કરનાર, ચોરની ગુપ્ત વાત જાણનાર, ચોરીની વસ્તુ વેચનાર, લેનાર, ચોરને અન્ન આપનાર, અને ચોરને સ્થાન આપનાર. એ સાત પ્રકારના માણસો ચોર તે કહેવાય છે.

આથી ચોરીનો માલ સગ્રહનાર પણ ચોરજ ગણવામાં આવે છે. ખરો શ્રાવક ચોરી કરે નહિ, અને ચોરને ઉત્તેજન આપે પણ નહિ; કારણ કે ચોરને મદદ આપવાથી તે પરનુ ધન હરણ કરે

[illegible] તેના આઠ [illegible] પાણીનો [illegible] જો એ [illegible] માં આવે તો ચોરની [illegible] ચોરીને [illegible] પણ [illegible] થાય. અને તેથી [illegible] માણસો આનાં [illegible] કરતા [illegible], [illegible] માણસો [illegible]. [illegible] જાય, અને તે માણસનો કોઈ વિશ્વાસ પણ ન રાખે, [illegible] ત્યારે [illegible] માણસો તેની [illegible] નજરથી [illegible], એવો માણસ [illegible] થાય છે.

[illegible] સાજની રજા સિવાય [illegible] લશ્કરમાં [illegible] રીતે પ્રવેશ કરવો તે [illegible] આઠ પ્રકારના [illegible] કહેલ છે [illegible], [illegible], [illegible] અને [illegible]. [illegible] તેને ચોરના [illegible] આ નિયમ [illegible] માણસ [illegible]

[illegible]

[illegible]

એક વૃદ્ધ માણસ એક રૂપીઆનું રૂ લેવા આવ્યો. તે શેઠે રૂપીઆનું આઠ શેર આપવાનું કહ્યું. તે વૃદ્ધે કહ્યુ "આપો". પછી તે શેઠે એક ત્રાજવામા ચાર શેરી મુકી અને બીજા ત્રાજવામાં રૂ મુક્યું, અને પેલા વૃદ્ધે પાથરેલા વસ્ત્રમા તે રૂવાળું ત્રાજવું ખાલી કર્યુ. રૂ વજનમા હલકું હોવાથી દેખાવમાં બહુ લાગે છે, તેથી તે વૃદ્ધ માણસે આઠ શેર રૂ આપેલુ છે, એમ જાણી પોતાનું વસ્ત્ર વાળી લીધુ, અને ધનસુખ શેઠને સલામ કરી ચાલતો થયો. ધનસુખ શેઠ પણ વ્યાપારની કપટકળામા અતિ નિપુણ હોવાથી, જ્યાં પેલા વૃદ્ધ માણસે પોતાનું લુગડું વાળવા માડયું કે બાકીનુ રૂ જોખવાનો વિચારજ બંધ કર્યો. આ પ્રમાણે તે અર્ધો રૂપીઓ કમાયો. પોતાના નોકરને પછી તેણે આજ્ઞા કરી કે "જા ઘેર જઇને કહી આવ કે આજે પુરણપોળી કરે". નોકર ઘર તરફ કહેવા ગયો. આજે સ્વાદિષ્ટ ભોજન મફતના પૈસામા મળશે, એવો તે ધનસુખ શેઠ ખોટો હર્ષ ધરવા લાગ્યો. તે શેઠની સ્ત્રીએ પતિની આજ્ઞા પ્રમાણે પુરણપોળી તૈયાર કરી, એવામા એકાએક તે શેઠનો જમાઇ તેના મિત્રો સાથે આવી પ્હોંચ્યો, અને તે જમાઇ અને તેના મિત્રો ઘણે દૂરથી આવેલા હતા તેથી ભુખ્યા હોવાથી તૈયાર કરેલુ ભોજન બરાબર ઝાપટી ગયા, અને પછી નિરાતે સુતા. માજરે વાળુ સમયે શેઠ ઘેર આવ્યા, અને મનમા આનંદ માનતા હતા કે હમણા પુરણપોળી ભાણામા પીરસાશે, તેવામા શેઠાણીએ સામાન્ય ઉખ્યુ રોટલી ભાણામા પીરશી. શેઠ તો રાતાચોળ થઇ ગયા, "મેં કહાવ્યુ નહોતું કે પુરણપોળી કરજે, આ શુ?" તે શેઠની સ્ત્રી કહે "જરા ધીરા પડી સાભળો, જમાઇ ને તેના મિત્રો સુતા છે તે સાભળશે, તમે તૈયાર કરવાનુ કહાવ્યુ હતુ તે પ્રમાણે મે પુરણપોળીઓ તૈયાર કરી હતી, પણ (સુતેલા જમાઇ તથા તેના મિત્રો તરફ આગળી કરી બોલી) આ બધા આવ્યા તે ભુખ્યા હોવાથી ઝાપટી ગયા તેમા હું શુ કરૂ" શેઠ જરા ધીમા પડયા. અને મન સાથે વિચાર કર્યો કે "પાણીના પાણીમા અને દુધના દુધમા." ચોરી કરી, પાપ વ્હોર્યું, અને ખાનાર ખાઇ ગયા, માટે ફરીથી આવુ અન્યાયકૃત્ય હું કરીશ નહિ.

જૈનશાસ્ત્રકારો અતિચાર ગણે છે; અને પોતાના છોકરા પરણાવવા તેમાં પણ વ્રત ગ્રહણ કરનારા નિયમ રાખે છે.

શંકા—તમારો ઉપદેશ સત્ય લાગે છે, પણ જો પરના છોકરાં પરણાવવામા દોષ હોય તો તેવોજ દોષ પોતાના છોકરા પરણાવવામા કેમ ન લાગે?

સમાધાન—જો પોતાનાં છોકરાંનો પણ વિવાહ ન કરે તો કુંવારી રહેલી કન્યાઓ સ્વેચ્છાચારી થાય અને તેથી શાસનની હેલના અને નિંદા થવાનો ભય રહે છે. કારણ કે પરણેલી સ્ત્રીઓ પ્રાયઃ સ્વેચ્છાચારી થવાનો સંભવ ઓછો છે. વળી શાસ્ત્રકાર જણાવે છે કે અમુક છોકરાં પરણાવવા એવો નિયમ આ વ્રતધારીએ લેવો જોઇએ. એટલે અમુક છોકરા ઉત્પન્ન થયા પછી વધારે છોકરા ઉત્પન્ન કરવાનો પણ ત્યાગ કરવો જોઇએ, બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો ગૃહસ્થાશ્રમમા રહેવા છતા અમુક વખત પછી ચોથું વ્રત સર્વથા ગ્રહણ કરવું જોઇએ. જો એમ ન કરે તો વ્રતને બાધ આવે, કારણ કે વધારે થાય તો વધારે પરણાવવા પડે, અને તેથી નિયમમા ભંગ પડવાનો પ્રસંગ આવે. હિંદુઓમાં જે ત્રીજો આશ્રમ વાનપ્રસ્થાશ્રમ છે, તેને લગતા આશ્રમનો આ નિયમમા ઉદ્દેશ સમાયલો છે. અમુક વયની હદે પ્હોંચ્યા પછી, ગૃહસ્થાશ્રમની જોખમદારી જેમ બને તેમ ઓછી કરવી, અને પોતાને મળેલા જ્ઞાનનો, અનુભવનો લાભ જુવાનવર્ગને આપવાનું ઉત્તમ કાર્ય બજાવવાનું માથે લેવું જોઇએ. ઘણા યુવકો જીવનનૌકા કેવી રીતે ચલવવી તે બાબતના જ્ઞાનના અભાવે, તે નૌકાને અનેક પ્રકારના તરંગોપર ઉછાળી, અથવા સંસાર સમુદ્રમા પળે પળે મળી આવતા ખરાબાઓ સાથે અથડાવી, સુખરૂપે તે નૌકા દૃષ્ટિબિન્દુ પ્રાપ્ત કરે તે પ્હેલા તેનો અંત લાવે છે. અભણ ખલાસીની માફક, સંસારના અનુભવ વગરના તેઓ તે નૌકાને (વ્હાણને) ગમે તેમ હંકારે છે વિવિધ પ્રકારના દુઃખો સહન કરી સિધે માર્ગે તે નૌકા ચલાવતા તેઓ શિખે છે, પણ તેવામા મરણ સમય નજદીક આવે છે, અને જીવન સાફલ્ય કર્યા સિવાય તેઓ મૃત્યુના પંઝામા ફસાય છે.

એમ મનમા રાખી વર્તવુ. આ અતિચારોના સબધમાં ઘણા પ્રકારના ભાગા છે, તેનું વર્ણન બીજા ગ્રન્થોમા જોઈ લેવું.

હવે પાચમા અણુવ્રતના અતિચારનો વિચાર કરીએ.

क्षेत्रवास्तुहिरण्यसुवर्णधनधान्यदासीदासकुप्यप्रमाणातिक्रमा इति ॥

ક્ષેત્રવસ્તુ, સોનું, રૂપું, ધનધાન્ય, દાસીદાસ, અને રાચરચીલાં એ **પાંચની** કરેલી મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન કરવુ એ પાંચમા પરિગ્રહ અણુવ્રતના અતિચાર છે.

૧ ક્ષેત્રવસ્તુ કોને કહેવા તે વાત વિસ્તારથી સમજાવવામાં આવે છે, જે સ્થળે ધાન્ય ઉગે તેવા સ્થળને ક્ષેત્ર (ખેતર) કહેવામાં આવે છે. એવા ખેતરના ત્રણ પ્રકાર છે.

(અ) **સેતુક્ષેત્ર** એટલે જેમા કુવાના પાણીથી ખેતરને સીંચી ધાન્ય વગેરે પકવવામા આવે તે. (બ) કેતુક્ષેત્ર એટલે વરસાદના પાણીથી ધાન્ય જેમા પાકે તે. (ક) સેતુકેતુક્ષેત્ર. વરસાદના અને કુવાના પાણીથી બન્ને રીતે ધાન્ય પાકે તે.

વાસ્તુ શબ્દથી ઘર, ગામ, નગર વગેરે સમજવાનાં છે. તેમાં ઘરના ત્રણ પ્રકાર છે.

(અ) ભોંયરા વગેરે જમીનથી નીચે આવેલાં ઘરને **ખાતગૃહ** કહેવાય છે. (બ) જમીનથી ઉચે બધાવેલા માળાવાળા ઘરને ઉચ્છ્રિત-ગૃહ કહેવાય. (ક) જમીનની નીચે ભોયરાં હોય અને ઉપર માળ હોય તેને **ખાતોચ્છ્રિત ગૃહ** કહેવાય. આવી રીતે ત્રણ પ્રકારનાં ક્ષેત્ર અને ત્રણ પ્રકારનાં ઘર વગેરેની જે મર્યાદા કરી હોય તેના કરતાં વધારે રાખવા તેને અતિચાર કહે છે.

શંકા—પ્રમાણ-મર્યાદાનું ઉલ્લઘન કરવાથી તો વ્રત ભંગ થાય, ત્યારે અતિચાર શી રીતે લાગે?

સમાધાન—તમારી શંકા યોગ્ય છે, પણ તે માણસ નીચે પ્રમાણે વિચાર કરી વર્તે છે, તેથી વ્રત ભંગ ન થતાં અતિચાર લાગે છે. જે

નક્કી કરી તે માલ બીજાને ત્યાં અનામત રાખે, અને મુદત પુરી થયે ગ્રહણ કરે તો વ્રતના સાપેક્ષપણાને લીધે ભગાભંગ થાય છે, અને તેથી અતિચાર લાગે છે.

૪. દાસદાસી—બે અને ચાર પગવાળાં સર્વ જીવતાં પ્રાણીનો આમાં સમાવેશ થાય છે. બે પગવાળામા પુત્ર, પુત્રી, સ્ત્રી, દાસ, દાસી, ચાકર, પોપટ સારિકા ગણુવા, અને ચાર પગવાળામા ઘોડો, ગાય, ઉંટ, ભેસ વગેરે ગણુવા. તેમની એક વર્ષની હદ બાધી હોય, એ વર્ષ દરમ્યાન ગર્ભાધાન કરાવવાથી અતિચાર લાગે છે, જો વર્ષ દરમ્યાન તેમને પ્રસવકાળ આવે તો તેમની રાખેલી સખ્યાથી અધિક પ્રાણીઓ થાય, તેથી વ્રત ભગનો ભય રહે, તે હેતુથી વર્ષનો કેટલોક ભાગ વીતી ગયા બાદ તે ગર્ભાધાન કરાવે છે, કે વર્ષ દરમ્યાન તેનો પ્રસવ થાય નહિ હવે ગર્ભમા પ્રાણી રહેલા છે તેથી સખ્યાનો અતિક્રમ થાય છે, અને તેથી વ્રત ભગ થાય છે પણ બ્હાર દેખાતા નથી તેથી વ્રત ભગ થતો નથી, આ રીતે ભગાભગથી અતિચાર લાગે છે

૫. કુપ્ય—રાચરચીલુ, આસન, શય્યા, ખુરસીઓ, વાસણુ વગેરે પરચુરણ સામાન તે કુપ્ય કહેવાય છે. તેની સખ્યા વધારવાથી અતિચાર લાગે છે ધારો કે ત્રાંબાની દશ કથરોટો રાખવાનુ પ્રમાણ કર્યું હોય, પછી તે પાત્ર બમણા થાય ત્યારે વ્રત ભંગના ભયથી બે પાત્ર મેળવી એક મોટું પાત્ર કરાવી નાખે, આ પ્રમાણે પાત્રના આકારમાં ફેરફાર કરે, પણ સંખ્યા તેટલીને તેટલી રાખે, આ રીતે સંખ્યા તેટલીજ રાખવાથી વ્રત ભંગ થતો નથી, પણ આકારમાં ફેરફાર કરવાથી વ્રત ભંગ થાય છે, આવી રીતે ભગાભગથી અતિચાર લાગે છે. ક્ષેત્ર આદિ પરિગ્રહની વસ્તુઓ નવ પ્રકારની છે, પણ સરખા ગુણુવાળામાં તેમનો સમાવેશ થઇ જતો હોવાથી પાચની સખ્યા રાખી છે વળી દરેક અણુવ્રતના પાચ વિભાગ છે તો આ પરિગ્રહ અણુવ્રતના પણ પાચ ભેદ રાખવાથી શિષ્યને–બાળજીવને ગણત્રી કરવામા હરકત ન નડે.

વિચાર્યે તે ખાવાનું કામ કરવામાં આવ્યું હોય તો વ્રતભંગને બદલે અતિચાર લાગે.

૨. સચિત્ત એવા વૃક્ષને ગુંદર વગેરે અથવા પરિપક્વ ફળ વગેરે લાગેલા હોય, તેનું ભક્ષણ કરનારે જો સાવદ્ય આહારનું પ્રત્યાખ્યાન કર્યું હોય તો આ રીતે સાવદ્ય આહારના ભક્ષણથી વ્રત ભગ થાય, પણ અવિચારીપણાથી તે કામ કરે તો અતિચાર લાગે. અથવા ફલાદિકના અદરના ભાગમાં રહેલા ઠળીયા વગેરે સચિત્ત બીજનો ત્યાગ કરીશ, અને ઉપરનો બીજો ભાગ જે અચિત્ત છે તે ખાઈશ એવા વિચારથી ફળાદિકનું ભક્ષણ કરે તેને સચિત્ત સંબદ્ધ નામનો બીજો અતિચાર લાગે, પણ વ્રત ભગ થાય નહિ.

૩ વળી અડધુ ઉષ્ણ અને અર્ધું શિત એટલે કાંઈક સચિત્ત અને કાંઈક અચિત્ત એવુ જળ પીવાથી અથવા તત્કાળ દળેલા લોટમા રહેલા ઝીણા ધાન્યકણને લીધે સચિત્ત અચિત્ત લોટ વગેરેનું ભક્ષણ કરવાથી સમિશ્ર સચિત્ત અતિચાર લાગે; આ પણ જો અણવીચાર્યે ખાવા પીવામા આવે તોજ અતિચાર લાગે નહિ તો વ્રત ભગ થાય

૪. અનેક જીવોના સંહારથી ઉત્પન્ન થયેલા, તથા અનેક પ્રકારના ઉન્માદને ઉત્પન્ન કરનાર, શરીરના ફેફસાને બગાડનાર મદિરા તથા મધના પાનથી, તથા કાળાતીક્રમ થયેલા અથાણા વગેરે પદાર્થો અજાણથી અણવિચાર્યે ખાધાથી ચોથો અતિચાર લાગે છે. દારૂ, પાન, એક પ્રકારની ઘેલછા ઉત્પન્ન કરે છે. તે એક જાતનું એવુ વ્યસન છે કે તેને વશ થયેલા લાજ, મર્યાદા, બાધવોનો સ્નેહ, તથા ધનમાલ વગેરે કોઈ પણ વસ્તુની દરકાર રાખ્યા સિવાય તે શરીર તથા મનને નીચ બનાવનાર મદિરાપાન કરે છે. તેના સબધથી બીજા અનેક પ્રકારના ખરાબ વ્યસનો તે માણસમા આવે છે, તે બાબત કોરાણે મુકીએ તોપણ મદિરાના અમલ નીચે આવેલાને, અફીણના બંધારણની પેઠે વખત થયે, તે પીધા સિવાય ચાલતુંજ નથી. તે તે વખતે માણસને ખોટી શક્તિ આપે છે, પણ નિશો ઉતરતા શરીરનુ બળ પણ સાથે ખેંચી જાય છે. તેના પીનારા ઇન્દ્રિયોના ગુલામો બને છે, અને

અર્થે જે પાપસહિત આરંભ તે આ ઠેકાણે કર્મ શબ્દથી સમજવું. તેવાં ૫દર પ્રકારનાં કર્માદાન છે. વંદિતાસૂત્રમાં આ પ્રમાણે તેની ગાથા છે.

इंगालीवणसाडीभाडीफोडीसुवज्जए कम्मं ॥
वाणिज्जं चेव दंतलख्ख रसकेस विसाविसयं ॥ १ ॥
एवं खु जन्तपीलणं निल्लंछणं च दवदाणं ॥
सरदहतलायसोसं असइपोसं च वज्जिज्जा ॥ २ ॥

વૃદ્ધ સંપ્રદાયથી આ ૫દર કર્માદાનનો અભિપ્રાય નીચે મુજબ છે.

૧. **અંગારકર્મ**—વૃક્ષ પ્રમુખ બાળીને તેના કોયલા કરીને વેચવાનુ કર્મ ન કરવું જોઇએ. કારણ કે તેમા છ જીવનિકાયનો વધ થાય છે.

૨. **વનકર્મ**—વન ખરીદ કરી, તે કપાવી, તે વેચી ગુજરાન ચલાવવુ. એજ પ્રમાણે ઝાડ પાદડા વગેરે કપાવી, વેચી, ગુજરાન ચલાવવું. આ પ્રકારનો વ્યાપાર ન કરવો

૩. **શકટીકર્મ**—ગાડી વગેરે રાખી આજીવિકા કરવી તે. તે વ્યાપારનો ત્યાગ કરવો જોઇએ, કારણ કે તેમાં બળદ વગેરે જનાવરોના બંધ વધ વગેરે દોષો થાય છે.

૪. **ભાટીકર્મ**—ભાડું લેઇને પોતાના ગાડાં વગેરેથી પારકાનો માલ એક ઠેકાણેથી બીજે ઠેકાણે લેઈ જવો. અથવા બીજાને બળદ પ્રમુખ ભાડે આપે તે. આ વ્યાપાર પણ ન કરવો, કારણ કે વધારે ભાર વગેરે ભરવાથી પ્રાણી હેરાન થાય છે તેથી દોષ લાગે છે

૫. **સ્ફોટીકર્મ**—ટાકવુ, ફોડવુ, ખોદવું, હળથી જમીન ઉખેડવી વગેરે સ્ફોટીકર્મ કહેવાય છે, તેનો ત્યાગ કરવો; કારણ કે તેમ કરવામાં અનેક પ્રકારના જીવની વિરાધના થાય છે.

૬. **દંતવાણિજ્ય**—હાથીના દાતના વ્યાપારનો નિષેધ છે. તેવો વ્યાપાર કરનાર ભીલ પ્રમુખને પૈસા આપે છે, અને થોડા વખતમા મને દાત લાવી આપો, એમ તેને કહે છે. તેઓ થોડા વખતમાં દાત લેવા આવશે, એવા ઇરાદાથી, તે હાથી વગેરે જનાવરોની હત્યા કરે છે. આ પ્રમાણે તેવું કામ કરવાવાળાને શંખદાત વગેરેનુ મૂલ્ય આપે,

પાપસહિત આરંભ તે આ ઠેકાણે કર્મ શબ્દથી સમજવું.
ર પ્રકારનાં કર્માદાન છે. વંદિતાસૂત્રમા આ પ્રમાણે તેની ગાથા છે.

ालीवणसाडीभाडीफोडीसुवज्जए कम्मं ॥
ाणिज्जं चेव दंतलरव्व रसकेस विसविसयं ॥ १ ॥
वं खु जन्तपीलणं निल्लंछणं च दवदाणं ॥
रदहतलायसोसं असइपोसं च वज्जिज्जा ॥ २ ॥

ૃદ્ધ સંપ્રદાયથી આ પંદર કર્માદાનનો અભિપ્રાય નીચે મુજબ છે.

૧. **અંગારકર્મ**—વૃક્ષ પ્રમુખ બાળીને તેના કોયલા કરીને વેચ-
કર્મ ન કરવુ જોઇએ. કારણ કે તેમા છ જીવનિકાયનો વધ થાય છે.

૨. **વનકર્મ**—વન ખરીદ કરી, તે કપાવી, તે વેચી ગુજરાન
ુ. એજ પ્રમાણે ઝાડ પાદડા વગેરે કપાવી, વેચી, ગુજરાન
ું. આ પ્રકારનો વ્યાપાર ન કરવો.

૩. **શકટીકર્મ**—ગાડી વગેરે રાખી આજીવિકા કરવી તે. તે
રનો ત્યાગ કરવો જોઇએ, કારણ કે તેમા બળદ વગેરે જના
બંધ વધ વગેરે દોષો થાય છે.

૪. **ભાટીકર્મ**—ભાડુ લેઇને પોતાના ગાડા વગેરેથી પારકાનો
એક ઠેકાણેથી બીજે ઠેકાણે લેઈ જવો. અથવા બીજાને બળદ
ભાડે આપે તે આ વ્યાપાર પણ ન કરવો, કારણ કે વધારે
વગેરે ભરવાથી પ્રાણી હેરાન થાય છે તેથી દોષ લાગે છે.

૫ **સ્ફોટીકર્મ**—ટાકવું, ફોડવુ, ખોદવુ, હળથી જમીન ઉખેડવી
સ્ફોટીકર્મ કહેવાય છે, તેનો ત્યાગ કરવો; કારણ કે તેમ કર-
અનેક પ્રકારના જીવની વિરાધના થાય છે.

૬. **દંતવાણિજ્ય**—હાથીના દાંતના વ્યાપારનો નિષેધ છે. તેવો
ાર કરનાર ભીલ પ્રમુખને પૈસા આપે છે, અને થોડા વખતમાં
દાત લાવી આપો, એમ તેને કહે છે. તેઓ થોડા વખતમાં દાત
આવશે, એવા ઇરાદાથી, તે હાથી વગેરે જનાવરોની હત્યા કરે
એ પ્રમાણે તેવુ કામ કરવાવાળાને શંખદાત વગેરેનુ મૂલ્ય આપે,

જળચર જીવોનો વિનાશ કરે છે દિલગીરીની વાત છે કે ઉત્તર તરફના કેટલાક જૈનો આવું અધમ કાર્ય કરે છે. તેઓ વિચાર કરી તે કાર્યથી વિમુખ રહી અહિંસા ધર્મને માન આપશે

૧૫. શંકા—વ્યભિચારી સ્ત્રીઓને તથા હિંસક જાનવરોને પોષણ આપી ઉત્તેજન આપવુ, એ વ્યાપાર શ્રાવકને કરવો ઉચિત નથી.

આ પ્રમાણે આ પદર કર્માદાનનું બહુજ સક્ષેપથી વર્ણન કર્યું છે. આવાં બીજા ઘણા કર્મ છે, તે બધાની ગણત્રી કરી નથી આ પ્રમાણે પ્રથમના પાચ અને આ પદર મળી વીસ અતિચાર થયા અને બીજામાં પાચની સખ્યા વર્ણવી છે, પણ આ વીસમાંના કોઇથી કોઇને હાનિ લાગતી હોય તો તે વ્રતને તે અતિચારરૂપ ગણવો. અને તે ટાળવાને યથાશક્તિ પ્રયત્ન આદરવો જોઇએ.

શંકા-આ પદર કર્માદાનનું ઉપર વર્ણન કરવામાં આવ્યું તે કયા વ્રતને વિષે અતિચાર ગણવા

સમાધાન—ક્રૂરકર્મના

શંકા—જો ક્રૂરકર્મના તમે અતિચાર ગણો તો અતિચાર અને વ્રતમાં ભેદ શો રહ્યો. કારણ કે વ્રત પણ ક્રૂરકર્મનું, અને અતિચાર પણ ક્રૂરકર્મ છે. માટે આવુ ક્રૂરકર્મ કરનારને વ્રત ભગ થાય પણ અતિચાર શી રીતે થાય ?

સમાધાન—જેણે ક્રૂરકર્મનું પ્રત્યાખ્યાન કર્યું છે તેને તો સર્વથા તેનો ત્યાગ કરવો, અને જો તેમા અજાણપણે પ્રવર્તે તો ક્રૂરકર્મ વ્રતના અતિચાર થાય, અને જાણી જોઇને ક્રૂરકર્મ કરે તો વ્રત ભગ નિશ્ચે થાય

હવે અનર્થ દંડ નામે ત્રીજા ગુણ વ્રતનો વિચાર કરીએ, તેના પાચ અતિચાર નીચે પ્રમાણે છે

कंदर्पकाकुच्यमाखर्यासमीक्ष्याधिकरणापभोगाधिकत्वानीति ।

૧. કામને ઉદ્દીપન કરનાર.

૨. આખ વગેરેની વિડંબન ક્રિયા (વિકાર).

મુખરતા—આ અતિચારનુ બીજુ નામ **પાપોદેશ** છે. નિર્લજપણે, અસભ્ય, અસત્ય, અને સંબધ વિનાના વચન બોલવાં તે મુખરતા કહેવાય. આવાં વચનોથી સાંભળનાર પાપકર્મ આદરવા પ્રવૃત્ત થાય છે, માટે તેવા વચન આ વ્રતધારી શ્રાવકે બોલવાં નહિ. નિર્લજ વચનો નિર્લજ કર્મ કરવાને પ્રેરે છે; અસભ્ય વચનથી બોલનારની હલકાઇ પ્રકટ થાય છે, અસત્ય વચનથી ઘણી વાર પરનિંદા થાય છે; અને અસત્ય વચન ઉપર વિશ્વાસ રાખી વર્તનાર કુમાર્ગે પડે છે. અને સંબધ વગરનુ વચન જણાવે છે કે બોલનારને વિવેકની ખબર નથી; તેથી તેની માન પ્રતિષ્ઠા ઘટે છે, આ રીતે સઘળાં અનર્થ ઉત્પન્ન થાય છે. માટે શ્રાવકે **મિત, હિત, પ્રિય, અને સત્ય** વચન બોલવું.

૪. શુ પરિણામ આવશે તેનો વિચાર કર્યા સિવાય કોઈ પણ કાર્ય કરવું નહિ, અથવા કોઇ પણ વસ્તુ પોતાને ત્યાં રાખવી નહિ. શ્રાવકે ઘંટી, યત્ર, વાસલો, ખાયણીઓ, તરવાર, ધનુષ્ય વગેરે સાધનો પોતાને ત્યા ન રાખવા, કારણ કે તેનો દુરૂપયોગ થવાનો સભવ છે. આ સબધમા ટીકાકાર લખે છે કે "શ્રાવકે જોડયા વિનાના ગાડાં વગેરે રાખવા, કારણ કે જોડીને રાખેલા હોય તો કોઈ માગી લેઈ જાય, અને તે નિર્દય હોય તો **હિંસ્રપ્રદાન** વ્રતનો અતિચાર લાગે છે, કારણ કે તે બળદ વગેરેને ખાવા ન આપે, અથવા વધારે ભાર ભરે, અથવા તેમની શક્તિ હોય તેના કરતા વધારે દૂર ગાડુ તેમની પાસે ખેચાવે." માટે હિંસાના સાધનો અવિચારીપણે આ વ્રતધારીએ ન રાખવા.

૫. ઉપભોગ તથા ભોગ સબધી અધિકપણાથી પણ વ્રતમાં અતિચાર લાગે છે, પોતાને જેટલી વસ્તુની જરૂર હોય તેના કરતા વધારે વસ્તુઓ રાખવાથી આ અતિચાર લાગે છે, કારણ કે વધારે વસ્તુઓ હોવાથી માણસની મૂર્છા વધે છે, અને તે વસ્તુઓનો અસદુપયોગ જો બીજો કોઇ કરે તો તેનો દોષ તે વસ્તુવાળાને પણ લાગે છે.

આ રીતે અનર્થદંડના પાચ અતિચારનું વર્ણન થયુ અને ત્રણ ગુણવ્રતનું વર્ણન પણ સમાપ્ત થયું, હવે શિક્ષાવ્રતનો વિચાર કરીએ,

૪. પ્રબળ પ્રમાદના કારણથી સામાયિક જેમ તેમ કરવુ, અથવા આરંભ કરી સામાયિક પૂર્ણ કર્યા વિના તેજ ક્ષણે પારવું તે સામાયિકમા અનાદર અતિચાર કહેવાય

૫. સામાયિક ક્યારે ગ્રહણ કર્યુ અને ક્યારે પુરૂ થશે એવી, તથા મેં સામાયિક ગ્રહણ કર્યુ છે કે નહિ એવી રીતની સ્મૃતિનો નાશ તે સ્મૃતિ નાશ અથવા સ્મૃતિ અનુપસ્થાન નામે અતિચાર કહેવાય છે

શંકા—મનમાં દુષ્ટ વિચારોનુ ચિતવન થાય છે, તેથી સામાયિક નિરર્થક ઠરે છે, અને તેથી સામાયિકનો અભાવજ સિદ્ધ થાય છે. અતિચાર એ વ્રતની મલીનતા જેવો છે, પણ જ્યા સામાયિકનો અભાવ છે ત્યા અતિચાર શી રીતે સભવી શકે? માટે મનના દુષ્ટ વિચારોથી વ્રત ભંગજ થાય છે.

સમાધાન—તમારૂ કહેવુ ઠીક છે, પણ જો તે વ્રતી પુરૂષ જાણી જોઇને દુષ્ટ વિચારો ચિતવતો હોય તો તો વ્રત ભગ થાય, પણ તે વાત તેના કબજાની નથી માટે અતિચાર લાગે

શંકા. दुविहं तिविहेण मणेण वायाए काएणं न करेमि न कारवेमि।

બે પ્રકારે અને ત્રણ પ્રકારે એટલે મનથી, વચનથી, અને કાયાથી નહિ કરૂ, અને નહિ કરાવરાવુ, એવી રીતે વ્રતી સામાયિકનુ પ્રત્યાખ્યાન કરે છે. હવે મનથી દુષ્ટ ચિતવનથી સામાયિકનો અભાવજ થાય છે, અને સામાયિકના વ્રતના ભગ થકી પ્રાયશ્ચિત કરવું પડે છે અને મનને દુષ્ટ વિચારોથી વિમુખ કરવુ તે કામ કાંઈ સહેલુ નથી, મન બહુ ચચળ છે, અને તેથી સામાયિકમા દુષ્ટ વિચાર તો અવશ્ય આવવાના; તો પછી સામાયિક લેઇ દુષ્ટ ચિતવનથી તેનો ભગ કરી પ્રાયશ્ચિત ગ્રહણ કરવુ, તેના કરતા સામાયિક જ ન કરવુ એ હિતકારી છે

સમાધાન—તમારૂ કહેવું યોગ્ય લાગતુ નથી. કારણ કે સામાયિકમા છ પ્રકારના પ્રત્યાખ્યાન છે. સાવદ્ય વ્યાપાર, ૧ મનથી નહિ કરૂ, ૨. વચનથી નહિ કરૂ, ૩. કાયાથી નહિ કરૂ, ૪. મનથી નહિ

૨. તેવા ક્ષેત્રમા માણુસ–નોકરને મોકલવો.

૩. શબ્દ શ્રવણુ કરાવવો

૪. રૂપ દેખાડવુ

૫. કાકરા પ્રમુખ પુદ્દગલ નાંખી જાણુ કરાવવી.

૧. પોતે જે ક્ષેત્રની હદ કરી રાખી હોય તેનાથી બ્હાર આવેલા પ્રદેશમા પોતાનાથી જવાય નહિ, અને ત્યાથી કોઇ વસ્તુ મગાવવાની જરૂર પડે તો બીજા પાસે મંગાવે અથવા કોઇ જતો હોય તેની પાસે મંગાવરાવે તો તેને અતિચાર લાગે પોતે તે ક્ષેત્રમા જાય તો વ્રતનો ભંગ થાય માટે આ રીતે કરે છે, તેથી વ્રત રાખવાની બુદ્ધિ હોવાથી વ્રત ભગને બદલે અતિચાર લાગે છે.

૨. હદની બહારના ક્ષેત્રમાં પોતે જાય તો વ્રત ભગ થાય તે ભયથી પોતાના નોકર–ચાકરને તે ક્ષેત્રમા કોઇ પ્રયોજન અર્થે મોકલે તોપણુ અતિચાર લાગે છે, કારણુ કે પોતે તે કામ કર્યું નહિ, પણુ બીજા પાસે કરાવરાવ્યુ. આ અતિચારને **પ્રેષ્યપ્રયોગ** કહેવાય છે.

૩. જે માણુસનું પોતાને કામ હોય તે મર્યાદિત ક્ષેત્રની બ્હાર હોય તો તેને બોલાવવાને ઉર્ધ્વરસ (ઉધરસ) ખોંખોરા વગેરેથી ચેતવણી આપવી, તે **શબ્દાનુપાત** અતિચાર કહેવાય છે.

૪. બીજો પુરૂષ પોતે નિયમ લીધેલા ક્ષેત્રની હદની બ્હાર હોય, તેને કોઇ કારણુસર બોલાવવાને પોતાનું રૂપ આકાર વગેરે જણુાવે તે **રૂપાનુપાત** અતિચાર કહેવાય કારણુ કે પોતે ત્યા જાય તો તે વ્રત ભગ થાય, માટે વ્રત ભગના ભયથી તે આ પ્રમાણે વર્તે છે.

પોતે જેટલા ક્ષેત્રની મર્યાદા કરી હોય તેની બ્હાર રહેલા પુરૂષને બોલાવવા માટે તેની તરફ કાકરા વગેરે ફેંકવાથી પુદ્દગલ પ્રક્ષેપ નામનો અતિચાર લાગે છે આ ઠેકાણે દેશાવકાશિક અથવા દેશ વ્રતનું સ્વરૂપ બરાબર ધ્યાનમાં રાખવાની જરૂર છે. દિગ્વ્રતનો એક ભાગ દેશવ્રત છે. ચાર દિશાઓ, ચાર ખુણાઓ, અને ઉચે નીચે મળી દશ દિશાને લગતુ દિગ્વ્રત છે, ત્યારે દેશવ્રતમા ઘર, ગામ, સીમા વગેરેના સંબંધમા ગમનાગમનની હદ બાંધવાનો નિયમ કરવાનો છે.

કરાવું, ૫. વચનથી નહિ કરવું, ૬. અને કાયાથી નહિ કરવું. આ રીતે છ પ્રકારના પ્રત્યાખ્યાનમાંથી મનથી સાવદ્ય વ્યાપાર નહિ કરૂં ફક્ત એ પ્રત્યાખ્યાનનો ભંગ થાય છે, પણ બાકીના પાંચ કાયાત રહે છે, માટે સર્વથા સામાયિકનો અભાવ થતો નથી. મનના દુષ્ટ ચિંતવનની શુદ્ધિ મિચ્છામિ દુક્કડંથી થાય છે. અને સર્વ વિરતી સામાયિકમાં પણ તેમજ સમજવું, કારણકે મન વચન અથવા કાય ગુપ્તિમાંથી કોઇનો ભંગ થાય ત્યારે પ્રાયશ્ચિત્તજ કહેલું છે. સોળમા પંચાશકની સોળમી ગાથામા લખેલું છે કે " સમિતિ ગુપ્તિના ભંગરૂપ બીજે અતિચાર પશ્ચાત્તાપથી શુદ્ધ થાય છે. માટે સામાયિકમાં લાગેલો દોષ પ્રાયશ્ચિતથી શુદ્ધ થાય છે. માટે અતિચાર સહિત સામાયિક કરવા કરતાં ન કરવું એ સારૂં એ તમારૂં કહેવું વ્યાજબી નથી. મનને વશ કરવાનો અભ્યાસ પાડવો, અતિચાર સહિત અનુષ્ઠાન કરતાં કરતાં નિરતિચાર અનુષ્ઠાન કરતાં માણસ શિખી શકશે, એમ પંડિત પુરૂષો કહે છે, કહ્યું છે કેઃ—

अभ्यासोऽपि प्रायः प्रभूतजन्मानुगो भवति शुद्धः ॥

ઘણા ભવ સુધી અભ્યાસ કરતાં કરતાં તે શુદ્ધ થાય છે; પણ થોડાજ સમયમાં શુદ્ધ થઈ શકતો નથી. પ્રયત્ન કર્યા કરવો, અને દરેક વખતે ભુલ થાય તેને ભુલ તરીકે કબુલ કરતાં રહેવું, અને તે સુધારવાને પ્રયત્ન કરવો, આથી આખરે નિરતિચાર શુદ્ધ સામાયિક મન વશ કરવાથી થઈ શકશે.

હવે દેશાવકાશિક વ્રતના પાંચ અતિચાર કહે છે.

आनयनप्रेष्यप्रयोगशब्दरूपानुपातपुद्गलक्षेपा इति.

અર્થ—નિયમિત ક્ષેત્ર બહારથી લાવવું, સેવકને મોકવો, શબ્દ શ્રવણ કરાવવો, રૂપ દેખાડવું, કાંકરા વગેરે પદા- નાંખવો.

ભાવાર્થ—૧ પોતે જેટલા ક્ષેત્રનો નિયમ કર્યો હોય તે ક્ષેત્રની બહાર રહેલા ક્ષેત્રમાંથી વસ્તુ મંગાવવી.

૨. તેવા ક્ષેત્રમા માણુસ–નોકરને મોકલવો.

૩. શબ્દ શ્રવણુ કરાવવો.

૪. રૂપ દેખાડવુ.

૫. કાંકરા પ્રમુખ પુદ્‌ગલ નાખી જાણુ કરાવવી.

૧. પોતે જે ક્ષેત્રની હદ કરી રાખી હોય તેનાથી બ્હાર આવેલા પ્રદેશમા પોતાનાથી જવાય નહિ, અને ત્યાંથી કોઇ વસ્તુ મગાવવાની જરૂર પડે તો બીજા પાસે મંગાવે અથવા કોઇ જતો હોય તેની પાસે મંગાવરાવે તા તેને અતિચાર લાગે. પોતે તે ક્ષેત્રમાં જાય તો વ્રતનો ભગ થાય માટે આ રીતે કરે છે, તેથી વ્રત રાખવાની બુદ્ધિ હોવાથી વ્રત ભગને બદલે અતિચાર લાગે છે.

૨. હદની બહારના ક્ષેત્રમા પોતે જાય તો વ્રત ભંગ થાય તે ભયથી પોતાના નોકર–ચાકરને તે ક્ષેત્રમા કોઇ પ્રયોજન અર્થે મોકલે તોપણુ અતિચાર લાગે છે, કારણુ કે પોતે તે કામ કર્યું નહિ, પણુ બીજા પાસે કરાવરાવ્યુ. આ અતિચારને **પ્રેષ્યપ્રયોગ** કહેવાય છે

૩. જે માણુસનુ પોતાને કામ હોય તે મર્યાદિત ક્ષેત્રની બ્હાર હોય તો તેને બોલાવવાને ઉર્ધ્વરસ (ઉધરસ) ખોખોરા વગેરેથી ચેતવણી આપવી, તે **શબ્દાનુપાત** અતિચાર કહેવાય છે

૪. બીજો પુરૂષ પોતે નિયમ લીધેલા ક્ષેત્રની હદની બ્હાર હોય, તેને કોઇ કારણુસર બોલાવવાને પોતાનું રૂપ આકાર વગેરે જણાવે તે **રૂપાનુપાત** અતિચાર કહેવાય કારણુ કે પોતે ત્યા જાય તો તે વ્રત ભગ થાય, માટે વ્રત ભગના ભયથી તે આ પ્રમાણે વર્તે છે.

પોતે જેટલા ક્ષેત્રની મર્યાદા કરી હોય તેની બ્હાર રહેલા પુરૂષને બોલાવવા માટે તેની તરફ કાકરા વગેરે ફેકવાથી પુદ્‌ગલ પ્રક્ષેપ નામનો અતિચાર લાગે છે આ ઠેકાણે દેશાવકાશિક અથવા દેશ વ્રતનું સ્વરૂપ બરાબર ધ્યાનમા રાખવાની જરૂર છે. દિગ્વ્રતનો એક ભાગ દેશવ્રત છે. ચાર દિશાઓ, ચાર ખુણાઓ, અને ઉંચે નીચે મળી દશ દિશાને લગતું દિગ્વ્રત છે, ત્યારે દેશવ્રતમાં ઘર, ગામ, સીમા વગેરેના સંબંધમા ગમનાગમનની હદ બાંધવાનો નિયમ કરવાનો છે.

અને તે હદની બ્હાર રહેલા સકળ પ્રાણીઓની પ્રયો
અથવા પ્રયોજન રહિત હિંસાનો ત્યાગ તેથી થાય છે,
હદ બહાર રહેલા પદાર્થો સાથે તેને કોઇ પણ પ્રકારનો
વ્રતની મુદત સુધી રહેતો નથી. ગમનાગમનથી (જવા
જે પ્રાણીની હિંસા થાય તેને અટકાવવાને માટે આ
આવે છે અને તેથી પોતે ન જાય અને બીજાને મોક
ફળમાં વિશેષ રહેતો નથી. વળી પોતે જાય તો વધારે સ
જતા આવતા બરાબર યતનાપૂર્વક ચાલે, અને સેવકને
નિયમનુ જ્ઞાન નહિ, તેથી વધારે હિંસા અજાણતાં તેનાથ
આમાના પ્રથમ બે અતિચાર કાચી બુદ્ધિને લીધે અથવા
પણાથી થાય છે અને છેલ્લા ત્રણ કોઈ બ્હાનાથી બીજ
અભિપ્રાય જણાવવાની બુદ્ધિથી થાય છે. આ બાબતમા વ
ચાલતા આવેલા વિચારો આ પ્રમાણે છે:—

દિગ્વ્રતનો સક્ષેપ તે દેશવ્રત અથવા દેશાવકાશિક
આવી રીતે જો દરેક અણુવ્રતનો સક્ષેપ કરવામા આવે
પણ વ્રતોની સખ્યા બહુજ વધી જાય, અને તેથી બાર
ખ્યાની મર્યાદા રહે નહિ

શંકા—દિગ્વ્રતના સક્ષેપને દેશાવકાશિક નામ આપ
અણુવ્રતનું પણ દેશાવકાશિકવ્રત કહેવું જોઇએ

સમાધાન—તે કહેવાની જરૂર નથી, કારણકે જે
પ્રાણાતિપાત અણુવ્રતને લાગે છે, તેજ અતિચારો પ્રા
દેશાવકાશિક વ્રતને લાગુ પડે, પણ દિગ્વ્રતને લાગુ પડતા
દેશવ્રતને યથાર્થ લાગુ પડે તેમ નથી, અને તેટલાજ વાસ્તે
અતિચારો જુદા કહ્યા છે; કારણકે તેમા ક્ષેત્રનો સક્ષેપ
કાણે અતિચાર દર્શાવવાની જરૂર નથી, દાખલા તરીકે
વ્રતમા અતિચાર જણાવવામાં આવ્યા નથી.

अप्रत्युपेक्षिताप्रमार्जितोऽत्सर्गादाननिक्षेपसंस्तारोपक्रमणानादर-स्मृत्यनुपस्थापनानीति ॥

૧. નહિ તપાસેલા, અને નહિ પ્રમાર્જેલા (પુંજણીથી જીવ રહિત કરેલા) સ્થાનમાં મુત્ર પુરીષ વગેરે પરઠવાં (નાખવા.)
૨. તેવાજ સ્થાનમા ધર્મનાં ઉપકરણો મૂકવાં તથા ગ્રહણ કરવાં.
૩. જોયા વિના તથા પ્રમાર્જન કર્યા સિવાય સંસ્થારા (સંસ્તાર–પથારી)નો ઉપભોગ કરવો.
૪ ભક્તિ અથવા બહુમાન વગર પૌષધોપવાસવ્રત ગ્રહણ કરવુ.
૫. સ્મૃતિનો નાશ

નહિ પ્રમાર્જન કરેલી અને નહિ તપાસેલી ભૂમિ તે ઉપરથી અર્ધી પ્રમાર્જન કરેલી અને અર્ધી તપાસેલી એ અર્થ પણ ગ્રહણ કરવો. પૌષધોપવાસ વખતે દરેક વસ્તુ તપાસીને અને સાફ કરીને લેવી, યતનાપૂર્વક ચાલવુ, અને જેમ જીવની વિરાધના ન થાય તેમ વર્તવું. દરેક જીવની રક્ષા કરવાના પરિણામ રાખવા. શયન કરવાની ભૂમિ તપાસીને પુજણીથી જીવરહિત બનાવવી, પછી ત્યાં સંથારો કરવો. તેમ ધર્મના ઉપકરણ–પાટ, બાજોઠ, ઠવણી વગેરે પણ પુજી પ્રમાર્જી ગ્રહણ કરવા તથા મૂકવા. આમ કરવાનો હેતુ એ છે કે કોઈ પણ રીતે સૂક્ષ્મ જીવના પ્રાણને પણ હાનિ ન પહોચે તેમ વર્તવુ. આ વ્રતનો જે ચોથો અને પાચમો અતિચાર છે તે સામાયિક વ્રતના જેવોજ છે માટે વિસ્તારથી તેનું સ્વરૂપ ત્યાથી જાણી લેવું, અને સર્વ પ્રાણી માત્રનું કલ્યાણ કરવાની ભાવનાઓ ભાવવી, અને તે ભાવનાઓ આચારમાં મૂકાય તેમ વર્તન રાખવું.

હવે અતિથિ સંવિભાગ નામે ચોથા શિક્ષા વ્રતનો વિચાર કરીએ. તેના પાંચ અતિચાર નીચે પ્રમાણે છે.

सचित्तनिक्षेपपिधानपरव्यपदेशमात्सर्यकालातिक्रमा इति ॥

અર્થઃ–૧ સાધુને આપવા યોગ્ય વસ્તુ સચિત્ત વસ્તુ ઉપર મુકવી.
૨. સાધુને આપવા યોગ્ય વસ્તુ સચિત્ત વસ્તુથી ઢાકવી.

૩. પોતાની વસ્તુ છતાં પારકાની છે એમ કહેવું.

૪. સાધુને આહાર આપવામાં મત્સર કરવો.

૫. સાધુને આહાર ગ્રહણ કરવાના કાળનું ઉલ્લંઘન કરવું.

જેને સર્વ તિથિઓ સરખી છે એ અતિથિ; તેમની સાથે પોતાના વાસ્તે તૈયાર કરેલા અન્નપાનાદિનો વિભાગ કરવો, અર્થાત્ અન્નપાન વગેરે તેમને વિનય ભક્તિસહિત આપવું, તે અતિથિ સંવિભાગ વ્રત કહેવાય. મહા પુણ્યના ઉદય વિના ખરા અતિથિઓ સાથે અન્નપાનનો વિભાગ થઈ શકતો નથી; કારણ કે સત્પાત્રે પડેલા પદાર્થો સદ્‌ગુણના લાભને અર્થેજ થાય છે. હવે તેવા અતિથિને ન આપવાની બુદ્ધિથી નીચે પ્રમાણે વ્યવસ્થા કરે તો વ્રત ભંગ થાય, પણ અજાણપણે તેમ થાય તો અતિચાર લાગે. તે પાંચ અતિચાર આ પ્રમાણે છે.

૧. સાધુને સચિત્ત (જીવવાળો) આહાર ન કલ્પે, હવે કોઈ માણસ સચિત્ત વસ્તુઓ સાથે સાધુને આપવાની વસ્તુઓ મૂકે તો પહેલો અતિચાર થાય છે.

૨. સાધુને આપવા યોગ્ય વસ્તુઓ, બીજોરાં વગેરે સચિત્ત વસ્તુઓથી ઢાંકવાથી બીજો અતિચાર થાય છે.

૩. અમુક વસ્તુ પોતાની હોય, છતા સાધુને ન આપવાની બુદ્ધિથી તે પારકી છે એમ કહી સાધુને ના પાડે તે ત્રીજો અતિચાર થાય છે.

૪. મત્સરથી સાધુને અન્નપાન આપે તો ચોથો અતિચાર થાય છે.

૫. સાધુને ભિક્ષા નહિ આપવાના હેતુથી સાધુનો ગોચરીનો સમય વીતી ગયા પછી આહાર લેવા આવવા વિનંતી કરવાથી પાંચમો અતિચાર થાય છે.

આ રીતે બાર વ્રત અને દરેકના પાંચ પાંચ અતિચારનું વર્ણન સમાપ્ત થયું. આ બાર વ્રતની સમાપ્તિ સબંધમાં શાસ્ત્રકાર લખે છે કેઃ—

एतद्रहिताणु व्रतादिपालनं विशेषतो गृहस्थधर्म इति ॥

અર્થઃ—એ અતિચારો રહિત બાર વ્રત પાળવાં તે ગૃહસ્થનો વિશેષ ધર્મ જાણવો

ભાવાર્થ:—આ રીતે જે જે અતિચારોનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે, તે છૂટવાની **બારીરૂપ** ન ગણતાં, તે **ન લાગે** તેવી રીતે પાળવા; તે પાળનાર વિશેષ ગૃહસ્થ ધર્મ પાળનાર ગણવામાં આવે છે. અહીંઆ કોઈ શંકા કરે કે વિધિસહિત અંગીકાર કરનારને અતિચાર સંભવી શકેજ નહિ, અને અહીઆ તમે કહો છો કે અતિચારરહિત વ્રત પાળવા, તો એ સંભવેજ શી રીતે ? આ શંકાનું સમાધાન નીચે પ્રમાણે શાસ્ત્રકાર આપે છે

क्लिष्टकर्मोदयादतिचारा इति ॥

અર્થ—ક્લિષ્ટ કર્મના ઉદયથી અતિચાર લાગે છે

ભાવાર્થ—જ્યારે માણસે વ્રત અંગીકાર કર્યા ત્યારે તેના શુદ્ધ ભાવ હતા, પણ સત્તામા રહેલા અશુભ કર્મના ઉદયથી માણસ અતિચાર કરવાને દોરાય છે. જો સમકિત પ્રાપ્ત થયું તે વખતે મનની તદ્દન પરિશુદ્ધિ હોય અને સત્તામાં પણ અશુભ બીજ ન હોય તો તે અતિચાર કરતો નથી, પણ સત્તામા અશુભ કર્મના સંસ્કાર હોય તો તેનો જ્યારે ઉદય થાય ત્યારે માણસ જ્ઞાન છતા વ્રતને અતિચાર લગાડે છે. આવા અતિચાર શી રીતે દૂર થઈ શકે તેનો જવાબ શાસ્ત્રકાર આપે છે

विहितानुष्ठान वीर्यस्तज्जय इति ॥

અર્થ:—અંગીકાર કરેલા અનુષ્ઠાન વીર્યથી તે અતિચારનો જય થાય છે.

ભાવાર્થ:—**સત્શ્રદ્ધા સદ્વિચારને** ઉત્પન્ન કરે છે, અને સદ્વિચાર સત્કાર્યને જન્મ આપે છે. માટે રેલવે ટ્રેનના ઇન્જીનને ચલાવનાર જેમ વરાળ છે, તેમ સત્કાર્યને બળ આપનાર સત્શ્રદ્ધા એજ પરમ આધાર છે. તેના બળથી, વીર્યથી, પરાક્રમથી અતિચારો ધીમે ધીમે નાશ પામે છે. અગ્નિની સાથે ધૂમાડો નીકળે છે, માટે ધૂમાડો બંધ કરવાને અગ્નિ ઓલવી નાખતા નથી, પણ અગ્નિને સતેજિત કરીએ છીએ તેમ શુદ્ધ વ્રતને અતિચાર લાગે તો તે અતિચારના ભયથી શુદ્ધ વ્રતનો ત્યાગ ન કરવો, પણ જેમ શુદ્ધ વ્રતને પુષ્ટિ

મળે, અને તે વધારે ને વધારે વિશુદ્ધ બને એવી ભાવનાઓ ભાવવી અને એવી ભાવનાને બળ આપનાર right belief સત્શ્રદ્ધા છે.

अत एव तस्मिन् यत्न इति ॥

અર્થ:—એજ કારણથી તેજ અનુષ્ઠાનમાં ઉદ્યમવન્ત થવું.

ભાવાર્થ:—માટે સત્વસ્તુને સતવસ્તુ રૂપે ઓળખવી, અને અસદ્ વસ્તુને અસદ્ તરીકે ઓળખવી તેવી જે સત્શ્રદ્ધા તેમા પ્રયત્ન નિરન્તર કરવો. આ બાબત પચાશકમા કહ્યું છે કે: "માણસને વિરતિનો પરિણામ ન હોય તો પણ પ્રયત્ન કરવાથી તે પરિણામ થાય છે. અને પ્રયત્ન વિના, અથવા અશુભ કર્મના ઉદયથી વિરતિનો પરિણામ હોય તે પણ ધીમે ધીમે નાશ પામે છે, માટે સમકિત અને અણુવ્રત અંગીકાર કર્યા પછી નિત્ય તેનું સ્મરણ કરવું. એટલે મેં આ વ્રત શા સારૂ ગ્રહણ કર્યા છે? તેનું ફળ શું છે? તેથી મારી ઉન્નતિ શી રીતે થઈ શકશે? તે વ્રતમાં વિઘ્નરૂપ શું આવે છે? તે વિઘ્ન શી રીતે દૂર થાય? એવા એવા વિચારોથી તે વ્રતમાં ચિત્તની સ્થિરતા થાય તેમ કરવું. તે વ્રતોનું નિરતર સ્મરણ કરવું, તેમના વિષે ઉચ્ચ ભાવનાઓ ભાવવી, અસદ્વાદ અને પ્રાણિવધ, અસત્ય, ચોરી, મૈથુન, પરિગ્રહ વગેરે માઠાં ફળ આપનારાં છે, અને બાર વ્રતનુ અન્તર ફળ સ્વર્ગ અને પરંપરા ફળ મોક્ષ છે, એમ વિચાર કરવો વળી તીર્થંકરની ભક્તિથી તથા સાધુજનની અને ભાવયતિની સેવા કરવાથી, તથા ઉત્તમ ગુણ પ્રાપ્ત કરવાની અભિલાષાથી, સમકિત હોય ત્યારે અણુવ્રત ગ્રહણ કરવાની ઈચ્છા રાખવાથી, અને અણુવ્રત ગ્રહણ કર્યા પછી મહાવ્રત ગ્રહણ કરવાની ઉત્તમ ધારણા કરવાથી આવી રીતે નિરંતર ઉચ્ચ ઉચ્ચ ભાવનાઓ ભાવવાથી વિરતિ અને સમ્યગ્દર્શનનો પરિણામ (ભાવ) જે ગુપ્ત હોય તે પ્રકટ થાય છે, અને ઉત્પન્ન થયેલા પરિણામમાં વૃદ્ધિ થાય છે, પણ પરિણામ ઘટતો નથી; આ કારણથી લીધેલાં વ્રતોનું નિત્ય સ્મરણ કરવામાં જરા પણ પ્રમાદ કરવો એ બુદ્ધિમાનનું લક્ષણ નથી.

હવે ન મેળવેલા ગુણની પ્રાપ્તિ માટે, અને મેળવેલાનુ સારી રીતે રક્ષણ કરવા માટે વિશેષ ગૃહસ્થધર્મ પાળનારે શુ કરવું ઘટિત છે, તે હવે શાસ્ત્રકાર સામાન્યહિત શિક્ષારૂપે કહે છે

सामान्यचर्यास्येति ।

અર્થઃ—આવા પુરૂષનો સામાન્ય આચાર આ રીતે છે

ભાવાર્થ:—ઉપર જણાવેલા બાર વ્રત ધારી શ્રાવકે સામાન્ય રીતે શુ કરવું કે જેથી નવા ગુણ પ્રાપ્ત થાય અને પ્રાપ્ત થયેલાનુ રક્ષણ થાય અને વૃદ્ધિ પામે, તે હવ આગળ કહે છે.

समानधार्मिकमध्ये वास इति ।

અર્થઃ—સરખા ધર્મવાળા પુરૂષો સાથે વસવુ

ભાવાર્થ:—પોતાના સરખા ગુણવાળા અથવા વિશેષ ગુણ-વાળા સાધર્મિક ભાઇઓની સાથે વસવું તેવા પુરૂષો સાથે વસવામા અનેક ગુણ છે. પ્રથમ તો પોતે અન્યાય આચરણ કરતા ડર ખાય, અને તેઓના સારા ગુણો જોઈ, પોતાનામાં જે ગુણ ન હોય તે મેળ-વવા અભિલાષા થાય. વળી દર્શન મોહનીય કર્મના ઉદયથી જો આપણે ધર્મથી પતિત થતા હોઇએ તો બીજા માણસો સદુપદેશ આપી આપણને ધર્મમા સ્થિર કરે, અને જો બીજો માર્ગ વિમુખ જતો હોય તો આપણે તેને સદ્બોધ આપી ધર્મમાં નિશ્ચલ બનાવીએ. કહ્યુ છે કે—

यद्यपि निर्गतभावस्तथाप्यसौ रक्ष्यते सद्भिरन्यैः ॥
वेणुर्विलूनमूलोऽपि वंशगहने मही नैति ॥

ભાવ રહિત થયો હોય તોપણ બીજા સત્પુરૂષોથી તેની રક્ષા થાય છે. જેમ વાસ મૂળ વિનાનો થયો હોય તોપણ વાંસના સમૂહમાં રહેવાથી પૃથ્વી પર પડી જતો નથી માણસને સારા પુરૂષોના સહ-વાસમા રહેવાથી તેઓના સદ્વિચારોનુ બળ મળે છે, અને તેથી પોતે પણ શુદ્ધ વિચારવાળો તેમજ શુદ્ધ આચારવાળો થાય છે.

तथा वात्सल्यमेतेष्विति ॥

અર્થઃ—વળી સમાનધર્મવાળા તરફ વાત્સલ્ય દેખાડવુ.

ભાવાર્થ:—પોતાના સમાન ધર્મવાળા મળે ત્યારે હૃદયમાંથી સ્વાભાવિક પ્રેમ તેમના તરફ વહેવો જોઈએ. લોહીના સંબંધ કરતાં ધર્મનો સંબંધ વધારે ઘટ્ટ છે. લોહીનો સ્થૂલ સંબંધ છે, પણ સમાન ધર્મવાળાનો આધ્યાત્મિક સંબંધ છે, માટે સાધર્મી મળે ત્યારે પરસ્પર પ્રેમથી મળવું, અને એક બીજાની આત્મિક ઉન્નતિ કેમ ચાલે છે તેની ખબર પુછવી. વળી એક બીજાને જમવા કહેવું, કોઈ રંક થઈ ગયો હોય તો તેને મદદ કરવી, કોઈ માંદો પડયો હોય તો રાત્રે ઉજાગરા વેઠીને પણ તેની યથાયોગ્ય બરદાસ કરવી. કારણ કે સમાન વિચારવાળાનો સંબંધ મરણથી પણ નાશ પામે તેમ નથી. પ્રવચનના સાર રૂપે કહેલું છે કે:—

जिनशासनस्य सारो जीवदया निग्रहः कषायाणाम् ॥
साधर्मिकवात्सल्यं भक्तिश्च तथा जिनेन्द्राणाम् ॥

જીવદયા, કષાયનો નિગ્રહ, સમાનધર્મી ભાઈઓનું વાત્સલ્ય અને જીનેશ્વરોની ભક્તિ આ ચાર જીનશાસનના સાર રૂપે છે.

तथा धर्म चिन्तया स्वपनमिति ॥

અર્થ:—વળી ધર્મનું ચિંતન કરતાં કરતાં સુઈ રહેવું.

ભાવાર્થ:—આ બાબત બહુજ ઉપયોગી છે; માણસો રાત્રે છેલ્લો જે વિચાર કરતા કરતા ઉંઘી ગયા હોય, તે વિચાર ઉપર મન પોતાની શક્તિ વાપરે છે, અને નિદ્રામાં જાતે નવો વિચાર કરવાની શક્તિ, જે યોગીઓમાં હોય છે તે નહિ હોવાથી ઘણે ભાગે રાત્રિના સમયમા કરેલા છેલ્લા વિચાર ઉપર મન પરોવેલું રહે છે; અને તેથી જો તે વિચાર શુભ ભાવનાવાળો હોય તો શુભ ભાવના દૃઢ થાય છે, અને અશુભ વિચાર હોય તો અશુભ બાબતને પુષ્ટિ મળે છે; માટે રાત્રે સુઈ રહેતા પહેલાં પ્રથમ બધા દિવસ સંબંધીના વિચારોને મનમાંથી વિસારી દઈ (Throwing off) શુભ ચિંતન કરતાં કરતાં સુઈ રહેવું. *

---

* છેલ્લા વિચારની કેટલી બધી અસર થાય છે તેના સંબંધમાં એક અંગ્રેજ લેખક લખે છે કે —

નિદ્રાની અંદર આપણું ભાન રહે તેવી સ્થિતિ હજુ આપણે પ્રાપ્ત કરી નથી, તેથી કરીને આપણી હાલની સ્થિતિમાં તો રાત્રિમાં ઉંઘતા પહેલાં સૌથી છેલ્લો વિચાર બહુજ અગત્યને। છે. માટે તે વખતે દરરોજ શુભ વિચાર કરવો, ત્રણ નવકાર ગણુવા, અથવા ટીકાકાર લખે છે તેવી કોઈ ઉચ્ચ ભાવના ભાવવી. જેમકે –

धन्यास्ते वन्दनीयास्ते तैस्त्रौलोक्य पवित्रितम् ॥
यैरेष भुवनक्लेशी काममल्लो विनिर्जितः ॥ १ ॥

It will be remembered that Divine Wisdom attaches great weight to the last definite thought in a man's mind before he goes to sleep, because at our present state of evolution, we spend almost or quite the entire night in revolving and considering it Naturally with a person who was fully awakened to the sleep-state this would matter less, as he would have the power to turn from one thought to another, and so could leave, at will, the subject which he was examining when he fell asleep, the general trend of his thought would be an important thing in his case, for equally during the day and the night his mind would be likely to move in its accustomed fashion"

માણસ નિદ્રામાં પડે તે અગાઉ તેના મનમાના છેલ્લા ચોક્કસ વિચાર ઉપર દૈવી વિદ્યા બહુજ ભાર મુકે છે, કારણ કે ઉન્નતિક્રમની જે સ્થિતિમા આપણે છીએ તે સ્થિતિમા આપણે તે વિચારનુ મનન કરવામા અથવા તે વિચારની પર્યાલોચન કરવામા લગભગ અથવા તદ્દન આખી રાત્રિ પસાર કરીએ છીએ. જે માણસે નિદ્રામા પણ જાગૃત અવસ્થામાં રહી શકે તેવી યોગ શક્તિ મેળવી હોય તેને આ બાબત સ્વાભાવિક રીતે બહુજ અગત્યની ગણી શકાય નહિ કારણ કે એક વિચાર ઉપરથી બીજા વિચાર ઉપર મનને તે દોરવી શકે, અને તેથી જ્યારે નિદ્રામા પડ્યો ત્યારે જે વિષય ઉપર વિચાર કરતો હતો તે વિષયને ત્યાગ કરી શકે, તેની બાબતમા તેના વિચારને સામાન્ય પ્રવાહ કઇ બાજુમા વહે છે તે ઉપયોગી છે, કારણ રાત્રિએ મન તેણે તૈયાર કરેલા માર્ગોમા સાધા રીતે ફરશે"

ભાવાર્થ—આ આવશ્યક ક્રિયા નીચે પ્રમાણે છે. પ્રથમ મલમૂત્રનો ત્યાગ કરવો, પછી સ્નાન કરવું, પછી શુદ્ધ વસ્ત્ર ધારણ કરવા, આ પ્રથમની આવશ્યક ક્રિયાઓ કરી વિધિ સહિત પુષ્પ વગેરેથી ચૈત્યવન્દન કરવું, એટલે જીનબિંબની પૂજા કરવી, તે પછી ગુરૂ વદન અને માતાપિતા વગેરે વડિલોને નમન કરવુ. જીનબિંબની ભાવસહિત પૂજા કરવાથી ભાવ શુદ્ધ થાય છે, કહ્યુ છે કેઃ—

चैत्यवन्दनतः सम्यक् शुभो भावो प्रजायते ॥
तस्मात्कर्मक्षयः सर्वः ततः कल्याणमश्नुते ॥

ચૈત્યવદનથી સારી રીતે શુભભાવ પ્રગટ થાય છે, તેથી સર્વ કર્મ ક્ષય થાય છે, અને તેથી સર્વ કલ્યાણ ભોગવે છે આ વગેરે વંદનના અનેક ફળ છે. વળી તત્ત્વાર્થ સૂત્રમા કહ્યુ છે કે—

अभ्यर्चनादर्हतां मनः प्रसादस्ततः समाधिश्च ॥
तस्मादपि निःश्रेयसमतो हि तत्पूजनं न्याय्यम् ॥

અર્હત્ ભગવાનની પૂજા કરવાથી મનની નિર્મલતા થાય છે, મનની નિર્મળતાથી સમાધિ થાય છે, સમાધિથી મોક્ષ મળે છે, માટે જીન પૂજા કરવી એ ન્યાય યુક્ત છે.

तथा सम्यक् प्रत्याख्यानक्रियेति ॥

અર્થ—પછી સમ્યક્ પ્રકારે પ્રત્યાખ્યાન અગીકાર કરે.

ભાવાર્થ—માન, ક્રોધ, અવિચારીપણુ વગેરે ટાળવા માટે, અને મૂળ ગુણ તથા ઉત્તર ગુણની વૃદ્ધિ અર્થે પ્રત્યાખ્યાન કરવું. પ્રત્યાખ્યાનનો હેતુ ઇચ્છા નિરોધ છે. મન અને ઇન્દ્રિયો, પ્રત્યાખ્યાનથી આત્માને વશ થાય છે. વળી પ્રત્યાખ્યાન કરવાથી દુનિયામા જેટલુ સાવધ કર્મ થાય છે તે સાવદ્ય કર્મનો ત્યાગ થઈ પ્રત્યાખ્યાનની મર્યાદામા આવેલા સાવદ્ય કર્મનોજ માત્ર તે જોખમદાર રહે છે, માટે પ્રત્યાખ્યાનમા બહુ લાભ છે, કહ્યુ છે કે—

परिमितमुपभुञ्जानो ह्यपरिमितमनन्तकं परिहरंश्च ॥
प्राप्नोति च परलोके ह्यपरिमितमनन्तकं सौख्यम् ॥ १

ભાવાર્થઃ—સર્વ ક્રિયામા આગમ-સ્યાદ્વાદસિદ્ધાન્ત-અનેકાન્ત મતના ઉપરજ આધાર રાખે જ્યા જ્યા શકા પડે ત્યાં ત્યા આગમમાં કહેલા બોધ પ્રમાણે તે માણસ વર્તે

ततः श्रुतशक्यपालनमिति ॥

અર્થ.—પછી સાંભળેલામાંથી શક્તિ પ્રમાણે પાલન કરે.

ભાવાર્થ·—ગુરૂ પાસેથી સદ્બોધ શ્રવણ કરે, પછી પોતે વિચાર કરે કે આ બોધમાથી મારાથી શુ થઇ શકે એમ છે? જે થઇ શકે એવું હોય તે પાળવાને ઉદ્યમ કરે, શક્તિ છતા, યોગ્ય કામ જે કરતો નથી, તેને એવી શક્તિ ફરીથી પ્રાપ્ત થતી નથી, અને વીર્યાચારમા દોષ લાગે છે. માટે યથાશક્તિ પ્રવર્તન કરવું, એટલે કે પૌષધ, સામાયિક વગેરે કરવાં.

तथा अशक्ये भावप्रतिबन्ध इति ॥

અર્થ—અશક્ય અનુષ્ઠાનમા ભાવ રાખે.

ભાવાર્થઃ—જેટલુ પોતાનાથી બની શકે તેમાં તો જરૂર ઉદ્યમ કરવો, પણ પોતાનાથી ન બની શકે એવુ હોય તે ક્યારે હુ કરી શકીશ એવી ભાવના ભાવવી

માણસે જે વસ્તુની ભાવના ભાવે છે તે ભાવના સિદ્ધ થાય એવા સંજોગો તેને મળી આવે છે. કહ્યુ છે કે "જેના ઉપર માણસ વિચાર કરે છે તેવો તે થાય છે", માટે ભાવના નિરતર ઉચ્ચ પ્રકારની રાખવી. જે ભાવને આપણે આચારમા ન મૂકી શકતા હોઇએ તેવા સર્વવિરતિ આદિ અનુષ્ઠાનમા ભાવ રાખવો તે ભાવનાનો એક ટુક દાખલો નીચે પ્રમાણે છે

અપૂર્વ અવસર એવો ક્યારે આવશે, થઇશુ બાહ્યાતર નિર્ગંથજો;
સર્વ સંબંધના તીક્ષ્ણ બધન છેદીને, વિચરશુ કવ મહત્પુરૂષને પથજો

આવી ભાવના ભાવવાથી શાસ્ત્રકાર લખે છે કે તે ભાવનાને લીધે ધના અનુષ્ઠાનનુ ફળ મળે છે કહ્યુ છે કે—

नार्या यथान्यसक्तायास्तत्रभावे सदा स्थिते ।
तद्योगः पापबन्धाय, तथा धर्मेऽपि दृश्यताम् ॥

ततो जिनवचनश्रवणे नियोग इति ॥

અર્થઃ—પછી જીન વચન સાંભળવામાં ધ્યાન લગાવે.

ભાવાર્થઃ—શ્રાવકનો અર્થજ એ થાય છે કે જે સાધુ પુરૂષ પાસેથી પોતાનું શું કર્તવ્ય છે તે સંબંધી ઉપદેશ સાંભળનાર તે શ્રાવક (શ્રુ સાંભળવું) માટે પ્રતિદિન ધર્મ શ્રવણ કરવું. સંસારના પ્રાપંચિક જીવનની દીવાળ એવી જબરી છે કે તેને તોડવાને એકાદ વાર ઉપદેશ સાંભળવાથી ચાલે નહિ. વારંવાર ઉપદેશના હથોડા તે દિવાલ ઉપર પડે ત્યારેજ દિવાલનો કોઈક ભાગ તુટે. જેમ રોગનો નાશ કરવા માટે એક વખત લીધેલું ઓસડ વારંવાર લેવાય છે, અને તેમ કરવામાં દોષ ગણાતો નથી, તેમ ધર્મભાવના સજીવન રાખવાને, અને પ્રાપંચિક જીવનની અસારતાનો ખ્યાલ આપવાને વારંવાર ઉપદેશ શ્રવણ કરવામાં જરા માત્ર દોષ નથી. માટે શ્રવણ કરવું

ततः सम्यक् तदर्थालोचनमिति.

અર્થઃ—સાંભળ્યા પછી સમ્યક્ પ્રકારે તે સાંભળેલી બાબતના અર્થ ઉપર મનન કરવું.

ભાવાર્થઃ—કેવળ સાંભળવાથી બહુ લાભ નથી, સાંભળેલી બાબતો ઉપર મનન કરવું જોઈએ, મનન કરવાથી તે સત્ય બાબતમાં રહેલી ખુબીઓ જણાઈ આવે છે, જેટલી વખત સાંભળતાં લાગી હોય તેના કરતાં ત્રણ ગણો સમય તે પર મનન કરવામાં પસાર કરવો, ત્યારેજ તેની સાથે મન તન્મય થઈ જાય છે, અને મન ઉપર તેની સમ્યગ્ છાપ પડે છે, અને તે પ્રમાણે આચારમાં મૂકવા પ્રેરાય છે; જે બાબત ઉપર મનન કરેલું નથી તે બાબત થોડા દિવસ પછી ભુલી જવાય છે, અને આ રીતે સાંભળવાનો ગુણ થતો નથી. માટે શાંત ચિત્તથી સદ્બોધ ઉપર મનન કરવું

ततः आगमैकपरतेति.

અર્થઃ—આગમનેજ પ્રધાન માને.

ભાવાર્થ:—સર્વ ક્રિયામા આગમ-સ્યાદ્વાદસિદ્ધાન્ત-અનેકાન્ત મતના ઉપરજ આધાર રાખે. જ્યાં જ્યા શંકા પડે ત્યાં ત્યા આગમમાં કહેલા બોધ પ્રમાણે તે માણસ વર્તે.

તતઃ શ્રુતશક્યપાલનમિતિ ॥

અર્થ.—પછી સાંભળેલામાંથી શક્તિ પ્રમાણે પાલન કરે.

ભાવાર્થ—ગુરૂ પાસેથી સદ્બોધ શ્રવણ કરે, પછી પોતે વિચાર કરે કે આ બોધમાથી મારાથી શુ થઇ શકે એમ છે? જે થઇ શકે એવું હોય તે પાળવાને ઉદ્યમ કરે, શક્તિ છતા, યોગ્ય કામ જે કરતો નથી, તેને એવી શક્તિ ફરીથી પ્રાપ્ત થતી નથી, અને વીર્યાચારમા દોષ લાગે છે. માટે યથાશક્તિ પ્રવર્તન કરવુ, એટલે કે પૌષધ, સામાયિક વગેરે કરવાં.

તથા અશક્યે ભાવપ્રતિબન્ધ ઇતિ ॥

અર્થ—અશક્ય અનુષ્ઠાનમા ભાવ રાખે.

ભાવાર્થ:—જેટલુ પોતાનાથી બની શકે તેમા તો જરૂર ઉદ્યમ કરવો, પણ પોતાનાથી ન બની શકે એવુ હોય તે ક્યારે હું કરી શકીશ એવી ભાવના ભાવવી

માણસે જે વસ્તુની ભાવના ભાવે છે તે ભાવના સિદ્ધ થાય એવા સંજોગો તેને મળી આવે છે કહ્યુ છે કે "જેના ઉપર માણસ વિચાર કરે છે તેવો તે થાય છે", માટે ભાવના નિરંતર ઉચ્ચ પ્રકારની રાખવી. જે ભાવને આપણે આચારમા ન મૂકી શકતા હોઇએ તેવા સર્વવિરતિ આદિ અનુષ્ઠાનમા ભાવ રાખવો તે ભાવનાનો એક ટુંક દાખલો નીચે પ્રમાણે છે

અપૂર્વ અવસર એવો ક્યારે આવશે, થઇશુ બાહ્યાંતર નિર્ગ્રંથજો;
સર્વ સંબંધના તીક્ષ્ણ બંધન છેદીને, વિચરશુ કવ મહત્પુરૂષને પંથજો

આવી ભાવના ભાવવાથી શાસ્ત્રકાર લખે છે કે તે ભાવનાને લીધે ઘના અનુષ્ઠાનનુ ફળ મળે છે કહ્યુ છે કે.—

नार्यो यथान्यसक्तायास्तत्रभावे सदा स्थिते ।
तद्योगः पापबन्धाय, तथा धर्मेऽपि दृश्यताम् ॥

ભાવાર્થઃ—ધર્મની અંદર દ્રવ્ય ગુણુ પર્યાયનું સૂક્ષ્મ સ્વરૂપ વિચારવું, અથવા ઉત્પાદ, વ્યય અને ધ્રૌવ્ય યુક્ત પદાર્થ સત્ કહેવાય, તે લક્ષણુ દરેક પદાર્થને લગાડવું, અથવા ચાર નિક્ષેપાથી વસ્તુનુ વિવેચન કરવું, અથવા સપ્તભગીનુ સ્વરૂપ વિચારવું આવા સૂક્ષ્મ ભાવોનુ ચિન્તવન કરવાથી બુદ્ધિ ખીલે છે, હૃદયમા સત્યની અસર થાય છે, અને તે તત્ત્વો વર્તન ઉપર પણુ અસર કરે છે. દૃષ્ટાન્ત તરીકે—

अनादिनिधने द्रव्ये स्वपर्यायाः प्रतिक्षणम् ॥
उन्मज्जन्ति निमज्जन्ति जलकल्लोलवज्जले ॥ १ ॥
स्नेहाभ्यक्तशरीरस्य रेणुना श्लिष्यते यथागात्रम् ॥
रागद्वेषादिक्लिन्नस्य कर्मबन्धो भवत्येव ॥

જેમ જળમાં કલ્લોલો ઉત્પન્ન થાય છે, અને તરતજ વિનાશ પામે છે, તેમ જેને આદિ તથા અત નથી એવા દ્રવ્યમાં ક્ષણે ક્ષણે પર્યાયો ઉત્પન્ન થાય છે, અને નાશ પામે છે.

તેલથી ખરડાયેલા શરીરને જેમ રજ વળગે છે, તેમ રાગદ્વેષથી ખરડાયેલા પુરૂષને કર્મબધ થાય છે. આવી રીતે શાસ્ત્રવાક્યોનુ તાત્પર્ય શુ છે તે સમજવુ અને વિચારવુ

तथा गुरुसमीपे प्रश्न इति ॥

વળી ઘણીજ બારીકાઇથી વિચાર કરવા છતા, કોઇ વિષય ઘણો ગંભીર હોવાથા, પોતાની મેળે તેનો યથાર્થ નિશ્ચય ન થઈ શકે તેમ લાગે તો જ્ઞાની ગુરૂ પાસે જઇ વિનય પૂર્વક આ પ્રમાણે કહેવું. "હે ગુરો ! આ બાબતનો અર્થ મે વિચાર્યો, ઘણી મહેનત કરવા છતાં હુ તે સમજી શકતો નથી; માટે આપના જ્ઞાનનો પ્રકાશ આ વિષય ઉપર નાંખી મને કૃતાર્થ કરશો " પ્રથમ પોતાની શક્તિ પ્રમાણે વિચાર કરવો, જરા સમજણ ન પડે કે બીજાની સહાય માગવા દોડવાથી પોતાની બુદ્ધિ ખીલતી નથી, અને બાળકને તેની મા ચાવીને ખવરાવે તેની સ્થિતિ આપણી થાય છે. બહુશ્રમ કરવા છતાં આપણને કોઈ બાબત ન સમજાય તો નમ્રભાવે તે બાબતના જાણકાર ગુરૂને પુછવુ, પણ એમને પૂછવાથી મારી હલકાઇ થશે એવા ખોટા

દ્રવ્યની જરૂર પડે છે, અને તે દ્રવ્ય મેળવવામાં માણસોનો સઘળો સમય પસાર થઇ જાય છે. આ રીતે પદાર્થોની વધતી જતી તૃષ્ણા માણસોને સંતોષ પામવા દેતી નથી, અને પરિણામ એ આવે છે કે માણસ તે તૃષ્ણાઓ સંતુષ્ટ થાય તે માટે જોઇતું દ્રવ્ય મેળવવામાં પોતાનો બધો સમય ગાળી દે છે. અમલમાં માણસ કેટલા સાધનોમાં પોતાનું ગુજરાન ચલાવી શકતો અને સંતોષી રહેતો તેના વાસ્તે પ્રાચીન શ્લોક અત્રે ટાંકવામાં આવે છે.

अत्युष्णात्सघृतादन्नादच्छिद्रात्सितवाससः ॥
अपरप्रेष्याभावाच्च शेषमिच्छन्पतत्ययः ॥१॥

ઘી સહિત અતિ ઉષ્ણ **અન્ન** છિદ્ર રહિત સફેત **વસ્ત્ર** અને **પારકાની સેવાનો અભાવ,** એ ત્રણ સિવાય બીજાની ઇચ્છા કરનાર નીચે પડે છે. કહેવાનો સાર એ છે કે માણસ સ્વતંત્ર રીતે ખાવાને અન્નપાન અને પહેરવાને વસ્ત્ર મેળવે તો તેણે ઘણા સંતોષથી રહેવું. અસંતોષ એ ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે ધર્મનો વિરોધી છે; થોડું મળતાં માણસ વધારેની ઇચ્છા કરે છે અને વધારે મળતાં તેથી વધારેની ઇચ્છા જાગૃત થાય છે, આ રીતે લોભનો અંત આવતો નથી. અને લોભને લીધે વધારે ને વધારે દ્રવ્ય પેદા કરવાની લાલસમાં મરણ ને શરણ થાય. ત્યાં સુધી તેને અવકાશ મળતો નથી. વળી કહ્યું છે કેઃ—

सन्तोषामृततृप्तानां यत्सुखं शान्तचेतसाम् ॥
कुतस्तद्धनलुब्धानामितश्चेतश्च धावताम् ॥

સંતોષ અમૃત વડે તૃપ્તિ પામેલા અને શાન્તચિત્તવાળાને જે સુખ મળે છે તે ધનને વિષે લુબ્ધ થયેલા અને ધનને વાસ્તે ચારે પાસે દોડતા પુરૂષોને ક્યાથી મળી શકે? જેનું ચિત્ત સદા ઉદ્વેગમાં રહેલું હોય તેને સંતોષ ક્યાંથી સંભવે?

तथा धर्मे धनबुद्धिरिति ॥

અર્થઃ-વળી ધર્મમાં ધનબુદ્ધિ રાખવી.

ભાવાર્થઃ—સકળ ઇચ્છિત પદાર્થને આપનાર ધર્મમાં ધનબુદ્ધિ કરવી, એટલે ધર્મ તેજ ધન છે. તેમ માનવુ **धर्मधनाः हि साधव** કહ્યું છે કે સાધુ પુરૂષોને ધર્મ એજ ધન છે માટે ધર્મ અથવા પોતાના વર્તનને–ચારિત્રને સજ્જનો ધનરૂપ લેખે છે. તે ધન શાશ્વતું છે, કારણ કે મરણ સમયે ધન, લેભો, કીર્તિ પદવી વગેરે સાથે આવતાં નથી, પણ માણસનુ ચારિત્ર ગુણ અને ધર્મ સાથે આવે છે, તેજ ખરી રિદ્ધિ છે, અને તે શાસ્વત રિદ્ધિને પ્રાપ્ત કરનારા સ્થૂલ ધન અલ્પ હોવા છતાં સતોષથી રહે છે, અને પરમ આનદ ભોગવે છે

तथा शासनोन्नतिकरणमिति ॥

અર્થઃ—જૈનશાસ્ત્રની ઉન્નતિ કરવી.

ભાવાર્થ.—આ સસારમા ત્યાગ કરવા યોગ્ય શુ છે, અને ગ્રહણ કરવા યોગ્ય શું છે, એવી રીતે હેય, ઉપાદેય અને જ્ઞેય સર્વ પદાર્થોને સૂર્યની માફક પોતાના જ્ઞાન બળવડે શ્રીજીન પરમાત્માએ પ્રકાશિત કર્યા છે, તેમણે ઉપદેશ કરેલો બોધ અને તે બોધને અનુસરનારા મળી શાસન કહેવાય છે, તે શાસનની ઉન્નતિ કરવી શાસનની ખરી ઉન્નતિ તે શાસનને અનુસરનારા ઉચ્ચ વર્તનથી થઈ શકે, માટેજ ટીકાકાર લખે છે કે ન્યાય પ્રમાણે વ્યવહાર કરવાથી, જેમ ઘટે તેમ લોકનો વિનય કરવાથી, દીન, અનાથ, ગરીબ લોકોનો ઉદ્ધાર કરવાથી, તેમના દુઃખ ટાળવાથી, સુવિહિત યતિ–સાધુ પુરૂષોની પૂજા સત્કાર કરવાથી, પરિશુદ્ધ શીલ પાળવાથી, જીનભવન કરાવવાથી, યાત્રા સ્નાત્રા વગેરે જુદા જુદા પ્રકારના ઉત્સવ કરવાથી, શાસનની ઉન્નતિ થઈ શકે છે. શાસનની ઉન્નતિ કરવી એટલે શાસ્ત્રમાં કહેલો બોધ ઉત્તમ છે, એવી બીજાઓને પ્રતીતિ કરાવવી. તેને માટે ઉત્તમ એકજ ઉપાય છે, અને તે ઉપદેશ નહિ પણ તમારો આચાર છે જે જ્ઞાનથી તેના પાળનારાનુ જીવન ઉચ્ચ થયુ તે જ્ઞાન ઉત્તમ પ્રકારનુ હોવુ જોઈએ એવી તમારા વર્તનથી, તમારા જીવનથી, તમારા ચારિત્રથી, તમારે અન્યને ખાતરી આપવી જોઇએ, બાકી બીજા બધા પુરાવાની બહુજ થોડી અસર થાય છે આવી રીતે શાસનની ઉન્નતિ કરવાને પ્રયાસ કરવાથી શુ ફળ આવે છે તે કહે છે.

વસ્તુ હોય તેનો બીજા સાથે ભાગ કરી વાપરવામાંજ સમાયેલો છે. માટે દાન આપતી વેળા પારકો આપણો ઉપકાર માને, અથવા જગતમા કીર્તિ મળે, અથવા પરભવમા સુખ મળે તેવી લાલસા રાખવી નહિ. કારણ કે જ્યા સુધી માણસમા અમુક તૃષ્ણા છે, અને તે તૃષ્ણા નાશ ન પામે, ત્યા સુધી તેને બીજો જન્મ લેવો પડે. આ રીતે તૃષ્ણા માણસને બાધે છે, અને જે લોકો તૃષ્ણારહિતપણે કામ કરે છે, તેમને સદ્દાનથી ઉત્પન્ન થયેલુ કર્મ બાધતું નથી, પણ જો બીજા કોઇ કર્મના વશથી બીજા જન્મ લેવા પડે તો તે સદ્દાનના પુણ્યનુ ફળ તો મળ્યા વિના રહેતુ નથી જેમ ઘઉની જોડે સાઠા ઘાસ વગેરે ઉગે તેમ પુણ્યનુ ફળ તો મળે, પણ આપણી વૃત્તિ ઉચ્ચ પ્રકારની રાખવી કે જેથી અતે આત્મજ્ઞાન થાય, અને તેથી સર્વ કર્મ ક્ષય થાય હવે ક્ષેત્રનો વિચાર કરીએ.

वीतरागधर्मसाधवः क्षेत्रमिति ॥

અર્થ—વીતરાગ ધર્મને પાળનારા સાધુએ ક્ષેત્ર ગણવું.

ભાવાર્થ—વીતરાગ જીનપરમાત્માએ ઉપદેશ કરેલો ધર્મ જે પ્રધાન ગણે છે તે સાધુઓ ક્ષેત્ર સમજવા અને તેઓ દાનને પાત્ર છે મહાપુણ્યોદય વિના નીચે જણાવેલા ગુણવાળા પાત્ર મળી શકે નહિ

क्षान्तो दान्तो मुक्तो जितेन्द्रियः सत्यवागभयदाता ॥
प्रोक्तस्त्रिदण्डविरतो विधिग्रहीता भवति पात्रम् ॥१॥

ભાવાર્થ–ક્ષમાવાળો, ઇન્દ્રિયોને કાબુમા રાખનાર, સર્વ સગરહિત, જીતેદ્રિય (ઇન્દ્રિયો જીતી છે જેણે તેવો), સત્ય બોલનાર, અભયદાન આપનાર, મનદડ, વચનદડ અને કાયદડ એ ત્રણ દડરહિત અને વિધિનુ ગ્રહણ કરનાર એટલા ગુણવાળો યોગ્યપાત્ર સમજવો આવા આવા ગુણવાળા સાધુ પુરૂષો દાન આપવાના યોગ્ય પાત્ર છે, માટે તેમને દાન આપવુ અહીયા કોઇને શકા થાય કે શુ સાધુ પુરૂષોનેજ દાન આપવુ, અને બીજાને દાન ન આપવુ તો તેનો જવાબ શાસ્ત્રકારજ આપે છે.

तथा दुःखितेष्वनुकम्पा यथाशक्ति द्रव्यतो भावतश्चेति ॥

અર્થ—દુખી પુરૂષને વિષે દ્રવ્યથી તથા ભાવથી યથાશક્તિ દયા કરવી.

ભાવાર્થઃ—પૂર્વે ભવમાં તથા આ ભવમાં કરેલા અશુભ કર્મના ઉદયથી જેની શારીરિક સ્થિતિ રોગગ્રસ્ત થઈ હોય, અથવા જે નિર્ધન હોય, અથવા જેની ધર્મ માર્ગમાં રૂચિ ન હોય તે સઘળા દુઃખી સમજવા. તેમના પર અનુકંપા કરવી. જેટલા જગતમાં દુઃખના પ્રકાર છે તેટલા દયા કરવાના પ્રકાર છે, તો પણ તેના બે મુખ્ય ભાગ પાડી શકાય, એક દ્રવ્યદયા, અને બીજી ભાવદયા. શરીર સંબંધી, અથવા આજીવિકા સંબંધી જે દુઃખ દૂર કરવું તે દ્રવ્યદયા. અને સંસાર ચક્રમાં જે સન્માર્ગના અજ્ઞાનથી ભમતો હોય, તેને સદ્બોધ આપી, સન્માર્ગે વાળવો તે ભાવદયા સમજવી. પરોપકાર જેવો સદ્ગુણ આ જગતમાં બીજો એક પણ નથી. કહ્યું છે કેઃ—

श्लोकार्धेन प्रवक्ष्यामि यदुक्तं ग्रन्थकोटिभिः ॥
परोपकारः पुण्याय पापाय परपीडनं ॥१॥
अन्योपकारकरणं धर्माय महीयसे च भवतीति ॥
अधिगतपरमार्थानामविवादो वादिनामत्र ॥२॥

જે કરોડો ગ્રંથમાં કહેવાયું છે તે હું અર્ધા શ્લોકથી કહીશ. **પરોપકાર પુણ્યને** વાસ્તે અને **પરપીડન** (પારકાને પીડા કરવી) તે પાપને વાસ્તે છે. પારકાને ઉપકાર કરવો એ મોટો ધર્મ છે, કારણ કે તત્ત્વને જાણનાર વાદી પુરૂષોના એમાં બે મત નથી. અર્થાત્ **પરોપકાર એ મોટો ધર્મ** છે તેને ભિન્ન ભિન્ન વિચારવાળા પુરૂષો પણ કબુલ કરે છે. મોક્ષ મેળવવાનુ ઉત્તમોત્તમ સાધન દાન અને પરોપકાર છે. પરોપકારમા, નિઃસ્વાર્થ પ્રેમમાં સઘળા ગુણનો સમાવેશ થાય છે પ્રથમ માનપ્રતિષ્ઠા સારૂ દાન આપે છે, પછી પરભવના સુખની ઇચ્છાથી આપે છે. પણ અંતે પરનુ દુઃખ દૂર કરવાના ઉચ્ચ અને નિઃસ્વાર્થ અભિલાષથી દાન આપે છે. આ રીતે ક્રમે ક્રમે ચઢતાં ચઢતાં પરોપકાર, દાન આપવાની બુદ્ધિ તે તેનો સ્વભાવજ થઈ રહે છે. તીર્થંકરોને **કરૂણાસાગર, કૃપાનિધિ** વગેરે વિશેષણો આવા તેમના ઉચ્ચ ગુણને લીધેજ આપવામાં આવ્યા છે, માટે આપણે પણ તેમના પગ-

સે ચાલીને તે ગુણને ખીલવવા બનતો પ્રયત્ન કરવો આ સંબંધમાં Voice of silence નામના અધ્યાત્મિક ઉન્નતિના માર્ગદર્શક પુસ્તક માં લખેલુ છે કે.

Let thy soul lend its ear to every cry of pain, like as the lotus bares its heart to drink the morning sun Let not the fierce sun dry one tear of pain, before thyself hast wiped it off from the sufferer's eye But let each burning human tear drop on thy heart, and there remain, nor ever brush it off, until the pain that caused it is removed These tears, Oh thou of heart most merciful, these are the streams that irrigate the fields of charity immortal. It is on such soil that grows the midnight blossom of Buddha, Arhat and other Great Ones It is the seed of freedom from rebirth. It isolates the Arhat both from strife and lust and it leads him unto peace and bliss known only by the spirit.

"જેવી રીતે પ્રાત કાળના સૂર્યનાં કિરણ ગ્રહણ કરવાને કમળ પોતાનુ હૃદય ઉઘાડે છે, તેવીજ રીતે દુખનો દરેક પોકાર સાભળવાને તારા કાન ઉઘાડા રાખ. તે દુખી મનુષ્યની આખમાથી તું આસુ ન લુછી નાખે ત્યા સુધી સૂર્યના પ્રચડ કિરણથી તે આસુને સુકાવા દેતો નહિ પણ મનુષ્યનુ બળતું દરેક આસુનુ ટીપુ તારા હૃદય ઉપર પડવા દેજે અને ત્યા રહેવા દેજે, અને જે કારણથી તે આસુ પડયુ તે કારણ તુ દૂર ન કરી શકે, ત્યા સુધી તારા હૃદયપટપર પડેલા તે આસુને ખંખેરી નાંખતો નહિ હે અત્યંત દયાળુ હૃદયના માનવી ! આ આંસુના ઝરાથી શાશ્વત દયાનુ ખેતર પોષાય છે, અને આવી જગ્યા ઉપરજ બુદ્ધ અર્હત્ અને બીજા મહાત્માઓ પુષ્પની માફક ખીલી નીકળે છે તે અર્હતને પુનર્જન્મના ચક્રમાથી મુક્ત કરનાર **બીજ** છે તેથી અર્હ

ભગવાન્ કલહ અને કામથી છુટા થાય છે અને તેજ બીજા તેમને કેવળ આત્માધીન અનુભવી શકાય તેવી શાન્તિ અને આનંદના ધામ ભણી લેઈ જાય છે" દયાને પરોપકારની આ ઉચ્ચ ભાવના એકદમ આપણાથી પ્રાપ્ત ન કરી શકાય એ સ્વાભાવિક છે, પણ તેને વાસ્તે હાલ જે સ્થિતિમા આપણે હોઇએ તે સ્થિતિમાથી પ્રારંભ કરવો જોઇએ.

तथा लोकापवादभीरुतेति ॥

અર્થ:—લોકના અપવાદથી ડરતા રહેવું.

ભાવાર્થ:—સર્વ જનને આપણા ઉપર દ્વેષ થાય તેવું વર્તન ન કરવું નિપુણ બુદ્ધિથી વિચાર કરી નિરંતર વર્તવુ. લોકોમાં અપયશ મળે તેવું અધમ કાર્ય ન કરવું, કારણકે તેથી પ્રતિષ્ટા ઘટે છે, તેટલુજ નહિ પણ તે માણસમા કાઇ સારૂ હોય તેનો લાભ ને બીજાને આપી શકતો નથી. જેમ સર્પ મણિવાળો હોય પણ તે કરડશે તેવા ભયથી કોઇ તેની મણિ લેવા લલચાતું નથી, તેમ જેને વિષે લોકોમાં ખોટું બોલાતું હોય, જેને વિષે લોકોનો હલકો અભિપ્રાય હોય તેવા માણસમાં બીજા ગુણ હોય પણ તે ગુણનો લાભ બીજા લેઇ શકતા નથી, અને તે આપી શકતો પણ નથી. માટે કાર્યાકાર્યનો વિચાર કરી યોગ્ય માર્ગે પ્રવર્તવું. લોકાપવાદ અપયશ મરણ કરતાં પણ અધિક છે. કહ્યુ છે કે:—

वचनीयमेव मरणं भवति कुलीनस्य लोकमध्येऽस्मिन् ॥
मरणे तु कालपरिणतिरियं जगतोऽपि सामान्या ॥ १ ॥

અર્થ:—આ લોકમાં કુળવાન પુરૂષોને કલંક—અપયશ તેજ મરણ છે અને કાળ આવે મરણ થાય ને તો સર્વજનને સામાન્ય છે. માટે હલકા કામમા પ્રવૃત્તિ ન કરવી.

तथा गुरुलाघवापेक्षणमिति.

અર્થ:—ગુરૂ લાઘવનો વિચાર કરવો.

ભાવાર્થ:—થોડા લાભને આપનાર પક્ષ લાઘવપક્ષ કહેવાય. અને વધારે લાભને આપનાર પક્ષ ગુરૂપક્ષ કહેવાય. ધર્મ, અર્થ અને

કામ એ ત્રણે પુરૂષાર્થમાં ગુણ કયામાં વધારે રહેલો છે, અને અવગુણ કયામાં વધારે રહેલો છે તેનો બરાબર વિચાર કરવો દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવની અપેક્ષા ધ્યાનમા રાખી આ વિચારવુ જોઇએ, એ બુદ્ધિમાનોનુ આવશ્યક કર્તવ્ય છે એ પ્રમાણે થોડા લાભવાળા અને વધારે લાભવાળા પક્ષનો વિચાર કરી શુ કરવું તે શાસ્ત્રકાર પોતે જણાવે છે.

वहुगुणे प्रवृत्तिरिति ॥

અર્થઃ—બહુ ગુણવાળામા પ્રવૃત્તિ કરવી.

ભાવાર્થ—ઉત્સર્ગ માર્ગમા તો આ પ્રશ્નને વાસ્તે અવકાશજ નથી, કારણ કે ઉત્સર્ગ માર્ગ તો સર્વદા લાભકારી છે, પણ જ્યાં અપવાદ માગ હોય ત્યા ગુણ અને દોષનુ વિવેચન મનથી કરવુ, અને જે કાર્યમા લાભ બહુ હોય, અને દોષ થોડો હોય તે કાર્ય કરવું વણિકની માફક આયવ્યય (આવક અને ખરચ અથવા લાભ અને ગેરલાભ) નો વિચાર કરી વધારે ગુણ પ્રાપ્ત થતો હોય, અને જેમ બને તેમ તેમ ઓછો ગેરલાભ થતો હોય તેવા કાર્યમા પ્રવર્તન કરવુ મહા મુનિઓ નીચે પ્રમાણે આ સબધમા કહે છે

अप्पेण वहुमेसेज्जा एयं पंडियलक्खणं ॥
सव्वासु पडिसेवासु एयं अट्टपदं विऊ ॥ १ ॥

અર્થ:—અલ્પદોષથી ઘણા ગુણની ઇચ્છા કરવી તે પડિતનુ લક્ષણ છે. અને સઘળા અપવાદ માર્ગમા આજ સૂત્ર ધ્યાનમા રાખવુ આ અપૂર્ણ જગતમા એવુ એક પણ કાર્ય નથી કે જે સર્વ રીતે સપૂર્ણ અને શુદ્ધ કહી શકાય, માટે ગુણદોષનો વિચાર કરી વધારે લાભકારી કાર્ય કરવા તત્પર થવુ

तथा चैत्यादिपूजापुरस्सरं भोजनमिति ॥

અર્થ—તથા ચૈત્ય વગેરેની પૂજા કર્યા પછી ભોજન કરવુ

ભાવાર્થ:—ભોજન કરતા પહેલા શ્રાવકે ચૈત્ય એટલે અરિહત ભગવાનની પ્રતિમાની તથા આદિ શબ્દથી સાધુ, સાધ્વી વગેરેની સેવા

કામ એ ત્રણે પુરૂષાર્થમા ગુણ કયામા વધારે રહેલો છે, અને અવ-ગુણ કયામા વધારે રહેલો છે તેનો બરાબર વિચાર કરવો દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવની અપેક્ષા ધ્યાનમા રાખી આ વિચારવુ જોઇએ, એ બુદ્ધિમાનોનુ આવશ્યક કર્તવ્ય છે એ પ્રમાણે થોડા લાભવાળા અને વધારે લાભવાળા પક્ષનો વિચાર કરી શુ કરવુ તે શાસ્ત્રકાર પોતે જણાવે છે

वहुगुणे प्रवृत्तिरिति ॥

અર્થઃ—બહુ ગુણવાળામા પ્રવૃત્તિ કરવી

ભાવાર્થ·—ઉત્સર્ગ માર્ગમા તો આ પ્રશ્નને વાસ્તે અવકાશજ નથી; કારણ કે ઉત્સર્ગ માર્ગ તો સર્વદા લાભકારી છે, પણ જ્યાં અપવાદ માર્ગ હોય ત્યા ગુણ અને દોષનુ વિવેચન મનથી કરવુ, અને જે કાર્યમાં લાભ બહુ હોય, અને દોષ થોડો હોય તે કાર્ય કરવું વ-ણિકની માફક આયવ્યય (આવક અને ખરચ અથવા લાભ અને ગેરલાભ) નો વિચાર કરી વધારે ગુણ પ્રાપ્ત થતો હોય, અને જેમ બને તેમ તેમ ઓછો ગેરલાભ થતો હોય તેવા કાર્યમા પ્રવર્તન કરવુ મહા મુનિઓ નીચે પ્રમાણે આ સબધમા કહે છે

अप्पेण वहुमेसेज्जा एयं पंडियलक्खणं ॥
सव्वासु पडिसेवासु एयं अट्ठपदं विऊ ॥ १ ॥

અર્થઃ—અલ્પદોષથી ઘણા ગુણની ઇચ્છા કરવી તે પડિતનુ લક્ષણ છે અને સઘળા અપવાદ માર્ગમા આજ મત્ર ધ્યાનમા રાખવું આ અપૂર્ણ જગતમા એવુ એક પણ કાર્ય નથી કે જે સર્વ રીતે સપૂર્ણ અને શુદ્ધ કહી શકાય, માટે ગુણદોષનો વિચાર કરી વધારે લાભકારી કાર્ય કરવા તત્પર થવુ

तथा चैत्यादिपूजापुरस्सरं भोजनमिति ॥

અર્થ—તથા ચૈત્ય વગેરેની પૂજા કર્યા પછી ભોજન કરવુ

ભાવાર્થઃ—ભોજન કરવા પહેલા શ્રાવકે ચૈત્ય એટલે અરિહંત ભગવાનની પ્રતિમાની તથા આદિ શબ્દથી સાધુ, સાધર્મિક વગેરેની સેવા

કરવી. એટલે ભગવાનની સુખડ, ધૂપ, પુષ્પ વગેરેથી તેમજ સ્તોત્રથી એટલે દ્રવ્યથી અને ભાવથી પૂજા કરવી, તેમજ અન્નપાન, વગેરેનું સાધુને દાન આપવું, તથા પોતાની શક્તિ પ્રમાણે દુઃખથી રીબાતા સાધર્મિક બાંધવોને જમાડવું. પોતાની શક્તિ અલ્પ હોય તો એક અનાથને પણ ભોજન આપવું. આટલુ કામ કર્યા પછી પોતે ભોજન લેવું. શાસ્ત્રમાં અન્ય સ્થળે લખેલું છે કે:—

जिणपूओच्चियदाणं परियणसंभालणा उचियकिच्चं ॥
ठाणुववेसो य तहा पचक्खाणस्स संभरणम् ॥ १ ॥

અર્થ:–જિન પૂજા કરવી, નિશ્ચે દાન આપવું, પરિજનની સંભાળ રાખવી, પોતાને ઉચિત કાર્ય કરવું, પોતાને યોગ્ય સ્થાને બેસવું, તથા કરેલું પચ્ચખાણ સંભારી જવુ.

तथा तदन्वेव प्रत्याख्यानक्रियेति ॥

અર્થ:—તે પછી પણ પ્રત્યાખ્યાન કરવું.

ભાવાર્થ:—ભોજન કરી રહ્યા પછી પણ શ્રાવક નીચે પ્રમાણે પ્રત્યાખ્યાન કરે. અશન, પાન, ખાદિમ, અને સ્વાદિમ એ ચાર પ્રકારના આહાર છે, તેમાથી કોઇ બે પ્રકારના આહારનો ત્યાગ કરે, કોઇ ત્રણ પ્રકારના આહારનો ત્યાગ કરે, અને કોઇ ચાર પ્રકારના આહારનો ત્યાગ કરે. એ રીતે પોતાની શક્તિ મુજબ દરેકે પ્રત્યાખ્યાન કરવું.

तथा शरीरस्थितौ प्रयत्नेति ॥

અર્થ:—વળી શરીરની સ્થિતિના સંબંધમાં પ્રયત્ન કરવો.

ભાવાર્થ:—પછી શરીરની સ્થિતિના સંબંધમાં વિચાર કરે, એટલે શરીર જેથી મજબૂત અને નિરોગી રહે, પોતાનુ કામ કરવાને સમર્થ સાધન થાય, અને ધર્મ કાર્યમાં તથા જ્ઞાન પ્રાપ્તિના કાર્યમાં વિઘ્નરૂપ ન થાય તેવું શરીર રાખવાને વાસ્તે જે યોગ્ય ઉપાયો હોય તેનો આશ્રય લે. શરીરને તેલ ચોળાવવું, શરીરની ચંપી કરાવવી, અને સ્નાન કરવું, વગેરે ઉપચારો શરીર રક્ષણ અર્થે કરે. પ્રાનચી ં લોકો ધર્મને મુખ્ય ગણતા, અને જ્ઞાન મેળવવા બુદ્ધિ વાપરતા

પણ શરીરનો તદન અનાદર કરતા ન હતા; અને તેથી ધાર્મિક અને માનસિક ઉન્નતિની સાથે તેઓનાં શરીર પણ સુદૃઢ હતા. તેઓ સારી રીતે સમજતા હતા કે.—

धर्मार्थकाममोक्षाणां शरीरं कारणं यतः ॥
ततो यत्नेन तद्रक्ष्यं यथोक्तैरनुवर्तनैः ॥ १ ॥

અર્થઃ—ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષનુ સાધન શરીર છે, માટે ઉપર જણાવેલી શરીરને સુખકારી વર્તનથી શરીરનુ રક્ષણ કરવુ જોઇએ.

જૈનોની શારીરિક સ્થિતિ હાલમા બહુજ અધમ દશામાં આવી પડી છે ભવ્ય મુખાકૃતિ અને શરીર ઉપર તંદુરસ્તીનું નુર ભાગ્યેજ જોવામા આવે છે જ્યા જોઇએ ત્યા માંદગી અને શારીરિક નિર્બળતા નજરે પડે છે. સ્થિતિ ઘણી શોચનીય છે હાલની હિંદુસ્થાનના લોકોની શારીરિક સ્થિતિના સબંધમા જે વિચારો એક ભીરતનો હિદુ. એમ. એ. લખે છે તે કોઇપણ શબ્દ ફેરવ્યા વિના જૈનોને લાગુ પડી શકે. તે લખે છે કે.—

In the past they reached very high on the ladder of intellectual and spiritual progress. The desire for intellectual and spiritual progress became very keen National physique was neglected They were dragged down from their heights, and now we see the sorry spectacle of a nation with large capacities for intellectual and spiritual life, but with no nerve to take up either with any hope of success. What a sorry spectacle this a nation of weaklings with high aspirations, but with no power to take up work earnestly and persistently. The weakness of the Hindus is due to his fall from the heights of the past, due to the neglect of the laws of the lower planes of life

કરવી. એટલે ભગવાનની સુખડ, ધૂપ, પુષ્પ વગેરેથી તેમજ સ્તોત્રથી એટલે દ્રવ્યથી અને ભાવથી પૂજા કરવી, તેમજ અન્નપાન, વગેરેનુ સાધુને દાન આપવું, તથા પોતાની શક્તિ પ્રમાણે દુઃખથી રીબાતા સાધર્મિક બાંધવોને જમાડવું પોતાની શક્તિ અલ્પ હોય તો એક અનાથને પણ ભોજન આપવુ. આટલુ કામ કર્યા પછી પોતે ભોજન લેવું શાસ્ત્રમાં અન્ય સ્થળે લખેલુ છે કે—

जिणपूओच्चियदाणं परियणसंभालणा उचियकिच्चं ॥
ठाणुववेसो य तहा पचक्खाणस्स संभरणम् ॥ १ ॥

અર્થ—જિન પૂજા કરવી, નિશ્ચે દાન આપવું, પરિજનની સંભાળ રાખવી, પોતાને ઉચિત કાર્ય કરવું, પોતાને યોગ્ય સ્થાને બેસવું, તથા કરેલું પચ્ચખાણ સભારી જવુ.

तथा तदन्वेव प्रत्याख्यानक्रियेति ॥

અર્થઃ—તે પછી પણ પ્રત્યાખ્યાન કરવું.

ભાવાર્થ—ભોજન કરી રહ્યા પછી પણ શ્રાવક નીચે પ્રમાણે પ્રત્યાખ્યાન કરે. અશન, પાન, ખાદિમ, અને સ્વાદિમ એ ચાર પ્રકારના આહાર છે, તેમાથી કોઇ બે પ્રકારના આહારનો ત્યાગ કરે, કોઇ ત્રણ પ્રકારના આહારનો ત્યાગ કરે, અને કોઇ ચાર પ્રકારના આહારનો ત્યાગ કરે. એ રીતે પોતાની શક્તિ મુજબ દરેકે પ્રત્યાખ્યાન કરવું.

तथा शरीरस्थितौ प्रयत्नेति ॥

અર્થ—વળી શરીરની સ્થિતિના સંબંધમાં પ્રયત્ન કરવો.

ભાવાર્થ—પછી શરીરની સ્થિતિના સંબંધમાં વિચાર કરે, એટલે શરીર જેથી મજબૂત અને નિરોગી રહે, પોતાનુ કામ કરવાને સમર્થ સાધન થાય, અને ધર્મ કાર્યમાં તથા જ્ઞાન પ્રાપ્તિના કાર્યમાં વિઘ્નરૂપ ન થાય તેવું શરીર રાખવાને વાસ્તે જે યોગ્ય ઉપાયો હોય તેનો આશ્રય લે. શરીરને તેલ ચોળાવવું, શરીરની ચંપી કરાવવી, અને પછી સ્નાન કરવુ, વગેરે ઉપચારો શરીર રક્ષણ અર્થે કરે. પ્રાચીન સમયમાં લોકો ધર્મને મુખ્ય ગણતા, અને જ્ઞાન મેળવવા બુદ્ધિ વાપરતા

પણ શરીરનો તદન અનાદર કરતા ન હતા, અને તેથી ધાર્મિક અને માનસિક ઉન્નતિની સાથે તેઓનાં શરીર પણ સુદઢ હતાં. તેઓ સારી રીતે સમજતા હતા કેઃ—

धर्मार्थकाममोक्षाणां शरीरं कारणं यतः ॥
ततो यत्नेन तद्रक्ष्यं यथोक्तैरनुवर्तनैः ॥ १ ॥

અર્થ.—ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષનુ સાધન શરીર છે, માટે ઉપર જણાવેલી શરીરને સુખકારી વર્તનથી શરીરનુ રક્ષણ કરવુ જોઇએ.

જૈનોની શારીરિક સ્થિતિ હાલમાં બહુજ અધમ દશામા આવી પડી છે. ભવ્ય મુખાકૃતિ અને શરીર ઉપર તંદુરસ્તીનું નુર ભાગ્યેજ જોવામા આવે છે જ્યાં જોઇએ ત્યા માંદગી અને શારીરિક નિર્બળતા નજરે પડે છે સ્થિતિ ઘણી શોચનીય છે હાલની હિંદુસ્થાનના લોકોની શારીરિક સ્થિતિના સબંધમા જે વિચારો એક ભીરતનો હિંદુ. એમ. એ લખે છે તે કોઇપણ શબ્દ ફેરવ્યા વિના જૈનોને લાગુ પડી શકે. તે લખે છે કે —

In the past they reached very high on the ladder of intellectual and spiritual progress. The desire for intellectual and spiritual progress became very keen National physique was neglected They were dragged down from their heights, and now we see the sorry spectacle of a nation with large capacities for intellectual and spiritual life, but with no nerve to take up either with any hope of success What a sorry spectacle this a nation of weaklings with high aspirations, but with no power to take up work earnestly and persistently. The weakness of the Hindus is due to his fall from the heights of the past, due to the neglect of the laws of the lower planes of lif

"ભૂતકાળમાં હિંદવાસીઓ માનસિક અને આધ્યાત્મિક નીસરણીના ઉચ્ચ પગથીઆપર ચઢ્યા હતા માનસિક અને આધ્યાત્મિક ઉન્નતિની ઇચ્છા બહુજ તીવ્ર થઈ, અને તેથી પ્રજાના શરીર તરફ તેઓએ દુર્લક્ષ કર્યું, તેઓ પોતાની ઉચ્ચાઇથી નીચે પડ્યા, અને તેથી કરીને ધાર્મિક અને માનસિક જીવનને વાસ્તે મોટી શક્તિવાળી, પ્રજા આપણી નજરે પડે છે, પણ તે બેમાંથી એક પણ માર્ગમાં કનેહ મળે, તે વાસ્તે જોઇતું શરીરબળ તે પ્રજામાં દૃષ્ટિગોચર થતું નથી. ઉંચી અભિલાષાઓ હોવા છતાં, તે તૃપ્ત કરવાને ખંતથી અને એક ચિત્તથી કાર્ય કરવાની શક્તિ ન હોય, તેવા નિર્બળ મનુષ્યોની બનેલી પ્રજા જોઈ કોણ દિલગીર ન થાય! આ સ્થૂળ ભુવનના કાયદાઓની બેદરકારીથી હિંદવાસીઓ પોતાની ઉચ્ચ સ્થિતિમા નીચે આવ્યા છે, અને નિર્બળ બન્યા છે. આવી જૈનોની શારીરિક સ્થિતિ ઘણે ભાગે થયેલી છે, તેનાં મુખ્ય ત્રણ કારણો નીચે પ્રમાણે છે બાળલગ્ન, શારીરિક કેળવણી (કસરત) વગેરેનો અભાવ અને આરોગ્યવિદ્યા અને શરીરના બંધારણ સંબંધીના નિયમોનું અજ્ઞાન. આ ત્રણ વિષયો ઉપર સવિસ્તર વર્ણન કરવાથી ગ્રન્થ ગૌરવ થાય માટે તે સૂચવીનેજ આગળ ચલાવીશું; જો જૈનોએ ખરેખર પુરૂષાર્થ પ્રાપ્ત કરવું હોય, તો બાળલગ્ન અટકાવવાની પ્રથમ જરૂર છે, તે સાથે દરેક જૈને કસરત કરવી જોઇએ, અને બીજા વ્યવહારિક વિષયોની સાથે આરોગ્યવિદ્યાના અને શરીર બંધારણના નિયમો સંબંધી જ્ઞાન નિશાળમાં તેમને મળે તેવી ગોઠવણ થવી જોઇએ. આમ થશે ત્યારેજ જૈનો ખરેખરા શૂરવીર નીકળશે, અને કર્મ શત્રુને જીતનાર જીનનુ ખરૂ નામ સંપાદન કરશે. માટે શરીર તરફ બહુજ લક્ષ આપવાની હાલમાં જરૂર છે.

तथा तदुत्तरकार्यचिन्तेति ॥

અર્થ—(શરીર સ્થિતિને અર્થે) ભવિષ્યકાળમાં કરવાના કાર્યો સંબંધી વિચાર કરવો.

ભાવાર્થઃ—શરીરના નિભાવ અર્થે અન્નપાનની જરૂર છે, તે સઘળું દ્રવ્યથી મળી શકે, તો દ્રવ્ય કેવી રીતે મળે તે સંબંધી વિચાર

કરવો, એટલે પોતાને ઉચિત એવો વ્યાપાર કરવો. શરીર ટકે તેમજ પોતાના ઉપર આધાર રાખતા કુટુમ્બ વર્ગના ગુજરાન અર્થે દ્રવ્ય પ્રાપ્તિ સારૂ વ્યાપાર કરવો, પણ આળસુ નિરૂદ્યમી બેસી રહેવુ નહિ, તેમ છતી શક્તિએ બીજાની ઉપર ગુજરાનને સારૂ આધાર રાખવો નહિ.

तथा कुशलभावनायां प्रबन्ध इति.

અર્થ—સારી ભાવનાઓમાં ચિત્તને પરોવવું.

ભાવાર્થ—દુનિયાના તમામ જીવો સુખી થાઓ, સર્વે જીવો મોક્ષ પામો, સંસારમાથી ક્લેશ કંકાસ નિર્મૂળ થાઓ, સર્વત્ર શાંતિ પ્રસરો, લોકોમાં સદ્જ્ઞાન અને સદ્વિચારો ફેલાવો પામો આવી રીતે અનેક પ્રકારે શુભ ભાવનાઓ ભાવવી. શુભ ભાવનાઓ નિરર્થક જતી નથી શુભ ભાવનાઓ એ શુભ વિચારો છે, અને શુભ વિચારોની આકૃતિઓ સૂક્ષ્મ ભૂમિકામા બંધાય છે તે શુભ વિચારની આકૃતિઓ ચારે તરફ ફેલાય છે, તે અન્ય મનુષ્યોના મનના સંબંધમા આવે છે, અને તેનામા પણ એવા વિચારો જાગૃત કરે છે. આવી તે શુભ ભાવનાઓને લીધે જગતમાથી ઘણે અંશે ક્લેશ કંકાસ મટી જાય, અને લોકો સુખી થાય, પણ એવી ભાવનાઓ કરનારનુ પ્રમાણ તેથી વિરૂદ્ધ વિચાર કરનારાની સંખ્યા તપાસતા બહુ અલ્પ છે, અને તેથીજ જગતમાં જ્યા ત્યાં કલહ કંકાસ નજરે પડે છે. વળી જે શુભ ભાવનાઓ કરે છે તે પોતે શુભ વિચારોનુ કેન્દ્રસ્થાન (મધ્યબિંદુ) બને છે, અને તેથી જગતમા જે જે સારા વિચારોનાં રૂપો હોય તે તેના તરફ આકર્ષાય છે, અને તેથી તેના શુભ વિચારોને પુષ્ટ આલંબન મળે છે; વળી આવી ભાવનાઓથી સકળ પ્રાણી માત્ર સાથે તેને મૈત્રી થાય છે, અને ઘણાક પુરૂષો સાથે પૂર્વભવના અશુભ કર્મબંધ વિખરાઈ જાય છે વળી શુભ ભાવનાઓ માણસને શુભ કર્મ-કાર્ય કરવાને પ્રેરે છે. માટે નિરંતર ઉચ્ચ અને શુભ ભાવનાઓ ભાવવી. દૃષ્ટાન્ત તદિદં —

सर्वेऽपि सुखिनः सन्तु सर्वे सन्तु निरामयाः ।
सर्वे भद्राणि पश्यन्तु मा कश्चित्पापमाचरेत् ॥

સર્વે સુખી થાઓ, સર્વે રોગરહિત થાઓ, સર્વે કલ્યાણને પામો અને કોઇ પણ પ્રાણી પાપ કર્મ કરો નહિ. અથવા બૃહત્શાંતિમાં લખ્યા પ્રમાણેઃ—

शिवमस्तु सर्व जगतः परहितनिरता भवन्तु भूतगणाः ॥
दोषाः प्रयान्तु नाशं सर्वत्र सुखिनो भवन्तु लोकाः ॥ १ ॥

સર્વે જગતનુ કલ્યાણ થાઓ, પ્રાણીનો સમૂહ પારકાના હિતમાં તલ્લીન થાઓ, સર્વે દોષો નાશ પામો અને સર્વત્ર લોકો સુખી થાઓ. આ રીતે નિરંતર ઉચ્ચ ભાવનાઓ ભાવવી, અને તેને વ્યવહારમાં અનુભવવાને યથાશક્તિ યથામતિ પ્રયત્ન કરવો.

तथा शिष्टचारितश्रवणमिति ॥

અર્થઃ—વળી શિષ્ટ પુરૂષોના ચરિત્રનું શ્રવણ ક .

ભાવાર્થઃ—પ્રથમ અધ્યાયમા **શિષ્ટાચાર પ્રશંસનમ્** એ સૂત્રના શિષ્ટ પુરૂષોનો કેવો આચાર હોવો જોઈએ તેનુ સવિસ્તાર વર્ણન કરેલુ છે. તેવા ગુણવાળા પુરૂષોના ચરિત્રો નિત્ય સાંભળવા. મહાન્ પુરૂષોના જીવનચરિત્રપરથી જે બોધ મળે છે, તે કરોડો નોવેલો અથવા રસિક પુસ્તકો વાંચવાથી મળી શકતો નથી. તેવાં જીવનચરિત્રો વાચવાથી જો તે મહાન્ પુરૂષપર ભક્તિ જાગૃત થાય, અને તેમનાં અલૌકિક ગુણોમાથી એકાદ ગુણ પુરેપુરી રીતે પ્રાપ્ત કરવા આપણામા દૃઢ અભિલાષા ઉત્પન્ન થાય તો આપણી જીંદગી ખરેખરી સાર્થક નીવડે. ચરિત્રો અને ખરા વૃત્તાંતો વાંચવાથી, તેઓનાં કૃત્યનો, જ્ઞાનનો અને ઉમદા ગુણનો કાંઈક ખ્યાલ આપણને આવે છે અને આપણે આત્મનિરીક્ષણ કરતાં શિખીએ છીએ. પોતાનામા કયા દુર્ગુણો તથા સદ્ગુણો છે તે આ રીતે આપણે સહજ જોઈ શકીએ છીએ. માટે મહાન્ પુરૂષોનાં ચરિત્રો અનુકરણ કરવા લાયક દૃષ્ટાંત તેમજ આપણી સ્થિતિનું ભાન કરાવનાર માનસિક દર્પણ છે.

तथा सांध्यविधिपालनेति ॥

અર્થઃ—પછી સંધ્યાકાળનો જે વિધિ તેનું પાલન કરે.

ભાવાર્થ—સંધ્યાકાળે કરવા યોગ્ય જે અનુષ્ઠાન તે કરવાને તત્પર રહે. દિવસનો આઠમો ભાગ એટલે આશરે ચાર ઘડી બાકી રહે એટલે ભોજન વગેરે કરી લેઈ સાજને યોગ્ય જે ક્રિયા કરવાની હોય તેને વાસ્તે શ્રાવકે તત્પર થવુ જોઇએ

यथोचितं तत्प्रतिपत्तिरिति ॥

અર્થઃ—યથાયોગ્ય તે વિધિ અંગીકાર કરવો.

ભાવાર્થઃ—પોતાનુ જેટલું સામર્થ્ય હોય, અને પોતાનો જેવો ભાવ વર્તતો હોય તે શક્તિ તથા તે ભાવ ધ્યાનમાં લેઈ સંધ્યાકાળની વિધિ અંગીકાર કરે; હવે સંધ્યા વિધિ કેવા પ્રકારની છે તે શાસ્ત્રકારજ જણાવે છે.

पूजापुरस्सरं चैत्यादिवन्दनमिति ॥

અર્થ—પૂજા સહિત ચૈત્ય વગેરેનું વંદન કરવું.

ભાવાર્થ—સંધ્યાકાળને યોગ્ય જે પૂજા તે કર્યા પછી ચૈત્યવંદન કરવું, અને આદિ શબ્દથી યતિનુ વંદન કરવુ અને માતપિતાને વંદન કરવું

तथा साधुविश्रामणा क्रियेति ॥

અર્થ—વળી સાધુને વિશ્રામ મળે તેવી ક્રિયા કરે.

ભાવાર્થઃ—મોક્ષ પ્રાપ્ત કરવાનુ યોગ્ય સાધન જે યોગ તે યોગક્રિયાને આચરનારા, તેમજ સ્વાધ્યાય, ધ્યાન વગેરેમા મન તલ્લીન કરવાથી થાકી ગયેલા સાધુઓની, તેમની સેવા કરનાર સાધુઓના અભાવમા, સેવા કરી વિશ્રામ પમાડવો સાધુ પુરૂષો યોગ માર્ગમાં પ્રવૃત્ત થવાથી, અથવા સ્વાધ્યાયમા તલ્લીન થવાથી અથવા ધ્યાનમાં મગ્ન થવાથી થાકી ગયા હોય તો શ્રાવકે તેમની વૈયાવચ્ચ કરી તેમને વિશ્રામ આપવો, એટલે તેમનો થાક ઉતરે તેવી રીતે તેમના શરીરની સેવા કરવી

तथा योगाभ्यास इति ॥

અર્થ—વળી યોગનો અભ્યાસ કરવો.

ભાવાર્થઃ—યોગનો અભ્યાસ કરવો મહર્ષિ પતંજલિ લખે છે કે **योगश्चित्तवृत्तिनिरोधः** ચિત્તની વૃત્તિનો નિરોધ તે યોગ

વસ્તુના સંબંધમા ઇન્દ્રિયો આવે છે તે તે વસ્તુઓની છાપ તેઓ ચિત્ત ઉપર પાડે છે, તેથી ચિત્તની વૃત્તિઓ તે તે વસ્તુ પ્રતિ દોરાય છે, વળી ઇન્દ્રિયોને વશ કરીને માણસ બેસે, તો પણ પૂર્વે કરેલા વિચારોના તરગો ચિત્તને દોલાયમાન કરે છે, અને તેથી ક્ષણે ક્ષણે ચિત્તમાં નવા નવા સંકલ્પવિકલ્પો જાગૃત થયાજ કરે છે. એક ક્ષણભર પણ ચિત્ત સ્થિર રહેતું નથી, તેવા ચિત્તને અભ્યાસ અને વૈરાગ્યથી સ્થિર કરવા પ્રયત્ન કરવો, અને આમ તેમ ભટકતા મનને એક વસ્તુ અથવા એક તત્ત્વ ઉપર સ્થિર કરવું તે એકાગ્રતા કહેવાય છે; અને તે એકાગ્રતાથી ચિત્ત તથા તે વસ્તુ અથવા તત્ત્વનો યોગ–સંયોગ થાય છે. આવા યોગના ટીકાકાર બે ભાગ પાડે છે એક **સાલંબન** યોગ અને બીજો **નિરાલંબન** યોગ. કોઈ પણ પદાર્થની સ્થૂળ અથવા માનસિક મૂર્તિ ઉપર ચિત્તને એકાગ્ર કરવું તે સાલંબન યોગ કહેવાય, અને કોઈ પણ તત્ત્વ અથવા નિરાકાર પદાર્થનુ ધ્યાન કરવુ તે નિરાલંબન યોગ કહેવાય. કહ્યુ છે કે—

सालंबनो निरालंबनश्च योगः परो द्विधा ज्ञेयः ॥

जिनरूपध्यानं खल्वाद्यस्तत्त्वमस्त्वपरः ॥ १ ॥

ઉત્કૃષ્ટ યોગના સાલંબન અને નિરાલંબન એવા બે ભાગ જાણવા. જીનની પ્રતિમા અથવા સમોવસરણ સમયે બેઠેલા અર્હદ્ ભગવાનના સ્વરૂપનુ ધ્યાન તે સાલંબન યોગ, અને તત્ત્વને લગતું ધ્યાન તે નિરાલંબન યોગ સમજવો. નિરાલંબન યોગ સહજ પ્રાપ્ત થાય નહિ, માટે તેના પ્રથમ પગથીયા રૂપે સાલબન ધ્યાન કરવું એજ હિતકારી છે, એટલે ભગવાનની મૂર્તિનુ ધ્યાન કરવું.

तथा नमस्कारादिचिन्तनमिति ॥

અર્થઃ—નમસ્કાર વગેરેનું ચિન્તવન કરવું.

ભાવાર્થઃ—નમસ્કાર એટલે નવકારમાં કહેલા પંચ પરમેષ્ઠિનુ ચિંતન કરવું તેમજ આદિ શબ્દથી સ્વાધ્યાય એટલે પોતાને અભ્યાસ કરવાના જ્ઞાનના ગ્રન્થોનુ ચિંતન કરવું.

तथा प्रशस्तभावक्रियेति ॥

અર્થઃ—વખાણવા લાયક અંતઃકરણ કરવું.

ભાવાર્થ:—જે ક્રિયા કરવાથી અંતઃકરણ શુદ્ધ થાય તેવી ક્રિયા કરવી, અને જેથી મન મલીન થાય તેવી ક્રિયાનો ત્યાગ કરવો. મનને શુદ્ધ કરવું એ કામ અતિ કઠિન છે

The evil passions, rising within the mind,
Hard to be overcome, should manfully be fought,
He who conquers these,
Is the conqueror of the world

મનની અંદર ઉત્પન્ન થતા દુર્જય દુષ્ટ મનોવિકારોની સામે બહાદુરતાથી લડવુ જોઇએ. જે તેમના ઉપર જય મેળવે છે, તે ત્રણ ભુવનનો જીતનાર છે મનને મલિન કરનાર ચાર કષાયો છે ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ. ક્રોધ પ્રીતિનો નાશ કરે છે, માન વિનયનો નાશ કરે છે, માયા મિત્રતા અને સરળતાનો નાશ કરે છે, અને લોભ સર્વનો વિનાશ કરે છે, એ પ્રમાણે તે ચારને અનર્થ રૂપ વિચારી તેનો ત્યાગ કરી અંતઃકરણને શુદ્ધ બનાવવા મથવુ. કહ્યુ છે કે—

चित्तरत्नमसंक्लिष्टमान्तरं धनमुच्यते ॥
यस्य तन्मुषितं दोषैस्तस्य शिष्टा विपत्तयः ॥

કલેશ રહિત ચિત્તરત્ન તે માણસનુ અંતર્ધન છે. જેનુ આ ધન ક્રોધાદિ દોષોથી ચોરાઇ ગયેલુ છે તેને સમગ્ર વિપત્તિઓ આવી મળે છે માટે અંતઃકરણ જેમ શુદ્ધ રહે તેમ પ્રયત્ન કરવો જે આદર્શ (આરીસો) મેલ રહિત હોય છે તે ઉપર સૂર્યનું પ્રતિબિંબ યથાર્થ રીતે પડે છે, તેમ જેનુ અંતઃકરણ શુદ્ધ હોય છે તેના ઉપર આત્મસૂર્યના કિરણો બરાબર રીતે પડે છે, અને તેથી તે માણસ જ્ઞાની થાય છે

तथा भवस्थितिप्रेक्षणामिति ॥

અર્થ—વળી સંસારની સ્થિતિનો વિચાર કરે.

ભાવાર્થ:—સંસારનુ સુખ કેવુ દુઃખગર્ભિત અને ક્ષણિક છે તે ઉપર વિચાર કરવો. કહ્યું છે કે—

વસ્તુના સંબંધમા ઇન્દ્રિયો આવે છે તે તે વસ્તુઓની છાપ તેઓ ચિત્ત ઉપર પાડે છે, તેથી ચિત્તની વૃત્તિઓ તે તે વસ્તુ પ્રતિ દોરાય છે, વળી ઇન્દ્રિયોને વશ કરીને માણસ બેસે, તો પણ પૂર્વે કરેલા વિચારોના તરંગો ચિત્તને દોલાયમાન કરે છે, અને તેથી ક્ષણે ક્ષણે ચિત્તમાં નવા નવા સંકલ્પવિકલ્પો જાગૃત થયાજ કરે છે. એક ક્ષણભર પણ ચિત્ત સ્થિર રહેતું નથી, તેવા ચિત્તને અભ્યાસ અને વૈરાગ્યથી સ્થિર કરવા પ્રયત્ન કરવો, અને આમ તેમ ભટકતા મનને એક વસ્તુ અથવા એક તત્ત્વ ઉપર સ્થિર કરવું તે એકાગ્રતા કહેવાય છે; અને તે એકાગ્રતાથી ચિત્ત તથા તે વસ્તુ અથવા તત્ત્વનો યોગ–સંયોગ થાય છે. આવા યોગના ટીકાકાર બે ભાગ પાડે છે. એક **સાલંબન** યોગ અને બીજો **નિરાલંબન** યોગ કોઈ પણ પદાર્થની સ્થૂળ અથવા માનસિક મૂર્તિ ઉપર ચિત્તને એકાગ્ર કરવું તે સાલંબન યોગ કહેવાય, અને કોઈ પણ તત્ત્વ અથવા નિરાકાર પદાર્થનુ ધ્યાન કરવું તે નિરાલંબન યોગ કહેવાય કહ્યુ છે કે:—

सालंबनो निरालंबनश्च योगः परो द्विधा ज्ञेयः ॥

जिनरूपध्यानं खल्वाद्यस्तत्त्वमस्त्वपरः ॥ १ ॥

ઉત્કૃષ્ટ યોગના સાલબન અને નિરાલંબન એવા બે ભાગ જાણવા. જીનની પ્રતિમા અથવા સમોવસરણ સમયે બેઠેલા અર્હદ્ ભગવાનના સ્વરૂપનુ ધ્યાન તે સાલંબન યોગ, અને તત્ત્વને લગતું ધ્યાન તે નિરાલંબન યોગ સમજવો. નિરાલંબન યોગ સહજ પ્રાપ્ત થાય નહિ, માટે તેના પ્રથમ પગથીયા રૂપે સાલબન ધ્યાન કરવું એજ હિતકારી છે, એટલે ભગવાનની મૂર્તિનુ ધ્યાન કરવું.

तथा नमस्कारादिचिन्तनमिति ॥

અર્થઃ—નમસ્કાર વગેરેનું ચિન્તવન કરવું.

ભાવાર્થઃ—નમસ્કાર એટલે નવકારમાં કહેલા પંચ પરમેષ્ઠિનુ ચિંતન કરવું તેમજ આદિ શબ્દથી સ્વાધ્યાય એટલે પોતાને અભ્યાસ કરવાના જ્ઞાનના ગ્રન્થોનુ ચિંતન કરવું.

तथा प्रशस्तभावक्रियेति ॥

અર્થઃ—વખાણવા લાયક અંતઃકરણ કરવું.

ભાવાર્થ:—જે ક્રિયા કરવાથી અંતઃકરણ શુદ્ધ થાય તેવી ક્રિયા કરવી, અને જેથી મન મલીન થાય તેવી ક્રિયાનો ત્યાગ કરવો. મનને શુદ્ધ કરવું એ કામ અતિ કઠિન છે

The evil passions, rising within the mind,
Hard to be overcome, should manfully be fought,
He who conquers these,
Is the conqueror of the world

મનની અંદર ઉત્પન્ન થતા દુર્જય દુષ્ટ મનોવિકારોની સામે બહાદુરતાથી લડવુ જોઇએ જે તેમના ઉપર જય મેળવે છે, તે ત્રણ ભુવનનો જીતનાર છે મનને મલિન કરનાર ચાર કષાયો છે ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ. ક્રોધ પ્રીતિનો નાશ કરે છે, માન વિનયનો નાશ કરે છે, માયા મિત્રતા અને સરળતાનો નાશ કરે છે, અને લોભ સર્વનો વિનાશ કરે છે, એ પ્રમાણે તે ચારને અનર્થ રૂપ વિચારી તેનો ત્યાગ કરી અંતઃકરણને શુદ્ધ બનાવવા મચવુ. કહ્યુ છે કે—

चित्तरत्नमसंक्लिष्टमान्तरं धनमुच्यते ॥
यस्य तन्मुषितं दोषैस्तस्य शिष्टा विपत्तयः ॥

ક્લેશ રહિત ચિત્તરત્ન તે માણસનુ અંતર્ધન છે જેનુ આ ધન ક્રોધાદિ દોષોથી ચોરાઇ ગયેલુ છે તેને સમગ્ર વિપત્તિઓ આવી મળે છે માટે અંતઃકરણ જેમ શુદ્ધ રહે તેમ પ્રયત્ન કરવો, જે આદર્શ (આરીસો) મેલ રહિત હોય છે તે ઉપર સૂર્યનુ પ્રતિબિંબ યથાર્થ રીતે પડે છે, તેમ જેનુ અંતઃકરણ શુદ્ધ હોય છે તેના ઉપર આત્મસૂર્યના કિરણો બરાબર રીતે પડે છે, અને તેથી તે માણસ જ્ઞાની થાય છે

तथा भवस्थितिप्रेक्षणमिति ॥

અર્થ.—વળી સંસારની સ્થિતિનો વિચાર કરે.

ભાવાર્થ:—સંસારનું સુખ કેવળ દુઃખગર્ભિત અને ક્ષણિક છે તે ઉપર વિચાર કરવો જોઇએ. કહ્યું છે કે—

यौवनं नगनदास्पदोपमं शारदाम्बुदविलासि जीवितम् ॥
स्वप्नलब्धधनविभ्रमं धनं स्थावरं किमपि नास्ति तत्त्वतः॥१॥
विग्रहा गदभुजङ्गमालयाः संगमा विगमदोषदूषिताः
संपदोऽपि विपदा कटाक्षिता नास्ति किंचिदनुपद्रवं स्फुटम् ॥२॥

પર્વત ઉપરથી વહેતી મોટી નદીઓના પ્રવાહ જેવું અતિ ચંચળ યૌવન છે; એટલે પ્રવાહમા પાણી એક જગ્યાએ સ્થિર રહેતું નથી, પણ એક ક્ષણમાં ઘણુંજ દૂર નીચે માલુમ પડે છે તેમ યૌવન પણ અસ્થિર અને ચંચળ છે. શરદ ઋતુમાં દેખાતા વાદળાંના વિલાસ જેવું જીવતર છે. વાદળાં ક્ષણમાં દેખાય છે, અને બીજી ક્ષણે અદશ્ય થઈ જાય છે, તેમ મનુષ્યનુ જીવતર એક ક્ષણમાં હતું ન હતું થઇ જાય છે એટલુ ચચળછે સ્વપ્નમા મળેલા ધન બરોબર આ ધન છે. સ્વપ્નમા જોયેલુ ધન જાગ્યા પછી દેખાતું નથી, તેમ ધન પણ અચાનક જતું રહેતાં વિલંબ કરતું નથી. માટે તત્ત્વથી એટલે પરમાર્થ દૃષ્ટિથી વિચારીએ તો આ સમારમા કોઈ વસ્તુ સ્થાયી નથી, કિંતુ સર્વે પદાર્થો અસ્થિર, ચચળ અને ક્ષણભંગુર છે.

શરીરો રોગ રૂપ સર્પોને રહેવાના સ્થાન છે, સંયોગો વિયોગરૂપ દોષથી દૂષિત છે, સંપત્તિ તરફ વિપત્તિ કટાક્ષ દૃષ્ટિથી જુએ છે, તેથી આ સંસારમાં ઉપદ્રવ રહિત કાંઈ પણ નથી. વળી ભર્તૃહરિ લખે છે કે:—

ભોગમા રોગનો ભય છે, કુલમાં તે નાશ પામવાનો ભય છે, ધનમા રાજ્યનો ભય છે, માન રહેવામા દીનતાનો ભય છે, બળમાં શત્રુનો ભય છે, રૂપમાં વૃદ્ધાવસ્થાનો ભય છે, શાસ્ત્રમા વાદનો ભય છે, ગુણમાં દુષ્ટ પુરૂષનો ભય છે, શરીરમાં યમદેવનો ભય છે. સર્વ વસ્તુઓમાં ભય રહેલો છે; આ જગતમાં વૈરાગ્ય એજ અભયનુ કારણ છે, આ રીતે સંસાર સ્વરૂપનો વિચાર કરવો.

तदनु तन्नैर्गुण्यभावनेति ॥

અર્થ—પછી સંસાર નિઃસાર છે એમ ચિંતવવું.

ભાવાર્થઃ—સંસાર સાર રહિત છે, એટલે સર્વે પદાર્થો આખરે અસાર છે, કારણ કે તે મરણ સમયે સાથે આવતા નથી, એવી રીતે સંસારની નિઃસારતા ચિંતવવી. જેમકે:—

इतः क्रोधो गृध्रः प्रकटयति पक्षं निजमितः ।
शृगाली तृष्णेयं विवृतवदना धावति पुरः ॥
इतः क्रूरः कामो विचरति पिशाचश्चिरमहो ।
श्मशानं संसारः क इह पतितः स्थास्यति सुखम् ॥ १ ॥
एतास्तावदसंशयं कुशदलप्रान्तोदबिन्दूपमा ।
लक्ष्म्यो बन्धुसमागमो न चिरस्थायी खलप्रीतिवत् ॥
यच्चान्यत्किल किंचिदस्ति निखिलं तच्छारदाम्बोधर–
च्छायावच्चलतां बिभर्ति यदतः स्वस्मै हितं चिन्त्यताम् ॥२॥

આ સંસાર ખરેખર સ્મશાન તુલ્ય છે, એક તરફ ક્રોધરૂપ ગીધપક્ષી પોતાની પાંખો ફફડાવે છે, બીજી બાજુ તૃષ્ણા રૂપ શિયાલણ મોઢું પહોળું કરીને આગળ દોડે છે વળી ત્રીજી બાજુએ ભયંકર કામરૂપ પિશાચ વિચરે છે, આવા સ્મશાન રૂપ સંસારમા પડેલા કયો માણસ સુખી થઇ શકે ? અર્થાત્ ક્રોધ, તૃષ્ણા અને કામ જ્યા વ્યાપી રહેલા છે ત્યા તેમની છાયા નીચે રહેનાર કદાપિ સુખની આશા રાખી શકે નહિ

આ જુદા જુદા પ્રકારની લક્ષ્મીઓ કુશઘાસના એક ભાગની અણી ઉપર રહેલા જળના ટીપા સમાન છે, એમાં કાંઈ સંશય નથી જેમ પાણીનુ બિન્દુ ક્ષણવારમા ખરી પડી અદૃશ્ય થાય છે તેમ વૈભવ અને લક્ષ્મી હતા નહતા થઇ જાય છે ખલ (દુષ્ટ) પુરૂષોની પ્રીતિ જેવો સ્વજનનો સબંધ છે હલકા માણસો સાથે બાંધેલી પ્રીતિ લાંબો વખત ટકતી નથી, તેમ બંધુઓનો સમાગમ પણ સમજવો. વળી સંસારમા જે કાંઈ બીજુ હયાતી ધરાવે છે તે સર્વ શરદ્ઋતુના વાદળાના છાયાની માફક ચંચળ છે શરદ્ઋતુના વાદળા આકાશમાં પળવાર જણાઈ અદૃશ્ય થાય છે તેની માફક દુનિયાના સઘળા પદાર્થો

બદલાયા કરે છે. માટે પોતાનું હિત જેથી થાય તેવા ઉપાય વિચારવા; અને તે ઉપાયોને અમલમાં મુકવા ઉદ્યમ કરવો.

तथा अपवर्गालोचनामिति ॥

અર્થઃ—પછી મોક્ષનો વિચાર કરે.

ભાવાર્થઃ—સંસારની અનિત્યતા અને અસારતા આપણે પ્રથમ વિચારી ગયા, પણ ઉચ્ચવસ્તુ તરફ લક્ષ ગયા વિના હલકી વસ્તુનો ત્યાગ થઈ શકે નહિ, માટે મોક્ષરૂપ ઉચ્ચપદનો વિચાર કરવો કે જેથી સંસાર તરફ ખરો વૈરાગ્યભાવ ઉત્પન્ન થાય. મોક્ષમાં સર્વ ગુણો છે, અનત સુખ છે, અને અનંત આનંદ છે, અનંત જ્ઞાન છે, માટે તે મોક્ષ મેળવવા યોગ્ય છે, તેવી ભાવના કરવી. કહ્યું છે કેઃ—

प्राप्ताः श्रियः सकलकामदुघास्ततः किम् ।
दत्तं पदं शिरसि विद्विषतां ततः किम् ॥
संपूरिता प्रणयिनो विभवैस्ततः किम् ।
कल्पं भृतं तनुभृतां तनुभिस्ततः किम् ॥ १ ॥
तस्मादनन्तमजरं परमं प्रकाशम् ।
तच्चित्त चिन्तय किमेभिरसद्विकल्पैः ॥
यस्यानुषङ्गिण इमे भुवनाधिपत्य ।
योगादयः कृपणजन्तुमतो भवन्ति ॥ २ ॥

સકળ ઇચ્છિત પદાર્થને આપનાર લક્ષ્મી મળી તોપણ શું થયું? શત્રુઓના માથાપર પગ મુક્યો તોપણ શું થયું? વૈભવ વડે સ્નેહી પુરૂષોને સંતોષ આપ્યો તોપણ શું થયું? વળી કલ્પાન્તકાળ સુધી માણસોનું શરીર ટકી રહ્યું તો પણ શું થયું? આ સર્વ મળ્યું હોય પણ જો શાસ્વત સુખને આપનારી મુક્તદશા પ્રાપ્ત ન થઈ તો આ સર્વ મળ્યું તે ન મળ્યા બરાબરજ સમજવું, કારણ કે આ વસ્તુઓથી ઉત્પન્ન થતું સુખ નાશવંત અને દુઃખમિશ્રિત છે જેને પામર જનો બહુજ મહત્વની માને છે, એવી ચક્રવર્તિપણાની, અથવા દેવેન્દ્રપણાની

પ્રાપ્તિ જેના પછવાડે ચાલી આવે છે તે અંતરહિત, જરારહિત, પરમ પ્રકાશરૂપ મોક્ષ સુખનો હે ચિત્ત! વિચાર કર. કારણ કે ઉપર જણાવેલા અસદ વિકલ્પ કરવાથી શું લાભ છે? જેમ હાથીના પગલામાં સઘળાં પગલાં સમાઈ જાય છે, તેમ મોક્ષના સુખમાં સઘળાં સુખ સમાઈ જાય છે, માટે તેજ પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય સાધનોનો આશ્રય કરવો

तथा श्रामण्यानुराग इति.

અર્થ—વળી સાધુપણા ઉપર પ્રીતિ રાખવી.

ભાવાર્થ.—ગૃહસ્થ ધર્મ પાળવા છતાં, એવો સમય ક્યારે આવે કે જ્યારે જગતના કલ્યાણ અર્થે હું સાધુપણું અંગીકાર કરૂં એવો વિચાર કરવો ઉચ્ચ ભાવનાઓ ઉચ્ચ કાર્ય કરવાને પ્રેરે છે, અને કદાચ તે પ્રમાણે વર્તન ન થાય તોપણ તેનો લાભ અકથ્ય છે હવે કેવા પ્રકારની ભાવના ભાવવી તે સંબંધમાં ટીકાકાર લખે છે કે—

जैनं मुनिव्रतमशेषभवात्तकर्म—
संतानतानवकरं स्वयमभ्युपेतः ।
कुर्यां तदुत्तमतरं च तपः क्यांय
भोगेषु निस्पृहतया परिमुक्तसंगः ॥ १ ॥

સમસ્ત પૂર્વભવમાં ગ્રહણ કરેલા કર્મ સમૂહને પાતળા કરનાર એવો જૈનમુનિવ્રત પોતે પામીને, ભોગ માત્રમાં સ્પૃહા રહિત થઈને, સર્વ સંગનો ત્યાગ કરીને, ક્યારે હું ઉત્તમ પ્રકારનો તપ આદરીશ એવી સાધુપણાની પ્રાપ્તિ અર્થે આવી આવી શુદ્ધ ભાવના કરવી

तथा यथोचितं गुणवृद्धिरिति ॥

અર્થ—જેમ ઘટે તેમ ગુણની વૃદ્ધિ કરવી.

ભાવાર્થ—દયા, જીતેંદ્રિય, ક્ષમા, પરોપકાર, નમ્રતા, સત્યવાદિપણું, આત્મસંયમ વગેરે અનેક સદ્ગુણો છે, તેમાંથી જે પોતાનામાં હોય તેમાં વૃદ્ધિ કરવી, અને જે ગુણ ન હોય તે ખીલવવાને પ્રયત્ન કરવો તે ગુણોમાંથી એકાદ ગુણ ઉપર પ્રાતઃકાળમાં મનન કરવું, અને પછી આખા દિવસના જીવનવ્યવહારના જુદે જુદે પ્રસંગે તે ગુણ

આચારમાં મુકવા પ્રયત્ન કરવો. રાત્રિએ વિચાર કરવો કે કેટલે અંશે તે ગુણ માગથી આજના દિવસમાં અમલમાં મુકાયો છે, અને કેટલે અંશે તે ગુણ પ્રમાણે વર્તવામાં ખામી આવી છે. ફરીથી ખામી ન આવે તેને માટે દૃઢ નિશ્ચય કરો. વળી બીજે દિવસે પ્રાતઃકાળે તેજ ગુણ ઉપર મનન કરો, અને રાત્રિના સમયમાં આખા દિવસનો કાર્યક્રમ તપાસી જાઓ, આવી રીતે એક બે માસમા તે ગુણ ખીલશે, પછી બીજે ગુણ ખીલવા પ્રયત્ન કરવો. વળી ગુણો એક બીજા સાથે સબંધ ધરાવતા હોવાથી એક ગુણ બરાબર ખીલવાથી બીજા અનેક ગુણોના કેટલાક અંશો ખીલશે, અને તેથી માર્ગ ધીમે ધીમે સરળ થતો જશે. આ રીતે પ્રયત્ન કરતા કરતાં તમારૂં જીવન ઉચ્ચ બનતું જશે, અને આત્મિક આનંદ અને શાંતિ તમે અનુભવશો.

तथा सत्त्वादिषु मैत्र्यादियोग इतीति.

અર્થઃ—સર્વ જીવ પ્રત્યે મૈત્રી આદિ ભાવનાઓ રાખવી.

ભાવાર્થ.—જૈનધર્મમા આચાર ભાવનાઓ કહેલી છે, તે ચાર ભાવના જેનામા નથી તે ધર્મ પાળવાને લાયકજ નથી, એમ કહેમાં જરા પણ અતિશયોક્તિ નથી

તે ચાર ભાવનાઓ નીચે પ્રમાણે છેઃ-**મૈત્રી, કરૂણા, પ્રમોદ,** અને **માધ્યસ્થ,** અથવા **ઉપેક્ષા.** તે ચારનું ટુંક સ્વરૂપ એક શ્લોકથી જણાવવામા આવે છે.

परहितचिन्ता मैत्री परदुःखविनाशिनी तथा करुणा ॥
परसुखतुष्टिर्मुदिता परदोषोपेक्षणमुपेक्षा ॥ १ ॥

પરનાહિતનો વિચાર કરવો તે મૈત્રી, પરના દુઃખનો વિનાશ કરનારી તે કરૂણા, પરના સુખથી સંતોષ પામે તે મુદિતા, અને પારકા દોષ તરફ લક્ષ ન આપવું તે ઉપેક્ષા.

ચાર ભાવનાનું સ્વરૂપ.

જૈનધર્મના સંબંધમાં વ્યાખ્યાન આપતાં વિદુષી ઍની બીસેન્ટ લખે કે " કોઈ મનુષ્ય ધારે તો જૈનધર્મનો સાર

સૂત્રકૃતાંગ શાસ્ત્રમા કહ્યું છે તેમ એક વાકયમાં સમાવી શકે, અને તે વાકય એ છે કે મનુષ્ય કોઈ પણ જીવતાં પ્રાણીને હેરાન નહિ કરવાથી અત્યંત શાંતિરૂપ નિર્વાણ પ્રાપ્ત કરી શકે છે; શાંતિ–પ્રેમ; મનુષ્ય અને મનુષ્ય વચ્ચે પ્રેમ, મનુષ્ય અને પ્રાણી વચ્ચે પ્રેમ, સઘળે ઠેકાણે અને સર્વ વસ્તુઓમાં પ્રેમ, જેમાં પ્રાણ છે તે સર્વની ભ્રાતૃતા–આવી જૈનોની ઉચ્ચ ભાવના (ideal) છે. અને તે અનુભવવાને પ્રયત્ન કરે છે.”

હાલના પાશ્ચાત્ય માનસિકશાસ્ત્ર જ્ઞાનીઓ જેવી રીતે દરેક મનની વૃત્તિના વિભાગ પાડે છે, તેજ પ્રમાણે આપણા પ્રાચીન આચાર્યોએ **પ્રેમ**ની વૃત્તિના યથાર્થ વિભાગ પાડે છે પ્રેમ એજ મોક્ષ મેળવવાનો ઉત્તમમા ઉત્તમ માર્ગ છે આ પ્રેમના ત્રણ વિભાગ પાડવામા આવ્યા છે ઉચ્ચ પુરૂષો પ્રતિ પ્રેમ, સમાન પુરૂષો પ્રતિ પ્રેમ, અને આપણાથી ઉનરતા પુરૂષો પ્રતિ પ્રેમ આપણાથી ઉચ્ચ પુરૂષો પ્રતિના પ્રેમને **પ્રમોદ** ભાવના કહે છે, આપણા સમાન પુરુષો તરફના પ્રેમને **મૈત્રી** ભાવના કહે છે, અને આપણાથી હલકા દરજ્જાના પુરૂષો ભણીના પ્રેમને **કારૂણ્ય** ભાવના કહે છે ચોથી ભાવના **માધ્યસ્થ** અથવા **ઉપેક્ષા** છે

જેવી ભાવના તેવા વિચારો અને જેવા વિચારો તેવા કાર્યો, માટે ભાવનાઓ ઉત્તમ રાખવી આ ઉપર જણાવેલી ચારે ભાવનાનુ યથાર્થ સ્વરૂપ સમજી તેમને હૃદયની સાથે તન્મય બનાવવી જોઇએ અને આપણા સબંધમા આવતા મનુષ્યો તથા પ્રાણીવર્ગ સાથેના આપણા વર્તનમા તે ચાર ભાવમાથી એક અથવા બીજી પ્રમાણે આપણ કાર્ય ઘટે છે આ ભાવનાઓ જેના હૃદયમા નિરંતર વાસ કરી રહેલી છે, તે મનુષ્યમાથી દ્વેષ સર્વથા નાશ પામે છે અને દ્વેષની સાથે દ્વેષને લગતા સર્વ દુર્ગુણો પણ સ્વયમેવ વિલય થાય છે

પ્રથમ પ્રમોદ ભાવના, પ્રમોદ એટલે આનદ જ્ઞાનમા, ગુણમા, વિદ્યામાં, કલામાં અથવા અન્ય કોઈ વિષયમા કોઇ પણ મનુષ્યને આપણા કરતા આગળ વધેલો જોઈ, અથવા વધારે નિપુણ દેખી આપણા હૃદયમા આનદ થવો જોઇએ, પણ ઈર્ષ્યાને સ્થાન આપવુ નહિ

તે વધારે જ્ઞાની છે, ધર્મિષ્ટ છે, અથવા કળા કૌશલ્યવાન્ છે તે જોઇ આપણામાં ઉત્સાહ આવવો જોઇએ કે, તે પણ માણસ છતાં આવું કામ કરી શક્યો તો આપણે પણ તે કાર્ય કરી શકીશું; આપણને આ રીતે તે ઉત્સાહનું કારણ થયો માટે તેનો હૃદયથી આભાર માનવો ઘટે છે. જે પદ તેણે પ્રાપ્ત કર્યું તે પદ પ્રાપ્ત કરવાની હૃદયમાં અભિલાષા જાગૃત કરવી; ને તે મનુષ્યને પગલે પગલે ચાલવું; તે આપણો માર્ગદર્શક છે. જે મનુષ્યો ઉચ્ચે ચઢી શકતા નથી, તેઓ ઉચ્ચે ચઢેલાને નીચે આણી, પોતાના સરખા કરવા માગે છે તે ખરેખર માણસની અદેખાઈ અને દ્વેષ વૃત્તિનુંજ પરિણામ છે; પણ ઈર્ષ્યાથી અથવા દ્વેષથી કદાપિ ઉચ્ચ પદ પમાતું નથી. ઉલટું સામાના જ્ઞાનનો, ગુણનો, ધનનો વૈભવ જોઈ આપણું હૃદય બળે છે, અને તેથી આર્ત તથા રૌદ્ર ધ્યાન થાય છે, અને કર્મ બંધ થાય છે; માટે સુજ્ઞ પુરૂષોએ બીજાનું ઉચ્ચ વર્તન જોઈ આનંદ પામવો જોઇએ, અને ગુણાનુરાગી થવું જોઇએ. કારણ કે ગુણાનુરાગથી તેવા ગુણ મેળવવા આપણું હૃદય દોરવાશે, અને સજ્જન સમાગમથી, અને સન્માર્ગે ચાલવાના પ્રયાસથી ઉત્કૃષ્ટ પદ પામવા આપણે ભાગ્યશાળી થઈશું. બીજી મૈત્રીભાવના છે. આ ભાવના આપણા જેવા ગુણકર્મવાળા પુરૂષો સાથે મૈત્રી બાંધવાનું જણાવે છે; પ્રાણી માત્ર તરફ સુહૃદ્ભાવ રાખવાનું તે જણાવે છે; પણ હાલમાં ખરો સુહૃદ્ભાવ ભાગ્યેજ જોવામા આવે છે. જગતમાં ચારે બાજુએ દૃષ્ટિ ફેરવતાં આપણને જણાય છે કે કહેવાતા સુધારા વધારા છતાં, દુનિયામાં દિન ઉગતે એક અનર્થનું મૂળ વધતું જતું જણાય છે અને તે અહંતા અને સ્વાર્થતા છે. પોતાના ક્ષણિક લાભને સારૂ બીજાને ગમે તેવું નુકશાન કરતાં મનુષ્યો આંચકો ખાતા નથી, સ્વાર્થ આંધળો છે તે નિશ્ચય સત્ય છે; સ્વાર્થથી જેટલા બિગાડો થાય છે, તેટલા બીજા કશાથી થતાં નથી; દરેક જણ બીજાના નુકશાને પોતાનું ભલુ કરવા ઇચ્છે છે; અને તેમ કરતાં પોતાના સહેજ સ્વાર્થને સારૂ આસપાસનાઓને તે કેવું અને કેટલુ નુકશાન કરે છે, તેમજ તે કાર્યથી પોતાને આગળ ઉપર કેવાં દુઃખદાયક પરિણામો ભોગવવા પડશે તેનો તે રતિમાત્ર

વિચાર કરતો નથી માટે જેમ બને તેમ સ્વાર્થનો ત્યાગ કરી ખરી મૈત્રી થાય તેમ પ્રયત્ન કરવો. બીજા જીવો તે આપણા મિત્રો છે, અને તેમના સુખે સુખી, અને દુ:ખે દુ:ખી આવી ભાવના હૃદયમા રાખવી જોઇએ. કારણકે સર્વ આત્માઓ સ્વરૂપે એક સરખા છે; આથી તેમના ઉપર સમાનભાવ અથવા સમભાવ ઉત્પન્ન થશે.

અને આવી રીતે આપણા સંબંધમા આવતા મનુષ્યો સાથે સમભાવ રાખવાથી અને ક્રમે ક્રમે સમભાવની વૃદ્ધિ કરવાથી એવો સમય આવશે કે જે સમયે સર્વ મનુષ્યો તથા પ્રાણી વર્ગ સાથે આપણે સમભાવથી વર્તી શકીશુ. તે સ્થિતિ વિષે સંબોધસિત્તેરી નામના ગ્રન્થમા એક ઉત્તમ શ્લોક લખેલો છે —

सेयंवरो वा आसंवरो वा, बुद्धो अहवा अन्नो कोवा ॥
समभावभाविअ अप्पा लहई मुख्खं न संदेहो ॥ १ ॥

અર્થ—શ્વેતાબર હોય કે દિગબર હોય, બૌદ્ધ હોય કે અન્ય કોઈ ધર્માનુયાયી હોય, પણ જેના આત્મામા **સમભાવ** વસે છે, તેજ મોક્ષ મેળવે છે, તેમા જરા માત્ર સદેહ નથી. આવો ઉત્તમ બોધ હૃદયમા રાખી સમભાવ તથા મૈત્રી ભાવના વધે તેમ વર્તવુ. વંદિતા સૂત્રમા પણ વર્ણવેલુ છે કે —

मित्ति मे सव्वभूएसु वेरं मज्झं न केणइ ॥
खामेमि सव्वजीवे सव्वे जीवा खमंतु मे ॥ १ ॥

અર્થ—મારે સર્વ પ્રાણી સાથે મિત્રતા છે, મારે કોઈ સાથે વેર નથી હુ સર્વ જીવના મારી તરફ થયેલા અપરાધની ક્ષમા આપુ છુ; અને સર્વે જીવો મારા અપરાધની ક્ષમા આપો આ વાક્યો આપણે પ્રતિદિન ઉચ્ચારીએ છીએ, પણ તેનો અર્થ સમજવાને, અથવા અર્થમા કહેલા બોધ પ્રમાણે ચાલવાને જરાપણ શ્રમ લેતા નથી જીવન-વ્યવહારમા કોઈ મનુષ્યે આપણુ ખોટુ કર્યું તો તે મનુષ્યના અપરાધની ક્ષમા આપતા નથી, પણ તે મનુષ્યનુ વેર લેવાના વિચારો હૃદયમા કર્યાજ કરીએ છીએ, અને લાગ આવે સામા મનુષ્યને નુ

સમજે છે, તેમાંથી પણ વ્યવહારમાં મૂકનારા બહુજ થોડા માલૂમ પડે છે; જે મનુષ્યો આપણાથી જુદા મનના હોય, અથવા જુદી રીતે વર્તના હોય તેમના તરફ મધ્યસ્થ ભાવના રાખવી. અર્થાત્ તેમની તરફ રાગ તેમજ દ્વેષ કરવો નહિ. જેવું આપણને આપણા ધર્મ વાસ્તે માન છે, તેવું બીજાને તેના પોતાના ધર્મ તરફ માન હોય તે સ્વાભાવિક છે. તો પછી બીજા ધર્મની, અથવા ધર્મ પાળનારાની નિંદા કરવી ઘટતી નથી. સહનશીળતા એ ઉત્તમ ગુણ છે, પણ ધર્માંધતાને લીધે તે ગુણની ખામી ઘણે ભાગે જોવામાં આવે છે. આ જમાનો બુદ્ધિનો છે, અને તેથી બુદ્ધિદ્વારા મનુષ્યો વિવિધ પ્રકારના વિચારો કરે છે; અને એક હજાર પુરૂષ એકઠા કરીએ છતાં દરેક બાબતમાં વિચારમાં મળતા થાય તેવા બે પુરૂષ પણ મળાવ કઠણ પડશે. માટે વિચારમાં મતભેદતો રહેવાનો. જો આપણને એમ જણાય કે સામા પુરૂષોના વિચાર તદ્દન ખોટા છે, તો તેના ઉપર દ્વેષ કરવાને બદલે આપણી દલીલો તેને મૈત્રીભાવથી સમજાવવી, અને જો તે સમજવા તરફ પણ દુર્લક્ષ કરે તો તેની ઉપેક્ષા કરવી, એટલે તેના બાબતે ઉદાસીન ભાવ રાખવો એજ ઉત્તમ પુરૂષનુ લક્ષણ છે.

જે મનુષ્ય ઉપર જણાવેલી ચાર ભાવનાઓ હૃદયમાં રાખી વર્તશે તેનુ જીવન પ્રેમમય થઈ જશે. આખા જગતને તે પોતાના બંધુ સમાન ગણશે, અને વિરોધ ટાળી શાંતિ અને સંપનો ફેલાવો કરવા પ્રયત્ન કરશે; આવો મનુષ્ય છેવટે સર્વ જગત ભણી સમભાવથી વર્તતા શિખશે, અને સંબોધસિત્તરીમાં લખ્યા પ્રમાણે સમભાવથી અવસ્ય મોક્ષ પામશે, માટે આપણા સંબંધમાં આવતા મનુષ્યો તથા પ્રાણીઓ સાથે ઉપર જણાવેલી ચાર ભાવનાઓ પ્રમાણે વર્તવું.

ઉપસંહાર.

विशेषतो गृहस्थस्य धर्म उक्तो जिनोत्तमैः ॥
एवं सद्भावनासारः परं चारित्रकारणम् ॥ १ ॥

અર્થ:—શ્રેષ્ઠ ભાવના જેમાં મુખ્ય છે, અને જે ચારિત્રનું ઉત્કૃષ્ટ કારણ છે તે ગૃહસ્થનો વિશેષ ધર્મ ઉત્તમ જીનોએ

આ પ્રમાણે કહેલો છે. ગૃહસ્થધર્મ ચારિત્રનું કારણ શી રીતે છે, તેનો પ્રત્યુત્તર શાસ્ત્રકાર આપે છે.

पदं पदेन मेधावी यथारोहित्त पर्वतम् ॥
सम्यक् तथैव नियमाद्धीरश्चारित्र पर्वतम् ॥ २ ॥

અર્થઃ—જેમ કોઇ બુદ્ધિમાન્ પુરૂષ ધીમે ધીમે પગલે ચઢીને પર્વત ઉપર ચઢી શકે છે. તેમ ધીર પુરૂષ નિયમથી ધીમે ધીમે રૂડી રીતે ચારિત્ર પર્વત ઉપર ચઢે છે.

ભાવાર્થ—મોટા પર્વત ઉપર એકદમ ચઢી શકાય નહિ, પણ ધીમે ધીમે એક પગ પછી બીજો પગ મુકે, અને દૃઢતાથી તે કાર્યને વળગી રહે તો પર્વતની ટોચે જઇ પહોચે તેજ રીતે એકદમ માણસ ચારિત્ર ગ્રહણ કરી શકે નહિ. પ્રથમ માર્ગાનુસારીપણું પ્રાપ્ત કરે, પછી ગૃહસ્થનો વિશેષ ધર્મપાળે, અને પછી ચારિત્ર ગ્રહણ કરવાને યોગ્ય અધિકારી થઈ શકે એજ બાબત મૂળમંત્ર જણાવે છે

स्तोकान्गुणान् समाराध्य वहूनामपि जायते ॥
यस्माराधनायोग्यस्तस्मादादावयं मतः ॥ ३ ॥

અર્થ.—થોડા ગુણની આરાધના કરવાથી બહુ ગુણ આરાધન કરવાને માણસ લાયક થાય છે: માટે પ્રથમ ગૃહસ્થ ધર્મ પાળવો.

ભાવાર્થ—જે માણસ યથાર્થ રીતે ગૃહસ્થ ધર્મ પાળી શકે નહિ તે સાધુના ઉચ્ચ કર્તવ્ય બજાવવાને, અને સંયમનો ભાર વહન કરવાને સમર્થ થઈ શકે નહિ, માટે પ્રારંભ ગૃહસ્થાશ્રમથી થવો જોઇએ એ સામાન્ય નિયમ છે

આ રીતે શ્રી હરિભદ્રસૂરિએ રચેલા ધર્મબિન્દુનું ત્રીજું પ્રકરણ સમાપ્ત થયું.

ચોથું પ્રકરણ.

હવે ચોથા અધ્યાયનો આરંભ કરતા શાસ્ત્રકાર લખે છે કેઃ—

एवं विधिसमायुक्तः सेवमानो गृहाश्रमम् ॥
चारित्रमोहनीयेन मुच्यते पापकर्मणा ॥ १ ॥

અર્થઃ—આ પ્રમાણે ગુણ સંપન્ન થયેલો અને ગૃહસ્થાશ્રમને સેવતો માણસ ચારિત્ર મોહનીયરૂપ પાપકર્મથી છુટો થાય છે.

ભાવાર્થઃ—જે માણસ યથાર્થ રીતે સામાન્ય ગૃહસ્થ ધર્મ, અને વિશેષ ગૃહસ્થ ધર્મ પાળે છે, અને ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહે છે, તે માણસ ચારિત્રને અંતરાય કરનાર ચારિત્ર મોહનીય કર્મથી છુટે છે, એટલે ધીમે ધીમે તેવો મનુષ્ય ચારિત્ર લેવાને યોગ્ય થાય છે. સામાન્યગૃહસ્થધર્મ વિશેષગૃહસ્થધર્મને વાસ્તે તૈયારી રૂપ છે, અને વિશેષ ગૃહસ્થધર્મ ચારિત્રને વાસ્તે તૈયારી રૂપ છે. જે મહાવ્રતો યતિ પાળે છે, તે વ્રતો પાળવાને પોતે સમર્થ થાય માટે ગૃહસ્થાશ્રમમાં શ્રાવક અણુવ્રતો પાળે છે; અને મહાવ્રતનો આધકારી થતો જાય છે, હવે તે ચારિત્રને અંતરાય કરનાર કર્મથી આત્મા શી રીતે મુક્ત થાય તે બાબત શાસ્ત્રકારજ જણાવે છેઃ—

सदाज्ञाराधनयोगाद्भावशुद्धेर्नियोगतः ॥
उपायसंप्रवृत्तेश्च सम्यक्चारित्ररागतः ॥ २ ॥

અર્થઃ—ભગવાનની શુભ આજ્ઞાનું આરાધન કરવાથી થયેલી ભાવશુદ્ધિથી, અને સમ્યક્ ચારિત્ર ઉપર અનુરાગથી અને તેના સાધનોમાં પ્રવૃત્તિ કરવાથી માણસ ચારિત્ર મોહનીયકર્મથી મુક્ત થાય છે.

ભાવાર્થઃ—બીજા તથા ત્રીજા પ્રકરણમાં આપણે વિચારી ગયા કે જે માણસ યતિધર્મ પાળવાને અસમર્થ હોય તેણે સામાન્ય અને વિશેષગૃહસ્થધર્મ પાળવો એવી ભગવાનની આજ્ઞા છે. આ પ્રમાણે

વર્તવાથી ભાવશુદ્ધિ થાય છે, એટલે મન નિર્મળ બને છે. તેમજ બીજે સ્થળે વિચારી ગયા છીએ કે શ્રાવક યતિધર્મ પાળવાને અશક્ત હોય તો પણ યતિપણાનો ભાવ રાખવો. જે પોતાથી બની શકે તેવુ હોય તેમાં પ્રવૃત્તિ કરવી, અને જે પોતાનાથી ન બને તેવું હોય તે કરવાનો સમય સમીપ આવે એવી ભાવના ભાવવી. આ રીતે સમ્યક્ ચારિત્રમાં ભાવ રાખવાથી તેના કારણભૂત જે વિશેષગૃહસ્થ-ધર્મ અથવા પાંચ અણુવ્રત, ત્રણ ગુણવ્રત અને ચાર શિક્ષાવ્રત એ રીતે બારવ્રત પાળવાને તે દોરાય છે. આ પ્રમાણે મનની શુદ્ધતાથી, અને અણુવ્રત પાળવાથી ચારિત્રમોહનીયકર્મનો ક્ષય થાય છે. જ્યારે તે ચારિત્રને અંતરાય કરનાર કર્મથી છુટો થાય છે ત્યારે અણુવ્રતને બદલે મહાવ્રત ગ્રહણ કરવાને લાયક થાય છે. તેજ બાબત આ ગ્રન્થ જણાવે છે

विशुद्धं सदनुष्टानं स्तोकमप्यर्हतां मतम् ॥
तत्त्वेन तेन च प्रत्याख्यानं ज्ञात्वा सुबह्वपि ॥३॥ इति ॥

અર્થ—શુદ્ધ સારી ક્રિયા અલ્પ છતા, પણ અર્હદ્ ભગવાન્ તેની પ્રસશા કરે છે, કારણ કે તેથી તત્ત્વથી પ્રત્યાખ્યાનનું સ્વરૂપ સમજીને બહુ કરવાનો પણ વિચાર થાય છે.

ભાવાર્થ—શુભ ધર્માદિકનું અનુષ્ઠાન જે અતિચાર વિના પાળવામાં આવે છે. તે થોડુ હોય તો પણ અરિહંત ભગવાનને માન્ય છે. એટલે અતિચાર સહિત વિશેષ અનુષ્ઠાન કરતા અતિચાર રહિત થોડુ અનુષ્ઠાન ઉત્તમ છે

જે માણસ થોડુ પણ પ્રત્યાખ્યાન ભાવસહિત કરે છે, તે તેનુ સ્વરૂપ, હેતુ, ફળ વગેરે સમજી શકે છે, અને વિશેષ પ્રત્યાખ્યાન કરવાને લાયક થાય છે આ રીતે જે શ્રાવક પાચ અણુવ્રત વગેરે ભાવ સહિત આદરે છે, અને અતિચાર ન લાગે તેવી રીતે પાળે છે તે શ્રાવક મહાવ્રત પાળવાને લાયક બને છે, કારણ કે પ્રત્યાખ્યાનથી નવાં કર્મ અટકે છે, આશ્રવનો નિરોધ થાય છે, તે તે સારી રીતે સમજે છે અને તેથી મોટાં પ્રત્યાખ્યાન લેવા તત્પર થાય છે.

इति विशेषतो गृहस्थधर्म उक्तः

सांप्रतं यतिधर्मावसर इति यतिमनुवर्णयिष्याम इति ॥

અર્થઃ—આ પ્રમાણે **વિશેષથી ગૃહસ્થધર્મનું** વર્ણન કરવામાં આવ્યું, હવે **યતિધર્મ** કહેવાનો અવસર જાણી યતિધર્મનું વર્ણન કરીશું, એમ શાસ્ત્રકાર કહે છે.

अर्हो अर्हत्समीपे विधिमव्रजितो यतिरिति ॥

અર્થઃ—યોગ્ય અધિકારીએ યોગ્ય પુરૂષ પાસે દીક્ષા લીધી હોય તે યતિ કહેવાય.

ભાવાર્થઃ—દીક્ષા લેવાને યોગ્ય પુરૂષ, દીક્ષા આપવાને યોગ્ય પુરૂષ પાસે, દીક્ષાની યોગ્યવિધિ વડે દીક્ષા ગ્રહણ કરે ત્યારે તે દીક્ષિત પુરૂષ યતિ કહેવાય છે. આમા જે યોગ્યના બાબત કહ્યું છે તે યોગ્યના કેવા પ્રકારની હોવી જોઈએ તે ગ્રન્થકારજ જણાવે છે.

अथ प्रव्रज्यार्हः, आर्यदेशोत्पन्नः, विशिष्टजातिकुलान्वितः, क्षीणप्रायःकर्ममलः, ततएव विमलबुद्धिः, दुर्लभं मानुष्यं जन्म मरणनिमित्तं, संपदश्चपलाः, विषया दुःखहेतवः, संयोगे वियोगः, प्रतिक्षणं मरणं, दारुणो विपाकः, इत्यवगतसंसारनैर्गुण्यः तत एव तद्विरक्तः, प्रतनुकषायः, अल्पहास्यादिः कृतज्ञः विनीतः, प्रागपि राजामात्यपौरजनबहुमतः, अद्रोहकारी, कल्याणाङ्गः, श्राद्धः, स्थिरः, समुपसंपन्नश्चेति

અર્થઃ—દીક્ષા લેવાને કોણ ખરો અધિકારી છે તે પ્રથમ જાણવું જરૂરનું છે. માટે દીક્ષા લેવા આવનારના ગુણનું વર્ણન કરવામાં આવે છે. ૧. આર્ય દેશમાં ઉત્પન્ન થયેલો. ૨. ઉચ્ચ જાતિ અને કુળવાળો. ૩. ઘણે ભાગે જેના કર્મરૂપ મળ ક્ષય પામ્યો છે તેવો. ૪. અને તેથી નિર્મળ બુદ્ધિવાળો. ૫. મનુષ્યપણું દુર્લભ છે, જન્મ એ મરણનું નિમિત્ત છે, સંપત્તિ

ચંચળ છે, ઇન્દ્રિયોના વિષયો દુઃખના કારણભૂત છે, સંયોગમાં વિયોગ રહેલો છે, મરણ ક્ષણે ક્ષણે થયાંજ કરે છે. કર્મના ફળ ભયંકર છે, આ પ્રકારે સંસારની અસારતા જાણનારો. ૬. અને તેથી સંસાર ઉપર વૈરાગ્ય ભાવ ધારણ કરનાર. ૭. અલ્પકષાયવાળો. ૮. હાસ્ય વગેરે છ નોકષાય જેના અલ્પ છે તેવો. ૯. કૃતજ્ઞ (કરેલા ગુણને જાણનાર). ૧૦. વિનયવંત. ૧૧. દીક્ષા લીધા પહેલાં પણ રાજા, પ્રધાન અને શહેરના લોકોમા પ્રતિષ્ઠા પામેલો. ૧૨. કોઇનો દ્રોહ-નહિ કરનાર ૧૩. કલ્યાણકારી અંગવાળો (પાંચે ઇન્દ્રિયો સહિત, તેમજ ભવ્ય મુખાકૃતિવાળો). ૧૪. શ્રદ્ધાવંત. ૧૫. સ્થિર–(વિઘ્ન આવતા આરંભેલું કાર્ય મુકી ન દે તેવો.) ૧૬. અને દીક્ષા લેવાને ગુરૂ સમીપે આવેલો. આવા સોળ ગુણવાળો હોય તે દીક્ષા લેવાને યોગ્ય અધિકારી જાણવો.

ભાવાર્થ:—જૈનધર્મમા પાત્ર ભેદે બે વિભાગ પાડેલા છે, એક શ્રાવક અને બીજો યતિ દીક્ષા ગ્રહણ કરે તે યતિ

યતિવ્રત પાળવુ એ અસ્રાની ધાર જેવા દુર્ગમ માર્ગપર ચાલવા બરાબર છે સંયમનો ભાર વહન કરવો, બ્રહ્મચર્ય પાળવું, પરને ઉપદેશ આપવા, દેશોદેશ વિચરવુ, તાઢ તડકા સહન કરવા, પરિષહ ખમવા, જ્ઞાનનો અભ્યાસ કરવો, અને તપ આદરવુ, આ વગેરે અનેક વિષમ કાર્યો યતિને કરવાના છે, માટે જે તેવા પદને વાસ્તે લાયક હોય તેણે તે પદ ગ્રહણ કરવુ. તેવો માણસ સાધુપણાને શોભાવે છે, અને પોતાના આત્માનુ કલ્યાણ કરે છે સંસારની જોખમદારીનો, તેનાથી સ્વતંત્ર થવાને નહિ, પણ સંયમની ભારે જોખમદારી સહન કરવાને તેણે ત્યાગ કરવો જોઇએ તેટલા વાસ્તેજ ગ્રન્થકાર સોળ વિશેષણો આપી દીક્ષા લેવાને કયો પુરૂષ યોગ્ય છે, તે જણાવે છે આ સોળમાના કેટલાક ગુણો સહેલથી સમજાય તેવા છે માટે તેમનું નામ માત્ર જણાવીશ અને બાકીના ઉપર જે કાંઈ લખવું ઘટશે તે અત્રે વર્ણવીશ.

૧. આર્યદેશમાં તે જન્મેલો હોવો જોઇએ. ટીકાકાર જણાવે છે કે મગધ વગેરે સાડી પચીસ દેશને આર્ય દેશમાં ગણવા જોઇએ. એ વાત કાળને અનુસરી ઉચિત હતી, પણ તે ક્ષેત્રની મર્યાદા હાલ રહી નથી; માટે આર્ય કોને કહેવો, અને અનાર્ય કોને કહેવો તેની વચ્ચે હદ બાંધવી અશક્ય લાગે છે; જ્યાં જે લોકો માંસમદિરાનુ ભક્ષણ ન કરતા હોય, વેશ્યાગમન ન કરતા હોય, ચોરી ન કરતા હોય, જુગટું ન રમતા હોય, પુનર્જન્મ અને કર્મના નિયમને, અને આત્માના અસ્તિત્વને માનતા હોય તે લોકો જ્યાં જ્યાં વસતા હોય તે દેશને **આર્ય** કહેવો, અને તેથી વિરુદ્ધ ગુણવાળા જ્યાં વાસ કરતા હોય તેવા દેશને **અનાર્ય** કહેવો એમ આ લેખકને લાગે છે; તત્ત્વ તો જ્ઞાની જાણે.

૨. દીક્ષા ગ્રહણ કરનાર વિશિષ્ટ જાતિ કુળવાળો હોવો જોઇએ. જેનો માતાનો તેમજ પિતાનો પક્ષ ઉચ્ચકુળ તથા જાતિવાળા હોય તેવો માણસ વિશિષ્ટ કુળજાતિવાળો કહેવાય છે; ઉચ્ચ કુળ અને ઉચ્ચ જાતિમાં પ્રાયઃ ઉદારતા દાક્ષિણ્યતા વગેરે ઉચ્ચ ગુણો સ્વાભાવિક હોય છે, તે ગુણો પણ તેનામાં હોય એમ માનીને આ વિશેષણ આપવામાં આવ્યુ છે.

૩. જ્ઞાનાવરણીય, મોહનીય વગેરે કર્મ જેના ઘણે ભાગે ક્ષય પામ્યા છે, અને તેથી કરીને જેણે જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું હોય, અને તેના રાગદ્વેષ ઘટી ગયા હોય તેવો માણસ આ કામને વાસ્તે વધારે લાયક ઠરી શકે.

૪. જેનામા જ્ઞાન હોય, અને જેનામાથી રાગ દ્વેષ ઓછા થયા હોય તેની બુદ્ધિ પણ નિર્મળ થાય છે. જ્ઞાનથી બુદ્ધિ નિર્મળ થાય છે, તેટલુંજ નહિ પણ મનને ઉદ્વેગ કરનાર રાગ દ્વેષ નાશ પામવાથી મન શાંત થાય છે, અને આત્મ જ્યોતિના પ્રકાશથી તે વિશુદ્ધ થાય છે. આવી રીતે જેનાં મન તથા બુદ્ધિ નિર્મળ થયાં છે, તે દીક્ષાને વાસ્તે લાયક છે.

૫. તેણે સંસારની અસારતા અનુભવેલી હોવી જોઇએ. આ સંસારની અસારતા માણસો બે પ્રકારે શિખે છે, **અનુભવથી** અને

ઉપદેશથી; ઉપદેશથી શિખનારા તો પૂર્વભવના સમ્કારી વિરલા માલૂમ પડે છે, પણ ઘણે ભાગે કડવો અનુભવ મેળવીને માણસ શિખે છે, જેણે ગૃહસ્થાશ્રમ સેવ્યો હોય, અને ઇન્દ્રિયોના સુખોની અસારતા અને અનિત્યતા અનુભવી હોય તે વિશેષ વૈરાગ્યવાન્ થઇ શકે. જગતના ઉદ્ધાર અર્થે જ્યારે મહાન્ પુરૂષો જન્મે છે, ત્યારે તેઓ બાળપણમાથી સાધુપણું ગ્રહણ કરી શકે, પણ સામાન્ય રીતતો એજ છે કે જેણે સંસારનો અનુભવ લીધો હોય, અને સંસારના પદાર્થો અસાર અને ક્ષણભંગુર છે, અને શાસ્વત સુખ આપી શકે તેમ નથી, તેમ ઉપદેશથી તેમજ અનુભવથી જાણ્યુ તેજ માણસ વૈરાગ્ય ધારણ કરી શકે અને દીક્ષા લેઇ શકે તેટલા માટેજ લખ્યુ છે કે મનુષ્યપણુ દુલર્ભ છે, જન્મનારને વાસ્તે મરણ નિશ્ચિત છે, સઘળા પ્રકારની સંપત્તિઓ વિજળીના ચમકારાની પેઠે ક્ષણિક છે, ઇન્દ્રિયોના વિષયો, સુખ રૂપ જણાવા છતા અતે દુ ખથી ભરપૂર છે, સંયોગમા વિયોગનો ભય છે, ક્ષણે ક્ષણે અવીચિ મરણ થાય છે, અને દુષ્ટ કર્મના ફળ ભયકર છે, આ સર્વનો દીક્ષા લેનાર પુરૂષને અનુભવ થયેલો હોવો જોઇએ કેવળ શાસ્ત્રથી તે જાણેલુ હોવુ જોઇએ નહિ, પણ અનુભવની જરૂર છે. આ અનુભવ જ્ઞાનને વિવેક કહેવામા આવે છે, નિત્ય અને અનિત્ય વસ્તુ વચ્ચેના ભેદનુ જ્ઞાન તે વિવેક છે. એક વાર ખરો વિવેક જાગૃત થતા નસારનુ સ્વરૂપજ તેને બદલાયેલુ ભાસે છે, ભલેને તે સસાર વ્યવહારમા જોડાય, પણ સમારના પદાર્થો પર એક પ્રકારની ઉદાસીનતા છવાયેલી તેને જણાય છે અને પદાર્થોનુ મોહકપણું તેને લાગતું નથી. વસ્તુઓ ઉપરથી મૂર્ચ્છા ઉતરી જાય છે, અને પછી

૬ તેમના ઉપર વૈરાગ્ય આવે છે; આ વૈરાગ્ય તે ખરો વૈરાગ્ય છે, આ વૈરાગ્યવાન્ મનુષ્ય કદાપિ બાહ્ય પદાર્થોથી લેપાતો નથી, આત્મા સિવાયના અન્ય સર્વ પદાર્થો અનિત્ય છે એવા અનુભવ જ્ઞાનથી ઉત્પન્ન થયેલો **જ્ઞાન ગર્ભિત વૈરાગ્ય** કદાપિ નાશ પામતો નથી; અને તેવો માણસ સાધુપણાને આભૂષણરૂપ થાય છે

૭. ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ દીક્ષા લેનારમાં ઓછા પ્રમાણમાં હોવા ઘટે છે. અનંતાનુબંધી કષાયને વાસ્તે તો તેના હૃદયમાં સ્થાન હોવું જોઇએ નહિ; કારણકે તે જેનામા હોય તે દીક્ષાની પવિત્ર પદવીને કલંકિત કરે.

૮. હાસ્યાદિ ૭ દુર્ગુણો પણ અલ્પ પ્રમાણમાં હોવા જોઇએ. તેમનાં નામ નીચે પ્રમાણે છે. હાસ્ય, રતિ, અરતિ, ભીતિ, જુગુપ્સા અને શોક તે ૭ દુર્ગુણો પણ ઓછાં કરવાં જોઇએ છે.

૯. તે કૃતઘ્ન હોવો જોઈએ: કોઇએ કરેલો ઉપકાર તેણે ભુલવો જોઈએ નહિ. બીજા બધાં દુર્ગુણો કરતાં આ દુર્ગુણ બહુ મોટો છે. કહ્યુ છે કે "ચોરી, વ્યભિચાર, ખુન જેવાં પાપો વાસ્તે પણ ઋષિમુનિઓએ પ્રાયશ્ચિત બનાવ્યા છે, પણ **કૃતઘ્નપણાના** દોષ માટે કોઇ પણ પ્રકારનુ પ્રાયશ્ચિત છેજ નહિ. જે કરેલો ઉપકાર ભુલી જાય છે તે મોટામાં મોટો પાપી છે" માટે જે ગુરૂ પાસે જ્ઞાન મળ્યુ હોય અથવા જેનાથી ગુણની પ્રાપ્તિ થઇ હોય તેમને કદી વિસરવા જોઇએ નહિ, આવા ગુણવાળો દીક્ષાનો અધિકારી જાણવો.

૧૦. વિનયવત તેણે થવુ જોઈએ. જૈનધર્મ વિનયને, ગુરૂપાદ શુશ્રૂષાને મુખ્ય પદ આપે છે અને તે વાસ્તવિકજ છે **विनयमूलो धम्मो** ધર્મનુ મૂળ **વિનય** છે. જે માણસમાં વિનય નથી, પોતાના કરતા અધિક જ્ઞાન તથા ગુણવાળાને જે માન આપી શકતો નથી, અને જે પોતાના અલ્પ જ્ઞાનને સર્વજ્ઞપણારૂપ માને છે, તે માણસ કદાપિ વિશેષ જ્ઞાન તથા ગુણ મેળવી શકતો નથી ચાંડાળનો વિનય કરવાથીજ શ્રેણીકરાજા બે વિદ્યા તેની પાસેથી શિખ્યા હતા, એ શાસ્ત્રનુ દૃષ્ટાંત પણ વિનયની મહત્વતાજ સૂચવે છે. માટે જ્ઞાન મેળવવાનો ઉત્તમ માર્ગ જે વિનય તે દીક્ષા લેનારમા હોવો જોઈએ છે

૧૧. દીક્ષા ગ્રહણ કરતાં પહેલાં પણ તે ઉત્તમ ચારિત્ર-વર્તનવાળો હોવો જોઈએ, બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો પોતાના ગુણથી તે લોકપ્રિય હોય જોઈએ; તેવા ગુણવાળો પોતાના ઉપદેશની છાપ બીજાપર સારી પાડી શકે છે; પણ જે વિષયી હોય, દુરાચારી હોય, નાલાયકજ હોય, તેવો મનુષ્ય એકદમ દીક્ષા ગ્રહણ કરે તો લોકોને તેને વાસ્તે

જોઈએ તેવો પૂજ્યભાવ હૃદયમા ઉત્પન્ન થતો નથી અને સામાન્ય રીતે લોકો તેના ઉપદેશથી વિમુખ રહે છે, તે પરંતુ તેમજ પોતાનુ હિત યથાર્થ સાધી શકતો નથી.

૧૨ કોઇનો દ્રોહ ન કરે તેવો તે હોવો જોઇએ, 'વિશ્વાસઘાતી મહાપાપી એ કહેવત સર્વત્ર જાહેર છે, માટે જે માણસમા તે અવગુણ હોય તે દીક્ષાને લાયક નથી, વિશ્વાસનો ઘાત કરનાર ઉપર કોઈ વિશ્વાસ રાખતું નથી; અને તે નિન્દાપાત્ર થાય છે

૧૩ પાચે ઇન્દ્રિઓ સહીત અને ભવ્ય મુખાકૃતિવાળો હોવો જોઇએ, આ જો કે તેના હાથમા નથી તોપણ તેવી ખોડવાળો શાસનમા પ્રભાવિક થઇ શકતો નથી; અને તેવા પુરૂપને આચાર્યપદ ન આપવુ એવી શાસ્ત્રની આજ્ઞા છે

૧૪. ધર્મમા તે શ્રદ્ધાવાળો હોવો જોઈએ, કારણ કે ધર્મ તરફ શ્રદ્ધા ન હોય, અને ઉદર પોષણ અર્થે યતિવ્રત ધારણ કરે તો તે સ્વ તથા પરહિત સાધી શકતો નથી, અને ધર્મનો ફેલાવો કરી શકતો નથી.

૧૫. પોતે જે કામનો આરભ કર્યો હોય તેમા ગમે તેટલા વિઘ્નો આવે છતા, પોતાના નિશ્ચયથી ડગે નહિ, તેવી સ્થિરતા તેનામાં હોવી જોઇએ આ ગુણ બહુજ અમૂલ્ય છે ઘણીવાર એમ બને છે કે માણસોને સસારમા મળી આવતા કેટલાક અનિષ્ટ સંજોગોથી વૈરાગ્ય આવે છે, પણ તે વૈરાગ્ય ક્ષણિક છે, અને કાળ જતા, તેમજ અનિષ્ટ સજોગો નાશ પામતા તે વૈરાગ્ય અદૃશ્ય થતો જાય છે, અને પછી સયમ તે બેડીરૂપ ભાસે છે તો તેવુ પરિણામ નવા દીક્ષા લેવા આવનારના સબધમા ન બને તે માટે તેનો વૈરાગ્ય ક્ષણિક છે કે સ્થિર છે તે બાબતની દીક્ષા આપનારે તપાસ રાખવી ઘટે છે કહ્યુ છે કે,

धर्माख्याने श्मशाने च रोगिणां या मतिर्भवेत् ॥
यदि सा निश्चला बुद्धिः को न मुच्येत बन्धनात् ॥

ધર્મ શ્રવણ કરતી વખતે, સ્મશાનમા રોગી માણસને જે વિચાર થાય તે વિચાર તે બુદ્ધિ જો નિશ્ચળ રહે તો બન્ધનથી કોણ મુક્ત ન થાય?

અર્થાત્ સર્વ કોઈ બંધનથી છુટી શકે. પણ તે સ્મશાન વૈરાગ્ય છે; ખરા જ્ઞાનથી, ઉદ્દ્ભવેલો નથી, માટે ગ્રહણ કરેલું વ્રત પાળવાની સ્થિરતા તેનામા છે કે નહિ તેવો દીક્ષા આપનારે ખાસ વિચાર કરવો.

૧૬ ગુરૂ પાસે દીક્ષા લેવાને આવેલો હોવો જોઈએ. ગુરૂએ શિષ્યની શોધમા કરવું નહિ; પણ શિષ્યોએ ગુરૂને શોધી કાઢવા ઘટે છે. જેણે ખરો વૈરાગ્ય થયો હશે તે નિરંતર યોગ્ય ગુરૂની શોધ કરી પોતાનુ સર્વસ્વ તેને સ્વાપર્ણ કરશે; અને ગુરૂ આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તશે.

તે દીક્ષા ગ્રહણ કરનાર પુરૂષ ગુરૂ તરફ અત્યંત ભક્તિવાળો હોવો જોઈએ. આટલા ગુણ જેનામાં હોય તે દીક્ષા લેવાને સંપૂર્ણ રીતે અધિકારી છે

હવે દીક્ષા આપનારમા ખાસ કયા ગુણોની યોગ્યતા હોવી જોઈએ તે શાસ્ત્રાકાર લખે છે —

गुरुपदार्हस्त्वित्थंभूत एव; विधित्प्रातिपन्नप्रव्रज्यः, समुपासितगुरुकुलः, अस्खलितशीलः सम्यगधीतागमः, तत एव विमलतरबोधात्तत्त्ववेदी, उपशान्तः, प्रवचनवत्सलः सत्त्वहितरतः, आदेयः, अनुवर्तकः, गम्भीरः आविपादी, उपशमलब्ध्यादिसंपन्नः प्रवचनार्थवक्ता, स्वगुर्वनुज्ञातगुरुपदश्चेति ॥

અર્થ:—ગુરૂપદને લાયક આવા ગુણવાળો હોય—

૧. વિધિ પ્રમાણે દીક્ષા અંગીકાર કરનાર. ૨. ગુરૂ કુળની સમ્યગ્ રીતે ઉપાસના કરનાર. ૩. અખંડ શીલ પાળનાર. ૪. આગમોનો સમ્યક્ પ્રકારે અભ્યાસ કરનાર. ૫. તેથી નિર્મળ બોધને લીધે તત્ત્વનો જાણકાર. ૬ ઉપશાંત. ૭. સંઘનું હિત કરવા તત્પર. ૮. પ્રાણી માત્રનું કલ્યાણ કરવામાં મશગુલ. ૯. જેનું વચન સર્વ માન્ય રાખે તેવો. ૧૦. ગુણી પુરૂષોને અનુસરી વર્તનારો. ૧૧. ગંભીર. ૧૨. વિષાદ (શોક) રહિત. ૧૩. ઉપશમ લબ્ધિવાળો. ૧૪.

સિદ્ધાતના અર્થનો ઉપદેશ આપનાર. ૧૫. અને ગુરૂ પાસેથી ગુરૂપદ મેળવનાર. આ પંદર ગુણ દીક્ષા આપનારમા હોવા જોઇએ.

ભાવાર્થ—દીક્ષા આપનાર ગુરૂમા ઉપર જણાવેલા પદર ગુણ હોવા જોઇએ, કારણ કે જો ગુરૂમા તથાપ્રકારના ગુણનો અભાવ હોય તો શિષ્યમા તે ગુણના બીજ ગુરૂ રોપી શકે નહિ 'બાપ તેવા બેટા, અને ગુરૂ તેવા ચેલા' એ કહેવત ભુલવી જોઇતી નથી. વળી 'જેનો નાયક આધળો તેનુ લશ્કર કુવામા' એ ઉક્તિમા રહેલુ સત્ય પણ ગુરૂમા ઉચ્ચ ગુણની આવશ્યકતા સિદ્ધ કરે છે

૧. ગુરૂ વિધિસહિત દીક્ષા લેનાર હોવા જોઇએ. આગળ વિધિ કહેવામા આવશે તે યોગ્યવિધિ પ્રમાણે તેણે દીક્ષા લીધી હોય તોજ તે વિધિ સહિત અન્યને દીક્ષા આપવા યોગ્ય થઇ શકે અર્થાત્ શુદ્ધ ગુરૂ પરપરાએ દીક્ષા પામેલા પાસે દીક્ષા લેવી. પણ ગુરૂ પાસે દીક્ષા લીધા સિવાય, પોતાની મેળે યતિ વસ્ત્ર ધારણ કરી બેઠો હોય તેવાની પાસે દીક્ષા ગ્રહણ ન કરવી

૨ ગુરૂ કુળમા તે રહેલો હોવો જોઇએ જે ગુરુની સાથે રહ્યો હોય તે સાધુ પોતાના સપ્રદાયના આચાર વિચાર બરાબર સમજતો હોય, માટે તેની પાસે દીક્ષા લેવી ઘટે છે

૩. જ્યારથી તેણે દીક્ષા લીધી હોય ત્યારથી પાચમાથી એક પણ વ્રતનો જેણે ભગ ન કર્યો હોય, તેવા ગુરુ પાસે દીક્ષા લેવી, કારણકે જેણે વ્રતનો ભગ કર્યો હોય, તેવા સાધુ ચેલા ઉપર પોતાના વર્તનની સારી છાપ પાડી શકે નહિ.

૪ સૂત્ર તેના અર્થ તથા ક્રિયાને જાણનાર ગુરુની સેવા કરીને તીર્થંકરે બોધ કરેલા સિદ્ધાતો સપૂર્ણ રીતે જે સમજ્યો છે તેવા સાધુ પાસે દીક્ષા લેવી કારણકે જે જ્ઞાની છે તેજ પ્રરૂપ પોતાના સ-બધમા આવતા પુરુષોને જ્ઞાની બનાવી શકે

૫ શાસ્ત્રનો સમ્યક્ પ્રકારે અભ્યાસ કરવાથી જેને બહુ સારુ જ્ઞાન થયેલુ છે તે તત્ત્વોને સારી રીતે સમજી શકે છે, અને પ્રરૂપી પણ શકે છે માટે તેવા જ્ઞાની ગુરુ પાસે દીક્ષા ગ્રહણ કરવી

૧૧. તે ગભીર હોવો જોઇએ. જો ગભીર હૃદયનો સાધુ ન હોય, અને કોઇએ પ્રાયશ્ચિત્ત નિમિત્તે કહેલી પોતાની છાનીવાત બીજા આગળ પ્રકટ કરે તો તેમા આપઘાત વગેરે મહા અનર્થ થવાનો સભવ રહે છે, વળી સુખ દુ ખ વખતે તેણે ફુલાઇ જવુ તેમજ અતિ ખિન્ન થવુ જોઇતું નથી, પણ તે સર્વ ક્ષણિક છે એમ વિચારી મનનુ સમતોલપણું જાળવી રાખવુ જોઇએ.

૧૨. વિષાદ રહિત હોવો જોઇએ. પરિસહ સહન કરતાં તેના મનમાં વિષાદ ઉત્પન્ન ન થવો જોઇએ, તેમજ વ્રત પાળવામાં જોઇતું ધૈર્ય તેનામા હોવું જોઇએ, વળી તેનો ચ્હેરો તથા તેનું મન સદા પ્રફુલ્લિત હોવા જોઇએ આત્મમાર્ગમા જે પુરૂષો આગળ ચઢેલા છે તેઓનાં મુખ ઉપર નિરતર આનદની ઉર્મિઓ ઉછળવી જોઇએ આ તેની એક ખાસ નિશાની છે જેના મનમા નિરતર ચિતા અને ઉદ્વેગ છે, તે ગમે તેવો વિદ્વાન્ હોય તો પણ તેની વિદ્વતા તેને પરિણમી નથી એમ કહેવામા અતિશયોક્તિ નથી; આત્માનો સ્વભાવજ **આનંદ** છે, અને તે આત્મા તે હુ છુ, તો પછી બહારની ઉપાધિઓ અને સજોગો ગમે તેવા વિપરીત અને પ્રતિકૂળ હોય છતા આત્મિક આનદમાં ભગ થવો જોઇતો નથી. સહનશીળતાથી સુખ દુઃખ ભોગવવા જોઇએ, માટે ગુરૂ વિષાદ રહિત હોવો જોઇએ

૧૩. બીજાને શાત પમાડવાનો ગુણ ગુરૂમા હોવો ઘટે છે જે શાત હોય તે બીજાને શાત કરી શકે, માટે ગુરૂ શાત, અને અલ્પકષાયવાળા હોવા જોઇએ.

૧૪ ગુરૂ કેવળ શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરનાર નહિ પણ તેનો બીજાને બોધ કરનાર હોવા જોઇએ આ જગતમા એવા ઘણા માલૂમ પડે છે કે જેઓ ઘણી બાબતો જાણતા હોય, પણ તે જ્ઞાનના ગર્વિષ્ટ હોય છે, અને બીજાને પોતાના જ્ઞાનનો લાભ આપતા નથી, અને તે જ્ઞાનનો ઉપયોગ જો કરે તો તે વાદવિવાદમાજ કરે છે, માટે તેવા મનુષ્યો ગુરૂપણાને લાયક નથી. જે માણસ જ્ઞાન મેળવે છે, તેનો જેમ બીજાઓના હિતને સારૂ બોધ આપવામા સદુપયોગ કરે છે,

તેમ તે વધારે જ્ઞાનનો અધિકારી થાય છે. માટે જ્ઞાનને સંતાડી નહિ રાખતાં તેનો બોધ બીજાને આપવો એ પણ ગુરૂનું લક્ષણ હોવું જોઇએ.

૧૫. પોતાના ગચ્છનાયકે તેને ગુરૂપદ આચાર્યપદ આપેલું હોવું જોઇએ. એટલે પોતાની મેળે કોઇ આચાર્ય પદ લેઈ બેસે તો તે માન્ય થઇ શકે નહિ, એમ ટીકાકારનો કહેવાનો આશય છે. આ રીતે દીક્ષા આપનારના પંદર ગુણનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. દીક્ષા લે-નારના સોળ ગુણ તથા દીક્ષા આપનારના પદર ગુણ જે કહેવામાં આવ્યા તે ઉત્સર્ગ માર્ગ છે, પણ એવા ગુરૂ અને એવા શિષ્યનો સંગમ થવો દુર્લભ છે, માટે શાસ્ત્રકાર આ સબંધમાં અપવાદ માર્ગ બતાવે છે.

पादार्द्धगुणहीनौ मध्यमावराविति ॥

અર્થઃ—ચોથા ભાગના અને અર્ધા ભાગના ગુણરહિત હોય તે મધ્યમ અને અવર (જઘન્ય) જાણવા.

ભાવાર્થ:—પૂર્વે જે ગુણો કહ્યા તે સર્વગુણ હોય તો તો દીક્ષા આપનાર તથા લેનાર ઉત્તમ જાણવા, પણ જો તેમાંથી ચોથા ભાગના ગુણ ઓછા હોય તો મધ્યમ જાણવા અને અર્ધા ભાગનાગુણ ઓછા હોય તો જઘન્ય જાણવા. હવે આ સબંધમાં ધર્મશાસ્ત્રોમાં ભિન્ન ભિન્ન મત છે; કેટલાક કહે છે કે જો ઉપર જણાવેલા સર્વે ગુણ દીક્ષા આપનાર તથા લેનારમા હોય તોજ તેઓ દીક્ષા આપવા તથા લેવાને અધિકારી છે, વળી બીજાઓના વિચાર પ્રમાણે ઓછા ગુણ પણ મક્ષી શકે; આમ જુદા જુદા દશ વિદ્વાનોના અભિપ્રાય નીચે ટાંકવામાં આવ્યા છે અને તે પછી ગ્રંથકાર પોતાનો અભિપ્રાય જણાવે છે.

नियम एवायमिति वायुरिति

અર્થ—દીક્ષા લેનાર તથા દીક્ષા આપનારમાં ઉપર જણાવેલા સોળ તથા પંદર ગુણ અવશ્ય હોવાજ જોઇએ. એવો વાયુ નામના આચાર્યનો મત છે.

ભાવાર્થ:—ઉપર જણાવેલા સઘળા ગુણો દીક્ષા આપનાર તથા લેનારમાં હોવા જોઇએ; ચોથો ભાગ, ઓછો હોય અથવા કેવળ અર્ધા

હોય તો ચાલે નહિ એવો વાયુનામના આચાર્યનો દૃઢ મત છે તેનુ કારણ તે નીચે જણાવે છે.

समग्रगुणसाध्यस्य तदर्द्धभावेऽपि तत्सिद्ध्यसंभवादिति

અર્થ—જે સકળ ગુણથી સાધ્ય હોય તે કાર્યની સિદ્ધિનો અર્ધાગુણ હોય ત્યારે અસંભવ છે.

ભાવાર્થ:—જે કાર્ય સમગ્ર ગુણ હોય ત્યારેજ સિદ્ધ થઇ શકે તેવુ હોય તે કાર્ય અર્ધા ગુણથી, અથવા ચોથા ભાગના ઓછા ગુણ વડે થઇ શકે નહિ, જો એમ માનીએ કે તે થઇ શકે તો કારણ કાર્ય વચ્ચેના સંબંધની અવ્યવસ્થા થઈ જાય; સઘળા કારણોની સામગ્રી મળે જે કાર્ય ઉત્પન્ન થાય તે કાર્ય અર્ધા કારણોથી પણ ઉત્પન્ન થઇ શકે તો સઘળા કારણોની સામગ્રીનો કોણ ખપ કરે ? માટે અર્ધા ગુણવાળા દીક્ષા લેવાને આપવા યોગ્ય નથી

नैतदेवमिति वाल्मीकिरिति ॥

અર્થ—તે પ્રમાણે નથી એવા વાલ્મીકિનો મત છે.

ભાવાર્થ:—વાયુ નામના આચાર્યે જે મત દર્શાવ્યો તે વાસ્તવિક નથી, એવો વાલ્મીકિનો અભિપ્રાય છે, તેનુ કારણ શુ ? તે કહે છે

निर्गुणस्य कथंचिद्गुणभावोपपत्तेरिति ॥

અર્થ:—નિર્ગુણને પણ કોઇક પ્રકારે ગુણની પ્રાપ્તિનો સંભવ છે

ભાવાર્થ:—માણસ નિર્ગુણી હોય, છતા તેનામા જો યોગ્યતા હોય તો તે ગુણ પ્રાપ્ત કરી શકે તેજ રીતે યોગ્યતાવાળા દીક્ષા લેનાર અને આપનારમાં ગુણની ખામી હોય, છતા જો યોગ્યતા હોય તો યોગ્યતાના બળથી તેઓ ગુણની ન્યૂનતા દૂર કરશે. ટીકાકાર લખે છે કે ' કોઈ માણસ નિર્ગુણ હોય તો પણ વિશિષ્ટ કાર્યના કારણભૂત ગુણો પ્રથમ મેળવે છે, તેવીજ રીતે ગુણના અભાવમાં પણ વિશેષ કાર્ય થઇ શકે, તેમા વિરોધ જેવું નથી, દરિદ્રી પણ અકસ્માત રાજ્યાદિ વિભૂતિનો લાભ મેળવે છે '

अकारणमेनादिति व्यास इति.

અર્થઃ—ઉપર જણાવેલું નિષ્કારણ છે એમ વ્યાસ કહે છે.

ભાવાર્થઃ—કૃષ્ણ દ્વૈપાયન વ્યાસ કહે છે કે વાલ્મીકિએ કહેલો માર્ગ ન્યાયયુક્ત નથી. કારણકે તેમને બતાવેલું કારણ અયોગ્ય છે. અયોગ્ય કેવી રીતે છે તે જણાવે છે.

गुणमात्रासिद्धौ गुणान्तरभाव नियमाभावादिति ॥

અર્થઃ—ગુણમાત્રની અસિદ્ધિ હોય તો બીજા વિશેષ ગુણની ઉત્પત્તિ નિશ્ચે થઈ શકે નહિ.

ભાવાર્થઃ—જે મનુષ્યમાં સામાન્ય ગુણ પણ નથી તેમાં અસામાન્ય (વિશેષ) ગુણ ઉત્પન્ન થઈ શકે એ માની શકાય નહિ. કારણ કે કાર્ય કારણપૂર્વક થઈ શકે છે. કહ્યું છે કેઃ—

नाकारणं भवेत्कार्यं नान्यकारणकारणम् ॥
अन्यथा न व्यवस्था स्यात्कार्यकारणयोः क्वचित् ॥

અર્થઃ—કારણ વિના કાર્ય થઈ શકે નહિ, અને એક કાર્યનુ કારણ બીજા કાર્યના કારણ રૂપે થઈ શકે નહિ. જો એમ માનીએ તો કાર્ય કારણ વચ્ચેની વ્યવસ્થા કદાપિ ઘટી શકે નહિ. દાખલા તરીકે વસ્ત્રનું ઉપાદાન કારણ સૂત્રના તતુઓ છે; તે ઘડારૂપ અન્ય કાર્યના કારણરૂપે આવી શકે નહિ. અર્થાત્ ઘડાનુ ઉપાદાન કારણ સૂત્રના તંતુઓ થઈ શકે નહિ.

नैतदेवमिति सम्राडिति ॥

અર્થઃ—વ્યાસનું કહેવું યથાર્થ નથી એમ સમ્રાટ્ નામનો કોઈ રાજર્ષિ કહે છે.

ભાવાર્થઃ—સુગમ છે. શા કારણથી વ્યાસનું કહેવું યથાર્થ નથી તેનો ઉત્તર આપે છે.

संभवादेव श्रेयस्त्वासिद्धेरिति ॥

અર્થ—યોગ્યતાથીજ શ્રેયપણાની સિદ્ધિ થાય છે.

ભાવાર્થ:– ખરેખર યોગ્યતાથીજ કલ્યાણની પ્રાપ્તિ થાય છે, પણ યોગ્યતા વિના કેવળ ગુણથી કલ્યાણ મળતું નથી; માણસમાં ગુણ ભલે હોય પણ દીક્ષા લેવાની યોગ્યતા ન હોય તો તે આરંભેલા કાર્યમા સિદ્ધિ પામતો નથી, કારણ કે જે યોગ્ય છે તેજ અધિકારી છે, અને જે લોકો યોગ્ય નથી, તેમનો સર્વ કાર્યોમાં નિષેધ કરેલો છે, માટે યોગ્યતા–અધિકારીપણું તેજ સર્વ કાર્યોમા કલ્યાણને અર્પનાર છે. Deserve before you desire કોઈ પણ વસ્તુની તમે ઇચ્છા કરો તે પૂર્વે તે મેળવવાને તમે લાયક બનો એ કહેવત પણ આ વિષયને પુરતું અનુમોદન આપે છે.

यत्किंचिंदेतादीति नारद इति.

અર્થ—સમ્રા નું કહેવું વાસ્તવિક નથી એમ નારદ કહે છે.

ભાવાર્થ.—અર્થ સુગમ છે સમ્રાડનુ કહેવું કેમ વાસ્તવિક નથી તેનો ઉત્તર આપે છે

गुणमात्राद्गुणान्तरभावेऽप्युत्कर्षायोगादिति ॥

અર્થ—યોગ્યતા ગુણ માત્રથી બીજા ગુણોની ઉત્પત્તિ થાય તે છતા ઉત્કર્ષની પ્રાપ્તિ થાય નહિ.

ભાવાર્થ—યોગ્યતા હોય તો કેટલાક ગુણો મળી શકે, પણ કેવળ યોગ્યતાથી ઉત્કૃષ્ટ ગુણ મળી શકે નહિ. કેવળ યોગ્યતાથી સર્વ કાર્યની સિદ્ધિ થતી નથી, જો એમ ન માનીએ, અને યોગ્યતાનેજ પ્રધાન પદ આપીએ તો યોગ્યતા સર્વ મનુષ્યોમા ઘણે ભાગે પોતાની સ્થિતિ અનુસાર જણાય છે, તો સર્વ ઉત્કૃષ્ટ ગુણવાળા બને, અને કોઈ પણ સામાન્ય ગુણવાળો આ જગતમા રહે નહિ, માટે કેવળ યોગ્યતા નહિ પણ વિશિષ્ટ (ઉચ્ચ પ્રકારની) યોગ્યતા ઉત્કૃષ્ટ ગુણોને આપનારી છે એમ માનવુ છે.

सोऽप्येवमेव भवतीति वस्तुरिति ॥

અર્થ—ગુણોત્કર્ષ પણ એમને એમ થાય છે, એવો વસ્તુરાજાનો મત છે.

ભાવાર્થ:—ગુણથી ગુણની વૃદ્ધિ થાય છે. સામાન્ય ગુણમાંથી વિશેષ ગુણ થાય છે, પણ કેવળ યોગ્યતાથી ઉચ્ચ ગુણ પ્રાપ્ત થતા નથી, કારણ કે બીજ વિના વૃક્ષ ઉગે એ માનવું તે અઘટિત છે. માટે ગુણ હોય તો તે વૃદ્ધિ પામે એવો જરા વ્યાસના મતને અનુસરનારા વસુરાજાનો અભિપ્રાય છે.

अयुक्तं कार्पापणधनस्य तदन्यविटणनेऽपि ।
कोटिव्यवहारारोपणामिति क्षीरकदम्ब इति ॥

અથઃ—હલકા રૂપાના ધનમાં બીજા હલકા રૂપાના ધનનો ઉમેરો કરીએ તો પણ તે તો માલિક કોટીધ્વજ (કરોડાધિપતિ) ની ઉપમાને લાયક થાય નહિ. એવો ક્ષીરકદમ્બનો મત છે.

ભાવાર્થ:—કોઈ પાસે હલકું નાણું હોય, તેમાં બીજા હલકા નાણાનો ઉમેરો કરવામાં આવે તો હલકું નાણું વધે, પણ તેથી ઉચ્ચ પ્રકારના નાણાવાળો તે કહી શકાય નહિ. જેમ કોઈ પાસે સોમણ લોઢું હોય, તેમાં તે બીજું હજાર મણ લોઢું ઉપાર્જન કરી ભેગું કરે ત્યાં તે સોનાવાળો કહેવાય નહિ; તેમ સામાન્ય ગુણ મેળવ્યા કરે પણ તેથી ઉચ્ચ ગુણવાળો કહેવાય નહિ. કારણકે આ રીતે તો બહુ સમય પસાર થઇ જાય અને જીવિતવ્યનો અંત આવી જાય. ઉચ્ચ ગુણોતો યોગ્યતાથીજ આવી શકે એવો ક્ષીરકદમ્બક રૂષિનો અભિપ્રાય છે. નારદના અને આ ઋષિના કહેવાના શબ્દોમાં ભેદ છે, પણ અર્થમાં ભેદ જણાતો નથી.

न दोपो योग्यतायामिति विश्व इति ॥

અર્થ:—યોગ્યતાને વિષે દોષ નથી એમ વિશ્વનામનો આચાર્ય કહે છે.

ભાવાર્થ:—હલકું રૂપાનાણું માણસ ભાગ્યથી બહુજ ભેગું કરે, તો તે બહુ હલકા નાણાનો વિક્રય કરી ઉચ્ચ પ્રકારનું નાણું મેળવી શકે. કારણકે ઘણા નાના વ્યાપારીઓ પણ ભાગ્યવશથી કોટિધ્વજની

ઉપમા પામવાને લાયક બન્યા છે. ઘણા નાના ગુણોથી મોટા ગુણ ઉત્પન્ન થવાનો સંભવ છે એવો વિશ્વ નામના આચાર્યનો અભિપ્રાય છે, અને તે કેટલેક અંશે સમ્રાડના મતને મળતો આવે છે

अन्यतरवैकल्येऽपि गुण बाहुल्यमेव
सा तत्त्वतः इति सुरगुरुरिति ॥

અર્થ:—કોઈ ગુણની ખામી હોય છતા બહુ ગુણ વિદ્યમાન હોય તો તેજ ખરી રીતે યોગ્યતા છે, એવો સુર ગુરૂનો મત છે.

ભાવાર્થ:—દરેક માણસ સર્વે ગુણ સંપૂર્ણ નથી. દીક્ષા લેનાર તથા આપનારમા ભલેને કોઈ ગુણની ખામી હોય, પણ જો ગુણ બહુ હોય તો તે યોગ્યજ ગણવો. કારણકે બહુ ગુણથી તે અવગુણ સ્વયમેવ નાશ પામશે. માટે ચોથો ભાગ ઓછો હોય, અથવા અર્ધાગુણ હોય તો તેની ચિન્તા કરવી નહિ. એવો સુરગુરૂ બૃહસ્પતિનો અભિપ્રાય છે.

सर्वमुपपन्नमिति सिद्धसेन इति.

અર્થ:—જે જેને ઘટે તેણે તે આદરવું એવો સિદ્ધસેન સૂરિનો મત છે.

ભાવાર્થ:—બુદ્ધિમાન્ પુરૂષો દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ વિચારી જે યોગ્ય ધારે તે કરવુ, અર્થાત્ જો બુદ્ધિમાન્ પુરૂષોને અમુક બાબત ઠીક લાગતી હોય તો તે પ્રમાણે ચાલવામા કાંઇ બાધ નથી એવો સિદ્ધસેન નામના આચાર્યનો અભિપ્રાય છે આવી રીતે દશ અન્ય ધર્મવાળાના અભિપ્રાય જણાવી હવે શાસ્ત્રકાર પોતાનો મત દર્શાવે છે–

भवान्ति त्वल्पा अपि असाधारणगुणाः
कल्याणोत्कर्षसाधका इति ॥

અર્થ:—અસાધારણ ગુણ અલ્પ હોય તો કલ્યાણ અને ઉત્કર્ષને સાધવાવાળા છે.

ભાવાર્થ:—જે સામાન્ય મનુષ્યમાં માલૂમ પડતા નથી તે અસામાન્ય અથવા અસાધારણ ગુણ કહી શકાય. તેવા ગુણ બહુ થોડા હોય તો પણ તેઓ ઘણું કલ્યાણ સાધી શકે. કારણકે તેમનામાં બીજા ગુણોને આકર્ષવાનું સામર્થ્ય રહેલું છે; માટે પ્રથમ જે જણાવ્યુ કે ચોથા ભાગના ગુણ એવા હોય અથવા અર્ધાગુણ હોય તેવો પુરૂષ પણ યોગ્ય થઈ શકે.

આ સ્થળે વાયુ, વાલ્મીકિ, વ્યાસ, સમ્રાટ્, નારદ, વસુ અને ક્ષીરકદમ્બક, આ સાત મતવાળાએ એક બીજાના મતનુ ખંડન કર્યું છે; પણ આ ગ્રન્થકાર લખે છે કે અમે તો તટસ્થ રહ્યા છીએ; એટલે અમારે તેનુ ખંડન કરવાનો વિચાર નથી. વળી વિશ્વ, સુરગુરૂ અને સિદ્ધસેને અસાધારણ ગુણનો અનાદર કરી યોગ્યતાને અંગીકાર કરી છે તો તે યોગ્ય નથી, કારણકે કેવળ યોગ્યતાથી સર્વ કાર્યની સિદ્ધિ થવાનો અસંભવ છે. જો કોઈ તેમના શબ્દોપરથી એમ ધારે કે કેવળ યોગ્યતાનુજ પ્રતિપાદન તેઓએ કર્યું નથી, પણ અસાધારણ ગુણને પણ મુખ્યતા આપી છે તો અમારો મત પણ તેવાજ પ્રકારનો છે. આ સર્વનો સાર એ છે કે માણસમાં ભલે સર્વે ગુણ ન હોય, છતાં જો તેનામાં કેટલાક સાધારણ ગુણ હોય અને વધારે ગુણ મેળવવાની યોગ્યતા હોય તો ખરેખર તે દીક્ષા લેવાને યોગ્ય થાય છે. હવે આવો કોઈ માણસ દીક્ષા લેવા આવે તો ગુરૂએ એકદમ દીક્ષા આપી દેવી કે તેની થોડો સમય કસોટી કરવી, તેનો નિર્ણય કરતા શાસ્ત્રકાર લખે છે:-

उपस्थितस्य प्रश्नाचारकथनपरीक्षादिर्विधिरिति ।

અર્થ:—દીક્ષા લેવા આવનારને પ્રશ્ન, આચારકથન તથા પરીક્ષા કરવી વગેરે વિધિ જાણવો.

ભાવાર્થ:—પોતાની મેળે જે મનુષ્ય દીક્ષા લેવાને ગુરૂ સમીપે આવે તેની તરફ ગુરૂએ કેમ વર્તવું તે બતાવે છે. સદ્ધર્મની કથાથી જેનુ મન સસાર ઉપરથી વૈરાગ્ય પામ્યું છે એવા દીક્ષા લેવાને આતુર શિષ્યને પ્રથમ ગુરૂએ પુછવું કે, હે વત્સ ! તું કોણ છે ? તું શા કારણથી દીક્ષા લેવા ઉત્સુક થયો છે ? તેના જવાબમાં જો તે દીક્ષા

લેનાર એવો ઉત્તર આપે કે હે ભગવન્ ! હું અમુક કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલો છુ, આર્ય દેશના અમુક ભાગમા રહુ છુ, અને આ સસાર તદ્દન અસાર મને અનુભવથી જણાવાથી હુ સસાર બધનથી મુક્ત થવાને દીક્ષા ગ્રહણ કરવા ઇચ્છા રાખુ છુ, તો તે શુદ્ધ પ્રશ્ન થયો સમજવો. પછી ગુરૂએ નીચે પ્રમાણે શિષ્યને બોધ આપવો. આ દીક્ષાના માર્ગ કાયરને વાસ્તે નથી પણ શૂરવીરને વાસ્તે છે, માટે તારે વીરત્વ દેખાડવુ; પણ હીમત હારવી નહિ. જે લોકોએ વ્રત લીધા છે તે લોકોને આ ભવમાં તથા પરભવમા અનેક પ્રકારનો લાભ થાય છે, પણ આ સબધમા એક બાબત અવશ્ય બહુ મનન કરવા જેવી છે કે જીનરાજની આજ્ઞા અનુસાર વર્તન કરવામા આવે તો જેમ અનત લાભ મળે, એટલે મોક્ષ પ્રાપ્તિ થાય, તેમ જો સયમ ગ્રહણ કરી તે પ્રમાણે ન ચાલવામા આવે તો અનત દુખને ઉત્પન્ન કરવાવાળી તે આજ્ઞા થાય છે. એક માણસને કોડનો રોગ થયેલો છે, તેથી તે બહુ હેરાન થાય છે, હવે તે રોગને દૂર કરવાને ઔષધનુ ભક્ષણ કરે છે, પણ ઔષધ ભક્ષણ કરી પછી ચરી ન પાળે તો સામાન્ય રીતે ધીમે ધીમે તેનો નાશ થાત; તેના કરતા ઔષધ ખાધેલુ હોવાથી તેનો ઝટ નાશ થાય છે, તેવી રીતે કર્મરૂપ વ્યાધિનો નાશ કરવાને માણસ સંયમરૂપ ઔષધનુ પાન કરે, પણ પછી જો અસયમરૂપ અપથ્ય વસ્તુ ગ્રહણ કરે તો તે અધિક કર્મને ઉપાર્જન કરે છે એટલે દીક્ષા લીધા અગાઉ જે કર્મ તે ઉપાર્જન કરતો હતો તેના કરતાં દીક્ષા લેઈ અસંયમ માર્ગ સેવન કરવાથી વધારે કર્મ ઉપાર્જન કરે છે. આ પ્રકારે સાધુના આચારનુ તેના આગળ વર્ણન કરવુ. આ સાંભળ્યા છતા તેનુ મન

*When once the threshold of nature is reached, the confusion and vaccilation about the initiate begins to lessen, and calm decision to take their place It this decision be for good and for higher ideal, the forces of will and mentality increase enormously An occult student, if true, can never be faint nor half-hearted, nor can he retu[rn] when once he has passed the threshold.

જો ડગે નહિ એમ લાગતું હોય તો પણ તેની નિપુણ રીતે પરીક્ષા કરવી. કહ્યું છે કેઃ—

असत्याः सत्यसंकाशाः सत्याश्चासत्यसंन्निभाः
दृश्यन्ते विविधा भावास्तस्माद्युक्तं परीक्षणं ॥

કેટલાક અસત્ય પદાર્થો સત્ય જેવા ભાસે છે, અને કેટલાક સત્ય પદાર્થો અસત્ય તુલ્ય જણાય છે.

આ પ્રમાણે વિવિધ પ્રકારના તત્ત્વ જણાય છે, માટે (સત્ય શું અને અસત્ય શુ તેની) પરીક્ષા કરવી.

अतथ्यान्यपि तथ्यानि दर्शयन्त्यतिकौशलाः ॥
चित्रे निम्नोन्नतानीव चित्रकर्मविदो जनाः ॥

જેમ ચિત્ર કર્મને જાણનારાઓ (ચિતારાઓ) ચિત્ર વિષે નીચા તથા ઉંચા ભાવ દેખાડી શકે છે; તેવી રીતે કુશળ પુરૂષો અસત્ય બાબતોને પણ સાચી કરી દેખાડે છે. ચિત્રમાં કાંઇ ઉચ્ચ ભાગ તથા નીચાણવાળો ભાગ નથી, છતાં ચિતારા એવી ખુબીથી ચિતરે છે કે પ્રેક્ષકને અમુક ભાગ ઉંચો અને અમુક ભાગ નીચાણવાળો જણાય છે, તેવીજ રીતે કપટકળામાં પ્રવીણ મનુષ્યો એવો ડોળ રાખે કે જે ગુણ પોતાનામા ન હોય તે ગુણ પોતે ધરાવે છે એવું બીજા સમજે. માટે એકદમ દીક્ષા ન આપતાં પરીક્ષા કરવી તેનામાં જ્ઞાન, દર્શન, અને ચારિત્રના અંતર્ગત કેવા ભાવ વર્તે છે, તેની જુદા જુદા ઉપાયોથી પરીક્ષા કરવી. પરીક્ષાનો કાળ શાસ્ત્રકારે ૭ માસનો રાખ્યો છે. પાત્ર અપેક્ષાએ તે સમયમા ઘટાડો તથા વધારો કરી શકાય. એટલે કોઇની બાર માસ સુધી પણ પરીક્ષા કરવી પડે, અને કોઇને બે માસમાં પણ દીક્ષા આપી શકાય. પણ સામાન્ય નિયમ આ કામ સારૂ ૭ માસનો છે.

વળી ઉપધાન ન વહન કર્યું હોય તો પણ મોઢેથી સામાયિક સૂત્ર ભણાવવું. અને પાત્ર અપેક્ષાએ બીજું સૂત્ર પણ ભણાવી શકાય.

तथा गुरुजनाद्यनुज्ञेति ॥

અર્થઃ—ગુરૂજનની આજ્ઞા ગ્રહણ કરવી.

ભાવાર્થ—દીક્ષા ગ્રહણ કરનારે માતપિતા, બ્હેન, ભાઇ, સ્રી, પુત્ર વગેરેની સંમતિથી દીક્ષા લેવી એવો વિધિ છે આપણા પરમ પૂજ્ય ચોવીસમા તીર્થંકર શ્રીમન્ મહાવીર સ્વામી ભગવાને માતપિતાને દીક્ષા લેવાથી દુ:ખ થશે એવા ભયથી જ્યા સુધી તેઓ જીવતા રહ્યા ત્યાં સુધી દીક્ષા લેવાનો શબ્દ સરખો ઉચ્ચાર્યો ન હતો, અને માતપિતાના મરણ પછી પોતાના ભાઇની આજ્ઞા માગી, અને જ્યારે ભાઈએ કહ્યું કે "માતપિતાનો વિયોગ તાજોજ છે, અને તેથી હું દુ:ખી છુ, તે દુ:ખમાં આપના વિયોગથી ઉમેરો થશે, માટે હાલમાં દીક્ષા લેવાનો વિચાર માડી વાળો" ત્યારે વડિલ બંધુની આજ્ઞા પાળવાને બીજા બે વર્ષ ગૃહસ્થાશ્રમમા રહ્યા, મોટા પુરૂષ જે માર્ગે ચાલે તે પ્રમાણે બીજાઓ ચાલવાને દોરાય, તે હેતુથીજ મહાવીર ભગવાને પોતાના આચારથી લોકોને દૃષ્ટાન્ત આપ્યુ કે માતપિતા તથા સ્વજનની અનુમતિથી દીક્ષા લેવી. આ ગ્રન્થકારેજ રચેલા અષ્ટકમાં માતૃપિતૃભક્તિના અષ્ટકમા શ્રી હરિભદ્રસૂરિ લખે છે કે:—

"દીક્ષા સર્વ પ્રાણીને હિત કરનારી ગણવામાં આવેલી છે માટે જે દિક્ષા માતપિતાને ઉદ્વેગ કરાવનારી હોય તે ન્યાયયુક્ત ગણાય નહિ" માટે માતૃપિતૃ તથા સ્વજનની અનુમતિ મેળવીનેજ દીક્ષા લેવી.*

तथा गुरुनिवेदनमिति ॥

અર્થ—દીક્ષા લેનારે સર્વ બાબત ગુરૂને નિવેદન કરવી.

---

* अत्र श्रीहरिभद्रसूरिः दीक्षाप्रतिबंधकेषु मातृपितृस्वजनादिषु दीक्षामिच्छुना पुत्रेण किं कर्तव्यम् तद् वर्णयाते । दुरुपयोग संभवात्तु तन्न विशदीक्रियते । किंतु ग्रन्थकर्तुर्वचनानि टीकाकारेण भाषांतरकारेण वा त्यक्तुं न युज्यन्ते । तस्मात्तान्यत्र टिप्पण्यां लिख्यन्ते तथातथोपधायोगः । दुःस्वप्नादिकथनम् । विपर्ययलिङ्गसेवा । दैवज्ञैस्तथातथा निवेदनम् । न धर्मे माया । उभयहितमेतद् । यथाशक्तिसौविहित्यापादनम् । ग्लानौषधादिज्ञाताद्त्याग इति ।

ભાવાર્થ:—ગુરૂથી કાંઈ પણ વાત છાની રાખવી નહિ. પોતાનો આત્મા ગુરૂને સ્વાધીન કરવો. ગુરૂ કહે તે માર્ગે વર્તવું, અને ગુરૂ આજ્ઞા એજ સર્વસ્વ શિષ્યને મન હોવું જોઇએ. ગુરૂ એજ માતા, ગુરૂ એજ પિતા, ગુરૂ એજ બંધુ, ગુરૂ એજ સખા, ગુરૂ એજ વિદ્યા, ગુરૂ એજ ધન, ટુંકમાં ગુરૂ એજ સર્વસ્વ—આવો ભાવ શિષ્યે ગુરૂપ્રત્યે રાખવો જોઇએ.

अनुग्रहधियाऽभ्युपगम इति.

અર્થ:—અનુગ્રહ બુદ્ધિથી ગુરૂએ શિષ્યનો સ્વીકાર કરવો જોઇએ.

ભાવાર્થ:—આ આત્મા મારા હાથ તળે આવ્યો છે, માટે હું તેનુ કલ્યાણ કરૂ, અને તેનામાં યોગ્ય ગુણ ખીલવું એવી ઉપકાર કરવાની બુદ્ધિથી ગુરૂએ શિષ્યને અંગીકાર કરવો જોઇએ. વળી ટીકા· કારના શબ્દોમા કહીયે તો 'પોતાની પર્ષદ વધરો એ હેતુથી' શિષ્યનો સ્વીકાર કરવાનો નથી.

तथा निमित्तपरीक्षेति ॥

અર્થ:—વળી નિમિત્ત શાસ્ત્રથી તેની પરીક્ષા કરવી.

ભાવાર્થ:—ભાવી કાર્યની સૂચના કરનાર શકુનાદિ નિમિત્તથી શિષ્યની પરીક્ષા કરવી નિમિત્ત શુદ્ધિની પણ જરૂર છે.

तथा उचितकालापेक्षणमिति ॥

અર્થ:—દીક્ષા આપવાને ઉચિત કાળની અપેક્ષા રાખવી.

ભાવાર્થ:—દીક્ષા આપવાનુ શુભ મુહુર્ત જોવું. તેમાં તીથિ, નક્ષત્ર વગેરેનો અનુકુળ યોગ હોય તેવો સમય પસંદ કરવો. ગણિતવિદ્યા નામના જ્યોતિષ વિદ્યાને લગતા ગ્રન્થમાં આ સંબંધમાં કહેલુ છે કે—

ત્રણ ઉત્તરા નક્ષત્ર (એટલે ઉત્તરા ષાઢા, ઉત્તરા ભાદ્રપદ, અને ઉત્તરા ફાલ્ગુણી) અને રોહીણી એ ચાર નક્ષત્રને વિષે શિષ્યને દીક્ષા આપવી તથા ગણીપદ, અથવા વાચકપદની અનુજ્ઞા તથા મહાવ્રતની આરોપણા પણ એ તીથિમાં જાણવી. વળી દીક્ષા ગ્રહણ કરવામાં ચતુર્દશી,

પૂર્ણીમા અષ્ટમી, નવમી, ષષ્ઠી, ચતુર્થી, દ્વાદશી (બારસ) એટલી શુક્લ તથા કૃષ્ણ બે પક્ષની તિથિઓનો ત્યાગ કરી અન્ય તિથિઓ અનુકૂળ છે.

तथा उपायतः कार्यपालनमिति ॥

અર્થ—પૃથ્વીકાય વગેરેનું રક્ષણ કરે તેવો ઉપાય જણાવવો.

ભાવાર્થ—જે માણસ દીક્ષા લેવાને તત્પર થયેલો છે તે માણસ છકાયના જીવોની રક્ષા કરવા આતુર હોવો જોઇએ માટે પૃથ્વી, પાણી, તેજ, વાયુ, વનસ્પતિ અને ત્રસકાયના જીવોની રક્ષા તે કરે, તેવો અભ્યાસ પડાવવા જોઇએ કે દીક્ષા લીધા પછી તેને તે બાબત સુગમ થાય, અને દીક્ષા લીધા પછી તે પાળી શકશે કે નહિ તેની પણ ખાતરી આ રીતે થઈ શકે.

तथा भाववृद्धिकरणमिति ॥

અર્થ—વળી દીક્ષા લેવાના ભાવની વૃદ્ધિ કરવી.

ભાવાર્થ—દીક્ષાથી આવા પ્રકારનો ઉત્તમ લાભ છે, એવા વચનો કહી તેના દીક્ષા લેવાના ભાવની વૃદ્ધિ કરવી. સાધ્ય અથવા ફળ સમજ્યા વિના આ જગતમા કોઈ પણ પ્રકારની પ્રવૃત્તિ થતી નથી. માટે દીક્ષાનુ ફળ બતાવી તે ફળ મેળવવાના કારણ રૂપ દીક્ષા લેવામા તેનો ઉત્સાહ વધારવો

तथा अनन्तरानुष्ठानोपदेश इति ॥

અર્થ.—પછી કરવા યોગ્ય અનુષ્ઠાનનો ઉપદેશ આપે.

ભાવાર્થ:—દીક્ષા લીધા પછી શિષ્યે ગુરુ પ્રત્યે કેમ વર્તવુ, ધર્મક્રિયા કેમ કરવી, ગુરૂ સમીપે રહી ગુરૂની આજ્ઞા અનુસાર કેવી રીતે વર્તવું, વગેરે બાબતો જે આગળ સવિસ્તર કહેવામા આવશે તેનો બોધ પ્રથમથીજ આપવો

આમ કરવાનુ કારણ એ લાગે છે કે જો આ સર્વ સાંભળી તે દીક્ષા લેવા આવનારનુ મન ડગી જાય તો સમજવુ કે તેનામા હજુ ખરો વૈરાગ્ય જાગૃત થયેલો નથી, અને વખત જતા તે વૈરાગ્યને ઉપજાવનારા કારણો અદૃશ્ય થતા વૈરાગ્ય પણ અદૃશ્ય થઈ જવાનો ઘણે ભાગે સભવ છે, માટે આ રીતે શિષ્યની પરીક્ષા પણ કરવી

तथा शक्तितस्त्यागतपसीति ॥

અર્થઃ—શિષ્યની શક્તિ પ્રમાણે ત્યાગ તથા તપ કરાવવાં

ભાવાર્થઃ—ત્યાગ એટલે દાન. દીક્ષા લેનાર શિષ્યની શક્તિ અનુસાર સન્માર્ગમાં ધન વ્યય કરાવવો. દેવ, ગુરૂ, સંઘની ભક્તિના કાર્યમાં તેમજ જ્ઞાનના કાર્યમાં, તેમજ સ્વામી ભાઇઓનું દુઃખ દૂર કરવામાં વગેરે જે જે સન્માર્ગો લાગે તેમાં દીક્ષા લેનારે પોતાની સ્થિતિ અને શક્તિ પ્રમાણે ધનનો સદ્વ્યય કરવો. જે થોડા પણ ધનનો ત્યાગ કરી શકે નહિ, તે માણસથી અપરિગ્રહ વ્રત જે સર્વ વસ્તુના ત્યાગરૂપ છે તે કેમ પાળી શકાશે એ સંસય રહે છે. માટે ત્યાગ કરવાની બુદ્ધિ તેનામાં ઉત્તેજિત કરવી જોઇએ. તેમજ તેના શરીરની સ્થિતિ અનુસાર ઉપવાસ આબિલ આદિ તપ કરાવવો કે જેથી તેનો તેના શરીર તથા ઇન્દ્રિયો ઉપર કેટલે અંશે સંયમ છે તેની યથાર્થ ખબર પડે.

तथा क्षेत्रादिशुद्धौ वन्दनादिशुद्ध्या शीलारोपणमिति ॥

અર્થ—વળી ક્ષેત્ર વગેરેની શુદ્ધિ કરી, વન્દન આદિની શુદ્ધિથી શીળનું આરોપણ કરવું.

ભાવાર્થઃ—પ્રથમ જે સ્થળે દીક્ષા આપવાની હોય તે ભૂમિની તથા દિશાઓની શુદ્ધિ કરવી; પછી ચૈત્યવંદન તથા કાયોત્સર્ગ કરાવવાં અને પછી સાધુનો વેષ આપવો આવી રીતના સુંદર આચારથી શીળનુ આરોપણ કરવું શીળ એટલે આ સ્થળે સામાયિક સમજવું. ગુરૂએ દીક્ષા લેનારને '**કરેમિભન્તે સામાયિક**' વગેરે દંડકના પાઠ કરી દીક્ષા આપવી ક્ષેત્રશુદ્ધિથી શેરડીનું વન વગેરે જ્યા આવેલું હોય તેવી જગ્યા સમજી લેવી શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કેઃ—શેલડીનું વન, ડાંગરનુ ક્ષેત્ર, પદ્મસરોવર, ફુલવાળો વનનો ભાગ, ગભીર શબ્દ કરતું અને પ્રદક્ષિણાકારે વહેતું—જળાશય, આટલા સ્થળોની સમીપમાં દીક્ષા આપવી. પૂર્વાભિમુખ અથવા ઉત્તરાભિમુખ શિષ્યને બેસાડી દીક્ષા આપવી. અથવા જે દિશામાં કેવળજ્ઞાની વિચરતા હોય, અથવા જીનેશ્વર ભગવાનનાં ચૈત્ય આવેલાં હોય તે દિશા સંમુખ દીક્ષા લેનારનું મુખ રાખી દીક્ષા આપવી.

असङ्गतया समशत्रुमित्रता शीलमिति ॥

અર્થ—અસંગપણે (પ્રતિબન્ધ રહિતપણે) શત્રુ તથા મિત્ર પ્રતિ સમભાવ રાખવો તેનું નામ શીળ સમજવું.

ભાવાર્થ:—સંગ એટલે આસક્તિ–મમત્વ, રાગ, એટલે મારાપણાને લીધે ઉપજતો રાગદ્વેષ ત્યાગ કરી સાધુએ મિત્ર તથા શત્રુને સરખા ગણવા એટલે આ મારા સબંધના છે, માટે તેમને મિત્ર ગણવા, અને આ મારા સબધના નથી માટે તેમને શત્રુ ગણવા. આવા વિચારો સાધુએ રાખવા નહિ. તેને મન તો સર્વ સરખા હોવા જોઇએ કારણકે સર્વેમા આત્મા છે આવો જે સમાનભાવ તે શીલ સમજવુ. આ શીળતો પોતાના મનના ભાવ ઉપર આધાર રાખે છે, અને પ્રથમ કહ્યુ કે ક્ષેત્રની શુદ્ધિવડે શીળનુ આરોપણ કરવુ માટે તે શી રીતે ઘટી શકે ? તેનો પ્રત્યુત્તર શાસ્ત્રકાર આપે છેઃ—

अतोऽनुष्ठानात्तद्भावसंभव इति ॥

અર્થ.—એ અનુષ્ઠાનથી શીળના ભાવનો સંભવ છે.

ભાવાર્થ:—દ્રવ્યક્રિયા તે ભાવક્રિયાના કારણભૂત છે; અને તેથી શીળ આરોપણની ક્રિયાથી શીળના ભાવની ઉત્પત્તિ થાય છે, અને પ્રથમ જો મનમાં તેવા ભાવ હોય તો તેમા વૃદ્ધિ થાય છે માણસ સારી ક્રિયા કરવા બેસે તો સારા ભાવ ઉત્પન્ન થાય, એવુ ઘણે ભાગે બને છે. જે માણસ બીજાને દાન આપે તે વખતે ઘણે ભાગે પરનુ ભલુ કરવાની ઉદારવૃત્તિ તેનામા ખીલે છે અને જો તે વૃત્તિ પ્રથમથીજ હોય તો તેને પુષ્ટિ મળે છે બાહ્યશુદ્ધ કારણો પણ કેટલેક અંશે અંતરશુદ્ધિ રૂપ કાર્યને સહાયકારક થાય છે એ બાબત વિસરવી જોઇતી નથી.

तथा तपोयोगकारणं चेतीति ॥

અર્થ.—તે શિષ્ય પાસે તપોયોગ કરાવવો

ભાવાર્થ:—વિધિ પ્રમાણે દીક્ષા લીધેલા શિષ્ય પાસે આંબિલ, ઉપવાસ એવો તપ કરાવવો; કારણ કે તે તપ જો હદમા રહી કરાવવમાં આવે છે તો તે ઇન્દ્રિયોને મનને સ્વાધીન કરે છે અને ઇચ્છાનો રોધ થાય છે

આ રીતે યતિવ્રત ધારણ કરવાની વિધિની સમાપ્તિ કરતા ગ્રન્થકાર લખે છે કેઃ—

एवं यः शुद्धयोगेन परित्यज्यगृहाश्रमम् ॥
संयमे रमते नित्यं स यतिः परिकीर्तितः ॥ १ ॥

॥ इति ॥

અર્થ—આ રીતે જે પુરૂષ શુદ્ધ આચારથી ગૃહસ્થાશ્રમનો ત્યાગ કરી સંયમમાં નિત્ય રમે છે તે યતિ કહેવાય છે

ભાવાર્થ—यततेऽसौ यति જે પ્રયત્ન કરે તે યતિ. ધર્મ શ્રવણ કરી જે એમની રહેતો નથી, પણ ज्ञानस्यफलं विरति, જ્ઞાનનુ ફળ વિરાન છે એ સૂત્રને માન આપી જે વિરતિ ગ્રહણ કરે છે, અથવા સંયમ—ચારિત્ર ધારણ કરે છે, અને તેમાં જે આનંદ માને છે તેજ ખરો યતિ સમજવો. આજ વાતને સમર્થન કરતા શાસ્ત્રકાર બીજો શ્લોક કહે છે.—

एतत्तु संभवत्यस्य सदुपायप्रवृत्तितः ॥
अनुपायात्तु साध्यस्य सिद्धिं नेच्छन्ति पण्डिताः ॥ २ ॥

॥ इति ॥

અર્થઃ—સાચા ઉપાય વડે પ્રવૃત્તિ કરવાથી આ યતિપણું સંભવે છે. પામવા યોગ્ય પદાર્થની પ્રાપ્તિ ઉપાય સિવાય થઈ શકતી નથી.

ભાવાર્થઃ—સદુપાયથી દીક્ષા લેનાર યતિપણાને લાયક થાય છે. ઉપર આપણે વિચારી ગયા છીએ કે યોગ્ય પુરૂષે યોગ્ય ગુરૂ પાસે યોગ્યવિધિ સહિત દીક્ષા ગ્રહણ કરવી. આ સર્વ સદુપાય છે; અને તેવા સદુપાયથી જેણે દીક્ષા લીધી હોય તેજ ખરેખરો યતિ કહેવાય, અને તેજ યતિવ્રતને દીપાવે, અને શાસનને શોભા આપે જ્યાં ઉપાય, સાધનો માર્ગ ન હોય ત્યાં સત્કળની આશા રાખી શકાય નહિ. જેવાં કારણો તેવાં કાર્યો માટે જે માણસમાં ઉપર જણાવેલા ગુણો હોય, તે

પુરૂષ વિધિ પ્રમાણે યોગ્ય ગુરૂ પાસે દીક્ષા લેતો તે ખરેખરો યતિ છે, અને તેજ સાધ્ય વસ્તુ મેળવી શકશે એ નિ:શસય છે. આથી વિરૂદ્ધ જે ચાલે તેનો દોષ બતાવતા શાસ્ત્રકાર આ ચોથા પ્રકરણની સમાપ્તિ કરે છે:—

यस्तु नैवंविधो मोहाच्चेष्टते शास्त्रबाधया ॥
स तादृग्लिङ्गयुक्तोऽपि न गृही न यतिर्मतः ॥ ३ ॥

॥ इति ॥

અર્થ:—જે ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે નથી વર્તતો, અને મોહથી શાસ્ત્રનું ઉલ્લંઘન કરી વર્તે છે, તે યતિલિંગ ધારી હોય તો પણ તે યતિ પણ ન કહેવાય તેમ ગૃહસ્થ પણ ન કહેવાય.

ભાવાર્થ:—જે પુરૂષમા ઉપર જણાવેલા ગુણો નથી, તેવો કોઈ પુરૂષ ઉપર કહેલી વિધિથી વિરૂદ્ધ પ્રમાણે ચાલતો હોય, અને મોહના આવેશથી શાસ્ત્રોના અર્થોનું ઉલ્લઘન કરતો હોય, તે પુરૂષે શુદ્ધ યતિ વસ્ત્ર ધારણ કર્યા હોય અને ખરા સયતિમા ને તેનામા બાહ્ય-વેષથી જરા પણ ભેદ ન હોય, છતા તે યતિ નથી, પણ કેવળ નામ-ધારી યતિ છે ભાવચારિત્ર રહિત છે, માટે તે યતિ નથી, અને તે ગૃહસ્થી પણ નથી કારણકે ગૃહસ્થને યોગ્ય આચાર રહિત છે, આ રીતે યતિના ગુણ જેનામા નથી તે યતિવ્રત મોહગર્ભિત વૈરાગ્યથી ધારણ કરે તો તે ઉભય ભ્રષ્ટ થાય છે ગૃહસ્થાવાસ તેનો બગડે છે, અને યતિવ્રતનો તે લાયકજ હોતો નથી આવા ખેદકારક પરિણામ કેટલીક વાર આવે છે. તેથી જૈનધર્મની અને તેના અનુયાયિઓની હેલના થાય છે; અને લોકોમા તેનુ બહુમાન ઘટી જાય છે માટે દીક્ષા આ-પતાં તેની યોગ્યતા સબંધમા ગુરૂએ બહુ વિચાર કરવો, અયોગ્ય શિષ્યના ઉપર સયમનો ભાર મૂકવામા તેમાથી જે અનિષ્ટ પરિણામ આવે અથવા જૈનશાસનની અપકીર્તિ થાય તેની જોખમદારી તે દીક્ષા આપનારને શિર છે. આ બાબત યથાર્થ રીતે સ્મરણમા રાખી દીક્ષાની મોટી જોખમદારી શિષ્યને માથે મુકવી સુજ્ઞેષુ કિંબહુના!

આ રીતે યતિવિધિને નિરૂપણ કરના ધર્મબિન્દુનુ ચોથુ પ્રકરણ સમાપ્ત થયું.

સંસારનુ સ્વરૂપ વિચારી તેના ઉપર વૈરાગ્ય ધારણ કરવો, પણ તેની સાથે સાથે **મોક્ષતરફ અનુરાગ રાખવો.** આ પ્રમાણે જેનુ મન વૈરાગ્ય સહિત છે, અને પરમાત્મસ્વરૂપ અનુભવવાને અનુરાગ વાળું છે તેજ મનુષ્ય ખરી રીતે યતિવ્રત પાળી શકે. બીજાં બધાં કારણો નિરર્થક ન કહીયે તો પણ બહુજ ઓછા લાભકારી છે.

इत्युक्तो यति रवुनाऽस्य धर्ममनुवर्णयिष्यामः ॥

यतिधर्मो द्विविधः सापेक्षयतिधर्मो निरपेक्षयतिधर्मश्चेति ॥

અર્થઃ—આ પ્રકારે યતિનું વર્ણન કર્યું. હવે યતિધર્મનું વર્ણન કરીએ છીએ. તે યતિધર્મ બે પ્રકારનો છે; ૧ સાપેક્ષ યતિધર્મ. ૨ નિરપેક્ષ યતિધર્મ.

ભાવાર્થઃ—અર્થ સુગમ છે. ગુરૂ તથા ગચ્છ વગેરેની સહાયતાની અપેક્ષા રાખી જે દીક્ષા પાળે છે તે સાપેક્ષ યતિ કહેવાય, અને તેનાથી જુદાગુણવાળો નિરપેક્ષયતિ કહેવાય. તેનાં બીજાં નામ ગચ્છવાસ અને જીનકલ્પ છે.

तत्र सापेक्ष यतिधर्म इति ॥

અર્થ—તેમાં સાપેક્ષ યતિધર્મનું પ્રથમ વર્ણન કરે છે.

यथा गुर्वन्ते वासितेति ॥

અર્થ—ગુરૂના શિષ્યપણે રહેવું.

ભાવાર્થ—પોતે જેની પાસે દીક્ષા ગ્રહણ કરી હોય, તેના આચાર્યનો જીવનપર્યન્ત શિષ્યભાવ રાખવો. ગુરૂકુલમાં રહી સંયમ પાળવાથી બહુ લાભ શાસ્ત્રમા વર્ણવેલા છે કહ્યુ છે કેઃ—

नाणस्स होइ भागी थिरयरओ दंसणे चरित्ते य ॥

धण्णा आवकहाए गुरुकुलवासं न मुञ्चन्ति ॥ १ ॥

જેઓ યાવજ્જીવ (જીવનાં સુધી) ગુરૂકુળ વાસનો ત્યાગ કરતા નથી તે પુરૂષો જ્ઞાન મેળવે છે, અને દર્શન તથા ચારિત્રમા બહુજ સ્થિર થાય છે; માટે તેવા પુરૂષોને ધન્ય છે.

એક બીજાના સહવાસથી, તેમજ ગુરૂપરંપરાથી જ્ઞાનમા વૃદ્ધિ થાય છે, ગુરૂકુલમા વસવાથી અન્યાય માર્ગે પગ મૂકતા ડર રહે છે, તેથી ચારિત્રશુદ્ધિ રહે છે. અને મોટા ગુરૂ વગેરેની શ્રદ્ધા શિષ્યમા શ્રદ્ધા (દર્શન) ની વૃદ્ધિ કરે છે. આ રીતે ગુરૂકુલ વાસથી જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રની અધિકતા થાય છે

तथा तद्भक्तिबहुमानाविति ॥

અર્થ.—વળી ગુરૂની ભક્તિ તથા બહુમાન કરવાં.

ભાવાર્થ:—ભક્તિ આ સ્થળે બાહ્યક્રિયા આશ્રયી કહેલી છે, અને બહુમાન હૃદયનો પ્રેમ બતાવવાને મુકેલો છે. કહેવાનો ભાવાર્થ એ છે કે ગુરૂનો બ્હારથી વિનય કરવો, અને હૃદયથી પણ તેમનાપર અત્યત પ્રેમ દર્શાવવો ગુરૂને ઘટિત અન્નપાન વગેરે લાવી આપવાં તથા તેમના પગ દાબવા, અને ગુરૂ આવે ઉભા થવુ, તેમનુ આસન પાથરવુ વગેરે ભક્તિના ભેદ છે અને આ સર્વ બ્હાર બતાવવાને નહિ પણ ખરા હૃદયથી કરવુ તે બહુમાન સમજવુ.

तथा–सदाज्ञाकरणमिति ॥

અર્થ—સર્વદા તેમની આજ્ઞા પાળવી.

ભાવાર્થ—ગુરૂ જે જે આજ્ઞા કરે તે નિરતર પાળવી પોતાને કોઈક સમયે ગુરૂ આજ્ઞાનો હેતુ ન સમજાય તો પણ તે સમયે તે કરવી, અને પછી એકાન્તમા ગુરૂ પાસે તેનું કારણ જાણવુ. **आज्ञा गुरूणामविचारणीया** ગુરૂની આજ્ઞાનો વિચાર કરવાનો નથી અર્થાત્ આજ્ઞા થતા તે અમલમા મૂકવી

तथा विधिना प्रवृत्तिरिति ॥

અર્થ—વિધિસહિત પ્રવર્તન કરવુ

ભાવાર્થ—શાસ્ત્રના જે વિધિ વર્ણવેલી છે તદનુસાર પડિલેહણ, પુંજવુ, (પ્રમાર્જન) ગોચરી વગેરે સાધુના આચારમા પ્રવર્તવુ પણ પોતાની ઈચ્છા પ્રમાણે નહિ વર્તના જે શુદ્ધ માર્ગ ચાલ્યો આવતો હોય તે પ્રમાણે વર્તન કરવુ

पृथिव्याद्यसंघट्टनमिति ॥

અર્થ—પૃથ્વીકાયાદિક જીવનો સંઘટો કરવો નહિ.

ભાવાર્થ:—પૃથ્વીકાયાદિક જીવનો સ્પર્શ કરવો નહિ કહેવાનો ભાવાર્થ એ છે કે તેવા જીવોને પરિતાપ ઉપજે નહિ, તેઓની વિરાધના ન થાય, તેમજ તેઓને નાસવુ ન પડે, તેવી રીતે વર્તન રાખવુ. ટુકમાં છકાયના જીવોની રક્ષા કરવી

तथा त्रिधेर्याशुद्धिरिति ॥

અર્થ—ત્રણ પ્રકારની ઇર્યા શુદ્ધિ કરવી.

ભાવાર્થ:—રસ્તામા જતા આવતા કોઈ જીવ પગ તળે ચપાય નહિ માટે ઈર્યાશુદ્ધિ રાખવી ઉચી નીચી અને તિચ્છૉ એ ત્રણ દિશાની અપેક્ષાએ તે ત્રણ પ્રકારની છે, ગાલ્લાના ધુસરાની માફક દષ્ટિ રાખી ચાલવુ તે ઈર્યાશુદ્ધિ સમજવી

तथा भिक्षाभोजनमिति ॥

અર્થ—વળી ભિક્ષા માગી ભોજન કરવુ.

ભાવાર્થ—ભિક્ષાના ત્રણ પ્રકાર છે. સર્વ સપત્કરી, પૌરૂષધ્ની અને ત્રીજી વૃત્તિ ભિક્ષા તેની વ્યાખ્યા નીચે પ્રમાણે છે

यतिर्ध्यानादियुक्तो यो गुर्वाज्ञायां व्यवस्थितः ॥
सदानारंभिणस्तस्य सर्वसंपत्करी मता ॥
वृद्धाद्यर्थमसङ्गस्य भ्रमरोपमयारतः ॥
गृहिदेहोपकाराय विहितेति शुभाशयात् ॥
प्रव्रज्यां प्रतिपन्नो यस्तद्विरोधेन वर्तते ॥
असदारम्भिण स्तस्य पौरुषघ्नी प्रकीर्तिता ॥
निःस्वान्धपङ्गवो ये तु नशक्ता वै क्रियान्तरे ॥
भिक्षामटन्ति वृत्त्यर्थं वृत्तिभिक्षेयमुच्यते ॥

ધ્યાનાદિ કરવાવાળો, ગુરૂની આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તનાર, અને નિરંતર આરંભનો ત્યાગી, વૃદ્ધ ગુરૂ વગેરે માટે આસક્તિ રહિતપણે, ભ્રમરની માફક ફરનાર, યતિ જે ભિક્ષા ગૃહસ્થ તથા દેહના ઉપકાર સારૂ કરે, તે સર્વસંપત્કરી ભિક્ષા સમજવી, કારણ કે તેમાં આશય શુભ છે જે માણસે દીક્ષા લીધી છે, પણ દીક્ષાના નિયમ પ્રમાણે વર્તતો નથી, અને અસદ્ આરંભ કરનાર છે તેની ભિક્ષા પૌરૂષઘ્ની (પુરૂષાર્થનો નાશ કરનારી) છે જે પુરૂષો નિર્ધન, અંધ તથા પાંગળાં છે, અને બીજી ક્રિયા કરવાને અસમર્થ છે, તે લોકો આજીવિકાને માટે ભિક્ષા કરે તે વૃત્તિ ભિક્ષા સમજવી આ ત્રણ પ્રકારની ભિક્ષામાંથી યતિએ સર્વસંપત્કરી નામની ભિક્ષા કરવી.

तथा आघाताद्यदृष्टिरिति ॥

અર્થ:—જે સ્થાનમાં જીવહિંસા થતી હોય તેવા સ્થાન વગેરેમાં સાધુએ દૃષ્ટિ ન કરવી

ભાવાર્થ:—જે સ્થળે જીવને આઘાત થતો હોય તે સ્થળને આઘાત સ્થાન કહે છે તેવા સ્થાનમા તેમજ આદિ શબ્દથી જુવારી લોકનુ સ્થાન, નાટકશાળા, તથા લુચ્ચાલફંગા પુરૂષોના સ્થાન ભણી સાધુ પુરૂષે દૃષ્ટિ સરખીપણ ન કરવી. કારણ કે તે જોવાથી ઘણા ભવના તે સબંધી સસ્કાર જાગૃત થાય, અને પ્રમાદથી તે તરફ મન આકર્ષાઈ જવાનો ભય રહે છે; અને તેમાથી અનર્થકારી પરિણામ આવવાનો ભય રહે છે; માટે સાધુ પુરૂષોએ તે તરફ દૃષ્ટિ સરખી પણ કરવી ઉચિત નથી.

तथा तत्कथाऽश्रवणमिति ॥

અર્થ:—વળી તેવા સ્થાનની વાત પણ ન સાંભળવી.

ભાવાર્થ:—પોતે જાતે તે સ્થળ જોવું નહિ, તેટલુજ નહિ પણ તે સ્થળ સંબધી કોઈ વાત કરતું હોય તો તે પણ સાંભળવી નહિ, કારણ કે સાભળવાથી પણ પૂર્વ સંસ્કારો જાગૃત થાય છે, અને સન્માર્ગથી પતિત થવાનો ભય રહે છે.

तथा अरक्तद्विषतेति ॥

અર્થ:—વળી રાગ દ્વેષનો ત્યાગ કરે.

ભાવાર્થ:—કોઇ ઉપર રાગ દ્વેષ કરવો નહિ, પણ સર્વને સરખા ગણવા. પણ આ ઉપરથી એમ સમજવાનુ નથી કે પ્રાણી માત્ર ઉપરનો પ્રેમ દૂર કરવો દરેક પ્રાણીમા આત્મા રહેલો છે, માટે તે પ્રાણી ઉપર પ્રેમ તો રાખવો રાગ અને પ્રેમ એ બે ભિન્ન વસ્તુઓ છે. મારાપણાના વિચારને લીધે જે આસક્તિ થાય તે રાગ છે, પણ આ દેહમા આત્મા રહેલો છે. અને તે આત્માનુ કલ્યાણ કરવુ એ મારો ધર્મ છે, એ વિચારથી તેના ઉપર મૈત્રીભાવના, યા કરુણા ઉપજે તે પ્રેમના લક્ષણ છે દ્વેષ તો સર્વથા ત્યાજ્ય છે જગતમાના સઘળા અવગુણોનુ મૂળ તે દ્વેષ છે દ્વેષ અજ્ઞાનથી ઉદ્ભવે છે **आत्मन प्रतिकूलानि परेषां न समाचरेत्** ॥ પોતાને જે પ્રતિકૂળ હોય તે બીજા પ્રત્યે ન આચરવુ આ સૂત્ર પ્રમાણે લોકો પોતાનો જીવન વ્યવહાર ચલાવતા હોય તો ઘણે ભાગે દ્વેષનો નાશ થઈ જાય અને લોકો પ્રેમમય જીવન ગાળે

આપણને કોઈ ગાળ દેતો આપણને દુખ થાય છે, અને કોઈ ગાળ દેતો તે આપણને તે પ્રતિકૂળ લાગે છે, તો તેજ કાર્ય આપણે સામા મનુષ્ય તરફ ન કરવુ, એટલે સામા મનુષ્યને ગાળ ન દેવી. આપણા ઉપર કોઈ ક્રોધે ભરાય તો આપણને દુખ થાય છે માટે આપણને જે પ્રતિકૂળ ક્રોધનુ કાર્ય છે તે આપણે બીજા તરફ ન કરવું. બીજા શબ્દોમા કહીએ તો આપણે સામા મનુષ્ય ઉપર ક્રોધ ન કરવો. આવી રીતે દરેક કાર્ય કરતી વખતે પોતાના ઉપર તે કાર્ય બીજો કરે તો શી અસર થાય તેનો પ્રથમ વિચાર કરવો, અને પોતાને જો તે પ્રતિકૂળ લાગતું હોય તો બીજા પ્રતિ તેવુ વર્તન ન રાખવું આ એક જ સૂત્ર ઉપર બરાબર મનન કરવામા આવે, અને તદનુસાર વર્તન રાખવામા આવે તો ઘણા દુર્ગુણો સ્વયમેવનાશ પામે, અને તેની સાથે દ્વેષ પણ નાશ પામે

तथा ग्लानादिप्रतिपत्तिरिति ॥

અર્થ —વળી માંદા વગેરેની સેવા કરવી

ભાવાર્થ—જ્ઞાન એટલે તાવ વગેરે રોગથી પીડાયેલો સમજવો, અને વગેરે શબ્દથી બાળ વૃદ્ધ પુરૂષ, બહુ શ્રુત, પ્રાહુણો વગેરે સમજવાં. એ સર્વની સેવા કરવી એટલે આ સર્વને સારૂ યોગ્ય અન્ન પાન વગેરે વસ્તુઓ લાવી આપવી તે સેવા–વૈયાવૃત્યનો ગુણ અમુલ્ય છે. રોગથી પીડાતો હોય તેને ઉચિત અન્નપાન લાવી આપવાથી તેનુ શરીર નિરોગી થાય, અને તેના જીવને શાંતિ વળે, તથા તે ધર્મ કાર્ય કરવા લાયક બને, તેથી તે જે શુભ કર્મ કરે, તેના કારણ ભૂત તે સાધુ થયો. માટે મહા પુણ્ય તેને થાય. જે સાધુ વયે બાળ અથવા વૃદ્ધ હોય તેમને સારૂ પણ યોગ્ય આહાર વગેરે લાવી આપવો. તેમજ જે બહુ વિદ્વાન સાધુ છે, અને ભણવાના કાર્યમાં મશગુલ રહે છે, તેને સારૂ પણ ઉચિત આહાર લાવી આપવાથી તે વિદ્વાન્ સાધુની કૃપાને પાત્ર થાય છે, અને જ્ઞાન મેળવી શકે છે. આવી રીતે સેવા કરવી તે મહાફળને આપનારી છે. શાસ્ત્રમા કહ્યુ છે કે.

"ચારિત્રના પરિણામથી ભ્રષ્ટ થયેલો મરણ પામે તો તેનુ ચારિત્ર નાશ પામે છે. અને ગણના વિના શાસ્ત્ર નાશ પામે છે, એટલે વિસરી જવાય છે. શુભ ઉદયવાળુ વૈયાવૃત્ય કર્મ (સેવા) નાશ પામતુ નથી. કેમકે તે ગુણ અપ્રતિપાતી છે, એટલે આ સ્થુળ શરીરના મરણ સાથે તેનો નાશ થતો નથી, પણ આત્માની સાથે તે ગુણ રહે છે. વળી પુષ્પથી પ્રફુલ્લિત થયેલા વનના ભાગમા જેમ ભ્રમર અને ભ્રમરીઓના ટોળા આવી વસે છે, તેમ જ્ઞાન વગેરેની સેવા નિમિત્તે કપટ રહિત ભાવથી, હર્ષ સાથે સાધુઓએ જવું જોઇએ સાધુ વગેરેની સારવાર આદર સહિત કરવી કે જેથી તેના ચારિત્રના પરિણામ બગડે નહિ

तथा परोद्वेगाहेतुतेति ॥

અર્થ:—પરને ઉદ્વેગ થવાનું કારણ પોતે ન બને.

ભાવાર્થ:—પોતાના પક્ષમાં રહેલા તથા પર પક્ષમાં રહેલા ગૃહસ્થ અથવા પાખંડી લોકને જે કાર્યથી ઉદ્વેગ થાય તેવું કાર્ય ન

કરે, અથવા ઉદ્વેગ કરનારૂં વચન પણ ન બોલે સાધુ પુરૂષો જ્યાં જાય ત્યાં તેમના પ્રભાવથી શાંતિ વ્યાપવી જોઇએ; અને ઉદ્વેગનાં કારણો હોય તે પણ નાશ પામવા જોઇએ તેને બદલે જે સાધુ પુરૂષો ઉદ્વેગના કારણ ભૂત થાય તે ખરા સાધુ પદને લાયક નથી. શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે:—

"ધર્મ કાર્યમા ઉદ્યમવન્ત થયેલા પુરૂષે પરને અપ્રીતિ થાય તેવું કાર્ય કરવુ નહિ પરને અપ્રીતિ થવાનુ કારણ દૂર કરવાથી સયમ અધિક શોભે છે, આ સ્થળે મહાવીર સ્વામી ભગવાનનુ ચરિત્ર વિચારવા લાયક છે. કોઇક સમયે મહાવીર ભગવાન્ કોઈ તાપસના આશ્રમમાં ઉતર્યા, પણ ત્યા પોતાના વસવાથી તે તાપસ લોકોને અપ્રીતિ થશે, અને તેથી બીચારા બોધિબીજ મેળવી શકશે નહિ એવુ જણાવાથી સાધુને જે કાળમા વિહાર કરવો ઘટતો નથી તેવા અકાળમા પણ મહાવીર ભગવાને ત્યાથી વિહાર કર્યો તેજ રીતે સયમના અર્થી સાધુ પુરૂષોએ ભાવ શુદ્ધિ રાખવાને સારૂ લોકોને અપ્રીતિ થાય તેવા સ્થાનનો ત્યાગ કરવો, અને જો તે સ્થાનેથી બીજા સ્થળે વિહાર કરવાનુ કોઇ કારણ વિશેષથી અશક્ય લાગે તો પોતાનો દોષ ચિન્તવવો." આ પ્રમાણે તે સાધુએ વિચાર કરવો

"લોકો મારા ઉપર અપ્રીતિ રાખે છે તેનુ ખરૂ કારણ હુ પોતેજ છુ, કારણકે શાસ્ત્રમા લખ્યુ છે કે સુખ દુ:ખનો કર્તા તથા ભોક્તા પોતેજ છે, બીજાતો નિમિત્ત માત્ર છે માટે મારામા કાંઇ અપરાધ હોવો જોઇએ કે જેથી લોકો મારા ઉપર દ્વેષ રાખે છે મે ગયા ભવમા પુન્ય ઉપાર્જન કર્યું નહિ હોય, તેથીજ લોકો મારા ઉપર દ્વેષની નજરથી જુએ છે, પણ જો મે શુભકર્મ કર્યું હોત તો નક્કી લોકોની અપ્રીતિનો પાત્ર હુ થાત નહિ, કારણ કે બીજાઓ શા સારૂ મારા ઉપર મત્સર કરત ? માટે મારો પોતાનોજ અપરાધ છે" આવો વિચાર કરવો પણ અન્ય ઉપર ક્રોધ કરવો નહિ.

भावतः प्रयत्न इति ॥

અર્થ—ભાવથી પ્રયત્ન કરવો.

ક્લેશ થાય છે, અને તેથી સાધ્ય વસ્તુ સિદ્ધ થતી નથી અને મનુષ્યને પોતાની આત્મશક્તિમાં ખામી લાગતા શક્ય અનુષ્ઠાનનો પણ આરંભ કરી શકતો નથી. માટે પોતાનુ સામર્થ્ય વિચારી દરેક ધર્મકાર્યનો પ્રારંભ કરવો એજ સાર છે.

तथा अस्थानाभाषणमिति ॥

અર્થઃ—ન બોલવાની જગ્યાએ ન બોલવુ

ભાવાર્થઃ—પોતાને જે ઉચિત હોય તે બોલવુ અને યોગ્ય જગ્યાએ તે બોલવુ કારણ કે અયોગ્ય જગ્યાએ બોલવાથી, અથવા અયોગ્ય બોલવાથી ભાષા સમિતિ રહી શકતી નથી, પોતે જે બોલે તે વચન સત્ય, પ્રિય અને હિતકારી હોવુ જોઇએ તેથી વિરૂદ્ધ ગુણવાળુ વચન બોલવાથી અપકીર્તિ થાય છે, અને ભાષા સમિતિને દોષ લાગે છે

तथा स्खलितप्रतिपत्तिरिति ॥

અર્થ—દોષનુ પ્રાયશ્ચિત્ત લેવુ.

ભાવાર્થ—કોઇપણ મૂળ ગુણમાં અથવા આચાર વિશેષમા પ્રમાદને લીધે દોષ લાગ્યો હોય તો પ્રથમ પોતાનો દોષ કબુલ કરવો, અને શાસ્ત્રમાં તે દોષનુ જે પ્રાયશ્ચિત્ત વર્ણવ્યુ હોય તે પ્રાયશ્ચિત લેવુ; માણસ ભુલ તો કરે, પણ જો તે ભુલને ભુલ તરીકે કબુલ ન કરે, અને તેનુ પ્રાયશ્ચિત ન લે તો તે ભુલ ન કબુલ કરવાથી અનન્ત ગણો દોષ લાગે છે. માણસ માત્ર ભુલને પાત્ર છે, પણ ભુલ થાય તે ભુલ તરીકે કબુલ કરે તેને સુધરવાનો સમય સમીપ છે પણ ભુલ કરીને, પોતાની લઘુતા થવાના ભયથી તે ભુલનો બચાવ કરવા જે પ્રયત્ન કરે છે, તેવો માણસ કદાપિ સુધરી શકે નહિ દોષ હજારવાર થાય તો પણ દરેક વખતે તે દોષને દોષરૂપજ માનવો, અને તેનુ પ્રાયશ્ચિત્ત લેવુ, અને ફરીથી તેવો દોષ નહિ કરવાને દૃઢ સંકલ્પ કરવો. શાસ્ત્રમા કહ્યુ છે કે —

"પોતાના પ્રમાદ દોષથી મૂળગુણની જે વિરાધના થઈ હોય તેની આલોયણા, નિન્દના, અને ગર્હણાદી તથા તે ફરીથી નહિ કરવાથી તે વિરાધનાનો નાશ કરવો એટલે જે દોષ લાગ્યો હોય તે

પ્રાયશ્ચિત લેઇ શુદ્ધ થવું. શુદ્ધ બુદ્ધિવાળો, મુંદગ્ભાવવાળો, વિષયાદિકથી નહિ બંધાયેલો અને જીતેંદ્રિય પુરૂષ કદાચ પાપ કર્મ સેવે તો પણ ગુરૂ પાસે તત્કાળ તેનુ પ્રાયશ્ચિત લે, પરંતુ તે બાબત છાની રાખે નહિ.

तथा पारुष्यपरित्याग इति ॥

અર્થઃ—વળી કઠોરપણાનો ત્યાગ કરે.

ભાવાર્થ—જે મનુષ્યના હૃદયમા આર્દ્રતા નથી, પ્રેમ નથી, તે મનુષ્યો સ્વભાવે બહુ કઠોર હોય છે તેમની કઠોરતા તેમના ચ્હેરા-પર તેમજ ચક્ષુમા સ્પષ્ટ જણાઇ આવે છે. તેઓનાં વચન પણ સાંભળનારના હૃદયમા ઝેરી બાણની માફક વાગે છે. અને આવો પુરૂષ ગમે તેટલા પ્રેમનો સબંધ ક્ષણવારમાં તોડી નાખે છે. આવા પુરૂષ ઉપર લોકો વિશ્વાસની નજરથી જોતા નથી કારણ કે તેનાં કાર્યો દરેક સ્થળે અશાન્તિ–ઉદ્વેગ ઉત્પન્ન કરનાર હોય છે. મનુષ્યોનો તેના ઉપરથી ભાવ તથા વિશ્વાસ ઉઠી જાય છે; અને વિશ્વાસ એનો સર્વ સિદ્ધિનુ મૂળ છે. કહ્યું છે કેઃ—

सिद्धेर्विश्वासितामूलं यद्यूथपतयो गजाः ॥
सिंहो मृगाधिपत्येऽपि न मृगैरनुगम्यते ॥ १ ॥

વિશ્વાસ બેસાડવો એજ સિદ્ધિનુ મૂળ છે, વિશ્વાસથીજ હાથીઓ યુથપતિ થઇ ફરે છે, અને સિંહ સર્વ જાનવરોનું અધિપતિ ભોગવે છે, છતા જાનવરો તેની પછવાડે જતાં નથી. વનનાં જાનવરોને હાથી ઉપર વિશ્વાસ છે કે એ નહિ મારે; તેથી તેઓ તેને અનુસરે છે, પણ સિંહ જો કે મૃગેન્દ્ર છે, એટલે સર્વ જાનવરોનો રાજા છે છતા તેના ક્રૂર સ્વભાવથી પ્રાણી માત્ર તેનાથી બીહે છે, અને તેથી તેની પછવાડે કોઈ ભમતું નથી. માટે મીલનસાર સ્વભાવ રાખી મનુષ્યોને પોતાના ઉપર વિશ્વાસ બેસાડવો કે જેથી મનુષ્યો આપણા ઉપદેશ તરફ રૂચિવાળા થાય.

तथा सर्वत्रापिशुनतेति ॥

અર્થ—સર્વ સ્થળે ચાડીયાપણાનો ત્યાગ કરવો.

ભાવાર્થ:—પોતાના પક્ષના મનુષ્યના તેમજ પરપક્ષના મનુષ્યના દોષ તરફ સાધુએ દૃષ્ટિ કરવી નહિ; તેમજ કોઈની ગુપ્ત વાત પોતાના જાણવામા આવી હોય તે બીજા સન્મુખ પ્રગટ કરવી નહિ. સાધુએ હમેશા ગભીર પેટ રાખવું જોઇએ. જેનામા ગભીરતા નથી તેવા સાધુ પાસે કોઈ શ્રાવક પોતાના પાપની આલોયણા (પ્રાયશ્ચિત) લેઈ શકે નહિ. ગુણગ્રાહીપણાના લાભ ઉપર પ્રથમ બહુજ વિવેચન કરવામાં આવ્યુ છે, છના ટુકમા એ જાણવુ આવશ્યક છે કે જે લોકો બીજાના દોષ જોવા દૃષ્ટિ રાખે છે, અને તે પ્રગટ કરવા તત્પર થાય છે તેઓ પોતાના આત્માનેજ મલિન કરે છે કહ્યુ છે કે,

लोओ परस्सदोसे हत्थाहत्थि गुणेय गिण्हंतो ॥

अप्पाणमप्पणच्चिय कुणइ सदोसं च सगुणं च ॥१॥

જે માણસ પારકાના દોષને પોતાની મેળે ગ્રહણ કરે છે તે પોતાનેજ દોષવાળો બનાવે છે, અને જે પોતાની મેળે બીજાના ગુણ ગ્રહણ કરે છે તે પોતાના આત્માને ગુણવાળો બનાવે છે. એકના દોષ બીજાને કહેવારૂપ ચાડીયાપણુ તે બહુજ અધમ ગુણ છે, માટે તેનો સાધુ પુરૂષે ત્યાગ કરવો ઉચિત છે.

तथा विकथावर्जनमिति ॥

અર્થ—વળી વિકથાનો ત્યાગ કરે.

ભાવાર્થ:—વિકથા ચાર પ્રકારની છે. સ્ત્રીકથા, ભકત (ભોજનની) કથા, દેશકથા, અને રાજકથા; આ કથાઓનો સાધુ પુરૂષે ત્યાગ કરવો કારણ કે સ્વભાવથીજ તે કથાઓમા અશુભ આશ્રય મળેલો હોય છે. સ્ફટિકમણિ નિર્મળ છે છના જે જે રગના ગભરમા આવે તેવા તેવા રંગવાળો તે દેખાય છે, તેમ આત્મા સ્વભાવે નિર્મળ–પવિત્ર છે, છતાં સ્ત્રી વગેરેની કથાઓ સાભળી તેમા તલ્લીન થાય છે, અને તેના ભાવ પણ તેવા પ્રકારના થાય છે માટે જે કથાઓ કરવાથી આત્માને કાંઈ પણ લાભ ન થાય અને કષાયનો ઉદય થાય તેવી કથાઓ સાધુએ કરવી નહિ તેમ સાભળવી પણ નહિ એજ સાર છે

तथा उपयोगप्रधानतेति ॥

અર્થ—વળી ઉપયોગની પ્રધાનતા રાખવી.

ભાવાર્થઃ—જે જે ધર્મક્રિયા અથવા અનુષ્ઠાન કરવામાં આવે તેમાં ઉપયોગ રાખવો. એટલે બરાબર ભાવસહિત તે ક્રિયા કરવી. દાન, શીળ, તપ અને ભાવ એ ચાર ધર્મના પ્રકારમાં ભાવ મુખ્ય છે, બાકીના ત્રણ ગુણને પોષનાર ભાવ છે. માટે ખરા ભાવસહિત ધર્મક્રિયામાં પ્રવૃત્ત થવું. અનુયોગદ્વાર સૂત્રમાં લખ્યુ છે કે ઉપયોગ વગરની જે ક્રિયા છે તે માત્ર દ્રવ્યક્રિયા છે, તેથી વિશેષ લાભ મળતો નથી માટે ઉપયોગ રાખવો

तथा निश्चित्ताहितोक्तिरिति ॥

અર્થઃ—વળી નિશ્ચિત હિત વચન બોલવું.

ભાવાર્થ—જ્યારે સાધુના મનમા બરાબર ખાતરી થાય કે અમુક વચન એકાંતહિતકારી છે, ત્યારે તેના તેણે ઉચ્ચાર કરવો. જે વચનમા *સંશય વિપર્યય અને અનધ્યવસાય એ નામના ત્રણ દોષ ન હોય તેજ વાક્ય નિશ્ચિત્ત કરેલુ સમજવુ કહેવાનો ભાવાર્થ એ છે કે જે બાબતનુ પોતાને યથાર્થ જ્ઞાન નહોય તે બાબતનો બીજાને ઉપદેશ આપવાની ખોટી મગરૂબી કરવી નહિ. બરાબર નિશ્ચિત કરેલુ વચન હોય, છતા તે શ્રોતા વર્ગને હિતકારી હોય તોજ બોલવુ જે સાભળવાથી શ્રોતા વર્ગમા ક્લેશ ઉત્પન્ન થાય, વૈરવિરોધ વધે, તેવુ વાક્ય સત્ય હોય તો પણ ખરા સાધુ પુરૂષે બોલવુ નહિ. કહ્યું છે કે.

कुदृष्टं कुश्रुतं चैव कुज्ञातं कुपरीक्षितम् ॥
कुभावजनकं सन्तो भाषन्ते न कदाचन ॥

જે ખરા સન્ત પુરૂષો છે તે જોયેલી, સાભળેલી, જાણેલી, પરીક્ષા કરેલી અને નિન્દિત ભાવને ઉત્પન્ન કરનારી ખરાબ વાતને કદાપિ પ્રગટ કરતા નથી.

तथा प्रतिपन्नानुपेक्षेति ॥

અર્થ—વળી અંગીકાર કરેલા સદાચારની ઉપેક્ષા કરવી નહિ.

---

* સંશય, વિપર્યય અને અનધ્યવસાય એ ત્રણ શબ્દની વ્યાખ્યા સારૂ જુઓ પાનુ ( )

ભાવાર્થ.—ગુરૂનો વિનય, સ્વાધ્યાય વગેરે સાધુનો સમ્યગાચાર જે એકવાર અગીકાર કર્યો હોય તેની ઉપેક્ષા ન કરવી, પણ તે યથાર્થ રીતે પાળવા જે ઉત્તમ પુરૂષો છે તે પ્રારભેલા કાર્યમા વિઘ્ન આવતા તેનો ત્યાગ કરતા નથી, પણ તે કામમા મડયા રહે છે, કારણકે **निर्व्यूढं प्रतिपन्नवस्तुषु सतां पतद्धि गोत्रव्रतम्** ॥ અંગીકાર કરેલા બાબતમા મડયા રહેવુ તે સત્પુરૂષોનો કુલીન ધર્મ છે અને ટીકાકાર લખે છે કે જે પુરૂષો સાધુના આચારનો તિરસ્કાર કરે છે તેમને પરભવમા તે મળવો દુર્લભ થાય છે

असत्प्रलापाश्रुतिरिति ॥

અર્થ.—અસત્ (દુષ્ટ) પુરૂષોના પ્રલાપ (બકવાદ) સાભળવા નહિ

ભાવાર્થ.—સાભળવા નહિ એ શબ્દ ઉપરથી આ સ્થળે એમ સમજવાનું છે કે તે ઉપર લક્ષ આપવું નહિ, દુષ્ટ પુરૂષોના અનર્થકારી વચનો સાભળવામા આવે તો પણ તે બોલનાર ઉપર દ્વેષ કરવો નહિ પણ અનુગ્રહ કરવો કારણકે તે આપણા ઉપર એક પ્રકારનો ઉપકાર કરે છે અનાર્યકારી અથવા અપમાન કરનારા વચનોનો બોલનાર આપણા ઉપર કેવી રીતે ઉપકાર કરે છે તે નીચેના શ્લોકથી સ્પષ્ટ સમજાશે

निराकरिष्णुर्यदि नोपलभ्यते भविष्यति क्षान्तिरनाश्रया कथम् ॥
यदाश्रयात्क्षान्तिफलं मयाप्यते स सत्कृतिं च नाम नार्हति ॥१॥

વિશેષાર્થ:—જો કોઈ અપમાન કરનાર પુરૂષ ન મળી આવે તો આશ્રય વગરની ક્ષાન્તિ (ક્ષમા) નુ શુ થશે! જો મારૂ સર્વ કોઇ સન્માન કરે, અને અપમાન ન કરે તો મારે ક્ષમાને ક્યે સ્થળે આશ્રય આપવો! તેણે અપમાન કર્યું તે ઠીક થયુ, કારણકે તેથી ક્ષમાને રહેવાનુ આશ્રય સ્થાન મળ્યું માટે તેણે મારા ઉપર ખરેખરો ઉપકાર કર્યો ક્ષમાને આશ્રય મળવાથી ક્ષમાનુ ફળ મને મળે છે તે ફળ બે પ્રકારનુ છે એકતો મારામા ક્ષમા ગુણ છે તે સર્વ કોઈ જાણતુ થ-તે આ લૌકિક લાભ છે. અને લોકોત્તર ફળનો મોક્ષ છે વળી અપમાન કરનાર પુરૂષનો આ લોકમા પણ સત્કાર નહિ થાય. અને પ

ભાવાર્થઃ—પોતાને ખપ ન હોય જ્યાં બાલ, વૃદ્ધ, માંદા સાધુને જે વસ્તુ ઉપયોગી હોય, તે તેમનાપર ઉપકાર કરવા વાસ્તે ગ્રહણ કરે.

આ પ્રમાણે ગ્રહણ કરી લાવ્યા પછી શુ કરે ? તે કહે છે.

गुरोर्निवेदनामिति ॥

અર્થ—ગ્રહણ કરેલી વસ્તુનું ગુરૂને નિવેદન કરવું.

ભાવાર્થઃ—ઉપાશ્રયથી સો હાથ ઉપર દૂર જઈ લાવેલી વસ્તુનું નિવેદન જવા આવવાની શુદ્ધિ માટે આલોયણા લીધા પછી કરવું. અને જો સો હાથની અંદરથી તે વસ્તુ લાવવામા આવી તો તરતજ ગુરૂને નિવેદન કરવું જેના હાથથી જે રીતે વસ્તુ મળી હોય તે સર્વ નિવેદન કરી તે વસ્તુ ગુરૂને સોપવી.

स्वयमदानम् ॥

અર્થ—પોતે કોઇને આપે નહિ.

ભાવાર્થ—પોતે લાવેલો જ્યા તે વસ્તુ જાતે કોઇને આપે નહિ. કારણ કે તે વસ્તુ ગુરૂને સ્વાધીન કરેલી છે, માટે ગુરૂ આજ્ઞા સિવાય કોઇને તે આપી શકે નહિ અને તેમાથી બાળ, વૃદ્ધ, માંદા સાધુ વગેરેને પોતાની મેળે ગુરૂ આપે તો અતિ સારૂ કાર્ય; જો ગુરૂ કોઈ પણ કારણથી વ્યગ્ર ચિત્તને લીધે પોતે આપે નહિ અને લાવનાર શિષ્ય પાસે અપાવે તો—

तदाज्ञया प्रवृत्तिरिति ॥

અર્થ—તેમની આજ્ઞાથી પ્રવૃત્તિ કરે.

ભાવાર્થ—ગુરૂની આજ્ઞા લેઇને શિષ્યે સર્વ વસ્તુઓ વ્હેંચી આપવી.

उचितछन्दनामिति ॥

અર્થઃ—યોગ્ય પુરૂષની નિમંત્રણા કરવી.

ભાવાર્થ—પોતાની સાથે ભોજન કરવાવાળા બાલ સાધુ વગેરેને અન્ન ગ્રહણ કરવામા અભિલાષા ઉત્પન્ન કરાવી ને તે વસ્તુ આપવી; પણ બીજાને ન આપવી, કારણ કે તેમને આપવાનો તેનો અધિકાર નથી, આ પ્રમાણે સાધુઓને વહેંચી આપતાં જે બાકી રહે તેનુ શુ કરે તે કહે છે.

धर्मायोपभोग इति.

અર્થ—ધર્મ સારૂ ઉપભોગ કરે.

ભાવાર્થ—શરીર એ ધર્મનુ પ્રથમ સાધન છે, તે વાસ્તે ધર્મકાર્યમા શરીર યોગ્ય સાધનરૂપ થાય તે સારૂ બાકી રહેલો આહાર પોતે ખાય પણ શરીર. આકૃતિ અથવા બળવીર્ય વધારવાને પોતે અન્ન ખાય નહિ શાસ્ત્રમા પણ કહ્યુ છે કે

"ભુખની વેદના શમાવવાને અર્થે, વૈયાવચ્ચ (સેવા) કરવા અર્થે, ઈર્યા સમિતિ શોધવાને અર્થે, સંયમ ધારણ કરવાને અર્થે, પ્રાણ ધારણ કરવાને અર્થે અને ધર્મ ચિંતવન કરવાને અર્થે અન્નાદિકનો ઉપભોગ કરવો"

तथा विविक्तवसतिसेवेति ॥

અર્થઃ—વળી એકાંત સ્થળમા નિવાસ કરવો.

ભાવાર્થ—જ્યા સ્ત્રી, પશુ અને નપુંસક વાસના કરતા હોય તેવા એકાંત સ્થળમા સાધુએ બ્રહ્મચર્યના રક્ષણ અર્થે રહેવું બ્રહ્મચર્ય એ સાધુઓનુ ઉત્તમોત્તમ વ્રત છે તે વ્રતનો જે ભંગ કરે છે, તે પાંચે મહાવ્રતનો ભંગ કરે છે, એમા જરામાત્ર સંશય નથી. આ પછીના જે આઠ સૂત્ર કહેવામા આવશે તે સર્વે બ્રહ્મચર્યના રક્ષણ અર્થે છે બાહ્ય કારણો પણ શરૂઆતના પગથીયામા અંતરમા તેવા પ્રકારના ભાવ ઉત્પન્ન કરવા સમર્થ થાય છે, માટે નિમિત્ત કારણો પણ શુદ્ધ અને પવિત્ર રાખવા

तत्र स्त्रीकथापरिहार इति ॥

અર્થઃ—સ્ત્રી કથાનો ત્યાગ કરવો.

ભાવાર્થ—બ્રહ્મચારી પુરૂષે તો સ્ત્રીકથાનો તદ્દન પરિહાર કરવો હાલમાં લખાતા નોવેલો તેમજ કથાઓ ઘણીખરી સ્ત્રીઓના વર્ણનથી ભરપૂર હોય છે, કામને ઉદ્દીપન કરનારા તે ગ્રન્થો નીવડે છે માટે સ્ત્રીકથા સાંભળવી નહિ તેમ વાંચવી નહિ

તે કથા ચાર પ્રકારની ટીકાકાર લખે છે જાતિકથા, કુળકથા, રૂપકથા, અને વસ્ત્ર કથા

આ કથાઓ મનને વિહ્વલ કરી નાંખે છે, અને મન ઇન્દ્રિયોને વિષય ભણી પ્રેરે છે, અને બ્રહ્મચર્યનો ભંગ થવાનો અથવા સ્વપ્નમાં વીર્યસ્રાવ થવાનો ઘણોજ ભય રહે છે. માટે જે લોકોએ અખંડ બ્રહ્મચર્ય વ્રત પાળવાનુ મહાવ્રત અંગીકાર કર્યુ છે, તેવા પુરૂષોએ કામને વિષયવાસનાને ઉદ્દીપન કરનારી સ્રી કથાનો ત્યાગ કરવો.

निषद्यानुपवेशनम् ॥

અર્થ:—સ્રીના આસન વિષે બ્રહ્મચારીએ બેસવું નહિ.

ભાવાર્થ:—પાટ, પાટલો પ્રમુખ વગેરે સ્રીને બેસવાની જગા ઉપર, સ્રી ઉઠી ગયા પછી પણ બે ઘડી સુધી સાધુએ બેસવું નહિ. કારણ કે જો તત્કાળ સાધુ તે સ્થાને બેસે તો સ્રીના શરીરના સંયોગથી પાટલામાં આવેલા ઉષ્ણ સ્પર્શથી મનને વિહ્વલ થવાનો ભય રહે છે. શરીરમાથી પરમાણુઓ સમયે સમયે ખરે છે, અને નવા નવા આવે છે, માટે જે સ્રી વિષયી હોય તેના વિચારના પરમાણુઓ તેજ સ્થળે ખરેલા હોય. પરમાણુઓ અદૃશ્ય છે, પણ શરીરના સંબંધમાં આવતા તેવા પ્રકારનો વિચાર ઉત્પન્ન કરવા સમર્થ થાય છે. માટે બ્રહ્મચારીએ તેજ સ્થળે તરતજ ન બેસવું.

इन्द्रियाऽप्रयोग इति ॥

અર્થ:—સ્રીના શરીરના અવયવો તરફ પોતાની ઇંદ્રિયનો પ્રયોગ ન કરે.

ભાવાર્થ:—સ્રીના અંગના અવયવો બ્રહ્મચારીએ ધારી ધારીને ન જોવાં ત્યારે શું બ્રહ્મચારીએ દૃષ્ટિ બંધ રાખી વર્તવું? ના. કહેવાનો ભાવાર્થ એવો છે કે સ્રી આદિને બ્રહ્મચારી દેખે તો ખરો પણ આ સારી છે, આ નરતી છે, આ અવયવ મનોહર છે, આ અવયવ અસુન્દર છે એવો વિચાર તેણે કરવો નહિ. તેમજ કોઇ પ્રકારે સ્રીઓનાં કોઈ અંગ ઉપર સહજ દૃષ્ટિ પડી તો ફરીથી તે અંગ જોવાને નેત્રનો ઉપયોગ કરે નહિ. કોઈ પણ ઇન્દ્રિયનો સ્રીના અંગ સાથે વ્યાપાર ન કરવો એ નિયમ બ્રહ્મચારીએ પાળવાનો છે. શાસ્ત્રમા લેખ છે કે જે સ્થળે સાધુઓ વસતા હોય તે સ્થળે ચિત્રામણની પૂતળી

પણ હોવી જોઈએ નહિ. કારણ કે તેના અંગ ઉપર દૃષ્ટિ પડવાથી મન પણ ચક્ષુની પાછળ ખેંચાય, અને તેથી વિષયની જાગૃતિ થતાં અનર્થ થવાનો સભવ રહે.

कुड्यान्तरदांपत्यवर्जनम् ॥

અર્થ·—એક ભીંતને અંતરે સ્ત્રી પુરૂષ વસતા હોય તેવા સ્થાનનો સાધુએ ત્યાગ કરવો.

ભાવાર્થ:—જે સ્થાનમા સ્ત્રી પુરૂષ સુતા હોય તે સ્થાનથી ફક્ત એક ભિતનુ અતર હોય તેવી જગ્યાએ સાધુ પુરૂષે વસવું ઘટિત નથી કારણ કે સ્ત્રી પુરૂષ કામ ક્રીડાની વાર્તા કરતાં હોય તે જો તે સાધુના સાભળવામા આવે તો તેનું મન વિહ્વલ થાય, અને ધ્યાન સ્વાધ્યાય વગેરે થઇ શકે નહિ. માટે તેવા સ્થાનમાં બ્રહ્મચારીએ વસવુ ઉચિત નથી.

पूर्वक्रीडास्मृतिरिति ॥

અર્થ:—સ્ત્રી સાથે પ્રથમ ક્રીડા કરી હોય તે સંભારે નહિ.

ભાવાર્થ:—સાધુ થતાં પહેલા સ્ત્રી સાથે જે જે અનેક પ્રકારના વિલાસ વગેરે કર્યા હોય તે સાધુ પુરૂષે સભારવા નહિ, કારણ કે તે સભારવાથી નહિ વશ થયેલુ મન તેનુ ચિતન કરવા પ્રેરાય છે અને ध्यायतो विषयान्पुस संगस्तेषूपजायते વિષયનુ ધ્યાન કરનાર પુરૂષને તે તે વિષયો પ્રતિ આસક્તિ છે, અને આસક્તિથી તે મેળવવાની ઇચ્છા થાય છે, અને પછી એક ઉપર બીજો અનર્થ થાય છે માટે જેમ સર્પ કાચળીનો ત્યાગ કર્યા પછી તે કાચળી સામુ જોતો સરખો પણ નથી, તે રીતે પૂર્વના વિલાસો કદાપિ સંભારવા નહિ જેણે ભોગ ભોગવી સસારની અસારતા સમજી સાધુવેષ ગ્રહણ કર્યો હોય તેને ઉદ્દેશીને આ બોધ છે

प्रणीताभोजनमिति ॥

અર્થ—અતિ સ્નિગ્ધ ભોજનનો ત્યાગ કરવો

ભાવાર્થ—જેમાથી ઘીના બિન્દુઓ ટપકે છે તેવા સ્નિગ્ધ પદાર્થોનો બ્રહ્મચારીએ ત્યાગ કરવો ઉપલક્ષણ થકી કામ વિકારની

तथा युक्तोपाधिधारणमिति ॥

અર્થ—વળી પોતાને ઉચિત ઉપધિ (ઉપકરણ) ધારણ કરે.

ભાવાર્થ:—શાસ્ત્રમા જેટલુ પ્રમાણ વર્ણવેલુ તેટલાં પ્રમાણવાળાં ઉપકરણ હોવા જોઇએ લોકો જેની નિંદા ન કરે, અને પોતાને તથા પરને રાગ-મમતા ઉત્પન્ન ન થાય તેવા વસ્ત્ર, પાત્ર વગેરે ઉપકરણો સાધુ રાખે; જેટલાં ઉચિત હોય તેટલા રાખે, વધારે હોય તો તેનો ત્યાગ કરે જેથી સંયમને બાધ ન આવે તેટલા સાધનો રાખવા

तथा मूर्च्छात्याग इति ॥

અર્થ:—વળી મૂર્ચ્છાનો ત્યાગ કરવો.

ભાવાર્થ:—પોતાના સંયમ પાળવાને સાધનભૂત એવા ઉપકરણો સાધુ ભલે રાખે, પણ તેમા મૂર્ચ્છા ન રાખે, તે મારા છે એવી મમત્વ ભાવનાનો ત્યાગ કરે, કારણ કે પાચમુ વ્રત અપરિગ્રહનુ તેણે લીધેલુ છે, તેથી મૂર્ચ્છાનો-મમત્વ ભાવનો ત્યાગ કરવો ઘટે છે, કારણ કે થોડા સાધનો હોય પણ જો તેમા મૂર્ચ્છા ભાવ છે, અત્યંત આસક્તિ છે તે ત્યાં પરિગ્રહ પણ છે આ સમજવા જેવી બાબત છે

तथा अप्रतिवद्धविहरणमिति ॥

અર્થ—વળી પ્રતિબંધ રહિતપણે વિહાર કરે

ભાવાર્થ—સાધુઓનો વિહાર પ્રતિબધ રહિત હે દેશ, ગામ, કુલ ઇત્યાદિકને વિષે મમત્વ ભાવ રાખ્યા સિવાય જૂદે જૂદે સ્થળે વિહાર કરવો અમુક શહેરમા મારા બહુ ભક્તો છે, અથવા અમુક શહેરમાં મને માનપૂજા બહુ મળશે એવો ભાવ રાખ્યા સિવાય લોકના કલ્યાણ અર્થે વિવિધ ગામમા સાધુએ વિહાર કરવો

तथा परकृतविल्वास इति ॥

અર્થ—વળી અન્ય પુરૂષે કરેલા સ્થાનમા વાસ કરવો

ભાવાર્થ:—ગૃહસ્થે સાધુ નિમિત્તે કરેલુ ન હોય, પણ ગૃહસ્થને પોતાને નિમિત્તેજ જે ઉપાશ્રય આદિ સ્થાન બંધાવ્યુ હોય ત્યા

ભાવાર્થ:—એક માસ થાય ત્યારે તેમણે એક નગર છોડી બીજા નગરમા જવુ એવો ઉત્સર્ગ નિયમ માસકલ્પ કરનાર સાધુને વાસ્તે છે ઉપર જણાવેલા કારણોથી તેમ ન બની શકે તેમ હોય તો જે સ્થાનમાં પોતે રહેતા હોય તે બદલી બીજા સ્થાનમાં રહેવા જવું, તે ન બનતું હોય તો એક શેરી બદલી બીજી શેરીમાં વાસ કરવો, તે પણ કરવાને અસમર્થ હોય તો એકને એક સ્થળ વિષે રહી સંથારાભૂમિને બદલે, જે ભુમિમા પોતે સંથારો કર્યો હોય તે ભૂમિને છોડીને બીજી ભૂમિમા સંથારો કરે; પણ પોતાના કલ્પને દૂષણ ન લાગે તેમ વર્તવુ શાસ્ત્રમાં કહ્યુ છે કે "જિનશાસન વિષે રહેલા મુનિઓ વિહાર અને પડિમા વહેવાના સંબધમાં છેવટે સંથારાનુ પરિવર્તન પણ કરે."

तत्र च सर्वत्राममत्वमिति ॥

અર્થઃ—ત્યાં પણ સર્વ સ્થળે મમતાનો ત્યાગ કરે

ભાવાર્થ.—વૃદ્ધાવસ્થા વગેરે ઉપર જણાવેલા કારણોથી એક સ્થળે વાસ કરવો પડે છતા તે સ્થળમા રહેલી વસ્તુઓ, અથવા ઉપાશ્રય, અથવા પુસ્તકો ઉપર મમત્વભાવ ધારણ કરવો સાધુને કલ્પે નહિ મમત્વભાવનો ત્યાગ કરવાના અને લોકોને બોધ આપવાના કારણથી જુદે જુદે સ્થળે વિહાર કરવાની શાસ્ત્રાજ્ઞા છે. પણ શરીરની અશક્તિને લીધે વિહાર થઇ ન શકે તોપણ તે સ્થળ આશ્રયી મમત્વભાવ ન રાખવાનો ઉપદેશ છે.

तथा निदानपरिहार इति ॥

અર્થઃ—વળી નિયાણાનો ત્યાગ કરવો.

ભાવાર્થ—ધર્મરૂપી કલ્પવૃક્ષ છે. તેનુ મૂળ સમ્યગ્દર્શન છે, જ્ઞાન અને વિનય વગેરે તેનો સ્કન્ધ ભાગ છે, દાન, શીળ, તપ અને ભાવ રૂપ શાખા ઉપશાખા છે દેવ અને મનુષ્ય સંબંધી સુખો રૂપ પુષ્પ છે, અને પરમ કલ્યાણનુ સ્થાન મોક્ષ તે રૂપ ફળ છે આવા ધર્મરૂપ કલ્પવૃક્ષને છેદનાર નિયાણ છે, માટે ધર્મકરણી કરી કદાપિ દેવતાની અથવા રાજાદિકની ઋદ્ધિની વાન્છના કરવી નહિ હમેશા લક્ષ્યબિન્દુ મોક્ષ હોવુ જોઇએ જેમ અનાજ ઉગાડવા જતા '

વગેરે ઉગે છે, તેમ મોક્ષરૂપ ઋદ્ધિ મેળવવા જતાં દેવના તથા મનુષ્ય સંબધીના સુખ તો ધાસ રૂપે સ્વયમેવ મળી જશે. માટે નિરંતર નિષ્કામ વૃત્તિથી કામ કરવુ. જ્યા સુધી મનુષ્યને કોઈ પણ પ્રકારે કોઈ પણ વસ્તુની ઇચ્છા છે, ત્યા સુધી તે વસ્તુ મેળવવાને તેણે જન્મ લેવોજ પડે. પણ જે ઇચ્છા વગર શુભ કામ કરે છે, તેને શુભ કામો બન્ધનરૂપ થતાં નથી અને કદાચ કોઈ પણ બીજા બાકી રહેલા કાર્યના ઉદયથી જન્મ લેવો પડે તે શુભ કર્મથી બંધાયેલું પુણ્ય સમૃદ્ધિરૂપે તેને મળે છે માટે કોઇ પણ પ્રકારનુ નિયાણુ બાંધવું નહિ. શાસ્ત્રમાં કહ્યુ છે કે—

यः पालयित्वा चरणं विशुद्धं करोति भोगादिनिदानमज्ञः ॥
हि वर्द्धयित्वा फलदानदक्षं स नन्दनं भस्मयते वराकः ॥

જે મુર્ખ માણસ વિશુદ્ધ ચારિત્ર પાળીને. ભોગાદિક પાળવાનુ નિયાણુ કરે છે, તે મંદ પુરૂષ ફળ આપવાને ચતુર એવા નન્દવનને ને વૃદ્ધિ પમાડીને બાળી દે છે ત્યારે હવે કરવું શુ તેનો જવાબ આપે છે.

विहितमिति प्रवृत्तिरिति ॥

અર્થઃ—શાસ્ત્રમા કહ્યુ છે એમ ધારી પ્રવૃત્તિ કરવી.

ભાવાર્થ:—ભગવતે કરૂણા કરી આપણને જણાવ્યુ છે કે આ આપણુ કર્તવ્ય છે, માટે તે કર્તવ્ય બજાવવુ. ભગવદ્ગીતા પણ તેજ સિદ્ધાન્તને પુષ્ટિ આપતા કહે છે કે.—

कर्मण्येवाधिकारस्ते मा फलेषु कदाचन ॥

તારો અધિકાર કર્મમા છે, પણ કર્મના ફળમાં નથી માટે આપણે તો નિષ્કામ વૃત્તિથી કર્તવ્ય કરવુ, ફળ શુ આવે છે તે આપણે વિચારવાનુ નથી, કારણ કે નિષ્કામ વૃત્તિથી કરેલુ કામ બન્ધનકારક નથી. પુણ્ય અને પાપ બન્ને બન્ધનકારક છે. એક સોનાની બેડી છે, બીજી લોહાની બેડી છે, પણ બેડી તો છે. પણ આસક્તિ રહિત કરેલુ કાર્ય પુણ્ય પાપને બદલે સવર અને નિર્જરા કરે છે.

तथा विधिना स्वाध्याययोग इति ॥

અર્થઃ—વળી વિધિ પ્રમાણે સ્વાધ્યાય કરવો.

ભાવાર્થઃ—શાસ્ત્રમાં જ્ઞાન ભણવાનો જે વિધિ બતાવવામાં આવ્યો છે, તદનુસાર અતિચાર ન લાગે તેવી રીતે સ્વાધ્યાય કરવો. એટલે શાસ્ત્રના પુસ્તકોનુ શ્રવણ, મનન અને નિદિધ્યાસન કરવું. યોગ્ય કાળે ભણવુ, ગુરૂનો વિનય કરવો, બહુમાન કરવુ, આ વગેરે નિયમો ધ્યાનમાં રાખી સ્વાધ્યાય કરવો.

તથા આવશ્યકાપરિહાણિરિતિ ॥

અર્થઃ—વળી અવશ્ય કરવા યોગ્યની હાનિ ન કરવી.

ભાવાર્થ·—જે જે કાળે જે જે અનુષ્ઠાન સાધુને કરવા યોગ્ય છે તે તે સાધુએ તે તે કાળે કરવા તે આવશ્યક કર્મ કહેવાય છે, તે કર્યા સિવાય છુટકોજ નહિ તે સાધુપણાના ચિન્હો છે. વળી દશવૈકાલિક સુત્રમા લખ્યુ છે કે—

"સવેગ એટલે મોક્ષાભિલાષ રાખવો; નિર્વેદ એટલે ભવથી વૈરાગ્ય રાખવો વિષયવિવેક એટલે પ્રશસ્ત અને અપ્રશસ્ત વિષયનો ભેદ સમજવો વળી સારા શીળવત સાધુજનની સગતિ કરવી જ્ઞાનાદિક ગુણની આરાધના કરવી, બાહ્ય અને અભ્યતર તપ કરવો જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રનો વિનય કરવો વળી ક્ષમા રાખવી, મૃદુતા રાખવી એટલે માનનો નાશ કરવો આર્જવભાવ રાખવો એટલે માયાનો ત્યાગ કરવો. વિમુક્તતા એટલે લોભનો ત્યાગ કરવો અદીનતા એટલે દીનપણાનો ત્યાગ કરવો

તિતિક્ષા એટલે પરિષહ ઉપસર્ગ વગેરે સહન કરવા, અને આવશ્યક કર્મની શુદ્ધિ કરવી, એટલે જે રીતે કરવા જોઈએ તે રીતે ધર્માનુષ્ઠાનો કરવા એ સર્વ સાધુના લિગ એટલે ચિન્હો છે

તથા યથાશક્તિ તપ·સેવનમિતિ ॥

અર્થઃ-વળી પોતાની શક્તિ અનુસાર તપનુ સેવન કરવુ

ભાવાર્થઃ—શાસ્ત્રમા દરેક સ્થળે કહેલ છે પોતાની શક્તિ પ્રમાણે તપ કરવું હાલમા જે તપ કરવામા આવે છે, તેમા ઘણીવ" પોતાની શક્તિનો જરાપણ વિચાર કરવામા આવતો નથી અને શરીર એટલુ બધુ ગળીને સુકાઈ જાય છે કે ધર્મકાર્ય કરવાને યોગ્ય ન રહે

દેશ આપવો સાભળનારને લાભ થાય યા ન થાય પણ અનુગ્રહ બુદ્ધિથી ઉપદેશ આપનારને તો એકાન્ત લાભ છે, માટે જેમ જેમ જ્ઞાનની વૃદ્ધિ થતી જાય તેમ તેમ વધારે વધારે નમ્રતા ધારણ કરવી, અને તે જ્ઞાનનો ફેલાવો થાય તેમ પ્રયત્ન કરવો એજ સાધુ પુરૂષોનો પરમધર્મ છે.

तथा गुणदोषनिरूपणमिति ॥

અર્થઃ—વળી સર્વ ક્રિયાને વિષે ગુણ દોષનું નિરૂપણ કરવું.

ભાવાર્થ—કોઈ પણ કાર્ય કરતા પણ તેના ગુણ દોષનું પોતાના મન સાથે વિવેચન કરે આ કાર્યથી લાભ કેટલો થશે, અને હાનિ કેટલી થશે તેનો પ્રથમ નિર્ણય કરે પછી શુ કરે તે જણાવે છે.

ततो बहुगुणे प्रवृत्तिरिति ॥

અર્થ—બહુ ગુણવાળી ક્રિયામા પ્રવૃત્તિ કરવી.

ભાવાર્થ—બહુ ગુણવાળી એટલે કેવળ ગુણમય જે કાર્ય ભાસતું હોય તે કાર્યમા સાધુ પુરૂષે પ્રવૃત્તિ કરવી, પણ જે કાર્યમા ગુણ કરતા દોષ બહુજ હોય અથવા કેવળ દોષમય હોય તેવા કાર્યમાં પ્રવૃત્તિ કરવી સાધુને ઘટિત નથી આ અપૂર્ણ જગતનુ એવુ એક પણ કાર્ય નથી કે જે કાંઈ પણ દોષ મિશ્રિત ન હોય માટે લાભાલાભનો વિચાર કરી જેમા અધિક લાભ જણાતો હોય તેવા કાર્યમા સાધુ પુરૂષે પ્રવૃત્તિ કરવી એ કહેવાનુ તાત્પર્ય છે

तथा क्षान्तिर्मार्दवमार्जवमलोभतेति ॥

અર્થઃ—વળી ક્ષમા, મૃદુતા, સરલતા, અને સંતોષ રાખવા.

ભાવાર્થ—ક્રોધ, માન, માયા, અને લોભ રૂપ ચાર મહાશત્રુઓ છે, અને સંસાર સમુદ્રમા રખડાવનારા મોહરાજાના તે સુભટો છે તેમને હરાવવાને, તેમનો નાશ કરવાને તેમના પ્રતિસ્પર્દ્ધિ વધારે સામર્થ્યવાળા ચાર સુભટો સાધુએ રાખવા ક્રોધનો નાશ કરવાને ક્ષમા, માનનો નાશ કરવાને મૃદુતા, માયાનો નાશ કરવાને સરલતા, અને લોભનો નાશ કરવાને સંતોષ આ ચાર ગુણો સાધુ ધર્મની મૂળ ભૂમિકા રૂપ છે, આધાર રૂપ છે માટે નિરંતર તે હૃદયમાં રાખવા

क्रोधाद्यनुदय इति ॥

અર્થ:—ક્રોધાદિક ચાર શત્રુઓનો ઉદયજ ન થાય તેવો પ્રયત્ન કરવો.

ભાવાર્થ:—કાદવમાં પગ પડે અને પછી તે ધોવાને પ્રયત્ન કરવો પડે તેના કરતા કાદવમાં પગ ન પડે તે વધારે સારૂ એ સર્વ કોઇ કબુલ કરે છે; માટે ક્રોધ વગેરે મનોવિકારો જાગૃત થાય, અને પછી તેમને વિફળ કરવા, તેના કરતા ક્રોધ વગેરેનો ઉદયજ ન થાય તેવો વ્યવહાર સાધુ પુરૂષે રાખવો. જે જે કારણોથી ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ ઉદયમા આવે તે તે કારણોનોજ સાધુ પુરૂષે વિચારપૂર્વક ત્યાગ કરવો ઘટે છે. પણ કદાચ ક્રોધ વગેરેનો ઉદય થયો તો શુ કરવુ તે વાત શાસ્ત્રકાર જણાવે છે—

वैफल्यकरणमिति ॥

અર્થ:—ઉદય પામેલા ક્રોધ વગેરેનું નિષ્ફળપણું કરવુ.

ભાવાર્થ—પૂર્વ જન્મ ઉપાર્જિત કર્મના બળથી, તેવા તેવાં નિમિત્ત કારણો મળવાથી ક્રોધનો ઉદય કદાપિ થાય, છતા ક્રોધના આવેશમા જે જે કામ આપણે કરવા ધારતા હોઈએ તે તે ન કરવું, આથી ક્રોધ વગેરે નિષ્ફળ બને. આમ થાય ત્યારેજ પૂર્વ જણાવેલા ક્ષમા, મૃદુતા, સરલતા, અને સંતોષ ગુણો ખરી રીતે પરિણમેલા કહી શકાય.

विपाकचिन्तेति ॥

અર્થ:—ક્રોધ વગેરેના ફળનો વિચાર કરવો.

ભાવાર્થ—ક્રોધ માન, માયા અને લોભથી આ ભવમા કેવાં માઠા પરિણામ આવે છે, અને પરભવમાં પણ તેથી કેવાં દુઃખ સહન કરવા પડે છે, તેનો વિચાર કરી તેનો ત્યાગ કરવો કહ્યુ છે કે—

क्रोधात्प्रीतिविनाशो, मानाद्विनयोपघातमाप्नोति ॥
शाठ्यात्प्रत्ययहानिं सर्वगुणविनाशनं लोभात् ॥१॥

ક્રોધથી પ્રીતિનો નાશ થાય છે, માનથી વિનયનો નાશ થાય છે, (માયા) કપટથી વિશ્વાસનો નાશ થાય છે, અને લોભથી સર્વ

ગુણનો નાશ થાય છે. આ રીતે ક્રોધાદિના ઐહિક ગેરલાભનુ ચિતન કરે. આત્માના શુભ અધ્યવસાયનો નાશ કરનાર આ દુર્ગુણો છે, અને તેથી અનેક ભવ સુધી માણસોને સસારમા જન્મ મરણના ચક્રમા રખડવુ પડે છે, વગેરે વિચાર કરી તેનો ત્યાગ કરવા પ્રયત્ન કરવો

तथा धर्मोत्तरो योग इति ॥

અર્થઃ—વળી જેનું ફળ ધર્મ છે તેવો મન, વચન અને કાયાનો વ્યાપાર કરવો.

ભાવાર્થ—જેથી કલ્યાણ થાય, અને મન પવિત્ર રહે તેવા શુભ વિચારો કરવા જેથી કોઇને શાતિ થાય, અથવા જ્ઞાન મળે તેવા વચનો બોલવા, અને જેથી કોઈનુ દુખ દૂર થાય, અથવા કોઇને ઉપદ્રવ ન થાય તેવો કાંઇ વ્યાપાર કરવો. પણ જેનુ ફળ પાપ છે તેવા વિચારો, વચનો તથા કાર્યો કરવા નહિ.

तथा आत्मानुप्रेक्षेति ॥

અર્થઃ—વળી આત્માનો વિચાર કરે.

ભાવાર્થ—પ્રાતકાળમા ઉઠી સાધુએ આ પ્રમાણે વિચાર કરવો. હુ કોણ છુ ? હુ અહીયા ક્યાથી આવ્યો ? મારો ધર્મ શો છે ? મારૂ કર્તવ્ય શુ છે ? મારો સર્વ પ્રાણીઓ સાથે શો સબધ છે ? મે શુ કર્યું અને મારે શુ કરવાનુ બાકી છે ? આ રીતે સાધુએ નિરતર આત્મનિરીક્ષણ (self-analysis) કરવાનુ છે એક ક્ષણ પણ આ કાર્યમા પ્રમાદ કરવાનો નથી જે લોકો આ પ્રમાણે આત્મનિરીક્ષણ કરી શકે છે, તેઓ પોતાના ગુણદોષ યથાર્થ જોઈ શકે છે ગુણની વૃદ્ધિ કરવા અને દોષને ટાળવા તેઓ મથે છે, અને બહુજ થોડા સમયમા તેઓ પોતાની ઉન્નતિ સાધી શકે છે માટે સાધુએ તેમજ શ્રાવકે આ પ્રમાણે આત્મ સબધી વિચાર કરવો; આ પ્રમાણે વિચાર કર્યા પછી શુ કરવુ તે કહે છે

उचितप्रतिपत्तिरिति ॥

અર્થઃ—યોગ્ય અનુષ્ઠાન અંગીકાર કરવુ

રહ્યા ત્યારે નિશ્ચે સર્વે અર્થની સિદ્ધિ થઈ એમ સમજવું; માટે ભગવતની આજ્ઞા હૃદયમાં રાખી દરેક કાર્ય કરવુ

तथा समशत्रुमित्रतेति ॥

અર્થ:—શત્રુ તથા મિત્ર તરફ સમાન ભાવ રાખવો

ભાવાર્થ:—શત્રુ તિરસ્કાર કરે, અને મિત્ર સ્તુતિ કરે છતા સાધુ પુરૂષોને તો બન્ને ઉપર સમભાવ રહે છે; કારણ કે શત્રુ તથા મિત્રને તે રીતે ભલે સતોષ મળો, એવો ભાવ સાધુ પુરૂષના હૃદયમા વર્ત્તે છે. એક ઉપર રાગ નથી, અને બીજા ઉપર દ્વેષ નથી, પણ બન્નેને મમ ગણી બન્નેનુ જેથી કલ્યાણુ થાય તેવી પ્રવૃત્તિ સાધુ પુરૂષો રાખે છે.

तथा परीषहजय इति ॥

અર્થ:—વળી પરીષહનો જય કરવો.

ભાવાર્થ—ભુખ, તરસ વગેરે બાવીસ પરીષહો છે, તેનો ઉદય આવે સમભાવે સહન કરવા અને કર્મની નિર્જરા કરવી આ બાવીસ પરીષહમા જે દર્શન પરીષહ છે, તેનો હેતુ મમ્યગ્માર્ગથી પતિત થતા બચાવવાનો છે, અને બાકીના એકવીસ પરીષહનો હેતુ કર્મની નિર્જરા કરવાનો છે. તેટલા માટેજ લખ્યુ છે કે **मार्गाच्यवननिर्जरार्थं परिषोढव्या परीषहा इति ॥** માર્ગ થકી પડી ન જવાય અને કર્મની નિર્જરા થાય તે માટે પરીષહોને સહન કરવા

तथा उपसर्गातिसहनमिति ॥

અર્થ:—વળી ઉપસર્ગને અતિશય સહન કરવા.

ભાવાર્થ.—ધર્મ માર્ગે પ્રયાણુ કરતા માર્ગમા જે જે સકટો આવે તે ઉપસર્ગો કહેવાય જે મનુષ્ય સમ્યગ્માર્ગે ચાલી થોડા સમયમા પોતાની મનાગ્ની પેટી ઉપાડી નાખવા માગતો હોય તેના લેણુદારો એકદમ તેના ઉપર હલ્લો કરે, તેજ રીતે જે ધર્માત્માઓ થોડા જન્મમા કર્મઋણુથી મુક્ત થવા માગતા હોય તેમનાપર કર્મના લેણુદારો એકદમ તગાપો કરે છે, અને તેથી તેમના માર્ગમા અનેક ઉપસર્ગોવિઘ્નો આવે છે કેટલાક ઉપસર્ગો થયા કારણથી આવે છે, વળી સન્માર્ગે ચાલનારને કેટલાક ઉપસર્ગો તેમના સદ્ગુણોની કરોડી કરવા આવે છે

કદાપિ પોતાને ભોગવવાનુ નથી; માટે આપણી હાલની સ્થિતિ આપણા પૂર્વ જન્મના કર્માનુસાર થયેલી છે, અને સુખ દુ:ખ પણ તદનુસાર મળે છે, તેથી કરીને કોઈ પણ પ્રકારના નિષ્કારણ ભયને વાસ્તે સ્થાન નથી વળી ભવિષ્ય આપણા હાથમા છે જે જે કાર્યો આપણે હાલ કરીએ છીએ, જે જે ઇચ્છાઓ રાખીએ છીએ, અને જે જે વિચારો ધારીએ છીએ, તે તે કાર્યો, ઇચ્છાઓ અને વિચારોને અનુસારે આપણો બીજો ભવ નિર્મિત થવાનો છે, તો તેમા ભયને વાસ્તે સ્થાન ક્યા છે ? વળી જે સાધુઓએ નિરતિચાર યતિધર્મ પાળેલો છે, અને તેથી કરીને અનત સુખ મળે તેવુ કર્મ જેમણે ઉપાર્જન કર્યું છે તેમને મૃત્યુનો પણ ભય હોતો નથી, તો પછી બીજા સામાન્ય ભયની તો ગણત્રીજ શી ? મૃત્યુનો ભય આ જગતમા મોટામા મોટો છે, તે ભય પણ જેણે જીત્યો છે તે બીજા ભયથી શુ કરવા ઉદ્વેગ ધરે ? શાસ્ત્રમા કહ્યુ છે કે—

प्रायेणाकृतकृत्यत्वान्मृत्योरुद्विजते जनः ॥
कृतकृत्याः प्रतीक्षन्ते मृत्युं प्रियमिवातिथिम् ॥

જે લોકોએ કરવા યોગ્ય કામ કર્યું નથી, તેઓ મૃત્યુથી ઉદ્વેગ પામે છે, પણ જે પુરુષોએ કરવા યોગ્ય કાર્ય કર્યું છે તેવા પુરુષો તો પ્રિય મેમાનની વાટ જુએ તેમ મૃત્યુની વાટ જુએ છે, કારણ કે મૃત્યુ ઉચ્ચ જીવનનો દરવાજો છે*

तथा तुल्याश्मकाञ्चनेति ॥

અર્થ—પત્થર અને સુવર્ણ સાધુને સરખા હોવા જોઇએ

ભાવાર્થ—'સમગણે સુવર્ણ પાષાણરે' એ સાધુનુ ચિન્હ છે, જેને મમત્વ ભાવ નથી તેના મનને સુવર્ણ સરખુ છે અને પાષાણ પણ સરખો છે સાધુ પુરુષોએ સુવર્ણને પણ પાષાણ તુલ્ય ગણી તેના ઉપરથી મમત્વ ભાવ છોડવો, ધનની મૂર્છા ન રાખવી એ જિનબોધ આ વાક્યમા સમાયેલો છે.

* Death is a gateway to higher life

तथा देशनायामप्रबन्ध इति ॥

અર્થ—વળી દેશના દેવામા બહુ ભાવ ન રાખે.

ભાવાર્થ—નિરપેક્ષ યતિ ધર્મકથા કરવાને બહુ ભાવ રાખતો નથી. છતા સાભળવાને જ્યારે શ્રોતાવર્ગ બહુ આગ્રહ કરે તો એક બે વચનમા શાસ્ત્રનો સાર સમજાવે. કારણકે ઘણે ભાગે તો આ મુનિ કાયોત્સર્ગ ધ્યાનમાજ મગ્ન રહે છે

तथा सदाऽप्रमत्तता ॥

અર્થ—વળી નિરતર પ્રમાદરહિતપણે વર્તે.

ભાવાર્થ—દિવસે તેમજ રાત્રે પાચ પ્રકારના પ્રમાદનો ત્યાગ કરી સાવધાન રહે તે એક ક્ષણવાર પણ અસાવધ ન રહે. નિરતર મન તથા ઇન્દ્રિયોને પોતાને સ્વાધીન રાખે તેમનાપરનો પોતાનો સયમ એક ક્ષણવાર પણ જવા દે નહિ

तथा ध्यानैकतानत्वमितीति ॥

અર્થ—વળી ધ્યાનને વિષે એકાગ્રપણુ રાખે.

ભાવાર્થ—ધર્મધ્યાનમા મનને તલ્લીન રાખે. મનને બાહ્ય વિષયોમા ભટકવા દે નહિ, પણ ધર્મધ્યાનમા અથવા સ્વાધ્યાયમા સ્થિર-એકાગ્ર રાખે.

હવે યતિ ધર્મની સમાપ્તિ કરતા શાસ્ત્રકાર લખે છે કે—

सम्यग्यतित्वमाराध्य महात्मानो यथोदितम् ॥
संप्राप्नुवन्ति कल्याणमिह लोके परत्र च ॥ १ ॥

અર્થ—મહાત્મા પુરૂષો સમ્યગ્ પ્રકારે પૂર્વે કહ્યા પ્રમાણે યતિધર્મ પાળે છે, તે આ લોકમા તથા પરલોકમા કલ્યાણ પામે છે, એટલે પરપરાએ મોક્ષ સુખ મેળવવા ભાગ્યશાળી થાય છે આ લોકમા શુ કલ્યાણ મેળવે છે તે શાસ્ત્રકાર જણાવે છેઃ—

क्षीराश्रवादिलब्ध्योघमासाद्य परमाक्षयम् ॥
कुर्वन्ति भव्यसत्त्वानामुपकारमनुत्तमम् ॥ २ ॥ इति ॥

विधिना देहत्याग इतीति ॥

અર્થઃ—વિધિ પ્રમાણે દેહનો ત્યાગ કરવો.

ભાવાર્થ—આલોયણા કરવી, વ્રતનો ઉચ્ચાર કરવો, સર્વ જીવને ખમાવવા, અનશન કરવુ, શુભભાવના ભાવવી, પચ પરમેષ્ઠિનું સ્મરણ કરવુ વગેરે વિધિ સહિત દેહનો ત્યાગ કરવો. પંડિત મરણની આરાધના કરવી. આ રીતે સાપેક્ષ યતિધર્મનુ વર્ણન કરવામાં આવ્યુ.

હવે નિરક્ષેપ યતિધર્મનું વર્ણન કરે છે.

निरपेक्षयतिधर्मस्त्विति ॥

અર્થઃ—નિરપેક્ષ યતિધર્મ આ પ્રમાણે છે.

ભાવાર્થ—જેને ગુરૂકુળવાસની જરૂર નથી એવા જીનકલ્પી સાધુનો નિરપેક્ષ યતિધર્મ હવે વર્ણવામા આવે છે.

वचनगुरुतेति ॥

અર્થઃ—આગમને ગુરૂ માને.

ભાવાર્થ—જેમ સાપેક્ષ યતિધર્મને પાળનાર સાધુ સર્વ બાબતોમાં ગુરૂને પુછી ગુરૂની આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તે; તેમ નિરપેક્ષ યતિધર્મ પાળનારા સાધુ શાસ્ત્રમા કહ્યા પ્રમાણે પ્રવૃત્તિ તથા નિવૃત્તિ કરે. શાસ્ત્ર એજ તેનો ગુરૂ સમજવો.

तथा अल्पोपधित्वमिति ॥

અર્થઃ—ઉપકરણ અલ્પ રાખે.

ભાવાર્થ—સાપેક્ષ યતિધર્મ પાળનારની અપેક્ષાએ નિરપેક્ષ યતિધર્મ પાળનાર બહુજ થોડા ઉપકરણો (વસ્ત્ર પાત્ર વગેરે) રાખે છે.

तथा निःप्रतिकर्मशरीरतेति ॥

અર્થઃ—પ્રતિકાર રહિતપણે શરીરને ધારણ કરે.

ભાવાર્થ—નિરપેક્ષ યતિધર્મ પાળનાર માંદો થાય તોપણ રોગનો પ્રતિકાર કર્યા સિવાય જેવી સ્થિતિમા શરીર હોય તેવી સ્થિતિમાં રાખે છે

संहननाद्यपेक्षणमिति ॥

અર્થ—પોતાના સંઘયણ વગેરેની અપેક્ષા રાખવી

ભાવાર્થ—શરીરના સામર્થ્યની, પોતાની ચિત્તવૃત્તિની, તથા આસપાસના સાધુઓની સહાયનો વિચાર કરી સંલેખણા કરવી એ ભાવ છે

દ્રવ્ય સંલેખણા અને ભાવ સંલેખણા એ બેમાથી કયી ઉત્તમ છે? તેનો ઉત્તર શાસ્ત્રકાર આપે છે

भावसंलेखनायां यत्न इति ॥

અર્થ—ભાવ સંલેખના કરવાનો પ્રયત્ન સાધુએ કરવો.

ભાવાર્થ—કષાય તથા ઇન્દ્રિયોના વિકારને મન્દ કરવા માટે ભાવ સંલેખના કરવાની છે અને દ્રવ્ય સંલેખના પણ ભાવ સંલેખનાને મન્દ કરવા માટેજ શાસ્ત્રકારોએ ઉપદેશી છે આ સૂત્ર ઉપર ટીકા નીચે પ્રમાણે છે "સંસારમાથી મુક્ત થવા ઇચ્છા રાખનારા મુમુક્ષુઓએ મરણનો સમય જાણવાને વાસ્તે તત્પર રહેવુ મરણકાળને જાણવાના માર્ગ આગમથી, તથા દેવતાના વચનથી, તથા પોતાની સુન્દર બુદ્ધિથી, વળી માઠા સ્વપ્ન જોવા વગેરે અનેક રીતે શાસ્ત્રમા વર્ણવેલા છે. એવી રીતે મરણનો સમય જાણીને ઉત્સર્ગ માર્ગે પ્રથમથીજ બાર વર્ષ સુધી સંલેખણા કરવી પ્રથમના ચાર વર્ષ સુધી વિચિત્ર તપ કરવા ચતુર્થ, અષ્ટમ, દશમ, દ્વાદશ વગેરે તપ કરવા. પછી ચાર વર્ષ સુધી વિચિત્ર તપ કરે, પણ પારણે વિગઇ રહિત નીવી તપ કરે એટલે ઉત્કૃષ્ટ રસનો ત્યાગ કરે, પછી બે વર્ષ સુધી ચતુર્થ કરે એટલે ઉપવાસ કરે. પારણે આબિલ કરે આ રીતે દશ વર્ષ પુરા થયા પછી છેલ્લા બે વર્ષમાં શુ કરવુ તે હવે બતાવે છે વળી અગીયારમા વર્ષના પ્રથમ છ માસ સુધી ચતુર્થ ષષ્ઠ તપ કરે, અને પારણે આબિલ કરે, પરંતુ કાંઇક ઉણો આહાર ગ્રહણ કરે વળી અગીયારમા વર્ષના બીજા છ માસમા અષ્ટમ, દશમ અને દ્વાદશાદિક તપ કરે અને પારણે આબિલ કરી અગીયારમુ વર્ષ પૂર્ણ કરે બારમા વર્ષના અન્ત સુધી કોટી સહિત નિરન્તર આબિલ કરે (પહેલા દિવસે આબિલ કરી બીજા દિવસે પણ આબિલ કરે તેને કોટી સહિત આબિલ કહેવાય છે) કેટલાક આચાર્યના કહેવા મુજબ છે કે બા

અર્થઃ—તે મહાપુરૂષો ક્ષીરાશ્રવ વગેરે ઉત્તમ અને અક્ષય લબ્ધિના સમૂહને મેળવીને ભવ્ય પ્રાણીઓ ઉપર અતિશય ઉત્તમ ઉપકાર કરે છે.

ભાવાર્થ—જેનું વચન સાંભળનારના કાનરૂપ પડીયામાં દુધની માફક સ્ત્રવે, એટલે દુધની પેઠે શ્રોતા વર્ગને મધુર લાગે તે લબ્ધિને ક્ષીરાશ્રવ લબ્ધિ કહે છે. વગેરે શબ્દથી મધુ, ઘી, અમૃત ઇત્યાદિક સ્ત્રવનારી લબ્ધિઓ સમજવી. આવી ઉત્તમ લબ્ધિઓ પ્રાપ્ત કરી ભવ્ય પ્રાણીઓ ઉપર તેઓ ઉપકાર કરે છે, જે ઉપકારનું ફળ મોક્ષ છે. પોતાને જે જે સિદ્ધિઓ અથવા લબ્ધિઓ શુદ્ધ માર્ગે પ્રયાણ કરતાં મળે છે, તેનો સત્પુરૂષો ગર્વને માટે અથવા માનમહત્તા મેળવવા ઉપયોગ કરતા નથી, પણ અન્ય જીવોના ઉપકાર માટે પોતાની શક્તિઓનો ઉપયોગ કરે છે

मुच्यन्ते चाशु संसारादत्यन्तमसमञ्जसात् ॥
जन्ममृत्युजराव्याधिरोगशोकाद्युपद्रुतात् ॥ ? ॥ इति ॥

અર્થઃ—વળી તે મહાપુરૂષો જન્મ, મૃત્યુ, જરા, વ્યાધિ, રોગ અને શોક વગેરે ઉપદ્રવ યુક્ત અને અત્યન્ત અયોગ્ય સંસારથી તરત મુક્ત થાય છે.

ભાવાર્થ—આ સંસાર જે અનેક પ્રકારના દુઃખથી પૂર્ણ છે તેના બંધનથી મહા પુરૂષો ઉચ્ચ યતિધર્મ પાળી મુક્ત થાય છે, કારણ કે તેઓ નિષ્કામ વૃત્તિથી સર્વકાર્ય કરે છે, પાછલાં કર્મ ઉદયમાં આવે તે સમભાવ ભોગવી નિર્જરા કરે છે, અને નવાં કર્મ ઉપાર્જન કરતા નથી. આ રીતે પૂર્વકૃત કર્મનો ક્ષય થતાં, અને આત્માનું સંપૂર્ણ સ્વરૂપ યથાર્થ ખીલતાં તેઓ સચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપી પરમાત્મા બને છે.

આ રીતે શ્રી હરિભદ્રસૂરિએ રચેલા ધર્મબિન્દુ ગ્રંથમા પાચમુ પ્રકરણ સમાપ્ત થયું.

પ્રકરણ ૬ ઠું.

નિરપેક્ષ અને સાપેક્ષ યતિધર્મનુ કેટલુક વર્ણન પાંચમા પ્રકરણમાં કરવામા આવ્યુ હવે તે સબધી વિશેષ વર્ણન કરવાને ઇચ્છતા શાસ્ત્રકાર નીચે પ્રમાણે આ પ્રકરણનો આરંભ કરે છે—

आशयाद्युचितं ज्यायोऽनुष्ठानं सूरयो विदुः ॥

साध्यसिद्ध्यङ्गमित्यस्माद्यति धर्मो द्विधा मतः ॥ १ ॥

અર્થ:—આશય વગેરેને ઉચિત અનુષ્ઠાનને આચાર્યો અતિ શ્રેષ્ઠ કહે છે. કેમકે સાધવા યોગ્ય સિદ્ધિનું તે અંગ છે, માટે યતિધર્મ બે પ્રકારનો છે.

ભાવાર્થ—હૃદયનો આશય, જ્ઞાન, શરીરબળ, પરને ઉપકાર કરવાની શક્તિ અથવા અશક્તિ; આ સર્વ ધ્યાનમા લેઈ જે અનુષ્ઠાન જીનધર્મની સેવા અર્થે કરવામા આવે છે તે પ્રશસ્ય છે, એમ આચાર્યો કહે છે. તે સકલ કલેશને નાશ કરનાર જે મોક્ષ તેની પ્રાપ્તિનુ કારણ છે આ કારણથી સાધુ પુરૂષની યોગ્યતા આશ્રયી બે વિભાગ પાડવામાં આવેલા છે સાપેક્ષ યતિધર્મ, અને નિરપેક્ષ યતિધર્મ જે પ્રશસ્ય અનુષ્ઠાન છે તે સાધ્ય વસ્તુ સિદ્ધ કરવાનુ ઉમદા કારણ છે તેજ બાબત ગ્રથકાર બીજા શ્લોકથી જણાવે છે—

समग्रा यत्र सामग्री तदक्षेपेण सिध्यति ॥

दवीयसाऽपि कालेन वैकल्ये तु न जातुचित् ॥ २ ॥

અર્થ:—જે કાર્યમાં સર્વ સામગ્રી હોય છે તે તરતજ સિદ્ધ થાય છે, પણ સામગ્રીના અભાવમા તો ઘણા કાળ પછી પણ કાર્યની સિદ્ધિ કદાચ ન પણ થાય.

ભાવાર્થ—જો ઘટ બનાવવો હોય તો માટી, ચાક, દંડ, કુંભાર વગેરે સામગ્રીની જરૂર છે જેમ સામગ્રીની ન્યૂનતા તેમ વખત વધારે લાગે, અને સામગ્રીનો તદન અભાવજ હોય તો ઘણો કાળ વ્યતીત થય છતા, પણ ઘટરૂપ કાર્ય સિદ્ધ ન થાય તેવી રીતે અહીંયા પણ મોક્ષ રૂપ કાર્યને વાસ્તે સામગ્રીની જરૂર છે. હવે તે સામગ્રી કયી તે જણાવે છે

સમ્યગ્જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રના વ્યાપાર રૂપ યોગ તેની વૃદ્ધિને અર્થે નિરપેક્ષ યતિધર્મ અંગીકાર કરી શકે. આ ધર્મ અંગીકાર કરવાનો સમય યોગ્ય નક્ષત્ર તીથિ વગેરેનો રાખવો ઘટે છે યોગ્ય સમયે જેમ અનશન ગ્રહણ કરે તેમ જીનકલ્પ વગેરે નિરપેક્ષ યતિધર્મ સાધુ ગ્રહણ કરે એ અર્થ છે

तथा तत्कल्पस्य परार्थलब्धिविकलस्येति ॥

અર્થઃ—પૂર્વના જેવો ગુણવાળો હોય, અને પારકાને ઉપકાર કરવાની શક્તિ ન હોય તે પણ યતિધર્મને વાસ્તે લાયક છે.

ભાવાર્થઃ—જે સાધુ નિરપેક્ષ યતિધર્મ પાળે તેજ જેવા ગુણવાળો બીજો કોઈ હોય, અને કોઈ પણ પ્રકારના અન્તરાય કર્મના ઉદયથી પારકાનુ હિત કરવા અને તે દ્વારા શિષ્યો-પ્રશિષ્યો મેળવવા અસમર્થ હોય તે નિરપેક્ષ યતિધર્મ ગ્રહણ કરે બીજાનુ જેનાથી ભલુ ન થઈ શકતું હોય તે છેવટે પોતાનુ હિત સાધે એવો ભાવાર્થ સમજાય છે આ પ્રમાણે બે વિભાગ પાડવાનુ શું કારણ ? તેનો જવાબ શાસ્ત્રકાર આપે છે—

उचितानुष्ठानं हि प्रधानं क्षयकारणमिति ॥

અર્થઃ—ઉચિત અનુષ્ઠાન એ કર્મ ક્ષય કરવાનુ મુખ્ય કારણ છે.

ભાવાર્થઃ—જેને વાસ્તે જે લાયક હોય તેને વાસ્તે તે ઉચિત અનુષ્ઠાન કહેવામા આવે છે પોતાના ગુણ તથા સ્વભાવને ઉચિત પ્રવૃત્તિનાજ પ્રયાસ કરનાર હમેશા વિજયી નીવડે છે માટે ઉચિત અનુષ્ઠાનજ કર્મક્ષય કરવાનુ મુખ્ય કારણ છે

ઉચિત અનુષ્ઠાનથી કર્મક્ષય શા માટે થાય તેનો જવાબ આપે છે—

उदग्रविवेकभावाद्रत्नत्रयाराधनादिति ॥

અર્થ—મોટા વિવેકના સદ્ભાવથી રત્નત્રયનું આરાધન થાય છે, અને તેથી કર્મનો ક્ષય થાય છે.

ભાવાર્થ:—પરોપકાર કરવાથી, એટલે જ્ઞાનનો બોધ બીજાને આપવાથી શિષ્યો થાય, વળી તેના શિષ્યો થાય. એ રીતે તીર્થની પરંપરા ચાલી જાય માટે પરોપકાર એ ઉત્તમ માર્ગ છે જો સર્વ સાધુઓ નિરપેક્ષ યતિધર્મ પાળે, અને પોતાનુ હિતજ સાધે તો તીર્થનો વિચ્છેદ જાય.

तथा योगत्रयस्याप्युदग्रफलभावादिति ॥

અર્થઃ—વળી ત્રણ યોગનુ પણ મોટું ફળ મળે તે હેતુથી

ભાવાર્થ.—બીજાઓને ધર્મના ઉચ્ચ જ્ઞાનનો બોધ આપવો, તેના જેવો ઉત્તમ માર્ગ આ જગતમા બીજો એક પણ નથી. કારણ કે તેમા મન, વચન અને કાયા જેવા શુદ્ધ વ્યાપારમા પ્રવર્તે છે, તેવા બીજા કશા અનુષ્ઠાનમા વર્તતા નથી. આ પરોપકારથી અનેક કર્મની નિર્જરા થાય છે; માટે જેનામાં જ્ઞાનની શક્તિ છે તેમણે બીજાને સદ્બોધ આપવો. જ્ઞાન મેળવવું એ પણ ઉત્તમ છે, પણ મેળવેલા જ્ઞાનનો બીજાને લાભ આપવો તે વિશેષ ઉત્તમ છે

तथा निरपेक्षधर्मोचितस्यापि तत्प्रतिपत्तिकाले परपरार्थसिद्धौ तदन्यसंपादकाभावे प्रतिपत्तिप्रतिषेधाच्चेति ॥

અર્થઃ—વળી નિરપેક્ષ યતિધર્મ પાળવાને યોગ્ય એવા પુરૂષને પણ તે ધર્મ અંગીકાર કરવાના સમયે બીજા જીવોના ઉત્કૃષ્ટ અર્થને સિદ્ધ કરવાને અન્ય પુરૂષનો અભાવ હોય તો નિરપેક્ષ યતિધર્મ અંગીકાર કરવાનો પ્રતિષેધ છે. માટે પારકાનુ હિત કરવું એજ અતિ ઉત્તમ માર્ગ છે

ભાવાર્થ—કોઈ સાધુ નિરપેક્ષ યતિધર્મ પાળવાને યોગ્ય, પણ બીજા જીવો સમ્યગ્દર્શન વગેરે મેળવવાને આતુર હોય, અને અનુમોદથી તેમને સમ્યગ્દર્શન પમાડે તેવા પુરૂષોનો અભાવ હોય તો નિરપેક્ષ યતિધર્મ તે સાધુ અંગીકાર કરી શકે નહિ [illegible] તે ઉપરથી પણ સિદ્ધ થાય છે કે પરોપકાર એજ [illegible] મહાવીર ભગવતે તીર્થ પ્રવર્તાવ્યું તેનો હેતુ એજ છે.

ભાવાર્થ:—યતિધર્મ બે પ્રકારના છે. તેમા સાક્ષેપ યતિધર્મ પાળવાને જે મનુષ્ય લાયક છે તેના ગુણનુ પ્રથમ વર્ણન કરવામા આવે છે સર્વ જીવોનુ કલ્યાણ કરવાના આશયવાળો તે હોવો જોઇએ જેમ રત્નાકર–સમુદ્રમા રત્નો રહે છે તેમ સિદ્ધાંતના રત્નો તેના હૃદયમા હોવા જોઇએ બીજા શબ્દોમા કહીએ તો તે જ્ઞાની હોવો જોઇએ; ઉપશમ વગેરે લબ્ધિઓ તેનામા હોવી જોઇએ, તે સર્વદા પરને બોધ આપી પરતુ કલ્યાણ કરવા તત્પર હોવો જોઇએ તેના મનનો ભાવ શુ છે તે એકદમ બીજા કળી શકે નહિ તેવા ગભીર હૃદયનો હોવો જોઇએ વળી બીજાએ કહેલી ગુપ્ત વાતો પ્રકાશ ન કરે તેવુ મોટુ તેનુ દિલ હોવુ જોઇએ. તેના મનના ભાવ ઉચ્ચ પ્રકારના હોવા જોઇએ મોહ એટલે મૂઢભાવ અને આલસ્યથી રહિત તે હોવો જોઇએ ઉચ્ચમા ઉચ્ચ દષ્ટિ બિન્દુ રૂપ મોક્ષ મેળવવાના કારણો જે સમ્યગ્જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર તે બીજાને પમાડવામા તેનુ મન સદા મશગુલ રહેવુ જોઇએ સર્વ પ્રાણી ઉપર સમભાવ અને મધ્યસ્થદષ્ટિપણું તેનામા હોવુ જોઇએ તેની પ્રવૃત્તિ કાળને ઉચિત હોવી જોઇએ. જેમ લોહપિંડ અગ્નિથી તપતા અગ્નિ સદૃશ થઈ જાય છે, તેમ તેના આત્મામા શુભભાવ વસેલા હોવા જોઇએ બીજા શબ્દોમા કહીએ તો શુભભાવનામય હોવો જોઇએ આવા ગુણવાળો ખરેખર સાક્ષેપ યતિધર્મને વાસ્તે લાયક છે આવો માણસ નિરપેક્ષ યતિધર્મ કેમ ન પાળે તેવી શંકાના સમાધાનાર્થે શાસ્ત્રકાર લખે છે કે —

वचनप्रामाण्यादिति ॥

અર્થ:—જીનવચનના પ્રમાણપણાથી

ભાવાર્થ:—ભગવતની એવી આજ્ઞા છે કે ઉપર જણાવેલા ગુણવાળો નિરપેક્ષ યતિધર્મ પાળવાને લાયક નથી આમ તમે શાથી કહો છો તેનો જવાબ આપે છે

संपूर्णदशपूर्वविदो निरपेक्षधर्मप्रतिपत्तिप्रतिषेधादिति ॥

અર્થ—સંપૂર્ણ દશપૂર્વ જાણનાર યતિને નિરપેક્ષ યતિધર્મ અંગીકાર કરવાનો નિષેધ કહેલો છે માટે.

—

ભાવાર્થ.—મોક્ષ સિવાય બીજા કોઈ પણ ફળની આશા વગરનુ અનુષ્ઠાન તેજ ખરી રીતે અનુષ્ઠાનના નામને પાત્ર છે. જો કે સ્વર્ગ વગેરે પદાર્થો મળે છતા પણ સાધ્ય દૃષ્ટિ તો મોક્ષનીજ હોવી ઘટે છે. જે અનુષ્ઠાનનુ ફળ મોક્ષ હોય તેવું જ અનુષ્ઠાન યોગ્ય છે, એમ કહેવાથી લાભ શો ? તેનો શાસ્ત્રકાર જવાબ આપે છે.—

न चासदभिनिवेशवत्तादिति ॥

અર્થઃ—તે અનુષ્ઠાન મિથ્યા અભિનિવેશવાળું હોતું નથી

ભાવાર્થ.—જેનુ ફળ નિર્વાણ છે તેવુ અનુષ્ઠાન ખોટા આગ્રહવાળું હોતું નથી. આકરૂ અનુષ્ઠાન કરવામા આવ્યુ હોય છતાં જો ખોટો આગ્રહ હોય તો તે મોક્ષફળ મેળવવાના વિઘ્નરૂપ થાય છે માટે ખોટા આગ્રહનો નિર્વાણ ફળની ઇચ્છા રાખનાર મુનિએ ત્યાગ કરવો ખોટો આગ્રહજ માણસની વિવેક દૃષ્ટિ અંધ કરી નાખે છે, અને તેથી ઉચિત અને અનુચિત અનુષ્ઠાન વચ્ચેનો ભેદ બરાબર સમજાતો નથી

અનુચિત અનુષ્ઠાન પણ મિથ્યા આગ્રહ વિના સભવી શકે એવા શકાના જવાબ માં શાસ્ત્રકાર લખે છે

अनुचितप्रतिपत्तौ नियमादसदभिनिवेशोऽनत्रानाभोगमात्रादिति॥

અર્થ—અજાણપણા સિવાય જો અનુચિતમાં પ્રવૃત્તિ થાય તો જરૂર તે દુરાગ્રહ છે એમ વિચારવુ.

ભાવાર્થઃ—માણસ ભુલથી અનુચિત અનુષ્ઠાનનો આદર કરે તો તે કાર્ય ક્ષમાપાત્ર ગણી શકાય, પણ જાણીજોઈને તે અનુચિત માર્ગમા પ્રવૃત્તિ કરે તો તે મિથ્યા આગ્રહથીજ કરે છે એમ જરૂર વિચારવુ અજાણપણાથી જો અનુચિત અનુષ્ઠાનનુ સેવન કરવામા આવે તો તેના ચારિત્ર રહે કે તેનો નાશ થાય તે જણાવે છે

संभवति तद्वतोऽपि चारित्रमिति ॥

અર્થઃ—અજાણપણાથી અનુચિત માર્ગમા પ્રવૃત્તિ કરનારને પણ ચારિત્રનો સંભવ છે.

થાય છે બીજા શબ્દમાં કહીએ તો માર્ગાનુસારીપણાથી આત્મા ઉચ્ચ સ્વભાવવાળો થાય છે.

પણ આ રત્નત્રયના માર્ગે માણસો શાથી અનુસરે? તેનો જવાબ શાસ્ત્રકાર આપે છે.—

तथा रुचिस्वभावत्वादिति ॥

અર્થઃ—માર્ગને અનુસરવાની રૂચિવાળો સ્વભાવ થવાથી.

ભાવાર્થ—જ્યારે માણસને કોઈ માર્ગ પસંદ પડે છે, ત્યારે તે માર્ગે ચાલવાની રૂચિ થાય છે, અને પછી તે માર્ગે તે ચાલે છે, માટે માર્ગ ઉપર ચાલવામાં આવે તે પહેલા તે માર્ગે ચાલવાની રૂચિ થવાની જરૂર છે, કારણ કે રૂચિ વિના યથાર્થ પ્રવૃત્તિ થતી નથી.

હવે સન્માર્ગે ચાલવાની રૂચિ શાથી થાય? તે જણાવે છે.—

श्रवणादौ प्रतिपत्तेरिति ॥

અર્થ—શાસ્ત્ર શ્રવણ વગેરેથી (પોતાની ભુલ) અંગીકાર કરવાથી (માર્ગપર ચાલવાની રૂચિ થાય છે.)

ભાવાર્થ—શાસ્ત્ર શ્રવણથી અથવા બીજાના ઉપદેશથી મનુષ્ય પોતાની ભુલ કબુલ કરે છે, હું અત્યાર સુધી જે કામ કરતો હતો તે ખોટું છે એવું તેના હૃદયમાં ભાન થાય છે, ભાન થતાની સાથેજ સન્માર્ગ શો છે, તે શોધવા મન તલપે છે, અને તે શોધી કાઢી તે માર્ગે ચાલવાને પ્રેરાય છે, આ રીતે સન્માર્ગે ચાલવાની રૂચિ થાય છે

શાસ્ત્ર શ્રવણથી મનુષ્ય પોતાની ભુલ કબુલ કરે છે એમ પણ તમે શાથી કહો છો? તેનો જવાબ શાસ્ત્રકાર આપે છે —

असदाचारगर्हणादिति ॥

અર્થ.—અસદાચારની નિન્દા કરવાથી.

ભાવાર્થ—જ્યારે માણસ પોતે પૂર્વે કરેલા અનુચિત અનુષ્ઠાનની નિન્દા કરે, અને તેનું પ્રાયશ્ચિત લે, ત્યારેજ તેણે પોતાની ભુલ કબુલ કરી છે, એમ ખરી રીતે કહી શકાય ને, ખરેખર પોતાની ભુલ સમજેલો છે, તે તે ભુલની નિન્દા કરી સન્માર્ગ તરફ રૂચિવાળો. હવે

માણસોના બંધ અને મોક્ષનું કારણ છે. જો હલકા વિચારોમાં મન રમે છે તો તે બંધનુ કારણ થાય છે, અને જો ઉચ્ચ વિચારોમાં મન તલ્લીન થાય છે, તો તે મોક્ષનુ કારણ થાય છે; માટે ભાવનારૂપ ઉચ્ચ વિચારો નિરંતર હૃદયમાં રાખવા. કારણ કે ઉચ્ચ ભાવના પ્રમાણે ઉચ્ચ વચનો બોલાય છે, અને ઉચ્ચ કાર્યો થાય છે, આ રીતે ઉચ્ચ વિચારો, વચનો અને કાર્યો એ મોક્ષના મુખ્ય કારણો છે. એજ બાબત શાસ્ત્રકાર બીજા સૂત્રથી વર્ણવે છે—

एतत्स्थैर्याद्धि कुशलस्थैर्योपपत्तेरिति ॥

અર્થઃ—ભાવનાના સ્થૈર્યપણાથી સર્વ કુશળ આચરણનું સ્થૈર્યપણુ થાય છે, તે કારણથી (ભાવના એ મોક્ષનું કારણ છે).

ભાવાર્થ—જો ભાવના ઉચ્ચ હોય, તો વિચારો પણ ઉચ્ચ થાય, અને કાર્ય પણ ઉચ્ચ થાય, માટે ભાવનાપર સર્વ કાર્યોનો આધાર છે. જો ભાવના ઉચ્ચવિચારમા સ્થિર હોય તો શુભ કાર્યો પણ નિશ્ચે થઇ શકે ભાવના અને કાર્ય વચ્ચે આવો સંબંધ છે તે શા રીતે તમે કહી શકો છો? તેનો જવાબ શાસ્ત્રકાર આપે છે —

भावनानुगतस्य ज्ञानस्य तत्त्वतो ज्ञानत्वादिति ॥

અર્થઃ—ભાવનાને અનુસરતું જ્ઞાન તેજ ખરી રીતે જ્ઞાન છે (માટે ભાવના પ્રમાણે કાર્ય થાય છે)

ભાવાર્થ—જ્ઞાનના ત્રણ પ્રકાર શાસ્ત્રકારોએ બતાવેલા છે શ્રુત-જ્ઞાન, ચિંતાજ્ઞાન અને ભાવનાજ્ઞાન તે ત્રણની વ્યાખ્યા ટીકાકાર નીચે પ્રમાણે આપે છે —

वाक्यार्थमात्रविषयं कोष्ठकगतबीजसंनिभम् ज्ञानम् ॥
श्रुतमयमिह विज्ञेयं मिथ्याभिनिवेशरहितमलम् ॥ १ ॥
यत्तु महावाक्यार्थजमतिसूक्ष्मसुयुक्तिचिन्तयोपेतम् ॥
उदक इव तैलबिन्दुर्विसर्पि चिन्तामयं तत्स्यात् ॥ २ ॥
ऐदंपर्यगतं यद्विध्यादौ यत्नवत्तथैवोच्चैः ॥
एतत्तु भावनामयमशुद्धसद्रत्नदीप्तिसमम् ॥ ३ ॥

उचितद्रव्यस्तवस्यापि तद्रूपत्वादिति ॥

અર્થ:—ઉચિત દ્રવ્યસ્તવ પણ ઉપદેશ પાળવારૂપ છે, માટે તે પણ ભક્તિ કહેવાય.

ભાવાર્થ—યોગ્ય દ્રવ્ય સ્તુતિથી પણ ભગવત આજ્ઞાનુ પાલન થાય છે. કારણ કે શાસ્ત્રમા ઉપદેશ છે કે "યોગ્ય અવસરે પવિત્ર થઇને સારાં પુષ્પોવડે તેમજ ઉત્તમોત્તમ સ્તુતિ સ્તોત્રવડે જીન પૂજા કરવી." આવી ભગવતની આજ્ઞા છે, અને તે આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તવાથી ભક્તિ થાય છે, માટે નિરતર જિન પ્રતિમાનુ પૂજન કરવુ. દ્રવ્યસ્તવને ઉપદેશ પાળવારૂપ ગણવામા આવ્યુ છે તો ભાવસ્તવને ગણવામા આવે તેમા આશ્ચર્ય જેવુ શુ છે?

દ્રવ્યસ્તવથી પરમાત્માની ભક્તિ થાય છે એમ તમે શી રીતે કહી શકો છે? તેનો ઉત્તર શાસ્ત્રકારજ આપે છે

भावस्तवाङ्गतया विधानादिति ॥

અર્થ.—દ્રવ્યસ્તવ ભાવસ્તવનુ અગ છે, એમ કહેલુ હોવાથી (દ્રવ્યસ્તવથી પણ ભગવંતની ભક્તિ થાય છે.)

ભાવાર્થ.—શુદ્ધ યતિધર્મના કારણરૂપે દ્રવ્યસ્તવ શાસ્ત્રમા રહેલુ છે. વિષયતૃષ્ણાદિક કારણોથી સાધુધર્મરૂપ મદિરના શિખરપર ચઢવાને અસમર્થ અને ધર્મ કાર્યને કરવા ઇચ્છતા પ્રાણી સારૂ મોટા સાવધ વ્યાપારથી નિવૃત્ત થવાનો બીજો માર્ગ ન જણાવાથી ભગવતે નઇ આરભરૂપ દ્રવ્યસ્તવનો ઉપદેશ કર્યો

जिनभवनं जिनबिम्बं जिनमतं च यः कुर्यात् ॥

तस्य नरामराशिवसुखफलानि करपल्लवस्थानि ॥ १ ॥

જિન ભવન, જિન બિબ, અને જિનમત જે કરે છે તે પુરુષના હસ્તપલ્લવને વિષે મનુષ્યના, દેવના અને મોક્ષના સુખ આવી રહેલા છે, અર્થાત્ સર્વ પ્રકારના ઉત્તમ સુખો તેને સત્વર મળે છે માટે દ્રવ્યસ્તવ એ ભગવંતની આ પ્રમાણેની આજ્ઞાનુ પાલન છે અને આજ્ઞા પાલન એ ભક્તિ છે, માટે [illegible] પણ ભક્તિ [illegible] છે [illegible] નિસદેહ છે

उचितद्रव्यस्तवस्यापि तद्रूपत्वादिति ॥

અર્થ:—ઉચિત દ્રવ્યસ્તવ પણ ઉપદેશ પાળવારૂપ છે, માટે તે પણ ભકિત કહેવાય.

ભાવાર્થ:—યોગ્ય દ્રવ્ય સ્તુતિથી પણ ભગવત આજ્ઞાનુ પાલન થાય છે. કારણ કે શાસ્ત્રમા ઉપદેશ છે કે "યોગ્ય અવસરે પવિત્ર થઇને સારાં પુષ્પોવડે તેમજ ઉત્તમોત્તમ સ્તુતિ સ્તોત્રવડે જીન પૂજા કરવી." આવી ભગવતની આજ્ઞા છે; અને તે આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તવાથી ભક્તિ થાય છે; માટે નિરંતર જિન પ્રતિમાનુ પૂજન કરવું. દ્રવ્યસ્તવને ઉપદેશ પાળવારૂપ ગણવામા આવ્યુ છે તો ભાવસ્તવને ગણવામા આવે તેમા આશ્ચર્ય જેવુ શુ છે?

દ્રવ્યસ્તવથી પરમાત્માની ભક્તિ થાય છે એમ તમે શી રીતે કહી શકો છે? તેનો ઉત્તર શાસ્ત્રકારજ આપે છે

भावस्तवाङ्गतया विधानादिति ॥

અર્થ.—દ્રવ્યસ્તવ ભાવસ્તવનુ અંગ છે, એમ કહેલુ હોવાથી (દ્રવ્યસ્તવથી પણ ભગવતની ભકિત થાય છે.)

ભાવાર્થ—શુદ્ધ યતિધર્મના કારણરૂપે દ્રવ્યસ્તવ શાસ્ત્રમા રહેલુ છે વિષયતૃષ્ણાદિક કારણોથી સાધુધર્મરૂપ મદિરના શિખરપર ચઢવાને અસમર્થ અને ધર્મ કાર્યને કરવા ઇચ્છતા પ્રાણી સારૂ મોટા સાવદ્ય વ્યાપારથી નિવૃત્ત થવાનો બીજો માર્ગ ન જણાવાથી ભગવતે સદ્ આરંભરૂપ દ્રવ્યસ્તવનો ઉપદેશ કર્યો

जिनभवनं जिनबिम्बं जिनमतं च यः कुर्यात् ॥

तस्य नरामरशिवसुखफलानि करपल्लवस्थानि ॥ १ ॥

જિન ભવન, જિન બિબ, અને જિનમત જે કરે છે તે પુરૂષના હસ્તપલ્લવને વિષે મનુષ્યના, દેવના અને મોક્ષના સુખ આવી રહેલા છે, અર્થાત્ સર્વ પ્રકારના ઉત્તમ સુખો તેને સહજ મળે છે. માટે દ્રવ્ય સ્તવ એ ભગવંતની આ પ્રમાણેની આજ્ઞાનુ પાલન છે અને આજ્ઞા પાલન એ ભક્તિ છે, માટે દ્રવ્યસ્તવથી પણ ભક્તિ થાય છે એ નિ:સદેહ છે

ભાવાર્થ:—જળ અને અગ્નિને પરસ્પર વિરોધ છે. જ્યાં જળ હોય ત્યા અગ્નિ રહી શકે નહિ, અને જ્યા અગ્નિ હોય ત્યા જળ રહી શકે નહિ કેમકે તે બન્ને એક બીજાના નાશ કરનારા છે તેજ રીતે ભગવતનો હૃદયમા વાસ અને ક્લિષ્ટ કર્મ એક બીજાને પરસ્પર વિરોધી હોવાથી એકજ સમયે સાથે રહી શકે નહિ જો ભગવતનો હૃદયમા વાસ હોય તો ક્લિષ્ટ કર્મ ત્યાં રહી શકે નહિ, અને જો ક્લિષ્ટ કર્મ રહી શકે તો ભગવતનો હૃદયમાં વાસ નથી એમજ સમજવું

આરભ કરેલા વિષયની સમાપ્તિ કરતા શાસ્ત્રકાર લખે છે કે—

इत्युचितानुष्ठानमेव सर्वत्र प्रधानमिति ॥

અર્થ·—આ પ્રકારે ઉચિત અનુષ્ઠાન એજ સર્વ સ્થળે મુખ્ય છે.

ભાવાર્થ·—આ સૂત્રનો ભાવાર્થ આગળ કહેલો છે ત્યાથી જોઈ લેવો

ઉચિત અનુષ્ઠાન મુખ્ય છે, એ શી રીતે કહી શકાય? તેનો જવાબ શાસ્ત્રકાર આપે છે.—

प्रायोऽतिचारासंभवादिति ॥

અર્થ:—ઘણુંકરીને (ઉચિત અનુષ્ઠાનમા) અતિચારનો સંભવ નથી માટે (ઉચિત અનુષ્ઠાન એજ મુખ્ય છે)

ભાવાર્થ—જે માણસ પોતાને ઉચિત અનુષ્ઠાન કરવા તત્પર થાય છે, તે પુરૂષને ઘણે ભાગે અતિચાર લાગતો નથી પોતાની બુદ્ધિથી જે માર્ગ યોગ્ય લાગ્યો હોય છે તે માર્ગે માણસ પોતાના વનગી સામર્થ્યથી વળે છે, અને કદાપિ પોતાના જ્ઞાનપૂર્વક તેના અતિચાર થવા દેતો નથી જેમ માર્ગે જતા કોઈને કાંટો વાગે, અથવા જ્વર આવે, અથવા બે માર્ગથી કયે માર્ગે જવું એવો દિગ્મોહ થાય તેને સન્માર્ગે ચાલતા, અથવા સદનુષ્ઠાનના પ્રવૃત્તિ કરતા પૂર્વના નિકાચિત કર્મના ઉદયથી અથવા અજાણપણાથી માણસને અતિચાર [illegible] એ હેતુથીજ કહેવામા આવ્યુ છે કે ઘણે ભાગે અતિચાર લાગતો

1

अकालौत्सुक्यस्य तत्त्वतस्तत्त्वादिति ॥

અર્થ:—અનુચિતકાળે જે ઉત્સુકપણુ છે તે પરમાર્થથી (ખરી રીતે) આર્તધ્યાનપણુંજ છે.

ભાવાર્થ:—જે કાર્ય કરવા આપણે ધારીએ, અથવા ઇચ્છા રાખીએ, તે કાર્ય કરવાનો સમય થયો ન હોય, છતા તે કાળને ઉચિત કાર્યનો ત્યાગ કરીને, અનુચિત કાર્યનો પ્રારભ કરીએ તો તે કાર્ય વ્યવહારથી ધર્મધ્યાન ગણવા છતાં પરમાર્થથી (ખરી રીતે) આર્તધ્યાન સ્વરૂપીજ છે; અર્થાત્ અનુચિત કાર્યના આરભથીજ આર્તધ્યાનજ થાય છે. જેની ઇંદ્રિયો પોતાને સ્વાધીન નથી, અને જેનું મન પોતાને વશ નથી, તે ચતુર્થવ્રત **અંગીકાર કરે તો** પરિણામ આર્તધ્યાન સિવાય બીજુ કશુ આવી શકેજ નહિ. ભગવદ્ગીતામાં લખ્યુ છે કે—

कर्मेन्द्रियाणि संयम्य यस्त्वास्ते मनसा स्मरन् ॥
इन्द्रियार्थान् विमूढात्मा मिथ्याचारः स उच्यते ॥ १ ॥

જે પુરૂષ કર્મેન્દ્રિયોને દબાવી રાખે છે, પણ મનથી ઇન્દ્રિયના વિષયોનુ સ્મરણ કરતો બેસે છે, તે વિમૂઢ આત્મા મિથ્યા આચારવાળો કહેવાય છે. તે કેવળ અજ્ઞાન શરીર કષ્ટ છે, મન વશ થયેલુ નથી, ત્યા સુધી મિથ્યાચાર છે, અને આર્તધ્યાનના હેતુ રૂપ છે.

આ સ્થળે કોઇ શકા કરે કે જે માણસ ઉત્સુક છે તે પ્રવૃત્તિકાળ પામી શકશે, પણ અનુત્સુક છે તેવો પુરૂષ પ્રવૃત્તિકાળ શી રીતે પામી શકશે ? તેનો ઉત્તર શાસ્ત્રકારજ આપે છે

नेदं प्रवृत्तिकालसाधनमिति ॥

અર્થ:—ઉત્સુકપણુ પ્રવૃત્તિકાળનું સાધન નથી.

ભાવાર્થ—માણસ કોઇ કામ કરવા ઉત્સુક થાય તે ઉપરથી તેને તે કામ કરવાને અવસર પ્રાપ્ત થયો છે એમ માનવાનુ [illegible] કોઇ માણસ અતિ ભુખ્યો થાય તે ઉપરથી તેને ભોજનના [illegible] સિવાય ભોજન મળતું [illegible] ભોજન તો ભોજનના સમયેજ

માટે ઉત્સુકપણાનો ત્યાગ કરી પોતાને ઉચિત કાર્યમાં પ્રવૃત્તિ કરવી. જો ઉત્સુકપણું પ્રવૃત્તિના કાળને સૂચવનાર ન હોય તો કોણ તે સૂચવે છે? તેનો જવાબ શાસ્ત્રકાર આપે છે—

प्रभूतान्येव प्रवृत्तिकालसाधनानीति ॥

અર્થઃ—પ્રવૃત્તિકાળને સૂચવનારાં સાધનો (કારણો) ઘણાં છે.

ભાવાર્થઃ—અમુક કાર્યનો આરંભ કરવાનો યોગ્ય સમય થયો છે, તેને સૂચવનારા એક બે નહિ પણ અનેક કારણો છે, હવે તે જણાવે છે—

निदानश्रवणादेरपि केषांचित्प्रवृत्तिमात्रदर्शनादिति ॥

અર્થ.—નિદાન શ્રવણ વગેરેથી કેટલાકની પ્રવૃત્તિ માત્ર દેખાય છે, (માટે અનેક કારણો છે.)

ભાવાર્થઃ—નિદાન એટલે કારણ, જેમ રોગનું નિદાન એટલે રોગ ઉપજવાનું કારણ સાંસારિક તથા સ્વર્ગીય ઉપભોગનું કારણ દાન છે એમ શાસ્ત્રમાં સાંભળવામાં આવે છે.

भोगा दानेन भवन्ति देहिनां सुरगतिश्च शीलेन ॥
भावनया च विमुक्तिस्तपसा सर्वाणि सिध्यन्ति ॥

પ્રાણીમાત્રને ભોગ દાન વડે મળે છે; દેવતાની ગતિ શીલથી મળે છે, ભાવનાથી મુક્તિ મળે છે, અને તપથી સર્વ કાર્યની સિદ્ધિ થાય છે. આવું જ્યારે સાંભળવામાં આવે છે ત્યારે તેવું મેળવવાની ઇચ્છાથી, અથવા સ્વજનના આગ્રહથી, તથા બળાત્કારથી કેટલાક પુરૂષોએ દીક્ષા લીધેલી છે તેમનાં નામ ગોવિંદવાચક, સુંદરનંદ, આર્યસુહસ્તિગિરિએ દીક્ષા આપેલો કોઈ રંક પુરૂષ, તથા બલદેવ તથા કરોટકગણિ વગેરે આ સર્વ પુરૂષોએ જ્યારે દીક્ષા લીધી ત્યારે તાત્ત્વિક ઉપયોગ રહિત તેઓ હતા; કેવળ તેઓએ દીક્ષા ગ્રહણ કરી એટલે તેમની યોગ્યતા આ સંબંધમાં હતી, એમ શાસ્ત્ર [illegible] બતાવી શાસ્ત્રમાં લખેલું છે આથી દીક્ષા લેવાની પ્રવૃત્તિ નિદાનશ્રવણાદિ [illegible] અંગીકાર કરવામાં યોગ્ય કાળનું કારણ આ રીતે પડે છે એ તો [illegible]

વાથી તે ભાવયતિપણાને લાયક થશે, એમ નિશ્ચયતાથી કહી શકાય નહિ; માટે સર્વ જગ્યાએ ઉચિતપણાનો વિચાર કરી પ્રવર્તવું. કેવળ પ્રવૃત્તિ માત્રનો તો નિષેધજ છે, એ બાબતને વધારે સમર્થન કરતા શાસ્ત્રકાર લખે છે કે:—

न चैतत्परिणते चारित्रपरिणामे इति ॥

અર્થ:—ચારિત્રના પરિણામ પ્રણમે ઉત્સુકપણુ સંભવે નહિ.

ભાવાર્થ:—જેને ખરેખરા ચારિત્રના ભાવ થયેલા છે, અર્થાત્ ચારિત્રનુ સ્વરૂપ યથાર્થ સમજી તે લેવાને જેનુ હૃદય તલ્લીન થયેલુ છે, તેવો માણસ કદાપિ ઉત્સુકપણુ ધારણ કરેજ નહિ. યોગ્ય કાળેજ ઉચિત અનુષ્ઠાન તેવો પુરૂષ કરે, પણ અકાળે ઉત્સુક થઈ જે અનુષ્ઠાન કરવાનો હજુ સમય પ્રાપ્ત થયો નથી, તે કરવાને પ્રેરાય નહિ. આનુ કારણ નીચેના સૂત્રથી જણાવે છે —

तस्य प्रसन्नगम्भीरत्वादिति ॥

અર્થ.—તેનું (ચારિત્ર પરિણામનું) પ્રસન્નપણુ તથા ગંભીરપણું છે માટે.

ભાવાર્થ—જેમ શરદ્ ઋતુની અંદર સરોવર જળ નિર્મળ હોય છે તેમ જેના ખરેખરા ચારિત્રના ભાવ છે તેનુ મન નિર્મળ હોય છે; વળી તેવા મનુષ્યનુ મન સમુદ્રના મધ્યભાગના જેવુ ગંભીર હોય છે. આવો ગંભીર અને નિર્મળ હૃદયનો પુરૂષ અનુચિત અનુષ્ઠાનમા પ્રવૃત્તિ કરેજ નહિ

વળી બીજુ કારણ આપે છે —

हितावहत्वादिति ॥

અર્થ.—તેનુ (ચારિત્ર પરિણામનું) હિતકારીપણુ છે માટે.

ભાવાર્થ:—જેઓના ખરા ચારિત્રના ભાવ વર્તે છે તેનુ વર્તન એકાન્ત હિતકારી હોવું ઘટે છે. માટે તે કદાપિ ઉત્સુકપણાથી અયોગ્ય કાળે દીક્ષા ગ્રહણ કરવા તત્પર થાય નહિ

तत्संरक्षणानुष्ठानविषयश्च । चक्रादिभ्रमणव्यवसानभ्रमाधान-ज्ञातादिति ॥

અર્થઃ—ચારિત્રના પરિણામના રક્ષણાર્થે અનુષ્ઠાન વિષયવાળો ઉપદેશ છે; તે ઉપદેશ ચક્ર ભમતું બંધ રહેવા આવે ત્યારે તેને ગતિમાં મુકવા સમાન છે.

ભાવાર્થ.—જે ચારિત્રના ભાવ થયા હોય તેનું રક્ષણ કરવા વાસ્તે અનુષ્ઠાન કરવાને ફરમાવેલાં છે; તેવા અનુષ્ઠાન જેમા વર્ણવેલાં છે તેવો ઉપદેશ બહુજ લાભકારી છે, જેમ કે—

"અપ્રમત્ત પુરૂષે પાપના મિત્ર એવા અસયતિ પુરૂષોના સંસર્ગનો ત્યાગ કરવો, અને શુદ્ધ ચારિત્રવત ધીર પુરૂષોનો સસર્ગ કરવો."

જેમ કુંભારનો ચાક ફરતો હોય, પણ જેમ તેની ગતિ મંદ પડી જાય તો, દંડવતી તેની ગતિને કુંભાર તીવ્ર બનાવે છે, તેમ ચારિત્ર પરિણામની મંદતા ભાવવીર્યના નાશથી થાય તો તે મંદતા ટાળી તીવ્રતા ઉત્પન્ન કરવાને વાસ્તે આ બોધ છે

હવે તે ઉપદેશનું નિષ્ફળપણું ક્યારે છે તે બતાવે છે.—

माध्यस्थे तद्वैफल्यमेवेति ॥

અર્થ—મધ્યસ્થપણામાં તે ઉપદેશનું નિષ્ફળપણું છે.

ભાવાર્થ·—અપ્રવૃત્તિ અને પ્રવૃત્તિની મંદતા એ બે અવસ્થાના મધ્ય ભાગરૂપ મધ્યસ્થપણું જ્યારે હોય. એટલે ચારિત્રના ભાવની તીવ્રતા વર્તતી હોય ત્યારે ઉપદેશનું નિષ્ફળપણું છે. બીજા શબ્દોના કહીએ તો તેવા ચારિત્રના તીવ્રભાવવાળા પુરૂષને ઉપદેશની જરૂર નથી. તેનુ કારણ આગળના સૂત્રથી જણાવે છે—

स्वयं भ्रमणसिद्धेरिति ॥

અર્થ—પોતાની મેળેજ ભ્રમણની સિદ્ધિ છે (માટે ઉપદેશની જરૂર નથી.)

ભાવાર્થ—જેમ ચાક પોતાની મેળે ભમતું હોય તેને ગતિ

यतेस्तदप्रवृत्तिनिमित्तस्य गरीयस्त्वादिति ॥

અર્થઃ—(અનુચિત કાર્યમાં) અપ્રવૃત્તિનું નિમિત્ત ભાવયતિ તે મુખ્ય છે, (માટે સર્વ અંશમા સરખાપણુ નથી.)

ભાવાર્થ—ભાવસાધુ અનાચાર સેવન વગેરે અઘટિત કાર્યમાં પ્રવર્તતો નથી, તેનું કારણ સમ્યગ્દર્શનનો પરિણામ છે; અને તે સમ્યગ્દર્શન અનુચિત કાર્યમા પ્રવૃત્તિ કરાવનાર મિથ્યાત્વ કષાય વગેરેથી વધારે મહત્ત્વનુ છે, કારણ કે સમ્યગ્દર્શન એ આત્માનો સ્વાભાવિક ગુણ છે, અને મિથ્યાત્વ કષાય વગેરે કર્મના ઉદયથી ઉત્પન્ન થયેલા આત્માના અસ્વાભાવિક ગુણો છે, માટે સ્વાભાવિક ગુણ તે અસ્વાભાવિક કરતા વધારે મહત્ત્વનો હોય તેમા કાંઈ આશ્ચર્ય પામવા જેવુ નથી તેજ બાબત શાસ્ત્રકાર પણ જણાવે છેઃ—

वस्तुतः स्वाभाविकत्वादिति ॥

અર્થ—ખરેખર (સમ્યગ્દર્શન વગેરે) આત્માના સ્વાભાવિક ગુણો છે (માટે તેનું મહત્વપણુ છે.)

ભાવાર્થ—ઉચિત પ્રવૃત્તિના કારણભૂત જે સમ્યગ્દર્શન તે આત્માનો સ્વાભાવિક ગુણ છે; માટે મિથ્યાત્વાદિક વિભાવિક ગુણો કરતા તેનું મહત્ત્વ વધારે છે.

तथा सद्भाववृद्धेः फलोत्कर्षसाधनादिति ॥

અર્થ—વળી સદ્‌ભાવની વૃદ્ધિ ઉત્કૃષ્ટ ફળને સાધવાવાળી છે, (માટે સમ્યગ્દર્શન મહત્ત્વનું છે.)

ભાવાર્થ—વસ્તુને વસ્તુરૂપે ઓળખવી તે સમ્યગ્દર્શન. સમ્યગ્દર્શનથી શુદ્ધ ભાવની વૃદ્ધિ થાય છે, અને શુદ્ધ ભાવની વૃદ્ધિ થવાથી મોક્ષરૂપ ઉચ્ચમા ઉચ્ચ ફળ મળી શકે છે, માટે સમ્યગ્દર્શન અતિ મહત્ત્વનુ છે, વળી મિથ્યાત્વથી કદાપિ પણ મોક્ષ ફળ સાધી શકાતું નથી, માટે મિથ્યાત્વ કરતા સમ્યગ્દર્શન અતિ શ્રેષ્ઠ છે. સમ્યગ્દર્શનથી એવુ બીજુ શું થાય છે કે તમે તેનુ મહત્ત્વ આટલું બધુ વર્ણવો છો, એવી શંકાનો જવાબ શાસ્ત્રકાર આપે છે

सद्दर्शनादि संप्राप्तेः सन्तोषामृतयोगतः ॥
भावैश्वर्यप्रधानत्वात्तदासन्नत्वतस्तथा ॥ २ ॥

અર્થઃ—સમ્યગ્દર્શન વગેરે મેળવવાથી, સતોષરૂપ અમૃતની પ્રાપ્તિથી, ભાવરૂપી ઐશ્વર્યના મુખ્યપણાથી, અને મોક્ષના સમીપપણાથી આ સંસારમાંજ મોક્ષતુલ્યતા કહેલી છે.

ભાવાર્થ:—ચિંતામણિ, કલ્પવૃક્ષ અને કામધેનુ જેવા ઉપમાનોને પણ ન્યૂન બનાવનાર સમ્યગ્જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રનો લાભ થવાથી, સતોષરૂપ અમૃત પ્રાપ્ત થવાથી, સસાર પણ મોક્ષ તુલ્ય છે વળી ક્ષમા માર્દવ વગેરે ઉત્તમ ગુણોને લીધે ભાવનું ઐશ્વર્યપણુ હોવાથી, તથા મોક્ષ સમીપ હોવાથી ભાવયતિને સસાર મોક્ષ સામાન છે

હવે તેજ બાબતને વિશેષ સ્પષ્ટ કરતા ગ્રન્થકાર છેલ્લા શ્લોકથી આ પ્રકરણની સમાપ્તિ કરે છે.—

उक्तं मासादिपर्यायवृद्धया द्वादशाभिः परम् ॥
तेजः प्राप्नोति चारित्री सर्वदेवेभ्य उत्तमम् ॥

અર્થઃ—માસાદિક પર્યાયની વૃદ્ધિ કરીને બાર માસે ચારિત્રને ધારણ કરનાર સર્વ દેવોના કરતા ઉત્તમ તેજ પ્રાપ્ત કરે છે એમ (શાસ્ત્રમા) કહેલુ છે.

ભાવાર્થ.—કોઈ એક માસ ઉત્કૃષ્ટ ચારિત્ર પાળે, કોઇ બે માસ પાળે, એમ અનુક્રમે જે બાર માસ સુધી ચારિત્ર પાળે તેવો ઉત્તમ ભાવયતિ ભવનપતિથી આરભ કરીને તે અનુત્તરવિમાનવાસી દેવ સુધી સમસ્ત દેવોના સુખ કરતા અધિક સુખ મેળવી શકે છે

ભગવતી સૂત્રમા આ બાબત લેખ છે કે.—

આ વર્તમાનકાળમા વર્તતા શ્રમણનિર્ગ્રન્થ કોના કરતા વધારે ચિત્તને સુખ આપનાર તેજ ધારણ કરી શકે ? એ પ્રશ્નનો જવાબ આપેલો છે કે—એક માસના ચારિત્ર પર્યાય [illegible] વ્યંતર દેવતાઓ કરતા અધિક સુખ પ્રાપ્ત કરે છે

પ્રકરણ ૭ મું.

સામાન્ય જન પોતાની પ્રવૃત્તિનુ શુ ફળ આવશે તે સમજ્યા સિવાય તે પ્રવૃત્તિ કરવા દોરાતો નથી, માટે શાસ્ત્રકાર ધર્મ કાર્યનુ ફળ દર્શાવી લોકોને ધર્મ કાર્ય કરવાને પ્રેરવાની ઇચ્છા રાખતા લખે છે કેઃ—

फलप्रधान आरम्भ इति सल्लोकनीतितः ॥
संक्षेपादुक्तमस्येदं व्यासतः पुनरुच्यते ॥ १ ॥

અર્થઃ—જેનું ફળ મુખ્ય છે એવો આરંભ કરવો એ પ્રકારની સત્પુરૂષોની નીતિ છે, માટે ધર્મનું ફળ આ છે એમ સંક્ષેપથી પૂર્વે કહ્યું છે, હવે વિસ્તારથી તે કહેવામાં આવે છે.

ભાવાર્થ—શિષ્ટ જનનો એવો આચાર છે કે જે કાર્યનુ ફળ પોતાને ઇષ્ટ લાગે તેવું આવવાનો નિશ્ચય હોય તે કાર્ય આદરે. માટે પ્રથમ પ્રારભમાજ ધર્મનુ ફળ કહેવામા આવ્યુ હતુ કે “ ધર્મ ધનના અર્થીને ધન આપનારો છે, કામીજનને તેમના સર્વ કામનાના પદાર્થ આપનારો છે, અને પરપરાએ મોક્ષને સાધનારો છે ” એ સામાન્ય ફળને બદલે હવે ધર્મનુ વિશેષ ફળ વિસ્તારથી અત્રે કહેવામા આવશે

અહીયા કોઈ શકા કરે કે પ્રથમથીજ વિસ્તારથી ધર્મનુ ફળ કેમ કહેવામા ન આવ્યુ તેનો પ્રત્યુત્તર શાસ્ત્રકાર આપે છે કે—

प्रवृत्त्यङ्गमदः श्रेष्ठं सत्त्वानां प्रायशश्चयत् ॥
आदौ सर्वत्र तद्युक्तमभिधातुमिदं पुनः ॥ २ ॥

અર્થઃ—પ્રાણીઓને પ્રવૃત્તિ કરવાનું કારણ ફળ તે કહેવુ એ ઘણેભાગે શ્રેષ્ઠ છે, માટે પ્રારભમા સક્ષેપથી ફળ કહ્યું. હવે વિસ્તારથી તે કહેવુ તે યોગ્ય છે

ભાવાર્થ—પ્રથમથી માણસની ધર્મના રુચિ થાય માટે ધર્મનું ફળ કહેવામા આવ્યુ જો વિસ્તારથી ધર્મનુ ફળ પ્રથમ કહેવામા આવ્યુ હોત તો શાસ્ત્રના સિદ્ધાંત ઘણા લાંબા લાગ પડત કહેવા પડત,

ભાવાર્થ:—ધર્મનુ તરતનુ ફળ તો એ મળે છે કે રાગદ્વેષ વગેરે આત્માને ઉપદ્રવ કરનારા ભાવોનો નાશ થાય છે.

तथा भावैश्वर्यवृद्धिरिति ॥

અર્થ:—વળી ભાવૈશ્વર્યની વૃદ્ધિ થવી એ ધર્મનું અનંતર ફળ છે.

ભાવાર્થ:—ભાવૈશ્વર્ય એટલે ભાવરૂપ સમૃદ્ધિ, ધર્મથી ભાવ સમૃદ્ધિમાં ઉદારતા, પરોપકાર વૃત્તિ, પાપકર્મ તરફ તિરસ્કાર વગેરે સદ્ગુણો પ્રાપ્ત થાય છે.

तथा जनप्रियत्वमिति ॥

અર્થ:—લોકવલ્લભતા એ ધર્મનું અનંતર ફળ છે.

ભાવાર્થ:—જે માણસ ખરો ધર્મિષ્ઠ છે, તે સદાચારી છે, અને કોઈ પણ પ્રાણીને પીડા થાય તેવા કાર્યમાં પ્રવર્તતો નથી; અને તેથી પરિણામ એ આવે છે કે સર્વ લોકોની તેના ઉપર પ્રેમ દૃષ્ટિ રહે છે, અને આ રીતે લોકવલ્લભ તે થાય છે

આ રીતે ધર્મના અનંતર (સમીપના) ફળ જણાવવામા આવ્યા, હવે તેનુ પરંપરા ફળ શાસ્ત્રકાર નિવેદન કરે છે —

परंपराफलं तु सुगतिजन्मोत्तमस्थानपरंपरानिर्वाणावाप्तिरिति ॥

અર્થ —પરંપરા ફળ તો સારી ગતિમા જન્મ, ઉત્તમ સ્થાનની પ્રાપ્તિની પરંપરાએ નિર્વાણની પ્રાપ્તિ છે

ભાવાર્થ —ધર્મનુ પરંપરા ફળ (દૂરનુ ફળ) તો દેવગતિ, મનુષ્યગતિ વગેરે ઉત્તમ ગતિમા જન્મ છે, અને આવા ઉત્તમ સ્થાનની પરંપરાએ નિર્વાણ પ્રાપ્ત થાય છે આ બાબતનુ વિવેચન શાસ્ત્રકાર આગળના સૂત્રોમા લખે છે, માટે અત્રે તે કરવામા આવતું નથી

सुगतिर्विशिष्टदेवस्थानमिति ॥

અર્થ —ઉચ્ચ દેવલોકમા જન્મ થવો તેનું નામ સુગતિ

ભાવાર્થ —સૌધર્માદિ દેવલોકમા જન્મ થવો તેનુ નામ સુગતિ સમજવું.

કથાનું શ્રવણ, મુક્તિ માર્ગને અનુસરનારો બોધ, સર્વત્ર (ધર્મ, અર્થ અને કામમા) ઉચિત વસ્તુની પ્રાપ્તિ થાય છે તે ઉચિત વસ્તુની પ્રાપ્તિ પ્રાણી માત્રને હિતકારી, ગુરૂજનને સંતોષ આપનારી, બીજા ગુણોને વધારનારી, અને બીજા લોકોને દૃષ્ટાન્ત લેવા લાયક થાય છે. વળી મનુષ્ય જન્મમાં તે સુન્દર આશયવાળો થાય છે, અને અસાધારણ, કલેશથી રહિત, બીજાને પીડા નહિ ઉપજાવનારા, અને પરિણામે સુદર વિષયો તેને મળે છે.

ભાવાર્થ:—જ્યારે ધર્મી જીવ દેવ ગતિમાથી ચ્યવીને મનુષ્ય જન્મમા આવે છે, ત્યારે પ્રથમ તો ઉત્તમ કુળમાં જન્મ પામે છે; અને સુદર, લક્ષણવાળુ અને નિરોગી શરીર તેને પ્રાપ્ત થાય છે, તે આપણે પ્રથમ જણાવી ગયા, ને ઉપરાત તેનામા ગુણ વિષે પક્ષપાત માલૂમ પડે છે. તે ગુણાનુરાગી થાય છે જ્યા સારા ગુણ અથવા ગુણવાળા પુરૂષો તેની દૃષ્ટિએ પડયા ત્યા તેનુ ચિત્ત અવશ્ય દોરાવવાનુંજ. ગુણાનુરાગ સંબધમાં પ્રથમના પ્રકરણોમા વિશેષ કહેવામા આવ્યુ છે, છતા કેવા ગુણો ઉપર તેવા મનુષ્યનો પક્ષપાત થાય છે તે બતાવવાને એક શ્લોક અત્રે ટાંકવામા આવે છે

असन्तो नाभ्यर्थ्याः सुहृदपि न याच्यस्तनुधनः ॥
प्रियावृत्तिर्न्याय्या मलिनमसुभंगेऽप्यसुकरम् ॥
विपद्युच्चैः स्थेयं पदमनुविधेयं च महताम् ॥
सतां केनोदिष्टं विषममसिधाराव्रतमिदम् ॥

અસત્પુરૂષની પ્રાર્થના ન કરવી, મિત્ર પાસે પણ અલ્પ ધન હોય તો તેની પાસે માગવુ નહિ; ન્યાયથી આજીવિકા કરવાનું પ્રિય હોવું જોઈએ; પ્રાણનો નાશ થાય છતા મલિન કામ કરવુ નહિ; દુઃખ વખતે પણ પોતાનો ઉન્નત ભાવ સ્થિર રાખવો; અને મહાન પુરૂષોના માર્ગને અનુસરવો. આ તરવારની ધાર જેવુ આકરું વ્રત સત્પુરૂષોને કોણે ઉપદેશ્યુ હશે?

કથાનું શ્રવણ, મુક્તિ માર્ગને અનુસરનારો બોધ, સર્વત્ર (ધર્મ, અર્થ અને કામમાં) ઉચિત વસ્તુની પ્રાપ્તિ થાય છે. તે ઉચિત વસ્તુની પ્રાપ્તિ પ્રાણી માત્રને હિતકારી, ગુરૂજનને સંતોષ આપનારી, બીજા ગુણોને વધારનારી, અને બીજા લોકોને દૃષ્ટાન્ત લેવા લાયક થાય છે. વળી મનુષ્ય જન્મમાં તે સુન્દર આશયવાળો થાય છે, અને અસાધારણ, ક્લેશથી રહિત, બીજાને પીડા નહિ ઉપજાવનારા, અને પરિણામે સુંદર વિષયો તેને મળે છે

ભાવાર્થ:—જ્યારે ધર્મી જીવ દેવ ગતિમાંથી ચ્યવીને મનુષ્ય જન્મમા આવે છે, ત્યારે પ્રથમ તો ઉત્તમ કુળમા જન્મ પામે છે; અને સુદર, લક્ષણવાળું અને નિરોગી શરીર તેને પ્રાપ્ત થાય છે, તે આપણે પ્રથમ જણાવી ગયા, તે ઉપરાત તેનામા ગુણ વિષે પક્ષપાત માલૂમ પડે છે. તે ગુણાનુરાગી થાય છે જ્યા સારા ગુણ અથવા ગુણવાળા પુરૂષો તેની દૃષ્ટિએ પડયા ત્યા તેનુ ચિત્ત અવશ્ય દોરાવવા-નુજ. ગુણાનુરાગ સંબંધમાં પ્રથમના પ્રકરણોમા વિશેષ કહેવામા આવ્યુ છે, છતાં કેવા ગુણો ઉપર તેવા મનુષ્યનો પક્ષપાત થાય છે તે બતા-વવાને એક શ્લોક અત્રે ટાંકવામા આવે છે

असन्तो नाभ्यर्थ्याः सुहृदपि न याच्यस्तनुधनः ॥
प्रियावृत्तिर्न्याय्या मलिनमसुभंगेऽप्यसुकरम् ॥
विपद्युच्चैः स्थेयं पदमनुविधेयं च महताम् ॥
सतां केनोद्दिष्टं विषममसिधाराव्रतमिदम् ॥

અસત્પુરૂષની પ્રાર્થના ન કરવી; મિત્ર પાસે પણ અલ્પ ધન હોય તો તેની પાસે માગવુ નહિ, ન્યાયથી આજીવિકા કરવાનુ પ્રિય હોવુ જોઇએ; પ્રાણનો નાશ થાય છતા મલિન કામ કરવુ નહિ; દુઃખ વખતે પણ પોતાનો ઉન્નત ભાવ સ્થિર રાખવો; અને મહાન્ પુરૂષોના માર્ગને અનુસરવો, આ તરવારની ધાર જેવુ આકરૂ વ્રત સત્પુરૂષોને કોણે ઉપદેશ્યુ હશે?

तत्र–च गुरुसहायसंपदिति ॥

અર્થ:—ત્યાં ગુરૂની સહાયરૂપ સંપત્ મળે છે.

ભાવાર્થ:—જે સમયે તે દીક્ષા અંગીકાર કરવાને તત્પર થાય છે તે સમયે યોગ્ય ગુરૂ પણ તેને મળી આવે છે, અને તેથી તેના દીક્ષાના પરિણામમાં વૃદ્ધિ થતાં ઝટ તે અંગીકાર કરે છે, અને ગુરૂની સહાયતાથી દીક્ષા માર્ગમા આગળ વધે છે. આ રીતે પુણ્યવાન્ જીવ સર્વત્ર સુખી થાય છે.

ततश्च साधुसंयमानुष्ठानमिति ॥

અર્થ:—તે પછી સારી રીતે સંયમનું અનુષ્ઠાન કરે છે.

ભાવાર્થ—અતિચાર ન લાગે તેવી રીતે શુદ્ધ સંયમ તે પાળે છે, અને પ્રાણાતિપાત, અસત્ય, ચોરી, મૈથુન અને પરિગ્રહ રૂપ પાપસ્થાનકોથી તે વિરમે છે. જે પાચ મહાવ્રત દીક્ષા સમયે તેણે ગ્રહણ કર્યા છે તેમને દૂષણ ન લાગે તેવા પ્રકારનો તે આચાર વિચાર રાખે છે.

ततोऽपि परिशुद्धाराधनेति ॥

અર્થઃ—તે પછી પરિશુદ્ધ આરાધના કરે છે

ભાવાર્થઃ—આ પ્રમાણે શુદ્ધ અને અતિચાર રહિત સયમ પાળ્યા પછી મરણ સમય સમીપ જાણીને યતિ સલેખણા કરે છે, તેને આ સ્થળે આરાધના કહેવામા આવી છે

तत्र च विधिवच्छरीरत्याग इति ॥

અર્થઃ—ત્યા વિધિ પ્રમાણે શરીરનો ત્યાગ કરે છે.

ભાવાર્થ—જેવી રીતે અનશન વગેરે ક્રિયાથી સલેખના કરવાનુ શાસ્ત્રમાં કહ્યુ છે, તદનુસાર તે યતિ પોતાના શરીરનો ત્યાગ કરે છે.

ततो विशिष्टतरं देवस्थानमिति ॥

અર્થ.—પછી વધારે ઉત્તમ દેવસ્થાન તેને મળે છે.

ભાવાર્થ.—પ્રથમ જે તેને દેવતાનુ સ્થાન મળ્યુ હતુ તેના કરતા વધારે ઉત્તમ પ્રકારનુ દેવસ્થાન મેળવવાને ભાગ્યશાળી થાય છે અને ત્યા તે વિમાનના પાત્ર કરે છે.

ભાવાર્થ:—અર્થ સુગમ છે, પણ **સારા** દેશ, કાળ, અને કુળને બદલે **વિશિષ્ટ** દેશ, વિશિષ્ટ કાળ, અને વિશિષ્ટ મહા કુળ સમજવુ. તેવા મહા કુળમા તેનો જન્મ થાય છે.

विशिष्टतरं तु सर्वमिति ॥

અર્થ:—સર્વ વિશિષ્ટ પ્રકારનું તે જન્મમાં થાય છે.

ભાવાર્થ:—પૂર્વે જે સુદર રૂપ અને નિર્દોષ જન્મ કહ્યો હતો તેને બદલે વિશિષ્ટ (વધારે ઉત્તમ પ્રકારનાં) સુદર રૂપ અને નિર્દોષ જન્મ સમજવો, આ સર્વ ઉચ્ચદેવ સ્થાનથી ચ્યવી આવનાર જીવને આ મનુષ્ય જન્મમા મળે છે. વિશેષ ઉત્તમ પ્રકારના આ સર્વ શાથી મળે છે એવી શકાનો જવાબ શાસ્ત્રકાર આપે છે કે —

क्लिष्टकर्मविगमादिति ॥

અર્થ:—ક્લિષ્ટ કર્મના નાશ થવાથી (નિર્દોષ જન્મ વગેરે થાય છે.)

ભાવાર્થ—દુર્ગતિ, દુર્ભાગ્યપણું, અને દુષ્કુળ જેથી મળે તેવા અશુભ કર્મનો નાશ થવાથી તે સદ્‌ગતિ, સૌભાગ્યપણું, ઉત્તમ કુળ વગેરે મેળવે છે. આ ક્લિષ્ટ કર્મનો નાશ થવાનુ કારણ જણાવે છે.

शुभतरोदयादिति ॥

અર્થ.—વધારે શુભ કર્મના ઉદયથી (અશુભ ક્લિષ્ટ કર્મનો નાશ થાય છે.)

ભાવાર્થ:—વધારે શુભ કર્મનો જ્યા ઉદય થયો ત્યા અશુભ કર્મ સ્વયમેવ નાશ પામે છે અંધકારને ગમે તેવા મોટા હથોડાવતી ઠોકીએ, છતાં તેનો નાશ થતો નથી, પણ એક દીવાસળીના પ્રકાશથી તે સ્વયમેવ નાશ પામે છે, તેમ જેનો નાશ કરવા માગતા હોઈએ, તેના વિરોધી ગુણવાળાનો આશ્રય લેવો જોઈએ છે. દાત'હિ રાગનો સૌથી સારો ઉપાય એ છે કે તેવા મનુષ્યને પરના ગુણ તરફ દૃષ્ટિ કરતા શિખવવુ તેજ રીતે જ્યા શુભ કર્મનો ઉદય થયો એટલે અશુભ કર્મ સ્વયમેવ નાસવા માંડશે.

किंच प्रभूतोदाराण्यपि तस्य भोगसाधनानि; अयत्नोपनतत्वात्, प्रासङ्गिकत्वादभिषङ्गभावात्कुत्सिताप्रवृत्तेः शुभानुबन्धित्वादुदारसुखसाधनान्येव बन्धहेतुत्वाभावेनेति ॥

અર્થઃ—વળી અતિશય ઉદાર એવા ભોગનાં સાધન પણ બન્ધના કારણના અભાવથી ઉદાર સુખનાં સાધન થાય છે; કારણ કે તે શુભ કર્મના અનુબંધથી ઉત્પન્ન થયેલા છે અને તેથી કુત્સિતકર્મમાં પ્રવૃત્તિ થતી નથી, અને તેથી તેમા આસક્તિનો અભાવ હોય છે; અને તેથી પ્રસંગોપાત તે મળે છે, અને તેને વાસ્તે પ્રયત્ન કરવો પડતો નથી.

ભાવાર્થ—નગર, પરિવાર, અંતપુર વગેરે ભોગના સાધનો આવા ધર્મિષ્ઠ મનુષ્યને સુખના સાધન થાય છે; પણ દુખના કારણભૂત થતા નથી. હવે તે સુખનાં સાધન શી રીતે થાય છે તેનુ કારણ એ છે કે અતિશય શુભ કર્મના ઉદયથી ખેચાતા ખેચાતા પુરૂષ પ્રયત્ન વિના તે મળે છે. જેમ માણસ ખેતી કરે અને તેમા પરાળ ઉગે તે પ્રાસંગિક ગણાય તેમ માણસ મોક્ષનો ઉદ્યમ કરે, અને ભોગ સાધન તે મોક્ષમાર્ગમાં પરાળની માફક તેને પ્રયત્ન વિના મળે છે પ્રાસંગિક કહેવાનુ કારણ એ છે કે તેમા ભરત રાજાની માફક તેને આસક્તિ નથી તે માણસ સુમાર્ગે જાય છે. અનીતિના માર્ગમા પ્રયાણ કરતો નથી તે ઉપરથી જણાય છે કે ભોગ સાધનમા તેને અત્યંત આસક્તિ નથી પુણ્યાનુબંધી પુણ્યના ઉદયથી તેની અશુભ માર્ગમાં પ્રવૃત્તિ થતી નથી આ કારણોથી જણાય છે કે ભોગના સાધનો તેને દુખરૂપ નહિ પણ અતિશય સુખના કારણભૂત છે. કુગતિનાં પડવાના કારણરૂપ જે અશુભકર્મપ્રકૃતિ તે રૂપ બંધના કારણનો અભાવ હોવાથી આ ભોગસાધનો સુખસાધનો અત્રે કહેલા છે, કારણ કે પુણ્યાનુબંધી પુણ્યનો ઉદય તેને છે.

બંધ હેતુના અભાવનુ કારણ [illegible]

આમ કહેવાનુ કારણ શાસ્ત્રકાર જણાવે છે કેઃ—

वचनप्रामाण्यादिति ॥

અર્થઃ—વચનના પ્રમાણપણાથી (ઉપર કહેલું સત્ય છે)

ભાવાર્થઃ—તીર્થંકરે પ્રરૂપેલાં આગમનાં વચનાનુસારે અમે કહીએ છીએ કે અશુભ પરિણામ એજ બંધનુ મુખ્ય કારણ છે અને અશુભ પરિણામ વિનાના બાહ્ય અશુભ આચરણથી અલ્પ કર્મબંધ થાય છે.

હવે તેજ બાબતનું દૃષ્ટાન્ત શાસ્ત્રકાર આપે છે—

वाह्योपमर्देप्यसंज्ञिषु तथा श्रुतेरिति ॥

અર્થ—બાહ્ય નાશ થવા છતાં પણ અસંજ્ઞીના સંબંધમાં ઉપર પ્રમાણે શાસ્ત્રમાં સંભળાય છે.

ભાવાર્થ—જે અસંજ્ઞી છે, જેને મન નથી તેવા અસંજ્ઞી મહા મત્સ્ય વગેરે પ્રાણી અનેક જીવોનો સંહાર કરે છતા અલ્પ બંધ થાય છે. તે મોટા મગરમચ્છોનો બીજા જીવોનો સંહાર કરવાનો અભિપ્રાય નથી. અસંજ્ઞી ગમે તેવુ મહા ઘોર કર્મ કરે છતા પ્રથમ નરક સુધી જાય એવું શાસ્ત્રમાં વચન છે. શાસ્ત્રમા લખેલુ છે કે "મનસંજ્ઞા વગરના મહા મત્સ્યો હજાર યોજનના પ્રમાણના શરીરવાળા હોય છે, સ્વયંભૂરમણ સમુદ્રને ડોળી નાખનારા હોય છે, અને પૂર્વ કોટી વર્ષ સુધી જીવે છે. અને અનેક પ્રાણીનો સંહાર કરવા છતા પેલી રત્નપ્રભા નામની નરકમા ઉત્પન્ન થાય છે, પણ તેથી આગળ જઈ શકતા નથી પણ જે તંદુલ મત્સ્ય છે તે બહારથી જીવહિંસા કરતો નથી છતા પ્રાણીઓનો સંહાર કરવાના રૌદ્ર ભાવથી અંતર્મુહૂર્તનુ આયુષ્ય પામી સાતમી નરકમા ઉત્પન્ન થાય છે. આ ઉપરથી જણાય છે કે પરિણામ એજ મુખ્ય છે આજ બાબતને વિનોદપણે શાસ્ત્રકાર જણાવે છે કે—

एवं परिणाम एव शुभो मोक्षकारणमिति ॥

અર્થ.—એજ રીતે શુભ પરિણામ એજ મોક્ષનું કારણ

ભાવાર્થ—જેવી રીતે અશુભ પરિણામથી કર્મ બંધ તેજ રીતે શુભ પરિણામથી, [illegible] શુભ અધ્યવસાયથી [illegible]

સર્વ જીવો અનંતીવાર ગ્રૈવેયેકમા ઉત્પન્ન થઈ ચ્યવ્યા છે, માટે તેમણે ચારિત્ર ધર્મ તો પાળેલો હોવો જોઇએ. પણ જ્યા સુધી શુભભાવ નથી ત્યા સુધી ગમે તેવી ઉચ્ચી સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરે, પણ મોક્ષ મળે નહિ. માટે શુભભાવ–પરિણામ એજ મોક્ષનુ કારણ છે એમ નિશ્ચય સિદ્ધ થયુ.

હવે ચાલતા વિષયની સમાપ્તિ કરતા શાસ્ત્રકાર લખે છે કે —

इत्यप्रमादसुखवृद्ध्या तत्काष्ठासिद्धौ निर्वाणावाप्तिरिति ॥

અર્થઃ—આ પ્રમાણે અપ્રમાદ સુખની વૃદ્ધિથી ચારિત્ર ધર્મની હદ સિદ્ધ થયે નિર્વાણ મળે છે.

ભાવાર્થ.—ઉપર જણાવ્યુ કે શુભ પરિણામ એજ મોક્ષનુ મુખ્ય કારણ છે હવે મોક્ષ મેળવવા ઇચ્છા રાખનાર સાધુએ અપ્રમાદી થવુ જોઇએ પોતાના શુભ પરિણામમા પ્રમાદને લીધે અશુભ વિચાર ઘુસી ન જાય, તેની સભાળ રાખવી જોઇએ કારણ કે જે સાધુ શુભ પરિણામને સાચવવામા પ્રમાદ સેવતો નથી, અને ચારિત્ર ધર્મ પાળવામા ઉચ્ચી ઉચ્ચી હદે ચઢે છે તે નિર્વાણ મેળવી શકે છે; તે આત્મ સ્વરૂપના અનુભવરૂપ મોક્ષ પ્રાપ્ત કરે છે

હવે ત્રણ શ્લોકથી આ પ્રકરણની સમાપ્તિ શાસ્ત્રકાર કરે છે

यत्किंचन शुभं लोके स्थानं तत्सर्वमेव हि ॥
अनुबन्धगुणोपेतं धर्मादाप्नोति मानवः ॥ १ ॥

અર્થઃ—જે કાંઈ આ લોકને વિષે શુભ સ્થાન કહેવાય છે તે સર્વ ઉત્તરોત્તર શુભ ગુણ સહિત મનુષ્ય ધર્મથી મેળવે છે.

ભાવાર્થ.—આ લોકના ઉત્તમોત્તમ શુભ સ્થાન [illegible] ધર્મથી મનુષ્યને મળે છે અને તે સ્થાનના પણ [illegible] છે, તે સ્થાન પણ [illegible] વધતી જાય છે કહેવાનો ભાવાર્થ એ છે કે ઉત્તરોત્તર ગુણની વૃદ્ધિ [illegible] ધર્મથી મનુષ્ય પુણ્યાનુબંધી [illegible] સારી રીતે સેવેલા ધર્મના [illegible] છે, અને તેથી શુભ [illegible]

પ્રકરણ આઠમું.

ધર્મનુ ફળ ગયા પ્રકરણુમાં વર્ણવવામાં આવ્યુ, વળી આ પ્રકરણુમા ધર્મના ઉત્તમોત્તમ ફળ–તીર્થંકર પદ પ્રાપ્તિનું વર્ણન કરવાને ઇચ્છા રાખનારા શાસ્ત્રકાર લખે છે કેઃ—

किं चेह वहुनोक्तेन तीर्थकृत्त्वं जगद्धितम् ॥
परिशुद्धादवाप्नोति धर्माभ्यासान्नरोत्तमः ॥ १ ॥

અર્થઃ—વધારે કહેવાથી શુ લાભ? ઉત્તમ મનુષ્ય અતિ શુદ્ધ ધર્મના અભ્યાસથી જગતને હિતકારી તીર્થંકર પદ મેળવે છે.

ભાવાર્થ—ધર્મના ફળનું વર્ણન બહુ કરવામાં આવ્યુ. શાસ્ત્રકાર લખે છે કે મનુષ્ય જગતને હિતકારી તીર્થંકર પદ ધર્મથી મેળવવા ભાગ્યશાળી થાય છે, તો પછી ઇંદ્રાદિકની વિભૂતિ ધર્મથી મળે તેમા તો કહેવુજ શુ? આ ફળ ઉત્તમોત્તમ પુરૂષજ પ્રાપ્ત કરી શકે તીર્થંકર પદ મેળવી શકે તેવા પુરૂષોના ગુણોનુ સામાન્ય વર્ણન આ સ્થળે અનુચિત ગણાશે નહિ. તેઓ પારકાનુ હિત કરવુ એજ ઉત્કૃષ્ટ ધર્મ માને છે, અને પોતાના સ્વાર્થને ગૌણપદ આપે છે ઉચિત ક્રિયાના પ્રવૃત્તિ કરે છે, સર્વદા અદીનભાવ બતાવે છે, પોતાના આરંભના સફળ પાય છે, પશ્ચાત્તાપ કરતા નથી, કૃતજ્ઞપણાના સ્વામી છે, વિક્ષોભ વગરના ચિત્તવાળા છે, દેવગુરૂનુ બહુ માન કરે છે, અને ગંભીર આશયવાળા હોય છે. આ ગુણો સામાન્યપણે દરેક તીર્થંકરનાં હોય છે, તેમના હૃદયના વિશુદ્ધ ભાવનું તો તીર્થંકર સિવાય બીજો કોણ વર્ણન કરી શકે?

તીર્થંકર પદ એજ જગતમા ઉત્તમોત્તમ પદ છે તે જણાવવાને શાસ્ત્રકાર લખે છે કે—

नातः परं जगत्यस्मिन्विद्यते स्थानमुत्तमम् ॥
तीर्थकृत्त्वं यथा सम्यक् स्वपरार्थसाधनम् ॥ २ ॥

છે. તેથી તે તીર્થંકર પદ પરોપકાર કરનારૂં છે, અને ક્ષાયિક સમ્યગ્દર્શન, જ્ઞાન અને ચારિત્રની ઉત્પત્તિથી અંતે મોક્ષ મળે છે, તેથી સ્વ–આત્માનો ઉત્કૃષ્ટ અર્થ સધાય છે. આ રીતે તીર્થંકર પદ સ્વાર્થ અને પરાર્થસાધક છે.

इत्युक्तमायं धर्मफलमिदानीं तच्छेषमेव उदग्रमनुवर्णयिष्याम इति ॥

અર્થઃ—એ પ્રકારે ધર્મનું ફળ ઘણે ભાગે કહ્યું, હવે તેનું બાકી રહેલું ઉત્કૃષ્ટ ફળ અમે વર્ણવીશું.

ભાવાર્થઃ—ધર્મનુ સામાન્ય ફળ તો ગયા પ્રકરણમાં બહુ ભાગે વર્ણવવામા આવ્યુ છે, હવે જે ધર્મનુ ફળ કહેવાનુ બાકી રહેલું છે, તે ઉત્કૃષ્ટ ફળ વર્ણવવાનુ ગ્રન્થકાર હાથ ધરે છે.

तच्च सुखपरंपरया प्रकृष्टभावशुद्धेः

सामान्यं चरमजन्म तथा तीर्थकृत्त्वं चेति ॥

અર્થઃ—સુખની પરંપરાથી ઉત્કૃષ્ટ ભાવની શુદ્ધિ થવાથી સામાન્યપણે છેલ્લો જન્મ તથા તીર્થંકર પદ એ ધર્મનું ઉત્કૃષ્ટ ફળ છે,

ભાવાર્થ—ધર્મનુ સામાન્ય ફળ તો દેવતાની સ્થિતિ અને મનુષ્યપણામાં સારા વૈભવો વગેરે છે પણ વિશેષ–ઉત્કૃષ્ટ ફળ તો ઉત્તરોત્તર સુખની વૃદ્ધિ છે કેવળ સુખની વૃદ્ધિ થાય છે એટલુંજ નહિ પણ ભાવ પણ ઉત્તરોત્તર ઉત્તમ પ્રકારના થતા જાય છે; અને તેથી ધર્મનુ ઉત્કૃષ્ટ ફળ એ આવે છે કે ધર્મ પાળનાર ચરમદેહી બને છે જે દેહ છોડ્યા પછી તેને ફરીથી જન્મ લેવો ન પડે તેને ચરમદેહ–છેલ્લું શરીર કહે છે અને જેને ચરમદેહ છે તે તેજ ભવમા મુક્તિ મેળવે છે આ ચરમદેહ તો તીર્થંકરને તેમજ સામાન્ય કેવળીને પણ હોઈ શકે, માટે ચરમદેહ કરતા પણ ધર્મનું ઉત્કૃષ્ટ ફળ તીર્થંકર પદનું છે.

तत्राविच्छिन्नमनुत्तरं विषयसौख्यं, हीनभावविगमः उदग्रतरा संपत्, प्रभूतोपकारकरणं, आशयविशुद्धिः, धर्मप्रधानता, अवन्ध्य-क्रियात्वमिति ॥

तथा विशुद्ध्यमानाप्रतिपातिचरणावाप्तिः तत्सात्म्यभावः भव्यप्रमोदहेतुता ध्यानसुखयोगः अतिशयर्द्धिप्राप्तिरिति ॥

અર્થઃ—વળી પવિત્ર અને નાશ ન પામે તેવા ચારિત્રની પ્રાપ્તિ થાય છે, તેની સાથે તેની ઐકયતા થાય છે. ભવ્યજનને પ્રમોદનું કારણ થાય છે, ધ્યાનના સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે; અને અતિશય ઋદ્ધિ મળે છે

ભાવાર્થ.—તે ભવમા અતિચાર રહિત અને ભાવની ન્યૂનતા વગરનુ યથાખ્યાત ચારિત્ર તે પાળે છે, ચારિત્ર અને તેની ઐકયતા થઇ જાય છે, તેના ઉચ્ચ વિચારોને તે વર્તનમા મુકવા સમર્થ થાય છે. તેના આચાર વિચાર મુમુક્ષુને બહુ લાભકારી થાય છે. મુમુક્ષુ લોકો તેનુ વર્તન જોઈ આનદ પામે છે, અને તેના જેવુ વર્તન રાખવાના નિશ્ચયપર આવે છે, અને તેના જેવુ વર્તન કેટલેક અશે રાખવા સમર્થ પણ થાય છે વળી તે ભવમા ધ્યાનથી ઉપજતુ અચિત્ય સુખ તેને મળે છે. ચિત્તની વૃત્તિઓ જુદા જુદા વિષયોમા બટકતી હતી, તેને તે સ્થિર કરે છે અને મનને શાત અને કલ્લોલરહિત સરોવર તુલ્ય તે બનાવે છે, અને તેથી આત્મજ્યોતિના કિરણો મન ઉપર પડે છે, અને તેથી જ્ઞાનની વૃદ્ધિ થાય છે, અને આત્મિક આનદની કાર્ણી ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિ પામે છે તે મન ઝાણી થતી જાય છે આ અનુભવનાગોચર અને આત્માના ગોગરૂપ ધ્યાનનુ સુખ તો તેના લક્ષમા આવી શકે, શબ્દોદ્વારા તે દર્શાવી શકાય તેમ નથી વળી તે ભવમા તે કેટલીક લબ્ધિઓ પ્રાપ્ત કરે છે યોગ બળથી, આ આત્મવીર્ય ફોરવવાથી આત્મામા રહેલી અનત ગુપ્ત શક્તિઓમાથી કેટલીક શક્તિઓનો પ્રાદુર્ભાવ થાય છે, અને તે લબ્ધિઓ કહેવાય દરેક મનુષ્યના તે શક્તિઓ—લબ્ધિઓ ગુપ્ત રહેલી છે પણ આ અત્મદ્રષ્ટિ મનુષ્ય તે શક્તિઓને પ્રગટ કરે છે.

તે પછી શુ થાય છે તે કહે છે —

अपूर्वकरणं क्षपकश्रेणिः मोहसागरोत्तारः
केवलाभिव्यक्तिः परमसुखलाभ इति ॥

તે પછી જેણે આયુષ્ય બાંધ્યુ નથી એવો જીવ સકળ મોહનો નાશ કરવાને સમર્થ અનિવૃત્તિકરણ નામે ગુણસ્થાનક પ્રાપ્ત કરે છે, તેજ ગુણસ્થાન જેવુ મોહનો નાશ કરવાને બીજુ કોઇ ગુણસ્થાન નથી. ત્યા નવમા ગુણસ્થાનકમા રહેલો જીવ પોતાના હૃદયના ભાવને પ્રતિક્ષણ વધારે વધારે વિશુદ્ધ કરે છે, અને કેટલોક સમય વ્યતીત થયા બાદ અપ્રત્યાખ્યાનાવરણીય અને પ્રત્યાખ્યાનાવરણીય કષાયના આઠ ભેદનો ક્ષય કરવા તત્પર થાય છે જ્યારે આ રીતે તેમનો ક્ષય થાય છે ત્યારે તે નીચેની સોળ પ્રકૃતિયોને શુભ અધ્યવસાયદ્વારા નાશ કરવા પ્રવૃત્ત થાય છે—૧ નિદ્રાનિદ્રા, ૨ પ્રચલાપ્રચલા, ૩. સ્ત્યાનર્ધિ એટલે થીણદ્ધિ નિદ્રા (Somnambulism), ૪ નરકગતિ, ૫ નરકાનુપૂર્વી, ૬ તિર્યગ્ગતિ, ૭ તિર્યગાનુપૂર્વી, ૮ એકેદ્રિયજાતિ, ૯ દ્વીન્દ્રિયજાતિ, ૧૦ ત્રીદ્રિયજાતિ, ૧૧ ચતુરિન્દ્રિયજાતિ, ૧૨ આતપનામકર્મ, ૧૩ ઉદ્યોતનામ કર્મ, ૧૪ સાધારણ નામકર્મ, ૧૫ સ્થાવર નામકર્મ, ૧૬ સૂક્ષ્મ નામકર્મ તે આ સોળ પ્રકૃતિયોનો ક્ષય કરે છે તે પછી અપ્રત્યાખ્યાના વરણીય અને પ્રત્યાખ્યાના વરણીય ક્રોધ, માન, માયા, અને લોભના બાકી રહેલા ભાગનો નાશ કરે છે તે પછી જો ક્ષપક શ્રેણી કરનાર પુરૂષવેદી હોય તો નપુંસક વેદનો ક્ષય કરે, પછી સ્ત્રી વેદનો ક્ષય કરે, પછી હાસ્ય, રતિ, અરતિ, ભીતિ, જુગુપ્સા અને શોક એ છનો ક્ષય કરે અને તે પછી પુરુષવેદનો ક્ષય કરે અને સ્ત્રીએ ક્ષપકશ્રેણીનો આરંભ કર્યો હોય તો પ્રથમ નપુંસક વેદનો, પછી પુરુષ વેદનો, અને છેવટે સ્ત્રી વેદનો ક્ષય કરે [illegible] નપુંસકે આ ક્ષપકશ્રેણીનો આરંભ કર્યો હોય તો પ્રથમ સ્ત્રી વેદનો, પછી પુ[illegible] વેદનો અને આખરે નપુંસક વેદનો ક્ષય કરે

તે પછી સ[illegible]ના ક્રોધ માન અને માયાનો ક્ષય [illegible], [illegible] બાદર-સ્થૂળ લોભનો તે[illegible] ગુણ[illegible]ના ક્ષય કરે [illegible] ગુણસ્થાનના [illegible] લોભનો ક્ષય કરે આ [illegible] કરનાર તેમજ સકળ મોહવિકારથી [illegible] તે [illegible] ગુણસ્થાનક પ્રાપ્ત કરે છે ત્યા [illegible] બુદ્ધિમા વિકલ્પ [illegible]

નથા તે સ્થિતિમા શાશ્વત આનંદ તે પ્રાપ્ત કરે છે. તેનુ કારણ શાસ્ત્રકાર જણાવે છે.

सदारोग्याप्तेरिति ॥

અર્થઃ—નિરંતર આરોગ્ય રહે છે, માટે પરમ આનંદ તે મેળવે છે.

ભાવાર્થઃ—આપણામા કહેવત પ્રચલિત છે કે " પહેલું સુખ તે જાતે નર્યા " એટલે જે શરીરે નિરોગી છે તે સુખી છે; તેજ રીતે જેનામાં ભાવ આરોગ્ય છે, તે આનંદ મેળવે છે કહેવાનો સાર એ છે કે શુદ્ધ ભાવવાળો પુરુષ નિરંતર આનંદ મેળવે છે આવુ ભાવ આરોગ્ય શાથી મળે તેનુ કારણ શાસ્ત્રકાર જણાવે છે કે—

भावसन्निपातक्षयादिति ॥

અર્થ—ભાવ સનિપાતનો ક્ષય થવાથી (ભાવ આરોગ્ય મળે છે)

ભાવાર્થ—હૃદયના રોગ અને મનના વિકારો રૂપ સનિપાતનો નાશ થવાથી ભાવ આરોગ્ય પ્રાપ્ત થાય છે. મનની અંદર ઉત્પન્ન થતા દુર્જય મનોવિકારો અને દુષ્ટ વાસનાઓ તે ભાવરોગ છે, અને તેથી આત્માના આરોગ્યમા વિઘ્ન આવે છે, પણ ભાવરોગનો નાશ થવાથી આત્મા પોતાની સ્વાભાવિક સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરે છે, એટલે કેવળજ્ઞાની થાય છે

હવે ભાવરોગ કયા તે જણાવે છે

रागद्वेषमोहादिदोषास्तथातथात्मदूषणादिति ॥

અર્થઃ—આત્માને દૂષિત કરવાથી રાગદ્વેષ અને મોહ તે દોષો (ભાવરોગો) છે

ભાવાર્થઃ—જેમ કોઈ ત્રિદોષ થાય [illegible] તેના [illegible] પ્રકારના વિકારો પેદા થાય છે, તેવી [illegible] ત્રિદોષ છે, તે આત્માને [illegible] કરે છે [illegible] રસાયનને [illegible] કરે છે, [illegible] [illegible]

માટે મુમુક્ષુ જીવ ત્રણ ભુવનના પદાર્થોની અનિત્યતા અને અસારતા અનુભવી તેપર રાગ ધરતો નથી.

तत्रैवाग्निज्वालाकल्पमात्सर्योपादनाद् द्वेष इति ॥

અર્થઃ—તેજ નાશવંત પદાર્થ પ્રતિની આસક્તિને લીધે અગ્નિની જ્વાળા જેવો મત્સર કરવાથી દ્વેષરૂપ દોષ ઉત્પન્ન થાય છે.

ભાવાર્થઃ—જ્યારે મનુષ્યને કોઈ બાબત ઉપર આસક્તિ હોય છે, ત્યારે તે મેળવતાં તેને કોઈ પણ વિઘ્ન કરે તો તે વિઘ્ન કરનાર ઉપર તે દ્વેષ ધારણ કરે છે.

આવોજ વિચાર ભગવદ્ગીતામા દર્શાવેલો છે. ત્યા લખેલુ છે કે.—

ध्यायतो विषयान्पुंसः संगस्तेषूपजायते ॥
संगात्संजायते कामः कामात्क्रोधोऽभिजायते ॥ ? ॥

મનુષ્ય જ્યારે વિષયનું ધ્યાન કરે છે, ત્યારે તે વિષય ઉપર આસક્ત થાય છે, અને આસક્તિ થતા તે મેળવવાની ઇચ્છા થાય છે, અને (જો તે મેળવવામા કોઇ હરકત નાખે તો તે હરકત કરનાર ઉપર) ક્રોધ થાય છે ક્રોધ તે દ્વેષ દર્શાવવાનો એક માર્ગ છે, માટે દ્વેષ થાય છે એમ પણ કહેવામા બાધ નથી આ દ્વેષ પ્રમોદભાવનાનો તેમજ સમ્યગ્દર્શન વગેરે મહાગુણોનો સર્વથા નાશ કરે છે અને તે અગ્નિ સમાન છે. જેમ અગ્નિ જે ઘરનાથી ઉઠે છે તે ઘરને બાળે છે, અને જો રોકવામા ન આવે તો સમીપના ઘરને પણ પ્રજાળે છે, તેજ રીતે દ્વેષ મનની અને આત્માની નિર્મળ શક્તિઓનો સંહાર કરે છે, અને જો તે રોકવામા નહી આવતો તો જે [illegible] ઉપર આપણે દ્વેષ કરીએ છીએ તેના હૃદયમા પણ દુષ્ટ પરિણામો ઉત્પન્ન કરવાનુ [illegible] બને છે. સઘળા અવગુણોનો રાગ દ્વેષ [illegible] તેનાથી સમભાવદૃષ્ટિ પ્રયત્ન નાશ પામે છે, [illegible] મનુષ્યને [illegible] મેળવવાને ન લાયક કરે છે, અને પછી [illegible] સ્વર્ગ મેળવવાનો પણ તે [illegible]

ભાવાર્થ:—જ્યારે કફ, પિત્ત અને વાયુનો ઉગ્ર પ્રકોપ થાય છે, ત્યારે ત્રિદોષ સન્નિપાત થાય છે, તે સમયે શરીરની સાત પ્રકારની ધાતુઓ પોતપોતાનું કર્તવ્ય કરવું મૂકી દે છે, અને જુદાજ પ્રકારનું કાર્ય કરે છે, અને તેથી ઇન્દ્રિયોના વિષયજન્ય, તેમજ મનની શાંતિનું, સુખ મળી શકતું નથી; તેજ રીતે જ્યારે રાગ દ્વેષ અને મોહનો પ્રકોપ પ્રબળ હોય છે, ત્યારે ભાવ સન્નિપાત થાય છે, અને આત્માના જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર અથવા સદ્, ચિદ્ અને આનંદરૂપ સ્વાભાવિક ધર્મોનું વિષમપણું થાય છે, અને તેથી આત્માનું ખરૂ સ્વરૂપ આચ્છાદિત થાય છે, અને આત્મા સ્વાભાવિક સુખ પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી

હવે તેજ બાબત ઉલટાવીને કહે છે—

क्षीणेषु न दुखं निमित्ताभावादिति ॥

અર્થ:—તે ત્રિદોષ ક્ષય પામવાથી દુઃખ થતું નથી, કારણ કે કારણનો અભાવ છે.

ભાવાર્થ:—જે સઘળુ દુઃખ આ જગતમા આપણી દૃષ્ટિએ પડે છે તેના મુખ્ય કારણો રાગ, દ્વેષ કે મોહ છે, માટે જો તે રાગ દ્વેષ અને મોહરૂપ ત્રિદોષ ક્ષીણ થાય, તો આત્મા પોતાની સ્વાભાવિક સ્થિતિ પુન પ્રાપ્ત કરે આત્માની સ્વાભાવિક સ્થિતિ જ્ઞાન અને આનંદમય હોવાથી તે સર્વજ્ઞ અને આનન્દ સ્વરૂપી બને છે આ ત્રણ પ્રબળ શત્રુનો નાશ થવાથી શુ પરિણામ આવે છે તે સૂત્રકાર જણાવે છે—

आत्यन्तिकभावरोगविगमात् परमेश्वरताप्तिस्तत्तथा स्वभावत्वात्परमसुखभाव इतीति ॥

અર્થ:—ભાવરોગનો સર્વથા નાશ થવાથી પરમેશ્વર પદની પ્રાપ્તિ થાય છે અને તેથી પરમસુખનો લાભ થાય છે, કારણ કે તેવો તે પદનો સ્વભાવ છે.

ભાવાર્થ—[illegible]

[illegible]

ભાવાર્થ.—ધર્મના ઉત્કૃષ્ટ ફળ તરીકે તીર્થંકરને આઠ મહા પ્રાતિહાર્યો મળે છે. રાજસભાના અથવા ભગવતના બારણા આગળ જે મનુષ્ય ઉભો રહે છે તેને દ્વારપાળ અથવા પ્રતિહારી કહેવામા આવે છે, તેમ ભગવાન્ જ્યા જ્યા વિચરે છે ત્યા ત્યા તેમની સાથે આવે આઠ પ્રતિહારીઓ પણ માલૂમ પડે છે તેઓના નામ નીચેના શ્લોકથી જણાશે

अशोकवृक्षः सुरपुष्पवृष्टिर्दिव्यो ध्वनिश्चामरमासनं च ॥
भामण्डलं दुन्दुभिरातपत्रं सत्प्रातिहार्याणि जिनेश्वराणाम् ॥

અશોક વૃક્ષ, દિવ્ય પુષ્પ વૃષ્ટિ, દિવ્ય ધ્વનિ, ચામર, આસન, ભામડલ, દુન્દુભિ અને છત્ર એ તીર્થંકરના મહા પ્રતિહારી છે

ततः परं परार्थकरणमिति ॥

અર્થઃ—વળી ઉત્કૃષ્ટ બીજાનું કલ્યાણ કરનાર તીર્થંકર પદ છે.

ભાવાર્થઃ—બીજાનુ કલ્યાણ કરવાનો ઉત્કૃષ્ટ માર્ગ ઉપદેશ છે અને તે ઉપદેશ તીર્થંકર પોતાની સુધાતુલ્ય વાણીવડે આપે છે, ન્હવે કોઈ તે વાણી પોતપોતાની ભાષામા તરત સમજી જાય છે અને ચારે બાજુએ એક યોજન સુધી સભળાય છે તેવી વાણીવડે કેવળજ્ઞાન દ્વારા જાણેલા ભાવોનો બોધ શ્રોતાવર્ગની ગ્રહણ કરવાની સ્થિતિનો સમ્યગ્ ખ્યાલ લાવી તે આપે છે બીજાનુ કલ્યાણ કરવાને કેવા કેવા સાધનોનો તીર્થંકર ઉપયોગ કરે છે તે સૂત્રકાર દર્શાવે છે—

अविच्छेदेन भूयसां मोहांधकारापनयनं हृद्यवचनभानुभिरिति ॥

અર્થ.—હૃદયને અસર કરે તેવા વચનરૂપ કિરણોથી ઘણા પ્રાણીઓનો મોહરૂપ અધકારનો જીવનપર્યત નાશ કરનાર તીર્થંકર પદ છે

ભાવાર્થ.—જેમ સૂર્ય [illegible] ભગવાનની વાણીથી લોકોનો મોહ નાશ પામે [illegible] વાણી હૃદયને અસર કરે છે, [illegible]

सानुबन्धसुखभाव उत्तरोत्तरः प्रकामप्रभूतसत्त्वोपकाराय अवन्ध्यकारणं निवृत्तेरिति ॥

અર્થઃ—ઉત્તરોત્તર વિશેષ એવો અવિચ્છિન્ન (અટક્યા વગરનો) સુખભાવ તે પ્રાણીઓના મોટા ઉપકાર અર્થે થાય છે, અને તેથી તે મોક્ષનું અવધ્ય (સફળ) કારણ છે

ભાવાર્થઃ—સદ્ અનુષ્ઠાનથી મનુષ્યને સુખ મળે છે, તે સુખનો તે બીજા સારૂ ઉપયોગ કરે છે, તેથા તેને વિશેષ સુખ મળે છે, વળી તેથા તે બીજાનુ વધારે કલ્યાણ કરવા સમર્થ થાય છે, અને તેથા ઉત્તરોત્તર વિશેષ સુખ પ્રાપ્ત થયાં કરે છે, અને અંતે તે મોક્ષ સુખ મેળવવા ભાગ્યશાળી બને છે

આ સૂત્ર ઉપરથી એ ફલિત થાય છે કે સુખ મેળવવા માટે પરોપકાર જેવો બીજો કોઇ માર્ગ નથી. કારણ કે પરોપકારથી વિશેષ સુખ મળે છે, અને વિશેષ સુખવાળો વિશેષ પરોપકાર કરવા સમર્થ થાય છે હવે આ વિષયની સમાપ્તિ કરવા ગ્રન્થના શાસ્ત્રકાર લખે છે કે-

इति परंपरार्थकरणमिति.

અર્થ—માટેજ તીર્થંકર પદ બીજાનું ઉત્કૃષ્ટ કલ્યાણ કરનારૂં છે.

ભાવાર્થઃ—તીર્થંકરના વચનથી મોહાન્ધકાર ટળે છે, તેથી સત્ય પદાર્થો અને ભાવો ઝટ સમજાય છે અને તેની શ્રદ્ધા થાય છે, પછી તે આદરવામાં આવે છે, તેથી આશ્રવનો નાશ થાય છે, અને સુખનો ઉદ્ભવ થાય છે, સુખથી પરોપકાર થાય છે, પરોપકારથી વિશેષ સુખ મળે છે. એ પ્રમાણે ઉત્તરોત્તર વિશેષ સુખ પ્રાપ્ત કરતા કરતા અંતે મોક્ષ મળે છે, માટેજ તીર્થંકરપદને બીજાનું ઉત્કૃષ્ટ કલ્યાણ કરનારૂં ગણવામાં આવ્યું છે

હવે તીર્થંકર અને [illegible]

ધર્મનું મૂળ શાસ્ત્રકાર કહે છે --

भवोपग्राहिकर्मविगम इति ॥

અર્થ—ભવોપગ્રાહી કર્મનો નાશ થાય છે.

सानुबन्धसुखभाव उत्तरोत्तरः प्रकामप्रभूतसत्त्वोपकाराय अवन्ध्यकारणं निवृत्तेरिति ॥

અર્થઃ—ઉત્તરોત્તર વિશેષ એવો અવિચ્છિન્ન (અટક્યા વગરનો) સુખભાવ તે પ્રાણીઓના મોટા ઉપકાર અર્થે થાય છે, અને તેથી તે મોક્ષનું અવધ્ય (સફળ) કારણ છે.

ભાવાર્થઃ—સદ્ અનુષ્ઠાનથી મનુષ્યને સુખ મળે છે, તે સુખનો તે બીજા સારૂ ઉપયોગ કરે છે, તેથી તેને વિશેષ સુખ મળે છે, વળી તેથી તે બીજાનુ વધારે કલ્યાણ કરવા સમર્થ થાય છે, અને તેથી ઉત્તરોત્તર વિશેષ સુખ પ્રાપ્ત થયાં કરે છે, અને અંતે તે મોક્ષ સુખ મેળવવા ભાગ્યશાળી બને છે.

આ સૂત્ર ઉપરથી એ ફલિત થાય છે કે સુખ મેળવવા માટે પરોપકાર જેવો બીજો કોઇ માર્ગ નથી. કારણ કે પરોપકારથી વિશેષ સુખ મળે છે, અને વિશેષ સુખવાળો વિશેષ પરોપકાર કરવા સમર્થ થાય છે. હવે આ વિષયની સમાપ્તિ કરવા ગ્રન્થના શાસ્ત્રકાર લખે છે કે—

इति परंपरार्थकरणमिति.

અર્થ.—માટેજ તીર્થંકર પદ બીજાનું ઉત્કૃષ્ટ કલ્યાણ-કરનારૂં છે.

ભાવાર્થઃ—તીર્થંકરના વચનથી મોહાંધકાર ટળે છે, તેથી સૂક્ષ્મ પદાર્થો અને ભાવો ઝટ સમજાય છે અને તેની શ્રદ્ધા થાય છે, પછી તે આદરવામાં આવે છે, તેથી અનર્થનો નાશ થાય છે, અને સુખનો ઉદ્‌ભવ થાય છે, સુખથી પરોપકાર થાય છે, પરોપકારથી વિશેષ સુખ મળે છે. એ પ્રમાણે ઉત્તરોત્તર વિશેષ સુખ પ્રાપ્ત કરતા કરતા અંતે મોક્ષ મળે છે, માટેજ તીર્થંકરપદને [illegible] કલ્યાણ [illegible] ગણવામાં આવ્યું છે

હવે તીર્થંકર અને ગણધરની [illegible] ધર્મનું ફળ શાસ્ત્રકાર કહે છે—

भवोपग्राहिकर्मविगम इति ॥

અર્થ.—ભવોપગ્રાહી કર્મનો નાશ થાય છે

तद्वत एव तद्ग्रह इति ॥

અર્થ:—કર્મવાળાજ ફરી જન્મ લેઇ શકે.

ભાવાર્થ:—જે જીવ કર્મસહિત છે તે ફરીથી જન્મ મરણ ધારણ કરે, પણ જે કર્મરહિત છે તેને જન્મ મરણ થતા નથી માટે નિર્વાણ પામેલો આત્મા કર્મરહિત હોવાથી જન્મ મરણ ધારણ કરતો નથી.

શંકા-કર્મવાળાનેજ જન્મ મરણ તમે માનો છો, તો પ્રથમ જીવે ક્યારે કર્મ કર્યા કે તે સકર્મ થયો, અને જન્મ ધારણ કર્યો?

તે શંકાનું સમાધાન શાસ્ત્ર કરે છે કેઃ—

तदनादित्वेन तथाभावसिद्धेरिति ॥

અર્થ:—કર્મના અનાદિપણાએ કરીને ઉપર જણાવેલો ભાવ સિદ્ધ થાય છે

ભાવાર્થ:—કર્મ પણ આત્માની સાથે અનાદિ છે, અને તેથી આત્મા અનાદિકાળથી કર્મસહિત છે, અને તેથી જન્મ મરણ લે છે, પણ સિદ્ધ કર્મરહિત હોવાથી ફરીથી જન્મ લેતા નથી.

કર્મરહિત પણ કારણ વિશેષે ફરીથી જન્મ લેઈ શકે છે એમ કહેવામા આવે છે, તે શંકાનુ સમાધાન કરતા શાસ્ત્રકાર લખે છે કે—

सर्वविप्रमुक्तस्य तु तथा स्वाभावत्वान्निष्ठितार्थत्वाच्च तद्ग्रहणे निमित्तामिति ॥

અર્થ:—જે સર્વથા મુક્ત થયો છે તેનો સ્વભાવ હોવાથી તેમજ તે કૃતકૃત્ય હોવાથી ફરીથી જન્મ લેતો નથી, કારણકે ફરીથી જન્મ લેવામાં કોઇ પણ કારણ નથી.

ભાવાર્થ:—જે સર્વ કર્મથી સર્વ પ્રકારે છુટો થયેલો છે, તેનો નિર્વાણી જીવ ફરીથી જન્મ લેતો નથી, કારણકે જે પોતાને સાધવાનું હતું તે તેણે સાધ્યું છે, અને વળી ફરીનો જન્મ લેવાનો તેનો સ્વભાવ નથી; માટે ફરીથી જન્મ લેવામાં કાંઇ પણ કારણ નથી. કર્મથી અથવા કારણ વિશેષથી જન્મ લેવો પડે, પણ સઘળા કર્મ નાશ થયાં છે, અને કારણ વિશેષ કાંઇ છે નહિ માટે તે ફરીથી જન્મ લેતો નથી

ભાવાર્થ:—પોતાનુ આત્માનુ જે શુદ્ધ સ્વરૂપ છે, તે સચ્ચિદાનંદમય છે તે પોતે અનુભવે છે, સર્વ પદાર્થોનો તે જ્ઞાતા બને છે, અને આત્મિક આનંદ તે ભોગવે છે.

तथा आत्यन्तिकी व्याबाधानिवृत्तिरिति ॥

અર્થ:—વળી દુઃખની અત્યંત નિવૃત્તિ થાય છે.

ભાવાર્થ:—આધિ, વ્યાધિ અને ઉપાધિજન્ય ત્રિવિધ તાપો ટળી જાય છે અને શરીર અને મનસંબંધી સર્વ દુઃખોનો અત્યંત વિલય તે સ્થિતિમા થાય છે; કારણ કે શરીર અને મન ત્યાં હોતા નથી.

सा निरुपमं सुखमिति ॥

અર્થ:—તે (દુઃખની અત્યંત નિવૃત્તિ)જ નિરૂપમ સુખ છે.

ભાવાર્થ:—સિદ્ધના જીવોને કોઈ પણ પ્રકારનુ દુખ નથી એજ તેમનુ પરમસુખ છે કારણકે દુખગર્ભિત સુખ તે સુખ નહિ પણ દુઃખજ છે. જે સુખ પામ્યા પછી વિશેષ સુખની આશા–તૃષ્ણા ન રહે તેવુ અનુપમ સુખ તે ભોગવે છે.

તેવા સુખનુ કારણ જણાવે છે—

सर्वत्राप्रवृत्तेरिति ॥

અર્થ:—સર્વ સ્થળે પ્રવૃત્તિ નથી માટે (નિરૂપમ સુખ છે)

ભાવાર્થ—આ વસ્તુ ગ્રહણ કરવી છે, આ વસ્તુ ત્યાગવી છે, તે રૂપ પ્રવૃત્તિ કોઇ પણ સ્થળે તે જીવોને નથી, તેઓ ક્રિયા રહિત છે માટે નિરૂપમ સુખ તેઓ ભોગવે છે.

તેઓ પ્રવૃત્તિ કેમ કરતા નથી તેનુ કારણ આપે છે—

समाप्तकार्यत्वादिति ॥

અર્થ:—પોતાનુ કાર્ય સમાપ્ત થયેલું છે માટે (પ્રવૃત્તિ નથી).

ભાવાર્થ:—પોતાને જે સાધવા યોગ્ય હતુ તે તેઓએ સાધ્યુ છે, અને મેળવવા યોગ્ય તેઓએ મેળવ્યુ છે માટે હવે પ્રવૃત્તિ કરવાનુ કાંઇ કારણ નથી

તેજ બાબતને સમર્થન કરતા સૂત્રકાર કહે છે કે—

હવે સ્વસ્થપણાનુ લક્ષણ કહે છે—

स्वास्थ्यं तु निरुत्सुकतया प्रवृत्तेरिति ॥

અર્થઃ—ઉત્સુકતારહિતપણે પ્રવૃત્તિ કરવી તેનું નામજ
સ્થતા–શાંતિ.

ભાવાર્થ:—જે લોકો ઉત્સુકતા વિના–તૃષ્ણા વિના સર્વ કાર્યમાં
ત્તિ કરે છે તેઓએજ ખરેખરી સ્વસ્થતા મેળવી છે, એમ કહી
ય. જેને કોઇ પણ પ્રકારની તૃષ્ણા છે તે ઉત્સુક થયા વિના રહેજ
, અને જ્યા તે ઉત્સુક થયો ત્યા ચિત્ત સ્વસ્થતાનો વિનાશ થયો.
ઉત્સુકતારહિતપણે પ્રવૃત્તિ કરવી તેજ ખરી સ્વસ્થતા છે; જેઓને
ના ફળની આશા નથી, તેવા નિષ્કામ બુદ્ધિવાળા પુરૂષોજ સ્વસ્થતા
શકે.

परमस्वास्थ्यहेतुत्वात्परमार्थतः स्वास्थ्यमेवेति ॥

અર્થઃ—ઉત્કૃષ્ટ સ્વસ્થપણાના કારણભૂત હોવાથી, ઉત્સુ-
ારહિતપણે પ્રવૃત્તિ કરવી એજ સ્વસ્થપણુ જાણવુ.

ભાવાર્થઃ—જે લોકો ઉત્સુકતારહિતપણે પ્રવૃત્તિ કરે છે, તે
સ્વસ્થતા પામે છે, માટે નિરૂત્સુક પ્રવૃત્તિજ પરમ સ્વસ્થતા છે
કહી શકાય કોઇ પણ પ્રકારની તૃષ્ણા વિના–ફળની આશા વિના,
ત્સુકપણે કેવળજ્ઞાની ભગવાનજ પ્રવૃત્તિ કરે છે જો કેવળજ્ઞાનીને
ત્સુક ભાવ હોય, જો તેઓને કોઈ પણ [illegible] ન હોય,
સસાર અને મોક્ષ બન્નેને [illegible]
મા પ્રવૃત્તિ અને અયોગ્ય કાર્યથી નિવૃત્તિ [illegible]
નો ટીકાકાર ઉત્તર આપે છે કે [illegible] તે [illegible]
જેમ કુભારના ચક્રને ગતિ આપ્યા પછી આપણે [illegible] ગતિ ન
ીએ તોપણ થોડો સમય તે ચાલ્યા કરે છે, તેજ રીતે [illegible]
ના વશથી અયોગ્ય કાર્યથી નિવૃત્તિ અને યોગ્ય કાર્યમા પ્રવૃત્તિ
થા થાય છે. તેઓ ભાવથી પ્રવૃત્તિ નિવૃત્તિ [illegible]

તેજ બાબતને [illegible] કહે છે કે—

भावसारे हि [illegible] सर्वत्र [illegible] इति

આગલા સૂત્રમા વિચારી ગયા કે કેવળજ્ઞાની અથવા તેમની સ્થિતિએ પ્હોચેલા મહા પુરૂષો નિષ્કામ વૃત્તિથી—સ્વભાવથીજ—કુંભારના ગતિમાં મુકેલા ચક્રની માફક—શુભકાર્યમાં પ્રવર્તે છે, અથવા અશુભ કાર્યથી નિવર્તે છે. ફળની આશા સિવાય કાર્યનો આરંભ નહિ કરનાર આપણા જેવા પામર અને અજ્ઞ જનને આ બાબત વિચિત્ર અને ગહન લાગે, પણ જેઓ ધ્યાની છે, અને જેઓએ ધ્યાનવડે પોતાના હૃદયને પવિત્ર બનાવ્યુ છે તેવા મહા મુનિઓને આ બાબતનું અનુભવ સિદ્ધ જ્ઞાન છે, કારણકે ફળની આશા રાખ્યા સિવાય સ્વભાવથીજ પ્રવૃત્તિ કરતા કેટલેક અંશે તેઓ શિખેલા છે. જેણે રસાયણ શાસ્ત્રનું કાંઈ પણ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું હોય તે રસાયનના મોટા પ્રયોગો નણખી વર્તુ વર્ણન કાંઈક અંશે સમજી શકે, પણ જેને તે બાબતનુ બિલકુલ જ્ઞાન નથી તેને તે નીરસ અને વિચિત્ર ભાસે, તેજ રીતે નિસ્વાર્થ બુદ્ધિથી જેઓ કોઈ પણ અંશે કામ કરતા શિખ્યા છે, તેઓનાજ ખ્યાલમા આવી શકે કે સંપૂર્ણ નિસ્વાર્થ બુદ્ધિથી કાર્ય કરનારા આ જગતમા વસતા હશે.

सुस्वास्थ्यं च परमानन्द इति ॥

અર્થ—અતિશય સ્વસ્થતા તેજ પરમ આનંદ છે.

ભાવાર્થ:—આપણે પ્રથમ વિચારી ગયા કે નિરહંક—નિષ્કામ પ્રવૃત્તિ એજ સ્વસ્થતા, એજ શાંતિ, એજ આનંદ એની યથાર્થ સ્વસ્થતા તેજ શાશ્વત શાંતિ; તેજ પરમાનંદ તનજનો તેજ મોક્ષનુ સ્વરૂપ છે. જગતના બાહ્ય પદાર્થોના—વિષયોમા—પણ સુખ અને આનંદ મળે છે, પણ તે સુખ ક્ષણિક છે, અને તે મેળવ્યા પછી બીજુ સુખ અથવા આનંદ મેળવવાની આભલાષા રહે છે માટે તે પરમ સુખ અથવા આનંદ કહી શકાય નહિ; પણ મોક્ષનુ સુખ તેજ પરમ આનંદ છે, કારણકે તે પ્રાપ્ત કર્યા પછી પ્રાપ્તવ્ય કાંઈ રહેતુ નથી

तदन्यनिरपेक्षत्वादिति ॥

અર્થ—આત્માથી અન્ય વસ્તુની અપેક્ષા નથી, મ

સ્વસ્થતા તેજ પરમાનંદ છે

વસ્તુનુ જ્ઞાન મેળવ્યુ છે એમ યથાર્થ રીતે કહી શકાય. તેવો આત્મ-
જ્ઞાની પુરૂષ આત્મામા આનંદ શોધે છે, અને ત્યા તેને તે મળે છે.
એજ વિચારને પુષ્ટિ આપતા શાસ્ત્રકાર લખે છે—

अर्थान्तरप्राप्त्या हि तन्निवृत्तिर्दुःखत्वेनानिवृत्तिरेवेति ॥

અર્થઃ—બીજા વિષયો મેળવવાથી દુઃખની નિવૃત્તિ
થાય છે, પણ તે દુઃખરૂપ હોવાથી દુઃખની અ-નિવૃત્તિજ છે.

ભાવાર્થઃ—જગતના જે બાહ્ય પદાર્થની આપણને ઇચ્છા હોય,
અને જેની પ્રાપ્તિથી આપણને સુખ મળશે, એમ આપણે માનતા
હોઇએ, તે પ્રાપ્ત થવાથી આપણને સુખ તો મળે. તે પ્રાપ્ત કરવાના
આપણને જે દુઃખ થાય છે, તેનો આપણે વિચાર ન કરીએ તો પણ
તે સુખ દુઃખરૂપજ છે કારણ કે બાહ્ય પદાર્થોથી ઉપજતું સુખ ઐં-
દ્રજાલિક છે, અને અતૃપ્તિપદ સ્વભાવવાળુ છે, એટલે તે સુખથી
આપણને તૃપ્તિ નથી, પણ બીજુ સુખ મેળવવા આપણુ હૃદય વિતન
છે વળી તે ગમે તેટલા સમય સુધી ચાલે તોપણ અનંતકાળની
અપેક્ષાએ તે ક્ષણિક છે, તેમજ દુઃખ ગર્ભિત છે જે પરિણામે દુઃખ-
દાયી હોય તે સુખકર છતા દુઃખકરજ છે ફરીથી લખવુ પડે છે કે—

જે સુખમા ફિર દુઃખ વસે, સો સુખ નહિ દુઃખ રૂપ,
જે ઉત્તંગ ફિર ગીર પડે, સો ઉત્તંગ નહિ ભવરૂપ

માટે આત્મા સિવાયના અન્ય પદાર્થની પ્રાપ્તિ વાસ્તવ સુખ નહિ
આપતી હોવાથી દુઃખ કરે છે

न चास्यार्थान्तरावाप्तिरिति ॥

અર્થઃ—મોક્ષના જીવને બીજા પદાર્થની પ્રાપ્તિ રહી નથી.

ભાવાર્થ—મોક્ષ પણ પૌદ્ગલિક પદાર્થ મેળવવાનો મોક્ષના
જીવને રહેલો નથી. કારણકે આત્મા અને પુદ્ગલ-જડપદાર્થ ભિન્ન
છે માટે તેને દુઃખ નથી અને પરમ આનંદ છે

स्वस्वभावनियतो ह्यसौ विनिवृत्तेच्छाप्रपञ्च इति ॥

અર્થ.—ઇચ્છા સમૂહનો જેણે નાશ કર્યો છે, તે
પોતાના સ્વભાવનાજ

વસ્તુનું જ્ઞાન મેળવ્યું છે એમ યથાર્થ રીતે કહી શકાય. તેવો જ્ઞાની પુરૂષ આત્મામા આનંદ શોધે છે, અને ત્યાં તેને તે મળે છે.

એજ વિચારને પુષ્ટિ આપતા શાસ્ત્રકાર લખે છે.—

अर्थान्तरप्राप्त्या हि तन्निवृत्तिर्दुःखत्वेनानिवृत्तिरेवेति ॥

અર્થઃ—બીજા વિષયો મેળવવાથી દુઃખની નિવૃત્તિ થાય છે, પણ તે દુઃખરૂપ હોવાથી દુઃખની અ-નિવૃત્તિજ છે.

ભાવાર્થઃ—જગતના જે બાહ્ય પદાર્થની આપણને ઈચ્છા હોય, અને જેની પ્રાપ્તિથી આપણને સુખ મળશે, એમ આપણે માનતા હોઈએ, તે પ્રાપ્ત થવાથી આપણને સુખ તો મળે. તે પ્રાપ્ત કરવામાં આપણને જે દુઃખ થાય છે, તેનો આપણે વિચાર ન કરીએ તો પણ તે સુખ દુઃખરૂપજ છે કારણ કે બાહ્ય પદાર્થોથી ઉપજતું સુખ ઐન્દ્રજાલિક છે, અને અતૃપ્તિપદ સ્વભાવવાળું છે, એટલે તે સુખથી આપણને તૃપ્તિ નથી, પણ બીજું સુખ મેળવવા આપણું હૃદય વિતને છે વળી તે ગમે તેટલા સમય સુધી ચાલે તોપણ અનંતકાળની અપેક્ષાએ તે ક્ષણિક છે, તેમજ દુઃખ ગર્ભિત છે જે પરિણામે દુઃખ દાયી હોય તે સુખકર છતા દુઃખકરજ છે ફરીથી લખવું પડે છે કે—

જે સુખના શિર દુઃખ વસે, સો સુખ નહિ દુઃખ રૂપ,
જે ઉત્તગ શિર ગીર પડે, સો ઉત્તગ નહિ ભવકૂપ

માટે આત્મા સિવાયના અન્ય પદાર્થોની પ્રાપ્તિ શાશ્વત સુખ નહિ આપતી હોવાથી દુઃખ કરે છે

न चास्यार्थान्तरावाप्तिरिति ॥

અર્થ.—મોક્ષના જીવને બીજા પદાર્થની પ્રાપ્તિ રહી નથી.

ભાવાર્થ—કોઈ પણ પૌદ્ગલિક પદાર્થ મેળવવાનો મોક્ષ જીવને રહેલો નથી. કારણકે આત્મા અને પુદ્ગલ—જડપદાર્થ ભિન્ન છે માટે તેને દુઃખ નથી અને પરમ આનંદ છે

स्वस्वभावनियतो ह्यसौ विनिवृत्तेच्छाप्रपञ्च इति ॥

અર્થ.—ઈચ્છા સમૂહનો જેણે નાશ કર્યો છે, તેવો તે પોતાના સ્વભાવનાજ રમે છે

ભાવાર્થઃ—સિદ્ધના જીવને બીજા કોઇ પદાર્થ પ્રાપ્ત કરવાનુ ઉત્સુકપણુ નથી. પોતાના સ્વરૂપમા તે સદાકાળ સુધી રહેશે. જે સમયે સિદ્ધક્ષેત્ર પ્રાપ્ત કર્યુ તે સમયથી આરંભીને જ્યાં સુધી કાળ ટકશે ત્યા સુધી આત્મસુખ અનુભવશે.

कर्मक्षयाविशेषादिति ॥

અર્થઃ—કર્મક્ષયમા વિશેષતા નથી માટે (તે સદાકાળ તેજ સ્થિતિમાં રહે છે).

ભાવાર્થ—સિદ્ધપણું જે ક્ષણે પ્રાપ્ત કર્યુ તે ક્ષણે સકળ કર્મનો ક્ષય કર્યો છે, કર્મ ક્ષયથી પોતાનુ સ્વરૂપ તે પામ્યા છે, અને તેથી તેજ સ્વરૂપમા તે નિરંતર રહે છે. કારણ કે વિશેષકર્મ ક્ષય કરવાના બાકી નથી, કે જેના ક્ષયથી તેમનુ વિશેષ સ્વરૂપ પ્રગટ થાય.

इति निरुपमसुखसिद्धिरिति ॥

અર્થઃ—એ પ્રકારે નિરૂપમ સુખ સિદ્ધને છે એમ સિદ્ધ થયું

ભાવાર્થઃ—ઉત્સુકપણાના નાશથી સિદ્ધને નિરૂપમ સુખ મળે છે એ બાબત આ સૂત્રની પરંપરાથી સિદ્ધ થઈ છે. હવે આ પ્રસ્તુત ગ્રન્થની સમાપ્તિ કરવાને ઇચ્છતા શ્રી હરિભદ્રસૂરિ-ગ્રન્થકાર લખે છે કે.-

सद्ध्यानवह्निना जीवो दग्ध्वा कर्मेन्धनं भुवि ॥
सद्ब्रह्मादिपदैर्गीतं स याति परमं पदम् ॥ ४ ॥

અર્થઃ—શુકલધ્યાનરૂપ અગ્નિવડે કર્મરૂપ ઇન્ધનને બાળી નાખી સત્ બ્રહ્મ વગેરે પદે કરીને શાસ્ત્રમા કહેલુ પરમપદ જીવ આ મનુષ્યક્ષેત્રમા પામે છે

ભાવાર્થ—શુદ્ધ ધર્મને આરાધન કરનાર જીવ શુક્લધ્યાનનાં અગ્નિ વડે સર્વ કર્મરૂપ ઇન્ધનને બાળી નાખે છે અને [illegible] પ્રાપ્ત કહેવાય છે તેવુ પરમાત્મપદ જીવ આ મનુષ્યક્ષેત્રમાં [illegible] [illegible]

મુનિચન્દ્રસૂરિએ રચેલ [illegible] ના અનુસારે આ ધર્મબિન્દુ [illegible] પ્રકરણનું વિવેચન સંપૂર્ણ કરવામાં આવ્યું છે. ટીકાકાર [illegible] સૂરિ ગ્રન્થની સમાપ્તિમાં લખે છે કે—

नाविःकर्तुमुदारता निजधियो वाचां न वा [illegible]
मन्येनापि च कारणेन न कृता वृत्तिर्मयासौ [illegible]
तत्त्वाभ्याससरसादुपात्तसुकृतोऽन्यत्रापि [illegible]
सर्वादीनवहानितोऽमलमना भूयासमु[illegible]

મેં આ ટીકા પોતાની બુદ્ધિની ઉદારતા [illegible] કરવા, તેમજ બીજા પણ કોઈ કારણથી કરી [illegible] અભ્યાસના રસથી પુણ્ય ઉપાર્જન કરી બીજા [illegible] નાશ થવાથી નિર્મળ મનવાળો હું થાઉં એવું [illegible] કરેલી છે. આ ટીકાના અક્ષરનું પ્રમાણ [illegible]

સમાપ્ત.

શાન્તિ: શાન્તિ: [illegible]

યતિધર્મમા યતિએ કેવી રીતે ભિક્ષા ગ્રહણ કરવી, કોઇને પણ ઉદ્વેગ ન થાય તેમ કેવી રીતે પ્રવર્તવુ, તથા વિકથાનો ત્યાગ કરવો વગેરે બાબતોનુ વર્ણન કરવામા આવ્યુ છે. તે પછી દીક્ષા લેવાને કેટલી જાતના પુરૂષો, કેટલી જાતની સ્ત્રીઓ, અને કેટલી જાતના નપુસકો અયોગ્ય છે, તેનુ લબાણથી વર્ણન કરેલુ છે. તે પછી યતિએ બ્રહ્મચર્યની નવવાડોનું રક્ષણ કરી શીલવ્રતને અતિ શુદ્ધ રીતે પાળવુ જોઇએ એ ઉપર અતિશય ભાર મૂકવામા આવ્યો છે. તે પછી સંલેખનાનુ સ્વરૂપ પણ આપવામા આવ્યુ છે અને છેવટે નિરપેક્ષ યતિ ધર્મનુ સ્વરૂપ કહેવામા આવ્યુ છે. આ રીતે પાચમુ પ્રકરણ સમાપ્ત થાય છે.

છઠ્ઠા પ્રકરણનો પ્રારંભ સાપેક્ષ યતિધર્મ તથા નિરપેક્ષ યતિધર્મ પાળવાને કેવા કેવા ગુણવાળા પુરૂષો લાયક છે, તે સબંધમા બહુ સારી રીતે સમજાવેલુ છે, અને શાસનની સ્થિરતાને માટે તથા લોકોને જ્ઞાન મળતું રહે તે માટે સાપેક્ષ યતિધર્મની વિશેષ આવશ્યકતા બતાવવામા આવી છે. અને અમુક પુરૂષો જેઓ વિશેષ ઉપકાર કરવાને સમર્થ હોય તેમને વાસ્તે તો નિરપેક્ષ યતિધર્મ પાળવાનો નિષેધ પણ કરવામા આવ્યો છે તે પછી ભાવના એજ મોક્ષનુ પરમ કારણ છે, તે સબધમા વિસ્તારથી લખવામાં આવ્યુ છે દ્રવ્ય અને ભાવથી ભગવત ભક્તિ કરવા સબધી ઉલ્લેખ છે. અમુક કામ કરવાને માટે આપણે ઉત્સુક હોઇએ, તે ઉપરથી તે કામ કરવાનો તે પ્રવૃત્તિ કાળ છે, એમ માની શકાય નહિ. તે સબધમા પણ કેટલુક વિવેચન કરી જેમ ઉચિત લાગે તેમ પ્રવર્તવું, એવો નિર્ણય કરવામા આવ્યો છે. ચારિત્ર લીધા પછી ભાવ સ્થિર રહે માટે સાધુએ શુ શુ ભાવના ભાવવી તથા કેમ વર્તવું તે બતાવી આ પ્રકરણ સમાપ્ત કરવામાં આવ્યું છે

ધર્મનુ ફળ બીજા પ્રકરણમાં કાંઇક કહેવામાં આવ્યુ હતું, પણ આ સાતમા પ્રકરણમા તે વિસ્તારથી કહેવામા આવ્યુ છે. ધર્મના ફળના બે ભેદ છે, એક અનંતર ફળ અને બીજુ પરપરા ફળ છે. તરત મળે તે અનતર ફળ કહેવાય છે, અને એક ફળ બીજા ફળનુ કારણ થાય તે વળી ત્રીજાનુ થાય તે પરપરા ફળ

પ્રમાણે વ્યાખ્યા આપી ધર્મથી મનુષ્ય આગળ ને આગળ કેવા સંજોગોમા વધતો જાય છે, તેનું લબાણથી વર્ણન આપવામાં આવ્યુ છે. શુભ પરિણામ એજ મોક્ષનુ ઉત્તમોત્તમ કારણ છે, એમ પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યુ છે, અને છેવટમા એટલે સુધી કહેવામા આવ્યુ છે કે આ જગતમા જે કાંઇ શુભ મળે છે તે સર્વ ધર્મના પ્રભાવે મળે છે, માટે આ મનુષ્યભવ જેવો ઉત્તમ ભવ મેળવી મનુષ્યે ધર્મ સાધવો એજ આ પ્રકરણનો સાર છે.

આઠમુ–છેલ્લુ પ્રકરણ ગયા અધ્યાયમા જણાવેલા વિષયનેજ વધારે સમર્થન કરતા જણાવે છે કે જગતને હિતકારી તીર્થંકર પદને પણ ધર્માભ્યાસથી મનુષ્ય મેળવી શકે છે, તો બીજી સામાન્ય વસ્તુઓના લાભની તો વાતજ શી કહેવી ? તીર્થંકરનુ માહાત્મ્ય આ પ્રકરણમાં સારી રીતે વર્ણવવામા આવ્યુ છે, અને મનુષ્યને મોક્ષ મેળવવામા વિઘ્નરૂપ થતા રાગ, દ્વેષ અને મોહ એ ત્રણ શત્રુઓનુ વર્ણન કરી, તેમને જીતવાના ઉપાયો દર્શાવવામા આવ્યા છે.

તે પછી મુક્ત જીવોની કેવી સ્થિતિ થાય છે, અને તેમને પરમાનંદ શાથી પ્રાપ્ત થાય છે, અને શુદ્ધ ધ્યાનથી જીવ કેવી રીતે ઉંચે ચઢે છે, તે વિગેરે દર્શાવી, આ પ્રસ્તુત ગ્રન્થની સમાપ્તિ કરવામાં આવી છે.

આ ગ્રન્થ પ્રતિપાદન શૈલીથી લખાયેલો હોવાથી અને વિશાળ હૃદયથી તેના મૂળકર્તા શ્રી હરિભદ્રસૂરિએ રચેલો હોવાથી નવા ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે માર્ગાનુસારિપણાથી આરભીને તીર્થંકરપદની પ્રાપ્તિ સુધીના ઉપાયો ક્રમસર બતાવવામાં આવેલા હોવાથી આશા રાખવામા આવે છે કે આ ગ્રન્થ ઘણાક આત્માઓને તેમના આત્મકલ્યાણના માર્ગમાં સહાયભૂત થશે. એ આશા ફળીભૂત થાઓ એવી અંતઃકરણથી પ્રાર્થના કરી આ ગ્રન્થવિવેચનનુ કામ સમાપ્ત કરવામાં આવે છે.

રતનપોળ–અમદાવાદ,
તા. ૨૨–૭–૧૯૧૨.

દોશી મણીલાલ નથુભાઇ.

આ ગ્રન્થના કર્ત્તા શ્રીમદ્ હરિભદ્રસૂરિનું ટુંક જીવન ચરિત્ર.

હિંદુસ્તાનમા ભૂતકાળમા ચરિત્ર લખવાનો પ્રચાર પ્રાયઃ નહતો—આ કારણને લીધે આપણને પૂર્વકાળના મહાપુરૂષોનાં ચરિત્ર સબંધી બહુ જાણવાનુ–વિચારવાનું મળી આવતું નથી તેમના અનેક ગ્રન્થો વિદ્યમાન હોય છે, પણ ગ્રન્થકર્ત્તાની જન્મભૂમિ, કાળ, તેમના માતપિતા વગેરે સબધી આપણને ભાગ્યેજ જૂજ ખબર મળે છે, તેથી તે બાબતોમા આપણે અજ્ઞાનતામા સતોષ માનવો પડે છે આ ખરેખર ખેદની વાત છે

આ સામાન્ય હકીકત આપણા ચરિત્રનાયક શ્રી હરિભદ્રસૂરિના સંબધમા પણ મોટે ભાગે ખરી પડી છે, એ કમભાગ્યની વાત છે. છતા એમના સબધમા જે કાંઈ હકીકત મળી આવી છે, તેને આધારે તેમનુ ટુક જીવન ચરિત્ર લખવા પ્રયાસ કર્યો છે આ સબધમા જેઓ વિશેષ જાણતા હોય તેઓ લખી જણાવવા કૃપા કરશે તો બીજી આવૃત્તિ વખતે આ ચરિત્રમા યોગ્ય વધારો કરવામા આવશે.

તે ચિતોડના રાજા જિતારીના પુરોહિત બ્રાહ્મણ હતા. અને વિક્રમ સવત છઠ્ઠા સૈકામા વિદ્યમાન હતા; અને સવત્ ૫૮૫ કે ૫૭૫ મા સ્વર્ગવાસ પામ્યા. તે સર્વ લૌકિક વિદ્યાના જાણકાર અને સત્યશોધક વૃત્તિવાળા હતા. તેઓ ઘણા પ્રકારની વિદ્યામા નિપુણ હોવાથી સ્વાભાવિક રીતે ગર્વે તેમનામા વાસ કર્યો હતો મને જીતવાને કોણ સમર્થ છે ? આવી ભાવના તેમના મનમા વ્યાપી રહી હતી. આ અભિમાન વૃત્તિને લીધે તેમણે એવી પ્રતિજ્ઞા કરી કે "જો કોઇ કાઇ બોલે અને તેનો અભિપ્રાય હુ ન જાણી જાણું તો મારે તેના શિષ્ય થઇ રહેવુ." આ વૃત્તિથી તેઓ પોતે સર્વ વિદ્યાના પારગામી હોય એમ માની વર્તતા હતા. બધા પ્રકારના મદને તોડવાનુ સાધન જ્ઞાન છે, પણ જો કોઇને જ્ઞાનનો મદ થાય, જો વાડજ ચીભડા

પ્રમાણે વ્યાખ્યા આપી ધર્મથી મનુષ્ય આગળ ને આગળ કેવા સંજોગોમાં વધતો જાય છે, તેનું લંબાણથી વર્ણન આપવામાં આવ્યુ છે. શુભ પરિણામ એજ મોક્ષનું ઉત્તમોત્તમ કારણ છે, એમ પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યુ છે, અને છેવટમાં એટલે સુધી કહેવામાં આવ્યુ છે કે આ જગતમાં જે કાંઇ શુભ મળે છે તે સર્વ ધર્મના પ્રભાવે મળે છે, માટે આ મનુષ્યભવ જેવો ઉત્તમ ભવ મેળવી મનુષ્યે ધર્મ સાધવો એજ આ પ્રકરણનો સાર છે.

આઠમુ–છેલ્લુ પ્રકરણ ગયા અધ્યાયમાં જણાવેલા વિષયનેજ વધારે સમર્થન કરતાં જણાવે છે કે જગતને હિતકારી તીર્થંકર પદને પણ ધર્માભ્યાસથી મનુષ્ય મેળવી શકે છે, તો બીજી સામાન્ય વસ્તુઓના લાભની તો વાતજ શી કહેવી? તીર્થંકરનુ માહાત્મ્ય આ પ્રકરણમાં સારી રીતે વર્ણવવામા આવ્યુ છે, અને મનુષ્યને મોક્ષ મેળવવામા વિઘ્નરૂપ થતા રાગ, દ્વેષ અને મોહ એ ત્રણ શત્રુઓનુ વર્ણન કરી, તેમને જીતવાના ઉપાયો દર્શાવવામા આવ્યા છે.

તે પછી મુક્ત જીવોની કેવી સ્થિતિ થાય છે, અને તેમને પરમાનંદ શાથી પ્રાપ્ત થાય છે, અને શુદ્ધ ધ્યાનથી જીવ કેવી રીતે ઉંચે ચઢે છે, તે વિગેરે દર્શાવી, આ પ્રસ્તુત ગ્રન્થની સમાપ્તિ કરવામાં આવી છે.

આ ગ્રન્થ પ્રતિપાદન શૈલીથી લખાયેલો હોવાથી અને વિશાળ હૃદયથી તેના મૂળકર્ત્તા શ્રી હરિભદ્રસૂરિએ રચેલો હોવાથી તથા ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે માર્ગાનુસારિપણાથી આરંભીને તીર્થંકરપદની પ્રાપ્તિ સુધીના ઉપાયો ક્રમસર બતાવવામાં આવેલા હોવાથી આશા રાખવામાં આવે છે કે આ ગ્રન્થ ઘણાક આત્માઓને તેમના આત્મકલ્યાણના માર્ગમાં સહાયભૂત થશે. એ આશા ફળીભૂત થાઓ એવી અંતઃકરણથી પ્રાર્થના કરી આ ગ્રન્થવિવેચનનુ કામ સમાપ્ત કરવામાં આવે છે.

રતનપોળ–અમદાવાદ,
તા. ૨૨–૭–૧૯૧૨. } દોશી મણીલાલ નથુભાઇ.

આ ગ્રન્થના કર્ત્તા શ્રીમદ્ હરિભદ્રસૂરિનું ટુંક જીવન ચરિત્ર.

હિંદુસ્તાનમા ભૂતકાળમા ચરિત્ર લખવાનો પ્રચાર પ્રાય: નહતો. આ કારણને લીધે આપણને પૂર્વકાળના મહાપુરૂષોના ચરિત્ર સબંધી બહુ જાણવાનુ-વિચારવાનું મળી આવતું નથી. તેમના અનેક ગ્રન્થો વિદ્યમાન હોય છે, પણ ગ્રન્થકર્ત્તાની જન્મભૂમિ, કાળ, તેમના માતપિતા વગેરે સબંધી આપણને ભાગ્યેજ જૂજ ખબર મળે છે, તેથી તે બાબતોમા આપણે અજ્ઞાનતામા સતોષ માનવો પડે છે આ ખરેખર ખેદની વાત છે.

આ સામાન્ય હકીકત આપણા ચરિત્રનાયક શ્રી હરિભદ્રસૂરિના સબધમા પણ મોટે ભાગે ખરી પડી છે, એ કમભાગ્યની વાત છે. છતા એમના સબધમા જે કાંઈ હકીકત મળી આવી છે, તેને આધારે તેમનુ ટુક જીવન ચરિત્ર લખવા પ્રયાસ કર્યો છે. આ સબધમા જેઓ વિશેષ જાણતા હોય તેઓ લખી જણાવવા કૃપા કરશે તો બીજી આવૃત્તિ વખતે આ ચરિત્રમા યોગ્ય વધારો કરવામાં આવશે

તે ચિતોડના રાજા જિતારીના પુરોહિત બ્રાહ્મણ હતા. અને વિક્રમ સવત છઠ્ઠા સૈકામા વિદ્યમાન હતા, અને સંવત્ ૫૮૫ કે ૫૭૫ માં સ્વર્ગવાસ પામ્યા. તે સર્વ લૌકિક વિદ્યાના જાણકાર અને સત્યશોધક વૃત્તિવાળા હતા. તેઓ ઘણા પ્રકારની વિદ્યામા નિપુણ હોવાથી સ્વાભાવિક રીતે ગર્વે તેમનામા વાસ કર્યો હતો. મને જીતવાને કોણ સમર્થ છે ? આવી ભાવના તેમના મનમા વ્યાપી રહી હતી. આ અભિમાન વૃત્તિને લીધે તેમણે એવી પ્રતિજ્ઞા કરી કે "જો કોઇ કાઇ બોલે અને તેનો અભિપ્રાય હુ ન જાણી જાણું તો મારે તેના શિષ્ય થઇ રહેવુ." આ વૃત્તિથી તેઓ પોતે સર્વ વિદ્યાના પાર ગામી હોય એમ માની વર્તતા હતા. બધા પ્રકારના મદને તોડવાનુ સાધન જ્ઞાન છે, પણ જો કોઇને જ્ઞાનનો મદ થાય, જો વાડજ ચીભડા